

Аляксандар Адзінец
ПАВАЕННАЯ ЭМІГРАЦЫЯ :

СКРЫЖАВАНЬНІ ЛЁСАЎ

Бібліятэка Бацькаўшчыны

Міжнароднае грамадскае аб'яднанне
«Згуртаванне беларусаў свету «Бацькаўшчына»

Кніга 11

АЛЯКСАНДАР АДЗІНЕЦ

Паваенная эміграцыя:
скрыжаваньні лёсаў

Зборнік успамінаў

Мінск
«Медисонт»
2007

УДК 94(476)
ББК 63.3 (4 Бел)
А 28

Камэнтары
Алега Гардзіенкі

Адзінец А.

А 28 Паваенная эміграцыя: скрыжаваньні лёсаў : зборнік успамінаў / Аляксандр Адзінец. — Мінск : Медисонт, 2007. — 704 с., [28] с. іл. — (Бібліятэка Бацькаўшчыны: кн. 11).

ISBN 978-985-6530-47-3.

Кніга складаецца з 73 успамінаў прадстаўнікоў беларускай дыяспары, што пасля 1944 г. апынуліся ў Аргентыне, Аўстраліі, Бэльгіі, Вялікабрытаніі, ЗША, Канадзе, Нямецчыне, Польшчы, Францыі, Чэхіі, Швэцыі. У біяграфічных аповедах знайшлі сваё адлюстраваньне падзеі Другой сусьветнай вайны, эміграцыя, а таксама асаблівасьці станаўленьня беларускага жыцця на чужыне й яго сучасны стан.

Кніга «Паваенная эміграцыя: скрыжаваньні лёсаў» — адзінаццатая ў сэрыі «Бібліятэка Бацькаўшчыны», заснаванай МГА «ЗБС «Бацькаўшчына» ў 2004 г.

УДК 94(476)
ББК 63.3 (4 Бел)

- © Адзінец А., 2007
- © Адзінец Ю., вокладка, 2007
- © Гардзіенка А., камэнтары, біяграфічны паказьнік, 2007
- © Гардзіенка Н., падбор ілюстрацыяў, індэкс асобаў, 2007
- © МГА «ЗБС «Бацькаўшчына», 2007
- © Афармленьне, СТАА «Медисонт», 2007

ISBN 978-985-6530-47-3

ПРАДМОВА

Ідэя напісаньня кнігі выкрышталізавалася ў рэальны праект вельмі нечакана. Каталізатарам стаў мой старэйшы сябра Барыс Кіт — першы прадстаўнік ваенна-палітычнай хвалі беларускай эміграцыі, зь якім мне ўдалося навязаць цесны кантакт. Але тады я і ў марах не плянаваў выданьня цэлай кнігі, прысьвечанай эміграцыі. Мэтай было напісаньне газэтнага артыкулу. Аднак пасля той размовы я быў настолькі захоплены, узрушаны й усхваляваны суразмоўцам, што зразумеў: гэта толькі пачатак!

У галаве пачалі круціцца пытаньні: а колькі яшчэ такіх беларусаў апынуліся па вайне за межамі Бацькаўшчыны, сталі паважанымі людзьмі на новых радзімах, што яны рабілі на карысьць Беларусі, ці не забыліся роднай мовы, традыцый, ці захавалі ўсё гэта багацьце ў новых варунках жыцьця? Адказы рэдка сустранеш у айчынным друку, разьлічаным на шырокае кола чытачоў, — толькі эпизадныя згадкі, якія ня могуць даць уяўленьня пра жыцьцё эміграцыі, яе посьпехі і страты, памылкі і здабыткі як пра глянцую паўнаватарскую зьяву, неразрыўна звязаную з самой Беларуссю — у мінулым, сучаснасьці й у будучыні. Ня трэба лішні раз узгадваць пра тыя характарыстыкі паваянным эмігрантам, на якія не скупілася савецкая журналістыка й літаратура. Але й яна, гэтая замбавальна-зьнішчальная «канцылярышчына» з гнойным пахам, была даволі рэдкай зьявай. Як правіла, пра эміграцыю прынята было маўчаць, каб, крыў Божа, ня выклікаць цікавасьці да легіёну «зраднікаў» і «калябарантаў». Замоўчваючы іх існаваньне, улады спрабавалі ператварыць у мерцьвякоў жывых людзей, бо, як вядома, найлепшы спосаб пахаваць чалавека жыўцом — гэта забыць пра яго. І толькі тады, калі на Бацькаўшчыну прарываліся-такі галасы з далёкага замежжа, верныя служакі ганебнай саветчыны цягнуліся за нафталінавай цяжкай артылерыяй, што страляла без разбору ў ахвяраў «фашызмам», «зрадніцтвам» і іншай «антысаветчынай». Яна, эміграцыя, была вінаватая апрывё-

ры, бо пасьмела пакінуць «савецкі рай рабочых ды сялян». Няважна, якім чынам — пад прымусам, гнаная ў невядомасьць нямецкай вінтоўкай, ці самастойна, ратуючыся ад самай «міласэрнай» на сьвеце сыстэмы, што згнаіла ў лягерах мільёны людзей. Пакідалі са сьлязьмі на вачох, са страхам перад цёмнай і нявызначанай будучыняй, з балючым сэрцам пра сыноў, бацькоў, што зьніклі бязь вестак ці былі раскіданыя ваенным лёсам па ўсёй плянэце, з балючым сэрцам пра лёс тых, хто застаўся на Бацькаўшчыне. Са сьлязьмі на вачох пры думцы аб тым, што родную Беларусь бачаць, магчыма, апошні раз...

...І завярцелася кола! Пачынаць прыйшлося з поўнага нуля — аніводнага тэлефону, аніводнага адрасу, толькі некалькі прозьвішчаў «на алоўку». Але хутка ўдалося разбагацець на шырокую базу каардынатаў. Пры дапамозе новых знаёмых, калегаў, артыкулаў, прысьвечаных эміграцыі, кніг, на якія пачаў паляваньне, і шматгадзінных, бесьперапынных вандровак па тэлефонных даведніках краін усіх кантынэнтаў. Гэта быў сьнежны ком, які з кожным днём становіўся ўсё большым і ў выніку вырас да памераў кнігі, якую вы трымаеце ў сваіх руках.

Ад самага пачатку да фінальнай кропкі праца над кнігай заняла два гады часу. Два гады цікавай і напружанай працы. Два гады здабыткаў і страатаў. Два гады радасьцяў і расчараваньняў. Два гады, якія не забудуцца ніколі ў жыцьці, бо я жыў гэтай кнігай, здаралася, засынаў і прачынаўся з думкамі пра яе, бачыў яе ў снах: перадваенную Вільню, Другі Ўсебеларускі Кангрэс, доўгачаканыя лісты ад сваіх суразмоўцаў, якія дастаю з паштовай скрыні, і — безумоўна — сваіх герояў, некаторыя зь якіх цягам працы над кнігай зрабіліся для мяне дарагімі й амаль што роднымі людзьмі.

Нумары тэлефонаў першых эмігрантаў набіраў дрыжачымі рукамі, бо абсалютна ня ведаў, якой рэакцыі чакаць ад сваіх значна старэйшых суразмоўцаў на свае прапановы. Адзін зь першых суразмоўцаў, вядомы дзяяч з Таронта, сваёй выбуховай, неапраўдальнай агрэсіяй ледзь не растаптаў жаданьне займацца тэматыкай далей. Але далейшыя спробы ў асобах доктара Мітрафана Смаршчэка, Веры Рамук, Віталія Цярціцкага, Соні й Язэпа Лешчанкаў (Кавыльёў), сьветлай памяці Барыса Рагулі надалі праекту

новы й пазытыўны імпульс. Зьявілася яшчэ большая ахвота й азарт пашырыць гутаркі з эмігранцкім асяродзьдзем да памераў кнігі. Далейшая праца над ёй, праца зь людзьмі старэйшага веку, што пражылі цяжкае, поўнае выпрабаваньняў жыцьцё, праходзіла зь пераменным посьпехам. На дзясятка асобаў, што зь цікавасьцю й ахвотай адгукаліся на мае прапановы, прыпадаў дзясятка адмоваў. Дыяпазон абгрунтаваньняў шырокі. Некаторыя эмігранты й ня думалі хаваць трывожных думак, што журналіст, які патэлефанаваў ім, — шпіён КДБ, які падманымі мэтадамі хоча выпягнуць дэталі біяграфіі. Спробы пераканаць суразмоўцаў у тым, што інфармацыя на патрэбных ім людзей сабраная тымі «органамі» некалькі дзясяткаў гадоў таму і — болей за тое — даўно адпраўленая ў архіў (пра тое, як спраўна й прафэсійна ў СССР была наладжана выведка за эмігрантамі, — чытайце ва ўспамінах Барыса Кіта пра Станіслава Станкевіча), не прыносіла ніякага плёну.

Страх перасьледу, пакараньня, няспынных пошукаў «ворагаў народу» ў іхнай асобе зрабіўся ў значнай частцы эмігранцкага асяродзьдзя галоўнай фобіяй, якая не дае ім спакойна засьпяць і сьнежня, калі краіны, ад якой яны чакалі пагрозы свайму існаваньню, ужо 15 гадоў як няма на сусьветнай мапе. Менавіта з гэтай прычыны далёка ня кожны эмігрант адважыўся адведаць Беларусь нават пры незалежнасьці. Яны шчыра прызнаюцца, што баяцца быць арыштаванымі й кінутымі за кратаы, толькі сышоўшы з трану самалёту.

Але крытыкаваць гэтых людзей ня маю маральнага права. Бо ўсьведамляю, празь якія брутальныя выпрабаваньні ім давалося праходзіць, каб урэшце зажыць паўнаwartасным жыцьцём у вольным сьвеце. Найглыбейшая адзнака ўзроўню страху — засьцярогі, што пасья публікацыі ў кнізе ўспамінаў пачнуць рэпрэсаваць іх сваякоў, што жывуць і працуюць у Беларусі. Было досыць шмат і такіх выпадкаў, калі падчас першай размовы чалавек даваў цвёрды адказ «згодзен(-на)», а на другі дзень, пасья спасьцярогаў сваякоў ці сяброў, даваў задні ход. Частка адмоваў тлумачылася ўжо напісанымі ці рыхтаванымі аўтабіяграфіямі. Пры гэтым я заўсёды спрабаваў высьветліць, якім чынам гэтая акалічнасьць перашкаджае зьмяшчэньню іхных успамінаў яшчэ й у маім зборніку. Улічваючы, што некамэрцыйная кан'юнктура рынку такой літаратуры

ніяк ня можа лічыць нас канкурэнтамі. Але адказу, на жаль, так і не пачуў. Відаць, спрацоўвалі нейкія глыбока асабістыя меркаваньні. Аднак радуе тое, што ў найбліжэйшым часе, калі задумкам аўтараў нічога не перашкодзіць, нас чакае шэраг сьвежых выданьняў пра жыцьцё эміграцыі. Якія, адзінае, пажадана ўсё ж такі даносіць да больш шырокага кола чытачоў, а не ператвараць надрукаваную працу ў фантом, як гэта нярэдка здараецца ў нас з падобнага кшталту літаратурай.

У спробах навізаць кантакты з эміграцыйным сьветам хапала ўсяго: і мэтадычнага кіданьня слухаўкі пасья аднаго толькі вітаньня па-беларуску, і рэзкіх адмоваў запрасіць мужа (ці жонку) да тэлефону, і абвінавачаньняў аўтара ў тым, што ён «замалады»: «Вы ня можаце зразумець нашай свабоды, ды і увогуле — дзе гарантыя, што Адзінец — гэта ня ваш псэўданім?!», спасылка людзей з Фларыды, Паўднёвай Аўстраліі ці Таронта, што мы не знаёмы асабіста, і шмат чаго іншага. Такім чынам, на болей чым 70 запісаных успамінаў прыйшлося амаль столькі ж адмоваў, некаторыя зь якіх перажываліся вельмі балюча, бо сыходзілі ад людзей, што маглі праліць сьвятло на шэраг белых плямаў у гісторыі беларускай эміграцыі. Плямаў, якія, улічваючы паважны ўзрост прадстаўнікоў плыні павасеннай эміграцыі, могуць быць не зьліквідаваны ўжо ніколі... Сумна, але далёка ня кожны эмігрант разумее важнасьць напісаньня максымальна праўдзівай, непадуладнай ідэалгічным скажэньням ці густу таго ці іншага рэжыму, гісторыі нашай эміграцыі.

Колькі яшчэ сотняў ці нават тысяч беларусаў з усіх кантынэнтаў засталіся па-за колам наладжаных кантактаў — застаецца толькі гадаць. Але ў асноўным гэта людзі, што па розных прычынах (у тым ліку — і згаданых вышэй) адварнуліся ад сваёй беларускасьці, стаўшыся шараговымі грамадзянамі Канады, ЗША, Францыі, Бразыліі ці Парагваю. Павасенныя выхадцы зь Беларусі ёсьць паўсюль, нават у самых патаемных куткох узьбярэжжа Амазонкі ці сярод нарвэскіх фіёрдаў, а вось беларусаў — на жаль, няшмат.

Галоўны герой гэтай кнігі — чалавек. Асоба са сваімі думкамі, меркаваньнямі, радасьцю й болем, любоўю й нянавісьцю, захап-

леньямі, перамогамі й паразамі. Асоба ў сваім пэрсанальным космасе, нутраным сьвеце, якой была прапанаваная свабодная, непадудладная цэнзуры трыбуна. Прамаўляць на ёй было дазволена ўсім і ўсё, не зважаючы на палітычныя погляды, веравызнаньне, вастрыню ці спрэчнасьць тых ці іншых адзнак. Як і хто ёй скарыстаўся — судзіць толькі чытачу, які мае магчымасьць бліжэй пазнаёміцца зь лёсам такіх блізкіх і адначасова далёкіх нам людзей, якія нарадзіліся й выраслі ў цяжкі, бязьлітасны для беларускай нацыі час і назаўсёды апынуліся па-за межамі сваёй адзінай сапраўднай Радзімы. У апавяданьнях аўтабіяграфічнага характару вы можаце даведацца пра палітычнае, культурнае, грамадзкае, рэлігійнае беларускае жыцьцё за мяжой, падзеі і тэндэнцыі, што былі ўласьцівыя ўсёй паваеннай эміграцыі. І, самае галоўнае, ацаніць унёсак эміграцыі ў агульны працэс беларускага адраджэньня.

Спадзяюся, што гэтая кніга прабудзіць большую цікавасьць да беларускай эміграцыі, яе часам супярэчлівай, але надзвычай цікавай і багатай гісторыі. Прымусяць глядзець на яе гісторыю аб'ектыўным позіркам на ўсіх узроўнях беларускага грамадства. Але як мінімум ведаць, што далёка за геаграфічнымі межамі Беларусі былі й ёсьць людзі, якія праз усё жыцьцё пранесьлі любоў і фанатычную адданасьць беларускай справе, зьяўляючыся прыкладам для тысячаў тых, хто не ўсьведамляе сваёй беларускасьці, жывучы на Бацькаўшчыне.

Гэтага ў эміграцыі не адыме ніхто!

Аўтар выказвае шчырую ўдзячнасьць усім суразмоўцам, што падзяліліся сваімі ўспамінамі, дапамагі дадатковай інфармацыяй, ілюстрацыямі й каардынатамі людзей! Вялікі дзякуй за дапамогу ў рэалізацыі праекту таксама Алегу й Натальлі Гардзінкам, Лявону Юрэвічу, Алене Макоўскай, Марату Клякоцкаму, Сяргю Ёршу, Ганне Сурмач, Веславу Харужаму, Віталю Воранаву.

Асабліва падзяка тым, без чыёй дапамогі кніга ня выйшла б:

Язэп Сажыч,
Лёля Касоўская,
Янка Шыбут,
Сільвэстар Будкевіч,
Антон Маркевіч,

Міхась Баяроўскі,
Уладзімер Набагез,
Эмігідзіюш Рыжы,
Сьвятаслаў Шабовіч,
Аляксандар Мяцеліца,
Лёля Міхалюк,
Вітаўт і Вера Рамукі,
Міхась Швэдзюк,
Хведар Кажаневіч,
Жэня Юрша,
Мацьвей Смаршчок,
Лёнгіна Брылеўская.

*Аляксандар Адзінец,
Зульцбах-на-Майне, Нямецчына*

АРГЕНТИНА

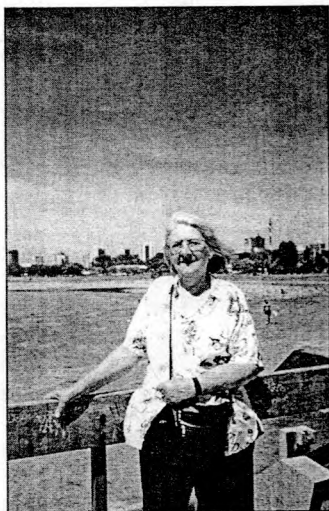

У АРГЕНТЫНЕ МЫ ЗНАЧНА БОЛЬШ ПАЗНАЛІ ГОРА

Ванда Губэрт-Другавец
(Віла Бальлестэр)

1933 г.,

в. Гарбач Любанскага р-ну Менскай вобл.

Ванда Губэрт-Другавец

Нарадзілася я ў 1933 г. у вёсцы Гарбач (падрабязьней пра гэтыя мясьціны — ва ўспамінах Ганны Мерляк. — *А.А.*). Мае бацькі прыныцпова адмовіліся ўступаць у калгас: маўляў, не зьбіраемся за дарма аддаваць сваю працу невядома каму й на што. Абраблялі невялічкі кавалак зямлі, старанна працавалі. Савецкая ўлада бацьку не даравала ягонаю непакорнасьці і пры канцы 1930-х кінула за краты. Мама пару разоў ездзіла ў Любань пабачыцца з мужам, якога сустрэла знямоглым і хворым. Пра далейшы лёс бацькі, Уладзімера Губэрта, мне нічога не вядома, нам не ўдалося вы-

сьветліць аніводнага факта. Мама, Вікторыя Глабінская, праўдападобна, мела польскія карані, але, як і бацька, заўсёды лічыла сябе беларускай.

У Аўстрыі, куды я патрапіла разам зь сям'ёй маёй стрыечнай сястры Ганны Губэрт-Мерляк (падрабязьней пра эвакуацыю на Захад таксама чытайце ў яе ўспамінах. — *А.А.*), пасля вайны нашая сям'я разьдзялілася — згубіліся тры мае браты. Як высьветлілася значна пазьней, калі мы ўжо жылі ў Аргентыне, іх захапілі савецкія рэпатрыяцыйныя

камісіі й вярнулі ў СССР. Пра іх лёс паведаміў нам мой дзядзька, якога ў Аўстрыі змабілізавалі ў савецкае войска й адправілі на фронт. У 1960-х празь міжнародны Чырвоны Крыж ён расшукаў нас у Паўднёвай Амэрыцы, і такім чынам узнавілася наша сувязь зь Беларусьсю. Старэйшы брат Браніслаў пасья вайны апынуўся ў Казахстане, а Станіслаў і Францішак вярнуліся ў Беларусь, жылі ў Скідалі. Усе трое ўжо памерлі. Як і сястра Альбіна, якая адышла ў вечнасьць у 1945-м, захварэўшы на тыфус.

У Аўстрыі нас, Губэртаў, палічылі за сваіх, а таму ставіліся зусім нядрэнна. Мама працавала ў лягеры на кухні, я хадзіла спачатку ў аўстрыйскую, а потым ва ўкраінскую школу. Па-беларуску размаўлялі толькі паміж сабой, бо суайчыньнікаў сустракалі вельмі рэдка. Цяпер тутака, у Аргентыне, родная мова пакрыху забываецца, бо няма з кім гутарыць — у правінцыі Буэнас-Айрэс я ня ведаю аніводнага беларуса. Адзінае, чытаю старыя беларускія кнігі, успамінаю забытае.

У Аргентыне спачатку прыходзілася надзвычай цяжка: няведаньне мовы, людзей, традыцый, пошукі жытла, працы... Маленькі пакойчык у бедным квартале нам здаваў адзін расеец. А празь некаторы час мой айчым знайшоў непадалёк ад нашай кватэры кравецкую фабрыку, куды я, ня ведаючы гішпанскай мовы, уладкавалася на працу. Кравецкай справе я, дарэчы, разам з Аняй вучылася ў Аўстрыі. Мы, маладыя, да новага ладу жыцьця прывыклі даволі хутка, а вось мая маці вельмі пакутвала. Страціла мужа, дачку, доўга нічога ня ведала аб трох сынох, пачувалася абсалютна чужой, адарванай ад роднага карэньня, няхай і пакутлівай, але Радзімы.

Далейшы наш лёс у Аргентыне вельмі сумны. Уся наша сям'я рыхтавалася да пераезду ў ЗША. Мой муж, Уладзімер Другавец, паехаў у Штаты, як кажучь, прыгатаваць пляцдарм. Але нечакана сур'ёзна захварэў, лёг у псыхіятрычны шпіталь, а калі выйшаў адтуль — скончыў жыцьцё самагубствам, павесіўся¹ ... Я разам зь дзьвюма дачушкамі мусіла заставацца ў Аргентыне, умовы жыцьця ў якой толькі

¹ Уладзімер Другавец скончыў жыцьцё самагубствам у 1961 г. Пахаваны на беларускіх могілках у Іст-Брансвіку (Нью-Джэрзі).

*Кастусь Мерляк і Ўладзімер Другавец
на беларускай зборцы ў Буэнас-Айрэсе.
1953 г.*

пагаршаліся. Зьмяніўшы яшчэ некалькі фабрык, згубіўшы надзею знайсці штосьці прыстойнае, выйшла на пэнсію. Сёньня пэнсія зусім малая — у пераліку на амэрыканскія грошы крыху больш за 100 даляраў. Тутака ёсьць людзі, якія зарабляюць вялікія грошы, живуць па-каралеўску, аднак бальшыня людзей знаходзіцца за рысай беднасьці. Пасьля нядаўняга абвалу, калі за адзін дзень развалілася ўся аргентынская эканоміка, жыцьцё пакрыху паляпшаецца, але вельмі марудна.

Мой муж нарадзіўся ў 1923 г. у заходняй частцы Беларусі. Пасьля прыходу савецкай улады быў высланы разам зь сям'ёй у Сібір. Там далучыўся да Арміі Андэрса, быў у Італіі й Англіі, у Аргентыну перабраўся да брата, які сюды прыехаў з ранейшай хваляй эміграцыі. Пазнаёміўшыся з Кастусём Мерляком, уключыўся ў грамадзка-палітычную беларускую справу, быў заступнікам Мерляка ў Згуртаваньні Беларусаў у Аргентыне. Як і Аня з Кастусём, я пазнаёмілася з Валодзем на беларускай вечарыне ў Буэнас-Айрэсе, якія калісьці ладзіліся тутака рэгулярна й зьбіралі сотні людзей.

Ажаніліся мы тады, калі Мерлякі ўжо перасяліліся ў ЗША. Абедзве нашыя дочки, Марыя-Сафія й Сузана-Вікторыя, маюць добрую адукацыю, закончылі ўнівэрсытэт. Старэйшая, народжаная ў 1955-м, працавала ў галіне фінансаў, але сур'ёзна захварэла — мае праблемы з нэрвовай сыстэмай. Яна жыве са мной, лечыцца, здароўе яе паляпшаецца, аднак працу хоць бы на дзёве гадзіны ў дзень знайсці ня можа. Малодшая, яна 1957 году нараджэньня, — спэцыяліст у галіне моды, добра дапамагае мне фінансава.

Непадалёк ад Буэнас-Айрэсу, у ціхім прыгожым прадмесьці, я маю невялікі, на тры пакоі, дом. Аргентына — краіна неапісальнай прыгажосці, мая сям'я пазнала тутак ж радасьць, і гора. Але гора, на жаль, больш...

АЎСТРАЛІЯ

Я ўМЕЮ ЗА СЯБЕ ПАСТАЯЦЬ

Мікола Антух
(Сыднэй, Новы Паўднёвы Ўэльс)

*2 сакавіка 1924 г., в. Логавінцы,
сёння Пастаўскі р-н Віцебскай вобл.*

Наша вёсачка — невялічкая, можа, нейкіх трыццаць гаспадарак. Мой бацька — Валерыян Антух. Маці Вольга паходзіла з дому Міхасёнкаў. У мяне былі чатыры браты і сястра, якая рана памерла. Брат Міхаіл (1915 году нараджэньня) і цяпер жыве каля Глыбокага. Трымаецца нармальна, вядзе гаспадарку. Другога брата — ён падчас вайны ўжо меў сям'ю — забілі партызаны. Трэці брат падчас савецка-нямецкай вайны вучыўся ў Пастаўскай сэмінарыі, калі ў ёй дырэктарстваваў Барыс Кіт. Улетку 1944 г. яго змабілізавалі ў Чырвоную Армію, і ён загінуў у апошні дзень вайны ў Нямеччыне. Еўдакім працаваў у Калінінградзкім порце, дзе пашкодзіў здароўе. Потым пераехаў у Маладзечна, дзе й памёр некалькі гадоў таму.

У Першую сусветную бацька падаўся ў эвакуацыю зь зямлі, што належала Расеі, а вярнуўся ўжо на зямлі, што адышлі да Польскай дзяржавы. Напачатку меў зусім мала зямлі — тры з паловаю гектары. Але дзякуючы працаздольнасьці, ці, як цяпер кажуць, бізнэс-якасьціям, набыў дваццаць! Бацька ўмела і спраўна займаўся гандлем лёну, жывёлы, гадаваў коні. Здаралася, адвозіў на кірмаш тры фурманкі коні ды прадаваў заможным польскім купцом. Людзі з навакольных вёсак добра ведалі Валерыяна Антуха, казалі адзін аднаму: «Глядзі, Антух на кірмаш едзе». Бацька падыходзіў да справы ня толькі з гледзішча прыбытку, але й з душой. Прадаючы чарговага каня, плакаўся: «Ой, такі

Мікола Антух

прыгожы конік, шкада аддаваць». Так што за польскім часам жылі мы надта заможна, ня ведаючы голаду й нястачы.

Калі Заходнюю Беларусь акупавалі саветы, бацьку — каб унікнуць таўра «кулака» ды застацца дома, а ня катаржна працаваць у Сібіры — параілі аддаць частку зямлі аднавяскоўцам. Бацька так і зрабіў, аддаў большую частку зямлі і жывёлы людзям, пакінуўшы сабе толькі тры гектары. Але нават пры гэтым яго некалькі разоў выклікалі ў павятовую ўправу на размовы ды выпытвалі дэталі біяграфіі, што датычыла польскага часу. Савецкія ўлады не давалі веры, што чалавек мог нажыць такое дабро дзякуючы выключна цяжкай працы.

Тады не дзяліў дні на працоўныя й выходныя — працаваў тады й столькі, колькі было патрэбна, як дыктавалі гаспадарскія справы. Вось і 1 траўня, у адно з галоўных камуністычных святаў, ён паехаў на поле сеяць канюшыну. Як узышло сонца й сышоў туман, ён убачыў на будынку сельсавету чырвоныя сьцягі. І толькі тады ўспомніў, што сёньня за дзень... Вярнуўшыся дахаты, раскажаў жонцы, што за віна на ім ляжыць і да якога пакараньня яны мусяць прыгатаўляцца. Празь некалькі дзён адбыўся «суд», на які прыехаў нават прадстаўнік кампартыі з раёну. Выслухаўшы бацькаў аповед, зрабіў выснову: «Нашыя рабочыя працуюць за станкамі да 10-й раніцы, а потым ідуць на мітынгі. Вы, таварыш Антух, засеялі некалькі гектараў канюшыны й таксама ўдзельнічалі ў мітынгу. Дык пашана вам!» Аповед пра геройскі ўчынак бацькі зьявіўся нават у «раёнцы». Вось як яно ўсё павярнулася, а мы чакалі вывазу на Сібір. Дарэчы, страх вывазу не пакідаў людзей ані дня аж да прыходу немцаў.

За польскім часам я скончыў дзеве клясы пачатковай школы. За бальшавікамі пайшоў у савецкую школу і быў вымушаны ўдзельнічаць ва ўсіх прапагандысцкіх сходах, зьездах, выслухоўваючы ўсю гэтую прапаганду. Многія савецкія песні, вывучаныя тады, памятаю і па сёньня. Апроч таго, я цяжка фізычна працаваў у Паставах, бо бацька ня мог пакрыць усе падаткі, якія наклалі новыя гаспадары з Масквы.

За часам нямецкай акупацыі я запісаўся ў Пастаўскую гімназію. Аднак правучыўся там нядоўга — уладкаваўся на

працу ў Дарожнае ўпраўленне, працаваў на трасе Вільня—Глыбокае. У нашым рэгіёне ўся афіцыйная дакумэнтацыя вялася па-польску. Адночы прыходжу ў бюро — усе паперы перапісваюцца па-беларуску. Вялікую ролю ў беларусізацыі рэгіёну адыграла Пастаўская гімназія, якая стала правадніком беларушчыны. Нацыянальнаму руху вельмі спрыяў павятовы старшыня Адам Дасюкевіч.

З прыходам немцаў людзі зажылі больш-менш спакойна. Паставы жылі абсалютна нармальным жыццём, стасункі немцаў з насельніцтвам былі цывілізаванымі і не выходзілі за рамкі закону. Але гэны спакой датычыў толькі гораду. На вёсцы людзям пагражала ня меншая небяспека, чым за саветамі, — партызаны, што ўсімі магчымымі сродкамі здзекаваліся зь людзей. Ня ведаю, чым яны яшчэ займаліся, апроч таго, што сядзелі ў лесе і рабавалі вясковае насельніцтва. А быццам супрацьнямецкія выступы, як, напрыклад, разбурэнне мастоў (якія я потым рамантаваў), адбіваліся не на немцах, а ў першую чаргу на ні ў чым не вінаватых людзях. Менавіта сяляне несці адказнасць за партызанскі гвалт.

Аднаго дня нашую вёску акружылі латыскія войскі. Кіраўнік-немец аб'явіў людзям, што вёску паліць ня будучь, але маладыя хлопцы будучь вывезеныя на працы ў Нямеччыну. У гэтыя шэрагі патрапіў і я. Усяго з раёнаў Мядзелу, Глыбокага, Паставаў у Мюнхэн у кастрычніку 1943 г. былі накіраваныя 300 хлопцаў. Нас прывезьлі ў цэнтар гораду, на Прынцрэгентштрэсэ. Мяне здзівіла, што нас ніхто не ахоўваў, што дазваляла адчуваць сябе дастаткова вольна. У першы ж свой выхад у горад я пачуў ад людзей, што непадалёк, на плошчы, адбудзецца выступ Гітлера. Ля трыбуны, на якой меў прамову Гітлер, была ўсталявана нямецкая зброя і самалёт «Мэсэршміт»². Падчас свайго выступу «фюрэр» асабліва наракаў на генэрала Паўлюса, які капітуляваў пад Сталінградам. Спачатку прамова нямецкага тырана не зрабіла на мяне асаблівага ўражаньня, бо я ўжо быў закалёны польскай і асабліва савецка-сталінскай прапагандай.

² Напэўна, маецца на ўвазе традыцыйны выступ А. Гітлера і парад у чарговыя ўгодкі «піўнога путчу», што адбыўся ў Мюнхэне ў 1923 г. — тут і далей заўвагі й камэнтары рэдактара.

Але калі ён разам са сьвятаром бласлаўляў юных жаўнераў на вайну, па маім целе прабег халадок і мне стала жажліва: «Каму патрэбна гэтае вар'яцтва, каму трэба гэта гвалтоўная вайна?!»

Таксама мяне моцна абурыла, калі я даведаўся, што на нашу, беларускую, вопратку немцы нашылі значкі «остарбайтэраў». Размовы з кіраўніцтвам лягеру станоўчых вынікаў не далі. Нам паведамілі, што мы прыехалі з «ост-бэ-цырка» (усходняй акругі), прыроўнены да расейцаў і таму мусім насіць гэты значок, што ператварае чалавека, па сутнасьці, у бяспраўную асобу. Тады мы, сем дэлегатаў, накіраваліся да паліцэйскага ўпраўленьня. Я меў пры сабе нямецкі пропуск за подпісам ваеннага камісара, што атрымаў яшчэ ў Дарожным упраўленьні. У графе нацыянальнасьць там было пазначана: «вайсрутэнішэ». Яго я і прадэманстравалі паліцыянтам. У хуткім часе ў лягер прыслалі пасьведчаньне, што беларусы пазбаўлены статусу «остарбайтэраў». У нашых «арбайтсбухах» (працоўных кніжках) выкрасьлілі гэты «ост», запісаўшы нацыянальнасьць як беларускую і занёсшы ў катэгорыю «баў-хільфэ» — дапаможнай сілы на будовах. Лягернай адміністрацыі нічога не заставалася, як зрабіць для беларусаў значна лепшыя ўмовы, выдзеліць асобную кухню. Будаўляная фірма накіравала мяне на працу за 50 кілямэтраў ад Мюнхэну. У мае абавязкі ўваходзіла ўтрыманьне расейцаў, колькасць якіх зь цягам часу падабралася да двухсот.

Па нейкім часе на пасаду «лягерфюрэра» прыслалі новага чалавека, заўзятага нацыста Германа. Яго жонка мела нэрвовую хваробу, выходзячы зь сябе падчас авіяналётаў. Калі муж быў у хаце, яна яшчэ трымалася, але не магла заставацца адна ў хаце. «Лягер-фюрэр» прызначыў мяне даглядаць ягоную жонку, і я вельмі хутка стаў амаль што членам іх сям'і. Герман часта з захапленьнем распавядаў пра гераізм нямецкага войска, зьнішчэньне жыдоў, праводзіў адкрытую фашыстоўскую прапаганду. Зь іншага боку, ён бараніў мяне перад высокімі чынамі, што імкнуліся адаслаць мяне назад на будоўлю.

Па капітуляцыі Нямецчыны расейцы — яны складалі большасьць жыхароў лягеру — надта кепска паводзілі сябе ў дачыненні да мясцовага насельніцтва. Часам здараліся

бандыцкія напады на дамы, рабаваньне маёмасьці. Асабліва любілі расейскія «блатныя» гэтак званыя «бычкі» — удары ілбом па носе. Аднак я ўмеў за сябе пастаяць (я служыў у лягернай паліцыі), па-другое, у мяне быў пісталет. Дастаць зброю ў тых часы праблемы не было.

У лягеры я адказваў за кухню, і аднаго дня адзін з такіх бандытаў палічыў, што яму дасталася меней, чым астатнім, ежы. Ён накінуўся на мяне з кулакамі, але атрымаў жорсткі адказ — перакруціўшыся некалькі разоў, «герой» паваліўся на падлогу. Гісторыя зь «недахопам» ежы ня скончылася. Празь некалькі дзён я спакойна размаўляў на вуліцы зь сібіракамі (мы вельмі паважалі адзін аднаго), як з-за кута паказалася вялікая кампанія «блатных». «Пацярпелы» паказаў на мяне рукой — я кінуўся ў свой пакой, дзе ў шуфлядзе мусіў ляжаць пісталет. Зброі на месцы не аказалася — забраў сусед. Мяне акружылі шчыльным колам. Даў аднаму пад бараду, падаючы, той хацеў даць мне паміж ног — не патрапіў, аднак разарваў штаны. Другія ўдарылі збоку. Каб ня быць зьбітым, я пайшоў на хітрыкі: засунуў руку ў кішэню, быццам хачу дастаць пісталет: «Убірайцеся, а ня тое ўсе тут паляжае!» Яны і разьбегліся. Я раскажаў пра гэта здарэньне амэрыканскаму ваеннаму кіраўніцтву, мне выдалі новы пісталет, параіўшы як мага хутчэй выбірацца з гэтага лягеру.

Я перасяліўся ў польскі лягер, дзе спаткаў шмат беларусаў. Мы пачалі гнаць самагонку. Некаторыя з палякаў таксама пачалі патрабаваць пастаўляць ім гарэлку. Маўляў, калі ня будзе на стале два літры, — пашкадуеце. Сярод нас быў мой зямляк Віталь Орда. Нягледзячы на юны ўзрост (16 гадоў), ён меў суровы нораў, нікому ніколі не саступаючы. У Віталю быў аўтамат. Калі палякі ў чарговы раз зайшлі ў наш пакой, Орда ляжаў на ложку: «Што, хлопцы, за гарэлкай прыйшлі? Бярыце адну бутэль-

Мікола Антух у Нямецчыне

ку!» І аўтаматную чаргу ім пад ногі. «А цяпер і другую захапіце!» — зноў чарга.

Потым надышоў час усеагульнага перапісу. Тых, хто не пагадзіўся вяртацца на савецкую «радзіму», мяне ў тым ліку, перавезлі ў польскі лягер у Кобург, дзе я вучыўся ў гімназіі. У Кобургу я пазнаёміўся з шэрагам беларусаў — афіцэрам БКА Гэрманам, Белямук, Дзехцяром... Як і Белямук, я таксама збіраўся паехаць у беларускі лягер у Міхэльсдорф, але дастаў інфармацыю, што сярод беларускай грамады ўзніклі два варожыя лягеры, і вырашыў пазьбегнуць гэтых нікому не патрэбных сварак.

У Аўстраліі я, як і іншыя беларусы, быў накіраваны па кантракце на «фарму» ў лес. Рабілі за пяць фунтаў у тыдзень, жылі ў палатках сярод камароў, мух, зьмеяў. Варылі сабе ежу, але піва атрымлівалі ад гаспадара — колькі хочаш. Потым прыйшлося папрацаваць на фабрыках у Сьднэі, штаце Вікторыя, хацелі скіраваць мяне на Тасманію, але я вярнуўся ў Сьднэі, дзе й жыў па сёньня. Ажаніўся ў 1954 г., купіў собскую хату. Пасьля шматгадовай працы на фабрыках уладкаваўся на фірму па продажы маёмасьці, у якой прарабіў дваццаць гадоў. Справа пайшла ў мяне добра, і сёньня мы пачуваемся фінансава нядрэнна — ад дзяржавы я нічога не атрымліваю.

У 1972 г. я пабраўся шлюбам з расейкай Валяй, яна паходзіць з Арла. Ад першага шлюбу маю двух сыноў. Пётра скончыў інстытут як чарцёжнік, працуе ў дзяржаўнай установе, займаецца лініямі электраперадачы, мае трох дзяцей. З другім сынам, Іванам, ня ўсё так добра. Адным часам ён зьвязаўся з наркотыкамі, разьвёўся з жонкай, цяпер жыве адзін.

Беларусы Сьднэю цягам дваццаці гадоў зьнічотжвалі агульную працу, сварыўшыся на палітычнай глебе³, у той

³ У кастрычніку 1950 г. у Сьднэі была зроблена спроба стварыць, у ліку палітычным расколам у Эўропе й Амэрыцы, «надпартыйную» арганізацыю — **Беларускае Аб'яднаньне ў Аўстраліі** (БАА). Першы старшыня — Уладзімер Клуціцкі. У 1951 г. У. Клуціцкі, а таксама прыхільнікі Рады БНР пакінулі арганізацыю. З гэтага часу БАА стала на плятформу БЦР (кіраўнікі — Міхась Зуй,

час як грамада ў Адэляйдзе [Паўднёвая Аўстралія] купіла кавалак зямлі й будавала сваю царкву. Адноічы Міхась Зуй запрасіў мяне на паседжаньне сваёй прабэцэраўскай арганізацыі⁴. Сакратар Алесь Алехнік, памятаю, адзначыў, што танцы, якія час ад часу ладзіліся ў Сыднэі, ужо не прыносяць прыбытку, што, маўляў, мала хто на іх ходзіць — нявыгодна. Я запярэчыў, выказаўшы ўпэўненасьць, што ўсё яшчэ можна выправіць. І пачуў у адказ: «Калі ты такі разумны, бяры на сябе ўсю сацыяльную працу». Я пагадзіўся. Быў выбраны старшынём камітэту па будове беларускага дому⁵, доктар Язэп Малецкі — заступнікам, Міхась Лужынскі — сакратаром, Кастусь Хаванскі — скарбнікам. На першых танцах, зарганізаваных пад маім кіраўніцтвам, мы зарабілі штосьці каля 70 даляраў. Стварылі й зарэгістравалі Беларуска-культурна-грамадзкі клуб, ад 1972 г. маем сваю залю. Некалькі гадоў быў старшынём клубу, потым уваходзіў ва ўправу, але ўрэшце зь яе выйшаў — тыя функцыі, якія на мяне пачалі навешваць, не задавальнялі. Што да маёй палітычнай арыентацыі, то я заўсёды быў нэўтральны ў сваіх поглядах, не прымыкаў ні да «крывічоў», ні да «зарубежнікаў», хоць і першыя, і другія перацягвалі на свой бок.

ад 1995 г. — Міхась Ціхан). У сакавіку 1951 г. асобы, што пакінулі БАА, стварылі арганізацыю прыхільнікаў Рады БНР — **Беларускае Аб'яднаньне ў Новай Паўднёвай Валіі** (першы старшыня Міхась Лужынскі, потым — Лявон Рыбнік, Кастусь Сіткоўскі, Язэп Малецкі, Генадзь Левановіч, Аўгіня Каранеўская, Мікалай Каранеўскі, Станіслаў Нарушэвіч). У 1955 г. праціўнікі БНРаўскага й БЦРаўскага шляху стварылі **Беларуска-Аўстралійскае Незалежнае Аб'яднаньне ў Новай Паўднёвай Валіі** (кіраўнікі — Уладзімер Клуціцкі, Лявон Дзядзюля, Янка Макарэвіч). Яны падтрымлівалі шчыльныя кантакты з газэтай «Беларускі голас» (Таронта, Канада) і Сяргеем Хмарам. Апроч таго, у Сыднэі пэўны час дзейнічалі прадстаўніцтвы Рады БНР і БЦР.

⁴ Беларускага Аб'яднаньня ў Аўстраліі.

⁵ Першая нарада камітэту адбылася 25 траўня 1969 г., а набыцьцё дому, дзе размяшчаўся Беларуска-культурна-грамадзкі клуб (БКГК), адбылося ў 1972 г. Грошы на набыцьцё завяшчаў грамадзкі дзяяч Адам Чурыла. Пасьля стварэньня БКГК у Сыднэі фактычна спыніўся падзел беларусаў на прыхільнікаў БЦР і Рады БНР.

Васіль Якавенка й Мікола Антух у Менску. 1997 г.

Першы раз родную Беларусь я наведаў у 1991 г. У 1993 і 1997 гг. браў удзел у I і II зьездах беларусаў сьвету, што ладзіла ЗБС «Бацькаўшчына». Ад апошняга падарожжа на Радзіму мяне шмат хто перасьцерагаў, але я не паслухаў. Адведаў сваякоў у Заслаўі, у офісе «Бацькаўшчыны» раздаваў прывезеныя з Аўстраліі грашовыя падарункі беларусаў сваім блізкім на суму сямнаццаць тысяч даляраў. Дарэчы, праз гэтую вялізную суму меў непрыемнасці на мытні.

Раніцай тэлефануе да мяне старшыня рады ЗБС «Бацькаўшчына» Ганна Сурмач і паведамляе сумную навіну: «Пажарная каманда не дазваляе правядзеньне зьезду ў будынку тэатру⁶! Міністар па справах рэлігіяў і нацыянальнасьцяў Яновіч⁷ хоча з вамі гаварыць». У парлямэнце дэлегаты зьезду і дзяржаўныя чыноўнікі абменьваліся думкамі, дыс-

⁶ Зьезд праходзіў у Тэатры музычнай камэдыі.

⁷ Іван Яновіч у 1997 г. быў намесьнікам старшыні Дзяржкамітэту па справах рэлігіяў і нацыянальнасьцяў.

кутавалі. Акадэмік Радзім Гарэцкі⁸ падняў актуальнае пытаньне з будынкам, у якім было заплянавана правядзеньне зьезду. Уладзімер Замяталін⁹ быццам супакоіў прысутных навіной, што адзін з заводаў дае залю для зьезду. Яна, аднак, паводле Гарэцкага, не падыходзіла, бо знаходзілася за дваццаць кілямэтраў ад Менску, а блізу тэатру ўжо быў замоўлены абед. Тады слова ўзяў я: «Хто ж тут гаспадар? Вы ці пажарная ахова? Я ехаў 36 гадзін у вольную й незалежную Беларусь, як жа вам ня сорамна такое рабіць?!» Калі ўдзельнікі гэтага імправізаванага круглага стала разышліся, Гарэцкі з Замяталіным яшчэ доўга размаўлялі ў кулюарах. Наступнай раніцай высветлілася, што дырэктар тэатру разам з ключом паехаў на Нарач, аднак па дарозе яго дагнаў міліцэйскі патруль і прывёз ключ у Менск. На зьездзе, скажу без залішняй сьціпласьці, мой выступ зрабіў на прысутных вельмі добрае ўражаньне: мне аплядзіравалі, з просьбай аб інтэрвію звярталіся журналісты. Нават у беларускай амбасадзе ў Маскве — у Расею я прыехаў да стрычнага брата — мяне пазналі, бо мелі на стале факсавую копію маёй прамовы. Я быў запрошаны ў рэзыдэнцыю прэзыдэнта Беларусі. Беларускія журналісты, якія асьвятлялі Алімпійскія гульні ў Аўстраліі, убачыўшы мяне, жартавалі: «Дык хто тут гаспадар, спадар Антух?» Ікое было маё расчараваньне, калі ў кнізе, прысьвечанай зьезду¹⁰, я не знайшоў нават згадкі пра Міколу Антуха з Аўстраліі.

⁸ У той час прэзыдэнт ЗБС «Бацькаўшчына».

⁹ Уладзімер Замяталін у 1997 г. займаў пасаду намесьніка кіраўніка Адміністрацыі прэзыдэнта.

¹⁰ Другі і Трэці зьезды беларусаў сьвету: Матэрыялы і дакумэнты / Уклад. А.Макоўскай. Мінск: Бел. кнігазбор, 2004. — 372 с.

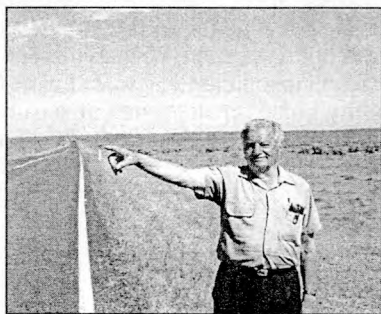
НЯ ЎСЁ ТУТ ТАК ДРЭННА

Аляксандар Бакуновіч
(Сыднэй, Новы Паўднёвы Ўэльс)

23 сьнежня 1918 г.,

в. Малыя Сьцяблевічы Пінскага пав. Менскай губ.,
сёння Жыткавіцкі р-н Гомельскай вобл.

Наша вёска знаходзілася зусім блізка ад мястэчка Ленін¹¹. За царскім часам яно было валасным цэнтрам, мела невялічкі шпіталь, школу, у якую я хадзіў, гарадзкое вучылішча. Калі мястэчка перайшло да палякаў, новая ўлада зьліквідавала шпіталь і вучылішча, пазбавіўшы тутэйшую моладзь магчымасьці здабываць далейшую асьвету. Таму тыя, хто жадаў вучыцца ў гімназіі, мусілі аддаліцца ад родных мясцінаў на 150 кілямэтраў! Перахапіўшы ў 1939-м уладу, саветы надалі мястэчку ганаровы статус райцэнтру¹².

Аляксандар Бакуновіч. Аўстралія.
2000 г.

¹¹ Менавіта пад назвай «Ленін» гэтае мястэчка згадваецца ў летапісах пад 1568 г., а не зьяўляецца сьледствам бальшавіцкага перайменаваньня.

¹² Райцэнтрам, у складзе Пінскай вобласьці, Ленін прабыў толькі да 1960 г., калі з прычыны ўзбуджэння адміністрацыйных адзінак быў уключаны ў склад Жыткавіцкага р-ну Гомельскай вобл. Тады ж і была скасаваная Пінская вобл.

Але партызаны падчас Другой сусьветнай вайны пачалі зьнішчэньне мястэчка, а немцы скончылі. Ад яго застаўся толькі попел. Камуністы ў 1944 г. не захацелі ўсё адбудоўваць наноў ды зрабілі звычайную вёску Леніно, нават назву перарабілі на камуністычны манер. Цяпер, калі я атрымліваю ад брата чарговы паштовы ліст і бачу на канвэрце гэтую назву, — сэрца сыціскаецца ад агіды й смутку.

У 1920—1930-х Польшча пакрыху адбудоўвалася. Глядзіш, там мост пабудавалі, там — дарогу. Пры саветах ня тое што не будавалі, а нават пабудаванае занядбалі. Прыехаўшы ў родныя мясціны ў 1993-м, быў шакаваны: кругом бедната, бруд, у якім патанула нашая машына, горай, чым за ваенным часам! Горкія ўражаньні...

Мой бацька Пятро высокай адукацыі ня меў, аднак некалькі разоў на агульных сходах выбіраўся на пасаду солтыса. Пратрымаўся ён на гэтай пасадзе, калі не памыляюся, да 1937-га. Пасьля прыходу бальшавікоў паводле фальшывага даносу бацьку арыштавалі й кінулі за краты. Перакананы, што гэта справа рук чалавека, які намагаўся выдаць за мяне замуж сваю дачку. А яна мне ну зусім не падабалася! І тады тая сям'я вырашыла на нас адыграцца. Знайшоўшы яшчэ пару «калегаў-аднадумцаў», бацька дзяўчыны данёс у органы, быццам Пятро Бакуновіч — польскі шпіён ды вораг савецкай улады. Але наша сям'я была хутчэй сярэднячкай, багатых людзей у нашых мясцінах я нагул ня ведаў. Бацьку змясьцілі ў турму ў Берасьці, забараніўшы кантактаваць са сваякамі. Ён быў вельмі слабы там. Калі пачалася вайна, людзі зь лёсам, падобным да бацькавага, апынуўшыся на свабодзе, без ваганьняў адпомсьцілі даносчыкам, пусьціўшы ім кулю ў лоб. Але бацька выратаваў жыцьцё ўсім тром: «Што зь іх, дурняў неадукаваных, узяць?»

З прыходам немцаў людзі, напужаныя крывавай агрэсівай сталінскай палітыкі, чакалі ад немцаў пераменаў да лепшага, хоць розум і падказваў, што такую краіну, як СССР, немцам ніколі не перамагчы.

Напярэдадні вайны мяне прызвалі на ваенныя зборы пад Кобрын, у рабочы атрад, што дзень і ноч будаваў лётнішча. Адночы чэрвеньскай раніцай, калі сонца яшчэ не ўзышло над даляглядам, на наш будаўнічы пляц пасыпаўся бомба-

вы град, такі, што машыны паперакульваліся калёсамі дагары. Наш камандзір ва ўсё горла роў: «Не панікуйце, гэта нашы скідваюць вучэбныя снарады!» Аднак крычаў ён у паветра: ад такой «вучобы» ўсе паразьбягаліся куды толькі вочы глядзелі. Нас адпусьцілі дадому, загадаўшы адразу «мельдавацца» ў ваенкаматах. Да Малых Сьцяблевічаў я ішоў каля двух тыдняў, і пра нейкія ваенкаматы ніхто й не ўспамінаў — панавала поўнае бязладзьдзе.

У нашай вёсцы, акружанай партызанскімі лясамі й дарогамі, змучанай нападамі байцоў смаленскага СД, пераапанутымі ў нямецкую ўніформу, мы аказаліся быццам у рэзэрвацыі, адрэзаныя ад навакольнага сьвету, замкнёныя на ключ. Шмат гаварыць пра вайну мне брыдка й непрыемна, бо зь ёю звязана ўсё самае жудаснае, што адбылося ў маім жыцці. Пекла, што зьнічтожыла, зламала мільёны лёсаў. Пекла, што палыхала перад маімі вачыма. Ніколі не забыць мне сьвіньні, што цягала па дарогах мёртвай вёскі дзіцячую ножку.

Аднойчы камандзір партызанскага атраду, вельмі прыстойны чалавек (былі сярод партызанаў і такія), параіў нам: «Калі хочаш уратаваць дзяцей, выяжджай у горад. Той будзе героем, хто вайну перажыве». Камандзір меў рацыю: мы хацелі жыць, а таму мусілі хуценька, без асаблівых прыгатаўленьняў, зьбіраць рэчы ды ехаць. Куды? У поўную невядомасьць, але далей ад жахаў і выпрабаваньняў, якія мы перажывалі дзень і ноч. У лютым 1943 г. уся наша вялікая сям'я, я з жонкай Оляй і двума малымі сынамі (ажаніўся я рана, у дзевятнаццаць гадоў, бо на гаспадарцы патрабаваліся працоўныя рукі; у 1939-м у нас нарадзіўся сын Іван, а ў 1944-м — Васіль), бацька, мама Васіліса, брат зь сястрой¹³, на прыгатаваных вазах выехалі ў Мікашэвічы, прыкладна за васьмнаццаць кілямэтраў ад нашай вёскі. Я атрымаў зь Нямецчыны ліст ад брата Мітрафана, у якім ён шыфраванай мовай, якую мы зь ім засвоілі дасканала, параіў, каб мы

¹³ Маюцца на ўвазе Ўладзімер Бакуновіч і Ліза Бакуновіч-Грыцай, будучыя вядомыя грамадзкія дзеячы на эміграцыі (гл. біяграфічны паказьнік).

*Сям'я Бакуновічаў у Італіі. Зьлева направа:
Аляксандар Бакуновіч, невядомая, Мітрафан
Бакуновіч, Ліза Бакуновіч, Вольга Бакуновіч,
сядзіць — адзін з сыноў Аляксандра й Вольгі
Бакуновічаў. 1950 г.*

ні ў якім выпадку ня звязваліся зь немцамі, бо, маўляў, шанцаў на перамогу ў вайне ў іх няма. Бурмістар Леніна, гэты дурак, пабачыўшы ліст і нічога не зразумеўшы, перадаў яго немцам. Брата арыштавалі. Перакладчыкі доўга намагаліся знайсці крамолу ў ягоным лісьце, аднак празь недахоп доказаў адпусьцілі.

Родную хату пакідалі са слязьмі на вачох, бо разьвітва-ліся з роднай зямелькай, людзьмі, гаспадаркай, усім тым,

што нажылі цяжкай сялянскай працай. Па дарозе спаткалі такога ж бядаку, як і мы, што зрабіў сабе будку акурат каля дарогі. Я яму растлумачыў, што ў такім месцы спыняцца небяспечна, што яго лёгка расшукаюць, што лепей збудаваць зямлянку ці такую вось прымітыўную хатку ў глыбіні лесу, далей ад чалавечага вока. Да восені сяк-так трымаліся ў Мікашэвічах, затым пераехалі ў Пінск, адкуль у 1944-м выехалі ў Нямеччыну.

Да канца вайны мы працавалі на гаспадарцы ў маёнтку. Потым пачалася нашая вандроўка па беларускіх лягерах — Рэгенсбург, Міхэльсдорф, Віндышбэргэрдорф, Розэнхайм. У перадапошнім і апошнім я дастаў работу, працаваў на выдачы харчоў і ў офісе бугальтарам. У беларускім жыцці ніякага ўдзелу ня браў, хоць і быў запісаны радным БНР.

Мы маглі зьехаць у Амэрыку, але я пабаяўся — мусіў карміць вялікую сям'ю, а ўрад ЗША не дапамагаў новым эмігрантам. Ступіў на амэрыканскую зямлю — і рабі, што хочаш, ты — вольная птушка. Аўстралія, наадварот, аказвала ваенным эмігрантам усебаковую дапамогу: забяспечвала харчамі, жыллом, дапамагала ў пошуках працы. Цяжкія працы выконваць я ня мог, бо меў страшэнныя болі ў назе — падчас тых кобрынскіх збораў жылі мы ў нечалавечых умовах, спалі на халоднай зямлі й брудзе. Працуючы пры пракладцы водаправодных труб, за год зарабіў 500 фунтаў, у той час калі кавалак зямлі каштаваў 350 фунтаў. Цяпер жа, атрымліваючы 30 тысяч даляраў у год, за той жа кавалак мусіш аддаць 250 тысяч. Працуючы толькі 120 гадзін у месяц, атрымліваў 43 фунты за два тыдні — гэта былі сапраўды вялікія грошы. А ўладкаваўшыся на чыгунку, вельмі засмуціўся, бо пачаў атрымліваць усяго дзевятнаццаць. Каб мець у працы нейкую пэрспектыву, пайшоў вучыцца на машыніста, аднак ажно дзесяць гадоў мусіў працаваць простым качагарам. Пасьпяхова здаўшы іспыты, набраўшыся неабходнага вопыту, атрымаў месца машыніста электравоза. А ўжо на пэнсію выйшаў з пасады машыніста сьднэйскага мэтро.

Прызнаюся шчыра, што надта актыўнага ўдзелу ў беларускім жыцці ў Аўстраліі я ня браў, бо меў зашмат працы й зусім мала часу. Аднак, па магчымасьці, заўсёды стараўся дапамагчы. Так, сямнаццаць гадоў быў скарбнікам Бела-

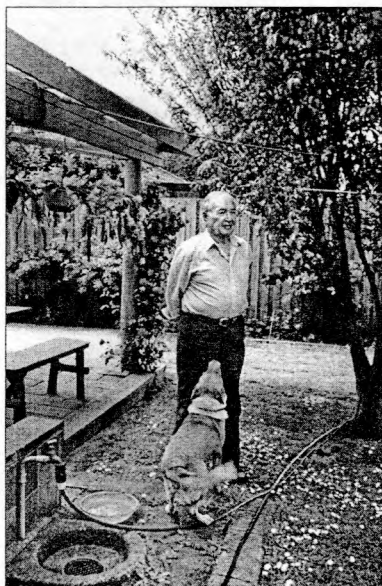
В. Плахоцкі, Міхась Лужынскі, Аляксандар Бакуновіч у Беларускаім культурна-грамадзкім клубе ў Сіднэі

рускага грамадзка-культурнага клубу, стаяў ля яго вытокаў. На мерапрыемствы, якія ладзіць клуб, прыходжу й сёння, аднак гады ўжо бяруць сваё. Маю вялікія праблемы з вачыма, хварэю на катаракту й глаўкому, кнігі на палічках ляжаць мёртвым грузам. Аднак, гледзячы на іншых старыкоў, у якіх здароўе зусім нікудышнае, цешуся — у мяне яшчэ ня так усё дрэнна!

ПРА БЕЛАРУСКІЯ АРГАНІЗАЦЫІ ДАВЕДАЎСЯ ВЫПАДКОВА

Ян Барысевіч
(Мэльбурн, Вікторыя)

1930 г., в. Лукашына,
сёння Наваградзкі р-н Гарадзенскай вобл.

Ян Барысевіч

Вёска Лукашына, у якой я нарадзіўся, знаходзіцца за 18 кілямэтраў ад Наваградку й за 12 — ад Карэлічаў. Нас у бацькоў было трое. Я — наймалодшы. Сястра Марыя была на два гады старэйшая за мяне, Якуб — на чатыры.

Бацька Мікалай быў надзвычайным гаспадаром, працавітым ды здольным. Абрабляў каля дванаццаці гектараў зямлі, займаўся пчалярствам, рабіў алей. Праўда, зямля дасталася нам па лініі маці, Ганны Гацко. Падчас Першай сусьветнай яна апынулася ў Самары, дзе служыла ў нейкага заможнага чалавека. У той час там ішло

супрацьстаяньне бальшавікоў з арміяй Калчака, на баку якога ваявалі чэскія дывізіі. Мама — простая сялянская дзяўчына — не дзяліла людзей на «белых» і «чырвоных», «нашых» і «чужых», а старалася дапамагчы ўсім. Адноўчы выратавала жыцьцё чырвонага камісара, затым — чэха. Дарэчы, і рускія, і чэхі моцна здзівіліся зь незнаёмай і здзіўнай для іх беларускай мовы, што лілася з вуснаў маёй мамы.

У 1939 г. саветы замест абяцанай «свабоды» прынеслі ў Заходнюю Беларусь крывавае ярмо, рабскія калгасы, няволю. Мы былі залічаныя да кулакоў. Нават насушылі сухароў, рыхтуючыся да самага горшага. Таму, калі на нашу зямлю ступілі немцы, бацька, які літаральна ненавідзеў усё савецкае (ён паходзіў са Случчыны, адкуль уцёк у Наваградчыну), ад радасці танцаваў! Людскую наіўнасьць сёння лёгка зразумець: ня маючы ані тэлебачаньня, ані радыё, занятыя толькі сваімі гаспадарскімі справамі, шмат хто прымаў немца за чарговага «вызваліцеля».

За Другой сусьветнай вайной у нашых мясьцінах назіраўся актыўны партызанскі рух. З пачаткам баявых дзеяньняў бездапаможныя савецкія жаўнеры разьбягаліся ўрассыпную, кідалі зброю ды хаваліся ў жыцце. Дурныя немцы іх не чапалі, магчыма, ня ведалі, што рабіць. А потым гэтыя жаўнеры панастваралі партызанскіх атрадаў, якія сталі найвялікшай бядой для беларускага народу. Няшчасны беларус пачаў цярпець ня толькі ад немца, але й быццам сваіх партызан. У нашых мясьцінах актыўнічалі два буйныя атрады — Фрунзэнскі й Дэсанцкі¹⁴, якія складаліся прыкладна з 150—200 чалавек. Цікава, што жылі яны не ў лясох, як пішуць у кнігах, а ў людзей на хатах, дзе рабілі ўсё што хочацца, аддзячваючы за прытулак рабункам і гвалтам. Я, напрыклад, хадзіў у беларускую школу ў Машэвічах, дык аднаго дня партызаны пакінулі ад будынку толькі попел — дзеці таксама былі іхнымі ворагамі.

Бацька меў задаўгі язык, нярэдка праз гэта пакутуючы. Адночы яго моцна зьбілі партызаны, добра, што яшчэ застаўся жывы, бо яму пагражалі сьмерцю. Пасьля гэтага выпадку стала відавочна, што жыцьця ў роднай вёсцы нам больш ня будзе й трэба дзесьці хавацца. Папярэдзілі брата Якуба, каб заставаўся ў Наваградку, не высоўваў носу, дык самі пераехалі туды да знаёмых. Аднак у хуткім часе нас арыштавалі немцы і кінулі ў турму. Здавалася б, парадокс — за кратамі людзі, якія хаваліся ад партызанаў, галоўных ворагаў немцаў! І па сёння мне цяжка даць адказ на пытаньне, чаму так здарылася. Можа, нас здалі знаёмыя, якім мы

¹⁴ Магчыма, маюцца на ўвазе Фрунзэнская й Дзянісаўская партызанскія бригады.

замялі ў хаце? Ці прычынай стала тое, што бацька не запісаўся ў паліцыю? Ня ведаю. Праз два тыдні нас пагрузілі ў машыны ды адвезьлі ў Наваельню, дзе далучылі да расейскага эшалёну.

У Нямецчыне нас далучылі да расейскага лягеру Арыента ля Дуйсбургу¹⁵. Мама, бацька, брат і сястра працавалі на вялікай фабрыцы. Жылі, як у пекле: амэрыканцы й англічане бамбілі нас па чарзе. Немцы ж зьбівалі іх самалёты, а потым стралялі па парашутыстах.

Аднаго дня, было гэта пры канцы 1944 г., брат не вярнуўся з працы. На наступную раніцу яго, атручанага газам, зь пенай на вуснах, прывезьлі на насілках добра апранутыя мужчыны, хутчэй за ўсё — гестапаўцы. З дапамогай лягерфюрэра адвезьлі Якуба ў шпіталь, дзе ён неўзабаве памёр. Сьмерць брата — другая вялікая таямніца нашай сям'і. Ня ведаю, што магло прычыніцца да такой жорсткай расправы над ім. Якуб быў абсалютна простым, лагодным хлопцам, у палітыку ня лез, у канфрантацыі не ўступаў. Ужо тут, у Аўстраліі, мая жонка знайшла ў газэце рэкламу фірмы, што займалася лёсам загінулых падчас вайны людзей. Я скарыстаўся іхнымі паслугамі. Пошук цягнуўся каля дзевяці гадоў. Знайшлі ўсё, апроч прычыны сьмерці. У тым ліку дакумэнты, на падставе якіх мы быццам жылі ў Нямецчыне з... кастрычніка 1944-га да красавіка 1945 г. Хоць насамрэч на Захад мы трапілі зімой 1942 г. Мяркую, што гэта не памылка, а нежаданьне прызнаць праўды. Сястра, што жыве ў Польшчы, за цяжкую прымусовую працу дабілася пэнсіі ў 20 даляраў. А жыдом, тым часам, выплочваюць усё да цэнта. Халакост у дачыненні да жыдоў прызналі, у дачыненні да беларусаў — не. Чаму? Таму што мы не жыды...

Немцы пры адступленьні выкарыстоўвалі нас у якасьці жывога шчыта, рухаючы пасярэдзіне калёны. Па дарозе мы махалі белымі хусткамі, сыгналізуючы пра свае мірныя намеры. Амэрыканцы вызвалілі нас ля Госьяру¹⁶, у вёсцы Шлядэн. Каб не вяртацца ў Саюз, далучыліся да польскага лягеру каля Вільгельмсхафэну, хоць мама не гаварыла па-

¹⁵ Сёньня зямля Паўночны Рэйн-Вэстфалія.

¹⁶ Зямля Ніжня Саксонія.

польску ані слова. Лягер месціўся ў будынках былых вайсковых кашараў.

У лягеры бацька раптам адурэў, пацягнуўся да палякаў, зацягнуў нас у Польшчу. У 1947 г. мы пасяліліся ў горадзе Мысльібуж, што пад Шчэцінам. Я ўдзень працаваў, увечары — вучыўся. Скончыў будаўнічы тэхнікум, працаваў у галіне вясковай архітэктуры. Узяў шлюб зь Людвікай Кавалерскай са Львова, зь якой выгадавалі дваіх дзяцей.

У 1973 г. праз даваньне хабару паліцэйскаму я выбіў турыстычную паездку ў Францыю. Тады мы яшчэ ня ведалі, у якую краіну хочам ехаць на эміграцыю, самым галоўным было вырвацца з камуністычнай Польшчы. Перад тым, як забраць сям'ю, сам два разы пабываў у Парыжы, намацаў глебу. Зьвярнуліся да Польска-амэрыканскага эміграцыйнага камітэту, разглядалі варыянты выезду ў ЗША ці Канаду. Былі ня супраць застацца й у Нямеччыне, у Бохуме, аднак нямецкія ўлады не маглі гарантаваць бяспекі частцы нашай сям'і, што засталася ў Польшчы. Выбралі Аўстралію — там жыву брат жонкі, хоць ніякага кантакту зь ім мы ня мелі.

У Аўстраліі я доўга ня мог знайсці больш-менш прыстойную працу. Урэшце ўладкаваўся па спецыялізацыі, рабіў сталяром, прыгатаўляючы шалёнкі для заліўкі бэтона. Пра існаваньне беларускіх арганізацый даведаўся абсалютна выпадкова, бо нават не здагадаўся пра іх, належаў да палякаў. Адноічы ўбачыў у Мэльбурне дэманстрацыю, удзельнікі якой размаўлялі па-беларуску. Падышоў, пазнаёміўся й пакрыху ўцягнуўся ў наш беларускі рух. На жаль, сёння тут вельмі бракуе маладых людзей, якія маюць жаданьне займацца грамадзка-палітычнымі справамі, таму нягледзячы на катастрафічны недахоп часу, мушу й надалей дапамагаць старшыні Фэдэральнай рады беларускіх арганізацый у Аўстраліі Аўгену Грушу. Нашая дачка Аня памерла, і мы з жонкай мусім даглядаць яе непаўналетнюю дачку Ізабэлу. Езьдзіць да яе даволі далёка. Старэйшы ж сын Артур уладкаваны тут няблага, вучыцца на курсах фотасправы й кампутараў. Але ад беларускіх справаў, як і бальшыня дзяцей беларускіх эмігрантаў, ён, на жаль, надта далёкі...

АЎСТРАЛІЯ БЫЛА ДЛЯ НАС ЗЯМНЫМ РАЕМ

Аўген Груша
(Мэльбурн, Вікторыя)

*6 ліпеня 1935 г., в. Морач,
сёньня Клецкі р-н Менскай вобл.*

Па рацэ Лань, якая працякае праз Морач, акурат праходзіла савецка-польская мяжа — нашыя сенажаці даходзілі да савецкай тэрыторыі. Людзі казалі, што некалькі чалавек цягалі празь мяжу савецкую агітацыйную літаратуру. Аднак пасля прыходу чырвоных гэтыя актывісты адразу зьніклі.

Нягледзячы на тое, што Беларусь я пакінуў у сем гадоў, сваю малую радзіму памятаю добра. За польскім часам Морач не была надта вялікай, але пасля далучэньня да СССР пачала разрастацца. Зьявіліся новыя вуліцы, пабудавалі дзіцячы садок і мураваную школу, а канаву й дрыгву,

Аўген Груша выступае на святачнай акадэміі ў Беларускам доме ў Мэльбурне. Сядзіць Павал Гуз. 1993 г.

якія калісьці былі за агародамі, засыпалі й на тым месцы зрабілі поле. Няшмат засталася ў Морачы, што нагадвала пра маё дзяцінства.

Мая маці, Акуліна з дому Салагузаў, паходзіла з вёскі Чудзіна¹⁷. Ейная сям'я была заможнай, трымала ажно дванаццаць кароў! А вось бацька Рыгор, наадварот, паходзіў зь беднякоў, таму зямлі мы мелі зусім мала. Амаль уся зямля ў нашых мясцінах належала Радзівілам. Аніякай фабрычнай вытворчасці не было, і бедна жыла абсалютная большасць людзей. Адзінай магчымасцю падзарабіць быў лес, які сэзонна ішоў на продаж. З васьмі дзяцей, якіх выхоўвалі бацькі, я быў самы малодшы. На гэтым сьвеце, апроч мяне, ніхто ўжо не жыве. Бадай самы трагічны лёс напатакаў сястру Маню. Яна працавала ў Нямецчыне на адным з заводаў у лесе. Аднаго дня на прымусовыя работы людзі не патрапілі, бо чыгунка была разьбіта сіламі альянтаў. На станцыі разьюшаны натоўп кінуў яе пад калёсы. 17-гадовая Маня страціла дзьве нагі й руку, але яе адвезлі ў шпіталь. Калі пасяля перамогі амэрыканцаў мы прыехалі яе адвезаць, сястры там не аказалася. Роўна як і звестак пра яе месцазнаходжаньне...

Найбліжэйшы паліцэйскі пункт знаходзіўся ад Морачы за сем кілямэтраў — людзі жылі ў няспынным страху, страху за сваё жыццё й жыццё блізкіх. Гэтак званыя партызаны чынілі над народамі жывёльны гвалт, адбіраючы самае апошняе. Здымалі нават кажухі й валёнкі! Разам дзесяць немцаў па справах паехалі ў невялічку вёску Колак, што ля Чудзіна. Вярталіся назад добра п'яныя, чым скарысталіся партызаны. Яны застрэлілі аднаго немца. У адказ немцы накіравалі ў Колак некалькі ўзброеных батальёнаў, каб зьнішчыць там усё жывое. Жыхары нашай вёскі падумалі, што ідуць забіваць нас, і ўсе схаваліся на дрыгве. Колак жа разам з прыкладна шасцюдзесяцьцю жыхарамі спалілі дашчэнт... Дзе ж тады былі тыя «абаронцы насельніцтва» партызаны? Чаму не ратавалі няшчасных людзей?!

Праз партызанскія правакацыі пацярпелі і мы. Здарылася вось што. З падбітых савецкіх самалётаў мясцовыя хлопцы, у тым ліку й мой брат, выплаўлялі розныя хатнія рэчы,

¹⁷ Сёння ў Ганцавіцкім р-не Берасьцейскай вобл.

якія тады былі ў вялікай нястачы, — лыжкі, грэбні ды іншае. Адною зімовай нядзелай брат сабраў торбу з такіх прыладаў, захапіў кіляграм масла й паехаў на кірмаш. Адныя з нашых суседзяў (ня памятаю іх прозьвішча), што супрацоўнічалі з партызанамі, данесьлі на брата, што ён... быццам інфармуе немцаў пра партызанскую дзейнасьць. Гэта была чыстай вады хлусьня, і нам было незразумела, зь якой мэтай яна была здзейсьнена. Уварваўшыся ў нашу хату, партызаны загадалі: «Айцец, зьбірайся! Вернецца сын — адразу адпусьцім!» Маці, уся ў сьлязах, кінулася да надзейных людзей за парадай. Яны параілі, каб брат ні ў якім разе не вяртаўся дадому, а мы як мага хутчэй уцякалі ў мястэчка. Тады маці пасадзіла мяне, босага, на сьпіну й адправілася хавацца ад яшчэ большага няшчасьця ў Заастравеччы. Нашу хату адразу разабралі на дровы, забралі ўсю жывёлу, а брату пасья таго здарэньня не заставалася нічога, як паступіць на службу ў паліцыю. Што здарылася з бацькам, мы ня ведалі. Людзі казалі, што бачылі ў балоце труп высокага мужчыны ў лапцях. Бацьку, з-за ягонай багатырскай фігуры, было цяжка з кім-небудзь пераблытаць. Заастравчанская рада выдзеліла нашай сям'і палову дому, у якой мы пражылі два гады, якія прайшлі спакойна.

У 1943 г. прайшла чутка, быццам на мястэчка рухаецца партызанскі атрад Каўпака: усе жыхары мусілі ўцякаць у лясы, але неўзабаве ўсе вярнуліся па хатах — Каўпак да нашых мясьцінаў так і не дайшоў. Але ў хуткім часе нам прыйшлося пакінуць ня толькі мястэчка, але й Радзіму ўвогуле.

Захапіўшы з сабой мех жыта, на фурманцы праз Клецак, Баранавічы, Польшчу дабраліся да Заходняй Прусіі, дзе ў нас забралі каня й карову й накіравалі на працу да баўэра ў фальварак. Вольных месцаў у хаце не было, таму спалі мы ў кароўніку на сене. Аднак кармілі нас дужа добра, ня горш, чым членаў той нямецкай сям'і. Працы хапала ўсім, я, малы хлапец, напрыклад, пасьвіў гусі, але скажу шчыра: жылося нам там добра, гаспадары ставіліся да нас, «остарбайтэраў», па-чалавечаму. Праўда, затрымаліся ў тым фальварку мы нядоўга, толькі чатыры месяцы. Аднаго дня нас пасадзілі на цягнік і адвезьлі ўглыб Нямецчыны. Прайшоўшы сем-восем пераходных лягераў, затрымаліся ў Хэмні-

цы¹⁸. Жылі ў чатырохпавярховай фабрыцы разам зь яшчэ паўтысячы людзей. Адною ноччу амэрыканскія самалёты дашчэнту разбамбілі горад, але будынак заводу ацалёў. Нас усіх эвакуавалі за горад, пасялілі ў лесе ў паляўнічым клюбе. Пасьля капітуляцыі Нямецчыны інжынэр Гэнрык прачытаў у газэце, што нашая тэрыторыя падпадзе пад савецкую акупацыйную зону. У тую ж ноч тры сям'і ціхенька ўцяклі з таго клюбу й рушылі ў кірунку амэрыканскай зоны. Перамяшчаліся па самых бясъепных дарогах, аднак адзін адрэзак шляху мусілі праехаць па «аўтабану», на якім нас затрымала амэрыканская вайсковая паліцыя. Даставілі ў велізарны жыдоўскі лягер, у якім мы спаткалі дваццаць савецкіх ваеннапалонных. Тыя расказалі, што на чыгуначнай станцыі бачылі цягнікі для вывазу людзей у СССР, каля кожнага вагона — узброеная варта. Ноччу група людзей — мы й тыя палонныя — перарэзалі калючы дрот і перабраліся ў амэрыканскую зону, дзе наняліся на працу да баўэра. Савецкія афіцэры, што раптам невядома адкуль зьявіліся, пачалі агітаваць вярнуцца на савецкую «радзіму». Але мы прадэманстравалі паперы, што зьяўляемся польскімі грамадзянамі. Хоць па-польску ня ведалі ні слова. За два тыдні прыехалі польскія афіцэры, якія пераправілі нас у польскі лягер, бальшыню жыльцоў якога складалі... беларусы й украінцы. Амэрыканцы адкармілі нас шыкоўнымі харчовымі пайкамі, у якіх было поўна разнастайнай ежы, як для нас — далікатэсы. Аднак у гэтым раі жылі мы нядоўга: праз чатыры месяцы нас пасялілі ў буйным лягеры, дзе кармілі ўжо толькі хлебам і жыдкім супам.

На пачатку нямецкай акупацыі я пачаў хадзіць у беларускую пачатковую школу, аднак набыццё адукацыі адразу скончылася: будынак школы забралі пад свае патрэбы немцы. Жаўнеры выпівалі, палілі, і праз гэта драўляная хата згарэла. Ужо ў Нямецчыне мне ўдалося скончыць чатыры класы польскай школы.

Пошукі беларускага лягера прынеслі посьпех: мы пасяліліся пад Мюнхэнам¹⁹, дзе жыло яшчэ якіх трыста суайчыннікаў. Мясыціны былі надзвычайныя па сваёй прыга-

¹⁸ У часы ГДР горад зваўся Карл-Маркс-Штат.

¹⁹ У лягery ў Мітэнвальдзе.

жосьці: лес, горы, возера. Нядзіўна, што пасья расфармаваньня лягеру яго зрабілі турыстычнай кропкай. Я належаў да Трэцяга скаўцкага звязу ў Баварыі, удзельнічаў у моладзевым беларускім руху. Аднаго дня мы дасталі ліст, у якім са здзіўленьнем пабачылі зьмененую назву агульнай скаўцкай арганізацыі: Згуртаваньне Крывіцкіх Скаўтаў на Чужыне. Настаўнік Сымон Шаўцоў абурыўся: які такі крывіцкі, хто гэта прыдумаў і вырашыў?! Частка скаўтаў падтрымала Шаўцова, іншая далучылася да «крывічоў». Такім чынам, раскол у беларускім эміграцыйным грамадзтве не мінуў і нашу, здавалася б, апалітычную скаўцкую арганізацыю.

Трэба прызнаць, што кралі ў нашым лягеры бязбожна. Свае ж людзі. Ужо пазней мой швагер, які працаваў качагарам, прызнаўся, што з шасьці машынаў вугалю на пагрэбы людзей пакідалі толькі тры, астатнія прадавалі на чорным рынку. Тое ж самае наконт вопраткі.

У 1949 г. з італьянскага порту мы ўзялі курс на далёкую й незнаёмую Аўстралію. Плылі да яе 33 дні! Аўстралія пасья зруйнаванай і галоднай Нямецчыны паказалася нам сапраўдным раем. Спачатку завезьлі нас у часовы лягер, які месціўся за 200 кілямэтраў ад Мэльбурну. Кармілі, як царскіх асобаў: бараніны, масла, цукру, хлеба, мармэляду было поўна! У першы дзень людзі стараліся больш ежы ўзяць з сабой, бо думалі, што ў далейшым карміць будуць ужо больш сьціпла. Аднак не — і на наступны дзень, і праз тыдзень, і празь месяц харчовы паёк быў ня горшы. Аднапраўляючы ў аўстралійскую школу, дзяржава апранула мяне з ног да галавы, нават гальштук выдалі! Зь першага дня нашага знаходжаньня ў новай краіне ўлады падкрэсьлівалі, што мы не чужынцы, а новыя аўстралійцы. Нам ішлі насустрач, вырашалі любую, нават самую дробную, праблему. Не, гэта безь перабольшаньня быў зямны рай.

Старэйшыя браты знайшлі нармальныя працы, крыху падзарабляла ў гатэлі й маці. Ашчадзіўшы крыху грошай, напалову зь іншай сям'ёй набылі стары, але дужа вялікі дом. Калі мне споўнілася шаснаццаць гадоў, я пайшоў працаваць на шынную фабрыку, дзе прарабіў больш за дзевяць гадоў. Потым 31 год працаваў кіроўцам аўтобусаў, у 55 га-

Сям'я Грушаў: Міхась, Надзея, Пятрусь, Аўген і Таня. Мэльбурн. 1970 г.

доў выйшаў на пэнсію. Чаму так рана? Таму што наш парк перайшоў зь дзяржаўных рук у прыватныя й новыя парадкі мне надта не спадабаліся: машыну мой сам, паліва залівай сам, тое рабі сам...

Танцаваць я зусім ня ўмеў, таму саромеўся пазнаёміцца зь дзяўчынай, якая мне прыглянулася, — Надзій Сасноўскай з-пад Магілёва. Але потым адважыўся, і нашае знаёмства перарасло ў 1959 г. у сямейныя дачыненні. Нарадзілася трое дзяцей: Міхась, Таня й Пятрусь. Першы быў здольны да вучобы, але гультайнічаў. Дачка, скажу шчыра, здольнасьцяў у навукх не праяўляла. У жыцці яны ўладкаваны ня надта добра. Малодшы сын з самага дзяцінства цікавіўся машынамі, вывучыўся на аўтамэханіка. У 1999-м Надзя, на жаль, памерла.

У 1951 г. я даведаўся, што ў Мэльбурне існуе скаўцкі збор «Усяслаў Чарадзей», праз далучэнне да якога пачалася мая беларуская дзейнасць у Аўстраліі. Потым разам зь іншымі беларускімі хлопцамі зарганізавалі футбольную дружыну «Зубр», якая праіснавала чатыры гады. Я гуляў у ёй на брамцы.

*Беларуская футбольная дружина «Зубр». Аўген Груша — зь мячом.
Мэльбурн, 1950-я гг.*

У 1950-х беларускае нацыянальнае жыццё ў Мэльбурне літаральна віравала: на сьвяты, забавы зьбіралася каля 250—300 асобаў! І гэта прытым, што ў матэрыяльным сэнсе людзі пачуваліся яшчэ слаба, сваіх машынаў ня мелі. І гэта толькі на нашым, «зарубежніцкім», баку, «крывічы» мелі сваё Згуртаваньне беларусаў Вікторыі²⁰. У 1960-х на агульнай сустрэчы бакоў мы вырашылі, што жыць і працаваць далей па розных бакі «барыкадаў» няма сэнсу, і паставілі аб'яднацца. Але яшчэ нейкі час спрачаліся. Маладыя ў бальшыні былі супраць гэтага падзелу, а вось сталым людзям было цяжка пазбавіцца сваіх жорсткіх поглядаў. У 1970-х купілі Беларускі дом, сваімі сіламі яго адрамантавалі, зарганізавалі хор, школу. У 1976-м дзьвюма машынамі

²⁰ Дзейнічала ў 1952—1963 гг. (першы старшыня — Мікола Скабей). Прыхільнікі Беларускай Цэнтральнай Рады стварылі ў 1950 г. Беларускае Аб'яднаньне ў Вікторыі (першы старшыня — Янка Кудрук). У 1963 г. абедзьве арганізацыі стварылі адзіную арганізацыю — Беларускі Цэнтральны Камітэт у Вікторыі (першы старшыня — Мікола Скабей). З восні 2005 г. старшыня — Янка Барысевіч.

за 750 кілямэтраў паехалі ў госьці да беларусаў Адэляйды. Праз два гады зь візытам у адказ да нас прыехалі адэляйдцы, але ўжо на пяці машынах! Тады й узьнікла думка, што лучнасьць трэба навязваць на агульнааўстралійскім узроўні, з чым пагадзіўся й Сыднэй. Чатырнаццаць беларускіх арганізацый з усёй краіны заклалі агульную Фэдэральную раду беларускіх арганізацый, якая магла весьці дыялёг з уладамі ад імя ўсіх беларусаў Аўстраліі. Першым старшынём Рады стаў Міхась Зуй, а ад 1985 г. яго месца заняў я. Узначальваю арганізацыю й па сёньняшні дзень.

У свой час мы мелі спатканьне зь міністрам эміграцыі, падчас Алімпійскіх гульняў у Сыднэі праз аднаго дэпутата намагаліся не прызнаваць Лукашэнкі прэзыдэнтам, калі б той прыехаў у Аўстралію. Падтрымліваем сувязі з рознымі міністэрствамі й дзяржаўнымі арганізацыямі... У жніўні 2005 г. адпала мая правая рука — памёр мой сябра, калега й аднадумца Алег Шнэк.

З кожным годам займацца справамі становіцца ўсё цяжэй: людзі ня хочуць і баяцца займацца палітыкай. Аднак, акрамя палітыкі, не забываемся і пра царкоўнае, культурна-

Аўген Груша (са сьцягам) на дэманстрацыі ў Мэльбурне. 1972 г.

сацыяльнае жыццё: працягваюцца службы ў беларускай царкве²¹, працуе Беларускі сацыяльны клуб для пэнсіянэраў²².

У роднай Беларусі я быў толькі адзін раз, у 1991 г., калі прывёз у Гомель гуманітарны груз на суму 48 тысяч аўстралійскіх даляраў. Але цяпер думаю, што ня буду на Радзіме жаданым госьцем.

²¹ Парафія Трох Віленскіх Пакутнікаў Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы. Заснавана ў 1958 г. архімандрытам Мадэстам (Яцкевічам). Ад 1962 г. службы адпраўляе Аляксандар Кулакоўскі.

²² Маецца на ўвазе Беларускі сацыяльны клуб у штаце Вікторыя. Заснаваны ў чэрвені 1994 г. пры парафіі Трох Віленскіх Пакутнікаў. У 2004 г. налічвалася 55 сяброў. Старшыня — Рыгор Шайпак. Клуб ладзіць вандроўкі па штаце, наведваньне музэяў, тэатраў, кінагэатраў.

З МОЛАДЗІ Ё АЎСТРАЛІІ НІХТО НЕ ВУЧЫЎСЯ

**Аляксандар Грыцук
(Мэльбурн, Вікторыя)**

*6 верасня 1928 г., в. Дуброва,
сёння Рэчыцкі р-н Гомельскай вобл.*

У Савецкім Саюзе, напэўна, усе вёскі аднолькавыя. Хоць прыродныя краявіды нашай вёскі, як і ўсяго Палесься, дужа прыгожыя. Былі ў Дуброве два курганы, ці то напалеонаўскіх часоў, ці нейкіх іншых — дакладна ня ведаю. Дзіўлюся, чаму іх не раскапалі, там шмат цікавага можна было знайсці.

За нямецкім часам вёска жыла заможна: людзі пазабіралі назад маёмасць, якую адабрала савецкая ўлада, ды гаспадарылі на сваёй зямлі.

Працягвалася заможнае жыццё нядоўга — вёску спалілі. Паводле афіцыйнай вэрсіі, рукамі немцаў, але я дакладна ведаю, што шмат вёсак было папалена або партызанамі, якіх мы называлі бандытамі, або празь іх. Яны па сваіх каналах атрымлівалі нямецкую форму й, пераапанутыя, часам добра размаўляючы па-нямецку, нішчылі беларускае насельніцтва. Калі пачалі абступаць нашу вёску, я праз плот уцёк на балота, дзе ўжо некаторы час хаваліся жыхары Дубровы. Нас абстрэльвалі з аўтаматаў, але мне пашчасыціла застацца жывым. У той дзень вёску не спалілі, зрабілі гэта праз тыдзень. Але няма сумневу, што ўсю кашу заварылі чырвоныя бандыты, якія займаліся толькі правакацыямі, людзей не баранілі, толькі сядзелі па лясох.

а. Аляксандар Грыцук

Мой бацька Філіп быў пісарам у генэрала Станіслава Булак-Балаховіча. Ён быў майстра на ўсе рукі, з кавалка жалеза мог зрабіць любую зброю. Дзякуючы гэтаму жылі нябедна. За савецкім часам бацька працаваў трактарыстам, мэханікам, змайстраваў машыну для пляцення вярвак, якую пазычаў іншым сялянам. Калгас хацеў зрабіць машыну сваёй маёмасцю. Бацька не пагадзіўся і атрымаў два гады прымусовых прац на папяровай фабрыцы ў Добрушы. Продкі маці Варвары паходзілі са Смаленску, пра што сьведчыць і яе прозьвішча — Смелян. Яе, аўдавелую з дзецьмі, узяў мой бацька. У сям’і было тры браты, я — самы малодшы. Старэйшы, Павал Гуз, адзін з выбітных дзеячоў нашай эміграцыі, памёр у жніўні 2003 г. Мікалай, вярнуўшыся пасля вайны зь Нямецчыны, быў асуджаны і высланы ў канцягер. Пасля вызваленьня яму не дазволілі жыць у Беларусі. Жыў і працаваў у Чарнігаве, як і бацька, меў «залатыя» рукі, працаваў сталяром. Таксама ўжо памёр.

Памятаю, што за дзень да прыходу немцаў па вуліцах вёскі бегаў вар’ят, дзіка рагатаў, а дзеці яго тыкалі палкамі. Кіраўніцтва калгасу ў паніцы скручвала тэлефонныя лініі й уцякала ў невядомым кірунку... У нашых мясцінах немцы не кранулі аніводнай жывой душы, пакінулі па сабе толькі добрыя ўражаньні. Часам, калі прыяжджала кухня, з усёй вёскі зьбягаліся дзеці. Немцы кармілі іх са спецыяльных дзіцячых талерак.

Бядой для нас, апроч лясных бандытаў, стаў бурмістар вёскі Васілевіч, партызан часоў Першай сусьветнай вайны, што актыўна дапамагаў партызанам. Ён і ягоныя паплечнікі арганізавалі банду ды направа й налева забівалі людзей, тых, хто ведаў пра іх гульні на два франты. Не ацалеў ад здрадніцкай рукі й мой бацька... Я ведаю прозьвішчы ўсіх забойцаў, але ня буду іх называць — магчыма, хтосьці зь іх яшчэ жыве. Адзінае ведаю дакладна, што аднаго з членаў гэтай групойкі застрэліў ягоны родны сын. У нашай вёсцы была самаахова, куды ўваходзіла ўся былая камсамольская ячэйка — вясёлыя, зычлівыя хлопцы, якія часта зьбіраліся каля вясковага клюбу. Там, каля таго клюбу, іх усіх і парэзалі нажамі бандыты. Ня проста парэзалі, а па-зьверску, адрэзаўшы й кінуўшы на зямлю часткі іхных целаў.

Зь Беларусі мы эвакуаваліся добраахвотна. Па дарозе мы мінулі ахопленую паўстаньнем Варшаву й накіраваліся на поўдзень Польшчы, у Чэнстахову. Мінуўшы каталіцкую Мэку, рушылі далей на Прагу, але па дарозе былі прымусова далучаныя да лягеру Дахаў. Печаў для паленьня людзей там не было — гэта чыстай вады хлусьня. Так, для палітычных ворагаў гітлераўскага рэжыму ўмовы жыцця былі надта жорсткія, а з простых людзей, такіх, як мы, ніхто ня здзекаваўся. Мы ў гэтым лягеры працавалі на полі, дзе ў асноўным і карміліся. Жыло ў Дахаў шмат югаславаў, тыя ўсё весяліліся, пелі й танчылі без канца. Швайцарскі Чырвоны Крыж добра іх падкормліваў, а югаславы па-брацку дзяліліся з намі. Пабылі мы ў Дахаў нядоўга, далейшая дарога ляжала ў Аўстрыю, дзе мы жылі ажно да пераезду ў Аўстралію. Брат Павал бэтанаваў берагі ракі й выконваў розныя працы на чыгунцы. Я, акрамя працы на той жа чыгунцы, выконваў надта небяспечныя функцыі — выкопваў зь зямлі гэтак званыя бомбы запаволенага дзеяння. Застаўся, дзякаваць Богу, жывы, а аднаго калегу, які выкручваў капсулю, разьнесла па ўсёй акрузе — крывёю было заліта ўсё наваколле, кавалкі цела знайшлі высока на гары.

Маці грузіла камень на чыгуначнай станцыі. Праца была цяжкая, але ў параўнаньні з камуністычным пеклам мы жылі ў раі. Наш лягерфюрэр ставіўся да беларусаў лагодна. Пасьля амэрыканскіх бамбэжак ездзіў па вёсках, зьбіраў пабітую жывёлу ды прывозіў яе на нашу кухню.

Уставіўшы ў рамку фатаздымак Мікалая, я паехаў шукаць брата па ўсёй Нямецчыне, вывучыўшы некаторыя яе рэгіёны як свае пяць пальцаў. Аднак пра лёс брата я даведаўся шмат пазьней. Пабываў у Франкфурце-на-Майне, дзе купляў білет за пачку цыгарэт, Рэгенсбургу, Розэнгайме. У апошнім горадзе расшукаў беларускі лягер, адкуль прывёз «Пагоню», новыя знаёмствы, адрасы. Дзякуючы ўсяму гэтаму ўдалося зарганізаваць у Куфштайне скаўцкі зьвяз.

У Аўстралію мыплылі на былым нямецкім ваенным крэйсэры, што затануў у нарвэскіх водах, пераробленым пасьля рамонту ў пасажырскае судна. З моладзі ў Аўстраліі ніхто не вучыўся — трэба было зарабляць грошы. Людзі з вышэйшай адукацыяй, дактары, інжынэры маглі забыць пра сваю адукацыю — дыплямаваны лекар у Аўстраліі пера-

а. Аляксандар Грыцук у сваёй царкве ў Мэльбурне

твараўся ў простага санітара. Яшчэ ў Аўстрыі я скончыў два курсы тэхнічнай школы — сталяра й электрыка. Уладкаваўся на мэблевую фабрыку сталяром, пад адкрытым небам абпальваў дрэва. Потым працаваў на сельскагаспадарчых машынах, быў электрыкам, капаў ямы для слупоў, на дзяржаўнай пасадзе рабіў электрамэханікам.

Маё далучэньне да царквы адбылося яшчэ ў Беларусі, у Берасьці, дзе я сьпяваў у хоры ў брацкай царкве²³. У Нямеччыне прыслужваў у аднаго сьвятара, які падарыў мне Біблію. Прачытаўшы яе, зразумеў, што без царквы жыць далей не змагу. У Аўстраліі прайшоў курс багаслоўя зь мітрапалітам і япіскапам, а высьвячацца езьдзіў у ЗША. Адкрыў у Мэльбурне беларускі прыход Еўфрасіньні Полацкай — першы ва ўсёй краіне! Службы праходзілі пры ўкраінскай царкве, свайго памяшканьня мы ня мелі. Тады я зьвязаўся зь біскупам англіканскай царквы, які за тысячу аўстралійскіх фунтаў прапанаваў набыць добры кавалак зямлі.

²³ Па ад'ездзе з Дубровы сям'я Грыцukoў некаторы час жыла ў Берасьці.

На што нашыя парафіяне адказалі ў тым духу, што цэрквы будуюць сьвятары, а не прыхаджане. Анліканцы гатовы былі пайсьці й на меншую суму, але й гэтая прапанова не ўзварушыла нашых людзей. Потым у нашым царкоўным жыцьці наступіў раскол — іншыя людзі, дарэчы, «крывічы», як і я, адкрылі другі прыход. Тады я перайшоў да ўкраінцаў, быў настаяцелем трох парафіяў. Беларусы ж, калі ізноў перасварыліся паміж сабой, прыбеглі да мяне: ачольце нашу цэркву! На што я адказаў катэгарычным адказам, зь мяне хапіла!

*Аляксандар і Тамара Грыцукі
ў дзень вясельля.
Мэльбурн, 1954 г.*

Раней я ўваходзіў ва ўсе мясцовыя арганізацыі, удзельнічаў ва ўсіх мерапрыемствах, а некалькі гадоў таму адышоў ад усіх справаў. Адышоў таму, што няма цяпер з кім іх вырашаць, вось і на блянку Фэдэральнай рады стаяць толькі два прозьвішчы — Грушы й Барысевіча. Што гэта за арганізацыя такая, з двума членамі?

У 1954-м ажаніўся зь дзяўчынай Тамарай, па бацьку яна беларуска, а па маці — татарка. У 1955-м нарадзілася дачка Ніна, яна займаецца бізнэсам, ачольвае невялічкі філіял сыднэйскай кампаніі, сама сабе начальніца й падначаленая. Сын Філіп, народжаны ў 1959-м, працуе пры аўстралійскай арміі ў галіне забесьпячэньня. Маю чатырох унучак, але я, прызнаюся, надта чакаў хаця б аднаго ўнука.

СВАЯ ГАСПАДАРКА НА ЭМІГРАЦЫІ — НАПАМІН ПРА БАЦЬКАЎШЧЫНУ

Уладзімер Калесьніковіч
(Адэляйда, Паўднёвая Аўстралія)

28 лістапада 1926 г.,
в. Ліпнікі Пінскага пав. Палескага ваяв.,
сёньня Пінскі р-н Берасьцейскае вобл.

Нарадзіўся я ў 1926 г. у вёсцы Ліпнікі, што на Палесьсі, — за 40 кілямэтраў ад Пінску і за 50 ад Ганцавічаў, калі ісьці праз балоты й пушчы. Жылі мы, калі казаць дакладна, на хутары, прыблізна за два кілямэтры ад вёскі. Наша гаспадарка з усіх бакоў была акружана магутным лесам, ганак хаты выходзіў амаль што на ўзьбярэжжа рэчкі, дзе плавалі ватагі качак.

Вера і Уладзімер Калесьніковічы ў двары ўласнай хаты. Адэляйда

Непадалёк працякала й чароўная Прыпяць — месцы гэтыя надзвычай прыгожыя. Мой бацька Дзям'ян працаваў лесніком спачатку ў графа Радзівіла, а потым — Патоцкага. У Радзівіла рабіў нядоўга, можа якіх пару гадоў. Бацьку не падабалася Радзівілава стаўленьне да простых людзей, якім за зьбіраньне ягадаў ці грыбоў прыходзілася плаціць грошы. А вось графа Патоцкага ён паважаў, як і ён нас. Вясною, калі пачыналі цвьісьці кветкі, граф наймаў пяць фурманак, заяжджаў да нас і вандраваў па сваёй уласнасьці, любаваўся ўваскрэсьнем прыроды. Маці Ксенія вяла гаспадарку, была добрай гаспадыняй. Пры паляках жылі мы досыць нармальна, ня бедна. У сям'і было шэсьць братоў і чатыры сястры. У Беларусі жывуць сёстры Маня і Анастасія, тутакі ў Аўстраліі жыве малодшы брат Мікалай (ягонае прозьвішча — Колес²⁴), а ў Канадзе — старэйшы Павал. Ён спачатку браў удзел у беларускіх справах, а потым адышоў.

Трэба прызнацца, што прыходу саветаў людзі напачатку былі рады, думалі, што беларусы заживуць лепш, здабудуць сваю дзяржаву. Аднак ужо празь які месяц усе павесілі вушы — саветы, ці рускія, як мы іх усе называлі, прынеслі не свабоду й волю, а адное толькі расчараваньне. Праўда, мы ад саветаў, дзякаваць Богу, не пацярпелі. Бацька працягваў працу лесніком, атрымліваў больш-менш нармальныя грошы. У калгас, аднак, уступаць адмовіўся адразу.

Немцаў за гады акупацыі я, лічыце, і ня бачыў. Таму не магу нічога сказаць пра настроі беларускага насельніцтва ў дачыненні да іх — яны да нас не прыходзілі. Адзінае, прыпамінаю, як немцы напачатку праходзілі праз нашу вёску. Людзі тады казалі — «карацельны атрад». Яны застрэлілі аднаго мужчыну, даведаўшыся, што той браў удзел у савецкіх мітынгах, дапамагаў камуністам у іх справах. Пры-

²⁴ Для англасаксаў беларускія прозьвішчы, як і імёны, было цяжка вымавіць, таму некаторыя беларусы (украінцы, расейцы), сутыкнуўшыся з гэтай прычыны зь цяжкасьцямі на працы або вучобе, ці мянялі імёны й прозьвішчы, пераходзячы на чыста ангельскія (асабліва гэта датычыла імёнаў), ці адаптавалі на ангельскі манер. Напр., Koles[nikovich] — Koles.

кладна да канца 1942 г. да нас нібыта вярнулася польскае жыццё: вярнулі людзям страчаную зямлю, распусьцілі калгасы. Аднак з пачаткам партызанскага руху пра чалавечае жыццё ізноў прыйшлося забыць. У нашых мясьцінах партызанаў было поўна. Панапіваюцца й пачынаюць свой жывёльны гвалт. Вось і я разам меў разбітую галаву.

У 1944 г., ратуючы сваё жыццё, былі змушаны пераехаць у мястэчка Лагішын, дзе было больш-менш спакойна дзякуючы беларускай паліцыі. Бацька, што быў добрым спэцыялістам па дрэве, будаваў тамака хаты, а мне ніякай асаблівай працы не знаходзілася — так, раз-пораз дапамагаў тым ці іншым людзям.

Калі савецкія войскі імкліва прабіраліся на захад СССР, нас перавезлі ў Берасьце. Адтуль — у Польшчу, усё глыбей і глыбей. Так нас гналі ажно да Кёнігсбэргу, дзе мы нейкі час жылі ў лягеры. Адтуль нас накіравалі на Одру да фармэра. Гэта быў дэтэктыў, які таксама меў вялікую гаспадарку. Ставіўся да нас няблага, ня крыўдзіў. На тое жыццё на гаспадарцы ня можна было наракаць.

У Нямеччыне жылі пасяля ў польскіх лягерах, адзін зь іх быў на самай поўначы краіны, каля Фленсбургу. Палякі ставіліся да нас добра, не прыпомню аніводнага здарэння. Я працаваў у лесе, каб можна было дастаць ежу. Мой малодшы брат добра вучыўся ў школе. Палякі назвалі нас дурнямі, калі мы казалі, што пераяжджаем да беларусаў. Не разумелі нашага ўчынку. Але бацька хацеў да сваіх. Так у 1947 г. мы апынуліся ў Ватэнштэце. Было нас чацьвёра — бацькі, я й малодшы брат Мікола. Пра лёс старэйшага брата даведаліся толькі ў Аўстраліі. Астатнія мае браты й сёстры мусілі застацца ў Беларусі — яны пераважна ўжо мелі

*Уладзімер Калесьніковіч у
Нямеччыне. 1947 г.*

свае сем'і. У Ватэнштэце савецкай рэпатрыяцыйнай місіі мы не баяліся, бо знаходзіліся пад аховай ангельскага камандавання. А вось у Фленсбургу былі розныя выпадкі. Разам украінцы дамагліся ад ангельцаў зарганізаваць свой лягер. Павыганялі палякаў, павесілі свой сьцяг, герб. Тады палякі зьвярнуліся да саветаў: чаго не забіраеце сваіх людзей? Польскі лягер? А вы паглядзіце, якія сымбалі там вісяць. Тады шмат украінцаў павывозілі.

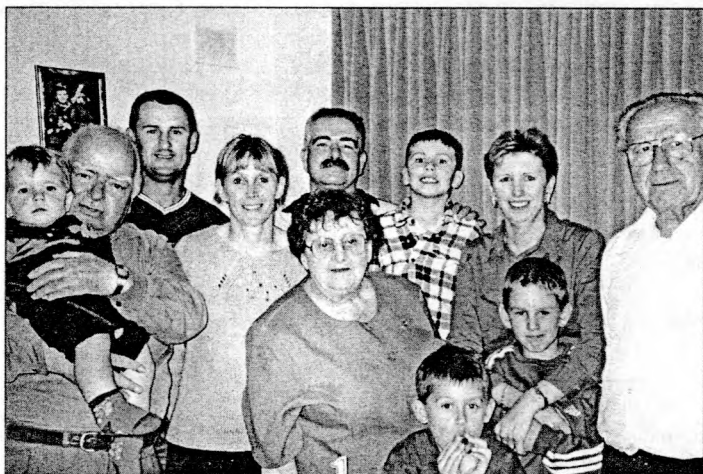
У 1950 г. мы ўсёй сям'ёй пераехалі ў Аўстралію. Празь пяць гадоў пераехалі на поўдзень краіны, у Адэляйду, дзе й засталіся назаўсёды. Я ўвесь час працаваў на чыгунцы, а брату напачатку далі магчымасьць вучыцца. Сьпяваў у царкоўным²⁵ і сьвецкім хорах. Быў царкоўным скарбнікам (царкву ў Адэляйдзе пабудавалі ў 1956 г.), а таксама скарбнікам Аб'яднаньня беларусаў у Паўднёвай Аўстраліі²⁶ (1989—1953). Калісьці, пару дзесяцігодзьдзяў таму, тутака было весела й радасна, а цяпер становіцца надта сумна. Беларуская справа сяк-так працягваецца, але старыя паміраюць, а моладзь далучацца да руху ня хоча. І што будзе далей, ці застанецца беларуская прысутнасьць у Паўднёвай Аўстраліі, — невядома...

Я ажаніўся ў 1965 г. на дзяўчыне Веры Арцямюк, што годам раней прыехала зь Беласточчыны. Маём сына й дач-

²⁵ У 1987—1999 гг. Уладзімер Калесьніковіч быў рэгентам царкоўнага хору.

²⁶ Заснавана ўвосень 1977 г. у Адэляйдзе, афіцыйна зарэгістравана 21 верасня 1981 г. Управа рэгулярна пераабіралася. Першы старшыня Янка Ролсан (1977—1987). Далей старшынямі былі: Мікалай Колес (1987—1999), Віктар Кавалеўскі (ад 1999 г.). Займалася арганізацыяй нацыянальных мерапрыемстваў, рэпрэзэнтацыяй беларусаў і Беларусі ў стасунках зь іншымі аўстралійскімі арганізацыямі. Актыўна ўдзельнічала ў стварэньні экспазыцыі Этнічнага музэю ў Адэляйдзе. Разам з украінцамі й харватамі пабудавала хастэль сьв. Ганны (для пажылых асобаў). У 2001—2003 гг. выдавала «Інфармацыйны Ліст БАПА Інк». Ад 1978 г. — удзельнік Фэдэральнай Рады Беларускіх Арганізацыяў у Аўстраліі. Больш падрабязна гл.: Гардзіенка Н. Беларусы ў Аўстраліі: Да гісторыі дыяспары. Менск: Беларускі кнігазбор, 2004.

ку, чатырох унукаў. Павел працуе паліцыянтам, а Ганна робіць у гадзіннікавай краме. Жывём прыкладна чатыры-пяць кілямэтраў ад цэнтру Адэляйды — вельмі прыгожага сучаснага гораду. Маём свой дом, сад, гарод. Усё, безумоўна, купляецца цяпер у крамах, але сёе-тое вырошчваем: моркву, цыбулю, часнык, іншую гародніну. Летам, каб паліваць гарод, трэба ўжываць вельмі шмат вады — лета тут-така вельмі сьпякотнае, праўда, зіма мяккая. Як у Эўропе восень. А вада досыць дарагая, шмат ліць няможна. Але свая гаспадарка — гэта ў нечым напамін аб страчанай Бацькаўшчыне, Палесьсі, юнацкіх гадох, сям’і.

Вялікая сям’я Калесьніковічаў. У другім шэрагу справа налева: Уладзімер Калесьніковіч, дачка Ганна, яе сын і муж Дамінік, жонка сына Паўла Ліза, Павел Калесьніковіч; у першым шэрагу зьлева направа: бацька Дамініка з унукам, Вера Калесьніковіч, унукі

ЗЬМЕНІЦА ўЛАДА — БЯЗ РОЗДУМУ ПАЛЯЧУ ў БЕЛАРУСЬ

Аляксандар Кулакоўскі
(Мэльбурн, Вікторыя)

25 сакавіка 1925 г.,
в. Тулічава Наваградзкага ваяв.,
сёння Наваградзкі р-н Гарадзенскай вобл.

Вёска Тулічава была вялікая, каля 150 хатаў. Бацька Рыгор і маці Сьцефаніда паходзілі з суседняй вёскі, былі звычайнымі земляробамі, адукацыі ня мелі. Старэйшая сястра, адзіная дзяўчына ў сям'і, памерла ў малым узросьце. А хлопцаў у хаце было пяцёра: двое старэйшых за мяне й двое малодшых. Мікалай быў у польскім войску, трапіў у палон, па вайне асеў каля Шчэціну. Сувязь зь ім перарвалася, думаю, што ён ужо памёр. Адам, Валодзя і Грыша, якія пасля вайны засталіся ў Беларусі, таксама ўжо памерлі.

Наша наваградзкая зямля заўжды была багатая на шчырых і адданных патрыётаў. Былі яны і ў вёсцы, але адкрытай дзейнасьці не вялі — баяліся перасьледу брутальнай польскай улады. У нашай хаце гутаркі вяліся толькі па-беларуску, усе звычаі й традыцыі таксама былі чыста нацыянальнымі. Палякі за гэта нікога не чапалі. Здараліся толькі пару разоў выпадкі, калі падчас праваслаўных сьвятаў па вуліцах хадзіла паліцыя, запісваючы тых, хто адзначае. Але да рэпрэсій справа не даходзіла. Саветы паспрабавалі ў сьвяточныя дні загнаць людзей на працу, але беларус — чалавек знаходлівы, не губляўся, знаходзіў, што адказаць. То хамут быццам парвецца, то воз зломіцца — усё, маўляў, на працу ісьці аніак не магу.

У Тулічаве толькі той, хто падаўся ў камуністычную партыю ці атрымаў «хлебную» пасаду, быў задаволены прыходам саветаў. Бальшыня толькі пакутвала: ад рэпрэсіяў, запалохваньняў, вар'яцкіх падаткаў, калгасаў — усяго таго, што запаўняла чалавечую сутнасьць страхам. Мой бацька, напрыклад, так баяўся арышту, што не начаваў дома, а спаў у сястры. Калгасы ў нашых мясьцінах зарганізаваць так і

не ўдалося — пры кожным галасаванні людзі крайне адмоўна ставіліся да гэтай прапановы. Аднак, застаўшыся нібы гаспадарамі, яны былі прыдушаныя велізарнымі падаткамі, сплаціць якія было амаль немагчыма. Здаецца, усё да капейкі заплаціў, як кажуць, сабака на падворак ня сунецца, а яны зноў у вакно грукаюць: давай яшчэ! Усё ім мала. Нядзіўна, што ў немцах, якія захапілі Беларусь, людзі бачылі выратоўцаў, ускладаючы на іх надзеі на лепшае жыццё.

Але, як і саветы, Гітлер прынёс у Беларусь няволю, пакуты й сьмерць. На пару з чырвонымі партызанамі немцы паставілі беларуса на мяжу поўнага выміраньня. Я нават дакладна не скажу, каго людзі больш ненавідзелі й каго больш баяліся, — і тыя, і другія сеялі на шматпакутнай беларускай зямлі выключна няшчасьце. Прамаўчыш перад партызанамі, не аддасі ім апошні кавалак хлеба — заб'юць, не паведаміш немцам, што ў хаце былі партызаны, — таксама заб'юць... Наша вёска разам з большай часткай яе жыхароў была спалена нямецкім карным атрадам праз партызанскую правакацыю. Гісторыя звычайная для тых часоў. Партызаны забілі ў нашых мясцінах некалькіх немцаў, на што тыя жыўцом спалілі ні ў чым невінаватых людзей. А партызаны? А яны селі на коней і ўцяклі ў лес... Ані беларуская адміністрацыя, ані паліцыя, ані Самаахова, нягледзячы на ўсе высілкі, сапраўднай аховы насельніцтва забясьпечыць не маглі, хоць у гарадох ці мястэчках жылося бясьпечней, чым у безабаронных вёсках.

У пачатку вайны я трапіў у Менск, адкуль выехаў у 1944 г. разам зь нямецкімі войскамі. Праз Варшаву й Бэрлін нашу групу, якую пераважна складалі выхадцы з усходняй Беларусі, даставілі на французскую мяжу, дзе нам прыйшлося выконваць розныя цяжкія работы — будаваць бункеры, разьбіраць дарогі, валіць лес... Пасьля вызваленьня амэрыканскімі войскамі апынуўся ў Ляйпцыгу, але доўга не пратрымаўся — уцёк ад п'янага савецкага войска ў Баварыю, пасяліўся ў беларускім лягеры ў Остэргофэне, дзе вучыўся ў школе. У наступныя гады прыйшлося паездзіць па Нямеччыне: жыў у Пасаў, вучыўся ў прафэсійнай школе ў Нюрнбэргу, на «выдатна» скончыўшы кравецкі курс. У 1949 г. перабраўся ў Аўстралію. Здабытая ў Нямеччыне

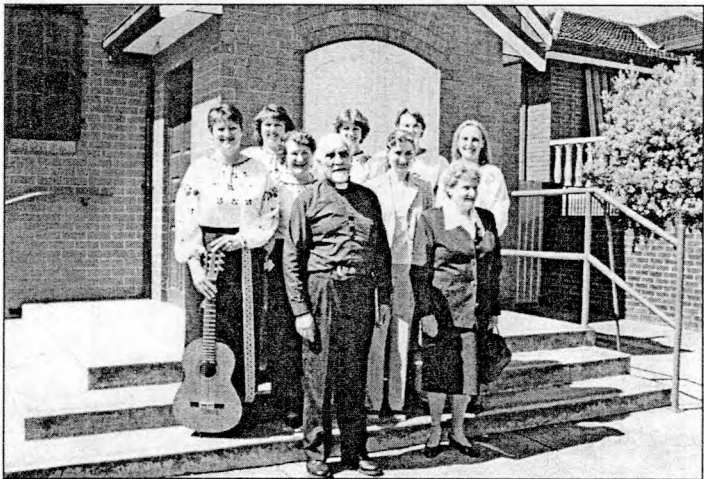

а. Аляксандар Кулакоўскі праводзіць службу ў царкве Трох Віленскіх Пакутнікаў. Мэльбурн

адукцыя дапамагла здабыць больш прывабную працу. Людзям, якія ня мелі за плячыма нічога, прыходзілася значна цяжэй. Тут, у Аўстраліі, мне прыйшлося працаваць токарам, збіраць заводскія станкі. На пэнсію выйшаў, працуючы на пошце. Зарабляў нармальна й, што важна, плацілі нам, новым эмігрантам, ня менш, чым аўстралійцам.

Мой удзел у грамадскім беларускім жыцці пачаўся ў Нямецчыне, дзе я сьпяваў у царкоўным хоры. У Аўстраліі мая дзейнасць таксама пераважна не выходзіла за рамкі царкоўных справаў. Ані да «крывічоў», ані да «зарубежнікаў», ані да «цэнтрыстаў»²⁷ я не належаў — палітыка, усе гэтыя сваркі, спрэчкі, непаразуменьні, мяне ніколі не прываблівалі. Так, прыйшоў на чарговы сход, паслухаў, зрабіў свае высновы й пайшоў, на гэтым канец. Мая пашана да царквы, праваслаўнай рэлігіі пачалася дома — я вырас у

²⁷ Ідзеца («цэнтрысты») пра Беларускі Цэнтральны Камітэт у штаце Вікторыя, створаны ў 1963 г. пры злучэнні Беларускага Аб'яднання ў Вікторыі (БЦРаўскага кірунку) і Згуртаваньня Беларусаў у Вікторыі (прыхільнікаў Міколы Абрамчыка й Рады БНР).

а. Кулакоўскі з матушкай Раісай разам з групай «Каліна» ды госьцяй зь Беларусі перад царквой. Мэльбурн, 2003 г.

вельмі рэлігійнай сям’і. На дзякана мяне высвяціў архіепіскап, украінец Сьргій (Ахотэнка). А высвячацца на сьвятара я езьдзіў у Нью-Ёрк, да Ўладыкі Васіля, у сьвецкім жыцьці — Уладзімера Тамашчыка²⁸. Царкоўнай дзейнасьцю я пачаў займацца яшчэ на пачатку 1950-х, больш за 55 гадоў таму²⁹! Як і раней, царкоўныя службы ў Мэльбурне праходзяць кожную нядзелю. Але калі раней народу на іх зьбіралася маса, то цяпер часьцей няшмат. Добрае надвор’е — прыйдзе 130—170 чалавек, дрэннае — 50, а то й 25. Моладзь у нашай царкве вельмі рэдка ўбачыш — у яе цяпер іншыя каштоўнасьці.

²⁸ Абодва высвячэньні адбыліся ў 1963 г.

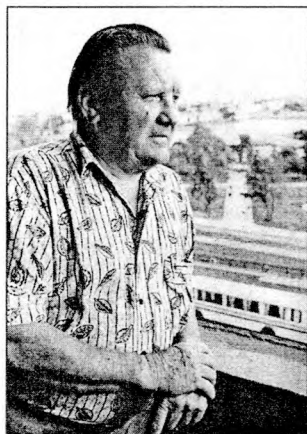
²⁹ Айцец Аляксандар Кулакоўскі быў галоўным ініцыятарам набыцця беларускага ўчастку на могілках Фоўкнэр, пабудовы на ёй помніка «На вечны ўспамін спачылых усіх ведамых і няведаных Беларусаў», а таксама ўласнага будынку для царквы Трох Віленскіх Пакутнікаў.

У 1953-м узяў шлюб з Раісай Борстак, якая паходзіць з Віцебшчыны. Маю дзвюх дачок — Ірыну й Веру. Старэйшая працуе настаўніцай, а малодшая займаецца бізнэсам. Я не магу быць незадаволеным сваім жыццём, адное баліць, што пасья вайны так і не адведаў Бацькаўшчыны. Пайшла такая прапаганда, што калі туды паеду, дык больш і не вярнуся. Але калі б змянілася ўлада, бяз роздумаў паляцеў бы ў Беларусь.

Я ВЕЛЬМІ СУМУЮ ПА ЖОНЦЫ

Міхась Лужынскі
(Сыднэй, Новы Паўднёвы Уэльс)

1926 г., в. Кабылкі Палачанскай вобл.
Маладзечанскага пав. Віленскага ваяв.,
сёння Маладзечанскі р-н Менскай вобл.

Міхась Лужынскі ў Менску.
1993 г.

Гэтых Кабылак цяпер няма: нейкаму бальшавіку ў 1970-х назва вёскі не спадабалася, і яе перайменавалі ў Зораньку. У дзяцінстве ў Кабылках налічвалася каля 60—70 гаспадарак, невялікіх, па чатыры-восем гектараў зямлі. Наша я сям’я лічылася сярэдняй: шмат зямлі й быдла ня мелі, але й не галадалі. У нізіне была велізарная сажалка, дзе пасьвілася быдла. Яшчэ адной адметнасцю вёскі былі ейныя гліністыя дарогі, якія ўвесну размакалі й не давалі праехаць вазом. Прыходзілася класьці сасновыя папярэчкі. Непадалёк ад вёскі пачынаўся лес, які ў маіх дзіцячых успамінах застаўся надта багатым на грыбы ды ягады. Але стала пражыць я ў Кабылках зусім мала (праўда, штолета ездзілі на адпачынак да дзеда), у 1928-м сям’я пераехала ў Палачаны.

Бацька быў сакратаром воласьці ў Палачанах і Гарадку³⁰ ды атрымліваў добрыя грошы — каля 300 злотых³¹ у

³⁰ Сёння вёскі ў Маладзечанскім раёне.

³¹ Кваліфікаваны рабочы ў пачатку 1930-х гадоў атрымліваў 400 злотых у месяц. Кіляграм мяса каштаваў 1,8 злотага, хлеба — 72 грошы, мукі — 1 злоты.

месяц. Гарадок тады меў каля трох тысяч насельніцтва, пераважна — габрэяў. Цэнтральная вуліца, што вяла на Ракаў, насіла імя Скарыны, у 1924-м ці 1925-м тут была закладзена беларуская гімназія³². Так што беларуская сьведамасьць у Гарадку была адчувальнай. Палякі, вядома, стараліся яе ўсялякімі мэтадамі прыдушыць. Даходзіла нават да таго, што праваслаўны чалавек ня мог купіць зямлі безь пісьмовай згоды старшыні раёну.

Мой бацька Хведар — ён 1900 году нараджэньня — вучыўся ў гарадзкім вучылішчы, служыў у польскай кавалерыі. Як звальняўся з войска, выкупіў сваю кабылу. Але тая хутка загінула, адным лістападаўскім днём расьцягнуўшыся на галалёдзе. Маці Марыя з дому Парфёнаў паходзіла зь вёскі Схоліна, выхоўвалася ў заможнай сям'і, дзе ўсё ў сваіх руках трымала рана аўдавелая бабка Эва — цудоўны спэцыяліст у сельскай гаспадарцы й бізнэсе. Калі савецкія войскі ў 1944 г. падышлі да Беларусі, бацькі эвакуаваліся на Беласточчыну, аднак «чырвоныя» насцьцілі людзей і вярнулі дадому. Бацька, які й за немцамі працягваў працаваць сакратаром воласьці, загінуў у 1945-м у Сібіры. Маці засталася ў нашай вёсцы, памерла ў 1952 г. Побач зь ёй жыла мая малодшая сястра Гэля, якую я меў шчасьце пабачыць у 1991 г. падчас сваёй першай вандроўкі ў Беларусь. Старэйшая сястра Зіна жыла зь сям'ёй у Латвіі. Абедзьве ўжо, на жаль, памерлі.

Мая нацыянальная беларуская сьведамасьць — гэта не выпадковасьць. Бацька быў адданым патрыётам Беларусі, выпісваў усю прэсу, календары, што друкаваліся ў Вільні. Чужога слова ў нашай хаце пачуць было немагчыма. І ўжо да прыходу саветаў бацька навучыў мяне чытаць кірылічныя тэксты.

Убачыўшы ўпершыню савецкае войска, людзі ад здзіўленьня параскрывалі рот: хударлявыя няжоркленыя конікі, пагана пашытае адзеньне. Польскія жаўнеры ў параўнаньні з савецкімі выглядалі па-каралеўску.

³² Гарадоцкая беларуская гімназія была заснавана ў 1920 г. і зьчынена польскімі ўладамі ў 1924 г. Частка навучэнцаў і выкладчыкаў перайшлі ў Радашковіцкую гімназію.

У саветаў чамусьці заўсёды бракавала прадуктаў харчавання. Вось і ў Заходняй Беларусі амаль што ня першае, што зрабілі камуністы, — гэта задавілі людзей гэтак званым натуральным падаткам³³. Узамен на харчы насельніцтва атрымлівала талёны на газу, соль і цукар. На першым этапе гэтага абмену ўсю дакумэнтацыю вёў нейкі камсамалец, але справу, «закапаўшыся», загубіў. Тады бугальтэрыю пераняў мой бацька. Я дапамагаў яму падшываць паперы, нават атрымліваў за гэта нейкія грошы. Сёньня са здзіўленьнем думаеш пра тое, што нават самыя заможныя сяляне ў нашым рэгіёне сустракалі камуністаў з аптымізмам: «Вось зажывем па-сапраўднаму!» Але ўжо праз тыдзень галовы людзей працьверзелі: прыйшло разуменьне таго, што лепшае жыцьцё ўсё яшчэ застаецца за далаглядамі. Масавыя рэпрэсіі, якія заглынулі Заходнюю Беларусь пры канцы 1930-х, нашыя мясьціны закранулі ў невялікіх маштабах. Вывозілі ў асноўным палякаў. Беларусі, напэўна, не пасьпелі. У Палачанах арыштавалі дзьве сям’і. Была такая Пятроўская. Добра запомнілася гэтая кабета, у першую чаргу таму, што была бадай адзінай жанчынай, якая курыла махорку.

Вайна Кабылкі не закранула, усе яе жыхары засталіся жывымі — абышлося. У чэрвені 1941 г. нямецкаму войску чырвоныя не аказалі аніякага супраціву. Добра памятаю, немцы, як у сябе дома, уехалі ў вёску на матацыклах. На палачанскую чыгуначную станцыю з Маладзечна была сгнана ваенная тэхніка, якая з пачаткам ваенных дзеяньняў нікім не ахоўвалася — кожны заглядваў у гэтыя вагоны, аднак ваенныя прылады сялян не цікавілі. Скінутая немцамі адна бомба толькі пашкодзіла тэлефонныя лініі, але нікога не забіла. Людзі сустракалі немцаў як вызваліцеляў ад савецкага гнёту: як я ўжо адзначыў, народ вельмі хутка зразумеў, што савецкая ўлада — чужая ўлада. Жанчыны выносілі з хатаў халоднае малако, каб пачаставаць стомленых з дарогі нямецкіх жаўнераў.

Аднак хутка немцы праявілі сябе не як вызваліцелі, а як жорсткія й бязьлітасныя акупанты, сцэнарысты й выканаўцы карных акцый — людзі ізноў зразумелі, што памыліліся

³³ Г. зн. трэба было здаваць масла, малако, зерне, мяса.

ў сваіх надзеях. У Палачанах быў зарганізаваны паліцэйскі пастарунак, у якім праходзілі службу сем-восем паліцыянтаў. Праз рэчку, у лесе, месцілася база партызанаў ці бандытаў, як іх тады ўсе называлі, якія тэрырызавалі суседзкія вёскі, але нашу, на шчасце, не чапалі.

За палякамі й саветамі я вучыўся ў Палачанскай і Хажоўскай школах, сёмую клясу ў Хажове скончыў ужо за немцамі³⁴. У 1942 г. быў прыняты ў Маладзечанскую гандлёвую школу — моладзь з Маладзечаншчыны літаральна хлынула ў яе. Дырэктрам школы быў вядомы вучоны, прафэсар Барыс Кіт. Яго заступнікам — адвакат Дзьмітрыеў,

вельмі багаты чалавек зь Вільні, які меў магчымасць штодня мяняць касцюм. Нямецкія жаўнеры нават салютавалі яму, прымаючы за нейкага высокага чыноўніка. Усе мы былі захопленыя выкладчыкам беларускай мовы й літаратуры Янкам Давідовічам, які паходзіў зь Мядзелу — вялікім майстрам сваёй справы, эстэтам, кананічным інтэлігентам, што размаўляў на крышталёна чыстай беларускай мове. Як і Дзьмітрыеў, апранаўся ён салідна, з густам, што было рэдкай зьявай у ваенныя часы. У ягоныя начышчаныя боты можна было глядзецца, як у люстэрка. Цікавым чалавекам быў выкладчык гісторыі Макарэвіч, дацэнт Менскага

Сям'я Лужынскіх у Палачанах. Зьлева направа сядзяць: маці Марыя, сястра Гэля, бацька Хведар Лужынскія; стаяць: сястра Зіна й Міхась Лужынскі. 1942 г.

³⁴ Вёска ў Маладзечанскім раёне.

ўнівэрсытэту. У першы дзень вайны, падчас бамбёжкі, ён страціў жонку й жыў у Маладзечне з дачушкай. Папросту надзвычайнае ўражаньне рабіў на вучняў спадар дырэктар. Усе мы ведалі, што Барыс Кіт аддана рабіў беларускую справу ў Віленскай беларускай гімназіі, быў шчырым патрыётам Беларусі, і мы да глыбіні душы яго за гэта паважалі. Акрамя гэтага, сымпатыю вучняў ён заваёўваў як цудоўны чалавек, які быў заўсёды лагодным, справядлівым й разважлівым, ніколі не павышаў голасу, аднак у той жа час застаўся надта руплівым і дзейным. У школе адкрыліся некалькі гурткоў, і сам дырэктар вучыў нас танцаваць мазурку. Выкладаў Барыс Кіт матэматыку, але мала, бо быў заняты адміністрацыйнымі справамі. Такім самым Чалавекам зь вялікай літары спадар Кіт застаўся на ўсё жыцьцё, у чым я асабіста пераканаўся падчас нашых сустрэч у Франкфурце-на-Майне.

Не сакрэт, што ваенныя часы былі галодныя, нашыя настаўнікі недаядалі, хлеб, які выдавала Самапомач³⁵, толькі й мог, што мінімальна падтрымліваць жыцьцёвыя сілы. Тады на бацькоўскім камітэце пад кіраўніцтвам майго таты, а таксама бацькі Віктара Сідарэвіча, што цяпер жыве ў Ангельшчыне, было вырашана за кожнага вучня сплочваць пуд мукі ды кіляграм сала ці масла. Крыху адкарміўшыся, нашыя паважаныя выкладчыкі павесялелі й пакруглелі.

З калегамі па школе, якія засталіся ў Беларусі, ніякага кантакту я ня меў. А вось у Польшчы праз Рамана Гулевіча даведаўся пра лёс прыкладна трыццаці вучняў. Амаль усе яны ўладкаваліся ў жыцьці досыць добра, бо мелі за плячыма багаж ведаў, а ў Польшчы ад 1939 да 1945 г., як вядо-

³⁵ Ідзеца пра аддзелы дабрачыннай арганізацыі **Беларуская Народная Самапомач**, у 1941 — першай палове 1943 г. адзінай легальнай арганізацыі, дазволенай немцамі. Паводле звестак на 30 сьнежня 1942 г. у Маладзечанскім павеце налічвалася 503 сябры БНС пры колькасьці насельніцтва ў 49 тыс. БНС мела павятовую ўправу ў Маладзечне (старшыня — Лаўрыновіч) і валасныя ў Беніцы, Палачанах, Гарадзілаве, Лебедзеве, Мойсічах, Выверах, Лаўбучках. Краснае, Гарадок, Аляхновічы, Ракаў, Дубравы адносіліся да Радашковіцкага павету. Аддзелы Самапомачы дапамагалі насельніцтву прадуктамі харчаваньня (найперш хлебам, крупамі), адзежай, адкрывалі дабрачынныя сталеўкі.

ма, усе навучальныя ўстановы былі зачынены. Той жа Гулевіч здабыў ранг палкоўніка ў войску, дзяўчаты паадкрывалі салёны прыгажосці. Чалавек сем-восем апынуліся ў Ангельшчыне, некалькі яшчэ жывуць — бачымся, падтрымліваем тэлефанічную й паштовую сувязь зь Сідарэвічам, перапісваемся з Алесем Гатковічам, які ўжо, праўда, слабы. У Канаду эмігравалі Мікола Ганько, Арсень Монід... У Аўстралію я патрапіў адзіны.

Пасля закрыцця гандлёвай школы я запісаўся добраахвотнікам у школу Люфтвафэ і разам зь іншымі 46 хлопцамі быў вывезены ў Польшчу, дзе спыняўся ў Кракаве й Чэнстахове, а потым — у Нямецчыне. Налічвала гэтая школа чатыры роты — рускую, украінскую, вугорскую й беларускую. Канец вайны мы спаткалі на самай поўначы Нямецчыны, у Фленсбурге. Ад прымусовай дэпартацыі ў СССР нас выратавала веданьне польскай мовы й школьныя пасьведчаньні, якія мелі на руках некаторыя хлопцы. Удзельнікі савецкай рэпатрыяцыйнай місіі дамагаліся ад часовага акупацыйнага ўладу нашага вяртаньня на «радзіму». Аднак Язэп Кавальскі, кіраўнік СБМ у Вялейцы, падсунуў польскаму паручыку, здаецца, беларускага паходжаньня, пасьведчаньне аб двух гадах навучаньня ў польскай гімназіі. Паручык прадэманстраваў гэтую паперу савецкім афіцэрам, і нас пакінулі ў спакоі...

Зь перасяленьнем у беларускі лягер у Ватэнштэце³⁶, куды я прыехаў на Каляды 1945-га, пачаўся новы этап майго жыцця. Скажу безь перабольшваньня, гэты лягер, у якім

Міхась Лужынскі
ў Браўншвайгу.
1946 г.

³⁶ Каля Браўншвайгу (зямля Ніжня Саксонія).

жыло каля тысячы чалавек, беларускім быў наскрозь. Ужо ў Аўстраліі адна жанчына адзначыла: «Мы ж родныя, кроўныя, мы ж з Ватэнштэту!» І гэтыя гучныя словы — не перабольшваньне. Сэрца лягеру білася ў адзіным рытме, уся ягоная кіпучая дзейнасць была скіравана на беларускую справу, на якую ніхто не шкадаваў ані сілаў, ані часу. Адарваныя ад Бацькаўшчыны людзі, бедныя, без капейкі ў кішэні, часам галодныя, зразумелі на чужыне, што згубілі частку саміх сябе, частку сваёй душы й сэрца, і як толькі маглі выказвалі сваю любоў, павагу й адданасць да роднай Беларусі. Хведар Ільіашэвіч прысьвяціў Ватэнштэту вершаваную паэму, якую мы ўсе часта сьпявалі пад музыку папулярнай мэлёды. Я ўдзельнічаў у лягерным скаўтынгу (да таго балючага падзелу на два лягеры³⁷), гуляў у валеі-большай камандзе. У 1948 г. скончыў гімназію³⁸, зарабляў грошы на працы ў дабрачыннай арганізацыі. З ватэнштэцкіх хлопцаў я найбольш пасябраваў зь Пятром Нядзьведзкім і Кастусём Сіткоўскім. Першы, мой сусед па пакоі, быў унікальным чалавекам, праяўляў ва ўсіх галінах мастацтва — быў і паэтам, і кампазытарам, і карыкатурыстам... Другі па адукацыі настаўнік, родам з Наваградчыны. З абодвума трымаў шчыльную сувязь да самай іх сьмерці.

Я стаяў перад дылемай: куды падацца — ці ў Канаду, ці ў Аўстралію. Аднак, калі высветліў, што паўночнаамерыканцы прымаюць толькі людзей зь нейкай прафэсіяй, праблема выбару адкінулася сама сабой. Першыя чатыры працоўныя гады быў электраманцёрам. Потым, скончыўшы інжынэрны курс, пайшоў па службовай лесьвіцы ўверх, быў інспэктарам пры будаванні электрычных лініяў. У 1979-м купіў маленькі бізнэс — займаўся пакупкай і продажам дрэва, што было надта выгадна. Ужо больш як дзесяць гадоў я нідзе не працую, але матэрыяльна я забяспечаны добра.

³⁷ Маесца на ўвазе падзел на прыхільнікаў Рады БНР і Беларускай Цэнтральнай Рады.

³⁸ Маесца на ўвазе Беларуска гімназія імя Максіма Багдановіча. Адкрытая 15 кастрычніка 1945 г. Заснавальнік — дзяяч беларускага нацыянальнага руху з пачатку XX ст. Эдвард Будзька. Працавала да 1950 г. Напрыклад, у 1947 г. налічвала 80 вучняў і 10 настаўнікаў.

Сям'я Міхася Лужынскага. Зьлева направа ў першым шэрагу: жонка Надзея, дачкі Гэля й Нэля; у другім шэрагу: сын Часлаў і Міхась Лужынскі. Сьднэй, 1986 г.

Мне ўдавалася зарабляць вялікія грошы, якімі распараджалася мая слаўная працавітая гаспадыня, жонка Надзя. Пазнаёміліся й ажаніліся мы ў тым самым Ватэнштэце. Сем гадоў таму [у 1999 г.] яна памерла, з чым я й па сёння не магу змірыцца, вельмі па ёй сумую. Але ў нас засталася трое дзяцей: Часлаў, кансультант па кампутарах, Гэля, якая працуе на прадпрыемстве, і Нэля, яна настаўніца ангельскай мовы, палову году жыве ў Францыі, палову — у Аўстраліі.

У Сьднэй я апынуўся пры канцы 1951 г., якраз тады, калі ішло актыўнае гуртаваньне беларускага грамадства. Паводле нашых падлікаў, на пачатку 1950-х у Сьднэй й ваколіцах налічвалася каля пяці тысяч (!) беларусаў. Але амаль адразу за кансалідацыяй наступіў раскол, у выніку якога нашая дыяспара разьдзялілася на два варожыя лягеры й утварыла некалькі арганізацый. Дайшло нават да таго, што беларускія сьвяты мы адзначалі асобна. На жаль, таксама, як і ў

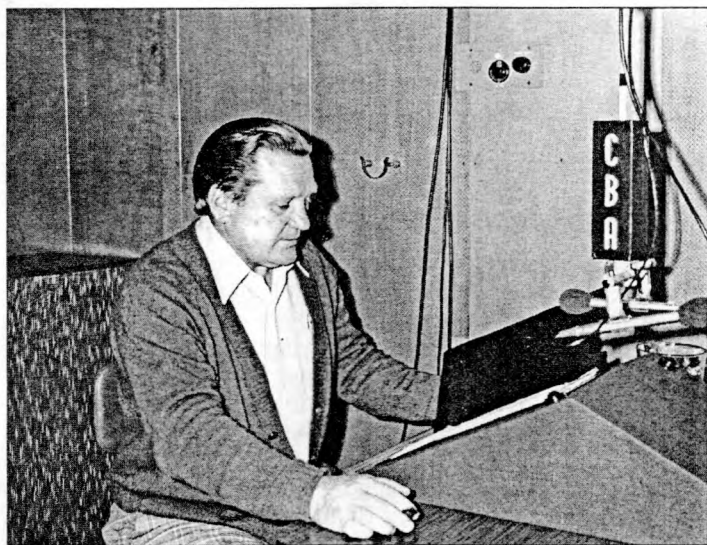
*Міхась Лужынскі
і «міс Беларусь» Лёля
Сіткоўская ў Сьвіднэ.
1951 г.*

іншых краінах, дзе ўзьніклі беларускія дыяспары... У 1952-м я ўзначаліў БНРаўскае Аб'яднаньне ў Новай Паўднёвай Валіі, рэдагаваў часопіс «Новае жыцьцё». Зарганізаваўшы ў 1966-м Беларускі культурна-грамадзкі клуб, мы адкінулі ўсю палітыку, дамовіліся забыць усе старыя крыўды й рухацца далей адзіным фронтам. Здавалася, галоўная праблема ўжо вырашана, людзі сталі больш разважлівымі й добра-зычлівымі, але закулісная гульня працягвалася. Напрыклад, пры выбарах ва ўправу «крывічы» і «зарубежнікі» па старой памяці лабіравалі менавіта сваіх кандыдатаў. Апошнія 23 гады пасадку старшыні гэтага клубу займаю я. У найлепшыя часы лік сяброў клубу

складаў 198 чалавек. Цяпер ён налічвае каля 55—60 асобаў, ды збіраемся мы ўсё радзей і радзей.

Сямнаццаць гадоў я працаваў на беларускім радыё³⁹, якое ўрэшце аўстралійскія ўлады закрылі: паводле перапісу насельніцтва, беларусамі па паходжаньні назваліся толькі 400—500 чалавек...

³⁹ Беларускае радыё на этнічнай сьвіднэйскай станцыі 2EA было заснавана 20 ліпеня 1976 г. Яго арганізатарамі былі Аўгінья Каранеўская, Аркадзь Качан (афіцыйны кіраўнік праекту) ды Міхась Лужынскі. Перадачы — паўгадзіны ў тыдзень. Пасьля сьмерці ў лістападзе 1982 г. Аркадзя Качана і ў сакавіку 1983 г. Аўгіньні Каранеўскай Міхась Лужынскі ў адзіночку цягам дзесяці гадоў рабіў перадачы. У 1993 г. справы пераняў прадстаўнік новай хвалі эміграцыі Вячаслаў Елкановіч. Радыё было зачынена ўвесну 2003 г. з прычынаў, названых сп. Міхасём Лужынскім.

Міхась Лужынскі вядзе беларускія радыёперадачы ў Сьвіднэ. 1986 г.

Дарэчы, успомніўся мне ізноў наш Ватэнштэт. У кнізе Сьвятаслава Каўша⁴⁰, камэнданта лягеру, апісваўся выпадак са зьніклым савецкім сыцягам — зусім блізка беларускага лягеру, літаральна за два крокі, знаходзіўся лягер савецкі. Адною раніцай чырвоныя забілі трывогу — зьнікла іхная сьвятыня! Браты Кавалёвы, казакі, спыталі ў савецкіх вартавых, што ж такое здарылася? На што саветы адказалі: «Мы ведаем, хто сарваў наш сыцяг. Паверце, мы яго й на дне мора знойдзем». Калі ў 1991-м я ўпершыню ехаў у Беларусь, быў упэўнены, што зьнішчэньне жыдоў мне не «прышыюць», бо я іх не зьнішчаў. А вось наконт «непавагі да нацыянальнай сымбалікі» былі рэальныя сумневы. Але ж бачыце: са дна мора, якога ў Беларусі і няма, мяне вырашылі не выцягваць.

⁴⁰ Коўш С. Беларускі лягер Ватэнштэт: Альбом — гістарычная даведка. [South River], 1981. — 112 с.

АЎСТРАЛІЯ НАДТА ЎЖО СЪПЯКОТНАЯ КРАІНА

Марыя Мароз
(Пэрт, Заходняя Аўстралія)

1931 г., Рэчыца
Гомельскай вобл.

Я нарадзілася ў дужа беднай сям’і. Мой бацька, Сяргей Пінчук, зьнік на савецка-нямецкай вайне. Ужо ў Аўстраліі я даведалася, што ён страціў на фронце руку, трапіў у нямецкі палон і хутка памёр. Мама Марына працавала на фабрыцы. Яна зарабляла мала, і мы нярэдка галадалі.

У вайну я засталася зусім адна. Маці паехала да сястры на вёску — дапамагчы па гаспадарцы ды прывезьці трохи харчоў, паколькі ў горадзе панаваў голад. Партызаны, што спаткалі маму, абвінавацілі яе ў шпіянажы й забілі... Мяне й майго маленькага браціка Валодзю забралі ў дзіцячы дом. Але, прабыўшы ў гэтым доме пару дзён, я ўцякла дадому.

Марыя Мароз (у нацыянальнай кашулі) у Беларускам доме ў Пэрце.
1983 г.

Як я, малое дзіцё, магла адна выжыць, тым больш у ваенных умовах? Дзяўчына я была чарнявая, і немцы, здаралася, прымалі мяне за жыдоўку. Але ўсё абышлося — засталася жывой.

У Рэчыцы, на шчасьце, мы мелі цудоўных суседзяў, мілых і добрых людзей. Яны ад'яжджалі ў Нямеччыну, і я ўзмалілася: «Цётка, вазьмі мяне з сабой!» Яны мелі трох собскіх дзяцей, аднак мяне на вуліцы ня кінулі — такім чынам я апынулася ў Нямеччыне. Перад выездам на Захад я пайшла праведаць Валодзю, але ўсіх дзетак ужо кудысьці вывезлі... Ад розных людзей я чула, што пасья вайны Валодзя жыў і працаваў у Менску, але дакладнай інфармацыі я не валодаю. А вось са старэйшым братам Іванам, які таксама застаўся ў Беларусі, я мела перапіску.

У Нямеччыне я жыла ва ўкраінскім лягеры ў Гільдэсхайме ля Гановэру. Хадзіла ва ўкраінскую школу, часам прыбірала лягер. Промнем сьвету ў цяжкім і шэрым жыцці стала знаёмства ў 1947 г. з будучым мужам, Алесем Марозам, які прайшоў вайну як жаўнер польскай арміі [Андэрса]. Тыя людзі, што забралі мяне з сабой на Захад, зьехалі ў Бразылію, а мы з Алесем зрабілі ўсе неабходныя паперы для пераезду ў Аўстралію. Аўстралійцы сустрэлі нас надзвычайна цёпла, як найхутчэй пастараліся вырашыць усе нашы праблемы. Адно, што доўга было нязвыкла, — сьпякота, надта ўжо гарачая краіна.

Спачатку нас пасялілі ў вёсцы ў палатках, Алесь пачаў працаваць на чыгунцы. Потым выдалі невялічкія домікі, а калі дазволіў фінансавы стан — купілі сваю хатку. Апынуўшыся ў Заходняй Аўстраліі, Алесь адразу пачаў расшукваць іншых беларусаў. Запознаўшыся з доктарам Бразоўскім, Раецкім, яны распачалі тут беларускую дзейнасьць. Склалі грошы й купілі невялічкі кавалак зямлі, зрабілі сваю беларускую хатку⁴¹, у якой вельмі часта зьбіраліся. Цяпер беларускае жыццё ў Пэрце не патухла, але яно ўжо не такое бурнае, калі паваенныя эмігранты былі маладыя й здаровыя. У нядзелі адбываецца царкоўная служба, якую праводзіць 75-гадовы айцец Уладзімер Зайка. Ён нарадзіўся ў

⁴¹ Ідзецца пра Беларускі народны дом, пабудаваны высылкамі Беларускага Аб'яднання ў Заходняй Аўстраліі й адкрыты ў 1968 г.

Беларусы Пэрту каля ўласнага грамадзкага дому. 1983 г.

Заходняй Беларусі, жыў падчас і пасяля вайны ў Афрыцы й Ангельшчыне. У Пэрце ён спачатку служыў у расейскай царкве, але, калі даведаўся, што тутака ёсць беларусы, перайшоў да нас. Я таксама брала й бяру па сёння ўдзел ва ўсіх беларускіх мерапрыемствах, якія ладзяцца ў Пэрце. Цяпер усе царкоўныя й грамадзкія справы перанялі мы з сынам. Раней, на пачатку 1950-х, у Заходняй Аўстраліі налічвалася каля дваццаці сьвядомых беларускіх сем'яў. Цяпер — штосьці каля пятнаццаці чалавек, ня больш... На цывільнай працы я шаснаццаць гадоў прапрацавала ў шпіталі, дапамагала хворым і калекам.

Дачка Святлана нарадзілася ў 1950-м, працуе ў турме, займаецца замаўленьнем прадуктаў харчавання. Сын Аляксандар, народжаны на год пазьней, — школьны настаўнік. І сын, і дачка добра гавораць па-беларуску. А вось два ўнукі й унучка, на жаль, — не. Хоць і называюць мяне «бабкай». Маладыя беларусы, на вялікі жаль, не цікавяцца беларушчынай, называюць сябе аўстралійцамі — і што ты можаш з гэтым зрабіць...

ТАКОЙ ПРЫРОДНАЙ ПРЫГАЖОСЬЦІ, ЯК ТУТ, НІДЗЕ НЯ ЗНОЙДЗЕШ

Эва Парэцкая
(Канбэра, Сталічная тэрыторыя)

1933 г.,

Даўгінава Вялейскага пав. Віленскага ваяв.,
сёньня Вялейскі р-н Менскай вобл.

Эва Парэцкая

Успамінаў зь дзяцінства за-
сталася нямнога. Памятаю,
што на нашай вуліцы стаяла
школа, якую пасья вайны аб-
клалі чамусьці белай цэглай.
Памятаю царкву, пад'ём да
якой для маленькай дзяўчыны
здаваўся надта высокім. Добра
памятаю маляўнічыя ўзгоркі,
якія ў 1991 г. пасья амаль 50
гадоў жыцця на выгнаньні,
паказаліся куды меншымі. Сам
Даўгінаў адбудаваў наноў за
старарэчышчам. Калі адведва-
ла роднае мястэчка, сядзела за
размовамі са знаёмымі й свая-
камі да 4-й раніцы. Колькі яны
ўсяго нарасказвалі... Як маткі
былі вымушаныя на два тыдні

пакідаць малых дзяцей і ехаць на пілавальнае дрэва, «вы-
рабляць плян».

Бацька Антон Шупенька валодаў вялікім надзелам зямлі,
трэцюю частку якой здаваў у арэнду габрэям, якія захоўвалі
ўраджай у нашых пунях. Быў у нас вялікі сад, жывёліна. Каб
паслаць брата (я, наймалодшая ў сям'і, мела пяць братоў) на
вучобу ў Варшаўскую гімназію, муслі прадаць карову. Вучо-
ба каштавала тады надта дорага, але нашая сям'я магла сабе
гэта дазволіць. Калі вымушаны былі зьехаць у Польшчу, аб
ранейшым дабрабыце засталіся толькі ўспаміны...

Маці Каця з дому Панькевічаў — родная сястра Яўгені Панькевіч, маці беларускага дзеяча з ЗША Сымона Жамойды. Дарэчы, прозьвішча Панькевіч было ў Даўгінаве даволі распаўсюджанае. Зь пяці братоў да сёньняшніх дзён дажыў толькі Кастусь, ён жыве ў Польшчы, мае трох сыноў.

У школу я пайшла ўжо за саветамі, вучылася чытаць у старэйшых хлапцоў, што паступілі ў даўгінаўскую дзесяцігодку й жылі ў нашай хаце. Празь некалькі гадоў жылі ў нашай хаце й пагарэльцы, хаты якіх былі спаленыя падчас партызанскіх аблаваў. Нашая хата ўвогуле, як мне памятаецца, адзіная тады ацалела. Згарэлі толькі ўсе дровы, што напілавалі два палонныя зь Вялікіх Лук, якіх пасялілі ў нас немцы. Як палыхаў родны Даўгінаў, памятаю вельмі добра — перапужаная, глядзела на гэты жах, абняўшыся са старэйшай стрыечнай сястрой.

Калі ў мястэчку пачынаўся чарговы гвалт, бацька сыходзіў у спальню й закрываў вушы падушкай, каб нічога ня чуць. А мама хадзіла па вуліцах, глядзела, дзе што адбываецца. Хадзіла й я за ёй, хаваючыся пад спадніцу. Бачыла, як гарэла жыдоўскае гета. Прачынаючыся ноччу, ішла да прыбіральні, задзіраючы локці над галавой, — баялася, што стукнуся аб ногі павешаных людзей... Калі па вуліцах праяжджалі танкі, абразы на сьценах дрыжалі — відаць, таксама былі перапужаныя, чакалі чагосьці нядобрага. Затрымліваліся ў нашай хаце й два немцы. Адзін акуратна клаў сабраныя яйкі ў кошык, які я разам выпадкова скінула на падлогу. Мама тады вельмі перапужалася, баялася рэакцыі таго немца. Аднаго часу акупанты актыўна намагаліся забраць Кастуся на прымусовыя працы, здаецца, на капальні, але потым адчапіліся, на шчасьце.

У 1946 г. мама, бацька, я й брат Кастусь, запісаўшыся палякамі, выехалі ў Польшчу. Баяліся быць высланымі ў Сібір. Першы прыход саветаў якраз і характарызаваўся гвалтоўнымі арыштамі, зьдзекамі й сьлязьмі нявінных людзей. Маса даўгінаўцаў мусіла зьехаць на халодную й няветлівую чужыну. Выехалі разам з намі мая стрыечная сястра, маміна равесніца, зь дзіцёнкам. Яе мужа, дзядзю Грышу, саветы на дзесяць гадоў выслалі ў лягер. Падчас вайны ён хаваў у сябе двух жыдоў, паіў іх, карміў, аберагаў, пра што даведаліся немцы й забралі іх. Магчыма, расстралялі —

дакладна ня ведаю. Саветы ж абвінавацілі яго ў тым, быццам тых жыдоў ён выдаў немцам сам. У Польшчу прыехаў зусім іншы дзядзя Грыша — замучаны, стомлены жыццём. Жылі мы непадалёк ад Ольштыну, я напачатку пасялілася ў інтэрнаце, вучылася ў гімназіі. Працавала ў бюро ў маленькім, разбураным вайной мястэчку — нічога цікавага. Адзінае, да нас часта прывозілі французскія фільмы, глядзячы якія, я марыла аб'ехаць увесь сьвет, сваімі вачыма ўбачыць яго прыгажосць, дакрануцца да ягоных таямніц. Ездзіла ў Гданьскую опэру, тэатар — у Гдыні жыў мой стрыечны брат. І ў той жа час я страшэнна сумавала па Радзіме, нават выношвала пляны вярнуцца ў Беларусь. Але ў тых часы, зразумела, гэта было неасягальна. Хоць адзін мой стрыечны брат рызыкнуў-такі вярнуцца ў Беларусь, пабудавану цудоўную хату ў Касцяневічах, каля Даўгінава. Аднойчы ў яго папрасіўся пераначаваць адзін маскаль. Брат яго прыняў. Прыняў і быў тым «госьцем» забіты.

У Аўстралію я выехала ў 1961 г. Праз год ажанілася зь Лявонам Парэцкім, у нас нарадзіліся двое дзяцей: Мікалай і Каця. Мікалай — інжынер у касмічнай галіне, паехаў працаваць па запрашэнні ў Ангельшчыну. Каця таксама

Эва й Лявон Парэцкія ва ўласнай хаце ў Канбэры. 2003 г.

мае вельмі добрую працу, яна — кампутарны спецыяліст. Маю адну ўнучку. Мой муж пасяля ваіны працаваў бугальтарам. Але меў тубэркулёз, залечаны, таму ня мог працаваць унутры будынкаў. Скончыў тэхнічную школу й атрымаў дзяржаўную працу на водаправодных камунікацыях. У Аўстраліі вада — вельмі важная галіна эканомікі. Я таксама мела тутакра дзяржаўныя працы: у бібліятэцы, статыстычным бюро. Беларусы ў сталіцы вельмі мала. Таму раней мы ездзілі за некалькі сотняў кілямэтраў на спатканні беларусаў у Сьвідні. Але ўжо пару гадоў не выяжджаем — Лявон дастаў удар і яму цяжка рухацца.

Тая частка Аўстраліі, дзе мы жывем, — вельмі цікавая й прыгожая. Канбэра стаіць на берагах вялікай ракі Малонгла й штучнага возера Бэрлі Грыфін. Дзёве гадзіны язды да самай высокай у Аўстраліі засьнежанай гары Касьцюшкі, тая ж дзёве гадзіны — да мора, дзе можна купацца круглы год. Урадавы цэнтар Канбэры акружаны маленькімі вёсачкамі, спалучанымі паміж сабой лесам. Сталіца, у адрозьненне ад буйных мэгаполісаў кшталту Сьвідню (гэта ж цэлая Галіяндзя!) ці Мэльбурну, — горад ціхі, спакойны, вельмі зялёны. Аўстралійскія дрэвы цвітуць круглы год, але тутакра калісьці пасадзілі канадзійскія дубы, лісьце якіх жаўцее й ападае восеньню, зрабілі сасновыя лясы. Зіма не халодная, сьнегу мала, а вось лета досыць гарачае, тэмпература падымаецца й да 40 градусаў, але паветра сухое й самае чыстае ва ўсёй краіне — у Канбэры няма цяжкай індустрыі, буйных заводаў. Калісьці я наракала на мясцовы клімат, хацела пераехаць, але потым зьмяніла свой погляд. Вельмі гарача — сядзі ў хаце з «эйр-кандышанам». Але такога паветра, такой прыроднай прыгажосці больш нідзе ня знойдзеш.

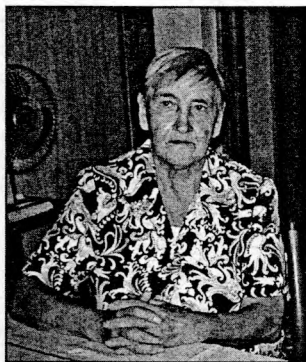
ШТО ГЭТА ЗА АГРАГАРАДКІ, ДЗЕ БЕЛАРУСЫ НАЙПЕРШ МУСЯЦЬ ДБАЦЬ ПРА СВАЮ ЖЫВЁЛУ

Жэня Юрша
(Адэляйда, Паўднёвая Аўстралія)

*22 кастрычніка 1926 г.,
в. Трыбушкі Слонімскага пав. Навгарадзкага ваяв.,
сёння в. Мірная Слонімскага р-ну Гарадзенскай вобл.*

Я, Жэня Юршова⁴², нарадзілася на Слонімшчыне. Верасень 1939 г. забыць немагчыма. Калі Гітлер пачаў вайну з Польшчай, старэйшыя людзі засмуціліся. Мы, дзеці, таксама разумелі, што вайна — гэта зьнішчэньне людзей, пажары й голад. Зімовымі вечарамі няраз слухалі расказы старэйшых, тых, хто перажыў Першую вайну. Сем'і маіх бацькоў вярнуліся з Расеі ў Заходнюю Беларусь увесну 1921 г. ды пачалі адбудоўваць разбураны вайной край. Бацькі размаўлялі па-беларуску, хоць у праваслаўных цэрквах маліліся па-расейску, у касьцёлах — па-польску. У вясковых школах на перапынках дзеці паміж сабой гаварылі па-беларуску, а на ўроках былі змушаны адказваць па-польску.

Неяк 6 верасня 1939 г. мы ў школе пачулі гук самалёта. Настаўніца наказала дзецям не выбягаць на падворак. Самалёт праляцеў побач са школай і павярнуў налева, паляцеўшы да Новых Дзвяткавічаў. Праляцеў над палацам Сьлізьняў, павярнуў на поўнач у кірунку Слоніму й схваўся за аблокамі. Аказалася, што гэта быў польскі самалёт, які прыляцеў, каб забраць сям'ю сястры Сьлізьняў зь неда-

Жэня Юрша. 2003 г.

⁴² Дзівочае прозьвішча — Князюк.

лёкага Міхалкова й адвезьці яе ў Рыгу, а адтуль — у Ангельшчыну.

Хутка савецкія вызваліцелі, што прыйшлі ў Заходнюю Беларусь 17 верасня 1939 г., пачалі «вызваліць» дамы: вывозіць цэлыя сем'і на чужыну. Вываз пачаўся 19 сьнежня 1939 г.

Праўда, у канцы верасня пачалі працаваць школы па-беларуску. Мы з ахвотай вучыліся на роднай мове. Аднак усё сьведчыла пра тое, што Заходнюю Беларусь хочуць зрабіць копіяй Усходняй. Ад нас усё вывозілі і нічога не прывозілі.

Так, мае боты сталі мне цеснымі, і ўзімку мне зрабілі новыя башмакі-лапці, якія я з гонарам насіла да прадвесья 1940 г., калі ў нашую краму прывезьлі-такі тавар. Цэлую ноч стаялі ў чарзе, пакуль купілі новыя бацінкі. Выглядалі яны прыгожа, мелі карычневы колер. Але пакуль дайшла да школы па сьнезе й вадзе, яны адразу пабялелі — былі зроблены з нявыпраўленай скуры. Дзядзька назваў бацінкі «лубянымі».

22 чэрвеня 1941 г. было цёпла й прыгожа. Да той хвіліны, пакуль неба не пачалі разрываць выбухі снарадаў. У небе было відаць самалёты, што бамбілі Слонім.

Праз два дні ў нашую вёску прыйшлі немцы. Пару гадзін адпачылі ды пайшлі далей. Праз суткі пачалі праяжджаць грузавыя машыны й танкі. Але праз пару дзён падрыхтавалася і савецкае войска, якое недзе хавалася. Бліз Новадзявяткаўскага двара, у торфавых ямах, непадалёк ракі Грыўда, падрыхтавала на немцаў аблаву. Разьбіла дзясятка танкаў, некалькі аўтамашынаў, забіла дзесяць немцаў. Тыя машыны, што пазьбеглі атакі, хутка пакінулі ваколіцу. Была спалена трэцяя частка Трыбушкоў. Згарэла ўсё, што мы мелі, у тым ліку і мае «лубяныя бацінкі». Засталася гумно з жывёлай. Наступнай зімой прыйшлося надзяваць два левыя бацінкі, якія ўдалося купіць за кавалак сала. Улетку і ўвосень мы спалі ў гумне на сене, а на зіму перабраліся ў вельмі старую ды яшчэ курную хату, у якой чакалі вясны.

Вясной немцы сабралі ваеннапалонных, каб вывезьці ў Нямецчыну. Некаторым зь іх удалося ўцячы ў лясы, дзе жылі ў зямлянках разам з партызанамі й жаўнерамі, што пазьбеглі нямецкага палону. Жывіліся тым, што забіралі ў мясцовых

сялян, але й перашкаджалі немцам рабіць пастаўкі на фронт. Часам з-за партызанскіх нападаў на немцаў гінулі мірныя людзі. Былі й такія, што забіралі з хаты хлеб, але пакідалі якую частку для дзяцей і старыкоў. Сядзелі ў мясьцінах, дзе маглі аглядаць ваколіцу, назіралі за вазамі, на якіх людзі вазілі ў гарады ці чыгуначныя станцыі падатак, мяса, гародніну.

Аднойчы два немаладыя селяніны ехалі здаваць падатак у Слонім. Партызаны заўважылі іх з царкоўнай званіцы, забралі ўсё, што было на вазох і далі па-нямецку пісанны зварот, загадаўшы перадаць у камэндатуру. Прачытаўшы яго, немцы моцна зьбілі старыкоў. Дадому вярталіся яны, лежачы жыватамі на саломе. Калі спатыкалі каго зь людзей, заклікалі ня везьці немцам падатак, пакуль не спадзе сьнег. Вяскоўцы паслухаліся.

Прайшло каля чатырох тыдняў. 26 сьнежня 1942 г. немцы зрабілі аблаву на Трыбушкі. Сагналі жыхароў у канец вёскі, аддзялілі моладзь і расстралялі 147 старэйшых мужчын, жанчын і дзяцей. Я — адна з тых дваццаці юнакоў і юначак, што пазьбеглі сьмерці⁴³. Шэсьць чалавек вывезьлі ў Нямецчыну.

Па вайне я вырашыла не вяртацца на Радзіму: не было да каго і да чаго. Вайну перажыў брат мамы, ён быў самотны, меў 57 гадоў. Але падчас вайны я ня мела пра яго ніякіх вестак і не магла ведаць, ці ён жывы. Ехаць у СССР таксама не было ніякай ахвоты. Мне хоць і было 18 гадоў, але я была адважня: ведала, не загіну на Захадзе.

Хутка пасья сканчэньня вайны я пайшла ў польскі лягер, якім апекавалася UNRRA⁴⁴. Атрымлівалі ежу, добрую вопратку, так што маглі паправіць здароў'е, крыху падвычыцца. Я выйшла замуж за былога ваеннапалоннага родам зь Віленшчыны Станіслава Дуданца. Чатыры гады жылі ў лягеры перасяленцаў, атрымлівалі харчовую картку й бяс-

⁴³ Падчас карнай акцыі была расстраляная й маці Жэні Юршы.

⁴⁴ UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) — Арганізацыя Аб'яднаных Нацый па дапамозе й аднаўленьні. Створана 9 лістапада 1943 г. у Вашынгтоне прадстаўнікамі 44 дзяржаваў. Арганізацыя займалася дапамогай краінам, што пацярпелі ў Другую сусьветную, у аднаўленьні эканомікі. У тым ліку й Беларусі.

платнае памяшканьне. Паступова апека UNRRA, а пазьней IRO⁴⁵ пачала зьмяняцца. Вырашылі ехаць у Аўстралію, куды прыехалі ў студзені 1950 г. (два гады да гэтага вучыліся ангельскай мове).

У Аўстраліі напачатку жылі ў лягерах Банагіля й Мілдурра. Калі скончылася праца пры вінаградніках, муж пайшоў будаваць вадасховішча сярод узгоркаў над ракой. Непадалёк ад месца працы ўдалося наняць чатырохпакаёвы домік, у якім пражылі два гады. Атрымлівалі асалоду ад сьвежага паветра, собскай гародніны, вольнай прасторы, на якой маглі бяспечна гуляць дзеці. Адтуль напісала да свайго састарэлага дзядзькі. Адказ прыслаў стрыечны брат па бацьку. Тады я зразумела, што зь нейкай прычыны мой добра граматы дзядзька ня мог адпісаць сам. Калі дасталі адказ, ужо набылі вялікі радыёпрыёмнік, да якога трэба было дапасаваць антэну. Лісты даставалі з агульнай з гаспадаром скрыні, і калі той некалькі разоў пабачыў лісты з адваротным адрасам *Sowiet Union*, занепакоіўся, выклікаў нават паліцыю. Добра, што мы маглі добра паразумецца па-ангельску, растлумачыўшы, што радыё купілі дзеля таго, каб часам паслухаць навіны з Эўропы.

Праз два гады мужа перавялі на працу ў другую мясцовасьць, да вялікай ракі Мары [*Murray*], дзе будавалася станцыя для забеспячэння вадой Адэляйды. Там пасяліліся ў доме з электрычнасьцю, водаправодам, каналізацыяй і сыстэмай збору адпрацаванай вады, якая зьбірала ваду ў рэзэрвуары. Пасьля пэўнага часу фэрмэнтацыі тая выкарыстоўвалася для паліўкі газонаў і іншых патрэбаў. У Паўднёвай Аўстраліі выпадае менш дажджу, чым у астатніх частках краіны, і таму вада тутакі мае асабліваю цану. Падчас майго апошняга побыту ў Беларусі я прывезла праект такой сантэхнікі, каб палепшыць жыцьцё нашым працавітым сялянам у Беларусі, дзе ўлетку цяжка адбіцца ад мух. Цяжкія думкі апанавалі мяне, калі пабачыла, як жывуць на вёсках у Заходняй Эўропе. У Беларусі ж цяпер будуюцца гэтак

⁴⁵ IRO (*International Relief Organization*) — Міжнародная арганізацыя дапамогі ўцекачам (асобам, што апынуліся ў ходзе падзей Другой сусветнай вайны на тэрыторыі Нямецчыны й Аўстрыі). Дзейнічала ў 1947—1950 гг.

званыя аграгарадкі, у якіх нашыя людзі й надалей будуць жыць у блізкім суседстве з кароўкамі, сьвінкамі, курамі, гусямі й качкамі. Якая ж гэта эканоміка, калі людзі змушаны жыць у такіх абставінах і клапаціцца перш аб тым, як пракарміць жывёлу? Ці не карысьней было б будаваць супольныя сялянскія калектывы на прыкладзе нямецкіх «гонезешафтаў» («каапэратываў». — А. А.)?

Але вярнуся да нашага аўстралійскага жыцця. Не было лёгка, трэба было працаваць удвая, каб пабудаваць сваю хату, вывучыць дзяцей. Муж загінуў на працы ў 1964 г. на 46-м годзе жыцця. Я засталася адна з трыма сынамі ад трынаццаці да васьмнаццаці гадоў. Незадоўга пачалася бясплатная вучоба ва ўнівэрсытэце, якую сыны пасьпяхова скончылі.

Я працавала ў часе наступных 12 гадоў і скончыла распачатую пабудову, якая цяпер дае невялікі прыбытак сыном і мне — задавальненне.

У 1975 г. пазнаёмілася з прыгожым і сумленным мужчынам Паўлам, які стаў маім другім мужам. Мы шчасліва пражылі 28 гадоў. У ліпені 2006 г. мінула два гады, як ён памёр ад інсульту. Прах адвезла з сынамі ў Беларусь. 2 кастрычніка 2004 г. пахавалі Паўла на магіле брата Адама ў Ашмяне, дзе ён нарадзіўся й вырас і адкуль у 1942 г. яго вывезлі на працы ў Нямеччыну. У Аўстраліі мой другі муж працаваў на чыгунцы пры направе вагонаў.

Дзякаваць Богу: маю 80 гадоў, а чуюся здаровай. У красавіку й траўні 2006 г. аб'ездзіла ўсю Беларусь⁴⁶. Але ў памяці маёй засталіся ня толькі прыгожыя нівы, новыя дарогі й пабудовы гарадоў, сады ў квецені, бярозавыя лясы й каштаны, рэкі, поўныя чыстае вады, але й боль людзей зь вёскі, пра якіх нібыта ўсе забыліся, брак транспарту. І, канечне, заняўбаньне беларускае мовы. У Аўстраліі жыве больш за 80 этнічных групаў, якія вольна карыстаюцца сваімі мовамі й вучаць сваіх дзяцей, унукаў. А беларусы на сваёй Радзіме змушаны гаварыць хоць і на прыгожай, ад-

⁴⁶ Першы раз Жэня Юрша наведала Беларусь у 1992 г., узяўшы ўдзел у жалобных мерапрыемствах з прычыны 50-й гадавіны спалення вёскі.

нак чужой мове, і ў Менску цяжка мне было знайсці беларускую кнігарню, а так хацелася купіць паэму Багушэвіча.

Што яшчэ хачу параіць беларусам? Засейце лясамі чарнобыльскую зону — няхай растуць. А людзям там ня месца, калі думаць пра здароўе. Капайце вадаёмы, каб напоўніць іх у час павадак вадою з рэк, каб вада не ўхадзіла ў акіяны, асушаючы паверхню зямлі. Пра гэта клапацяцца вучоныя й нам трэба думаць наперад, а не бедаваць, калі будзе ўжо запозна. Беражыце лясы. Захутка яны ператвараюцца ў туалетную й іншую паперу, другасортныя часопісы, забруджваючы вуліцы й воды. За свае 80 гадоў мне прыйшлося шмат чаго пабачыць, навучыцца, таму лічу мэтазгодным падзяліцца сваімі поглядамі з маім народам⁴⁷. Няхай жыве Беларусь вольна, мірна й у дастатку, зь вераю ў Адзінага Бога.

На заканчэньне параю яшчэ беларусам, што жывуць у Расеі, вучыць расейцаў беларускай мове. Каб усе тья, хто пасяляюцца ў Беларусь, маглі нас добра зразумець.

⁴⁷ Жэня Юрша была сакратаром Беларускага Аб'яднання ў Паўднёвай Аўстраліі. Праўда, адпрацавала на гэтай пасадзе толькі шэсьць месяцаў. Шмат часу забіраў бізнэс, сп-ня Юрша мела сваю краму.

БЕЛАРУСКАЕ ЖЫЦЦЁ Ё МЭЛЬБУРНЕ СКОНЧЫЛАСЯ

Эўлялія Яцкевіч
(Мэльбурн, Вікторыя)

*3 верасня 1923 г.,
мястэчка Гарадок Маладзечанскага пав. Віленскага ваяв.,
сёння Маладзечанскі р-н Менскай вобл.*

Маё дзявочае прозвішча — Вэрыгайтэс, хоць бацьку людзі называлі на беларускі манер — Вэрыга ці Вэрыго. Напэўна, ён меў нейкія літоўскія карані. Бацька Ўладзіслаў і маці Стэфанія з дому Грабоўскіх паходзілі з Полацку, у 1920-м уцяклі ад бальшавікоў на польскую тэрыторыю. Бацька працаваў адвакатам, маці таксама мела адукацыю, аднак сядзела ў хаце, займалася гаспадаркай. Бацька добра размаўляў па-беларуску, па-польску, па-расейску, але ў на-

Эўлялія Яцкевіч (у сярэдзіне) зь беларускімі гімнасткамі Лідзіяй Горбік (зьлева) і Вольгай Корбут (справа). Мэльбурн

шай хаце мова гучала толькі беларуская. Так што дома я расла ў атмасфэры беларускасьці, а тым часам на вуліцах гэтак званых «крэсаў усходніх» панавала польскасьць, якую насаджалі й паглыблялі польскія ўрады. У 1944 г. бацьку арыштавалі і выслалі ў Казахстан, дзе ён памёр у 1951 г. Матывы арышту й артыкул, паводле якога яго асудзілі, мне невядомыя. Мая мама памерла ў 1941-м. Мой адзіны брат, таксама Ўладзіслаў, памёр у Польшчы ў 1989-м.

У школе я вучылася пры трох рэжымах: польскім, савецкім і нямецкім. Калі савецкія войскі ў 1944 г. імкліва набліжаліся да Беларусі, людзі ў паніцы пачалі эвакуавацца за мяжу: «Ідзе рускі. Але яшчэ горшы за таго, што быў!» Дзесяць месяцаў, ажно да прыходу Чырвонай Арміі, мы з мужам жылі ў Бэрліне. Пасьля павандравалі па ўсёй краіне, па беларускіх лягерах: Рэгенсбург, Остэргофэн, Розэнгайм... У Бэрліне, дзе да прыходу саветаў функцыянаваў шэраг беларускіх арганізацыяў⁴⁸, мой муж, Данат Яцкевіч, актыўна й ахвярна займаўся беларускай справай. Я — не. Я

Каля дому Яцкевічаў. Зьлева направа: Надзея Груша з сынам Міхасём, Данат Яцкевіч з сынам Антанам, Эўлялія Яцкевіч. 1962 г.

⁴⁸ Беларускі Камітэт Самапомачы, Беларускае прадстаўніцтва, беларускае бюро пры радыё «Вінэта». Зь верасьня 1944 г. тут працавала Беларуская Цэнтральная Рада.

ведала, што я беларуска, шанавала й любіла ўсё сваё, але актыўнасьці ня мела. Свой унёсак у беларускую справу зрабіла ўжо тут, у Аўстраліі.

Са сваім мужам я пазнаёмілася ў канцы 1942-га, а ў 1943-м мы ажаніліся. У 1946 г. зьявілася на сьвет наша першая дачка Аліцыя, у 1950-м, ужо ў Аўстраліі, нарадзілася другая дачушка Еўфрасіньня (украінцы называлі яе Фрося), а ў 1959-м — сын Антон. Усе маюцца вельмі добра. Муж памёр ад хваробы сэрца ў 1969 г., ня маючы яшчэ й 50 гадоў. Я ж у Аўстраліі нідзе не працавала, на што не было часу — трэба было гадаваць дзяцей. І я вельмі ганаруся, што ўсе мае дзеці цудоўна размаўляюць па-беларуску й ніколі не забудуцца бацькоўскай мовы! Данат увесь час працаваў на чыгунцы. Пачынаў з самых нізоў, але паступова дайшоў да высокай чыноўніцкай пасады, адказваў за ўвесь штат Вікторыя.

У Аўстраліі, у адрозьненне ад Нямецчыны, беларускай справе я сябе прысьвячала бесьперапынна. Зарганізавала дзьве беларускія школы. У першай вучыліся дзеці, народжаныя ў Нямецчыне⁴⁹, а ў другой — ужо тутака ў Аўстраліі⁵⁰. Некалькі гадоў працавала на Беларускам радыё ў Мэльбурне⁵¹, была старшыня Беларускага Цэнтральнага Камітэту ў Вікторыі (1977—1980), узначальвала Згуртавань-

⁴⁹ Першая нядзельная школа адкрылася 13 верасьня 1955 г., калі дзеці, народжаныя ў Аўстраліі, яшчэ не дасягнулі школьнага веку. Эўлялія Яцкевіч кіравала школьным камітэтам і працавала настаўніцай. У школе, якая праіснавала пяць гадоў, дзеці вучыліся чытаць і пісаць па-беларуску, атрымлівалі веды з гісторыі Беларусі.

⁵⁰ Другая беларуская нядзельная школа (старшыня школьнага камітэту — Аўген Груша) у Мэльбурне адкрылася ў 1970 г. Як і ў першай школе, тут выкладалі Мікола Нікан, Уладзімер Сідлярэвіч і Эўлялія Яцкевіч. Выпускнікі гэтай школы, як і першай, далучыліся потым да беларускага грамадзкага руху ў Аўстраліі.

⁵¹ Эўлялія Яцкевіч была ініцыятарам і ў першы час адзіным аўтарам беларускіх праграм на этнічным радыё 3ZZ. Пазьней да яе далучыліся дачка Аля (Аліцыя), Аляксандар Калодка, Аўген Груша, Алесь Салавей. Першая перадача выйшла ў эфір у сакавіку 1976 г. Спачатку беларускія праграмы доўжыліся паўгадзіны (раз на тыдзень), потым — гадзіну. Этнічнае радыё 3ZZ праіснавала да 1 ліпеня 1977 г., калі зачынілася празь фінансавыя цяжкасьці.

*Выступаюць вучні беларускай школкі ў Мэльбурне з настайўніцай
Эўляліяй Яцкевіч (зьлева). 1970 г.*

не Беларускіх Жанчын у Аўстраліі⁵². Мой муж таксама, хоць і меў надта адказную цывільную працу, усяго сябе аддаваў Беларусі. Але цяпер у беларускім жыцці я ня ўдзельнічаю. Яно мяне не цікавіць. Калі была магчымасьць аб'яднацца, забыць усе сваркі й непаразуменьні, людзі на кампраміс ісьці не хацелі, а калі аб'ядналіся (на нацыянальныя сьвяты й каталікі, і праваслаўныя, усе разам, зьбіраюцца ў беларускай мэльбурнскай царкве), было ўжо запозна — усё скончылася...

Наш дом з амаль што ўсёй маёмасьцю мой сын прадаў. Але я ня скарджуся, мне так і лепей — маю свой пакой, тэлевізію, догляд, што ў маім веку важна. Я маю ў Мэльбурне дый па ўсёй Аўстраліі вельмі шмат знаёмых беларусаў, але кантактую зусім мала. Каго ні паслухаеш — усе хворыя, зьнямоглыя, а мне цяжка гэта слухаць, не магу...

⁵² Згуртаваньне Беларускіх Жанчын было створанае ў Брысбэне (штат Квінслэнд) 28 красавіка 1952 г. пры Згуртаваньні Беларускіх Вэтэранаў. Сям'я Яцкевічаў спачатку жыла ў Квінслэндзе й толькі ў сярэдзіне 1950-х пераехала ў Мэльбурн.

БЭЛЬГИЯ

Я ДУМКАМІ ВЯРТАЮСЯ Ё СВАЮ МАЛАДОСЬЦЬ

Аляксей Арэшка (Брусэль)

18 лістапада 1923 г.,

в. Жарабковічы Баранавіцкага пав. Наваградзкага ваяв.,
сёння Берасьцейская вобл.

Жарабковічы былі заможнай вёскай — больш за сто двароў. За польскім часам у нас былі дзьве лаўкі, дзьве кузьні, два ветракі, чатырохклясная пачатковая школа. Недзе на пачатку 1930-х адчыніўся каапэратыў «Змаганьне» — ён прычыніўся да закрыцьця лавак.

Хаты стаялі ўздоўж дарогі Ляхавічы—Клецак. Ля другога канца Жарабковічаў, празь вёску Вялікае Падлесьсе, дзе знаходзілася нашая парафіяльная старэнькая драўляная царкоўка, ішла дарога з Клецку ў Баранавічы. Цяпер гэтай дарогі няма. Каб даехаць у Падлесьсе, трэба рабіць крук амаль што празь Ляхавічы. Замест колішніх чатырох—пяці кілямэтраў — цяпер дванаццаць—пятнаццаць! Савецкая бязглузьдзіца.

Бацькі, Сьльвэстар і Палагея, малазямельныя сяляне, мелі чатыры гектары ворнае зямлі. Бацькі мелі пяцёра дзяцей — тры хлопцы й дзьве дзяўчыны. Шэсьць месяцаў на год жыла з намі бабка па бацькавай лініі — Марыяна зь Яжавічаў. Другія паўгоду яна жыла ў другога сына, Рыгора. Было цеснавата.

У сярэдзіне 1930-х польская адміністрацыя правяла зямельную рэформу — гэтак званую хутарызацыю⁵³. Каб

Аляксей Арэшка. 1987 г.

⁵³ Правільна казаць «камасацыя» — ліквідацыя цараспалосіцы зьвяздзеньнем сялянскага надзелу ў адзін участак — на хутары. Праводзілася з другой паловы 1920-х.

атрымаць больш зямлі, бацька ўзяў найгоршую катэгорыю зямлі на самай ускраіне. Зямля была запушчаная. У першы год вырас толькі асот! На другі год поле прынесла добры ўраджай. Уклалі многа працы, і дагледжаная зямелька шчодра за гэта плаціла. Дарослыя й дзеці працавалі, даглядалі дзьве-тры каровы, зь дзясятка авечак, сьвіней. Былі ў нас сабачка і кот.

Працы было многа, але малым заставаўся яшчэ час і на гульні. Да хутарызацыі за вёскай была забалочаная зямля — Выжар. Тут амаль кожны гаспадар меў маленькі ставок. Для дзяцей гэта быў рай: лугі кветак, птушкі, жабаў — незлічона колькасьць! Летнімі вечарамі яны давалі прыгожыя «канцэрты». Вясной і летам мы, хлапчукі, закасаўшы порткі, шукалі гарлачыкі і птушыныя гнёзды зь яечкамі. Зімою Выжар, затоплены восеньскімі дажджамі, ператвараўся ў вялізны ледзяны абшар, дзе дзеці — а часта й дзецюкі — ганяліся на самаробных каньках ці ладзілі другія зімовыя гульні. Цяпер наш прыгожы Выжар асушаны.

У вёсцы жылі сумленныя людзі. Злодзеяў за польскім часам не было, і ніхто не зачыняў хатаў на замок. Пасярэднікам між насельніцтвам і гміннай адміністрацыяй быў солтыс, які абіраўся штогод на агульным сходзе сялянаў. Уначы ў вёсцы арганізоўвалася агульная ахова. Перад хатаю выстаўлялі дошку з надпісам WARTA, а гаспадар гэтай хаты хадзіў уначы па вёсцы, пільнаваў людзей ад пажару ці другой бяды. У будынку пажарнай стражы часта ладзіліся моладзевыя гульні, тэатральныя паказы, часам дэманстравалі кіно, якое прывозілі салдаты з *Korpusu Ochrony Pogranicza* з Клецку.

Вёска была вясёлая. Кожны лагодны летні вечар пасья працы адусюль было чуваць сьпевы дзяўчат. Дзецюкі прыносілі барабан, скрыпку ці балалайку — вось і музыка, вось і танцы! Сьпявалі й маладыя, і замужнія жанчыны. Умешваліся й жабы з Выжару са сваімі канцэртамі, якія, здаецца, чуваць і сёння ў вушох.

Вёска была палітызаваная. Была Грамада⁵⁴ і Таварыства беларускай школы. Сяляне дамагаліся навучаньня ў школе

⁵⁴ Беларуская Сялянска-Работніцкая Грамада.

на беларускай мове. Была ў вёсцы і добрая бібліятэка зь беларускімі кнігамі й газэтамі, што выдаваліся ў Вільні. Сяляне выпісвалі беларускія календары. Пасьля разгрому ТБШ⁵⁵ бібліятэку разабралі аматары кніжак. Памятаю, што й мая матка прынесла некалькі дадому, якія я пасьля «зачытваў». Былі і «камуністы», і «фашысты», і МОПР⁵⁶, і камсамол. Саветы праз сваіх і мясцовых агентаў вялі работу, якая й прывяла да поўнага разгрому партый і беларускіх гімназій. Усё нацыянальнае жыцьцё стала строга кантралявацца польскай паліцыяй і адміністрацыяй. Людзі пачалі грызьдзіся паміж сабою, што й прычынілася да пазьнейшых трагедыяў.

Чыталі ў вёсцы многа. Я перад тым, як пайсьці ў польскую пачатковую школу — настаўнік Гайдамовіч называў сябе ліцьвінам і гаварыў зь сялянамі толькі па-беларуску, — навучыўся бойка чытаць па-беларуску зь лемантара «Зоркі». Былі дома «Саха», «Родныя гоні» і «Родны край»⁵⁷, зь якіх я пазнаваў беларускую літаратуру, гісторыю, не сфальшаваную ані палякамі, ані бальшавікамі. Мелі штогод і «Календары»⁵⁸ зь цікавымі сельскімі парадамі й гістарычнымі старонкамі. Вёска жыла паўнакроўным нацыянальна-сьведамым жыцьцём (навакольныя вёскі Зарытава, Вялікае Падлесье, Канюхі, Гулічы — таксама). Усё перамянілася з прыходам «вызвольнікаў»-бальшавікоў.

Усходніх «вызвольнікаў» хадзілі спатыкаць з маці. Уражаньне яны пакінулі сумнае. Ня бачыў, каб нехта дарыў ім кветкі, ня чуў, каб хто запрасіў жаўнераў на пачастунак.

⁵⁵ ТБШ было зачынена ў 1936 г.

⁵⁶ **Міжнародная арганізацыя дапамогі барацьбітом рэвалюцыі** — арганізацыя, кантраляваная Камінтэрнам. У Заходняй Беларусі існавала Міжнародная арганізацыя дапамогі рэвалюцыянерам Заходняй Беларусі.

⁵⁷ «**Саха**» — часопіс сельскагаспадарчай скіраванасьці. Выходзіў у 1927—1931 гг. у Вільні. «**Родны край**» — газэта, орган Таварыства беларускай асьветы (ня блытаць з ТБШ!), выдавалася ў 1933—1936 гг. «**Родныя гоні**» — грамадзка-культурны й літаратурна-мастацкі часопіс, орган ТБШ. Выходзіў у 1927 г.

⁵⁸ Беларускія адрывныя календары выдаваліся ў Вільні ў 1926—1929 гг.

«Вызваліцелі» былі ня надта гаваркія, каб людзі іх распытвалі пра жыццё на Ёсходзе. Танкі магутныя, а конікі, якія цягнулі абоз, — заморыкі! Адзеньне жаўнераў было таксама незайздроснае, непараўнальнае з адзеньнем тых польскіх жаўнераў, якіх босых — вызвольнікі пазьдзіралі боты — гналі ў напрамку Баранавічаў.

Былыя актывісты сталі гаспадарамі й панамі. Людзі сталі баяцца адзін аднаго, сталі завешваць вокны, каб не было відаць, хто з кім гаворыць. У новаствораным калгасе імя Сталіна самая безгаспадарлівыя сталі брыгадзірамі, зьвеньнявымі, рознымі цівунамі. Заможных людзей, якія ўмелі добра працаваць і трымаць гаспадарку, прызвалі «кулакамі». Пачалася нагонка, розныя выдумкі і абвінавачваньні — «фашысты»! Некаторых забралі й павялі быццам у міліцыю. Адвёўшы ад вёскі кілямэтры на два, пачалі страляць. Забілі Лукаша Шклянніка, ягонага сына моцна паранілі, Адама Леваша. У Зарытаве забілі майго сябра, зь якім вучыўся ў Баранавічах. Пачаліся вывазы людзей. Ніхто ня ведаў, калі яму прыйдзе калейка. Таму й сушылі хлеб мяшкамі. Арыштавалі майго хроснага бацьку Ілью Шклянніка. Сядзеў у турме ў Баранавічах, а потым у Смаленску. Потым «тройкай» быў асуджаны як «соцыяльна небезьпечны» і высланы ў Варкуту на 25 гадоў. Адтуль, як былому польскаму грамадзяніну, яму ўдалося ўступіць у польскую армію генэрала Андэрсэ й выехаць у Іран. Прайшоў усю вайну, уключна з Монтэ-Касіна. Зь ім я спаткаўся ў Англіі толькі ў 1951 г.⁵⁹ Расказваў пра ўсе жахі смаленскай турмы, дзе людзі паміралі, задыхаючыся стоячы, пра жудасны лягер у Варкуце. Ягоную жонку з сынам вывезьлі ў Казахстан.

За камуністамі ўсё перамянілася. Настала пекла, такое пекла, што мой стрыечны брат Сьцяпан, даваенны камуніст, на пытаньне, што ён цяпер думае пра новую ўладу, адказаў: «Маўчы! Цяпер чакаем вызваленьня з Захаду!»

Да прыходу бальшавікоў я скончыў чатырохклясную пачатковую школу ў Жарабковічах, а пасля з братам Мікалаем ды іншымі хлопцамі пайшоў у сямігадовую школу ў

⁵⁹ Ілья (Гальяш) Шкляннік (1904 — 13.03.1959) быў актывістам Згуртаваньня Беларусаў Вялікабрытаніі ў Манчэстэры ды прыхаджанінам мясцовай парафіі БАПЦ.

Ляхавічах, якую скончыў у 1937 г. Пасьля паступіў у гімназію імя Тадэвуша Рэйтана ў Баранавічах. Жыў спачатку ў горадзе, на вуліцы Бэрка-Ясялевіча, а пасьля ў маленькай прыгожай вёсачцы Сьвяцілавічы каля Наваградзкага тракту. Пасьля Другой сусьветнай вёску ўключылі ў склад гораду. Там у 1939 г. я перажыў першае нямецкае бамбаваньне.

Недзе пад Каляды 1939 г. новыя ўлады ператварылі гімназію ў «рускую среднюю школу», хоць расейцаў у ёй зусім не было. Пад уплывам айца Лява Гарошкі, паслухаўшы яго прамову, што пачыналася коласавым «О, край родны, край прыгожы, мілы кут маіх дзядоў!...», мы амаль усе, з выняткам хіба жыдоў, перайшлі ў беларускую сярэднюю школу, якую стварылі на базе жаночай гімназіі імя Барбары Радзівіл (гімназістак мы звалі «барбаркамі»). Жыў спачатку ў інтэрнаце ў будынку колішняга банку. Бруд, вошы, голад... Каб купіць хлеба, уставалі ноччу і стаялі ў калейцы.

У Баранавічах пабачыў, як вывозяць людзей. Каб дайсьці са Сьвяцілавічаў да школы, неабходна было перайсьці цераз чыгуначны пераезд. І вось аднойчы, зімою 1940 г., мы пачулі галасы «Людзі добрыя, ратуйце!» Гэта былі людзі, якіх у таварных вагонах з закратаванымі дзвярыма без суду везьлі ў Сібір ці Казахстан. Так вывезьлі некаторых сваякоў па лініі мамы. Вярнуліся недзе ў 1950-я толькі некаторыя, частка — у ненармальным стане.

У чэрвені 1941 г., на пачатку новай хвалі вывазу ў Сібір, прыйшло так чаканае вызваленьне з Захаду! 24 чэрвеня празь вёску, раздаючы дзецям цукеркі, праехалі некалькі нямецкіх матацыклістаў. Асноўная маса, з танкамі, прыйшла на пяты дзень. Частка зь іх затрымалася ў вёсцы, частка падалася на Клецак. Маладыя жаўнеры, запыленыя, замурзаныя, адразу ж паразьдзяваліся й каля калодзежаў пачалі мыцьцё. Вяскоўцы, хоць ніхто й ня ведаў нямецкай мовы, аднак «разгаварыліся», кожны па-свойму. Стваралася прыязная й вясёлая атмасфэра. Людзі прынялі немцаў ветліва, з радасьцю. Жанчыны пачалі прыносіць масла, сыр, яйкі, сала, хлеб. Калі жаўнеры адмаўляліся прыняць харчы, жанчыны прасілі, каб забралі падарункі ў дарогу. Пасьля, з прычыны бальшавіцкіх забойстваў у вёсцы, немцы акружылі вёску і, напэўна па даносе, забралі былых савецкіх

актывістаў і камуністаў (усяго 14 чалавек), адвезьлі крыху ад вёскі й там расстралялі.

Сяляне зноў сталі жыць, як да прыходу бальшавікоў. На агульным сходзе выбралі солтыса, які быў прадстаўніком вёскі перад акупацыйнымі ўладамі. Гэта быў просты абавязак, ускладзены жыхарамі вёскі. У вёсцы быў чыгуначны ўзброены батальён, пост паліцыі. Пару вясковых хлопцаў і мужчын добраахвотна пайшлі ў паліцыю. Ніякіх партызанаў у вёсцы не было. Зьявіліся толькі ў 1943 г. — дый то звычайныя злодзеі.

Каб не марнаваць часу, я паехаў у Баранавічы, дзе скончыў бугальтарскія курсы. Баранавіцкі *Arbeitsamt* накіраваў у чыгуначнае дэпо, дзе патрабавалася перакладаць на нямецкую *Reparaturzettel* — заўвагі машыністаў пасьля іх рэйсаў наконт дэфэктаў паравозаў. Тэхнічная мова, якой я ня ведаў. Тады немцы далі «настаўніка» Гаека, чэха ці паляка, які быў выдатным спэцыялістам у паравозах. Ён паказаў усе часткі паравозу, вучыў нямецкім і польскім назовам. Паступова я дасканала апанаваў ня толькі тэхнічную, а й размоўную нямецкую мову. Зь немцамі, зь якімі мне прыйшлося працаваць (а гэта былі майстры), навязаліся самыя прыяцельскія дачыненні.

У міжчасе адкрыліся матуральныя курсы, каб даць магчымасьць для вучняў апошніх клясаў атрымаць поўную сярэднюю асьвету. Яны адбываліся штодзённа па поўдні. Курсы скончыў у чэрвені 1944 г., атрымаўшы пасьведчаньне, што давала права паступаць ва ўсе вышэйшыя навучальныя ўстановы.

Перад самым прыходам бальшавікоў я самавольна пакінуў працу і з маленькай торбачкай сала й хлеба, без аніякіх папераў сеў на таварны цягнік, грузаны дошкамі й... паехаў на Захад. Па дарозе знайшоў маіх знаёмых Русакоў, і так разам мы даехалі да Беластоку, а адтуль — да Кёнігсбэргу. Там пашчасьціла далучыцца да вялікай групы ўцекачоў (найбольш з розных беларускіх устаноў у Менску) і разам зь імі даехаць да Бэрліну. Там ізноў *Arbeitsamt*. Пасьля маленькага іспыту мяне выбраў прадстаўнік вялікай фірмы *Allgemeine-Elektrizität-Gesellschaft*, у адзел правэркі розных рахункаў і разьлікаў. У вялікім, мадэрным і сьветлым бюро працавала каля 20 чалавек. Усе — жанчыны, з

выняткам шэфэ, аднаго маладога француза, старога амэрыканца галяндзкага паходжаньня й мяне. Атмасфэра была цёплая і па-жаночаму сяброўская. Трэба сказаць, што ў той час Бэрлін быў касмапалітычным горадам, дзе спатыкаліся прадстаўнікі амаль усіх народаў сьвету, дзе не было ані шавінізму, ані нацыянальнай нянавісьці. Жыў у бараку. Чыстым, нядрэнна ўладжаным, у якім гучалі мовы розных народаў. Жылі ў ім чатыры беларусы, аднак найбольш я здружыўся з двума італьянцамі. Я палюбіў іх сьпеўную мову ды вывучыў яе (прыдалася лаціна, якую я вучыў у польскай гімназіі). Назапасіўся італьянскімі кнігамі, зь якімі не расставаўся ні ў мэтро, ні ў трамваі, ні ў бамбасховішчы. Кожная хвіліна была дарагая, хацелася выжыць усе бамбаваньні й удзень, і ноччу. Я добра пазнаёміўся з самім горадам і яго прыгарадамі (Патсдам). Штонядзелю раніцай ішоў у кіно (каля Аляксандарпляцу), а пасля абеду, зьеўшы ў якой-небудзь забягалаўцы *salzkartoffeln* (салёную бульбу), ішоў у горад. Гэта быў самы цікавы пэрыяд жыцьця. І з майго побыту ў Бэрліне засталіся самыя прыемныя ўражаньні.

У сакавіку 1945 г. давялося як мага далей ехаць ад фронту, што хутка набліжаўся. Зь сябрам па бараку паехалі на поўдзень Нямецчыны, у Швабію. Тут, у малым прыгожым мястэчку Вальдзээ, уладзіўся працаваць. Поруч працавалі беларусы, украінцы, некалькі бэльгійцаў. Рабілі, што прыказвалі: рэзалі дровы, расчышчалі панадворкі, садзілі бульбу. Атмасфэра была іншая, як у Бэрліне. Мы тут былі гэтак званыя «унтэрмэншы» для маладых эсэсаўцаў, што ахоўвалі завод, і нават для цывільнага насельніцтва.

Недзе ў палове траўня прыйшлі французы. Дзякуючы ім мы зноў сталі нармальнымі людзьмі. Атрымалі добрыя памяшканьні, харчаваньне, магчымасьць аб'ядноўвацца ў арганізацыі, ствараць свае школы. Мы, як былыя польскія грамадзяне, рэпатрыяцыі не падлягалі. За савецкімі ж грамадзянамі жорстка палявалі шматлікія савецкія рэпатрыяцыйныя місіі. У Равэнсбургу сабраліся некалькі тысяч беларусаў, украінцаў. Стварыліся Польскі камітэт, польская гімназія. Як у Камітэце, так і ў гімназіі, беларусы займалі самыя адказныя становішчы. Прафэсарам у гэтай гімназіі (амаль увесь настаўніцкі корпус — беларусы!) быў усім вядомы Барыс Кіт.

У ліпені 1945 г. група маладых беларускіх хлопцаў і дзяўчат перабралася ў Мюнхэн, дзе адкрываўся Ўнівэрсытэт UNRRA — для перамешчаных асобаў. Тут сабралася ладная колькасць нашых студэнтаў, якія былі ня толькі на Юнраўскім унівэрсытэце, але й на нямецкіх вышэйшых школах у Мюнхэне. У лістападзе 1945 г. яны стварылі Беларускае Студэнцкае Згуртаваньне. Згуртаваньне выдавала мясячнік «Студэнцкая думка», перайменаваны пасля ў «Крывіцкі сьветач». Студэнцкая супольнасць была расколота, як і ўсё беларускае грамадства на чужыне⁶⁰. У 1946 г. была створана Цэнтралі беларускіх студэнцкіх арганізацый на чужыне. Прадбачваючы нядоўгае існаваньне Ўнівэрсытэту UNRRA, я пераехаў у Марбург, у старажытны Філіпс-універсытэт, дзе пры канцы вайны паўстала Беларускае Студэнцкае Згуртаваньне. Арганізацыя вельмі актыўная й

Група беларускай моладзі ў Равэнсбургу. 1945 г.

⁶⁰ Слова «крывіцкі» ў назвах арганізацый і выданняў у 1946—1947 гг. сьведчыць пра тое, што іх чальцы ці выдаўцы падтрымлівалі Міколу Абрамчыка й Раду БНР. Назва «беларускі» сьведчыла пра падтрымку БЦР і Радаслава Астроўскага.

шматлікая. Пры БСЗ існаваў студэнцкі хор (кіраўнік — Юрка Мазура), які даваў канцэрты ў беларускіх асяродках амэрыканскай акупацыйнай зоны. На канцэртах зьбіраліся грошы на Студэнцкі стыпэндыйны фонд і крыху — на харчы.

Але хутка ў Заходняй Нямецчыне была праведзена грашовая рэформа, і матэрыяльнае становішча студэнтаў стала вельмі цяжкім, а то й немагчымым. Дзякуючы вельмі актыўнай прадпрымальнай «тройцы» — Барыс Рагуля, Янка Жытка й Міхась Жылік — ды пры дапамозе старшыні Рады БНР Міколы Абрамчыка нам удалося працягнуць студыі ў Каталіцкім унівэрсытэце ў Лювэне ў Бэ́льгіі. Але бяз добрай падтрымкі біскупа Баляслава Слоскана, а перадусім самаахвярнай, духоўнай падтрымкі манаха-бэнэдыктынца пэра Робэрта ван Кавэлярта дэ Ёілса нам было б шмат цяжэй усталявацца. Абапіраючыся на дзяржаўны аўтарытэт і падтрымку свайго дзядзькі Франка ван Кавэлярта — стар-

Беларусы ў Мюнхэне каля Дойчэ Музэўма. Зьлева направа: Аляксей Кудасаў, Юры Дутко, Калоша, Лявон Вініцкі, Уладзімер Кушаль, Аляксандра Сабалеўская, Аляксей Арэшка, Галіна Родзька, Барыс Данілюк, Ніна Якубоўская, Міхась Тулейка. 1947 г.

шыні бэльгійскага сойму — пэр Робэрт меў вялікія магчымасці ў дапаможнай працы для беларускіх студэнтаў, якіх ён палюбіў, як сваіх дзяцей. Ад Беларусі й беларусаў яму належыць вечная ўдзячнасць і пашана.

Жыццё ў Лювэне было напружанае. Стыпэндый з Ватыкану было менш, чым студэнтаў, таму трэба было пабрацку дзяліцца. Пасьля прыехаў у Лювэн і наш кампазытар Мікола Равенскі. Ён стварыў студэнцкі хор і танцавальную групу з хлопцаў і дзяўчат. Нацыянальныя касцюмы для харыстаў і танцораў былі вышытыя жонкамі беларускіх вуглякопаў. Дзякуючы сп. Равенскаму студэнты вялі шырокую працу па прапагандзе беларускай культуры й нацыянальнай справы. Спачатку давалі канцэрты для лювэнскага шматнацыянальнага студэнцтва й грамадзкасці. Кожны канцэрт пачынаўся з кароткай інфармацыйнай канфэрэнцыі пра гісторыю Беларусі, ВКЛ, культуру, змаганьне за сваю самастойнасць. Хор даваў канцэрты ў розных гарадох Бэльгіі, а таксама Лёндане, Боне.

Час ішоў. Студэнты паступова пачалі разьяжджацца па розных краінах, толькі невялікая частка засталася ў Бэльгіі. Таго размаху ў нацыянальнай працы ўжо не было, і ўсё пакрыху пачало заціхаць. У Лювэне я заснаваў бюлетэнь «Academicus», але й той пасля колькі нумароў зьліквідаваўся⁶¹.

Скончыўшы хімічныя студыі ў 1953 г., я пачаў працу над дактаратам пад кіраўніцтвам прафэсара Альбэра Брэянтса. Каб пражыць і аплаціць кватэру, працаваў чатыры гадзіны ў дзень асыстэнтам на практычных хімічных занятках для студэнтаў 1-га і 2-га курсаў. Рэшту часу аддаваў на працу ў лябараторыі. Таксама памагаў айцу Францішку Чарняўскаму ў прыгатаўленьні штотыднёвага лістка «Слова Божэ»⁶². Як чалавек і сьвятар (высланы польскімі каталіцкімі ўладамі да вайны ў Францыю), ён аддаваў увесь свой час і сродкі для беларускіх работнікаў у Бэльгіі без увагі на рэлігійную прыналежнасць. Пра айца Чарняўскага застаўся самы цёплы ўспамін.

⁶¹ Выдаваўся ў 1954—1957 гг. Выйшла чатыры нумары.

⁶² Выдаваўся ў 1954—1957 гг. у Лювэне. Выйшла 166 нумароў.

У 1956 г. я пасьпяхова абараніў доктарскую дысэртацыю, атрымаўшы тытул доктара хімічных навук. Тады ж пераехаў у Брусэль, дзе ўладзіўся на дасьледчую працу ў фармацэўтычную фірму «Labaz». Працаваў у галіне сардэчна-сасудзістых захворваньняў. Кіраваў групай дасьледчыкаў сынтэзу фізыялягічна актыўных малекул, браў удзел у інтэрнацыянальных кангрэсах у розных краінах. Напісаў каля дзясятку навуковых артыкулаў для спецыялізаваных бэльгійскіх і французскіх часопісаў. Атрымаў пяць патэнтаў.

Я ажаніўся з францужанкай Сюзанай [памерла ўлетку 2006 г.], што мае польска-аўстрыйска-ўкраінскія карані. Маем трох дзяцей: дзяўчыну й двух хлопцаў: Крыстыну, Міхаіла й Вінцука. Першая цяпер беспрацоўная, старэйшы сын закончыў Каталіцкі інстытут высокіх гандлёвых студыяў, займаецца дробным гандлем. Малодшы — доктар хіміі Брусэльскага ўнівэрсытэту. Працуе ў дзяржаўным інстытуце крыміналістыкі.

Пераход ад вельмі актыўнай і адказнай шматгадовай працы на пэнсію (1983) — вельмі цяжкі пэрыяд у жыцьці. Каб не патануць у дэпрэсію, я мусіў заняцца нейкай працай. Калега па працы, які жыве пад Брусэлем, знайшоў для мяне маленькі агародзік. Вось так я пачаў займацца агародніцтвам, вярнуўшыся ў старасьці да працы, якую малым выконваў у родных Жарабковічах. Такі занятак на сьвежым паветры мяне падтрымаў і фізычна, і духова. У вольны час шмат чытаю беларускую, французскую й нямецкую літаратуру.

З калісьці шматлікіх і лучных беларусаў тут засталіся адзінкі. Паволі ўсе й усё адыходзіць у вечнасьць. Часам становіцца сумна й адзінока. І тады ў думках вяртаецца ізноў у сваю маладосьць, у школу, успамінаеш сяброў, якіх ужо няма, настаўнікаў. І вось тады, як у той старой студэнцкай песьні...

Як часамі сам адзін вечарамі мрою,
За ўспамінам імкне ўспамін ніткай залатою.
Успамінаю шчасьця дні на жыцьця прадвесні
І, здаецца, чую звон дарагое песьні.

У Беларусі пасья вайны быў тры разы: у Жарабковічах, Ляхавічах, Баранавічах, Клецку, Нясвіжы, Вільні й у Менску, дзе жыве мой брат і ягоны сын з сям'ёю. Калі Вільня — вельмі прыгожы эўрапейскі горад, дзе ўсе вуліцы й завулкі, цэрквы й касцёлы, старыя помнікі аддаюць беларускім духам, дык Менск зрабіў ня вельмі прыемнае ўражаньне. Старых месцаў амаль не засталася, а тое, што ня зьнішчыла вайна, зьнішчылі бальшавіцка-азіяцкія вандалы. Беларускага там амаль нічога няма. Усе размаўляюць «по-руски». За беларускую мову я нават стаўся ахвяраю агрэсіі...

Жарабковічы і другія некалі добра вядомыя й любімыя мясцовасьці перамяніліся ня ў добрым напрамку. Заядае людзей гарэлка й расейшчына зь яе матам. Могілкі запушчаныя й раскапаныя. Бальшыня маіх старых сяброў паляглі на фронце чужой для беларусаў вайны. А тыя, што вярнуліся, хутка паўміралі ад яе вынікаў. Усё гэта наводзіць боль і сум. Ці паднімецца нашая Беларусь, ці перажыве ўсё гэтае матэрыяльнае, а асабліва духовае спусташэньне?

Думаю, карысна для гісторыі было б згадаць пра тых беларусаў, што скончыўшы высокія школы ў Бэльгіі, адышлі ў забыцьцё. Шкадую, што так сталася, але ўжо сёньня выправіць становішча немагчыма. Гэта адносна тых былых сяброў, якіх я асабіста добра ведаў і паважаў, а іхнага жыццяпісу зусім ня ведаў.

Гэта датычыць у першую чаргу майго найвыдатнейшага знаёмага й сябра **Янкі Жыткі** (ці Жытко). Ён мой зямляк, зь Ляхавіччыны. Да Другой сусьветнай вайны вучыўся на факультэце хіміі Львоўскай Палітэхнікі. Падчас нямецкай акупацыі працаваў на беларускую справу ў розных установах у Баранавічах. Быў маім настаўнікам хіміі на матуральных курсах 1942—1944 гг. Пасьля эвакуацыі зноў спаткаліся зь ім у Марбургу, дзе Янка прадаўжаў студыі хіміі. У Марбургу ён займаўся студэнцкімі й грамадзкімі беларускімі справамі. Сьпяваў у студэнцкім хоры. Калі паўстала грашовая цяжкасьць са студыямі ў Нямеччыне, ён разам з Барысам Рагулем і Міхасём Жылікам⁶³ шукаў магчымасьці

⁶³ Спроба скантактавацца зь ім не прывяла да посьпеху — жонка Жыліка, што жыве ў штаце Мічыган, беларуска, сястра нябож-

Марбурскі беларускі хор. Сядзяць зьлева направа: невядомая, Таня Мазура, невядомая, Людміла Рагуля, жонка Юркі Мазуры, Аляксей Арэшка. Стаяць у першым шэрагу зьлева направа: Юрка Мазура (кіраўнік хору), Надзея Юрэвіч, Уладзімер Набагез, Язэп Сажыч, Зоя Жэлязоўская (Смаршчок), Вольга Пазьняк, Галіна Родзька, Леў Стагановіч; у апошнім шэрагу зьлева направа: Юрка Лыслаў (піяніст), Янка Жытка, Барыс Рагуля, Гайдзель, далей – невядомыя.
Канец 1940-х гг.

прадаўжаць студыі ў Бэльгіі. Закончыў ён свае студыі ў Лювэнскай Палітэхніцы (пры Каталіцкім унівэрсытэце), дзе дастаў ступень інжынэра хімічных навук. У Лювэне браў чынны ўдзел у беларускім грамадзкім жыцці, будучы некаторы час старшынём Саюзу Беларусаў Бэльгіі, а таксама й студэнцкай арганізацыі. Пасьля пераехаў на працы ў Мюнхэн. Вярнуўся на некаторы час у Лювэн і адсюль ужо выехаў у Канаду. Там працаваў навуковым даследчыкам у нейкай навуковай установе (я атрымліваў ягонныя навуковыя публікацыі, але, на жаль, іх згубіў). Раптоўна ўсе кантакты зь ім абарваліся. Як аказалася пасля, Жытка згінуў у Канадзе бяссьледна. Прапаў чалавек. Ён быў асабаю высокай культуры, аматар добрай клясычнай літаратуры (асабліва ірляндзкай), меў добры слых і любіў клясычную музыку. Пра яго, на жаль, ніхто й нідзе ня піша. Вельмі шкада⁶⁴.

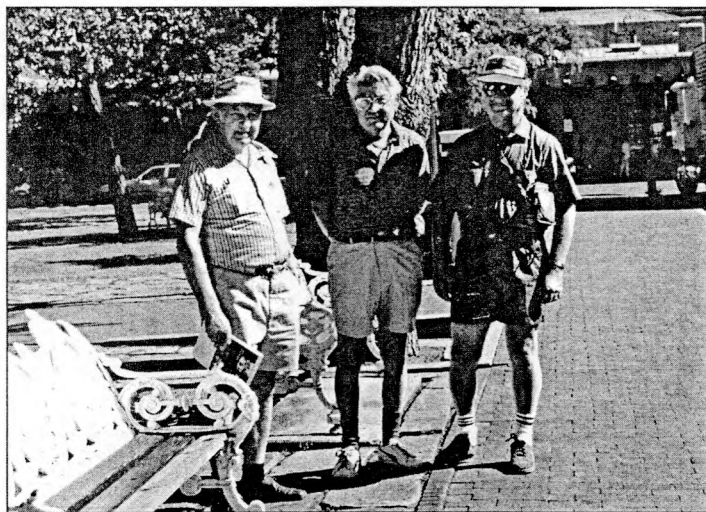
Другая асоба, якая заслугоўвае на добры ўспамін, гэта **Юрка Лыслаў (Лызлаў)**. Ягоны жыццяпіс мне зусім невядомы. Ведаю толькі, што нарадзіўся ён у Парыжы, відаць, у сям'і расейскіх эмігрантаў. Француская мова была яму роднай. Добра ведаў нямецкую, ангельскую й вельмі добра навучыўся ад нашых студэнтаў беларускай. Падчас вайны страціў нагу. Добра граў на фартэпіяна й быў акампаніятарам у студэнцкім хоры ў Марбургу (дырыгент — Юрка Мазура), а пасля і ў Лювэне пад кіраўніцтвам прафэсара Равенскага. Меў добрыя літаратурныя здольнасьці — спраба-

чыцы Барбары Сажыч-Мазура, жонкі доктара Язэпа Сажыча, не пагадзілася запрасіць мужа да тэлефона й адмовілася весьці гутарку на беларускай мове. Жылік пасля пераезду ў ЗША зь невядомых прычынаў фактычна адышоў ад беларускай справы, што ня могуць растлумачыць нават самыя блізкія да яго людзі. — *А. А.*

⁶⁴ Паводле расказаў беларусаў з Манрэалю, доктар Жытко на пачатку свайго побыту ў Канадзе літаральна пакарыў усіх сваёй адукаванасьцю (па аповедах, ён добра валодаў 8—9 мовамі), культурай, арганізатарскімі здольнасьцямі. Працаваў нібыта ў шпіталі, займаўся пытаннямі раку, напісаў некалькі кніг, па некаторых вэрсіях, выкладаў ва ўнівэрсытэце. Быў самотным. Сустрэўся з францужанкай (ці канадыйкай французскага паходжанья), праўдападобна, зьвязаўся з наркотыкамі. У пачатку-сярэдзіне 1990-х гг. абарваў усе кантакты й зьнік. З тых часоў ніякай інфармацыі пра доктара Жытко манрэальскія беларусы не атрымлівалі. — *А. А.*

ваў перакласьці на французскую «Новую зямлю» Якуба Коласа. Гэта быў вельмі сяброўскі й здольны шматбакова чалавек. Закончыўшы мэдыцыну ў Лювэне, ажаніўся й пераехаў у ЗША. Там ягоныя сувязі зь беларускімі арганізацыямі перарваліся.

Мікола Арцюх з Баранавічаў. Ягонага жыцьцёвага шляху таксама ня ведаю. Ведаю толькі, што ён быў у войску генэрала Андэрса й браў удзел у вайне супраць немцаў у Італіі. Пасьля вайны разам з Польскім войскам пераехаў у Вялікую Брытанію і там дэмабілізаваўся. Будучы ўжо ў Лювэне, браў вельмі чынны ўдзел у жыцьці Студэнцкай арганізацыі, — быў нязьменным скарбнікам, — і ў беларускім грамадзкім жыцьці ў Бэльгіі. Меў добры голас, сьпяваў у хоры. Скончыўшы факультэт эканомікі, дзе ён працявіў добрыя здольнасьці, пераехаў у ЗША. Там працаваў на адказнай пасадзе ў нейкім банку, фінансава дапамагаў беларускім арганізацыям. Ажаніўся з прыгожай паляшучкай. Памёр. Напэўна, ягоная жонка змагла б даць шмат больш інфармацыі.

Васіль Русак, Аляксей Арэшка, Язэп Арцюх. Сярэдзіна 1990-х гг.

Нельга мінуць і **Лаўрэна Клыбіка**. Ягоны жыцьцёвы шлях пададзены ім асабіста ў «Беларусіка-Albaruthenica», № 23, 2002 г. Клыбік памёр у студзені 2005 г.

Вельмі важна ўспомніць і пра **Міхася Саўку**, добрага мастака й рэстаўратара ў Інстытуце нацыянальнай спадчыны. Міністэрства культуры Бэльгіі надало яму тытул доктара навук і мастацтва — вельмі рэдкі выпадак! Памёр у 1990 г. і пахаваны побач з сынам Маркам у Лёндане. Ягоны кароткі жыццяпіс пададзены ў тым жа нумары вышэй згаданага часопісу.

Было некалькі чалавек, якія, будучы студэнтамі, бралі ўдзел у беларускім жыцці ў Бэльгіі, а закончыўшы свае студыі, выехалі ці то ў Англію, ці то ў Амэрыку й там неяк бясьледна зьніклі, прапалі. Сярод такіх мне асабліва прыпамінаецца **Хведар Цімафейчык**, родам са Слонімсчыны. Ягоны шлях падобны да іншых. Пасьля эвакуацыі ў Нямеччыну быў у Францыі, а пасьля ў польскім войску генэрала Андэрса. Ваяваў танкістам каля Балённі. У Вялікай Брытаніі быў дэмабілізаваны. У Лювэне студыяваў на факультэце палітычных навук. Браў даволі чынны ўдзел у студэнцкім жыцці. Ажаніўся, выехаў у ЗША. Там зь невядомых мне прычын парваў усе сувязі зь беларускім грамадзкім жыццём.

Быў у Льежы такі **Барысік**, вельмі актыўны ў грамадзкім жыцці, былы сябра Рады БНР і доўгагадовы скарбнік яе бэльгійскага сэктару. Быў моцна хворы, доўгі час падчас яго хваробы падтрымлівалі зь ім сувязь, а пасьля ўсё перарвалася. Памёр, відаць, у самоце.

ЗАСТАЦА Ё БЭЛГІІ ПРЫМУСІЛА КАХАНЬНЕ

Янка Жучка
(Брусэль)

*15 красавіка 1925 г., в. Лучыцы,
сёння Клецкі р-н Менскай вобл.*

Афіцыйна я нарадзіўся ў 1928 г., насамрэч — 15 красавіка 1925 г. У адным з паваенных падарожжаў нехта пераблытаў даты ў дакумэнтах. Калі я ажаніўся, хацеў памылку выправіць, аднак дазволу ад уладаў не атрымаў. Так і застаўся маладзейшым на тры гады, і на пэнсію выйшаў не ў 65, а ў 68 гадоў.

Я нарадзіўся ў вёсцы Лучыцы ля Клецку. Вёска нічым не адметная, дваццаць-трыццаць дамоў. Мая маці Вера памерла, калі мне было 13 гадоў. Празь некаторы час бацька Мікалай

ажаніўся другі раз. З усіх братоў і сёстраў у жывых засталіся я, сястра Валя й паўсястра. Яны жывуць у Беларусі.

За польскім часам скончыў сем клясаў школы. Саветы ў 1939 г. адправілі мяне ня ў 8-ю клясу, а ў... 5-ю. Маўляў гэта будзе адпавядаць узроўню навучаньня ў польскіх школах. Правучыўся два гады, як выбухнула савецка-нямецкая вайна. Выраслі з бацькамі, што працягваць адукацыю буду ў Клецкай тэхнічнай школе. Аднак першы раз у навучаньні мне адмовілі. Казалі, што малы ростам і худы. Тады бацька спаткаўся з бурмістрам гораду, які гэтую справу хутка залагодзіў: «Ён што, з малатком будзе змагацца? Хай вучыць тэорыю». Супраць бурмістру ніхто не пайшоў — і я быў залічаны. У Клецку жыў на Замкавай вуліцы, па суседзтве з жыдоўскім гета. Насупраць нас жыў знакаміты вайсковы

Янка Жучка. Лювэн, 1954 г.

дзяяч Дзьмітры Чайкоўскі, які тады служыў у чыгуначнай паліцыі. Потым ён быў капітанам у беларускім палку⁶⁵, у які я трапіў пры канцы вайны. А ў гімназіі ў Рэгенсбургу⁶⁶, у якой я пасьля вучыўся, выкладаў гімнастыку. У 1944 г., калі ў горад прыехалі латышы дзеля зьнішчэньня гета, самі жыды падпалілі сваё жытло. Дом, у якім бацька арандаваў кватэру, згарэў. У горадзе пачалася стральба, і людзі пабеглі хавацца ў замак, які знаходзіўся за горадам. Бандыты-партызаны ў горадзе паказваліся нячаста, затое ў вёскі прыходзілі пастаянна, рабавалі й грабілі. Беларусаў сярод партызанаў, па маіх назіраньнях, амаль не было, у бальшыні — былыя савецкія ваеннапалонныя.

Ніколі не забуду здарэньня, калі ў нашу хату ў Лучыцах уварваліся жыдоўскія партызаны. Бацька ў той час працаваў на пілаваньні дошак, мачыху паставілі да сьцяны й прыказалі: *«Адавай усё, што хаваеш, ды гавары, дзе твой мужык! А то мы тут вас паложым!»* Я ўжо разьвітаўся з жыцьцём, аднак нам тады пашчасьціла — адпусьцілі. Пасьля гэтага выпадку мая сям'я пераехала жыць у вёску Сіняўка.

Немцы ставіліся да беларускага насельніцтва вельмі добра. Можна таму, што беларусы на чале з урадам БЦР⁶⁷ падтрымоўвалі іх? У Клецку я быў сябрам Беларускай Народнай Самапомачы⁶⁸, хадзіў па вёсках, зьбіраў на арганізацыю грошы. Аднак куды большае значэньне ў фармаваньні мяне як асобы мела маё ўступленьне ў шэрагі СБМ. Ні за польскім, ні за савецкім часам я ня меў нагоды лічыць

⁶⁵ Маецца на ўвазе стралковы батальён 1-й грэнадзёрскай брыгады «Беларусь», створанай у студзені 1945 г. У баявых дзеяньнях брыгада ўдзелу ня брала.

⁶⁶ Беларуская гімназія імя Янкі Купалы.

⁶⁷ Беларуская Цэнтральная Рада (прэзыдэнт — Радаслаў Астроўскі) была створаная 21 сьнежня 1943 г. Таму хутчэй за ўсё гаворка вядзецца пра беларускія нацыянальныя арганізацыі, якія імкнуліся абараняць беларусаў як ад нямецкага, так і савецкага й польскага тэрору — Менскае намесьніцтва (лета 1941 г.), Беларуская Народная Самапомач (кастрычнік 1941 — чэрвень 1943 г.), Рада Даверу (чэрвень—сьнежань 1943 г.).

⁶⁸ Ахвяраваньні, сабраныя БНС, ішлі зьбяднелым, пацярпелым ад вайны дзецям.

сябе беларусам: «Я естэм поляк». І толькі падчас нямецкай акупацыі я стаўся патрыётам сваёй нацыі: даведаўся, што ёсьць такі народ, такая мова, вывучыў праўдзівую беларускую гісторыю. Трэба адзначыць, што ў Клецку жыло поўна патрыётаў. Здавалася, увесь горад! Пасьля вайны я выпадкова спатыкаўся зь некаторымі клецкімі калегамі, займаўся й мэтанакіраваным пошукам сяброў. Калі Чырвоная Армія была пад Слуцкам, я запытаўся сябра Юрку Дашко (ён быў з заможнай сям’і ды дапамагаў матэрыяльна мне, бедняку), што будзем рабіць — заставацца ці ўцякаць? Той адказаў, што, калі застанемся, нас, сяброў СБМ, саветы засудзяць. Разам зь іншымі СБМаўцамі мяне перакінулі ў Нямецчыну, спачатку ў Карлсруэ. У Бабэнгаўзэне далучылі да школы Люфтвафэ — супрацьпаветранай абароны. Народу там было маса, ня толькі беларусы, якіх налічвалася 120 асобаў, але й шмат іншых нацыянальнасьцяў. Не хаваю факту, што часам страляў і нават зьбіваў амэрыканскія самалёты — мы мусілі падпарадкоўвацца загадам.

З нашай групы выбралі дзесяць чалавек і накіравалі ў школу, аднак мы ўжо былі ў ёй ня вучнямі, а настаўнікамі. Мяне прызначылі кіраўніком дванаццаці літоўцаў, якіх я вучыў вайскавай справе. Месяц праляжаў у шпіталі — захварэў на страўнік. Там былі такія першаклясныя ўмовы, што ажно выпісвацца не хацелася. У Кобленцы выпадкова даведаліся, што ў Бэрліне працуе ўрад БЦР. Наша батарэя, 120 чалавек, прыкладна напалову складалася зь беларусаў. Гэтак званыя «заходнікі» былі за далучэньне да палку, якім кіраваў Франц Кушаль, «усходнікі» — да Расейскай вызвольнай арміі Ёласава. Спрэчкі былі настолькі жорсткімі, што часам перарасталі ў бойкі. Урэшце мы апынуліся на баку Кушаля. Прабылі ў гэтым палку нядоўга, можа якіх два месяцы, ніякай асаблівай дзейнасьці не вялі — вайна падыходзіла да фіналу. Калі Нямецчына падпісала акт аб капітуляцыі, трапіў у палон да амэрыканцаў, прасядзеў у ім тры месяцы.

Вызваліўшыся з палону, сьпярша папаў да ўкраінцаў. Ад кагосьці пачуў, што ў Рэгенсбургу арганізаваўся беларускі лягер, падгаварыў некаторых хлопцаў перабірацца туды. Сустрэў у Рэгенсбургу некалькіх сяброў па кушалеўскім палку: Карася, Марговіча ды інш. Спаткаў мяне Міхась

*Стаяць зьлева направа: Павал Урбан, Янка Запруднік, Янка Жучка;
сядзяць зьлева направа: Піліп Дзяхцяр і Аlesia Марговіч.
Тамуартс (Англія), 1948 г.*

Міцкевіч, які й залажыў гэты лягер. Спытаў, якую адукацыю я маю. Адказаў, што я шукаю не адукацыі, а беларускі прытулак. Дзядзька Міхась заўважыў: «Мы плянуем залажыць беларускую гімназію, шукаем кандыдатаў». Ну што ж, добра, няхай я буду гэтым кандыдатам. Выпісаў мне паперы, каб мог перамяшчацца па краіне. Вярнуўся ва ўкраінскі лягер, пачаў угаворваць хлопцаў, каб усе разам перасяліліся ў Рэгенсбург. Урбан, Кісель, Шчэцька, хтосьці

яшчэ пагадзіліся, некаторыя засталіся. Пачаў навучаньне ў гімназіі, аднак з Рэгенсбургу нас хутка перавялі ў Міхэльсдорф, дзе й атрымаў матуру. Я, Цьвірка й Запруднік паехалі ў Карлсруэ, здаваць іспыты ў Вышэйшую тэхнічную школу. Аднак перавагу тады аддавалі нямецкім жаўнерам, якія вярнуліся з фронту, і нам трэба было чакаць цэлы год. Барыс Рагуля ўгаворваў, каб заставаліся ў Нямецчыне, паступалі ў Марбурскі ўнівэрсытэт. Аднак матэрыяльнае становішча было настолькі цяжкім, што мы, гэтак званая «Дванаццатка»⁶⁹, прынялі рашэньне ехаць у Ангельшчыну, на працы ў капальнях. Праца была надта цяжкая, а плацілі за яе дужа мала. За два гады й тры месяцы не ўдалося ашчадзіць ані гроша. Купіў толькі пару касцюмаў ды яшчэ нейкую дробязь.

Дзякуючы намаганьням таго ж Рагулі, Міколы Абрамчыка, а ў першую чаргу айца Робэрта ван Кавэлярта, які меў дачыненне да Ватыкану й бацька якога служыў у бэльгійскім парлямэнце, беларуская моладзь атрымала стыпэндыі на вучобу ва ўнівэрсытэце Лювэну. Выбраў факультэт, дзеля паступленьня на які мусіў здаваць іспыты, — будаўляна-інжынэрны. З дваццаці пяці чалавек паступілі толькі тры, я ў тым ліку. Беларускае культурнае жыццё ў Бэльгіі распачалі Рагуля ды ягоная жонка. Калі прыехаў прафэсар Равенскі, ён зарганізаваў тут мужчынскі хор, які выяжджаў у Ангельшчыну, Францыю, Нямецчыну, танцавальны гурток. Акрамя культурных спраў, займаліся мы й грамадзка-палітычнымі. Напрыклад, апекавалі беларусаў, якія прыяжджалі ў Бэльгію па кантрактах у капальні.

Прац па спецыяльнасьці я тут зьмяніў пяць ці шэсьць, найбольш займаўся сталёвымі канструкцыямі, іх прымяненнем у дамох, мастох. Як удзельнік канфэрэнцый праехаў усю Эўропу, выкладаў у тэхнічных школах. Як скончыў студыі, мяне тры ці чатыры разы выклікалі ў Канаду, франкамоўную, але застацца ў Бэльгіі мяне прымусіла... каханьне. Шкадаваць аб тым, што выбраў Эўропу, не прыходзілася, бо тут знайшоў сваю прафэсію, сямейнае шчасьце. Ажаніўся з бэльгійкай Вэронікай, маем трох сыноў:

⁶⁹ Падрабязней гл. у кнізе: Запруднік Я. Дванаццатка. Нью-Ёрк: БІНІМ, 2002.

Юрку, Юзіка ды Андрэя. Пачуваюцца ў жыцці вельмі добра, маюць добрыя працы. Старэйшы й малодшы, як і бацька, скончылі ўнівэрсытэт у Лювэне. Нягледзячы на малую колькасць беларусаў, якія засталіся ў Бэльгіі, асяродзьдзе, якое мяне не разумее⁷⁰, да нядаўняга часу я працягваў актыўную беларускую дзейнасць⁷¹. Аднак ужо год змагаюся з ракам вялікай кішкі, дый гады... 80 — гэта нялёгка.

⁷⁰ Маецца на ўвазе новая хваля беларускай эміграцыі, што пачала прыяжджаць у Бэльгію ў другой палове 1990-х. Цяпер у Бэльгіі пражывае — легальна й нелегальна — каля 2 тыс. беларусаў.

⁷¹ Янка Жучка кіруе Саюзам Беларусаў у Бэльгіі.

БЕЛАРУСАК МАЙГО ВЕКУ ТУТ АМАЛЬ НЯМА

**Зоя Смаршчок
(Антвэрпэн)**

*1922 г., Стараельня, сёння Наваградзкі р-н
Гарадзенскай вобл.*

Я нарадзілася ў надзвычай прыгожай мясцовасьці. Зь цягам часу яе адметнасьць была занябаная. Маёнтак Стараельня быў распраданы — гаспадары ў вёсцы жылі багатыя, некаторыя нават мелі па 50—60 гектараў зямлі. Мой дзед Язэп і два ягоныя браты, Вінцук ды Мікалай, набылі на трох 60 гектараў. Дамы й гаспадаркі выглядалі ў нас вельмі акуратна. Над маёнткам узвышаліся вежы мураванага касьцёлу, пабудаванага, здаецца, у XVII ст. Мая сястра — яна й цяпер жыве на вёсцы — расказвала, што бачыла труны зь людзьмі, якіх хавалі пад касьцельнай падлогай. Падчас Другой сусьветнай вайны касьцёл спалілі партызаны. У гэты ж час была зруйнавана й цэркваў, якую пасья вяртаньня касьцёлу каталікам збудаваў наш мясцовы дужа таленавіты ста-

*Зоя Жэлязоўская-Смаршчок (сядзіць)
са студэнтамі на святаваньні 25 сакавіка
ў Вільрайку (Бэльгія).*

ляр. Абсадзілі яе ёлачкамі, усё з густам зрабілі, але не ўра-тавалі...

Мой бацька Пётра Жэлязоўскі працу на гаспадарцы не любіў. За палякамі ён займаў пасаду воіта ў гміне, але, дзякаваць Богу, перад прыходам саветаў яе пакінуў. Калі б застаўся — усю сям'ю вывезьлі б у Сібір. Гаспадарка трымалася на маці Вульяне з дому Белавусаў. У адрозьненьне ад мужа, аніякай адукацыі яна ня мела, была простай сялян-кай. Вёска нашая была апалітычная й непатрыятычная. Апроч дзядзькі Вані, ня ўспомню аніводнага чалавека, які б хварэў на беларускую справу. Каталікі лічылі сябе паля-камі, хоць некаторыя й два словы па-польску не маглі зья-заць. Праваслаўныя таксама былі далёкія ад беларускасьці.

Бацька аддаў мяне ў польскую наваградскую гімназію. Наша сям'я не была заможнай, і бацька асабіста прасіў дырэктара, каб той паспрыяў зьмяншэньню платы за вучо-бу. Але ў адказ пачуў наступнае: а навошта вы яе наогул сюды прывялі зь вёскі? Маўляў, нарадзілася на вёсцы, там мусіш расьці й працаваць. Вось такое было стаўленьне, прычым ня толькі да мяне, а і да яшчэ адной вясковай дзяў-чынкі, маёй сяброўкі. Да мяне і сяброўкі ставіліся як да людзей ніжэйшага гатунку, увесь час чапляліся, ды так, што ў трэцяй клясе абедзвюх пакінулі на другі год. Хоць пага-нымі вучаніцамі мы не былі. Вучыліся ў нашай клясе іншыя беларусы, аднак тыя былі дзецьмі настаўнікаў і стаўленьне да іх было зусім іншае. Самыя камфортныя ўмовы мелі дзеці польскіх урадоўцаў. Калі палякі рабілі сваю чорную спра-ву, яны ня ведалі, якая небясьпека рухаецца на іх з усходу...

Калі саветы вярнуліся ў Заходнюю Беларусь, аднавілі Наваградскую беларускую гімназію, куды я рвалася па-ступіць. Але бацька, што меў прарасейскія погляды, перавёў мяне ў савецкую сярэднюю школу. Там доўга я ня вытры-мала. Знаёмая яшчэ па гімназіі настаўніца матэматыкі мела на мяне зуб. Да гэтай дысцыпліны, прызнаюся, я ня мела таленту, таму мусіла шукаць новае месца. Запісалася ў Полі-тэхнічную школу. Ніхто не ўціскаў, атмасфэра была прыем-ная, вучні зьбіраліся разам, ладзілі розныя імпрэзы. Але й пільнавалі нас уважліва, некаторых нават арыштавалі.

З той прычыны, што наша вёска лічылася панска-замож-най, савецкія ўлады пачалі наглядаць за яе жыцьцём. У на-

шай хаце, якая была адной з самых вялікіх, пасяліўся «чэкіст». Ён прысутнічаў на ўсіх людзкіх сходах, танцах, іншых культурных мерапрыемствах: з кожным размаўляў, выведваў навіны, настроі. Мужчына ён быў малады й да мяне, 16-гадовай дзяўчыны, меў адпаведныя намеры. Але я трымалася, як кажуць немцы, «zurückhalten» — на адлегласці, нічога яму не дазваляла.

Калі ўжо жыла ў Наваградку, ён прыйшоў проста да мяне ў хагу. Гаспадыня была ў паніцы: будзе бяда, каб нагі яго не было больш. Я адказваю, што гэты чалавек прыйшоў да мяне па справах, не хвалойцеся. А паведаміў ён мне тады вось што: «Перадай свайму бацьку, што ў вашу вёску я больш не пайду. Аніякіх закідаў ці прэтэнзіяў да тваіх аднавяскоўцаў ня маю. У вас усё добра наладжана й мая прысутнасць непатрэбна». Я была ўдзячная за гэтыя словы, бо разумела: іншы чалавек пры жаданьні характарыстыку мог выдаць супрацьлеглую. А гэты хлопец быў прыстойны. Аднак калі людзей вёскамі, без разбору, пачалі высылаць у Сібір, пайшлі чуткі, што такі лёс не міне й стараельнеўцаў.

У дзень, калі пачалася савецка-нямецкая вайна, я зь сябрамі паехала адпачываць на возера. І нехта ціха паведаміў навіну: вайна пачалася. Хто б ведаў, як мы ўсьцешыліся — саветаў прагоняць! Пазьней, даведваючыся пра пачатак той ці іншай вайны, я сумавала, а тады была шчаслівая.

Як жылося за немцамі? Ведаеце, лепей, чым пры саветах. Спачатку я вярнулася дадому, але ўбачыла, што заставацца там небяспечна — партызаны. Паехала ў Наваград, заступіла на працу ў банк, але там у мяне штосьці не заладзілася. Тады мяне прынялі ў гебітскамісарыят, як простую тэлефаністку. Ніхто там мяне не чапаў, сядзела сабе ды ціхенька выконвала свае абавязкі. Беларускае жыццё ў Наваградку, безумоўна, вялося, але я не сказала б, што яно было надта моцным. Усімі справамі запраўляў у нас Барыс Рагуля ды яго сябры. Скажу шчыра, што я да гэтай групы не належала. Не таму, што была абьякавая да беларускасці, а папросту таму, што так склаліся абставіны. Успамінаецца эпізод, калі я выходзіла з памяшканьня гебітскамісарыяту, а ў гэты момант вуліцу пераходзілі хлопцы з рагулеўскага швадрону й сьпявалі беларускую песьню. Я заплакала...

*Доктар а. Аўген
Смаршчок*

На Захад я выехала разам яшчэ зь дзвюма беларускамі й супрацоўнікамі гебітскамісарыяту. Немцы, як пераехалі мяжу, адправіліся кудысьці па разьмеркаваньнях, а мы самі выбіралі, куды падацца. Прынялі нас дзеве сяброўкі-беларускі, якія жылі ў цэнтральнай Нямецчыне. Дапамаглі знайсці памяшканьні, працу. Я напачатку разьлівала піва на станцыі, потым мусіла перайсьці на іншае месца. Шыла, выконвала іншыя ручныя работы. Дачакаліся заканчэньня вайны, прыходу амэрыканцаў і цэлай беларускай групай перабраліся ў Марбург, дзе паступілі ва ўнівэрсытэт. Мая сяб-

роўка, Люда Рагуля, угаварыла пайсьці на аптэкарскую справу, хоць гэта не было маёй любімай справай. У Марбургу мы апынуліся дзякуючы Барысу Рагулю — чалавеку надвычайна вартаснаму, энэргічнаму, непараўнальнаму. Хто б што ні сказаў супраць яго, я заўсёды буду бараніць Барыса, царства яму нябеснае. Яго намаганьнямі мы апынуліся ў Лювэне, дзе дасталі значна больш магчымасьцяў для вучобы й існаваньня. Скончыўшы фармацэўтычны факультэт, я аж да выхаду на пэнсію працавала ў розных бэльгійскіх аптэках. Са сваім будучым мужам, Аўгенам Смаршчком, я пазнаёмілася яшчэ ў Нямецчыне. У Бэльгію ён прыехаў пазьней за мяне, бо мусіў скончыць студыі.

Са сваімі сваякамі, а менавіта зь сястрою, пасья вайны ўпершыню сустрэлася пры канцы 1970-х гадоў у Польшчы. За гарбачоўскім часам яна адведала мяне ў Бэльгіі. Што да сучаснасьці, то хацелася б мець тут болей сяброў. Беларусак майго веку тут амаль няма, а бэльгійцы ня тья людзі, якія пускаюць у свой сьвет. Хоць мая экс-нявестка, былая першая жонка старэйшага сына, прыпала мне да сэрца, я зь ёй сябрую. Вельмі добрыя дачыненьні ўсталяваліся ў мяне й з адной беларускай, аднак яна нашмат маладзейшая за мяне. Шкада, але госьці зьяўляюцца ў маёй хаце рэдка...

ВЯЛІКАБРЫТАНІЯ

АПАНТАНЫМ АНТЫКАМУНІСТАМ МЯНЕ ЗРАБІЎ РАСЕЙСКІ МАТ

Міхась Баяроўскі
(Бірмінгем)

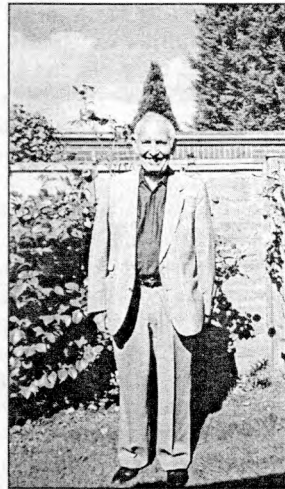
5 траўня 1924 г.,
в. Пятрэвічы Наваградзкага пав. Наваградзкага ваяв.,
сёньня Гарадзенская вобл.

Мяне хрысьцілі ў Барысаглебскай царкве ў Наваградку. Дзед працаваў кавалём, бацька Сымон, будучы найстарэйшым сынам, з маладых гадоў змушаны быў працаваць на гаспадарцы і таму адукацыі не атрымаў. Ня мела адукацыі і мая маці, Марыя. Малодшы брат бацькі, атрымаўшы трохі адукацыі, працаваў настаўнікам.

У 1912 г. у пошуках працы бацька накіраваўся ў Амэрыку, пакінуўшы матку на майго старэйшага брата. Зарабіўшы трохі грошай, бацька пераслаў матцы білеты на перезд у ЗША. Мама ж перадала білеты малодшым сёстрам, а неўзабаве і бацька вярнуўся дадому.

Каб не дзяліць гаспадаркі з трыма братамі й дзьвюма сёстрамі, у 1926 г. бацька купіў у жыдоў гаспадарку ў вёсцы Гінюшы, што за сем кілямэтраў ад Усельюбу па дарозе на Іўе. У жыдоўскай хаце была карчма, зямля — вельмі запущаная. Аднак вёска пакінула добрыя ўспаміны. За 200 мэтраў ад вёскі пачынаўся лес, дзе ўлетку я збіраў ягады, а восеньню — грыбы.

Лясная гаспадарка за палякамі была добра зарганізаваная, а саветы ставіліся да прыроды, як вандалы. Рэзалі лес

Міхась Баяроўскі. 2005 г.

і пакідалі велізарныя плямы, не засаджваючы іх новымі дрэвамі. Потым у гэтым лесе зрабілі ракетную станцыю.

За польскім і нямецкім часам бацькі ня мелі перашкодаў у вядзенні ўласнай гаспадаркі, а вось ужо за саветаў іх сілай цягнулі ў калгас. Бацькі хацелі, каб іхныя дзеці здабылі навуку. Аднак наш лёс склаўся па-рознаму. Калі найстарэйшаму брату Петрусю споўнілася 17 гадоў, у нашу вёску з Амэрыкі прыехалі місіянеры-баптысты, якія ўцягнулі брата ў сваю веру. У 25 гадоў ён ажаніўся з баптысткай, быў змабілізаваны ў Чырвоную Армію, прайшоў вайну. Пасьля яго сьмерці, у 1980-х, яго сын і чатыры дачкі эмігравалі ў ЗША, адна дачка — у Ангельшчыну, двое сыноў засталіся ў Літве.

Старэйшая сястра Оля выйшла замуж за вясковага кавала. З прыходам саветаў ён стаў камуністам і зь ягонай дапамогай некалькі сем'яў выслалі ў Сібір. За нямецкім часам на агульным сходзе гінюшоўскіх людзей немец празь перакладчыка пытаўся: хто якія мае скаргі. Тады сваякі рэпрэсаваных пачалі патрабаваць, каб немцы пакаралі майго швагра. Немец, чалавек пажылога веку, папрасіў, каб людзі залагодзілі гэтае пытаньне паміж сабой, але вяскоўцы былі настроены жорстка (я сам прысутнічаў на гэтым сходзе). Швагра забралі ў Наваградак, дзе й расстралялі. Ягоны сын пазьней скончыў сельскагаспадарчую акадэмію й атрымаў працу старшыні саўгаса ля Наваградку. У той час, як я ў 1944 г. апынуўся ў Прусіі, майго старэйшага на два гады брата Івана саветы забралі ў карны батальён і без аніякай падрыхтоўкі кінулі на фронт у Латвію, дзе ён у першы тыдзень і загінуў. Малодшая сястра Аня на пачатку 1950-х атрымала ў Баранавічах працу настаўніцы.

Пасьля заканчэння пачатковай школы я пайшоў вучыцца далей у Наваградак.⁷² Там адным з маіх настаўнікаў быў Аляксандар Орса, які за нямецкім часам заклаў настаўніцкую сэмінарыю. Пасьля заняткаў з вучнямі ён гаварыў толькі па-беларуску. Падчас заняткаў па рэлігіі я пазнаёміўся з

⁷² Маецца на ўвазе польская гімназія імя А. Міцкевіча. Таму зразумела, чаму Аляксандар Орса: «пасьля заняткаў з вучнямі гаварыў толькі па-беларуску».

Сільвэстрам Будкевічам — нам тады было па дванаццаць гадоў. Шчырыя сяброўскія стасункі трываем і па сёння! Скончыўшы сямігодку, паехаў у Гародню, здаваць іспыты ў механічную гімназію. Пазней атрымаў адказ, што іспыты здаў на «выдатна», але праз брак месяцаў мяне не залічылі. З прыходам саветаў я працягнуў вучобу ў дзесяцікляснай школе ў Наваградку. У калгас бацька ісьці не пагадзіўся, быў змушаны здаваць зерне. Яно пад адкрытым небам гніе на наваградзкім рынку, а людзі ў той самы час стаяць у чарзе па хлеб...

Калі мне споўнілася 16 гадоў, мяне паклікалі ў пашпартны стол. Са мной гутарыў малады афіцэр НКВД, які пачаў распытваць пра цёткаў, якія эмігравалі ў Амэрыку. Незадаволены адказаў, ён пачаў ляяцца расейскім матам — гэты выпадак зрабіў мяне апантаным антыкамуністам.

Прыходу немцаў я быў вельмі рады. Запісаўся на настаўніцкія курсы, побач са мной на лаўцы сядзеў малодшы брат бацькі, дзядзька Ніканор. Адзін год працаваў настаўнікам у вёсцы Пуцавічы. Даведаўшыся пра адкрыццё настаўніцкай сэмінарыі, пасьпяшаўся вярнуцца ў Наваградак. У траўні 1944 г., пасля заканчэньня матуральных курсаў, быў змабілізаваны ў Беларускаю краёвую абарону, апынуўся ў Менскай камандзірскай школе⁷³...

У пачатку 1945 г. я трапіў у Італію, дзе далучыўся да шэрагаў Корпусу генэрала Андэрса, вывучыўся на радыёапаратара. Скончыўшы курсы, стаў інструктарам, на фронт, у адрозьненне ад іншых беларусаў, не па-

Міхась Баяроўскі (у цэнтры) у 2-м Польскім корпусе ў Італіі. 1945 г.

⁷³ Менская афіцэрская школа БКА.

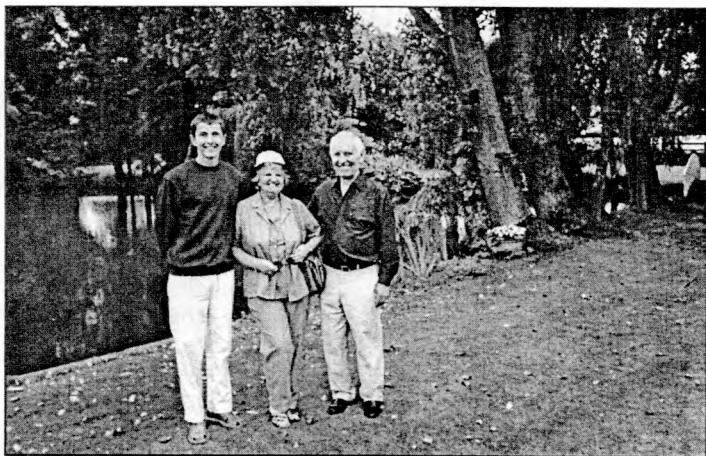
Міхась Баяроўскі (першы зьлева) у 2-м Польскім корпусе ў Італіі. 1945 г.

трапіў. У арміі я быў зарэгістраваны як беларус і ніякага антаганізму з боку палякаў не адчуваў. Мы, беларусы, трымалі паміж сабой шчыльныя кантакты й сябравалі з палякамі, якія паходзілі са Шлёнску й Памор'я.

У 1946 г. апынуўся ў Ангельшчыне, заступіў на працу ў гатэль у гарадку Бродвэй, недалёка ад Страфарду, дзе нарадзіўся Шэкспір. У 1949 г. здабыў працу на фабрыцы, дзе кожны дзень прыйшлося глытаць пыл. Захварэў на сухоты й шэсьць месяцаў праляжаў у санаторыі. Потым вярнуўся на небясьпечную фабрыку, вечарамі вучыўся на інжынэра. У 1955 г. узяў шлюб з ангелькай Нормай. У 1972 г. распачаў собскі бізнэс, мая фірма «Alfa Eng» займалася вырабам прыладаў, якія выкарыстоўваліся ў мэталёвай прадукцыі. Але ў 1988 г. краіну ахапіў крызіс — фабрыкі пачалі закрывацца, працоўных месцаў не хапала. Я быў вымушаны закрыць сваю фірму й выйсьці на пэнсію.

У 1947 г.⁷⁴ пачалася гісторыя Згуртаваньня Беларусаў Вялікай Брытаніі, сябрам якой я зьяўляюся й па сёньняшні дзень. У 1950—1960-х, калі ў Бірмінгеме было больш беларусаў, тут існаваў аддзел ЗБВБ, у якім я выконваў функцыі старшыні, сакратара й скарбніка.

⁷⁴ У студзені 1947 г. адбыўся I Агульны Зьезд ЗБВБ.

Міхась Баяроўскі з жонкай і пляменьнікам

Пасьля Чарнобыльскай аварыі мы з жонкай удзельнічалі ў аказанні дапамогі пацярпелым дзецям. Двойчы разам з айцом Надсанам вазілі ў Беларусь лекі, пабываўшы ў Гомелі, Хойніках і Брагіне.

Дзесяць гадоў таму мы з жонкай адсвяткавалі сорок гадоў шлюбу. Падараванья нам 700 ангельскіх фунтаў падзялілі паміж Чарнобыльскай дабрачыннай дапамогай айца Надсана й пляменьніцай Якуба Коласа Марыяй Міцкевіч. Гэтым годам зрабілі штосьці падобнае, сабраўшы 415 фунтаў.

БЕЗ ЗДАРОВАГА НАЦЫЯНАЛІЗМУ НЯМА НАЦЫІ

Сільвэстар Будкевіч
(Ковэнтры)

4 сакавіка 1924 г.,
в. Брэцянка Наваградзкага пав. Наваградзкага ваяв.,
сёньня Гарадзенская вобл.

Сільвэстар Будкевіч

Рэдкае для беларусаў імя — Сільвэстар — бацькі далі мне ў гонар майго хроснага бацькі. Старэйшая сястра Гэля цяпер жыве ў Наваградку, Ніна й Ліда разам жывуць у Казлоўшчыне Дзятлаўскага раёну. Бацька Іларыён быў інтэлігентны, даволі адукаваны чалавек. За царом скончыў гарадзкое вучылішча, добра чытаў і пісаў па-беларуску, па-польску, па-расейску. Дзед пасылаў яго вучыцца ў Пецярбургскі ўнівэрсытэт, але пачалася Першая сусьветная, і тату накіравалі на Заходні фронт. Прызначылі сакратаром

шпіталю. Там ён пазнаёміўся з польскай санітаркай Юляй з дому Садоўскіх. Яны ажаніліся й прыехалі жыць на Наваградчыну: дзед, заможны гаспадар, падзяліў зямлю між трыма сынамі. Наша сям'я мела восем гектараў.

Тата браў удзел у нацыянальным руху. Аднойчы яго нават хацелі арыштаваць палякі, аднак матка няпрошаных гасьцей пагнала з хаты мятлой. Мама памерла ў 1935 г. у даволі маладым веку. З тагачаснай мэдыцынай любая хвароба магла быць сьмяротнай. Бацька другі раз ажаніўся ў 1940 г. Узяў у жонкі простую вясковую жанчыну, якую за польскім часам наймаў як часовую работніцу. Можна, яна й хацела замяніць нам маці, але мы як родную яе не ўспрымалі. Я звяртаўся да яе на «Вы», і гэта было прыкра для

бацькі: «Сыноч, чаму ты не завеш яе маці?», — пытаўся ён у мяне. Цяпер я разумею, што такім стаўленьнем крыўдзіў добрага чалавека, які шмат дапамагаў у жыцці бацьку. Але тады я быў дзіцём.

З прыходам саветаў бацька адразу трапіў у кола зроку новай улады: ён хіба адзіны ў вёсцы чытаў і пісаў па-расейску. На выбарах у Вярхоўны Савет БССР тату прызначылі старшынём мясцовай выбарчай камісіі, хацелі ўцягнуць у палітыку, але ён быў ня з тых, хто пры кожным выпадку мяняе погляды.

Бацька заўсёды клапаціўся, каб дзеці мелі адукацыю. Старэйшая сястра скончыла Наваградскую гімназію, я — сем класаў польскай школы. За саветамі паступіў у дзесяцігодку, але здабыць атэстат сталасьці не паспеў — пачалася вайна. У нашай акрузе ўсе важныя пасады адразу расхваталі палякі — усе адразу згадалі пра іх шавінізм. Пакуль за выратаваньне краю не ўзяліся Барыс Рагуля, Аляксандар Орса й іншыя нацыянальна-арыентаваныя дзеячы. Яны старанна ўсё перарабілі на беларускі лад, удыхнуўшы ў людзей і іх справы сьвядомасьць. Я быў сябрам СБМ. Нейкія дурні назвалі нас фашыстамі. Бо мы трымаліся нацыянальнай ідэі. Я — нацыяналіст і гэтым ганаруся. Без здаровага нацыяналізму няма самой нацыі. Паглядзіце, што зрабілася з сучаснай Беларусьцю — яна робіцца чужой для беларусаў. У 1942 г. у Наваградку адкрылася настаўніцкая сэмінарыя на чале з дырэктарам Пятром Скрабцом⁷⁵. Адзін з маіх настаўнікаў, Аляксей Анішчык⁷⁶, цяпер жыве ў Вільні.

⁷⁵ **Пётра Скрабец** (1882, Любча, сёньня Наваградзкі р-н Гарадзенскай вобл. — 1963). Скончыў Маладзечанскую настаўніцкую сэмінарыю, Віленскі пэдагагічны інстытут, Гандлёвую школу ў Кіеве. У 1920—1940-х настаўнічаў у Наваградку. У 1945 г. арыштваны савецкімі ўладамі й на восем гадоў высланы ў Магадан. Па вызваленьні вярнуўся ў Наваградка.

⁷⁶ **Аляксей Анішчык** (псеўданім **Андрэй Чэмер**, нар. 19.07.1912, хутар Мондзіна, сёньня Наваградзкі р-н Гарадзенскай вобл.), пісьменьнік, журналіст. Скончыў эканамічны факультэт Пазнанскага ўнівэрсытэту; магістар эканамічных навук. Браў удзел у абароне Варшавы ў 1939 г. Падчас нямецкай акупацыі настаўнічаў, у 1944 г. — рэдактар наваградзкай газэты «За праўду»,

Мяне залічылі на II курс, а 21 траўня 1944 г. я паспяхова здаў матуральныя іспыты. Навучаньне ў сэмінарыі было наладжана вельмі прафэсійна, нас выхоўвалі ў патрыятычным духу — тагачасныя беларускія лідэры разумелі, што краіне востра патрабуецца бойкая адукаваная моладзь, якая б любіла й паважала Радзіму.

У акупаваным Наваградку жылося спакойна, людзям не было чаго баяцца. Паліцыянты былі сваімі хлопцамі, акругу бараніў конны швадрон Рагулі, дбалі пра бясьпеку насельніцтва й жаўнеры Беларускай Краёвай Абароны.

На вёсцы з-за гвалтоўных партызанскіх набегаў было значна небяспечнай. Партызаны мучылі мяне пытаньнямі, чаму не падключваюся да іх руху. Я адказваў, што, калі пайду ў партызаны, немцы расстраляюць усю сям'ю. У сэмінарыю спачатку хадзіў пехатою з Брэжанькі, агулам шэсьць кілямэтраў. Аднак калі партызаны абрабавалі нашу гаспадарку, а мяне паставілі да сьцяны, вырашыў не рызыкаваць і пасяліўся ў Наваградку ў сястры. Успамінаючы ваенныя часы, не магу прыпомніць, каб на маіх вачох немцы кепска паставіліся да беларусаў. Той жа Кубэ⁷⁷ быў прызны да нашага народу, дзякуючы яму працавала нашая сэмінарыя, якую ён асабіста некалькі разоў адведваў. У паленьні вёсак вінаватыя толькі партызаны — бандыты, якія правакавалі немцаў на такія жорсткія крокі. Жыдоўскія партызаны да сьмерці забілі майго стрыечнага брата, які падчас рабаваньня сваёй хаты паспрабаваў сказаць штосьці супраць.

1 чэрвеня 1944 г. я й яшчэ каля сотні хлопцаў з сэмінарыі выехалі ў Менск, дзе распачалі вучобу ў афіцэрскай школе БКА. Нам выдалі чорную паліцэйскую форму зь яры-

потым супрацоўнік Беларускага культурнага згуртаваньня ў Менску. Уздзельнік II Усебеларускага Кангрэсу. У 1944—1948 г. жыў у Польшчы, быў арыштаваны савецкімі спэцслужбамі ды вывезены ў Менск. «За супрацоўніцтва зь немцамі» асуджаны да расстрэлу — тэрмін заменены 25 гадамі лягераў. Вызваліўся ў 1962 г. Працаваў эканамістам у Наваградзкім раёне, Лідзе, потым пераехаў на пастаяннае месца жыхарства ў Вільнюс (Літва).

⁷⁷ Магчыма, маецца на ўвазе гебітскамісар Наваградзкай акругі Траўб, які таксама прыхільна ставіўся да беларускага адраджэньня.

лаўскімі крыжамі. Я ганаруся гэтым кароткім прамежкам часу, праведзеным побач зь некалькімі сотнямі маладых і таленавітых беларускіх патрыётаў. Ганаруся, што быў жаўнерам БКА, што падчас правядзеньня Другога Ўсебеларускага Кангрэсу ахоўваў залю паседжаньня й маршыраваў пад бел-чырвона-белым сыцягам і «Пагоняй».

Але хутка мы мусілі адступаць на Захад. Пехатой, на вазах, машынах сумесна зь немцамі дабраліся да Вільні, дзе перажылі страшэнную бомбавую атаку на вакзале. Нацёр такія мазалі на нагах, што ледзьве мог хадзіць. У старажытнай беларускай сталіцы ўчатырох пайшлі зьведваць горад. Вярнуліся ў кашары й бачым, што нашых, наваградзкіх, засталася ўсяго дзесяць чалавек. Аказалася, што па дарозе на Вільню, калі мы не трымаліся адзінай групай, шмат хто зьбег дадому. Але дайшоў да дому мала хто. Расказвалі, што іх знішчылі партызаны.

*Сільвэстар Будкевіч.
1940-я гг.*

Нас далучылі да 30-й дывізіі Зыглінга, і праз Познань, Бэрлін, Франкфурт-на-Майне, Эльзас пераправілі пад Парыж. Пасялілі ў французскіх казармах. Тут упершыню за доўгі час зьявілася магчымасьць памыцца, зьмяняць адзеньне. Не пасьпелі адпачыць, як прыйшоў загад — адступаць. Але якая можа быць вайна? Супраць каго ваяваць? І хлопцы пачалі думаць, як лепей арганізаваць уцёкі. Іду дарогай, а тут нейкі хлопец шмыгануў у лес, быццам па справах, я — за ім. Той пытаецца: уцякаеш? Адказваю: так. Хлопцам аказаўся Генрык Сянкевіч, што памёр у 2004 г. у Чыкага. Да нас далучыўся Мішка Наўмовіч, зь ім я разам вучыўся ў Наваградку.

Рэгіён Францыі, дзе мы апынуліся, багаты на лясы. Магчыма, гэта нас і выратавала. Выйшлі на нейкую вёсачку. Паслалі Наўмовіча, які добра валодаў французскай, да сьвя-

тара. У выніку нас далучылі да мясцовых партызанаў, далі цывільнае адзенне, пасялілі ў сялянаў. Мы нават не чакалі, што так прыязна паставяцца.

Калі вайна ўжо амаль скончылася, французская жандармэрыя як былых жаўнераў Вэрмахту выслала нас у Бэзансон... да немцаў. Мы прыбылі ў лягер для перамешчаных асобаў. Нас спачатку далучылі да расейцаў, хацелі вярнуць на савецкую «радзіму». Аднойчы сустрэў аднаго паляка: «Зь Беларусі? Так то ж Крэсы вхходні, што вы з расейцамі робіце? Хадзіце да нас». Мы сабралі рэчы й перайшлі да палякаў. Каб не вяртацца на ўсход, запісаліся ў польскае войска, зь якім трапілі ў Італію. Я ўвайшоў у шэрагі 25-га кавалерыйскага палку, які сфармавалі з асколкаў 15-га, амаль дашчэнту разьбітага пад Монтэ-Касына. Каля Бары мяне, як чалавека зь сярэдняй асьветаі, прызначылі на пасаду сакратара ў галоўным штабе. Аднак пратрымаўся я там усяго два-тры дні. Даведаўшыся, што я — беларус, а тым больш праваслаўны, мяне адразу звольнілі. Аднак афіцэр паведаміў, што са мною хоча нехта пагаварыць. Гэты «нехта» аказаўся прафэсарам Вінцэнтам Жук-Грышкевічам. Зьвярнуўся да мяне па-польску, потым адышлі ў бок і перайшлі на беларускую. Прафэсар паведаміў, што набірае беларусаў для вучобы. Маўляў, замест таго, каб гінуць на фронце, здабывайце асьвету. Кажа, пішы заяву ды перабірайся да нас. Я і Генрык напісалі заявы, паклалі іх на стол ротмістру, а той нікуды нас не адпусьціў — аказаўся заўзятым польскім шавіністам. А вось Паўлу Асіповічу, будучаму дзеячу ў Ангельшчыне, з камандзірам штабу пашанцавала. Той паходзіў з Баранавічаў, быў, напэўна, беларусам і без усялякіх размоў паперу падпісаў.

У Ангельшчыну я прыбыў у сьнежні 1946 г. Працаваў перакладчыкам у інтэрнацыянальным вайсковым клубе. Была верагоднасьць, што нас кінучь тушыць канфлікт у Палестыне, аднак умяшаўся Сталін і «палякі» ў той справе ўдзелу ня бралі. Дэмабілізаваўся ў 1948 г.

Пераехаў у Ковэнтры, дзе ўжо пасяліліся браты Генрык і Зыгмунд Сянкевічы. Дапамаглі дастаць мне працу на будове, цягаў цяжкія, халеры, тачкі з цэмэнтам. Змучаны цягаеш тачкі, а брыгадзір стаіць і паглядае. Адзін паляк ня вытрымаў і кінуў тачку на брыгадзіра-ірляндца. Той сказаў,

што з працай можаш разьвітвацца, і атрымаў яшчэ па мордзе. Паляка звольнілі, звольніўся і я — у знак салідарнасьці. Зьвярнуўся ў Міністэрства працы, папрасіў дапамагчы расшукаць лепшую працу, кажу: я ваяваў за вас, а вы ставіцеся да мяне як да чалавека ніжэйшага гатунку. А ангельцы сапраўды адносіліся тады да чужынцаў ня надта прыязна, хоць мы былі роўныя зь імі ў правах. Празь Сянкевічаў здабыў працу ў драўляным цэху, пачаў завочна вучыцца ў тэхнічнай школе, усе пісьмовыя работы адсылаў у Лёнданскі тэхнічны інстытут. Потым праз аднаго вугорца дастаў пасаду намесьніка электрыка на фабрыцы. Атрымаўшы тэхнічны атэстат, зрабіўся паўнапраўным электрыкам, потым — брыгадзірам-электрыкам. Калі гэтую фабрыку закрылі, працаваў інжынэрам-электрыкам на іншым заводзе ажно да 1987 г., да выхату на пэнсію.

Беларусы на эміграцыі пачалі гуртавацца яшчэ за ваенным часам, расшукваючы адзін аднаго ў вайсковых частках. Лісты мы завяршалі заўсёды аднолькава, скаротам ЗВ — Жыве Беларусь! На першым сходзе беларусаў, які адбыўся ў 1947 г. у польскім клюбе, сабраліся некалькі сотняў чалавек⁷⁸. Да сёньняшніх дзён дажыла можа якіх двац-

*Сільвэстар Будкевіч з былым настаўнікам Аляксеем
Анішчыкам-Чэмерам у Менску. 1993 г.*

⁷⁸ Маецца на ўвазе I Зьезд ЗБВБ, што прайшоў 18—19 студзеня 1947 г.

цаць-трыццаць... Я быў адным з тых, хто ў 1947 г. стаяў ля вытокаў арганізацыі Згуртаваньня Беларусаў у Вялікабрытаніі, узначальваў філію ў Ковэнтры. Тут, у Ангельшчыне, я перайшоў на грэка-каталіцкую веру, да чаго спрычыніўся, у першую чаргу, айцец Пётра Татарыновіч, якога я спа-тыкаў яшчэ за ваенным часам.

Мая жонка — ангелька Каталін, малодшая за мяне на пяць гадоў. Сваіх дзяцей мы ня маем, даволі заможна жывём у собскім доме. Трынаццаць разоў адведвалі Беларусь, першы раз яшчэ за брэжнеўскім часам. Каталін сталася шчырай беларускай патрыёткай, яе цікавіць абсалютна ўсё, што адбываецца на маёй Бацькаўшчыне.

Кожны раз, калі адведваю Беларусь, родны Наваградак, мяне больш за ўсё хвалюе заняўбаньне нашай роднай мовы. Спрачаюся, даказваю, тлумачу, але ці дойдзе да людзей, што нельга здраджваць сьвятому?

НАША АРГАНІЗАЦЫЯ НЯ ВЫТРЫМАЛА РАЗЬЯДНАНЬНЯ ЗНУТРЫ

Юры Весялкоўскі
(Лёндан)

2 студзеня 1924 г.,

Новы Сьвержань Стаўпецкага пав. Наваградзкага ваяв.,
сёньня Стаўпецкі р-н Менскай вобл.

Хата нашай сям’і ў Новым Сьвержні стаяла акурат ля Нёману, мэтраў за 250 ад ракі. Тады Нёман быў большы, небясьпечнейшы за цяперашні. Увесну — калі раставаў лёд — рака разьлівалася на кілямэтардва, затапляючы хаты ды псууючы гаспадаркі. Адны гаспадары расказвалі, што неяк пасья паводкі нават знайшлі ў печы... шчупака.

Нашая хата стаяла над ракой, і магутны Нёман яе не краў, але часам падбіраўся пад гумно. Дзеці амаль увесь вольны час бавілі на рэчцы, часьцей з вудай у руках. Той рыбы ў Нёмане было ой як багата. Але ж маім галоўным дзіцячым і юнацкім захапленьнем была музыка. Я ўдзельнічаў у школьным аркестры ды марыў набыць мандаліну й навучыцца іграць на гэтым цудоўным інструмэнце. І аднойчы, сабраўшы грошай на цяжкай фізычнай працы, насуперак бацькоўскай волі я купіў мандаліну. Праўда, калі бацькі зразумелі, што маё зацікаўленьне музыкай сур’ёзнае, часта самі прасілі мяне штосьці сыграць.

Бацька Мікалай — ён паходзіў з Клецку — здабыў адукацыю вэтэрынарнага фэльчара. Маці Соф’я паходзіла з дому Булахаў. У Першую сусьветную бацьку накіравалі на працу ў Новы Сьвержань, і нават узнагародзілі Георгіеўскім

Юры Весялкоўскі

крыжам за перавязку пад варожым абстрэлам. Дзед па бацькавай лініі быў будаўляным інжынэрам, і я бачыў ягоныя кнігі ў бацькавай бібліятэцы. Маці Соф'я паходзіла з дому Булахаў. Майго дзед, царскага чыноўніка ў Новым Сьвержні, згадвае ў рамане «На ростанях» Якуб Колас.

У сям'і я быў самы малодшы, сёстры Ніна, Насця і Марыся былі старэйшымі. Наша сям'я не была заможнай, але я ня памятаю, каб галадалі, хоць цяжкасьцяў хапала. На пачатку бацькавай фэльчарскай дзейнасьці гміна выплочвала яму заробак, але затым воіт паведаміў, што гміна⁷⁹ бедная і плаціць больш ня можа. Бацька зьвярнуўся да людзей: «Я не патрабую ад вас, каб вы плацілі мне за візыт, але за лекі вы мусіце заплаціць — я іх не вырабляю». І, здаралася, людзі расплочваліся то прадуктамі, то дрывамі. Бацька ніколі не займаўся палітыкай, казаў, што гэта — брудная справа. Але пры гэтым быў нашым чалавекам, беларусам. Я і да сёньня захоўваю ягоны паваенны ліст, дзе тата напісаў: «Захавай усё тое, што ты вынес з дому». А бацькі цудоўна ведалі, што значыць для мяне беларуская справа.

Пасьля вайны тата многа нацярэўся: амаль штоноч савецкія органы выклікалі яго на допыты. Раз няпрошаныя госьці завіталі ў хату ды пачалі калаціць бацьку. Тады ў пакой зайшоў мой швагер, які страціў на вайне руку: «Што вы хочаце ад гэтага чалавека? Яго сын — дарослы чалавек, які сам выбраў такую дарогу». Каб бацька сур'ёзна не захварэў, найхутчэй скончыў бы жыцьцё ў адным з канцэнтрацыйных лягераў.

За першымі саветамі наша сям'я абсалютна не пацярэла. Нават наадварот, бацька атрымаў дзяржаўную службу, а я мог вучыцца па сваім выбары, чаго не было за палякамі. Толькі што маці насушыла сухароў, баючыся вывазу ў Сібір — амаль кожны дзень у мястэчку кагосьці забіралі. Хоць за палякамі я скончыў сем клясаў, у савецкай школе пачаў навучаньне ў пятай, бо ў польскай школе мы не вучалі матэматыкі. Са мной у клясе вучыўся Міхась Сенька — вядомы дзяяч эміграцыі з ЗША. У 1939 г. на народны сход у Новы Сьвержань завітаў Якуб Колас, якога я бачыў

⁷⁹ Ад 1923 г. Новы Сьвержань быў цэнтрам Навасьвержанскай гміны ў Стаўпецкім павеце.

на ўласныя вочы. За год перад гэтым у ягонаі Мікалаеўшчыне здарыўся вялікі пажар, і, нягледзячы на тое, што Мікалаеўшчыну й Новы Сьвержань аддзяляюць дзевяць кілямэтраў, мы бачылі вялікія клубы дыму. Урэзаліся ў памяць словы Коласа пра тое, што ён чым можа пастараецца дапамагчы пацярпелым, напрыклад цвікамі.

Калі пачалася нямецка-савецкая вайна, я ўжо быў дарослы хлопец. Таму сядзець у хаце каля мамы не выпадала. Варыятаў было некалькі: ісьці ў лес да партызанаў, далучыцца да паліцыі, знайсці працу або працягнуць вучобу. Я выбраў апошні шлях. Паехаў у Нясьвіж, дзе запісаўся ў настаўніцкую сэмінарыю.

У акупаваным Нясьвіжы жылося спакойна. За два гады навучаньня я ня чуў пра нейкія здарэньні — горад жыў паўнаwartасным жыцьцём. Людзі без усялякага страху — ні перад партызанамі, ні перад немцамі — хадзілі па вуліцах Нясьвіжу. Горад, у якім раскінуўся нямецкі шпіталь, добра вартавала беларуская паліцыя — да Нясьвіжу чырвоным партызанам дабрацца было надзвычай цяжка. Як, дарэчы, і да Новага Сьвержня, дзе людзі таксама жылі бяспечна. Немцы вызначаліся любоўю да дысцыпліны й парадку й да мясцовага насельніцтва ставіліся нармальна. Ва ўсялякім разе не было выпадкаў, каб у Сьвержні хадзілі па хатах ды абіралі ці гвалтавалі гаспадароў, як тое апісваюць савецкая гісторыя й літаратура.

Праўда, і немцы, і нашы паліцыянты былі рознымі людзьмі. Неяк улетку я наведваў у Сьвержні дзядзьку. Камэнданцкі час пачынаўся а дзвятай вечара, але я вяртаўся пасья дазволенага часу. Па дарозе мяне сустрэў паліцыянт, мой калега па польскай школе. Ubачыў мяне й адразу дастаў пісталет. Аднак немец, што праходзіў ля нас, загадаў схаваць зброю й адпусьціць мяне зь мірам.

Узровень навучаньня ў сэмінарыі быў невысокі — настаўніцкіх кадраў бракавала, і выкладчыкаў зьбіралі, дзе толькі магчыма. Дарэчы, матэматыку ў нас выкладаў расеец Усевалад Фамін, былы ваеннапалонны. Ён так палюбіў усё беларускае, што хутка навучыўся беларускай мове ды браў удзел у нацыянальным жыцьці.

Па сканчэньні настаўніцкай сэмінарыі над пытаньнем, што рабіць далей, разважаў нядоўга. Як і астатнія калегі-

Нясвёўская сэмінарыя. Юры Весялкоўскі (пяты зьлева насупраць адчыненых дзьвярэй), Віталь Мікула (у другім шэрагу ў цэнтры хударлявы мужчына). 1944 г.

матурысты, палічыў абавязкам далучыцца да курсантаў школы Беларускай Краёвай Абароны. Прыклад адвагі й любові да Радзімы нам дэманстраваў кадравы афіцэр польскага войска Віталь Мікула, апякун нашай клясы.

Улетку 1944 г. школа адступіла на захад. Транзытам празь Літву й Усходнюю Прусію апынуліся ў Польшчы. Тады частка хлопцаў задумала ўцякаць. Жаданьне было абумоўлена тым, што ў Прусіі немцы пераапанулі нас у сваю вайсковую ўніформу й пачалі падначальваць сваім законам. Нам гэта не спадабалася, паколькі мы хацелі бараніць сваю Беларусь, а не змагацца супраць альянтаў. Уцёкі ад немцаў мы — чалавек шэсьцьдзесят — зрабілі на тэрыторыі Францыі. Далучыліся да мясцовых партызанаў. Французы ставіліся да нас нэўтральна. І, як прыйшлі амэрыканцы, здалі ім. Амэрыканцы, нягледзячы на тое, што на нашай нямецкай уніформе былі нашытыя французскія сьцяжкі, адаслалі нас у лягер для ваеннапалонных Эпіналь, дзе мы капалі магілы для забітых амэрыканцаў і немцаў.

У лягеры беларусаў была невялікая група. Кожны жаўнер мусіў зарэгістравацца, падаўшы сваю нацыянальнасьць.

Потым усіх сартавалі па лягерах землякоў. Нам патлумачылі, што паводле дамоўленасці з СССР усе яе былія грамадзяне, у тым ліку й беларусы, мусяць вяртацца дадому. Пэрспэктыва далучыцца да лягера расейцаў не падабалася, але іншага выйсця не было.

У лягеры Дыжон жылі таксама казакі, якія вельмі любілі слухаць нашыя беларускія песьні. Аднаго дня іх пачуў амэрыканскі жаўнер, падышоў да нас і пачаў гаварыць папольску. Ён падрабязна распавёў, што нас чакае на савецкай «радзіме» й настойліва раіў перабірацца ў польскае войска ў складзе брытанскай арміі ды ехаць у Італію. Служба ў польскім войску беларусаў зусім ня вабіла, але мы разумелі, што чалавек мае рацыю. Хоць двух хлопцаў пераходзіць да палякаў адмовіліся й засталіся з расейцамі. Мы распачалі як і ўжо па ліку этап свайго жыцця.

З Марсэлю нас даставілі на параплаве ў Італію. На зборным пункце мяне прызначылі да 15-га палку ўланаў, у мяцовасці Магліё, куды мы прыехалі ў студзені 1945 г. Я трапіў у першы швадрон. У Сан-Базыліё я быў пераведзены ў 21-ы батальён, дзе сустрэў шмат сяброў са школы БКА. Аднак ня кожны зь іх праз страх перад палякамі выдаваў сваю беларускасьць. Я ж, наадварот, ва ўсіх паперах запісваўся беларусам і часам адстойваў сваё паходжаньне перад палякамі-шавіністамі. Потым паступіў у падафіцэрскую школу, якую скончыў 20 красавіка 1945 г. Хоць потым я быў адпраўлены на фронт, узяць удзел у баявых дзеяньнях у складзе польскага войска мне не давялося — немцы капітулявалі.

Прайшоўшы некалькі вайсковых курсаў, я склаў заяву на вучобу ў польскай гімназіі ў Модэне. У гэтай гімназіі спаткаў Паўла Навару. Мы разам і пачалі ў гімназіі беларускую дзейнасьць. Выкладчыкам гісторыі ў нас працаваў Вінцэнт Жук-Грышкевіч, але ён быў надта асьцярожны ды хаваў ад палякаў сваю нацыянальнасьць. Рабіць гэта было яму няпроста, паколькі нават ягоная мова не была чыста польскай.

У жніўні 1946 г. я ступіў на ангельскую зямлю⁸⁰. Заняткі ў гімназіі працягнуліся. У Англіі праз Жук-Грышкевіча мы

⁸⁰ Брытанскія часткі ў Італіі ў 1946 г. былі эвакуаваныя й раскватараваныя ў Вялікабрытаніі.

пазнаёміліся зь іншымі беларусамі ды пачалі выношваць думкі пра стварэнне сваёй беларускай арганізацыі. Галоўны штаб даў дазвол на стварэнне арганізацыі, і праца стала абсалютна легальнай. Яшчэ ў Італіі мы зладзілі праваслаўную беларускую Куцьцю, сьпявалі беларускія песні й пачулі ад кіраўніцтва лягеру й выкладчыкаў добрыя словы. Праўда, высветлілася, што ў сапраўднасьці палякі надта былі незадаволеныя праявай беларускасьці.

Удзельнічаў я ў I Зьездзе Згуртаваньня Беларусаў у Вялікабрытаніі, які адбыўся 18—19 студзеня 1947 г. Вярнуўшыся ўвечары ў казармы, спаткаў Жука-Грышкевіча, які чакаў мяне. Ён паказаў паперу, дзе паведамлялася, што яго звальняюць з настаўніцкай працы й пераводзяць на военную службу — такой была польская помста...

Мяне прызначылі на службу ў дэмабілізацыйны аддзел, дзе я вёў картатэку ў Галоўным штабе. Жаўнеры, што звальняліся, праходзілі праз мае рукі, што я выкарыстоўваў для беларускай справы: як нейкі шпіён, запісваў дадзеныя кожнага, чыё прозьвішча падавалася мне беларускім і хто быў праваслаўнага веравызнаньня. Потым усю гэтую інфармацыю адсылаў у Лёндан, у ЗБВБ, і па ўсіх новых адрасох адпраўлялася газета «На шляху». Шмат хто з хлопцаў тады дзівіўся, адкуль у Лёндане пра іх даведаліся.

Першай маёй цывільнай працай па звальненьні з польскай арміі быў продаж хатняга посуду. Працаваць прыходзілася на вуліцы, у любое надвор'е, а працоўны час і пераезды займалі амаль увесь дзень, да таго ж гаспадар злаваўся, калі я вяртаў людзям грошы за някасны тавар — праз пару месяцаў я звольніўся. Наступным пунктам у маёй працоўнай біяграфіі стала фабрыка джэмаў. Ад гатаваньня сьліваў мае пальцы станавіліся настолькі чорнымі, што я ніякімі сродкамі ня мог іх адмыць і мне было надта сорамна падыходзіць да дзяўчат на забавах... Праца ў ліцейні фігурак не была цяжкай, але прыходзілася ўвесь час дыхаць атрутным волавам. На фабрыцы кардонных скрынак я спачатку дастаўляў матэрыял, а пасля вяртаньня са шпіталю (падчас рамонту свайго новага дому я зламаў нагу) мяне пасадзілі за новую амэрыканскую машыну. Праца была даволі лёгкай, за яе добра плацілі, але я адмовіўся пераажаць разам з фабрыкай у іншы горад і быў звольнены.

На буйной інжынэрнай фабрыцы я працаваў на швайцарскай машыне, якая шліфавала мэталёвыя дэталі, але аднойчы мяне зацікавіла абвестка ў газэце, што фабрыка наймае людзей для працы ў дзеве зьмены — у мяне зьяўлялася магчымасьць урэшце заняцца хатнімі справамі й яшчэ больш актыўна ўдзельнічаць у беларускім руху. І цяжка перадаць расчараваньне, калі кіраўніцтва фабрыкі зьмяніла свае пляны й пазвальняла ўсіх новых работнікаў. На фабрыцы гадзіннікаў мне прапанавалі малыя ў параўнаньні зь мінулай працай грошы, але я мусіў на іх пагадзіцца, бо доўгі час ня мог знайсці новага месца. Мае функцыі на гэтай фабрыцы былі разнастайныя й цікавыя, і апошнім часам я ўзначальваў рамонтную майстэрню.

Прарабіў на гэтай фабрыцы 17 гадоў, у 1984 г. мяне звольнілі. Прычына тая ж, што й раней, — не захачеў мяняць месца жыхарства й пераяжджаць разам з фабрыкай у іншы горад. Пасьля гэтага здарэньня я заняўся рамонтам хаты, адным днём пасьлізнуўся на мокрай падлозе й моцна пашкодзіў сьпіну... Каб не бадзяцца бяз справы, чакаючы пэнсіі, пачаў пісаць кнігі, бавячы днямі час у бібліятэках, шукаючы патрэбную інфармацыю. Апошняя, дзясятая, кніга мае назой «Дух часу»⁸¹ і ўключае ў сябе поўны збор той пісаніны, што я друкаваў у часопісах «Аб'еднаньне»⁸², «Званіца»⁸³ й «Голас часу»⁸⁴.

⁸¹ Вєсялкоўскі Юры. Дух часу: крытыка-палемічныя артыкулы. Лёндан—Беласток, 2005.

⁸² «Аб'еднаньне» — орган Хрысьціянскага Аб'еднаньня Беларускай Работнікаў у Вялікабрытаніі. Выдаваўся ад сакавіка 1948 да 1963 г. як штотомсячнік, ад 1964 да 1966 г. — як кварталнік. Ад сакавіка 1948 да чэрвеня 1966 г. выйшла 108 нумароў. Галоўны рэдактар — Ю. Вєсялкоўскі.

⁸³ «Званіца» — царкоўна-грамадзкі часопіс праваслаўных беларусаў у Вялікабрытаніі. Выходзіў ад сьнежня 1974 да студзеня 1976 г., выйшла чатыры нумары. Галоўны рэдактар — Ю. Вєсялкоўскі. Адноўлены ў 1979 г. у Манчэстэры. Ад сакавіка 1979 да студзеня 1981 г. выйшла чатыры нумары.

⁸⁴ «Голас часу» — царкоўна-грамадзкі часопіс. Выдаваўся ў 1989—1996 гг. два разы на месяц. Галоўны рэдактар — Ю. Вєсялкоўскі.

Падчас вайны і першыя паваяенныя гады сярод беларусаў ніколі не ўзнікала праблем на глебе веравызнання: і праваслаўныя, і каталікі, і вуніяты жылі ў гэтыя трагічныя гады ў згодзе і сяброўстве. У 1947-м, наведваючы Лёндан яшчэ як жаўнер, я патрапіў на службу, якую праводзіў айцец Часлаў Сіповіч. Мяне, праваслаўнага, адразу разанулі ягоная «Езус», «Амэн». Свае сапраўдныя намеры айцец Сіповіч прадэманстравалі ў інтэрвію ангельскай каталіцкай газэце, заявіўшы, што ягоная мэта — павярнуць да вуніі ўсіх праваслаўных⁸⁵. Частка сяброў ЗБВБ абуралася такой палітыкай вуніятаў, і ў шэрагах маладой яшчэ арганізацыі наступіў раскол. У 1948 г. паўстала новая арганізацыя — Хрысьціянскае Аб'яднаньне Работнікаў у Вялікай Брытаніі (ХАБР). У ёй я заняў пасаду сакратара. 2 траўня 1948 г. адбыўся канчатковы разрыў паміж ЗБВБ і ХАБР, калі большасьць сяброў ХАБР пакінулі зьезд⁸⁶.

Я рэдагаваў таксама часопіс «Аб'яднаньне». Заўчасная сьмерць ХАБР была звязаная з прыездам у Лёндан у 1954 г. прэзыдэнта БЦР Радаслава Астроўскага. Адразу заўважу, што з усіх лёнданцаў я, напэўна, знаходзіўся зь ім у найлепшых стасунках, да глыбіні душы паважаючы гэтага адукаванага і саліднага чалавека. Па прыездзе ў Лёндан Астроўскі сутыкнуўся з жыльлёвай праблемай — яму папросту не было дзе жыць. Тады на агульным зьездзе мы вырашылі запісаць дом ХАБР, якім валодаў Аркадзь Варавя⁸⁷,

⁸⁵ Праз два тыдні (30 студзеня 1948 г.) газэта *Catholic Herald* надрукавала абвяржэньне айца Часлава Сіповіча, які заявіў, што ягоныя словы былі няправільна трактаваныя: «Я (...) беларускі сьвятар бізантыйска-славянскага абраду, і я прысланы сюды, каб працаваць сярод беларусаў і ў ніякім выпадку сілаю не навязваць свайго служэньня беларусам ці расейцам». У нумары 1 (23 сакавіка 1948 г.) часопісу «Аб'яднаньне» быў перадрукаваны артыкул з *Catholic Herald*, аднак без абвяржэньня. Падрабязней пра гэты канфлікт гл.: Надсан А. Чэслаў Сіповіч: сьвятар і беларус. Менск: МГА «Белфранс», 2004. С. 88—90.

⁸⁶ Маецца на ўвазе II Зьезд ЗБВБ.

⁸⁷ Хрысьціянскае Аб'яднаньне Беларускіх Работнікаў не было зарэгістравана брытанскімі ўладамі (калі арганізацыя ня ставіць камэрцыйных мэтаў, легалізацыя не абавязкова), таму ня мела права валодаць нерухомасьцю. І ў 1952 г., калі было прынята рашэньне

на Астроўскага. У хуткім часе ў дом засяліўся сам Астроўскі, а таксама ягоны сын Віктар з сям'ёю. У 1962 г. Астроўскі пераехаў у ЗША і ў доме пачаў гаспадарыць Віктар. Нягледзячы на тое, што згодна з пратаколам⁸⁸ адзін пакой адводзіўся для патрэбаў ХАБР, той пачаў не пушчаць членаў арганізацыі за парог дому, а некаторых нават выпіхваў на вуліцу. Усе мае спробы палагодзіць сытуацыю з Віктарам ні да чаго не прывялі⁸⁹. Тады я вырашыў падключыць да справы прэзыдэнта БЦР, разьлічваючы на яго справядлівае рашэньне. Аднак замест спробы

Юры й Марыя Вяслякоўскія каля брамы свайго дому ў Лёндане. 2005 г.

набыць дом ХАБР, арэнда была запісана на прыватную асобу, тагачаснага старшыню арганізацыі Аркадзя Вараву, які ўнёс каля 40% патрэбных грошай. Аднак праз два гады А. Вараву адчуў фінансавыя праблемы і вымушаны быў адмовіцца ад арэнды дому, якая была перапісана на Радаслава Астроўскага.

⁸⁸ Маецца на ўвазе пастанова VII Зьезду ХАБР (1955 г.), на якім афіцыйна было прынятае рашэньне, што арэнду над домам ХАБР пераймае Радаслаў Астроўскі.

⁸⁹ Віктар Астроўскі меў свой погляд на праблему: «*Да самага канца арэнды [1972], апрача пакою з друкарняй, пакой для ўжытку ХАБР быў стала зарэзэрваваны і быў да распараджэньня «патрыёта» Вяслякоўскага пад варункам, каб ён згодна з пастановай кіраўніцтва ХАБР наведмляў старшыні арганізацыі аб жаданьні і часе, у якія гэтка патрэба паўставала*». У кн.: Astroŭski V. Chto razvaliŭ SHABR? (21 krasavika 1975) // Ślacham pravakacyi: ad M. Guryna da O. Lalina (1921—1971). London, 1975.

знайсці кампраміс у адказ я пачуў шмат чаго брыдкага й агіднага, чаго ніколі не чакаў ад паважанага тады мной чалавека. Ганеньне мяне й іншых сяброў ХАБР працягвалася на старонках прэсы: якіх толькі характарыстык і абвінавачаньняў у свой адрас мы не пачулі... Зразумела, што функцыі сакратара й рэдактара я зь сябе зьняў — у такіх абставінах працаваць далей было немагчыма й непрыемна. Далейшыя кволья спробы аднавіць дзейнасьць ХАБР закончыліся безвынікова⁹⁰ — арганізацыя ня вытрымала разьяднаньня знутры...

Мая жонка Маруся паходзіць з Наваградчыны, разам з бацькамі была вывезена ў Архангельскую вобласць, адкуль па шляху польскага войска, праз Пакістан і Афрыку, патрапіла ў Ангельшчыну. Пазнаёміліся мы ў Манчэстэры, куды я часта прыяжджаў на спатканьне са шматлікімі беларусамі, і ажаніліся ў 1953 г. Маім сына Віктара, добрага лекара-акуліста.

⁹⁰ Апошняя спроба была зроблена ў 1989 г.

МЫ НЕ ЗЬБІРАЕМСЯ СПЫНЯЦЬ ПРАЦЫ

Лёля Міхалюк
(Манчэстэр)

1930 г.,

в. Лонскія Браслаўскага пав. Віленскага ваяв.,
сёння Шаркаўшчынскі р-н Віцебскай вобл.

Наша вёсачка была невялікая: адна вуліца й каля паўсотні хатаў, у чатырох ці пяці зь якіх жылі каталікі. Людзі жылі паміж сабой вельмі дружна: каталікі не працавалі на праваслаўныя сьвяты, а праваслаўныя — на каталіцкія. За вясковымі палямі й гародамі працавала маленечкая, але дужа прыгожая рака Янка, адразу за якой пачынаўся лес.

Мой тата, Платон Марцінкевіч, памёр у 1935 г. Атрымалася так, што ён падняў нешта вельмі цяжкае й падарваў здароўе. Лекар, што прыехаў да нас, супакойваў: нічога страшнага, хутка ачуняе. Але празь якіх пару дзён тата памёр. Лекар, які атрымаў за свой візыт вялікія грошы (мы мусілі прадаць нават карову), толькі паціснуў плячыма й папрасіў прабачэння... Мая маці — Барбара з дому Сіляўкаў — засталася з трыма дзецьмі на руках і ледзьве зводзіла канцы з канцамі. Я за польскім часам прахадзіла ў школу толькі паўтара году, а старэйшыя браты школу закончыць паспелі. Між іншым, пра лёс Васіля й Паўла — зь імі мы разлучыліся падчас падарожжа на Захад — ня ведалі ажно да заканчэння вайны. Абодва трапілі пад савецкую рэпатрыяцыю й былі высланыя ажно ў Сібір. Старэйшы трагічна памёр у 1960-х, а з малодшым мне па-

Лёля Міхалюк

шчасьціла пабачыцца. Ён памёр у 2000 г. На жаль, мама не дажыла да шчаслівай магчымасці пабачыць сваіх сыноў, пра што марыла да самае сьмерці, — яна памерла ў 1972 г.

Ідучы да школы, дзеці гутарылі паміж сабой па-беларуску, а як пераступалі школьную браму, мусілі пераключацца на польскую — у іншым выпадку нас ставілі на калені й білі па далонях. Таму добра памятаю, як у 1939 г. я радавалася савецкім «вызваліцелям», цешылася, што змагу вучыцца на роднай мове. І праўда, школа стала беларускамоўнай, расейская мова вывучалася толькі як прадмет два разы на тыдзень. Аднак радасьць ад яднаньня Беларусі, беларускамоўнай палітыкі вельмі хутка пахіснулася: людзей абклалі высокімі падаткамі, прымусова пагналі ў калгасы, пачаліся здрады, даносы, пужлівыя размовы пра вываз у Сібір, арышты сьведомых беларусаў. Вось адзін прыклад. Як у польскай, так і савецкай школах нас навучаў адзін і той жа настаўнік. Звалі яго Кавалёнак, імя ня памятаю. Пры паляках ён вучыў нас па-польску, а калі прыйшлі саветы... загаварыў з намі на чыстай беларускай мове. Мы не маглі паверыць, што паляк можа гаварыць па-беларуску. Ужо ў Нямецчыне я высветліла, што Кавалёнак — выпускнік Віленскай беларускай гімназіі. Гэта быў чалавек 30—40 гадоў, зь бела-рудымі валасамі, хваравітага выгляду, але спакойны й інтэлігентны. Арыштавалі яго падчас заняткаў. Калі два «чэкісты» прывялі яго ў клясу, Кавалёнак сказаў: «Дзеткі, я хворы й мушу ехаць у санаторый падлячыцца. Бывайце». Тады старэйшыя хлопцы, што сядзелі ззаду, пачалі галасіць: «Мы ведаем праўду, вы ня едзеце ў санаторый, вы — арыштаваны!» І пачалі біць рукамі й нагамі па падлозе, партах, тое ж самае пачалі рабіць малодшыя вучні. Настаўнік зьбялеў, пачаў губляць прытомнасьць. Яго хуценька падхапілі пад рукі энкавэдзісты й вывелі з клясы. Больш мы Кавалёнка ніколі ня бачылі. Аднак адзін мой знаёмы ўжо ў Ангельшчыне расказваў, што прысутнічаў у Шаркаўшчыне на судзе, на якім разглядалася справа таго самага Кавалёнка. Яго асудзілі як ворага народу.

Прыход немцаў запужаняў людзі сустрэлі вельмі насцярожана. Нашая вёска знаходзілася каля лесу за 15 кілямэтраў ад Шаркаўшчыны. Спачатку немцаў мы нават ня ба-

чылі, але празь некаторы час у Лонскія прыйшло шмат палонных савецкіх байцоў. Існаваў загад немцаў, на падставе якога кожны гаспадар мусіў прыняць у хаце аднаго-двох. Палонныя, у сваю чаргу, мусілі дапамагаць сем'ям на гаспадарцы. Кожнага байца кармілі, але сілаю да працы ня гналі, разьлічвалі на чалавечае сумленьне. Тыя, што спыніліся ў нашай хаце, прыйшлі шмат пазьней і былі паводле паходжаньня не расейцамі, гэтыя сярод палонных складалі бальшыню. Грыша жыве ў Воршы, а Аляксей — ва Ўкраіне. Грыша быў вельмі спакойны, інтэлігентны хлопец, Аляксей — рызыкаўны. Памятаю, як немцы прыйшлі на вёску, каб палавіць усіх палонных, ён стаў у вакне ў адной кашулі й у вайсковых штанах. Кажу яму: «Аляксей, хавайцеся, вас заўважаць». А той спакойна адказвае: «Не волнуйся, немцы мяня не узнают. Я брюки спрытал». А я ж ня ведала расейскай мовы, мне пачулася «бруха». Думаю, як можна пазнаць чалавека па бруху? Доўга потым усе ў вёсцы з гэтага сьмяяліся.

Спачатку ўсе палонныя жылі спакойна, нікога не турбавалі, а тут пачалося... Некаторыя па начох рабілі напады на немцаў, палілі масты, забівалі цывільных жыхароў. Немцы адраагавалі на гвалт загадам тэрмінова здаць кожнага палоннага акупацыйным уладам. Але хто зь беларускіх гаспадароў здасьць чалавека на верную сьмерць? Палонныя расчыніліся ў лясным гушчары. Шмат хто зь іх далучыўся тады да партызанаў.

Мы далі Грышу й Аляксею цывільную вопратку, і мой малодшы брат правёў іх праз Шаркаўшчыну на Глыбокае. Адыходзілі яны з надзеяй, што дойдуць дадому. Ведалі б мы тады, чым нам абвернецца нашая дабрыня... Партызаны пачалі здзек з нашай сям'і. Адзін з тых палонных стаў кіраўніком атраду. Мы яго добра ведалі: у нашай хаце збіралася моладзь, дык ён амаль кожнага дня ў нашай хаце выпіваў, размаўляў, адпачываў. А тут раптам прылятае на кані й пачынае страляць над мамайнай галавой. Мама падумала спачатку, што ён так няўдала жартуе, але намеры таго байца былі абсалютна сур'ёзнымі... Цэлую ноч катавалі братоў. Усё патрабавалі, каб мы аддалі ім зброю, якую быццам пакінулі нашыя байцы. Кажам, шукайце, калі ласка, што знойдзеце — усё забірайце! А шукаць яны не зьбіраліся,

толькі страшылі, што ўсіх перастраліюць. У тую ноч, калі яны збіраліся расстраліць жыхароў Лонскіх, ніхто з партызанаў у вёсцы й носу не паказаў. А раніцай мы спаткалі немцаў, якія якраз тады палілі беларускія вёскі... Спалілі дзьве суседнія вёскі разам з жывымі людзьмі. Прыгатаваліся згарэць жыўцом у вагні й мы, але беларуская адміністрацыя на чале зь Міхасём Зуем пачала апэратыўныя перамовы з нямецкім вайсковым кіраўніцтвам⁹¹. І немцы нас не кранулі, толькі праехалі праз нашу вуліцу. Партызанаў таксама чамусьці не чапалі. А тыя, пакуль усё не супакоілася, пра сябе не нагадвалі, забіліся ў лесе.

Хто спаліў пазьней нашу вёску, партызаны падчас перастрэлкі ці немцы, ніхто дакладна ня ведаў. Адзінае, мушу зазначыць, што партызаны спалілі нашу школу, у якой... ніхто ўжо даўно не вучыўся — тая зона лічылася партызанскай, небясьпечнай для жыцьця. Збудавалі тую школу за польскім часам, у 1937 г. Тамака быў маёнтак Юдуцыня, і пані Юдуцыньская выдзеліла кавалак зямлі на пабудову школьнага будынку. Быў ён вельмі прыгожы, стаяў у полі паміж дзьвюх вёсак.

Апошнім часам жылі мы ў Шаркаўшчыне, адкуль і ад'ехалі ў далёкае й небясьпечнае падарожжа на чужыну: набліжаўся фронт, і немцы далі загад, каб усе жывыя душы пакінулі горад. Першую ноч начавалі пад Вільняй. У тую самую ноч, калі горад страшэнна бамбілі. Было так сьветла, што можна было іголку ў сене разгледзець. Дзякаваць Богу, выжылі. Па дарозе ад нашага эшалёну забралі ўсіх мужчын, а потым і маладых дзяўчат. Я, на шчасьце, засталася пры маме — на работу да нямецкага баўэра пад Гдыняй мы патрапілі разам. Працавалі, як і на Бацькаўшчыне, ад ранку да позьняга вечара, праца была нам добра знаёмая. Спачатку мы ўсе сталаваліся разам, гаспадыня ставілася да нас няблага, а потым нам далі асобную кухню — сказала, што такі загад. Гаспадар быў вельмі злы, заўсёды незадаволены, сварыўся з жонкай, сынамі й нявесткамі. Абодва сыны й адна нявестка былі глухія й нямыя, але людзі добрыя, прыязныя. Яны дапамаглі нам нават зьехаць з той

⁹¹ Міхась Зуй расказаў пра гэта ў сваіх успамінах, надрукаваных у кнізе С. Ярша «Вяртаньне БНП» (Менск, 1998).

гаспадаркі й знайсці новую працу. На новай працы мы абраблялі вялікі гарод, жылі ў бараках разам зь немцамі, дамы якіх няспынна бамбардаваліся. Там і дачакаліся капітуляцыі, сустрэўшы амэрыканскае войска. Пачаўся найцяжэйшы пэрыяд: ня ведалі, куды кінуцца, да каго прылучыцца, у каго спытаць парады. Існавалі толькі два лягеры — польскі й рускі. Дзе месціцца першы, ня ведалі. Пра месцазнаходжаньне другога й пытацца было ня трэба: паўсюль расейцы, што сілаю забіралі людзей і вывозілі дамоў. Але да каго ці да чаго нам было вяртацца ў Беларусь?.. На шчасьце, запазналіся з адным немцам, які валодаў вялікай гаспадаркай і страціў усіх сваіх работнікаў. Мы атрымалі ад яго добрае памяшканьне, харчы. Гэта быў чалавек высокага калібру, гарадзкі чыноўнік, антыгітлеравец, удавец, які сам выхоўваў 18-гадовую дачку. Адну палову вялікага дому займаў ён з дачкой, а іншую пераўсталяваў пад кінатэатар. Тры разы на тыдзень амэрыканцы паказвалі фільмы. І вось на адным з сэансаў мяне затрымаў адзін амэрыканец і запытаў, чаму мы ня едзем дадому. Я адказала, што мы ня хочам жыць у Савецкім Саюзе й што ня маем да чаго вяртацца. «Калі так, то хутчэй уцякайце адсюль. Незадоўга гэтую частку Нямеччыны зоймуць рускія. Але гэта сакрэт, нікому пра гэта не кажы».

Вырашылі параіцца з нашым гаспадаром. Той адказаў, што калі інфармацыя пра рускіх — праўда, то ён першы пра яе даведаецца, сам тут не застанеца і нас забярэ з сабой. Але, маўляў, калі хочаце, завязу вас у польскі лягер, які быў перапоўнены. У вялікім бараку мы сядзелі й спалі, каб выйсці на падворак, трэба было літаральна пераступаць празь людзей.

У новым лягеры, на шчасьце, спаткалі знаёмую настаўніцу. Настаўнікі жылі ў асобным будынку, і тая жанчына забрала нас да сябе на тых умовах, што мая мама будзе дглядаць той будынак і школу. Мяне адразу прынялі на вучобу, па гадох пасадзілі ў трэцюю клясу. Але ж я вучылася папольску толькі паўтара году! Вечарамі мяне падвучвалі настаўнікі, і я пад канец году нават дастала добрыя адзнакі. Гэта была ўжо амэрыканская акупацыйная зона. Умовы жыцьця былі непараўнальна лепшымі: я хадзіла за хлебам і набірала яго ў рукі, як дровы, — маглі браць, колькі патра-

бавалася. Рэшту хлеба мама сушыла на сухары. Насушыла ажно пяць мяшкоў, якія вельмі нам прыдаліся ў галодным Ватэнштэце.

Гэты лягер адшукалі два праваслаўныя сьвятары, якія часта кудысьці выяжджалі па справах⁹². За кароткі час усе нашыя беларусы перабраліся ў Ватэнштэт. Кармілі там вельмі слаба, але мы на гэта ня надта зважалі — мы патрапілі да родных людзей, якія размаўляюць на такой мілай для цябе мове, моляцца ў сваёй царкве, зарганізоўваюць гімназію, школу, танцавальны гурток, хор, спартовыя мерапрыемствы — Ватэнштэт дарыў уцекачом магчымасьць адчуваць сябе як дома. Я таксама паступіла ў гімназію, належаю да скаўтыngu, танцавала — жыла паўнаваргасным беларускім жыцьцём! Нашыя настаўнікі з гімназіі⁹³ зрабілі з нас шчырых беларускіх патрыётаў, якімі мы засталіся на ўсё жыцьцё. Дырэктарстваваў у нас Вацлаў Пануцэвіч (ён кіраваў таксама скаўтамі, а скаўткамі — Валянціна й Раіса Жукоўскія, пасьяля шлюбу — Пашкевіч і Жук-Грышкевіч), Валянціна Пашкевіч выкладала таксама ў гімназіі, як і спадарыня Пануцэвіч⁹⁴, яе сястра й брат Людвіка й Часлаў Будзькі, Аляксандар Крыт, спадарыня Галякова⁹⁵, Хведар Ільяхэвіч — наш «дзядзя Федзя», як яго ўсе называлі, ды інш.

У 1947 г. Ангельшчына пачала набіраць работнікаў у тэкстыльныя фабрыкі. Зь першым транспартам выехала мая найбліжэйшая каляжанка Вера Бартуль, тады — Касьцюкевіч. Мы падпісалі кантракт на два гады й разам з другой каляжанкай Кацяй Янцэвіч (цяпер — Вініцкай) апынуліся на поўначы краіны, у горадзе Тодморгэн. Хутка адшукалі ўсіх знаёмых-беларусаў і ў выходныя дні пачалі зьбірацца ў Лёндане, дзе ўжо існавала беларуская арганізацыя — Згуртаваньне Беларусаў у Вялікай Брытаніі. Так я раптоўна пазнаёмілася зь земляком Алесем Жданковічам. У той час ужо

⁹² Маюцца на ўвазе сьвятары Аўген Сурвілла й Мікалай Сьмірноў.

⁹³ Маецца на ўвазе Беларуская гімназія імя М. Багдановіча.

⁹⁴ Маецца на ўвазе Клара Пануцэвіч (Будзька).

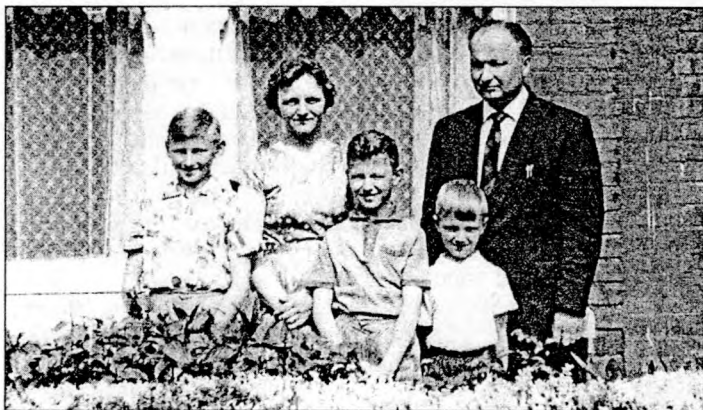
⁹⁵ Жонка Леаніда Галяка — Раіса.

пачаўся збор грошай на куплю Беларускага дому, які быў набыты ў 1948 г. Ва ўсіх вялікіх гарадох пачалі закладацца аддзелы ЗБВБ, найбольшыя — у Брэдфардзе й Манчэстэры. Мы належалі да першага, таксама пачалі збіраць грошы на свой дом. Такім чынам, неўзабаве з'явіліся яшчэ два беларускія дамы [у Брэдфардзе й Манчэстэры], якія пачалі прыносіць добры даход, што надавала сілы нашаму ЗБВБ. Тутака спаткаліся дзве хвалі беларускай эміграцыі — тая, што прыбыла зь Нямеччыны, і тая, якая прыйшла ў Брытанію праз польскае войска з Італіі.

Я запазналася зь Янкам Міхалюком, ажаніліся ў 1949 г., жылі ў Брэдфардзе, мелі свой дом. Янка заўсёды быў вельмі актыўным у грамадзкім жыцці, увесь пэрыяд жыцця ў Ан-

Янка Міхалюк выступае на зьездзе ЗБВБ

Сям'я Міхалюкоў. Справа налева: Янка Міхалюк, сыны Эдвард і Віктар, Лёля Міхалюк, сын Аляксандар. 1960-я гг.

гельшчыне належаў да ўправы аддзелу ЗБВБ у Брэдфардзе, а пазней — да Галоўнай Управы ў Лёндане, апошнія 25 гадоў (1970—1995) быў старшынём арганізацыі.

Грамадзкае жыццё ў Брэдфардзе было ў свой час вельмі актыўным: маючы свой дом і вялікую залю, дзе маглі збірацца й праводзіць усялякія імпрэзы, адзначалі нацыянальныя й рэлігійныя сьвяты, ладзілі культурныя вечарыны, прысьвечаныя нашым паэтам і пісьменьнікам. Заснавалі беларускую школу, у якой дзеткі вывучалі беларускую мову й гісторыю, сьпявалі песьні, танцавалі, усе былі апранутыя ў нацыянальную вопратку.

Калі наш старэйшы сын Аляксандар меў восем гадоў, у Лёндане закладаўся Інтэрнат для беларускіх хлопцаў, якім кіравалі а. Германовіч і а. Надсан. Мы аддалі туды ўсіх нашых хлопцаў і разам з малодшым пераехалі ў Лёндан і самі. Гэта быў 1965 г. Старэйшы сын працаваў у салідным лёнданскім банку. Запознаўся з ангелькай. Атрымаў кантракт на працу ў Паўднёва-Афрыканскай Рэспубліцы. Жыве тамка й па сёньня, дзе яму вельмі падабаецца. З жонкай, на жаль, разышоўся. Віктар працаваў у турыстычным бюро, аб'ездзіў увесь сьвет. Цяпер працуе як дарадчык фінан-

саў. Малодшы сын Эдвард па адукацыі — геаляг. Тры гады працаваў у той самай Паўднёвай Афрыцы, рабіў мапы. Выдаў кнігу сваіх працаў. Але, улічваючы цяжкасці з пошукам далейшай працы, вырашыў набыць новую адукацыю — скончыў кампютарныя курсы. Цяпер працуе для буйной фірмы ў Шатляндыі. У інтэрнаце я працавала гаспадыняй, потым уладкавалася на добрую працу ў краму. Янка спачатку працаваў на малых заводах, а калі ягонае здароўе значна пагоршылася, цалкам прысьвациў сябе беларускай справе, належаў да ЗБББ, Рады БНР, Беларускай бібліятэкі імя Ф. Скарыны, Згуртаваньня Беларускіх Камбатантаў, Вікарыяльнай управы Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы, Ангельска-Беларускага Таварыства.

Лёля Міхалюк каля свайго бунгала ў Манчэстэры. 2005 г.

Зь Беларусью мы ніколі не разлучаліся, увесь час пра яе марылі, для яе працавалі, і, калі краіна набыла незалежнасьць, для нас не было большай радасьці, як прымаць гасьцей з Бацькаўшчыны. Я пабывала ў Беларусі тры разы, удзельнічала ў III і IV зьездах ЗБС «Бацькаўшчына»⁹⁶. У 1993 г. пабачыць Радзіму мы зьбіраліся абое, але Янкава хвароба перарвала паездку — мой муж так і не сустрэўся больш зь Беларусью, якую ён так моцна любіў усім сэрцам...

⁹⁶ Адпаведна ў 2001 і 2005 гг.

Пасьля сьмерці мужа ў 1995 г. я пераехала бліжэй да Віктара [у Манчэстэр]. Але паколькі ў 1990-х гг. мы страцілі шмат актыўных сяброў Згуртаваньня, на мяне прыпаў абавязак весьці справу далей. Наш дом у Лёндане пасьля рамонту знаходзіцца ў адпаведным стане, ЗБВБ папаўняецца новапрыбылай моладзьдзю. Гэта нас цешыць і дае надзею, што грамадзкая праца на беларускай ніве ня спыніцца. Праца, якую распачала нашая эміграцыя ў 1946 г.⁹⁷ і дзякуючы якой мы захавалі родную мову, культуру, рэпрэзэнтавалі Беларусь дзе толькі маглі. Праца, якую мы не зьбіраемся спыняць, пакуль Беларусь ня стане сапраўды вольнай і дэмакратычнай дзяржавай.

⁹⁷ 22 верасьня 1946 г. (паводле Інфармацыйнага бюлетэню ЗБВБ — 17 верасьня) адбыўся сход ініцыятыўнай групы, на якім была створана Часовая Управа Згуртаваньня Беларусаў у Вялікабрытаніі.

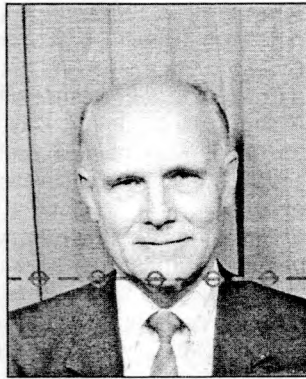
Я — АДЗІН ЗЬ НЕШМАТЛІКІХ ЖАЎНЕРАЎ, ШТО ДАЖЫЛІ ДА СЁНЬНЯ

Аляксандар Ражанец
(Лёндан)

Я нарадзіўся на Случчыне, але дакладнае месца свайго нараджэньня сказаць не магу — амаль уся мая сям'я была рэпрэсавана. У Сібіры загінулі каля пятнаццаці маіх сваякоў. Тыя, каму пашчасьціла выжыць і вярнуцца на волю, вымушаны былі хаваць дэталі біяграфіі. На іх усіх бязьлітна паляваў НКВД. У пашпарце запісана, што нарадзіўся я ў 1921 г., але гэтая дата не адпавядае рэчаіснасьці. Мушу хаваць і гэтыя дадзеныя.

Мой бацька Іван памёр, калі мне было толькі шэсьць месяцаў, падчас грамадзянскай вайны. Маці Марыя забітая камуністамі. Дарэчы, мой дзядзька, родны брат мамы, пры цары набыў вайсковую адукацыю, падчас Грамадзянскай вайны перайшоў на бок бальшавікоў. Пры савецкай уладзе даслужыўся да генэральскага чыну, быў накіраваны ў Італію для ўсталяваньня там камуністычнай улады. Дзядзькава пасада напачатку адыграла сваю ролю — нашую сям'ю надта не чапалі, хоць і раскулачылі. Але пазьней, калі дзядзьку арыштавалі, маме ды іншым блізкім сваяком ня змог ужо ніхто дапамагчы.

Высылкі ў Сібір мне, маім братам ды сёстрам здолеў пазбавіцца закаханы ў маю сястру камуністычны актывіст з нашай вёскі. Мяне прынялі да сябе сваякі-баптысты, што жылі ў Слуцку. У горадзе я скончыў дзесяцігодку. Дырэктам той школы быў немец, камуніст, вялікі матэматык. Дзя-

Аляксандар Ражанец

куючы яму я стараўся як мага лепш засвоіць матэматыку, працаваў у розных установах у Слуцку. І амаль адусюль мяне выкідвалі — «нячыстая» біяграфія... Мае начальнікі нават прызнаваліся, што звальняюць мяне з працы па палітычных прычынах, паводле загаду «ворганаў». Ад адчаю, болю, безвыходнасьці плакаў. Жыў як у пекле. Калі маму кінулі ў слуцкую турму, я кожны дзень насіў ёй перадачы. Але ня ведаю, ці атрымлівала яна іх. Яе даволі хутка расстралялі. У мяне ёсьць ліст, адрасаваны слуцкім КДБ маёй сястры Анастасіі. Паводле яго маю непісьменную й амаль неадукаваную маці, што працавала на слуцкім заводзе звычайнай работніцай, абвінавачвалі ў контррэвалюцыйнай дзейнасьці й расстралялі як «ворага народу». Пасьмяротна, праўда, яна была рэабілітаваная. Нам жа тады, пры канцы 1930-х, паведамілі, што маці выслалі ў Сібір бяз права перапіскі.

Пасьля сканчэньня слуцкай вярэняй дзесяцігодкі я хацеў паступіць на зубнога тэхніка, аднак маю заяву адкінулі. Тады знаёмыя камсамольцы, што хваляваліся за мой далейшы лёс, дапамаглі пераехаць у Менск ды паступіць у Пэдагагічны інстытут. Тагачасны ягоны рэктар Лявонцеў настойліва адгаворваў паступаць на беларускі факультэт, бо якраз тады пачалося вынішчэньне сьведомых беларусаў як «нацдэмаў». Раіў паступаць на нямецкі факультэт, але я зь ім не пагадзіўся. У 1940 г. быў прызваны ў Чырвоную Армію — бараніць краіну, якая нішчыла й разбурала жыцьцё маёй сям'і. Наш полк радыё- і тэлефоннай сувязі стаяў у Беластоку. Відаць, камандзір ня быў знаёмы з маёй біяграфіяй. Бо не накіраваў бы мяне разам зь іншымі 25 жаўнерамі на вучобу ў сакрэтную школу ў Менск. Камандзір КДБ, які веў са мной размову, быў літаральна шакаваны: «Хто цябе сюды паслаў? Якая контррэвалюцыйная арганізацыя? Хто цябе прыняў у камсамол?»

Калі я вярнуўся назад у Беласток, паводзіў сябе ў далейшым вельмі асьцярожна. За мной сачылі цяпер ужо вельмі пільна. Адзін з камандзіраў настойліва мне раіў ісьці вучыцца на афіцэра. І толькі калі я яму сказаў, што маю сваякоў за мяжой, у Польшчы, ён ад мяне адчапіўся. Зь Беластоку пешшу пайшлі на Полацак. І ўжо там адчулі рэзкі пяхвайны. Нас імгненна кінулі на ахову заходніх межаў СССР,

аднак у ваколіцах Ліды нас пачалі бамбіць нямецкія сама-лёты. Вярталіся на ўсход праз Заходнюю Беларусь змучаныя, напужаныя, галодныя. А жыхары вёсак не давалі нам нават напіцца — такая была нянавісьць да савецкай улады. Ніколі не забуду карціны, як пад Менскам, дзесьці каля Плешчаніц, савецкі камандзір-бязбожнік пачаў маліцца Богу. Я ж пасля прыкладна васьмігадовых вандраваньняў вярнуўся дадому. Спаткаў калег і каляжанак па школе, якія вывучыліся ў інстытутах і мелі добрыя пасады. Паехаў у Слуцк, бурмістрам якога працаваў мой былы дырэктар, той самы немец. Ён, здаецца, пазьней быў абвінавачаны ў сувязях з партызанамі. Улічваючы маё добрае веданьне матэматыкі, мне запрапанавалі заняцца разьмеркаваньнем калгаснай зямлі сярод больш як 150 двароў. Разам з адным толькі калегам я зрабіў гэта вельмі хутка, за якіх пару тыдняў. Год адслужыў у паліцыі, якой кіраваў Сьцяпан Шнэк.

У Нямецчыне мяне далучылі да расейскага батальёну Зыглінга. Кінулі на французскі фронт. Але мы зь сябрамі дамовіліся, што страляць у французаў ці амэрыканцаў ня будзем. Але не разумеў я і ўцёкаў з войска. Мы ж былі людзьмі вайсковымі, маглі прыставіць да трыбуналу. Урэшце нас забралі ў французскі палон, былі доўгія допыты. Я — адзін зь нешматлікіх жаўнераў, што дажылі да сёньняшняга дня. Адныя паляглі на фронце, іншыя былі замучаныя ў Дахаў... Потым я далучыўся да польскага войска, у складзе якога апынуўся ў Італіі. Вучыўся ў лётнічай школе, на шчасьце, на вайну больш не патрапіў, адчуваў сябе спакойна. А ўжо з Італіі патрапіў у Англію, дзе шмат гадоў працаваў ткачом, знайшоў спадарожніцу жыцьця...

БЕЛАРУСЬ НЕ АДВЕДВАЎ, КАБ НЕ ПАШКОДЗІЦЬ СВАЯКОМ

Міхаіл Швэдзюк
(Канглэтан)

4 лістапада 1926 г., в. Патапавічы
Пінскага пав. Палескага ваяв.,
сёння Янаўскі р-н Берасьцейскай вобл.

Міхаіл Швэдзюк. 1940-я гг.

Патапавічы ляжаць за 28 кілямэтраў на захад ад Пінску, на беразе ракі Піна, у маляўнічым атачэньні вазёрцаў, сенакосаў. Да вёскі прылягае лес, які за польскім часам належаў графу Пуслоўскаму. Ягоная сядзіба месцілася ў маёнтку Завішчэ. У таго графа служыў лесьніком мой дзед Канстанцін. Менавіта праз гэта ў 1940 г. уся нашая сям'я была арыштавана й выслана ў Архангельскую вобласць. Вывезлі сем'і ўсіх лесьнікоў, што служылі ў Пуслоўскага — без суду й сьледства.

У высылцы мы спаткалі й іншыя сем'і, у якіх бацька ці дзед служылі лесьнікамі ў паноў. Цікава, што ў Патапавічах жыло на сто адсоткаў беларускае й праваслаўнае насельніцтва. Паводле грэцкага гісторыка Герадота, калісьці на тэрыторыі сучаснага Палесься было мора. Гэтая тэорыя знаходзіць пацьверджаньне ў трох праявах. Па-першае, у нашай мясцовасьці было шмат балотаў, у якіх вадзіліся чарапахі. А як вядома з заалёгіі, чарапахі жывуць ці ў стэпах, ці ў моры. Відаць, тыя чарапахі, што вадзіліся ў тым палескім моры, зь цягам эвалюцыі абжыліся і ў балотах. Другое — гэта бурштын, які людзі даволі часта знаходзілі ў

ваколіцах Патапавічаў. Трэцяе — белыя пяскі, такія самыя, як на марскіх узбярэжжах.

Факт бясспрэчны, што мае далёкія продкі паходзілі са Швэцыі, нейкім чынам патрапілі ў Беларусь. Старэйшыя сваякі расказвалі, што нашае прозьвішча раней было Швэд. Аднак, верагодна, адзін з маіх продкаў, што служыў у царскай арміі, мусіў зьмяніць прозьвішча, дадаўшы распаўсюджаны на Палесьсі канчатак «юк». Мае бацькі — Сава й Марыя з дому Гардзійчук — былі сялянамі-хлебаробамі. Дзяцей у сям'і было пяцёра. Брат Пятро, што ваяваў у складзе польскага войска, загінуў у Нармандыі ў 1944 г., там і пахаваны. Сястра Эва, калі частка нашай сям'і апынулася ў Афрыцы, выйшла замуж за афіцэра, пераехала ў Паўднёвую Афрыку й там памерла. А старэйшая за мяне Тацьцяна й малодшая Зоф'я жывуць у Ангельшчыне, непадалёк ад мяне ў Манчэстэры. Дзед Канстанцін пахаваны на архангельскай зямлі, бабка Наталья, ягоная жонка, — у Танзаніі. Бацька й маці — у Ангельшчыне...

10 лютага 1940 г. я быў у Пінску, дзе вучыўся ў гімназіі, жывучы на прыватнай кватэры ў жыдоў на Стараганчарскай вуліцы. Тады стаялі страшэнныя маразы й я не збіраўся ад'яджаць з гораду ў вёску. Але нейкая сіла мяне падштурхнула, я сеў на цягнік і паехаў да сям'і. Прышоў да хаты позна ўвечары, стукаю ў дзьверы, а мне ніхто не адкрывае. Мяне ахапіў страх. Гэта былі вельмі неспакойныя часы, калі людзей забівалі, калі яны зьнікалі бязь вестак. Не хацелася верыць, што тое ж самае сталася з маімі роднымі. Адразу пасыла прыходу ў Заходнюю Беларусь саветаў у нашай і суседніх вёсках зьявіліся людзі, што выдавалі сябе за былых вязняў турмы ў Бярозе-Картускай. Але вонкава на вязняў не былі падобны, гаварылі па-расейску. Хутчэй за ўсё самыя сапраўдныя правакатары й шпіёны, гэтак званыя «вязьні» пабудавалі ў нашай вёсцы «трыюмфальную арку» з надпісамі, што ўсхвалялі Сталіна й Савецкі Саюз. Праз гэтую арку мусіла прайсці «вызваленчае» войска. У дачыненні да людзей, што ў хуткасьці адчулі савецкае «вызваленне», гэта была грубая цынічная акцыя. Прычым тое, што чырвонаармейцы расказвалі пра жыццё ў СССР на вялікіх сходах і па адзіноце, розьніцу

мела вялізную. У вёсцы Дубое саветы рабілі зьдзек над сьвятаром Рашоткам. І адным з гвалтаўнікоў быў былы ягоны вучань, што за польскім часам атрымаў ад Рашоткі двойку па Законе Божым. Людзі сталі запалоханяны, баязьлівыя, пужлівыя, недаверлівыя — у ціхіх і мірных Патапавічах пачынаўся масавы псыхоз.

...Шпарка пабег да цёткі, што горка плакала разам з бабай Натальяй. Яны мне й расказалі, што сталася. У нашу хату ўварваліся ўзброеныя энкавэдзісты, загадалі бацьку й дзеду сесьці на падлогу й залажыць рукі за патыліцу. Сёстрам, брату й матцы быў дадзены жорсткі загад зьбіраць рэчы. Даведаўшыся, якая трагедыя адбылася з маёй сям'ёй, я перапужаўся й разгубіўся: што рабіць? Прамільгнула думка ўцякаць у кірунку Берасьця, але яе адкінуў — быў яшчэ замалады й баяўся. Вырашыў 12 кілямэтраў ісьці пехатой да вёскі Дубое. Падышоў да школы, у якой утрымліваліся вязьні. Мяне прапусьцілі, праверыўшы сьпісы, дзе было й маё прозьвішча. Ужо потым даведаліся, што ў той самы дзень, калі я выехаў у Патапавічы, на маю пінскую кватэру прыходзілі «ворганы», каб забраць і мяне. Расшукаў сям'ю, абняў усіх і ўздыхнуў больш павольна — мы ізноў разам! Хоць і разумеў, што можа чакаць нас усіх у найбліжэйшы час...

У Пінску нас загрузілі ў таварны вагон зь цяплюшкай і дзіркай для асабістых патрэбаў. Некалькі разоў за два тыдні язды давалі хлеб, нейкую зупу. Бракавала вады. Тады на станцыях нам, здаралася, пад канвоем дазвалялі выйсьці на вуліцу, каб сабраць сьнегу й растапіць яго на ваду.

Пад Архангельскам нас пасялілі ў пасёлку «Дзясяты квартал», у драўляных бараках, якія на пачатку 1930-х пабудавалі ўкраінцы. Праўда, як мы прыехалі, ад іх засталіся адзінкі — усе паўміралі, ня вытрымаўшы ўмоваў жыцьця. Яны потым казалі, што нам пашанцавала: да іх стаўленьне было куды горшае. Нам паводле мерак антычалавечага савецкага рэжыму жылося больш-менш нармальна. Усе дарослыя мусілі ісьці да працы, а я пайшоў да школы, бо быў замалы для цяжкай фізычнай работы. Дачыненьні сярод усіх нацыянальнасьцяў, што жылі ў тым лягерным пасёлку (а там былі й беларусы, якія складалі прыкладна 70 адсоткаў, і ўкраінцы, і расейцы, і жыды), былі прязныя, ніколі паміж

сабой не сварыліся. Мо таму, што былі аб'яднанія агульным горам. Але мы былі пры ўсім пры гэтым сапраўднымі палоннымі, абмежаванымі ў перамяшчэннях. Адведваць суседні лягер нам было забаронена. Хоць пісаць лісты, атрымліваць пасылкі, вырашчваць гародніну мы мелі права. Дарэчы, харчовыя пасылкі ад сваякоў і нават незнаёмых людзей дужа нам дапамаглі. Бо людзі самотныя ці тыя ж жыды-ўцекачы, якія так рваліся ў савецкі «рай», пасылак не атрымлівалі й праз гэта часам моцна галадалі. Але з пачаткам Другой вайны галадалі ўжо ўсе. Празь некаторы час у свой маленькі пакойчык, у якім расьсяліліся восем асоб нашай сям'і, прынялі й хворую бабуку Наталью, якую нават у яе стане не пашкадавалі саветы.

Калі Сталін у 1942 г. падпісаў дамоўленасць з польскім эміграцыйным урадам аб гэтак званай «амністыі» польскіх грамадзян, мы сталіся нібыта вольнымі людзьмі — маглі выбіраць свой далейшы лёс. Лёс, які пралягаў удалечыні ад родных Патапавічаў, пра якія мы ўсе марылі й якія бачылі ў снах.

Напачатку мы вырашылі ехаць ва Ўральск, што ў Заходнім Казахстане. Але ва Ўральску пабачылі тысячы спэцперасяленцаў, хаос: горад не падаўся нам добрым для далейшага жыцця. Паехалі да «нямецкага» Паволжа, адкуль немцаў на той час ужо вывезьлі. Нам там спадабалася, але застацца нам забаранілі. Адзін паляк параіў празь Сярэдняю Азію прабірацца да Ірану.

У Тэгеране, куды мы патрапілі празь некалькі месяцаў бясконцых вандраванняў, жыцця на калёсах, папросту ўразілі палічкі крамаў, якія былі забітыя рознымі таварамі й прадуктамі харчавання. Бацьку, якому на той час было ўжо 48 гадоў, прызвалі ў польскае войска, у якім ён служыў у Іраку, Палестыне, праз Эгіпет патрапіў да Італіі. Летам 1946 г. прыбыў у Ангельшчыну, дзе праз тры гады дэмабілізаваўся з войска, працаваў да пэнсіі ў шпіталі. Памёр у 1980 г. Маці зь сёстрамі апынуліся ў Танзаніі, у лягеры Тэнгеру. Старэйшая сястра хадзіла да школы й гімназіі, малодшыя з маткай працавалі на розных работах. Хадзілі на службы ў праваслаўную царкву, настацелем у якой быў расейскі сьвятар зь Вільні Міхаіл Бажар'янаў. Летам 1948 г. дзеве сястры (Зося, як я ўжо расказаў, пераехала жыць у Паўднё-

вую Афрыку) выехалі да Ангельшчыны, дзе ўжо жылі я з бацькам — так мы ізноў, празь некалькі гадоў разлукі, злучыліся.

Я, нядоўга прабывшы ў Іране, патрапіў да Палестыны, дзе быў прыняты ў польскую кадэцкую школу, якая дала сярэдняю адукацыю — чатыры гады гімназіі й два гады ліцэю. Сярод 450 вучняў быў адзіным, хто запісаўся беларусам і праваслаўным. Падазраваў, што нашых хлопцаў было там нямала, але ў іх на той час былі прычыны, каб хаваць нацыянальнасьць і веравызнаньне — я не магу іх асуджаць. Не хаваў сваёй рэлігіі й мой сябра-ўкраінец Расьціслаў Глуўка. Не пабаяўся падаць праўду пазьней і адзін беларус, але яго «ўгаварылі» перайсьці ў каталіцтва. Не скажу, што мне прыходзілася цярэць ад палякаў прыніжэньні, але насцьцяржанасьць, недавер — бяспрэчна.

У Палестыне нашая кадэцкая школа, што мела вайсковы ўхіл, жыла ізалявана ад наваколя. З арабамі сустракаліся рэдка, толькі калі тыя прыходзілі ў наш лягер, каб выканаць тую ці іншую дапаможную працу. З жыдамі, што выехалі на гістарычную радзіму з Польшчы, часта гутарылі падчас нашых вандровак у Ерусалім, куды заўсёды выязджалі на праваслаўныя сьвяты й аглядалі Труну Госпаду, Галгофу, Вячэрнік, Крыжовую дарогу, Сьцяну Плачу й Тэль-Авіў. Там жа спатыкалі ўкраінцаў і расейскіх афіцэраў-манархістаў, якім расказвалі пра жыцьцё ў СССР, а тыя ўспаміналі царскія часы. Выязджалі да Віфлеему, Назарэту, да рэк Ярдан і Ерыхон, да эгіпецкіх пірамідаў, грабніц фараонаў. Прыязджаў да нас беларускі праваслаўны сьвятар Іван Савіч, родам з Луніначчыны, які таксама служыў у польскім войску. Айцец Іван быў нашым галоўным гідам падчас экскурсій па гістарычных месцах. Адведваў нас і айцец Усевалад Яськоў, архіяпіскап Сава. Я, праваслаўны, яго вітаў і мусіў злажыць рапарт. З Савам я потым некалькі разоў спатыкаўся ў Лёндане.

У 1947 г. праз той жа Эгіпет выехаў да Ангельшчыны, ступіўшы на зямлю ў порце Лівэрпуля. Тры гады здабываў вышэйшую адукацыю інжынэра-электрыка ў портсмуккім каледжы. Меў два гады практыкі, а потым заступіў на працу інжынэрам-канструктарам, спецыялізаваўся на машынах з пастаянным і пераменным токам. Як аматар займаўся тэх-

нічнымі перакладамі з ангельскай на польскую й расейскую мовы й наадварот. Гэта было маё хобі. Як перакладчык у 1965 г. езьдзіў у Польшчу, а ў 1969 г. — у Савецкі Саюз. У Маскве жыў у гасьцініцы «Расея», пабываў у Харкаве й Славянску, дзе абмяркоўваліся пытаньні будаўніцтва электрастанцый. Уражаньні ад наведваньня СССР апісаць цяжка. З аднаго боку, расейцы здаваліся сваімі, зь іншага — абсалютна чужымі, людзьмі, якія нанеслі мне й маёй сям’і вялікую крыўду. У мяне была ўпэўненасьць, што за мной сочаць, таму паводзіў сябе крайне асьцярожна. Каб адведаць Беларусь, родныя Патапавічы, нават і думак не было. І толькі таму, што баяўся пашкодзіць сваякам, якіх і сёньня маю тамака шмат. Нягледзячы на тое, што маю тэхнічную адукацыю, захапляўся й захапляюся па сёньня гуманітарнымі навукамі — гісторыяй, рэлігіяй, літаратурай. Бадай таму, што да гуманітарных дысцыплін прыкіпеў у сярэдняй школе. Таксама як аматар супрацоўнічаю з газэтамі «Беларусь», «Беларускі дайджэст», віленскай «Руньню». Раней часта пісаў на беларускія тэмы ў польскую штодзённую газету, што выходзіць у Ангельшчыне, аднак празь некаторыя непаразумеьні зь імі спыніў супрацоўніцтва. Заўсёды рэагую на памылкі, якія робяць ангельскія выданьні ў дачыненьні да Беларусі. Прыкладам, калі Міцкевіча называюць паэтам, што нарадзіўся ў Польшчы, ці Шагала — мастаком, што паходзіць з Расеі, прыходзіцца выпраўляць гэтыя грубыя памылкі. І ангельцы, трэба сказаць шчыра, іх прызнаюць, дзякуюць за папраўкі.

Сябрам згуртаваньня Беларусаў у Вялікай Брытаніі я стаўся яшчэ ў Палестыне. Знаёмыя ўкраінцы паказалі мне абвестку ў газэце, якая зьмясьціла аб’яву аб утварэньні ў Лёндане беларускай арганізацыі. Запоўніў усе неабходныя формы, стаўся афіцыйным сябрам згуртаваньня, атрымаў зь Лёндану шмат беларускай літаратуры. Але да выхаду на пэнсію сябрам я быў пасіўным, бо ўвесь час быў вельмі заняты на працы. Цяпер рэгулярна выяжджаю да Манчэстэра, што прыкладна за 45 кілямэтраў ад майго гораду⁹⁸, адведаваў сёстраў, хаджу да беларускай царквы. Нягледзячы на тое, што ў Манчэстэры існуюць ажно два беларускія

⁹⁸ У ангельскім напісаньні — *Congleton*.

прыходы (адзін узначальвае айцец Ян Абабурка, а другі — Міхась Іскрыцкі), актыўных беларусаў тамака засталася зусім мала.

Мая жонка Анастасія паходзіць з Наваградчыны, мае падобны да нашае сям'і лёс. Ейны бацька таксама быў лесніком, яе сям'я таксама жыла ў Архангельскай вобласці... Маем двух дзяцей. Галіна — акулістка, а Пётар — лекар, абое добра ўладкаваныя. Дарэчы, дзеці сёстраў таксама ўсе маюць вышэйшую адукацыю.

У Беларусі быў два разы — у 1989 і 1993 гг. Адведваў родныя Патапавічы, якія не пазнаў — вёска была спаленая падчас вайны. Кім, партызанамі ці немцамі, невядома. Як кажуць расейцы, бяз ста грамаў не разьбярэсься. Патапавічы адбудаваў наноў. Больш за ўсё здзівіла тое, што дзеці прыяжджаюць да старых бацькоў па харчы. Як і тое, што моладзь ірвецца як мага хутчэй перабрацца да вялікага гораду, тады як на Захадзе, наадварот, усе хочуць сяліцца на вёсках. Сустрэў вялікую колькасць знаёмых, сяброў, адпачыў зь імі душой.

ЗША

ДАТЫ, ІМЁНЫ, ПАДЗЕІ, ПРОЗЬВІШЧЫ

Франціш Бартуль
(Нью-Ёрк)⁹⁹

*16 лістапада 1918 г.,
в. Бязозкі Прыдзруйскае вол.,
Латвійская рэспубліка*

Чароўныя краявіды нашай вёскі Бязозкі складалі некалькі азёраў, якія ўліваліся ў магутную Дзьвіну, — няшмат у сьвеце такіх прыгожых, казачных мясьцінаў. За некалькі дзесяткаў кілямэтраў ад нас, праз раку, узвышаліся купалы полацкіх сабораў. Нягледзячы на тое, што да старажытнай беларускай сталіцы было рукой падаць, магчымасьці наведваць Полацак мы ня мелі. Лёс так склаўся, што нарадзіўся я на тэрыторыі Латвіі. Аднак латышоў у Бязозках не было — толькі беларусы, але яны былі не патрыятычныя, зрусіфікаваныя.

Вера й Франціш Бартулі з дачкой Ганнай

⁹⁹ Франціш Бартуль памёр празь некалькі месяцаў пасля інтэрвію, 4 сьнежня 2005 г.

Бацькі — Аляксандар і Адэля — былі непісьменныя, усё жыццё працавалі на гаспадарцы. Старэйшага брата Валента я ня ведаў — ён памёр да майго нараджэння. Вінцэнты служыў у латвійскай і савецкай арміях, памёр пасля Другой сусветнай вайны. Цяпер жывуць толькі брат Янка ды сястра Марыя.

Ад 1934 г.¹⁰⁰ латыскія ўлады пачалі жорсткі наступ на ўсё беларускае — зачынялі беларускія школы, нават размаўляць на роднай мове не дазвалялі. Латвійскі шавінізм адчуваўся вельмі востра. Савецкая ўлада, што прыйшла ў 1940-м, беларускія школы адчыніла, але нацыянальная палітыка аказалася зьявай часовай і нетрывалай. Пачалі арыштоўваць і рэпрэсаваць таленавітых і адукаваных людзей, а беларусізацыя зьмянілася русіфікацыяй. Камуністы дзеля сваіх мэтаў выкарыстоўвалі беднякоў — у эканамічным сэнсе незалежная Латвія пачувалася вельмі добра, аднак беларусы, у адрозненне ад латышоў, зямлі мелі мала й жылі значна горш за іх. Наймаліся да латышоў на працу — іх няшмат было ў Бязроках, таму працоўных рук не хапала.

У 1937 г. я скончыў у Дзвінску сярэднюю школу, празь нейкі час — Віленскую настаўніцкую сэмінарыю. У 1940 г. быў мабілізаваны ў Савецкую армію. Пасля пачатку вайны трапіў у нямецкі палон у Шчэціне, што на Балтыцы. Аднак дзякуючы таму, што вонкава ня быў падобны да тыповага савецкага салдата й добра ведаў нямецкую мову, немцы прызначылі мяне ў лягеры перакладчыкам. Зь лягера я і ўцёк. Паехаў на вакацыі на Радзіму й не вярнуўся.

Прыехаў да бацькоў у Дзвінск і там пачуў, што ў Менску арганізоўваецца афіцэрская школа. Ірвануў туды — «зробленыя» беларусы, такія, як я, думаю, нават больш фанатычныя за сапраўдных. Камэндантам школы быў Віктар Чабатарэвіч. Прозьвішчаў іншых выкладчыкаў і сваіх калег, на жаль, ня памятаю — з гадамі шмат чаго пазабывалася ды пераблыталася. Даты, імёны, падзеі, прозьвішчы... Чалавек я ўжо зусім не малады, хоць фізічна, дзякаваць Богу, пачуваюся някепска.

¹⁰⁰ Пасля дзяржаўнага перавароту 19 траўня 1934 г., ажыццёўленага прэм'ер-міністрам краіны Карлісам Ульманісам.

Потым у Менску працаваў перакладчыкам пры галоўным штабе Франца Кушала — вельмі паважнага, спакойнага чалавека. Па працоўных справах часта спатыкаўся й з Радаславам Астроўскім. Добра ведаў я і Ёсевалада Родзьку — вялікага беларускага патрыёта, жыцьцё якога скончылася вельмі трагічна. Роўна як жыцьцё тысяч ягоных калег і паплечнікаў. Трэба канстатаваць, што беларусы не былі так добра арганізаваныя, як латышы ці літоўцы, і кожны крок даваўся нам зь цяжкасьцямі.

З набліжэньнем Чырвонай Арміі мы пераехалі ў Кёнігсбэрг, дзе я працаваў у Камітэце Самапомачы: сустракаў беларусаў, якія прыяжджалі без дакумэнтаў. Потым адтуль, разам з Родзькам, мы ўцяклі. Біскуп Баляслаў Слосканс дапамог мне здабыць паперы, маючы якія, я мог вольна перамяшчацца па Нямецчыне, бо мае вайсковыя дакумэнты мяне б загубілі.

З Кёнігсбэргу я накіраваўся ў Баварыю, дзе вывучаў філязофію ў Мюнхэнскім каталіцкім унівэрсытэце. Правучыўся год і пераехаў у Рым, уладкаваўся ў Грыгарыянскі ўнівэрсытэт на той жа філязофскі факультэт. Вучыўся разам са мною Янка Садоўскі, які памёр у Канадзе. Асяродзьдзе там было чыста польскае, але нас, некалькіх беларусаў, апякаў прэлят Пётра Татарыновіч — беларускі патрыёт, якіх сьвет ня бачыў.

Жыць у Рыме мне падабалася — шыкоўны горад, прыемныя людзі. Але там не застаўся, падаўся ў Ангельшчыну — айцец Часлаў Сіповіч рабіў там калясальную беларускую справу, сьцягваў суайчыньнікаў з усяго сьвету. Падаўся ў камітэт працы, дзе пачуў: «Са сваёй адукацыяй ты тут і цэнта не заробіш». Што ж, мусіў перавучвацца. Здабыў спэцыяльнасьць тэхніка-дантыста, добра ўладкаваўся на працы. У ЗША мяне выцягнула жонка, я з задавальненьнем застаўся б у Эўропе. Што да беларускага жыцьця, то ў Ангельшчыне яно было пасіўным¹⁰¹. Можна, саветаў людзі баяліся ці што? Я ж супраць гэтых самых саветаў меў моцны аргумэнт — латыскі пашпарт. У Штатах¹⁰² да выхаду на

¹⁰¹ У 1949—1950 гг. Франціш Бартуль узначальваў Згуртаваньне Беларусаў у Вялікабрытаніі.

¹⁰² Ф. Бартуль пераехаў у ЗША ў студзені 1956 г.

Управа БХАА «Рунь». Зьлева направа: Аляксандар Надсан, а. Часлаў Сіповіч, Вітайт Рамук, Францішак Бартуль. 1952 г.

пэнсію працаваў па сваёй другой спецыяльнасці, меў уласны бізнэс — валодаў стаматалёгічнай лябараторыяй. Актыўную працу скончыў каля дзесяці гадоў таму.

З жонкай Верай¹⁰³, якая паходзіць з-пад Гомелю, мы ажаніліся ў Ангельшчыне. Маем дваіх дзяцей. Дачка Ганна — доктар стаматалёгіі, замужам за вядомым беларусам Сержуком Сокалавым-Воюшам. Сын Антон — аптэкар. Ганаруся, што дзеці, асабліва дачка, цудоўна размаўляюць на роднай мове. Сумна аднак, але ў ЗША беларуская справа замірае: старыя адыходзяць, а большасць маладых эмігрантаў цікавяць толькі грошы...

¹⁰³ Вера Бартуль (дзявочае Касцюкевіч) памерла 25 красавіка 2006 г.

БЕЛАСТОК – ОСЛА – БРЭМЭН – КЛІЎЛЕНД

Міхась Белямук
(Кліўленд, Агаё)

15 сакавіка 1924 г.,
в. Голя Берасьцейскага пав. Палескага ваяв.,
сёньня Камянецкі р-н Берасьцейскай вобл.

Адразу зазначу: жыхары нашай вёскі надта нэгатыўна былі настроены супраць польскіх уладаў, што палянізавалі ня толькі адміністрацыю й школы, але пасягнулі й на царкву¹⁰⁴.

Дзедзю фальварак, зямля матчыных бацькоў, і наш хутар, створаны ў 1928 г., агулам складалі гаспадарку ў 30 гектараў. У параўнаньні зь іншымі гаспадаркамі гэта быў даволі вялікі надзел. Бацька Павал і маці Ганна, акрамя мяне, мелі трох дачок: Маню, Тоню й Ніну. Апошняя памерла ў зусім маленькім узросьце. А ў 1942 г. амаль не палегла ўся сям'я. Увечары ў хаце сабралася шмат

Міхась Белямук. 1993 г.

людзей: прыехала цётка зь дзецьмі, прыйшло багата моладзі. Падчас гутаркі хтосьці пастукаў у вакно. Маці пайшла адчыняць. Нейкі чалавек прасіў ежы. Матка працягнула хлеб і кавалак сала, але замест удзячнасьці пачула: «Ну ўсё, цяпер не закрыеш». Да хаты бегла чалавек пяць. Бацька скамандаваў усім хавацца ў камору, але ўратавацца пасьпелі ня ўсе. У вакно ўляцела граната, раздаўся моцны выбух. Больш за ўсіх пацярпела сястра Маня — аскепкі гранаты

¹⁰⁴ Масца на ўвазе ўвядзеньне польскай мовы ў богаслужэньнях у праваслаўных цэрквах і пераклад літургічных тэкстаў на польскую.

пасеклі сьпіну. Маню паклалі на пасьцілку й аднеслі да суседа, Міколы Белямука.

У 1941 г. зь нямецкага лягеру, што месціўся за Бугам, прарваўшыся цераз калючы дрот, уцяклі некалькі сотняў, а то й тысяч савецкіх ваеннапалонных. Частка гэтых людзей затрымалася ў нашых мясьцінах. Людзі ставіліся да іх лагодна, даваўшы гэтак званым «усходнікам» прытулак. Чалавек трыццаць са згоды немцаў жылі ў Голі. Іван і Барыс — у нашай хаце. Іх лячыла бабка Наталья. Пазьней Іван пайшоў жыць да Аляксандры, ейны муж быў змабілізаваны ў польскае войска. Барыс застаўся ў нас. Адночы ля Пружаннаў зьявіўся аддзел «чэкістаў», які вэрбаваў «усходнікаў» у партызанскія атрады. Але ў партызаны людзі ішлі неахвотна. Можна таму мэтай выбуху ў нашай хаце было запалохаць людзей? Але ці толькі ўсходнікаў, ці ўсіх разам? Ці «чэкісты» разьлічвалі, што немцы паарыштоўваюць усіх незгаворлівых «усходнікаў»? Вэрсія ў думках дарослых тады было шмат, аднак чаго сапраўды хацелі асягнуць гэтыя бандыты — ніхто дакладна не даведаўся. Маня два месяцы праляжала ў шпіталі. Падлячылася. Аднак у 1944 г. памерла ад сухотаў. Як і мае бацькі, пахаваная ў Польшчы. Там жа зь сям'ёю жыве сястра Тоня.

У Голі я скончыў чатырохклясную пачатковую школу. У 1935 г. на дапамогу старому бацюшку, які на мясцовай гаворцы выкладаў нам Закон Божы, прыслалі маладога сьвятара Пісканоўскага. Той раздаў вучням «Эвангелье»... па-польску й загадаў, каб кожны да нядзелі яго вывучыў і прыйшоў на царкоўную службу. Хоць раней наведваньне царквы справай было цалкам добраахвотнай. Бацька, які быў у царкве скарбнікам, увечары вырашыў паглядзець, чым займаецца сын. Не перадаць ягонага абурэньня пабачаным: «Што, палякі ўжо й да нашай праваслаўнай рэлігіі дабраліся?!»

У нядзелю ўсе вернікі сабраліся ў царкве сьвятога Міхаіла. Пачалася служба на нашай гаворцы, але «Эвангелье» Пісканоўскі пачаў чытаць па-польску. Знаходзячыся пад уражаньнем бацькавай прамовы, я голасна зьявруўся да сваіх школьных сяброў: «Мы не палякі! Пайшлі адсюль!» Большасць дзяцей пакінулі царкву, за імі пацягнуліся ста-

рэйшыя людзі, абураныя такой непавагай маладога сьвята-ра. На наступны дзень каля дзв'ярай школы мяне сустрэў ашалелы ад майго ўчынку настаўнік Козік. Накрычаўшы, ён не стрымаўся й пусьціў у ход рукі — я заліўся крывёю. Бацька адвёз мяне ў Высока-Літоўск¹⁰⁵, дзе лекарам працаваў знаёмы беларус. Той параіў напісаць заяву ў паліцыю. Праз бацькавага добрага знаёмага Назарука ўдалося выйсці да самога палескага архіепіскапа Аляксандра Іназемцава, які праявіў прыныповасць і звольніў Пісканоўскага.

Са школы мяне ня выключылі, аднак гадаваю адзнаку па паводзінах выставілі «нездавальняючую». За гэта мяне не хацелі прымаць у высокалітоўскую сямігодку, думалі, што нейкі бунтар.

Дапамог Віктар Род, што жыў у маёнтку Караліна. Яго надта не любілі палякі, называлі «мужыком». А ён, між іншага, меў дзье вышэйшыя адукацыі — агранома й вэтэрынара, — стажыраваўся ў Даніі й Нямецчыне. Гэты чалавек верыў, што найлепшыя ўзоры вядзеньня сельскай гаспадаркі можна прывіць і ў Беларусі. Ён заклаў сельскагаспадарчую арганізацыю, у якую ўступіў і мой бацька. Два разы на год бацька атрымліваў спэцыялізаваныя часопісы, купляў у Рода саджанцы яблыкаў, ігрушаў, сьліваў, вішняў, пародзістых цялят, авечак, курэй. Празь Віктара я й паступіў у сямігодку, якую скончыў на «выдатна». Паўгоду правучыўся ў берасьцейскай гімназіі.

Калі Заходнюю Беларусь акупавалі саветы, Берасьце стала прыгранічным горадам — усіх жыхароў прымушалі атрымліваць пашпарты. У сельсавеце мне выпісалі пасьветку, аднак у пашпартны стол я яе так і не аднёс. Бацька й яго прыяцель Леанюк, параіўшыся, сказалі: «Мішка, калі ты аднясеш гэтую паперу чыноўнікам, то дасі гатовы матэрыял НКВД. Вывезуць нас усіх на Сібір». Што рабіць? Перайшоў у дзесяцігодку ў Высока-Літоўску. Правучыўся год, і пачалася нямецкая акупацыя. Я вярнуўся ў родную вёску, пачаўшы дапамагаць бацьку весці гаспадарку.

¹⁰⁵ Ад 1939 г. — Высокае, горад у Камянецкім р-не Берасьцейскай вобл.

Тым часам у Беластоку Ілляшэвіч, Сяднёў¹⁰⁶, Тамашчык пачалі стварэнне Беларускага камітэту, наладзілі выпуск газеты «Новая дарога»¹⁰⁷. Быў зарганізаваны хор пад кіраўніцтвам Арлова й Кіслага, што прыяжджаў да нас з гастролямі. Дапамагаў у працы камітэту й згаданы вышэй Мікола Назарук — стары беларускі дзяяч, адвакат. Падчас разгрому палякамі Грамады ён бараніў у судзе яе членаў. Грамада дзейнічала і ў нашых мясцінах. Так, Мікола Лагвінюк на пачатку 1920-х за незаконнае перакрочанне мяжы й распаўсюд беларускай друкаванай у Менску літаратуры быў асуджаны польскімі ўладамі на пятнаццаць гадоў. Адвакатам Лагвінюка на працэсе якраз і быў Назарук. Палякі ў яго потым забралі адвакацкую ліцэнзію.

Ужо тут, у ЗША, мне расказвалі, што за немцамі Назарук кароткі час быў заступнікам бурмістра ў Горадні. Прывозіў бацьку «Новую дарогу», якая распаўсюджвалася сярод мясцовых беларусаў. Бацька й Назарук прыкладалі старанні, каб зарганізаваць у Высока-Літоўску адзел камітэту. Аднак усе кіраўнічыя пасты ў горадзе займалі старыя польскія паліцыянты й урадоўцы, што ваража ставіліся да ўсяго беларускага й сыягвалі маладых хлапцоў у паліцыю.

Пасья здарэння з гранатай наша сям'я палічыла за лепшае перабрацца ў Высока-Літоўск. Адночы мяне выклікалі ў паліцыю. Абшукалі з ног да галавы й пачалі дапытвацца: дзе хаваю пісталет? Пісталет сапраўды ў мяне быў. На ўсялякі выпадак, каб бараніцца ад партызанаў. У выніку мяне й бацьку арыштавалі. Паводле ваеннага часу за незаконнае захоўванне зброі нам пагражаў расстрэл. Даведаўшыся пра гэта, Назарук кінуўся ў Беласток. Туды ўжо быў накіраваны былы настаўнік нямецкай мовы ў Вільні Егер, які атрымаў чын афіцэра гестапа. Эгер паабяцаў заапекавацца намі ды зьвярнуцца да свайго начальства. Празь дзесяць дзён нас выпусцілі, а церазь месяцаў сем-восем у

¹⁰⁶ М. Сяднёў (1915—2001) прыехаў у Беласток з Усходняй Беларусі толькі ўлетку 1943 г. У 1941—1943 гг. ён жыў у бацькоў на Магілёўшчыне.

¹⁰⁷ Выдавалася ў 1942—1944 гг. Галоўны рэдактар — Хведар Ілляшэвіч.

Высока-Літоўску зьявіўся Тамашчык. Кажа: «У Менску арганізуецца афіцэрская школа. Трэба, каб Міша ў яе запісаўся». Бацька пачаў адмаўляцца: замалы яшчэ. На што Тамашчык парыраваў: «А як жа справа зь пісталетам? Яна яшчэ не закрыта! Хто вас будзе далей бараніць? Мы ня будзем. Вырашайце самі». Іншага выйсьця, акрамя як пагадзіцца, не было. Прыехаў у Беласток. Агулам там сабралася чалавек трыццаць — як маладых хлапцоў, так і афіцэраў польскай арміі. Апошнія праз два дні зьніклі, і нас засталася чалавек пятнаццаць. Пасялілі ў двух вялікіх пакоях, выдаўшы харчовыя карткі. Дні праз тры-чатыры, калі нас пачалі перапаўняць думкі, чаму нас трымаюць у Беластоку, нас прывезьлі на працэдуру рэгістрацыі: сфатаграфавалі, зрабілі адбіткі пальцаў. Тады афіцэр гестапа й кажэ: «Нікуды вы не паедзеце. У Беластоку будзе зарганізаваны батальён Самааховы. Калі хто надумае ўцячы, будзе жорстка пакараны». Нас перасялілі на галоўную вуліцу Беластоку, на якой месціўся галоўны штаб Вэрмахту. Абавязалі ахоўваць будынкі, у якіх жылі гестапаўцы. Прайшоў тыдзень-два: заняткаў няма, зброі таксама, я — просты вартаўнік. Вырашыў вярнуцца дадому. Расказаў усё бацьку. Праз тыдзень яго выклікалі ў жандармэрыю: чаму сын уцёк? Бацька кажэ: «Яму ж абяцалі, што накіруюць у афіцэрскую школу, а ён вартаўніком стаў». «Калі за 24 гадзіны ён ня вернецца ў Беласток, будзе высланы ў канцлягер», — пачуў у адказ.

Ізноў няма выйсьця... Ісьці ў лес да партызанаў, што кінулі гранату ў хату? Не, лепш ужо быць вартаўніком у немцаў. Ад Ільляшэвіча я даведаўся, што Кёнігсбэрг¹⁰⁸ даў дазвол на ўтварэньне Беларускага батальёну самааховы. Пачалі зьяжджацца афіцэры й моладзь, пераважна з Горадні. Камэндантам батальёну быў прызначаны стары царскі афіцэр Іван Гелда. Прайшло месяцаў восем, і ў адзін сакавіцкі дзень 1944 г. гестапаўцы арыштавалі Гелду й... Пуніка, які чысьціў бульбу на кухні. Агулам арыштавалі чалавек 25: Асецінскі, [Мікола] Грыцук (ягоны брат працаваў на Бела-

¹⁰⁸ Беласточчына з часткай сучаснай Гарадзенскай вобласьці ў 1941 г. была далучаная да Ўсходняй Прусіі (адміністрацыйны цэнтар — Кёнігсбэрг).

сточчыне школьным інспэктарам), Матус і інш. Ніхто ня меў паняцця, чаму арыштавалі гэтых людзей. Асабліва Пуніка. У канцы 1943 г. у Беласток прывезлі ўкраінскі батальён. Пасялілі ў тым жа будынку, дзе жылі мы. Раз-пораз гестапаўцы пераапрааналі іх у цывільнае адзенне й адвозілі ў правінцыю, адкуль украінцы вярталіся з багатым уловам харчоў і самагонкі. Беларусы, даведаўшыся, што ўвесь скарб дастаўся ім ад сялян, пачалі дакараць украінцаў — паміж намі ўзьнік антаганізм. Таму ў хлопцаў былі падазрэньні, што да арыштаў прычыніліся даносы ўкраінцаў. Мой сябра Смактуновіч расказаў пад сакрэтам новым камэндантам батальёну Матысіку й Хоху, што гестапа мае сьведкі аб дзеянні Беларускай Незалежнай Партыі. Канкрэтных доказаў ня мае, але прыпушчае, што асяродзьдзе БНП — Беластоцкі батальён. Дарэчы, ведаеце, якім чынам вызваліўся Смактуновіч? Ён сустракаўся зь вельмі прыгожай дзяўчынай, нават хацеў зь ёй ажаніцца. Да дзяўчыны заляцаўся афіцэр гестапа, што, як высветліла дзяўчына, вёў допыты ў турме. Дзяўчына ўгаварыла афіцэра, каб той вызваліў з-за кратаў Смактуновіча.

Калі Савецкая армія рухала на захад, нас усіх маглі расстраляць. Аднойчы сабралі ўсіх жаўнераў батальёну й пачалі сартаваць па групах. Той самы афіцэр [гестапа] падказаў Гелду, каб браў сваіх хлопцаў і пераводзіў на правы бок. Тым, хто апынуўся на правым баку, казалі: «Вы вольныя!» Тых, хто стаяў зьлева, пагрузілі ў машыны й, праўдападобна, расстралялі...

Гелда на кароткі час вярнуўся да жонкі, а потым выехаў у Бэрлін¹⁰⁹. Матысік сабраў пазасталую частку батальёну, прыкладна палову, дзеля правядзеньня перамоваў. Матус настойліва прапаноўваў ісьці ў Белавескую пушчу, партызаніць. Матысік адказаў: «Хто хоча, ідзіце. Хто застаецца, са мной адступаюць у Прусію». Я вырашыў застацца з Матысікам.

Па дарозе ў Прусію спаткалі Асечінскага й Грыцука, якія таксама пачалі ўгаворваць ісьці партызаніць. Страцілі яшчэ каля дваццаці чалавек. Засталася каля сотні. Даведаліся, што

¹⁰⁹ Гелда быў уведзены ў склад Беларускай Цэнтральнай Рады, што ў той час знаходзілася ў Бэрліне.

асколкі нашага батальёну хочуць прылучыць да 30-й дывізіі СС Зыглінга, што выклікала ў нас абурэнне: дывізія гэтая зборная, не беларуская! Аднаго дня нам пашчасыціла: Матысік сустрэў немца дзядзю Кубу — заступніка Гелды ў Беластоку. Той падзяліўся інфармацыяй, што частку вайскоўцаў немцы плянуюць накіраваць у Нарвэгію. Гэтая перспэктыва падалася нам прывабнай, ва ўсялякім выпадку лепшай, чым трапіць на фронт. Прышоў загад ехаць у Нарвэгію цераз дацкі Орхус. Група Матысіка дабіралася цераз Бэрлін, другая — Сяргея Гоха — церазь Любэк. Мы з Матысікам завіталі ў Бэрліне да штаб-кватэры БЦР, гутарылі з Езавітавым, Кушалем і Васіленем. Тыя далі нам даручэнне, каб навязалі ў Нарвэгію сувязі з заходняй разведкай. Пасля вайны Матысік застаўся ў Нарвэгіі. Атрымаў стыпэндыю на вучобу. Скончыў стаггольмскую палітэхніку. Пасля працаваў у нарвэскай ваеннай індустрыі. У 1955 г. разам з нарвэскай дэлегацыяй адведваў ваенную базу ў Дэнвэры. Тады й атрымаў ад яго апошні ліст. З Калямбусу я пераехаў у Кліўленд, дзе змяніў тры кватэры, і мажліва ягонныя лісты да мяне папросту згубіліся. Які лёс напаткаў Матысіка далей, ня ведаю. Дадам, што паходзіў ён з Беласточчыны, нарадзіўся прыкладна ў 1910 г. Вучыўся ў Варшаўскай палітэхніцы. Трапіў у польскае войска, быў разьмеркаваны ў школу падхаронжых. Як і іншыя праваслаўныя беларусы, быў звольнены ў рэзэрв. А ў 1943 г. прылучыўся да Беластоцкага батальёну самааховы.

У Нарвэгіі нас пасялілі ў лесе, у бараках. Будавалі бункеры. Перад Калядамі Матысік даў загад: ідзі ў лес, сустрэнь рудабародага нарвэжца й зрубіце зь ім елку да сьвята. Спаткаў я таго нарвэжца. А ён даволі добра гаварыў парасейску: «Слухай, адпусьці мяне ў хату. Тут непадалёк — жонка прыехала, хачу яе пабачыць. Абяцаю, што вярнуся». Я адпусьціў. Пачало цямнець, а нарвэжца ўсё няма. Мяне ўжо пачынае калаціць пры думцы, што са мной могуць зрабіць немцы за такі праступак. Аднак бачу — вяртаецца нарвэжца: «Няўжо ты падумаў, што я ўцяку? Я ведаю, што цябе за гэта расстралялі б. Такі грэх на душу я ня ўзяў бы».

У нядзелі я стаў наведваць праваслаўную царкву ў Осла. Там пазнаёміўся з расейцам Бяловым — інжынэрам-эмігрантам, які ў канцы 1930-х перабраўся ў Нарвэгію. Адночы ён запрасіў мяне да сябе ў госьці, на абед. Мы разгаварыліся й не заўважылі, як сьцягнула. Гаспадар прапанаваў заначаваць у яго. Перад сном я стаў на калені перад іконай і маліўся. Бялоў гэта заўважыў празь дзьверы й раніцай сказаў мне: «Упершыню за 25 гадоў пабачыў маладога праваслаўнага хлопца». Так пачалося нашае сяброўства, амаль кожную нядзелю я быў госьцем у яго прыгожай утульнай хаце. Аднаго дня наш батальён перавезлі ў Ларвік, а адтуль — у Драмэн. Там мы й жаўнеры Вэрмахту склалі зброю. Частка хлопцаў уцякла ў невядомым кірунку. Каб здабыць ДП-карты, Матысік і Хох разам зь некалькімі хлопцамі паехалі ў Осла, дзе месціліся польскія лягеры. Засталося нас толькі асоб дзесьці. Прыходзіць загад: усе польскія грамадзяне мусяць пераехаць у Консбэрг. Пад'язджаем да будынкаў лягеру й бачым: уся тэрыторыя абнесена калючым дротам, узброеныя вартаўнікі. Пачаліся допыты. Я й па сёньня не магу сказаць, чаму назваўся жаўнерам арміі Ўласава. На што паручык Немчык, які веў допыты, адказаў: «Уласаў? А дзе ж тады дзеўся Беластоцкі батальён? Дзе Матысік? Тваё прозьвішча нам знаёмае, раскажы ўсю праўду, і мы пастараемся табе дапамагчы». Нічога не заставалася, як праўдзіва ўсё расказаць.

Немчык параіў мне зьмяніць прозьвішча, але я адмовіўся, спаслаўшыся на тое, што маю ў Амэрыцы дзеда. «Ведаеш яго адрас? Напішы ліст, і я адпраўлю вайскавай поштай» — прапанаваў Немчык. Церазь месяц я атрымаў ад дзеда пакет з запрашэньнем на пераезд у ЗША. Мяне пасадзілі ў машыну й адвезлі ў Осла. На другі дзень да Бялова прыйшлі Немчык зь Персьцяноўскім. Мне расказвалі, што гэты чалавек паходзіў з Заходняй Беларусі. А калі так, праўдападобна, што ён быў вывезены ў Сібір і там далучыўся да Арміі Андэрса. Меў ранг капітана.

Нас сфатаграфавалі й павялі ў польскае прадстаўніцтва. Ужо назаўтра ў мяне быў гатовы пашпарт, а Бялоў даведаўся, што праз два дні ў Амэрыку адыходзіць гандлёвы параплаў. Добра, думаю, але трэба аддзячыць людзям, якія дапамаглі вырашыць справы. Пайшоў у будынак, дзе знахо-

дзіліся вайсковыя прадстаўніцтвы ўсіх краін-пераможцаў. Пад чаркай забыўся аб дамоўленасці зь Бяловым, што да захаду сонца мушу вярнуцца. Спусьціўся на вахту ваеннага прадстаўніцтва, калі ўжо сьцямнела. Прашу вярнуць ДП-карту, вартаўнік гучна называе маё прозьвішча. Я выходжу на вуліцу, і тут двое ў цывільным падхопліваюць мяне за рукі й запіхваюць у машыну. Перасадзілі ў «Чайку» й адвезьлі на нейкі востраў, кінулі ў цёмную камору. У думках пракручваю, што са мной станецца. У найлепшым выпадку празь Фінляндыю, як уласаўца, пераправяць у СССР і дадуць 20—25 гадоў лягераў. У горшым... Тым часам Бялоў, які занепакоіўся маёй адсутнасьцю, распачаў мае пошукі. Пазваніў да Тамары Карстнэк — расейскай арыстакраткі, грамадзянкі Латвіі. Яна працавала ў ангельскага палкоўніка. Зьвязаліся з нарвэскай паліцыяй — мяне няма. Зьвярнуліся на радыё, газеты, куды толькі можна. Паліцыя, дарэчы, паведаміла, што такі выпадак ужо ня першы.

Прасядзеў у каморы пару дзён. Неяк чую: ідзе нейкая група людзей. Але не савецкіх жаўнераў, у якіх падэшвы падбіты цывікамі. Голас Персьцяноўскага. Той расказаў, што ў іх заставалася толькі шэсьць гадзін — з Осла ў Фінляндыю адпраўляюць шматтысячную армію арыштаваных... Я вольны, але што рабіць далей? Сядзеўшы ў каморы, я маліўся, і падчас малітвы мяне нібыта токам ударыла: уцякаеш у Амэрыку замест таго, каб шукаць бацькоў?! Бацькам не ўдалося ўцячы на Запад. З Бэрліну ў кірунку амэрыканскай арміі, ад савецкіх танкаў павярнулі назад, у бок Польшчы. У Польшчы яны й жылі.

Я папрасіў Персьцяноўскага, каб дапамог перабрацца ў Нямеччыну — бліжэй да бацькоў. Прыехаў у Любэк, дзе спаткаў дзесяць чальцоў батальёну. Сышліся на думцы, што добра было б перабрацца ў амэрыканскую зону. Брэмэн, хоць і знаходзіўся ў ангельскай зоне акупацыі, падпарадкоўваўся амэрыканцам. Расшукалі ў Брэмэне польскі лагер, зарэгістраваліся. Праз тыдзень знаёмых хлопцы ўладкаваліся на працу ў амэрыканскую вартаўнічую кампанію, і кантакт зь імі згубіўся. Шукаючы бацькоў, я паехаў у Гайдэнаў пад Гамбургам. Сустрэўся з прафэсарам музыкі Алесем Карповічам, які накіраваў мяне ў інтэрнацыянальны лагер у Гамбург. Мікола Шыла расказаў, дзе жывуць сёстры Жу-

коўскія — Валя й Раіса. Тыя паведамлілі, дзе спыніліся Хведар Ільляшэвіч і Канстанцін Хаванскі. Пра маіх бацькоў Ільляшэвіч нічога ня чуў. Прабыўшы ў Ватэнштэце некалькі дзён, я пазнаёміўся з шэрагам беларускіх дзеячоў — Міхасём Зуем, Сьвятаславам Каўшом, Вацлавам Пануцэвічам. Тым часам наш брэмэнскі лягер перанеслі ў Кобург. Пабачыўшы яго, усе схопіліся за галаву: вайсковыя казармы, абнесеныя дротам, вышкі, ахоўнікі-паліцыянты. Хочаш выйсьці зь лягеру — пакажы пропуск за подпісам камэнданта паліцыі. А я тады ўжо ведаў аб існаваньні лягеру ў Рэгенсбургу, куды пазьней і накіраваўся. Быў прысутным на Зьездзе беларусаў Нямецчыны¹¹⁰, на размове зь япіскапамі Апанасам і Філафеем, падчас якой Аляксандар Орса й бацька Родзькі¹¹¹ сталі перад сьвятарамі на каленях, молячы тых, каб ня ехалі ў Мюнхэн падпісваць акт аб далучэньні БАПЦ да Расейскай Зарубежнай Царквы.

Вярнуўшыся ў Кобург, на адной зь вечарынаў заўважыў групу хлопцаў, што трымаліся разам. Падышоў, папрасіў агню. Пачаў пытацца, адкуль хто паходзіць: Вялейка, Докшыцы... Адразу ж з задавальненьнем перайшлі на беларускую мову. Адзін з хлопцаў называўся Герман, які раскажаў пра свайго брата — Аўген быў камэндантам аднаго з блёкаў. Я іду да яго, пытаюся: «Ты зь Вялейкі?» Той адказвае, што з касці й крыві паляк. Вярнуўшыся ў Ватэнштэт, раскажаў пра гэты выпадак сябрам: адзін брат — беларус, другі, старэйшы, — паляк! Васіленя пытаецца: «А як выглядае гэты Герман? Апішы яго». Пачуўшы адказ, Аляксей папрасіў пачакаць некалькі хвілінаў. Вярнуўся з фатаздымкамі, гляджу — той самы Герман¹¹². Аказалася, што ён разам з Васіленем вучыўся ў Віленскай беларускай гімназіі, паступіў на факультэт права Віленскага ўнівэрсытэту. Змабілізаваў-

¹¹⁰ Маецца на ўвазе Зьезд праваслаўных беларусаў Нямецчыны, што прайшоў 5 траўня 1946 г. у Рэгенсбургу. Удзельнікі зьезду прагэставалі супраць пераходу япіскапаў БАПЦ пад юрысдыкцыю Расейскай Зарубежнай Праваслаўнай Царквы.

¹¹¹ Маецца на ўвазе пэдагог, грамадзкі дзяяч **Філарэт Родзька** (1890—1980), бацька старшыні БНП Усевалада Родзькі й мастачкі Галіны Русак.

¹¹² Размова пра **Аўгена Германа** (нар. 1912), у 1944 г. намесьніка акруговага начальніка Беларускай Краёвай Абароны ў Вялейцы.

шы іх у армію, палякі адправілі праваслаўных беларусаў у рэзэрв. За часам нямецкай акупацыі абодва служылі афіцэрамі ў Беларускай Краёвай Абароне. Васіленя папрасіў Янку Сурвіллу зрабіць мне копіі. У Кобургу зноў чую ад Германа той самы адказ: паляк з косці й крыві — і на гэтым кропка. Тады я пайшоў у атаку: «Добра, тады скажы мне, як паляк у рангу афіцэра апынуўся ў БКА?» Герман пачырванеў і закрычаў: «Вон з хаты!» Я дастаю фатаздымкі. Той, глядзячы на іх, аж у твары перамяніўся: «Хто табе іх даў?» — «Васіленя». Герман, зьмяніўшы інтанацыю, пачаў распытваць, дзе Васіленя, дзе Кушаль. Скончылася гэтая гісторыя сумесным расьпіцьцём гарэлкі й клічам «Жыве Беларусь!»

Надумаў аднойчы перавезьці беларусаў з Кобургу ў Міхэльсдорф. Аднак якраз у той час сярод беларускай дыяспары наступіў раскол, пачаліся сваркі. Аднаго дня ў Кобургу зьявіўся Аляксандар Асіпчык, які настойліва агітаваў за «зарубежнікаў». Паслухаўшы ягоныя прамовы, я засумняваўся, што хлопцы захочуць стаць удзельнікамі агульнабеларускай бойкі... А я ў Міхэльсдорф усё ж такі паехаў¹¹³, здаў экстэрнам матуральныя іспыты ў гімназіі й адправіўся ў ЗША.

Мяне прытуліла другая жонка майго дзеда, часова забясьпечыўшы мяне дахам над галавой і харчаваньнем. Паступіў ва ўнівэрсытэт Калямбус на гістарычны факультэт, аднак здабыць вышэйшую адукацыю не давялося. Я прыехаў у Кліўленд у самы жудасны момант, калі на ўсіх прадпрыемствах бракавала працоўных месцаў. Я ўладкаваўся ў кампанію, якая вырабляла такарныя станкі для

Міхась Белямук. 1955 г.

¹¹³ Напэўна, маецца на ўвазе тое, што ў Міхэльсдорфе жылі прыхільнікі Рады БНР.

вайсковай галіны. Там мяне паабяцалі падвысіць. У выніку ў гэтай кампаніі я прапрацаваў 32 гады, у 1982 г. выйшаўшы на пэнсію.

Першыя зь беларусаў, якім я дапамог пераехаць у Кліўленд, была сям'я айца Аляксандра Лічко. Аднаго дня атрымаў ад іх ліст, у якім яны скардзіліся на невыносныя ўмовы працы на плянтацыях бавоўны ў Арканзасе. Пайшоў па дапамогу да айца Капанадзі — настояцеля парафіі сьвятога Тэадосія руска-амэрыканскай мэтраполіі. Той паабяцаў Лічку дапамагчы, маўляў, няхай той дашле яму ўсе патрэбныя паперы, уладкуем. Прайшоў нейкі час, адказу Лічко не атрымаў. Я ізноў да Капанадзі. Той пачаў круціць: цяжка, працы няма. Тады я яму нагадваю, што ён абяцаў! Капанадзі зьмяніў тон размовы: «Ды ён жа быў сьвятаром у беларускія лягеры! Ён выкладаў Закон Божы ў беларускай гімназіі! Ягонныя дзеці былі беларускімі скаўтамі! Ён жа прыхільнік расчляненьня Расеі! Такім людзям ня месца ў расейскай царкве!» Аб гэтым выпадку я раскажаў свайму знаёмаму Буневічу, які займаўся маляваньнем хатаў. Выслухаўшы мяне, той паведаміў: едзем да Дудзіча, можа той чым зможа дапамагчы. Буневіч, Дудзіч былі шчырымі беларусамі са старой эміграцыі, што выехалі ў ЗША ў 1910-х гадох. Калі я прыехаў у Кліўленд, яны ўжо мелі дарослых дзяцей. Сын Буневіча вывучыўся ва ўнівэрсытэце й працаваў адвакатам.

Дудзіч з жонкай згадзіліся ўзяць да сябе ў хату дзьве асобы, забясьпечыўшы іх на тры месяцы бясплатным жыллом і на два месяцы бясплатным харчаваньнем. Галіна й Янка, дзеці Лічка, хутка знайшлі ў Кліўлендзе працу, даслалі бацькам 100 даляраў, каб тыя змаглі купіць білеты для пераезду.

Матушка Лічко, захварэўшы на запаленьне лёгкіх, памёрла дзесьці ў 1951 г. Сын Мікола выехаў у Фларыду. Янка, пабраўшыся шлюбам, ад беларускай справы таксама адышоў. Аб Галіне, што выйшла замуж за ўкраінца-вуніята, гадоў дзесяць чуваць нічога ня было. Потым ізноў пачала зьяўляцца ў царкве. Сам жа айцец Лічко памёр на пачатку 1970-х. Напачатку ён быў тут актыўны, але яго хутка адсунулі ад усіх справаў, прызначыўшы настояцелем царквы нейкага Казака.

Агулам выслаў у Нямецчыну каля 25 запрашэньняў, у тым ліку сям’і Аўгена Каханоўскага-Калубовіча. Ён тады лічыўся прэм’ер-міністрам Ураду БНР, і ніхто не хацеў высылаць яму запрашэньне, бо лічылі, што амэрыканскія ўлады не прапусьцяць яго ў краіну. Калі Каханоўскі ўжо чакаў параплаву ў Брэмане, прэзыдэнт Рады БНР Мікола Абрамчык пачаў патрабаваць ад мяне, каб я адмяніў свой выклік. Маўляў, яму гарантуюць у Нью-Ёрку кватэру й грошы на жыцьцё пры ўмове, што працаваць ён ня будзе. Але гэтыя абяцаньні аказаліся фальшывымі: пасялілі іх у самым жудасным раёне гораду, грошай не плацілі, ён ня мог знайсці працу. Тады ягоная жонка Яніна¹¹⁴ ня вытрымала такіх умоваў жыцьця й разам з дочкамі пакінула Аўгена. Калі я пра гэта даведаўся, накіраваўся ў Нью-Ёрк. Угаварыў іх пераехаць у Кліўленд. Разам яны пражылі каля двух гадоў. Маці Каханоўскага не любіла Яню й рабіла ёй жудасныя сцэны. Яня прасіла Аўгена знайсці новае памяшканьне, каб жыць асобна. Празь некаторы час яна спакавала рэчы й вярнула-ся назад у Нью-Ёрк... Каханоўскі ж пазнаёміўся зь Інай Рытар, ажаніўся зь ёю й знайшоў кватэру для сваёй маці.

Я ажаніўся даволі позна, калі Беларусь набыла статус незалежнай дзяржавы. Адведаўшы Радзіму, пазнаёміўся з жанчынай Тамарай, філёлягам, што працавала ў Інстытуце павышэньня адукацыі. Сваіх дзяцей я ня маю, але дапамог уладкавацца ў ЗША сыну Тамары, мэдыку па адукацыі. Ён ажаніўся з мэсыканкай, мае сваіх дзяцей.

Трэба адзначыць, што папэры, што я дасылаў беларусам у Нямецчыну, былі напалову

*Міхась Белямук з жонкай
Тамарай*

¹¹⁴ Маецца на ўвазе грамадзкая дзяячка **Яніна Каханоўская** (гл. біяграмы).

фальшывыя. У іх трэба было пазначаць працадаўцу, які гарантуе месца канкрэтнаму чалавеку, а таксама адрас кватэры, у якой гэты чалавек будзе жыць. Такія ўмовы выканаць было немагчыма, таму прыходзілася ісьці на хітрыкі. Я папросту адкрываў тэлефонны даведнік і перапісваў у блянкі інфармацыю, што трапляла на вочы. Дапамагала мне ўкраінская арганізацыя, якая, напрыклад, застрахавала маці Каханойскага на пяць тысяч даляраў, маючы на рахунку толькі пяць.

Аднаго дня я даведаўся, што мяне запрашае на размову эміграцыйны аддзел. Тыя наткнуліся на маё запрашэнне, адрасаванае Янку Раковічу: «Вось ты напісаў, што ён будзе працаваць на «Фордзе». Але ж «Форд» звальняе людзей! За гэта табе пагражае дэпартацыя з краіны». Я пачаў тлумачыць, што ўсе народы маюць свае арганізацыі, а беларусы што, Богам пакінутыя? Усё гэта чуў старэйшы чалавек, які вельмі зацікавіўся беларускім скаўтыנגам, тэму якога я каротка закрунуў. Пачаў мяне распытваць пра гісторыю беларускага скаўтынга ў Нямеччыне, раскажаў, што ён сам — стары скаўт. Мяне спыталі, ці толькі Раковічу я хацеў адправіць такое фальшывае запрашэнне. Я сказаў паўпраўды: «Не, ня толькі Раковічу, але й яшчэ нейкім 15—16 асобам». Адказ быў такі: «А хто, акрамя ўкраінцаў, цябе ведае ў Кліўлендзе? Хто можа за цябе паручыцца?» Я назваў прозьвішча рэдактара славацкай газеты Грушэўскага. Славакі ў Кліўлендзе мелі свой манастыр, каталіцкую гімназію. Калі ў пачатку 1950-х Мікола Абрамчык прыехаў у Кліўленд, мы зладзілі яму такі прыём, пра які ён і ня марыў. Зьнялі вялікую залю чалавек на 400—500, запрасілі прадстаўнікоў новай і старой эміграцыі. Славакі запрасілі Абрамчыка ў свой манастыр. На тых урачыстасцях я й пазнаёміўся са славацкай грамадой. Грушэўскі запэўніў прадстаўнікоў эміграцыйнага аддзелу, што запрошаных беларускіх людзей яны возьмуць на сваё ўтрыманьне. Чыноўнікі змякчэлі, але забаранілі мне далей займацца запрашэннямі.

Я пяць разоў быў на Бацькаўшчыне-Беларусі. Падчас аднаго з наведваньняў мне ўручылі дыплём ганаровага сябра Інстытуту гісторыі Акадэміі навук. Дыплём я атрымаў за дзеве навуковыя дысцыпліны: нумізматыку й сфрагістыку. Маёй спецыялізацыяй былі рымскія, арабскія, заходне-эўрапейскія манэты ды пячаткі князёў ВКЛ.

СЬЦЕЖКІ ЖЫЦЦЯ¹¹⁵

Лёнгіна Брылеўская
(Галівуд, Фларыда)

22 лютага 1923 г., в. Брускаўшчына
Маладзечанскага пав. Віленскага ваяв.,
сёння Маладзечанскі р-н Менскай вобл.

Я нарадзілася ў каталіцкай сялянскай сям’і Міхайлы Захаркевіча ў вёсцы Брускаўшчына. Далей за нашай вёскай, быццам нанізаныя на нітку, ляжалі Драні, Жарлакі, Мачыноўшчына, Брахоўшчына, трохі далей — Лялькаўшчына. Адтуль паходзіла мая маці, Юлія Зяневіч. Я нарадзілася ў адзін дзень з Джорджам Вашынгтонам — 22 лютага. Прыехаўшы ў ЗША, сьмяялася: глядзіце, пасялілася ў краіне, дзе адзначаюць маё сьвята.

Лёнгіна Брылеўская. Маямі

Дзед Якуб і бацька нарадзіліся ў Расеі, я й мае браты — у Польшчы, дзеці братоў — у СССР, а ўнукі — у незалежнай Беларусі... Але, уявіце, амаль усе нарадзіліся ў адной хаце! Наша сям’я была вялікая й адзіная ў вёсцы, што насіла прозьвішча Захаркевіч. Маці памерла, нарадзіўшы трэцяга сына, у 30 гадоў. Два браты й сястра жывуць і цяпер: адзін брат ды сястра ў Вільні, другі — у Ашмянах. Усе засталіся на Радзіме, і толькі я адна, як птушка, вылецела з гнязда ў

¹¹⁵ Назву ўспамінам дала сама аўтарка.

вырай. На шчасьце, савецкая ўлада сваякоў не чапала, з выняткам сястры, якая настаўнічала ў часе вайны. Яе доўга па розных кабінэтах цягалі.

Да прыходу саветаў бацька валодаў зямлёю — каб выкарміць плейму людзей, мелі шэсьць-восем кароў, тры кані, статак свіней, гусей, курэй. Потым уступіў у калгас. Адноўчы я запыталася: калі жылося лепей: тады ці цяпер? Ён адказаў, што цяпер — працы значна паменела. Адноўчы ў польскай амэрыканскай газэце ў разьдзеле «Гербы» пад гербам Бродзіс знайшла сваё прозьвішча, але дома ніколі ня чула гутарак пра наша шляхецтва.

Усе дзеці зь вёсак хадзілі ў школу, што месцілася ў доме праз вуліцу, які дзед здаваў у арэнду. Чатыры класы цягнуліся ў адной палове дому, у другой — жыла настаўніца Адэля Мірановіч. Хоць побач вёскі ляжаў маёнтак графа Тышкевіча зь дзясяткам тысяч гектараў зямлі, ніхто не асьмельваўся прасіць у пана кавалачак зямлі пад школу. Пятую, шостую й сёмую класы скончыла ў Хажове. Жэня Завадзкая, Каця Ватаева ды я стараньнямі кіраўніка школы Талягі атрымалі стыпэндыю на навучаньне ў Маладзечанскай гімназіі. Яны дзьве — на 100%, я — на 50%, бо бацька «заможны». Аднак правучыцца пасьпела толькі два курсы — пачалася вайна. 17 верасьня 1939 г. жаўнеры Савецкай арміі з татарскімі тварамі захапілі Заходнюю Беларусь. Пракамуністычная моладзь «падняла вушы», хадзіла ды сьпявала:

Ад веку мы спалі й нас разбудзілі
Сказалі, што трэба рабіць,
Што трэба свабоду, зямлю чалавеку,
Што трэба буржуяў пабіць!¹¹⁶

Аднак людзі ня доўга пешыліся «свабодай». Ужо ў 1940 г. эшалёны цялятнікаў стаялі на станцыі ў Маладзечне, куды грузілі польскіх асаднікаў, сем’і польскіх афіцэраў, паліцы-

¹¹⁶ У арыгінале верш «Ад веку мы спалі» («Беларуская Марсэльеза») гучыць крыху па-іншаму:

Ад веку мы спалі, і нас разбудзілі,
Мы знаём, што трэба рабіць,
Што трэба свабоды, зямлі чалавеку,
Што трэба зладзеяў пабіць.

янтаў, нават лесьнікоў. Вывезьлі й сям'ю маёй мачыхі, якая была дачкой асадніка. Пазьней бацька атрымаў ад іх ліст з просьбай прыслаць трохі сухароў. Бацьку таксама прызналі «кулаком». Тады маеш хлеб на стале — кулак. У хаце сталі прыгатаваньня мяшкі з самымі неабходнымі рэчамі: рыхтаваліся да прыезду «чорнага ворану». Аднак нам пашчасьціла: у Сібір бацьку ня кінулі. Не пайшоў ён і ў войска. Не кранулі, відаць таму, што пільнаваў дваіх малых дзяцей ды старога дзёда.

Каб пазбавіць бацьку адной губы пры стале, у сямнаццаць гадоў я падалася на працу ў «Белторгплодоцэнтрест» [у Маладзечна], па пратэкцыі свайго будучага мужа Ўладзімера Брылеўскага, які працаваў там аграномам. Займалася гэтая арганізацыя зьбіраньнем садавіны й гародніны зь сялянскіх падворкаў, а таксама скупкай грыбоў. Умовам сяляне падпарадкоўваліся жорсткім. Бульбу, напрыклад, мусілі здаваць толькі буйную ды сухую, каб не папсавалася ўзімку.

Не пасьпелі прывучыцца да сыстэмы фальшаваньня паказчыкаў прадукцыі, як пачаўся напад немцаў на Беларусь. Пасьля польскага войска, якое добра маршыравала, мела вывучку, было з густам апранутае, савецкія жаўнеры выклікалі жаль: галодныя, змучаныя, на нагах нейкія лапці... Калі на вуліцах у 1939 г. зьявілася цяжкая артылерыя, людзі з жахам пачалі перагаворвацца: што, саветы цяпер тут назаўсёды застануцца? А калі са сваёй тэхнікай прыйшлі немцы, якіх памяталі па Першай сусьветнай вайне, размовы пайшлі іншыя: не-е, назаўсёды ў нас застануцца гэтыя, з такой зброй, да Ўралу дойдуць!

За паўтара году савецкай улады народ сыярпеў столькі гора, што прыход немцаў сустрэў з аптымізмам. У паветры гудзелі самалёты, а салдат трымаўся «штольцы», сапраўды як акупант. Яшчэ ня скончыўся 1941 г., як паказалі немцы свой сапраўдны твар. Змабілізавалі маладых, здаровых мужыкоў капаць акопы ў лесе за ракой Ушой, у якіх злажылі ўсё жыдоўскае насельніцтва гораду. Горад замёр. Усе дзівіліся й не давалі веры, што нешта падобнае магло здарыцца. Казалі, што засыпаньня акопы яшчэ доўга шыдарам хадзілі. Ніхто не пайшоў паглядзець ці палажыць кветку, як варта было б зрабіць. Людзі ціха казалі: «добра ім так!» —

за іх актыўны ўдзел у супрацоўніцтве з савецкай уладай цягам 18 месяцаў.

Потым распачалася партызанка. Людзі аднолькава цярпелі з двох бакоў: днём у хату прыходзілі немцы ці, дакладней, прадстаўнікі ад немцаў, а ноччу — партызаны, якіх баяліся больш. І тыя, і другія забіралі ў гаспадара апошнія. Да таго ж людзі бачылі, як жорстка немцы ставіліся да савецкіх ваеннапалонных. Каля нас яны працавалі на лётнішчы, дык жанчыны вёдрамі насілі ім нейкую страву — капусту, кашу, усё, што было ў хаце. Беларуска ж цывільная адміністрацыя не была апорай для насельніцтва. Па-першае, таму, што ня мела значных паўнамоцтваў. А па-другое, сярод яе хапала здраднікаў, якія супрацоўнічалі з партызанамі.

Пацягнуліся пехатою ў Вільню (а гэта каля 100 кілямэтраў) Барыс Кіт, Франук Шаўроўскі¹¹⁷ і Ёладзімер Брылеўскі да Беларускага нацыянальнага камітэту, каб даведацца, што рабіць далей. Даведаліся, што палякі ўсюды самазвана займаюць становішчы й распраўляюцца за мясцовым беларускім насельніцтвам. Брылеўскі вярнуўся з прызначэннем заняць становішча бурмістра ў вёсцы Лебедзева¹¹⁸, а Шаўроўскі стаў камэндантам паліцыі.

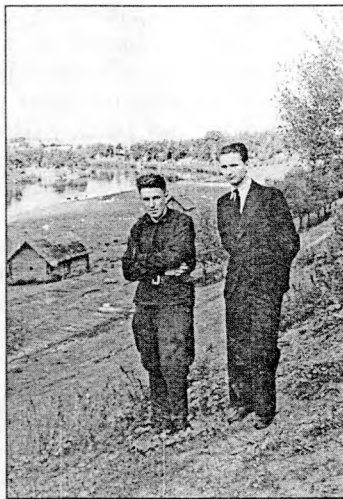
Лебедзева ляжыць на паўдарогі зь Менску ў Вільню, і многія дзеячы па дарозе затрымоўваліся, начавалі, мянялі хурманкі ў Брылеўскага, а ягоная сястра Ніна рыхтавала для гасцей сьняданьні й вячэры. Але ў Лебедзеве мы праблілі нядоўга. Аляксандар Калодка, які трымаў руку на беларускім нацыянальным пульсе, прапанаваў Брылеўскаму ўзначаліць Смаргонскі раён, дапамагчы ў змаганьні зь мясцовай польскай паліцыяй. Валодзя не адмовіўся, хоць меў тады толькі 24 гады... Набраў штат працаўнікоў: заступнік

¹¹⁷ **Францішак Шаўроўскі** (04.06.1902, в. Кулёшчына Маладзечанскага пав. Віленскай губ. — 05.02.1976). Першы эмігрант новай хвалі, які прыехаў пасля Другой сусветнай вайны ў Саўт-Рывэр (Нью-Джэрзі). Дапамог перабрацца ў ЗША некалькім дзясяткам чалавек. Браў удзел у заснаваньні й працы Злучанага Беларуска-Амэрыканскага Дапамагавага Камітэту. Памёр пасля доўгай і цяжкай хваробы. Пахаваны ў Маямі (Фларыда).

¹¹⁸ Сёньня вёска ў Маладзечанскім р-не Менскай вобл.

Альфонс Шутовіч зь Вільні, сакратар — Тамашэвіч са Смаргоні, машыністка — Фруза Капусьцінская й... Лёнгіна Захаркевіч, урадовец пашпартнага стала. Але доўга грэць крэслы новай уладзе не прыйшлося: камісарыят «Остлянду» аддае Літве вялікую частку Беларусі, уключаючы Смаргонь з раёнамі. Са зьлепкаў Вялейскага, Маладзечанскага й Смаргонскага раёнаў зрабілі новы Жодзішкаўскі раён з цэнтрам у вёсцы Жодзішкі, што за чатырнаццаць кілямэтраў ад Вільні. Брылеўскі стаў там начальнікам. Як сьмяяліся людзі, раён гэты нагадваў на мапе Чылі. Такі ж доўгі й выцягнуты. Са смаргонскай управы пераехалі толькі заступнік Шутовіч, перакладчык Кунгэ (жыд) і я. Хутка ўправа была скамплектаваная — сілы былі змабілізаваныя з Валожына, Беніцы¹¹⁹, Залесься¹²⁰ й Вільні. 25 студзеня 1943 г. Уладзімер Брылеўскі абвянчаўся зь Лёнгінай Захаркевіч у праваслаўнай царкве ў Рацавічах. Шлюб даваў а. Кузьміч. Там мяне, каталічку, запісалі праваслаўнай.

Улетку 1943 г. на Жодзішкі адбыўся страшэнны напад партызанаў. Казалі, што справакавалі яго палякі ды іншая дрэнь. Пазабівалі некалькі паліцыянтаў, немцаў, простых людзей. Сярод забітых аказаліся камэндант Каркоза з жонкай і двума малымі дзецьмі, Уладзімер Сівец і Тамаш Трызна. На трэць быў разбураны мост, які зьвязваў мястэчка й вялікае поле — людзі ня мелі магчымасьці даставіць да хаты

*Аляксандар Сівец і Уладзімер
Брылеўскі ў Жодзішках. 1943 г.*

¹¹⁹ Сёньня вёска ў Маладзечанскім р-не.

¹²⁰ Вёска ў Смаргонскім р-не.

збожжа. Мусілі перавозіць ураджай на лодках. Лясы кішэлі ад партызанаў усялякай масьці. Управу згодна з загадам акругі ў Вялейцы перавялі ў Войстам. Брылеўскі працаваў днём адзін, начаваў на пунях у давераных беларусаў. Тады Валодзя вырашыў ехаць у Вялейку, каб паведаміць адміністрацыі, што складае паўнамоцтвы. Маўляў працаваць у мястэчку немагчыма — аховы няма, паліцыянты ці забітыя, ці разьбегліся, немцаў таксама пастралялі. За такую заяву яго кінулі за краты Вялейскай турмы¹²¹.

Але пра гэта я даведалася пазьней. А тады наняла дзьве хурманкі ды вярнулася ў Смаргонь — каб адшукаць кватэру. Знайшла, чакаю мужа, а яго ўсё няма й няма. Пайшла ў Вялейку, спаткалася з доктарам Катовічам, які на той час быў акруговым лекарам. Пытаюся, куды дзеўся мой муж, а ён ціхенька, каб ніхто не пачуў, баючыся, адказвае: «Валодзя ў турме». І што я зрабіла? Пайшла ў Залесьсе, дзе жыў Валодзеў бацька, потым у Маладзечна, а ўжо адтуль — у Вялейку. І ўвесь час пехатою! У адной руцэ — паліто, у другой — харчы. Прынесьці дык прынесла, а як гэтыя рэчы перадаць у турму? Сустрэла Перамыкіна, які працаваў у вялейскім СД. Дык той даручыў перадаць падаянку Аркадзю Качану — стрыечнаму брату Кастуся Акулы. Той усё зрабіў як належыць. Начальнікам камэры, дзе сядзелі трыццаць чалавек, быў Аляксандар Калодка. У адрозьненне ад іншых вязняў, той спаў не на падлозе, а на нарах. Да сябе на нары ўзяў ён і Валодзю. Прасядзеў муж там цэлы месяц. Потым нас пад канвоем даставілі ў Фаніпаль, што пад Менскам, ды далучылі да групы з 70—80 чалавек, што ад'яжджала ў Нямецчыну.

На шчасьце, цягнік доўгі час стаяў на станцыі — рамантавалася пашкоджанае чыгуначнае палатно. Мы папрасілі адпусьціць нас, каб набраць вады. Даведаліся, у якім кірунку знаходзіцца Менск, — ды ўцяклі.

¹²¹ Вялейская турма — адзін з сымбалаў зьнішчэньня ўсяго беларускага ў гісторыі. У 1939—1941 гг. тут сядзелі, а потым пад яе сьценамі расстраляныя бальшавікамі ў чэрвені 1941 г. сотні жыхароў Вялейшчыны. Зьнішчэньне беларусаў было прадоўжана й немцамі.

20-кілямэтровы пуць да сталіцы пераадолелі вельмі хутка. Зайшлі ў Менску ў Чыгуначную царкву, у якой а. Мікалай Лапіцкі з прыхаджанамі рыхтаваўся да яе асьвячэньня. Цэлы месяц сядзелі ў кватэры доктара Аркадзя Арэхвы на Ленінградзкай: выйшаў загад, паводле якога ніхто ня меў права выязджаць зь Менску. Дарэчы, упершыню я ўбачыла Менск яшчэ да вяселья з Валодзем, калі мы наведалі [у тэатры] «Кармэн», а адное добрае, што я зрабіла, дык гэта кінула пачку махоркі ў лягер палонных.

У сталіцы мы знаходзіліся на заячых правах, а трэба было хутчэй вырашаць, як жыць далей. Каб атрымаць пропуск на цягнік, запісаліся студэнтамі ў мэдычную школу ў Новай Вялейцы¹²², якая нядаўна пераехала туды з Магілёва на чале з доктарам Сьцяпанавым. Уладзімер усю дарогу зь Менску да Маладзечна прасядзеў на курцішках на «галёрцы» вагону, бо заўважыў некалькі знаёмых твараў, а будучы амаль бяспраўным, баяўся ўсіх, асабліва сваіх. У Беларускім камітэце ў Вільні даведаліся, што рыскаму часопісу «Новы шлях»¹²³ патрабуецца карэктар. Так мы апынуліся ў латвійскай сталіцы, дзе прабывлі ажно да канца 1944 г. Жылі на адной кватэры генэрала Дзямідава разам з Алесем Салаўём — без электрыкі, газу, абагрэву. Дзямідаў жыў тады ў Літве¹²⁴ і ў Рыгу прыяжджаў нячаста. Гэты чалавек запамніўся тым, што многа расказваў пра сябе, свае прыгоды й далёка не заўсёды — праўду. Аднак мы былі ўдзячныя яму за прытулак. Я паступіла на працу ў друкарню «Рота»: працавала на лінатыпе, набірала кнігу Уладзімера Сядуры «Беларускі тэатар»¹²⁵. Працаваць прыходзілася ўвечары, калі

¹²² Сёньня ў межах гораду Вільня (Літва).

¹²³ «Новы шлях» — ілюстраваны часопіс, што выдаваўся два разы на месяц для жыхароў акупаваных тэрыторый у 1942—1944 гг. у Рызе. Выйшла 46 нумароў. Выходзіў па-беларуску (галюўны рэдактар — Уладзімер Сядура), па-латыску (Jaunais seiš) і па-расейску («Новый путь»). Рэдактарам усіх трох часопісаў быў **Аляксандрац Анцанас** (1910—1944). Большасьць матэрыялу рыхтавалася нацыянальнымі рэдакцыямі, частка (прапагандысцкага характару) перадавалася кіраўніцтвам Райхскамісарыату «Остлянд», адміністрацыйным цэнтрам якога была Рыга.

¹²⁴ М. Дзямідаў настаўнічаў на Латгальшчыне (Латвія).

¹²⁵ Здаецца, кніга праз ваенныя закалоты так і ня пабачыла сьвет.

быў вольны лінатып. А было іх хіба васьмянаццаць. У другую зьмену, акрамя мяне, ніхто не працаваў. Позна ўвечары адна вярталася дадому праз парк, нікога не баялася. А сёння боязна ў хаце сядзець — часы зьмяніліся...

Рэдакцыя «Новага шляху» месцілася ў адным з пакойчыкаў у гэтай самай друкарні «Рота». Пры адным стале сядзелі Салавей і Брылеўскі, побач — машыністка Брыкава зь вельмі старой, як яна сама, машынай. Паміж ёю й дзьвярыма ўціснуўся Масальскі¹²⁶. Сядура, хоць і быў галоўным рэдактарам, свайго стала ня меў. Прыходзіў у рэдакцыю рэдка і псаваў усім кроў. Жорстка сьмяяўся з Салаўя, славесна здэкаваўся зь яго — такі быў чалавек¹²⁷. Часам прыходзіў Канстанцін Езавітаў — філяр¹²⁸ беларускасці ў Латвіі. Прыносіў апошнія весткі з фронту, навіны зь Беларусі. Зарганізаваў у Рызе зьезд настаўнікаў беларускіх школаў. Адказнай рэдактаркай «Новага шляху» ды «Новага пуці» была мадам Сэскіс, латышка, дама пэрыяду XIX ст. Сядура яе пытаў: «А што вы будзеце дэлаць, калі большевікі прйдут? Куды будзеце удіраць?» Адказвала: нікуды. Але, відаць, пабачыла сібірскія лягеры...

Захацеўшы паесці кіўбас, сьвежай гародніны, словам, трохі адкарміцца, паехалі адведаць маю цётку ў Курляндый, муж якой быў латышом. А там па радыё пачулі, што савецкія войскі блізу Рыгі — туды ўжо ня вернецца. Ня было магчымасці заставацца і ў вёсцы: і там чырвоныя падпіралі — апынуліся ў савецкай анкляве. Усюды шасталі ня-

¹²⁶ Пётра Сакол (сапр. Масальскі; 14.07.1905, в. Пасіене, Лудзенскі р-н, Латвія — 06.07.1985), пісьменьнік, перакладчык. Скончыў беларускія настаўніцкія курсы ў Рызе (1926), выкладаў у Дзьвінскай беларускай гімназіі. За ўдзел у сацыялістычным руху ў 1929 г. пазбаўлены права займацца пэдагогічнай працай і да 1939 г. зарабляў часовай працай. У 1942—1944 гг. — карэктар-перакладчык часопісу «Новы шлях» (Рыга). У 1945 г. асуджаны савецкімі ўладамі за «супрацоўніцтва з фашыстамі» і высланы ў Хабараўскі край (1945—1947).

¹²⁷ У лісьце У. Сядуры да Антона Адамовіча Сядура дае вельмі добрую характарыстыку Алесю Салаўю й супрацоўніцтву зь ім. Гл.: Так паяў Салавей // Адамовіч Антон. Творы. Нью-Ёрк, 2003. С. 394—609.

¹²⁸ Ад польск. *filary* — слуп, стоўп.

мецкія жаўнеры, якія жылі за кошт выселеных сялянаў. Памятаю, як сьпяваў адзін жаўнер:

До сьвіданьне, балалайка, німа куры, німа яйка,
Німа масья, німа шпэк, нікс дзевушкі — альлес вэг!

Праз Эстонію з Рыгі эвакуаваліся Сядура, Салавей і Езавітаў. Перажывалі, што нас зь імі не было. Селі на першы цягнік — сышлі ў Ліепаі. Там муж раптоўна сустрэўся са знаёмым па Рызе немцам, які падказаў, што ў адной сынагозе — зборны пункт людзей, якія едуць у Нямеччыну. Здабылі білеты на параплаў, аднак бачу: наш «шыф»¹²⁹ называецца інакш за той, на які мае квіткі бальшыня людзей! Пайшла чутка, што людзей самотных або бязьдзетных накіроўваюць капаць акопы. Выратавала нас тое, што я ўмела падбрабляць подпісы. Дык я сьцерла назоў нашага «шыфу» ды напісала патрэбны! Тое ж зрабіла яшчэ для дзвюх сем'яў.

На параплаве дабраліся да Гданьску, колькі часу правялі ў Гдыні. Між тым Чырвоная Армія ўжо прайшла Варшаву¹³⁰ ...

Параплаў наш бамбілі так, што ён амаль не перакульваўся. У вагонах пасажырскага цягніку, на якім мусілі ехаць углыб Нямеччыны, не было аніводнага вакна — усе павыбіваныя. Па дарозе спыніліся на карантын, спалі на драўляных нарах, разьлічаных на аднаго чалавека. Адное паліто слалі пад сябе, другім — накрываліся. Перакідалі нас зь месца на месца, адное было добра, што трапілі пад апеку латышоў, людзей больш сьвядомых ды настойлівых за беларусаў. Яны карысталіся тым, што іх дзедзі служаць у нямецкім войску, умелі выбіваць лепшыя ўмовы. Мы разам і жылі. Жылі мы ў глухім мястэчку, нават пошты не было. І тут на табе — ліст з Бэрліну, ад Езавітава! Ён запрашаў Валодзю ўзначаліць Беларускае камітэт, ці яшчэ што. Але куды было ехаць — Чырвоная Армія падабралася пад самую сталіцу.

¹²⁹ *Schiff* (нямецк.) — карабель.

¹³⁰ Падзеі адбываюцца не раней за студзень 1945 г.

У хуткім часе пераехалі ў Ляйпцыг, у ваколіцах якога Валодзя атрымаў працу па адукацыі — ён скончыў Варшаўскі сельскагаспадарчы інстытут. Там, пад Ляйпцыгам, і дачакаліся прыходу амэрыканцаў. І амаль ня трапілі ў кіпцюры СМЕРШу. Ягонья прадстаўнікі ўпэўнівалі, што «родина вам все простит». Але мы, як былыя грамадзяне Польшчы, пад гвалтоўную рэпатрыяцыю не падпадалі. Перавезьлі нас у польскі лягер. Я там працавала сакратаркай, а муж спачатку ў харчовым адзеле, потым — настаўнічаў. З-за недахопу настаўнікаў у школе пачала працаваць і я. Прыяжджалі ў лягер прапагандысты «Новай Польшчы»: «Родацы, край чэка! Бэндзем разэм будоваць наша ойчыз-не!» Ствараліся горшыя ўмовы жыцця, каб народ вяртаўся. І шмат хто падаўся... Палякі ў Нямецчыне паводзілі сябе надта неспрыгожа: кралі ў немцаў усё, што, як кажучь, дрэнна ляжыць. А немцы, па звычцы, і дзьверы ніколі не зачынялі, адзін аднаму давяралі.

Аднойчы паліцыя зрабіла ў лягеры вялікую рэвізію, арыштавала цэлую машыну людзей. І на іх абарону стаў увесь лягер, асабліва жанчыны! У бок паліцыянтаў паляцелі камяні, палкі, сьмецьце. І паліцыя мусіла зьехаць!

Польскіх грахоў браць на сябе ніхто не хацеў, і таму прадстаўнікі іншых нацыянальнасьцяў паразьяжджаліся хто куды. Мы — у інтэрнацыянальны лягер у Зэдорфе, бальшыню ў якім складалі ўкраінцы. Ва ўкраінскую школу хадзілі беларускія дзеці, якім мой муж выкладаў беларускую мову два разы на тыдзень. Хутка гэты лягер зьліквідавалі й нас перавезьлі ва ўкраінскі лягер «Лысэнка» ў Гановэры. Па ініцыятыве Брылеўскага пайшлі да камэнданта лягера Шпака, які даў дазвол на адкрыцьцё беларускай школы. Дзяцей набралася на чатыры клясы. Настаўнічалі Брылеўскі, Міхал Завістовіч¹³¹, Віктар Літаровіч¹³². Вучні Валодзі й па сёньня жывучь у Саўт-Рывэры. Былі заргані-

¹³¹ **Міхал Завістовіч** — грамадзкі дзяяч, бацька старшыні Беларускага Кангрэсавага Камітэту ў Амэрыцы Расьціслава Завістовіча (1928—2000).

¹³² **Віктар Літаровіч** (1923—1967) — першы скарбнік парафіяльнай рады царквы сьв. Еўфрасіньні Полацкай у Саўт-Рывэры (штат Нью-Джэрзі). Пахаваны на могілках у Саўт-Рывэры.

заванья скаўцкая дружына хлопцаў, якой кіраваў Літаровіч, і дзяўчат, кіраўнічка — Лёнгіна Брылеўская. У лягеры функцыянавалі дзве царквы: праваслаўная ды грэка-каталіцкая. Беларусы наведвалі праваслаўную зарубешную царкву, святаром у якой быў беларус Сьмірноў. Дарэчы, і святар Сьмірноў, і святар Сурвілла ў беларускім лягеры Ватэнштэт гналі самагонку, якую называлі «сьмірноўкай» ды «сурвілоўкай».

Зь лягеру мы выехалі першыя — я атрымала выклік ад маёй цёткі зь Нью-Ёрку Марылі Асташонак. Аказалася, што ў ЗША жыло шмат маіх сваякоў, аб якіх я нават ня ведала. Прыехала ў Саўт-Рывэр, як дамоў — старыя эмігранты, якія ў масе таксама паходзілі з-пад Маладзечна, добра ведалі маю сям'ю. Балюча было назіраць, як ксяндзы з папамі дзялілі людзей на палякаў ды рускіх: беларусы аддавалі свае сілы справам іншых нацыянальнасьцяў¹³³.

Дарэчы, як паўстала калёнія ў Саўт-Рывэры? Першым з паваянных эмігрантаў туды прыехаў мой дваюрадны дзядзька Франк Шаўроўскі. Ён дапамог перабрацца ў Саўт-Рывэр Барысу Кіту, які таксама нейкі час жыў у Лебедзева¹³⁴. А потым і мы з Валодзем прыехалі. Барыс выпісаў людзей¹³⁵ пераважна з амэрыканскай зоны акупацыі, а мы — з ангельскай.

¹³³ На пачатку XX ст. у Саўт-Рывэр перасяліліся некалькі сотняў эмігрантаў з ваколіцаў Маладзечна, Вялейкі й Валожына. Яны й пабудавалі галоўныя са свьятыняў 10-тысячнага гораду: Вастрабрамскі касьцёл сьв. Панны Марыі (1905) і праваслаўную царкву сьв. Пятра й Паўла (1905). Аднак гэтыя людзі лічылі сябе палякамі або расейцамі (у залежнасьці ад канфэсійнай прыналежнасьці), хоць і размаўлялі па-беларуску. Дастаткова сьняня зазірнуць на парафіяльныя могілкі пры царкве сьв. Пятра й Паўла. Паўсьоль беларускія прозьвішчы.

¹³⁴ Зь Лебедзева паходзіла жонка Барыса Кіта Ніна Корсак, а сам ён у 1941—1942 гг. працаваў у мясцовай школе.

¹³⁵ Каб перабрацца пасья капітуляцыі Нямецчыны ў ЗША, неабходна было, каб нехта ў Злучаных Штатах «паручыўся» за гэту сям'ю — узяў на сябе выдаткі за пераезд і грашовыя выдаткі на першы час.

Пачатак для ўсіх быў цяжкі, бо прыехалі, ня ведаючы мовы, законаў краіны, ня маючы прафэсіі. Расказваў Цімафей Варанцоў¹³⁶: «Як бачу мундзір паліцыянта, уцякаю на другі бок вуліцы. А раптам затрымае?» Абменьваліся снамі: «Братка, пабываў уначы на Бацькаўшчыне. Прачнуўся, думаў, што маю завал сэрца. Так хаваўся, так уцякаў...» Подых саветчыны доўга нас перасьледваў. І так штонядзелю то той, то той расказваў, як пабываў на Радзіме.

Прыходзім упершыню ў царкву¹³⁷ і бачым — чырвоны савецкі сыяг! Аказалася, што мясцовыя савецкія прапагандысты так задурылі людзям галаву, што тыя паверылі, што ў СССР пабудавалі рай на зямлі. Мы, эмігранты нацыянальна-сведомыя, у тую царкву хадзіць, зразумела, адмовіліся. Пачалі думаць, як зарганізаваць сваю, беларускую. Айцец Мікалай Лапіцкі, на якога прыпаў асноўны цяжар арганізацыі парафіі, кожны тыдзень начаваў у нас у хаце¹³⁸. А мой муж хадзіў па сем'ях ды збіраў па сто даляраў на адкрыццё ўласнай царквы¹³⁹. Вось так, сумеснымі намаганьнямі, утва-

¹³⁶ **Цімафей Варанцоў** (06.06.1919—03.08.1992), сябра парафіяльнай рады царквы сьв. Еўфрасіньні Полацкай у Саўт-Рывэры. Пахаваны на беларускіх могілках у гэтым горадзе.

¹³⁷ Гаворка пра згаданую вышэй царкву сьв. Пятра й Паўла.

¹³⁸ Айцец Мікалай Лапіцкі ў гэты час жыў у горадзе Пасэйк, за некалькі дзясяткаў кілямэтраў на поўнач, і прыяжджаў на выходныя ў Саўт-Рывэр адпраўляць службу. Першая беларуская багаслужба тут адбылася на праваслаўныя Каляды, 6 студзеня 1951 г., у арандаванай Мэтадысцкай царкве. У 1953 г. быў куплены будынак былой габрэйскай сынагогі на Ўайтхэд-авэню, 184. А ў 1968—1972 гг. парафіяне ўласнымі сіламі пабудавалі сваю царкву. Сёньняшні сьвятар — а. Майк (Міхаіл) Псенычнюк.

¹³⁹ Беларусы, якія пры канцы 1940-х — пачатку 1950-х перабіраліся ў ЗША, працавалі на самых малааплатных работах. Заробак у гадзіну вагаўся ад 60 да 80 цэнтаў. Мець даляр у гадзіну лічылася вельмі прыстойнай працай. Адпаведна ў тыдзень яны зараблялі 24—32 даляры. 25—40 % заробку ішло на задавальненне ўласных патрэбаў (найперш ежа), неабходна было таксама аплаціць арэнду памяшканьня або крэдыт на дом. Таму ахвярнасьць такіх людзей, якія давалі грошы на царкву — у 1951—1953 гг. 30 чалавек ахвяравалі на царкву па 100 даляраў і болей, а Мікалай Лапіцкі і Ўладзімер Брылеўскі «пазычылі» яшчэ па 500 даляраў, — ураж-

ралі беларускае царкоўнае жыццё ў Саўт-Рывэры. Доктар Мікалай Шчорс, разумеючы патрэбу зарганізавання грамады ў дэмакратычным краі, утварыў Беларуска-Амэрыканскі Кангрэсовы Камітэт¹⁴⁰. Свой подпіс на дакумэнце паставіла й я¹⁴¹. «Крывічы»¹⁴² праект не падтрымалі — і надалей працягвалася лягерная барацьба. Шчорс склікаў «міністраў»¹⁴³ у Саўт-Рывэр на паседжаньне, каб абгаварыць пляны на будучыню. А «міністры» толькі тое й рабілі, што варочалі калоды пад ногі — куча імпатэнтаў у грамадзкім жыцці. Калісьці доктар Шчорс сказаў, што «плюну ды адыду», што й зрабіў, цалкам акунуўшыся ў сваю лекарскую практыку ў Пляцбургу¹⁴⁴...

Што да заробку грошай, то спачатку я працавала на фабрыцы, а потым, калі скончыла курсы, — сакратаркай у буйной інжынэрнай фірме. Споўнілася мне сорак гадоў:

вае. Гэтыя самыя людзі ў гэты самы час таксама дасылалі ахвяры на беларускую прэсу, кнігі, розныя арганізацыі. Тыя ж саўт-ривэрцы ў той час раз на месяц добраахвотна плацілі па 5—10 даляраў у Злучаны Беларуска-Амэрыканскі Дапамаговы Камітэт, з фондаў якога выдзяляліся сумы на дапамогу тым, хто меў патрэбу або прыяжджаў з ЗША.

¹⁴⁰ Створаны 11 лютага 1951 г. у Саўт-Рывэры на Кангрэсе Беларусаў Амэрыкі як выканаўчы орган Кангрэсу. Аб'яднаў арганізацыі, што стаялі на плятформе БЦР і не ўвайшлі ў склад Беларуска-Амэрыканскага Згуртаваньня (БАЗА). Палітычнаю базаю БККА была беларуская дзяржава ў форме БНР, аднак пунктам адліку браліся пастановы Беларускай Цэнтральнай Рады і II Усебеларускага Кангрэсу. Дзейнасьць БККА прычынілася да павышэньня цікавасьці да Беларусі на кантынэнце. У 1957—1989 гг. БККА ўзначальваў Іван Касяк, у 1990—2000 гг. — Расьціслаў Завістовіч. Ад 2000 г. старшыня Робэрт Цупрык.

¹⁴¹ Ад імя Згуртаваньня Беларускіх Жанчынаў, якое ўзначальвала Л. Брылеўская.

¹⁴² Прыхільнікі Рады БНР.

¹⁴³ Пасады ў Радзе БНР.

¹⁴⁴ Тым ня менш доктар Шчорс не сышоў з грамадзкага жыцця, а ў асноўным займаўся спонсарствам беларускіх праектаў. У канцы 1960-х — пачатку 1970-х ён ахвяраваў на пабудову царквы сьв. Еўфрасіньні Полацкай каля 6,5 тыс. даляраў.

сорак «босаў»), якім заўсёды штосьці ад цябе патрэбна, надакучылі, і я звольнілася. Увесь горад працуе, а я толькі з сабакам гуляю. Прайшло два тыдні, і я разумею, што жыць так не магу. Ubачыла ў газэце аб'яву, што на ўзьбярэжжы акіяну прадаецца гатэль. Прыехала, паглядзела — добрае, бойкае месца. Набыла яго й тры з паловай гады адна яго даглядала. Была й кіраўніцай, і вышыбалай, і прыбіральніцай. Нават па мордзе прыходзілася біць. Асноўныя непрыемнасці сыходзілі ад моладзі, у галаве якіх было толькі адно — сэкс. Дык я й кажу аднаму свайму знаёмаму: «Усё, цяпер буду прымаць толькі ці мужчын, ці жанчын». А той адказвае: «Ну тады зрабі шылду: “Манастыр”».

Калі Шаўроўскі перасяляўся ў Фларыду, я дапамагала яму перагнаць туды ягоную машыну. Прыехала й гляджу: Божа, тут жа можна працаваць цэлы год! Прадалі гатэль у Нью-Джэрзі й набылі тут, у Фларыдзе. Потым купілі яшчэ адно памяшканьне, на сямнаццаць кватэраў. У пяцьдзясят год актыўную працу я спыніла. У тым сэнсе, што раніцою ўставаць ды ісьці на працу ўжо ня мусіла. Я, як і Валодзя, які працаваў на фабрыцы «Форд», за ўсе жыцьцё не скарыстала магчымасьці атрымліваць грошы па беспрацоўі. Прадалі гатэль, прадалі той дом. Думалі, што пажывём хоць у старасьці... Але Валодзя захварэў, перажыў інсульт, потым ледзьве хадзіў, ня мог нармальна думаць. Самым страшэнным для мужа сталася тое, што зламалася ягонае «эга».

Беларускай справай Валодзя «заразіўся» ад свайго бацькі, які заўсёды, нават у царскай арміі, заставаўся сьвядомым беларусам, сьпяваў у вайскавай царкве. Сьпяваў ня «Господи», а «Госпадзі», чым моцна здзіўляў расейцаў. Вы б ведалі, якую памяць меў Валодзя! Свае ўспаміны ён друкаваў у «Беларусе», пісаў па-польску на беларускія тэмы ў «Звёзду полярну»¹⁴⁵, парыскую «Культуру»¹⁴⁶. Дарэчы, цікава, як ён пачаў дасылаць артыкулы ў Парыж. Прафэсар Віленскага ўнівэрсытэту Шукеніцкі ў адным з матэрыялаў, які прысьвяціў беларускай тэме, выказаў упэўненасьць, што ніхто яму не адкажа. Тады я кажу мужу: «Ну няўжо ты не

¹⁴⁵ «Gwiazda polarna» — польская газэта ў ЗША.

¹⁴⁶ Сусьветна вядомы часопіс, што выдаваў у Парыжы знаны польскі культуролог, ураджэнец Менску Ежы Гедройц.

адкажаш? Ня веру». Адказаў, і прась некаторы час атрымлівае з Парыжу ліст, у які быў укладзены чэк на 120 даляраў. Гэта, канечне, яго падбадзёрыла, і Валодзя пачаў весці ў «Культуры» «Хроніку беларуску». Аж да тых часін, пакуль ня ўпаў у дэпрэсію. Тады, па сутнасці, і спынілася праца адданага беларуса...

Беларускай Фларыды пасля адыходу Міколы Шчорса, Яна Пятроўскага, ад'езду Галіны Мінкевіч¹⁴⁷, якая кудысьці зьнікла, ня стала. Ёсць асобныя людзі, але кантакты зь імі не выходзяць па-за рамкі тэлефонных размоў¹⁴⁸.

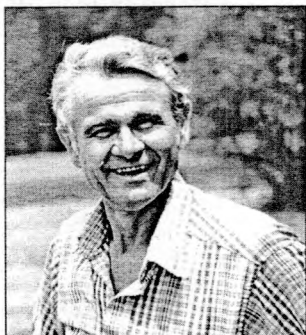
¹⁴⁷ **Галіна Мінкевіч**, дачка Радаслава Астроўскага, памерла ў 2004 г. (гл. біяграфію ў даведніку).

¹⁴⁸ У 1970-х Брылеўскія спрабавалі заклаьці ў Фларыдзе агульнабеларускую грамадзка-культурную арганізацыю. Аднак суайчыньнікі сустрэлі гэтую ініцыятыву або абыякава, або варожа.

САКРЭТНЫ АГЕНТ

Кастусь Вайцяхоўскі¹⁴⁹ (Сан-Дыега, Каліфорнія)

23 ліпеня 1926 г., в. Стары Сьвержань,
сёньня Стаўпецкі р-н Менскай вобл.

Кастусь Вайцяхоўскі

Лёс Кастуся Вайцяхоўскага нетыповы для наваеннай хвалі беларускай эміграцыі. На жаль, дзясяткі тысяч адукаваных і таленавітых беларусаў, аказаліся ў чужых краінах, сутыкнуўшыся зь невядомымі ўмовамі жыцця, не змаглі рэалізаваць свае здольнасці. Нярэдкамі былі выпадкі, калі творчая інтэлігенцыя, навукоўцы займаліся фізічнай працай і рана адыходзілі на той сьвет... Герой жа гэтага артыкулу дасягнуў выдатных вынікаў ня

толькі ў навуцы, але і ў прыватнай бізнэс-справе. Застаючыся пры гэтым шчырым і адданым беларусам.

— Спадар Кастусь, як бавіце час?

— Сан-Дыега (Паўднёвая Каліфорнія), на жаль, знаходзіцца далёка ад беларускіх цэнтраў. Таму мой сённяшні ўдзел у грамадзка-культурным жыцці беларусаў ЗША не выходзіць за рамкі фінансавай дапамогі. Але ўжо калі выпадае магчымасць, з асалодай бяру ўдзел у любым мерапрыемстве. Займацца беларушчынай перашкаджае і ўзрост — 78 гадоў, хоць навінамі з Бацькаўшчыны цікаўлюся.

¹⁴⁹ Няпоўны варыянт інтэрвію з Кастусём Вайцяхоўскім быў надрукаваны ў газэце «Наша Ніва» (№ 18, 2005).

Пік маёй амэрыканскай актыўнасьці прыпаў на паваенныя гады, калі мы аддана змагаліся за беларускую вольнасьць. Я быў адным зь лідэраў студэнцкага руху. А ў Сандыга цяпер асноўную энэргію накіроўваю на царкоўнае жыцьцё ў гэтым асяродку. Амэрыканскую праваслаўную царкву наведвае вялікая колькасць людзей: тут і беларусы, і ўкраінцы, і грузіны.

— Раскажэце, калі ласка, пра Вашае дзяцінства й юнацтва, пра Вашых бацькоў, асяродзьдзе, у якім выхоўваліся.

— Пра род Вайцяхоўскіх ведаю няшмат. Дакладна скажу, што мой далёкі сваяк прыехаў у Беларусь з Заходняй Польшчы яшчэ падчас трох разьдзелаў Рэчы Паспалітай. Ажаніўся зь мясцовай кабетай, прыняў праваслаўе й даў пачатак беларускаму роду Вайцяхоўскіх. Род ужо амаль зьнік. У 2004 г. памёр брат бацькі Ўладзімер, які меў 90 гадоў. Хатняя гаспадыня Надзя — мая матка — памерла, калі мне было восем гадоў. З раньняга дзяцінства далучыўся да царквы, але ж мой бацька Ксэнафонт моцна пакрыўджаны сьвятаром, і ў царкве расчараваўся. Дарэчы, бацька быў дзейны беларускі патрыёт: зарганізаваў хор, удзельнічаў у тэатральных пастановах, падтрымліваў землякоў. Падчас вайны, у 1942 г., я паступіў у дарожна-будаўнічы баранавіцкі тэхнікум. Хутка немцы акружылі тэхнікум з патрабаваньнем яго ліквідацыі. Але нашая адміністрацыя дамаглася, каб вучоба працягвалася. З умовай, што вучні будуць працаваць на нямецкім лётнішчы. Два тыдні там, два тыдні — у школе. Цяжка прыходзілася, але іншага выйсьця не было. Потым быў залічаны ў настаўніцкую сэмінарыю ў Нясьвіжы. Быў дзейным беларусам, належаў да Саюзу Беларускай Моладзі.

— У Беларусі Вы перажылі тры рэжымы...

— Яны моцна адрозьніваліся адзін ад другога. За палякамі жылі мы добра: мелі буйную гаспадарку, жывёліну, усё рабілі ўласнымі рукамі. А за саветамі мы сталі «эксплёататарамі рабочай клясы», страцілі ўсю ўласнасьць. Прыехаў

з Расеі нейкі неадукаваны хамут і пагнаў бацьку з пасады. Потым пачалося жыццё пад страхам: баяліся дэпартацыі ў Сібір. Перад прыходам немцаў у сьпісе на вываз апынуліся амаль усе нашы сваякі. Памятаю, як з сынам сьвятара ўцяклі праз вакно з памяшканьня, у якім прымалі ў п'янэры. Як прыйшлі немцы, калгасы распусьцілі, людзям вярнулі маёмасьць і яны ўздыхнулі вальней. Немцы прыхільна ставіліся да простых людзей, як і людзі да немцаў. Адно — я да сёньняшніх дзён ня ведаю, чаму немцы расстралялі майго калегу... А потым пачалася партызанка. Бацька ўдзельнічаў у арганізацыі Самапомачы, працаваў у цывільнай адміністрацыі, ездзіў у Менск на Другі Ўсебеларускі Кангрэс. Адноўчы, калі я вярнуўся ў Нясьвіж з адпачынку, гаспадыня хаты распавяла, што прыходзілі партызаны, забралі маю ўніформу і ўсё выпыталі пра мяне, казалі, што ведаюць, чым займаецца мой бацька. На вёску нашу набегаву партызаны не рабілі, забіралі толькі харчы. Хіба таму, што непадалёк знаходзіўся нямецкі лязэрэт. У Баранавічах і Нясьвіжы я ажыў душою. Гледзячы на калёны беларусаў пад бел-чырвона-белымі сьцягамі, якія сьпявалі «Мы бойкая моладзь, арлы маладыя!», сэрца білася куды хутчэй. Я й сам разам зь іншымі СБМаўцамі маршыраваў па вуліцах,

сьпяваў патрыятычныя песні, удзельнічаў у культурна-грамадзкім жыцці. Гэта былі цудоўныя гады нацыянальна-патрыятычнага ўздыму. Верылася, што Беларусь — на шляху адраджэньня.

— Як Вашай сям'і ўдалося ўцячы на Захад?

— Партызаны, польскія легіёны, расейскія казакі — ад усіх трэба было бараніцца, лавіраваць, хаваць свае намеры. Каб наша сям'я засталася ў Беларусі, няма сумневу, загінула б у савецкіх лягерах. Бацька з

Кастусь Вайцяхоўскі

калегамі арганізаваў калёну з вазамі. Забіралі ўсё, што толькі было магчыма. Нават кароў да вазоў папрычаплялі. Паехалі ўпяцёх — я, бацька, мачыха й дзьве сястры. Шмат чаго пабачылі па дарозе. Бачылі, як гарэў Мірскі замак. Урэшце прыехалі пад Беласток. Там браты Аўдзеі далі немцам сала — тыя дазволілі ехаць далей цягніком.

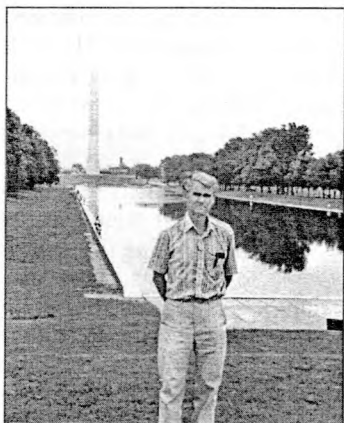
У Лодзі два тыдні прабылі ў Беларускім камітэце. Раптам вестка, што гестапаўцы расшукваюць уцекачоў дзеля прымусовай працы ў лягерах. Хуценька сабралі рэчы й уцяклі ў гараж, хавацца. Потым браты Аўдзеі дзесьці здабылі машыны, на якіх мы паехалі ў Судэты. Паколькі не было іншага выйсся, уладкаваліся ў працоўны лягер, рабілі на фабрыцы.

Перад наступам савецкіх войскаў бацька здабыў фальшывыя паперы, што мы накіроўваемся добраахвотнікамі ў нямецкае войска. Так і ўцяклі ў Заходнюю Нямецчыну. На станцыі ў баварскім Рэгенсбургу спаткаліся зь Міхасём Міцкевічам, братам Якуба Коласа. Потым пераехалі ў мястэчка Ворт, дзе я працаваў на фэрме й дачакаўся прыходу амэрыканцаў і капітуляцыі Нямецчыны.

Аднойчы вяртаюся з працы, а рабіў я на кухні, і бачу перад хатай амэрыканскі аўтамабіль. Салдаты нам кажуць: «Зьбірайцеся, паедзеце дадому, на радзіму». Бацька й адказвае: «Прабачце, мы — былыя грамадзяне Польшчы, і рэпатрыяцыйныя дамовы нас не чапляюць». Дарэчы, тата перад уцёкамі на Захад набраў на працы стос афіцыйных блянкаў зь пячаткамі. І потым, запоўніўшы, раздаваў іх усходнім беларусам, каб тыя маглі пазьбегчы прымусовага вяртаньня ў СССР. Пазначаў, што ўраджэнцы Заходняй Беларусі. Шмат каго ад сьмерці выратаваў. Да ад'езду ў ЗША я скончыў Беларускаю гімназію імя Янкі Купалы ў Міхэльсдорфе, прайшоў таксама курс настаўнікаў ангельскай мовы, удзельнічаў у скаўтынгу.

— Якія самыя галоўныя цяжкасьці напаткалі Вашу ю сям'ю ў Амэрыцы?

— У ЗША мы адразу трапілі на плянтацыю бавоўны ў Арканзасе. Беларусаў там сабралася чалавек 70, быў з намі

Кастусь Вайцяхоўскі
ў Вашынгтоне

й бацюшка¹⁵⁰. Горшай працы цяжка прыдумаць: з шостаі раніцы да шостаі вечара поўзаеш на каленях і збіраеш вату. Жылі ў драўляных халупах, якія час ад часу залівала Місысыпі. Сьпякота, машкара ў хату прэцца — расчараваньне страшэннае. Зараблялі каля даляра за дзень. Сабраныя 100 фунтаў ваты каштавалі 2,5 далярэ. Прыехалі мы туды ў верасьні, а ў лістападзе я паехаў шукаць шчасьця ў Нью-Ёрк. Дапамагчы мне ўзяўся бацькаў сябра й наш зямляк Віктар Чабатарэвіч — капітан Бе-

ларускай Краёвай Абароны, вядомы палітычны дзяяч. Уладкаваўся токарам, зарабіў няблага грошай, адправіў частку бацькам. Гэта дазволіла ім у сьнежні 1949 г. пакінуць цяжкую працу й пераехаць у Нью-Джэрзі.

— Я ведаю, што Вы служылі на карэйскім фронце. А ці ўдзельнічалі Вы ў сутыкненьнях з савецкім войскам?

— У сьнежні 1949 г. атрымаў паперу з патрабаваньнем зьявіцца на прызыўную камісію. Там мне сказалі, што недзе праз год я буду мабілізаваны ў войска. Але падумаў: «Чаго чакаць?» — і згадзіўся служыць адразу. Накіравалі ў Каліфорнію танкістам.

Потым, калі войску спатрэбіліся дадатковыя танкавыя сілы, апынуўся ў Карэі. Дакумэнты мае разглядаліся ў Токіё.

Даведаўшыся, што я валодаю расейскай, польскай і нямецкай мовамі, прапанавалі службу ў вайскавай выведцы.

¹⁵⁰ Напэўна, тут гаворка аб сьвятары Аляксандры Лічко, пра якога ў сваіх успамінах згадвае Міхась Бемялюк.

Зрабілі іспыт. Адным зь яго пунктаў была праца з захопленай савецкай тэхнікай. Падвялі да шыны й кажуць, каб прачытаў, што на ёй напісана. Чытаю: ЧТЗ. Пытаюць, што гэта значыць? Адказваю: Чэлябінскі трактарны завод. А дзе гэта? На Ўрале. Пераклаў зводку з Уладзівастоку на ангельскую мову й быў залічаны ў выведны батальён. Але ж калі вайскоўцы даведаліся, што праз шэсьць месяцаў я звальняюся, накіравалі ў прыфрантавую зону, у танкавы батальён.

Наша задача заключалася ў тым, каб раніцай выяжджаць у франтавую паласу й знішчаць кітайскія бункеры, пабудаваныя ноччу. Ахвяр, на шчасьце, у нашым батальёне не было.

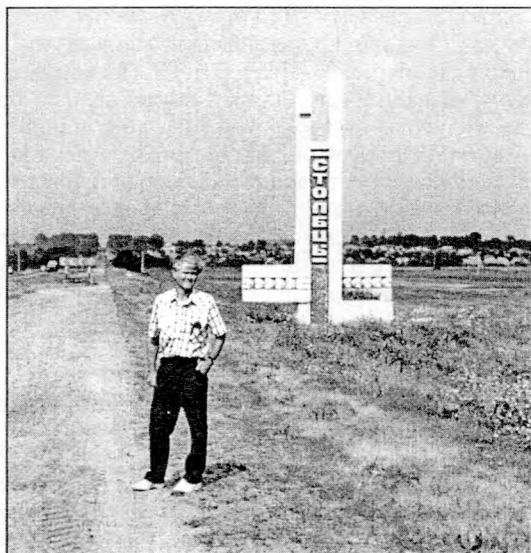
— У далейшым, пасля звальнення з войска й набыцця рангу капрала, Вы дабіліся значных поспехаў у галіне навуковых праектаў...

— Пасля заканчэння ўніверсітэту я паступіў на працу ў буйную фірму, займаўся пытаньнем сыстэмы ахаладжэння ракетных прыладаў. Працаваў у філіяле фірмы на эксперымэнтальным атамным рэактары, вывучаў рэакцыю матэрыялаў, якія ўжываліся ў яго канструкцыі. Потым займаўся якасьцямі немэталаў пры высокіх тэмпературах, затым працягваў гэтую ж працу, але перакваліфікаваўся на ракеты, што ўжываліся на падводных лодках. Усе гэтыя праекты былі сакрэтнымі — мяне, сваякоў і знаёмых рэгулярна правяралі. Пасля запуску савецкага спадарожніка ў 1957 г. амэрыканцы спужаліся, што саветы валодаюць лепшымі тэхналёгіямі. Мне часта даручалі перакладаць выкрадзеныя савецкія дакумэнты. Але ў хуткім часе амэрыканцы зразумелі, што саветы пераацэньваюць свае магчымасьці...

— Вы наведвалі Савецкі Саюз?

— Яшчэ задоўга да распаду я наведаў СССР як турыст. Перад выездам мяне, сакрэтнага работніка, вызвалі на інтэрвію й сказалі, што я магу гаварыць там усё, што лічу магчымым.

У Саюзе (а ўбачыў я й Расею, і Ўкраіну, і Беларусь) мы сутыкнуліся са страшэннай прапагандай, прамыўкай маз-

Кастусь Вайцяхоўскі на радзіме. 1994 г.

гоў. Нас агітавалі, каб мы дамагаліся ад Кангрэсу ЗША спыніць гонку ўзбраенняў. Але больш за ўсё мяне здзівіла тое, што савецкія людзі цураліся нас, як заразнай хваробы...

Бываў я і ў незалежнай Беларусі, у 1994 г., якраз падчас прэзідэнцкіх выбараў. Запісваў на дыктафон, фатаграфавалі і ўсюды чуў: «Нельга! Забаронена!»

— Раскажэце, калі ласка, пра сваю амэрыканскую сям'ю.

— У 1961-м узяў шлюб з амэрыканскай настаўніцай Бэрдзі. Жывем у Сан-Дыега. Маем трох сыноў, дачку й дзевяць унукаў. Андрэй, Мікалай і Эрас — кампутарныя інжынэры. А дачка Каця — хатняя гаспадыня.

Пасьля працы ў дзяржуставах я займаю прыватны бізнэс, займаюся нерухомасьцю. Зарабіў грошай, але на пэнсію пайшоў дачасна, у 58 гадоў — захварэў на рак горла.

Я БЫЎ СЬВЕДКАМ УСІХ СПРЭЧАК У БЕЛАРУСКІМ ЦАРКОЎНЫМ ЖЫЦЦЫ

Кастусь Верабей
(Нью-Ёрк)

*25 верасня 1931 г., в. Іванкавічы,
сёння Слоні́мскі р-н Гарадзенскай вобл.*

Дата майго нараджэння прыблізная. Маці дакладна ня памятала, калі я нарадзіўся, а ўсе мэтрыкі зь цягам часу зьніклі. Мая родная вёска знаходзіцца паміж Слонімам і Баранавічамі, да 1939 г. належала да Польшчы. Калі я апынуўся ў ЗША, старая эміграцыя¹⁵¹ прымушала мяне звацца ці палякам, ці расейцам — Беларусі й беларусаў яны ня ведалі.

Мае бацькі верылі ва ўсе народныя «чары». Памятаю, калі мне было тры гады, яны баяліся, што малы сын мае нядобрыя вочы. Разам я выскачыў

Кастусь Верабей

на падворак, пабачыў парасятка, вярнуўся ў хату й крычу: «Мама, мама, я бачыў рыкі!» Якія-такія рыкі? Сястра выбегла на падворак, убачыла парасятка і загаманіла: «Мама, ён бачыў парасяткаў! Мо, усе памруць!» Ці яшчэ выпадак пра гэтыя бабскія забабоны, чары-шмары, якімі жывуць усе беларусы. Падчас вайны, у Баранавічах, я прадаваў на рынку малако. Маці заўсёды казалі: «Вось гэтай, гэтай і гэтай жанчынам прадавай добрае малако. А вось гэтай падсып у жбан солі». А я забыўся й прадаў ёй нармальнае малако.

¹⁵¹ Першая хваля эміграцыі (1890-я — 1914), самая масавая, паводле Вітаўта Кіпеля, што настала пасялілася ў ЗША, складала ад 550 да 650 тыс. чалавек. Трэцяя хваля, 1944 г., склала каля 50—55 тыс.

Вяду даіць карову. Ціскаю, ціскаю гэтае вымя, а ні кропелькі не цячэ.

— Ты насыпаў солі ў жбан?

— Хацеў, але забыў.

— Во, бачыш, няма малака. А ты ня верыш.

Праўда, на наступны дзень карова даілася ўжо нармальна.

У год прыходу ў Заходнюю Беларусь савецкай улады ў Іванкавічах была збудаваная школа, якую падчас вайны спалілі партызаны. У школе нас сурова каралі: білі па «лапе», круцілі за вушы, на кожнае беларускае слова настаўнік казаў «не разумем», каб нехта падшукаў адпаведнае слова па-польску. Настаўнік пільнаваў хлопцаў каля школы, патрабаваў ад нас здымаць шапку й, кланяючыся, казаць «Дзень добры». Ня зробіш так — будзеш пакараны. Мой бацька Міхась быў у вёсцы солтысам, у ягоных сшытках і па сёння захоўваецца цэлая гісторыя Іванкавічаў з каштоўнымі ведамі пра лёс асобных людзей ці цэлых сем'яў. У вёсцы было штосьці каля 150—200 хатаў, зь іх тры-чатыры належалі жыдом, яшчэ некалькі — каталіком, якія называлі сябе палякамі, і каля дзясятку — шляхце, якая групавалася на ўскраіне вёсцы, у гэтак званым «канчаньні». Маці Аляксандра мела шасьцёра дзяцей, трое памерлі ў малым узросьце, я іх ня бачыў. Старэйшы брат Павал быў на прымусовах працах у Сілезіі, выплаўляў жалеза, працаваў на «фарме», быў змабілізаваны ў Чырвоную Армію. Пасьля вайны жыў у Беларусі. Ягоная жонка дасылала мне здымак Паўла, ягоныя грудзі ўсе ў мэдалёх — напэўна, шмат немцаў забіў. Сястра Оля памерла ў Нямецчыне. Мяне ж, апошнія дзіця ў сям'і, называлі вышкрабкам.

На тыя часы жылі мы даволі заможна, пры канцы 1930-х мелі чатыры каровы. Былі ў сьпісе на вываз у Сібір, насунулі пяць мяхоў сухароў, прыгатавалі два мяхі з сырамі. І калі б не вайна, паехалі б услед за тымі чатырма-пяцьцю іванкавіцкімі сем'ямі. Палова вясковых жыхароў запісаліся ў наваствораныя калгасы, а палова, у тым ліку й мы, — не. Энкавэдзіст потым чапляўся да бацькі, угаворваў пайсьці ў калгас, абяцаў, што «красьці не будут». Міхась Верабей быў нязломны: ня ўцягнеце мяне ў гэтую бяdotу — і баста. Але «гэбіст» адчапляцца ад бацькі не збіраўся. Тады яму

прыйшлося паабяцаць, што паедзе на «производство». Новы калгасны трактар прынёс у Іванкавічы бяду. Аднаго дня мы зь сябрам пайшлі ў поле й зачапіліся за трактар, каб пракаціцца на «цуда-машыне». Колева калоша зачапілася за «зуб» трактара — кола кінула Колю да зямлі. Я закрычаў «Дзядзька, дзядзька, стой!» Трактарыст спыніўся, Колю адвезьлі ў баранавіцкі шпіталь, дзе наклалі гіпс. У другі дзень мая сястра зь сяброўкай падышлі да трактара паглядзець, як ён выглядае. У гэты час трактарыст наліў у посуд бэнзын і запаліў, каб пагрэць рукі, але полымя ветрам перакінулася на Олін твар, спаліўшы ейныя бровы й валасы. Оля была ў страшэнным выглядзе. Маці даведалася, што добры сродак ад апёкаў — «жабінае шкаралюшча». Я налавіў у Ісе жабаў, з высушанага «шкаралюшча» зрабілі парашок, сыпалі на апечаны твар, і ўсё загналася, быццам бы нічога й не было.

Разам бацькі паехалі ў Слонім, каб купіць паліва для лямпы. Нашую кабылу падбіла вайсковая машына, яна павалілася на зямлю й не магла падняцца. Бацька прасіў дапамогі, аднак людзі яму даказвалі, што кабыла хутка здохне. Так і адбылося. 30 кілямэтраў, што аддзяляюць Слонім ад Іванкавічаў, бацькі прайшлі пехатой. Каб купіць каня (нам прадалі таго, што належаў да вывезенага на Сібір гаспадара), мусілі прадаць карову. Падчас чарговай праверкі бацьку пытаюць, куды дзелася адна карова?

— Я яе прадаў, каб купіць каня. Маю кабылу забіла машына.

— Што?! Ты хацеў нанесці шкоду савецкай уладзе?

— Якім чынам? Карова не пайшла за мяжу, а засталася ў той жа вёсцы.

Як бачыце, чапляліся да нас будзь здароў. А вось сям'я матчынага брата ў калгас пайшла. Дык я перастаў сябраваць зь іхнымі дзецьмі — яны сталіся зусім іншымі людзьмі.

Саветы разам зладзілі ў нашай хаце забаву. Мы, дзеці, сядзелі на печы, а моладзь і дарослыя забаўляліся. Бацька перагарадзіў хату, каб ніякіх забаваў у нашай хаце больш не было. Дарэчы, дом наш складаўся з кухні, спальні й сьвятліцы.

Аднаго дня партызаны да паўсьмерці зьбілі бацьку. Каб застацца ў жывых, ён мусіў уцякаць у Баранавічы. У хуткім

часе забраў да сябе й мяне. Мне й па сёння не даюць спакою шчымлівыя ўспаміны, як я сяджу на возе, а родныя Іванкавічы знікаюць за даляглядам. Я быў настолькі падаўлены, што сядзеў адзін ззаду, ня мог і слова сказаць. Атрымалі запіску ад маці, у якой яна піша, што партызаны ўзяліся й за іх, не даюць уздыхнуць — забралі ў Баранавічы матку й Олю. У горадзе мы жылі даволі доўга, аж пакуль беларуская адміністрацыя не паведаміла, што ўтрымліваць нас далей няма магчымасьцяў. Мусілі пераяжджаць у мястэчка Палонка, што блізу Баранавічаў. Там бацька мусіў запісацца ў паліцыю, каб дастаць тое атрыманьне. Мне ўдалося дазнацца, што пасья вайны ў нашай хаце адчынілі новую школу. Дарэчы, у адной частцы той спаленай школы месціўся дзіцячы садок. Захварэў на шкарлятыну, адзін за адным памерлі трынаццаць дзяцей. Бацька меў залатыя рукі й нават ладзіў маленькія дзіцячыя труны. Успамінаю, як бацькі пайшлі на паховіны дзіцяці мамінага брата. Мне было каля васьмі гадоў, я быў хворы. Бацькі пакінулі мяне аднаго ў хаце, запалілі каля ложку лямпу й казалі, каб нічога не баяўся. А я сабе надумаў, што паміраю. Думаю, не-е, адзін паміраць ня буду, мама з бацькам мусяць гэта бачыць. І пайшоў да іх. Яны налілі мне чарку гарэлкі, ад якой я мамэнтальна зап'янеў. Са звонам у вушох крэпка заснуў.

Як пачалася савецка-нямецкая вайна, саветы пазьбіралі калгасных коней і кароў і разам са скацінай рванулі на ўсход. Ад савецкіх жаўнераў, што адступалі, я ўпершыню пачуў слова «лошадь». Калі спытаў у сястры й брата, што гэта значыць, яны адказалі «хамут». Яны баяліся, што я скажу, дзе ў лесе бацька хавае каня.

Аднойчы, калі я пасьвіў кароў, да мяне падышлі два жаўнеры й спыталі кірунак на Менск. Я ня ведаў таго Менску, ведаў Баранавічы, Слонім, Наваградак, а Менск — не. Паказаў ім, дзе ўсходзіць сонца, і яны рушылі на ўсход. Каб галодныя жаўнеры не хадзілі па хатах, бацька наказаў мне й Олі пайсьці на канец вёскі й прынесьці ім жбанок малака й паўбуханкі хлеба. Падышлі да іх, а адзін пачаў угаворваць Олю, каб ішла зь ім у кусты. Я раскажаў гэта бацьку й надалей хадзіў да жаўнераў адзін. Мне было дзіўна й незразумела: яны ўцякаюць, але пытаюць, ці ёсьць у вёсцы палякі — ён «хоча іх усіх пастраліць!» У далейшым у Іван-

кавічах і ваколіцах працавалі некалькі савецкіх палонных. Меў такога палоннага й Майкоўскі. Пазьней той палонны пайшоў у партызаны й «аддзякаваў» сям'і Майкоўскіх зьдзекамі й зьбіцьцём.

Немцы пасяліліся на ўскраіне вёскі, спалі ў гумне. Бацька дзівіўся, чаму яны не засяліліся па хатах, бо могуць пахватаць розных хваробаў. Спачатку немцы нікога не кранулі, толькі пыталіся, дзе тутака ёсьць камуністы. Пажылі ў нас пару тыдняў, нічым асаблівым не займаліся, слухалі сваю аркестру й паехалі далей. Людзі да немцаў ставіліся зь вялікай засьцярогай, бо не разумелі чужой мовы. Бацька некалькі нямецкіх словаў помніў з часоў Першай сусьветнай. І калі немец прыйшоў на наш падворак і налавіў курэй, мама закрычала: «Што ён робіць? Гэтыя ж куры добра нясуцца!» Тады бацька прапанаваў немцу памяняць тых кур на іншых. Мянца ён не хацеў, бо злавіць куру ня так лёгка. Тады я злавіў дзьве курыцы, што ня несьліся, і аддаў іх немцу. Наступны прыход немцаў быў куды больш жудасным. Яны прыйшлі ў чорнай уніформе, як казалі, — карныя атрады. Прымуслі ўсіх разысьціся па сваіх хатах, арыштавалі адзінаццаць камуністаў і павезьлі іх у невядомым кірунку. Жанчыны шукалі сваіх мужыкоў, спадзяваліся іх вызваліць, аднак выпусьцілі толькі аднаго. Папераў, якія б даказвалі яго прыналежнасьць да камуністычнай партыі, не знайшлі. Астатніх дзесяць асобаў пастралілі на магільніку. Наступным разам немцы схапілі й пастралілі яшчэ некалькі чалавек, сярод якіх быў і мой сябра, грэка-каталік. Калі целы памерлых прывезьлі з магільніку ў вёску, я хацеў пайсьці развітацца з калегам, але бацька мне забараніў гэта рабіць: маўляў, немцы яго забілі, заб'юць і цябе, калі даведаюцца, што ты меў зь ім камунікацыю.

Жыў у нас такі Малышка, які да вайны некаторы час працаваў у Аргентыне, а зь Нямецчыны перабраўся зь сям'ёй у Аўстралію. Ягоны сын Янка, мой шчыры сябра, жыве й цяпер, але баіцца мець са мной перапіску. Як і некаторыя мае сваякі, што жывуць у Чыкага. Той Малышка рабіў для партызанаў добрыя сёдлы з дрэва. Адночы немцы зрабілі ў ягонай хаце рэвізію, бо ён не заплаціў падаткаў. Знайшоўшы тых сёдлы, авечыя шкуркі, зьбілі яго да паўсьмерці. Потым яшчэ раз зьбілі партызаны, загадаўшы рабіць сёдлы

далей. Малышку нічога не заставалася, як запісацца ў паліцью. Першым з нашай вёскі запісаўся ў паліцью адзін маляды хлопец. Быў у паліцыі й мой дзядзька Блашчаніца, на той час — вясковы солтыс. Немцы прымушаюць збіраць ежу для іх, б'юць. Партызаны прымушаюць для іх, таксама б'юць. Агулам з Іванкавічаў вымушаны былі сысьці ў паліцью чалавек пяць. І зусім не ад добрага жыцця... Даходзіла да таго, што ў сям'і адзін сын служыў у Самаахове, а другі — у партызанскім атрадзе. Партызаны зьбівалі за аднаго, немцы — за другога.

Тры партызаны разам прыйшлі ў нашу хату па бацькавы боты. Матка прынесла ім боты, адзін пачынае іх апрацаваць, а другі крычыць: «У яго ёсьць лепшыя! Няхай аддае лепшыя!» Матка нясе лепшыя. «Аддавай зброю, што дасталася табе ад саветаў!», — не супакойваюцца нязваныя госьці. Ніякай зброі ў нашай хаце, канечне, не было, але на гэтым здзекі ня скончыліся: «Аддавай свайго нямецкага каня!» Маці пачынае даказваць, што гэты конь сваёй гадоўлі, хоць і вялікі, але ніякі не нямецкі! Усё роўна аддавай! Забралі яны таго каня, але доўга на ім не праехалі: ён скінуў зь сябе партызана й вярнуўся да нас. На гэтым коніку мы заехалі ажно да Прусіі, а адтуль цэлую зіму ехалі да зямлі Шлезьвіг-Гольштайн, што на поўначы Нямеччыны. У той дзень зьбіты бацька цудам застаўся жывым...

Міхась Верабей быў увогуле добрым гандляром. Як паедзе на кірмаш, прывязе ад цыгана новага каня, то аравійскага, то сьляпога, то яшчэ якога. А мне ўсіх гэтых коней трэба было пасьвіць. Пра таго каня, якога забілі, казалі, што ён сьляпы на адно вока. Налятае ён на пень, падб'ягаюць мужыкі й гамоняць: о-о-о, Верабей сьляпога каня купіў! Пачалі правяраць, махаць перад вачыма шапкай. А ён не на адно вока сьляпы, а на два! Той конь, што ўцёк ад партызанаў, дастаўся ад матчынага брата. У яго была дужая хуткая кабыла, якая пасьпявала за цягніком. Ну бацька перад шлюбам і сказаў: «Нічога ў маёй нявесты няма. Дык дайце мне хаця б жарабятка». Вось гэтае жарабятка й ратавала нас на эміграцыі. Перад адпраўкай у Амэрыку нам было вельмі балюча разьвітвацца з Лысым, які так аддана нам служыў, ратаваў ад сьмерці. Але мусілі яго абмяняць на свінью, курыцу й дзьве кансэрвы.

Калі падчас нямецкай акупацыі ў гарадох ці мястэчках яшчэ дзесьці можна было заўважыць прысутнасць беларускай адміністрацыі, то на вёсках яна была незаўважнай абсалютна. У Баранавічах я ўпершыню ў жыцці пабачыў вісельніка. Іду на кірмаш, каб набыць радыскі, яшчэ якой гародніны, і тут бачу — павешаны партызан, язык з вуснаў вываліўся, нейкая таблічка на грудзёх. Людзі, што праходзілі міма, рэагавалі на вісельніка на здзіўленьне спакойна, паглядзелі — пайшлі далей. Ніякіх эмоцый на твары. Як я з сябрамі пасвіў на баранавіцкім стрэльбішчы кароў, бачыў, як кожную раніцу палонных гналі на працу. З адным з іх дамовіўся, што абмяняю кавалак хлеба на драўляную забаўку. Трэба было быць асьцярожным, бо з абодвух бакоў калёны ішлі немцы. Палонны ішоў пасярэдзіне, я незаўважна перакінуў праз дрот вялікі кавалак хлеба, а ён мне — тую забаўку. Мяняліся мы й з немцамі, што вартавалі палонных. Мы ім прыносілі яйкі, а яны нам — бутэльку каньяку. Бацькі пра гэта нічога ня ведалі.

Перад адступленьнем на захад мы пару начэй спалі ў зямлянках, ратаваліся ад налётаў. У Прусіі нас разьмеркавалі да аднаго «баўэра» (у бацькавым архіве захоўваецца падрабязнейшае апісаньне шляху, якім мы ехалі зь Беларусі). У адным маёнтку з намі жылі расейцы зь Ленінграду й... сям'я стрыечнай бацькавай сястры. Ударылі маразы, мне трэба пасвіць коней, а ногі босыя. Паехалі ў мястэчка, купілі боты на драўлянай падэшве, і я ўжо мог крочыць па замёрзлай траве. Аднаго разу я вёз з адным немцам ваду для цялятаў. Па дарозе наш конь упаў і зламаў нагу. Я баяўся, што немцы могуць падумаць, што я зрабіў гэта наўмысна, каб пашкодзіць ім. На шчасьце, той немец, што быў са мной, сказаў, як усё было на самой справе, і конь на маіх вачох быў застрэлены.

У мястэчку я хадзіў у школу, мы там развучвалі беларускія й нямецкія песьні й раз давалі канцэрт для нямецкіх жаўнераў і бацькоў. Настаўніца мне сказала, што ў лапцях перад жаўнерамі Вэрмахту сьпяваць ня можна. А я ў адной песьні выконваў сола, стаяў прама перад тымі жаўнерамі. Прышлося апранаць туфлі стрыечнай сястры, якія балюча давілі мае ногі.

Сястра Оля моцна пашкодзіла калена, яе адвезьлі ў шпіталь, але хутка вярнулі дадому: лекары казалі, што няма чым яе лячыць. Калена пухла, інфэкцыя, відаць, атруціла кроў, і Оля памерла. Пахавалі яе каля адной прускай кірхі. Немцы хацелі забраць Лысага, але бацька неяк выкруціўся, і мы на сваім кані паехалі ўглыб Нямецчыны. Карову мусілі пакінуць. Ехалі цэлую зіму, толькі пару разоў начавалі ў кароўніку й раз — у хаце нямецкай удавы. А так усе зімовыя ночы правялі на возе. Цуда, але я ні разу не прастудзіўся. Пераяжджаючы праз замёрзлае возера, Лысы ўпаў на лёдзе, і нам зь вялікімі цяжкасьцямі ўдалося ўратавацца ад бяды. На тым возеры я бачыў каля пятнаццаці коней, якія напалову сваіх целаў былі ў вадзе. Па дарозе ў Шлезьвіг-Гольштайн я ўпершыню пабачыў мора.

У польскіх вёсках, празь якія мы праяжджалі, нас сустракалі зь вялікім недаверам, не хацелі нават размаўляць з намі. У нас была мука, але ніхто не хацеў даць выкарыстаць печ, каб сьпячы хлеб. У Шлезьвіг-Гольштайну ізноў пачалі рабіць у «баўэра». Але набліжаўся канец вайны, нямецкія жаўнеры паразьбягаліся хто куды, у нашым мястэчку зьявіліся афіцэры, якія заклікалі нас вяртацца ў Савецкі Саюз. Што ж рабіць далей, куды падацца? «Баўэр» сказаў, што ня мае права нас далей тут трымаць. Тады мы пачалі жыць у лесе. Разьбілі палатку, на вогнішчы варылі сабе ежу, зьбіралі грыбы ды ягады. Разам з тым Янкам Малышкам хадзілі ў вёску па малако, кожны казаў «на шэсьць асобаў». Калі немцы дазналіся, што мы іх ашукваем, былі моцна незадаволеныя. У тым лесе мы пратрымаліся каля паловы году. Тады бацька даведаўся, што ў Госьляры існуе беларускі лягер. Малышкі, што падарожнічалі з намі, ехалі туды адмовіліся, баяліся, што адтуль іх адразу вышлюць у СССР. Памятаю, як мы, дзеці, аднойчы ішлі па дарозе ды размаўлялі па-беларуску. Пад'яжджае самаход і людзі па-расейску да нас зьвяртаюцца.

— Вы што, гаворыце по-руски?

— Не-не, мы памыліліся, мы не гаворым па-расейску.

— Едем с нами в местечко! А потом все вместе — на родину!

А ў тым мястэчку гуляў, піў, курьў, забавляўся зь дзяўчатамі народ, які пеў і размаўляў па-расейску й па-ўкраінску. Мы расказалі пра гэты выпадак бацькам.

Кастусь Верабей з бацькам Міхасём у Ватэнштэце

— Не рабіце зь сябе дурняў! Будзьце пільнымі, не гаварыце ў прысутнасці невядомых па-беларуску. Лепш начапіце на кашулі польскія значкі, каб нас ня выслалі ў Саюз.

Мы так і рабілі. Калі ішлі ў мястэчка, начаплялі гэтыя чырвона-белыя значкі. Да Госьляра мы так і не даехалі. Праяжджалі праз Браўншвайг, і нас угаварылі застацца ў беларускім лягеры Ватэнштэт. Першапачаткова ён складаўся з трох блёкаў — А, В і С, але першы блёк людзі разабралі на дровы. Менавіта ў Ватэнштэце я бліжэй пазнаёміўся з беларускай гісторыяй, мовай, літаратурай. Гэта былі незабыўныя часы ахвярнай і адданай працы на беларускай ніве. Тыя ж настаўнікі, якія вучылі нас у школе й гімназіі, працавалі задарма. Вялікі штуршок беларускай дзейнасці ў лягеры далі хлопцы, што сышлі зь беларуска-нямецкага вайска. Іх спачатку не хацелі прымаць, бо баяліся рэакцыі ангельскага кіраўніцтва. Збудаваў царкву, мелі пяць святароў, але ніхто не згаджаўся служыць у царкве па-беларуску. Пагадзіўся адзін толькі расеец Ражановіч, які да расейскіх словаў прымешваў крышачку беларускіх. Адведвалі нас і Філафей з Апанасам. Апошні цудоўна гаварыў па-беларуску, але ў душы, як я цяпер разумею, беларусам сябе не ад-

чуваў. Сяброўства зь беларускімі хлопцамі я там ня меў, калегаваў найбольш з расейцам Троіцкім. Усе дзівіліся й пратэставалі: як ты можаш сябраваць з расейцам?! А ён мне падабаўся як чалавек, і я не зьбіраўся забіваць галаву праблемай, хто ён па нацыянальнасьці. Дарэчы, Троіцкі, зь якім я спатыкаўся ў Амэрыцы, досыць добра гаварыў па-беларуску. Браў я ўдзел у беларускім скаўтынгу, прыяжджаў нават на міжнародны зьлёт скаўтаў у Нюрнбэрг. Расейцы тады ацанілі наш выступ словам «Поразительно!» Думаем: ах вы сякія-такія, паразітамі нас называеце — пойдзем у палаткі рэзаць вас нажамі! Нас крыху супакоілі, паралілі ісьці спаць. Прачнуўшыся раніцай, мы ўжо ня мелі такога жаданьня нападаць на расейцаў.

У ЗША мы перш-наперш атрымалі працу на гаспадарцы. На «фарме» жыла эстонская сям'я, зь якой мы дамаўляліся па-нямецку. У першую чаргу тая эстонка прымусіла нас вымыцца (бо мы маглі мець вошы), паскідаць усю вопратку й толькі на наступны дзень дазволіла нам засяліцца ў хаце. Мы займалі куток у асобнай хаце. Мелі печ, але ня мелі вады. Мусілі набіраць яе ў рэчцы. Захоўваючыся ў дрэнна адмытым ад малака посудзе, вада пачынала сьмярдзець. Дый увогуле плата за нашу працу, умовы жыцця, стаўленьне гаспадароў нас не задавальнялі. Тады я напісаў ліст у камітэт па справах натуралізацыі чужынцаў, у якім паскардзіўся, што нам не выплочваюць абяцаных грошай. Гаспадар падышоў да бацькі.

— Майк, я атрымаў тут адзін ліст. Ведаеш, твой сын — дрэнны чалавек, ой, які дрэнны.

Потым на мне адыгрываўся гаспадарскі сын. Едучы на трактары, ляжу на сене, змучаны, раззлаваны. А сыноч усьміхаецца.

— Ну што, хочаш больш грошай?

— Праўда, хачу!

— Глядзі тут, не памры ад вялікага жаданьня.

— Як я памру, мае бацькі цябе засудзяць за зьдзекі зь мяне!

Потым мне прапанавалі «генэральную» работу. «Генэральную»?! О-о-о, дык я ў генэрала буду працаваць — давайце! Тады я не разумеў, што па-ангельску «генэральная» значыць «агульная». І вось, замест працы ў генэрала прый-

Міхась і Аляксандра Верабіў Амэрыцы

шлося мыць брудныя сьцены на кухні, прыбіраць кабінэты ў нэгра. Разам ён спытаў, што я хачу паесьці. Кажу, сасіску, кіслую капусту й адну бульбіну. Сасіску, капусту ён палажыў у талерку відэльцам, а бульбіну — рукой. Тую бульбіну я есьці ня змог, бо ня ведаю — чыстая гэтая чорная рука ці брудная. Ён — еш, я — не, еш — не, еш — не! Удалося пераканаць таго нэгра, што я сыты, нібыта бульбіна ўжо ня лезе. Потым дастаў працу ў парніку, дагледжваў ружы й карнішоны. Было так сьпякотна, што я ліў ваду не на ружы, а на сябе. «Формэн», як пройдзе, сурова пытаецца: «Ты працуеш ці з вадой бавісься?» Прыходзілася працаваць падчас вакацый у школе, бо бацька не хацеў даваць грошы.

- Бацька, дай даляр!
- На што ён табе?
- Прылады для школы трэба купіць.
- Колькі алавік каштуе?
- 5 цэнтаў.
- А гумка?
- 5 цэнтаў.

— Во, а ты цэлы даляр просіш.

Бачу, што з бацькам не дамовісяся — шукаю працу.

Уладкаваўся на фірму, што вырабляла вокны. Там жа працаваў і бацька, шмат беларусаў, палякаў. Шмат гадоў рабіў на дзяржаўнай працы, пры вёсцы: касіў траву, праўляў дарогі, пілаваў дрэвы, чысьціў сьнег ну й г.д. Ужо больш за дзесяць гадоў як на пэнсіі.

Да беларускага жыцця я далучаўся паволі. Чытаў абвесткі ў «Беларусе», дапамагаў у розных справах. Так, разам зь іншымі маладымі хлопцамі прыводзіў да парадку царкоўны будынак бруклінскай царквы, які спачатку быў у занябаным стане. Вазіў па Нью-Ёрку япіскапа Васіля. Я яго не баяўся, мог задаць любое «правакацыйнае» пытаньне.

— Вы ж інжынэр, маглі б мець тутака добрую працу. Чаму не пайшлі працаваць па спэцыяльнасьці?

— Ну хтосьці ж мусіць і царкоўнымі справамі займацца.

Я быў сьведкам усіх тых спрэчак, скандалаў, што ўнеслі раскол у беларускае рэлігійнае жыццё. Аднак сам удзелу ў іх ня браў. Як раней, так і цяпер прыяжджаю на службы ва ўсе беларускія прыходы, не зважаючы на назвы, прывязкі да таго ці іншага патрыярхату, чалавечы фактар. І ва ўсіх парафіях у мяне поўна знаёмых, калегаў. У маёй хаце часта спыняліся япіскапы Мікалай, Васіль. Сёньня часьцей па нядзелях прыяжджаю да царквы ў Рычманд-Гіле, да гэтак званых «мерлякоўцаў» — мне да яе бліжэй ехаць. На жаль, беларускага там застаецца ўсё менш і менш. Толькі й чуеш: «Здасьці», «Здасьці», «Скажыце, пажалуйста, а што азначае слова “праца”»? Прыхаджанамі й самім сьвятаром робяцца захады, каб раз і назаўсёды зьліквідаваць «Ойча наш» па-беларуску, выкінуць са службы «Магутны Божа».

Мая жонка Марыя паходзіць зь Беларусі, аднак гадаваная пасья вайны пад Уроцлавам. Калі яна прыехала ў Амэрыку, пачала працаваць там жа, дзе й мая маці. Я ведаў тутака шмат жанчын, але адна была захудой, другая — затоўстай, адныя мяне не хацелі, іншых не хацеў я, адукаваньня не хацелі мець справаў зь неадукаваным. А вось Марыя мне спадабалася зь першага погляду. Шлюб нам даў уладыка Васіль. Дзяцей ня маем. У 1994 г., напярэдадні прэзыдэнцкіх

выбараў, як турысты наведалі Беларусь. Былі ў Менску, Віцебску, Полацку. Сабор сьвятой Еўфрасінні быў для мяне галоўным пунктам праграмы. Але, шчыра кажучы, пасля Амэрыкі нам там нічога не пасавала — брудныя прыбіральні, недагледжаныя гатэлі. Толькі ў Бярэзінскім запаведніку ўсё адпавядала міжнародным нормам. Адведаў і родныя Іванкавічы. І нічога там не пазнаў: замест крыжоў на хатах — чырвоныя зоркі, замест саломы на дахах — дранка-бляшка. Нават пераблытаў адзін канец вёскі зь іншым — усё ў галаве за гэтыя гады перамяшалася. Сустрэў адну знаёмую зь дзяцінства жанчыну, сяброўку сястры. Кажа: «Пазнаеш мяне?» Куды ж мне цябе пазнаць та? Была маленькай адзінаццацігадовай дзяўчынкай, а цяпер такая грубая жанчына. Не, не пазнаў я Іванкавічы...

Кастусь Верабей з жонкай Марыяй

ПОВЯЗІ ЗЬ БЕЛАРУСЬСЮ АБАРВАЛІСЯ

Расьціслаў Гарошка
(Нью-Ёрк)

*1937 г., в. Загоры Наваградзкага ваяв.,
сёньня Наваградзкі р-н Гарадзенскай вобл.*

Нарадзіўся я ў 1937 г. у вёсцы Загоры, што на Наваградчыне. Роднай вёсцы ня памятаю зусім: калі быў малы, сям'я пераехала ў Наваградак, дзе правяла гады нямецкай акупацыі. Затое памятаю руіны Наваградзкага замку, у якіх месцілася школа — некаторы час я ў ёй вучыўся.

Мікола Гарошка

Мой бацька Мікола ў 1920-х гг. нелегальна перайшоўшы мяжу, паступіў на вучобу ў Праскі ўнівэрсытэт, дзе запазнаўся з актыўнымі беларусамі. Як вядома, у тых часы чэхі дапамагалі беларускім студэнтам, якім цяжка было здабыць асьвету ў Польшчы. Атрымаўшы дыплём інжынэра, вярнуўся ў Беларусь, знайшоў працу на пабудове моста ў нейкім глухім месцы. І тое зь цяжкасьцямі.

Яго зводным братам быў сьвятар Леў Гарошка. Нягледзячы на тое, што ён быў вуніятам, ён і бацька падтрымлівалі на эміграцыі сувязь. Ня часта, але ліставаліся. Маці Зінаіда была па адукацыі настаўніцай

(адзін час працавала ў школе, што месцілася ў Мірскім замку), але праз прываслаўнае веравызнаньне добрай працы пры паляках знайсці не магла. Ёй часта рабілі намёкі, што, калі прыойдзе на каталіцтва, усе праблемы будуць вырашаны. Бацькі нячаста расказвалі, як нам жылося падчас ваенных падзей, але, наколькі я памятаю, усё было нармальна. Ва ўсялякім выпадку нейкіх жудасьцяў я не прыпамі-

наю. Бацька супрацоўнічаў зь беларускім рухам, але ні пры афіцыйных урадавых арганізацыях, ні пры войску ня быў.

У Нямеччыне мы жылі ў зборным лягеры ў баварскім Шлянсгайме. Я хадзіў у беларускую школу, жыў абсалютна нармальным юнацкім жыццём, а бацька бесьперапынна займаўся беларускімі справамі.

На шчасьце, у амэрыканскае жыццё (у ЗША мы выехалі па запрашэньні маёй цёткі, якая пераехала туды пры канцы 1920-х) нашая сям'я ўлілася досыць спакойна, без асаблі-

вых цяжкасьцяў. Адзінае, напачатку ў школе я меў праблемы з ангельскай мовай, якую ніколі не вывучаў. Але дзецi хутка схопліваюць усё новае, таксама й я празь нейкі час назаўсёды забыў пра моўную праблему. Пасьля заканчэньня школы й каледжу паступіў на Калюмбійскі ўнівэрсытэт, фізычны факультэт (мая спэцыялізацыя — атамная фізыка). У 1964 г. абараніў дактарат. Працаваў пераважна ў спэцыялізаваных лябараторыях, але часам выкладаў ва ўнівэрсытэтах. Ніколі ў жыцці не пашкадаваў, што сваёй прафэсіяй выбраў фізыку — для мяне яна была й працай, і хобі адначасна. Маці тутакж настаўніцай ужо не працавала, уладкавалася на фабрыку. А бацька працягнуў працу па спэцыяльнасьці: быў будаўнічым інжынэрам. Вось і тая хата, дзе я жыву больш за сорак гадоў, была пабудавана менавіта па бацькавым праекце. У ЗША ён зь першага дня ўключыўся ў беларускую дзейнасьць. Быў цудоўным арганізатарам, чалавекам, які заўсёды выношваў масу сьвежых ідэяў. Так, ён адзін зь першых пачаў падштурхоўваць людзей да арганізацыі газэты «Беларус», зьбіраў на яе грошы. У гісторыю беларускай эміграцыі Мікола Гарошка ўвайшоў і як адзін з заснавальнікаў Беларуска-Амэрыканскага Задзіночаньня¹⁵².

Зінаіда Гарошка

¹⁵² Мікола Гарошка быў першым старшынём Галоўнай Управы БАЗА (1949—1952).

Памятаю, калі рэдактарам «Беларуса» зрабіўся Станіслаў Станкевіч, бацька часта зь ім спрачаўся. Бо тады газэта стала мець ухіл у бок літаратуры, у якой Станкевіч разьбіраўся прафэсійна, а бацька быў перакананы, што акцэнт трэба рабіць на палітыцы, заяўляць пра сябе перад амэрыканскім урадам. Той яму кажа: ну напішы сам!¹⁵³ Але бацька ня быў журналістам, ён быў, як я ўжо сказаў, добрым арганізатарам (у апошнія гады жыцьця ён найбольшую ўвагу аддаваў царкве) і акумулятарам ідэяў. Не дабіўшыся паразуменьня са Станкевічам, бацька адыграў вядучую ролю ў заснаваньні ў 1975 г. газэты «Час» («The Byelorussian Times»)¹⁵⁴. У гэтай газэце ён стаўся адзіным рэгулярным беларускамоўным аўтарам. Цікавыя артыкулы дасылалі Пануцэвіч, Каханойскі, Сядура, Манькоўскі, апошні пераважна пісаў на царкоўных тэмы. Майму пяру належалі ўсе ангельскамоўныя тэксты. «Час», у працы над якім шмат дапамагала й мая маці, мы выдавалі пераважна за собскія грошы, аплочвалі самую дарагую й якасную паперу. Але раз-пораз фінансавую дапамогу аказвалі й нашыя чытачы. Мне й бацьку, людзям з тэхнічнай адукацыяй, праца над газэтай дастаўляла сапраўдную асалоду — таму, што мы разумелі важнасьць распачатай справы. Газэта выходзіла з рэгулярнасьцю адзін нумар на два месяцы, агулам мы выпусьцілі 60 нумароў. Спыніць яе выхад я мусіў пасля сьмерці яе галоўных супрацоўнікаў — Міколы й Зінаіды Гарошкаў.

Але некалькі гадоў таму я запазнаўся з маладым эмігрантам Юр'ем Васілеўскім, мне вельмі спадабалася ягоная прапанова аднавіць «Час». Але ў гэтым чалавеку я памыліўся, не раскусіў яго адразу. Той Васілеўскі аказаўся прыхільнікам цяперашняй улады ў Беларусі, праўдападобна, да-

¹⁵³ Газэта «Беларус» была заснавана й да гэтага часу зьяўляецца органам БАЗА, таму кіраўніцтва арганізацыі юрыдычна мела права аказваць уплыў на рэдакцыйную палітыку, у тым ліку й на Станіслава Станкевіча, які рэдагаваў газэту ад 1962 г. С. Станкевіч лічыў, што «Беларус» мусіць стаць агульнабеларускім прэсьёдыкам на эміграцыі. Згаданы канфлікт адносіцца да другой паловы 1960-х: у 1965 г. Мікола Гарошка зноў быў абраны кіраўніком БАЗА.

¹⁵⁴ Выдавалася ў 1975—1987 гг.

ставаў ад яе грошы, адзін нумар надрукаваў нават напалову па-расейску. Я, як выдавец і законны ўладар газеты, выкінуў Васілеўскага з пасады рэдактара. Пасьля тых падзей пры дапамозе Зянона Пазыняка выйшаў яшчэ адзін нумар «Часу». Я ня страчваю надзей, што знойдуцца сумленныя людзі, якія адродзяць газэту ў яе найлепшых традыцыях. Акрамя выдавецкай справы, у ЗША я ўдзельнічаў і ў іншых галінах беларускага жыцця. Два гады, у пачатку 1970-х, я быў старшынём БАЗА, уваходзіў у клуб беларускіх рэспубліканцаў, які меў цесныя дачыненні з амэрыканскім урадам, цяпер зьяўляюся старшынём парафіяльнай рады пры саборы Кірылы Тураўскага ў Брукліне¹⁵⁵. Дарэчы, раней гэтую пасаду займаў мой бацька.

Мая сям'я на сёньня — гэта мой малодшы брат Валянцін, адвакат па адукацыі. У хаце жыву адзін. У Беларусі пасьля выезду адтуль у сярэдзіне 1940-х гг. аніводнага разу ня быў. Было б, безумоўна, цікава пабываць на Радзіме, але я ня маю там ані сваякоў, ані знаёмых — ніці абарваліся...

¹⁵⁵ Браты Гарошкі ў пачатку 1980-х у царкоўным расколе ў БАПЦ падтрымалі мітрапаліта Ізяслава (Бруцкага).

МАЯ МАРА – ВЯЛІКАЕ КНЯСТВА ЛІТОЎСКАЕ

Барыс Данілюк
(Нью-Ёрк)

5 красавіка 1923 г.,
в. Старыя Дзвяткавічы Слонімскага пав.,
сёння Слоніскі р-н Гарадзенскай вобл.

Барыс Данілюк

Я нарадзіўся ў вёсцы, у якой мой бацька Хведар (Тодар памясцоваму) Данілюк быў сьвятаром. Бацька паходзіў зь недалёкага сяла Сурынка. Маці Марыя (з роду Стальмашукоў) нарадзілася ў Красным Сяле ля мястэчка Рось¹⁵⁶. Там пазьней пабудавалі цэмэнтавы завод.

Бацька шмат пераяжджаў зь месца на месца, і маё дзяцінства прайшло ў некалькіх месцах: у Наваельні Наваградзкага павету¹⁵⁷ (1924—1928), у Шчары (1929—1931), Парэччы (1931—1933) Слонімскага павету. У Слоніме (1933—1935)

скончыў шэсьць клясаў пачатковае школы. У 1935—1939 гг. я навучаўся ў гімназіях у Слоніме й Баранавічах, пакуль вучобу не перарвала вайна.

З маленства я ведаў: мае бацькі — беларусы. Аднак моцных патрыятычных пачуцьцяў ніхто мне не прышчапляў. Бацькі ды іншыя сьведамыя беларусы, асабліва сьвятары, жывучы пад падвойнай акупацыяй — расейскай манархічнай у царкве й шавіністычнай польскай, — асьцерагаліся выяўляць свой патрыятызм, паколькі яго абодва акупанты называлі камунізмам і з падазраванымі ў ім абыходзіліся вельмі жорстка. У нашай хаце практыкавалася трохмоўе: з

¹⁵⁶ Сёння Ваўкавыскі р-н Гарадзенскай вобл.

¹⁵⁷ Сёння Дзятлаўскі р-н Гарадзенскай вобл.

расейцамі (белагвардзейцамі) і нашымі зрасейшчанымі «інтэлігентамі» бацькі гаварылі па-расейску, з польскімі чыноўнікамі ды мясцовымі каталікамі — па-польску, з сялянамі — па-беларуску.

Бацькі часта мяне бралі ў Дзятлава ў госьці да былых сузмагароў па Слуцкім паўстанні: тады ўжо айца Антона Сокал-Кутылоўскага¹⁵⁸ й судовага пісара Ўладзімера Падгурскага. І ў нашай хаце, і ў Падгурскіх на сценах віселі вялікія здымкі 1-га Беларускага батальёну¹⁵⁹ ў Лодзі ад 1921 г. Мне падабалася, што бацька вельмі прыстойна выглядаў у непадобнай на польскую форму.

Памятаю, як у 1928 г. у адну зь вёсак Наваельненскае парафіі прыехаў у адведы да брата протэсты, але дзелавы чалавек. Ён выехаў у Амэрыку, дзе зарабіў крыху грошай, якія потым не шкадаваў траціць. Незабыўнае ўражаньне пакінула тое, што, запрасіўшы маіх бацькоў у госьці, ён прыслаў наняты самаход з шафёрам. З тае пары Амэрыка здавалася мне краем неабмежаваных магчымасьцяў.

Жыцьцё ў Наваельні было цікавае, нават вясёлае. Адно было кепска. Малая парафія не давала многа прыбытку, і бацька апынуўся вінны крамнікам. Гэта прымусіла яго шукаць месца ў багацейшай парафіі. Пры канцы 1928 г. мы

¹⁵⁸ **Антон Сокал-Кутылоўскі** (1892—1983), начальнік Слуцкай брыгады ў часе збройнага чыну, быў рукапакладзены ў сьвятары ў 1921 г. У гэтым годзе ў Заходняй Беларусі адчуваўся брак праваслаўных сьвятароў, і віленскі архіяпіскап заклікаў беларускую праваслаўную інтэлігенцыю запісвацца на багаслоўскія курсы з далейшым рукапалажэньнем у сьвятары (ня трэба было сканчаць духоўную сэмінарыю). Гэтай магчымасьцю скарысталіся некаторыя былыя беларускія афіцэры.

¹⁵⁹ Створаны ўвесну 1920 г. высылкамі Беларускай Вайскавай Камісіі ў складзе польскага войска. Меў цалкам беларускае камандаваньне. Увосень 1919 г. была сфармаваная Літоўска-Беларуская дывізія ў польскім войску, большасьць дзе складалі беларусы. Уключала Менскі, Віленскі, Ковенскі, Берасьцейскі, Гарадзенскі, Лідзкі, Наваградзкі, Пінскі, Слуцкі палкі. Аднак, у адрозьненьне ад Беларускага батальёну, мела цалкам польскае камандаваньне. Менавіта Літоўска-Беларуская дывізія ў кастрычніку 1920 г. узбунтуецца й насуперак дамоўленасьцям акупіе Віленшчыну разам зь Вільняй.

пераехалі ў сяло Шчару на аднайменнай рацэ, за сем кіляметраў ад Нёману.

Новая парафія была вялікая, падвойная — бацька правіў службу кожныя дзеве нядзелі ў Шчаранскай царкве, а на трэцюю — ехаў за дзесяць кілямэтраў у Вялікую Волю, пад Ліпічанскай пушчай. Бацька таксама карыстаўся 36 гектарамі добрае зямлі, большасць якое здаваў сялянам у арэнду. Людзі ў ваколіцах былі пабожныя; як на сялянскую меру, заможныя — вакол было шмат лесу, які палякі прадавалі за мяжу, і нашыя сяляне няблага зараблялі, сьсякаючы векавыя сосны й дубы ды сплаўляючы іх па Шчары й Нёмане ажно ў Нямеччыну. Такім чынам бацька здолеў за кароткі час сплаціць доўг крамнікам, і сям'я зажыла больш заможна. Аднак жыцьцё тут, параўноўваючы з ранейшым мес-тачковым, было шмат спакайнейшае, нават нуднейшае, асабліва зімою, калі на грудзе за ракою вылі ваўкі й паблісквалі іхныя вочы. Дакучалі хіба дзеве нястачы. У першую вайну падчас баёў згарэлі плябань, дыяканаў і дзякоў дамы, а засталася толькі аднапакаёвая хатка з кухняй і сенямі, дзе мы й жылі. Другой праблемай была нястача людзкой кампаніі: ад нас да сяла было з паўкілямэтру, і адзіным нашым сусед-дам цераз плот заставаўся мясцовы шляхціц, зацяты каталік і польскі шавініст Дайліда. У ягоным двары была студня, адкуль мы бралі ваду. Але зь ім мы былі ў досыць прыяз-ных стасунках.

Пад савецкай акупацыяй у нас, паводле камуністычнай прапаганды, нібыта была свая дзяржава. Аднак вонкавую беларускасць адразу затапіла расейшчына, патрыятызм стаў злачынствам, за што пагражала ня толькі вязьніца, але нават сьмерць. Пра стаўленьне да рэлігіі ды абыходжаньне з духавенствам і казаць ня хочацца — гэта добра вядома. Мне, папоўскаму сыну, паралілі не паступаць у Баранавіцкі настаўніцкі інстытут — я быў «клясавым ворагам». А ў 1944 г. мне наагул давалося пакінуць радзіму.

Мая закаханасць у наш край і нашых людзей ды народ-ную культуру за гэты час памацнела яшчэ болей. На апі-саньне месцаў, дзе прайшло дзяцінства, спатрэбілася б тоў-стая кніга. У Слоніме, зь якога можна было б зрабіць туры-стычную жамчужыну, было шмат цікавага як для мясцова-га, так і для чужынца. У горадзе былі сьляды спаляннізава-

нае культуры, жыдоўскае, татарскае. Не ставала толькі беларускае. Нягледзячы на гэтую этнічную мешаніну (2/3 габрэяў, каля 1/3 палякаў і нашых спалянізаваных каталікоў, крыху праваслаўных і татараў), места было польскае — здавалася, што нішто гэтага стану ня зменіць. Але, на дзіва хутка, пасья ўсталяваньня савецкае ўлады Слонім загаварыў па-расейску. А яшчэ што здзівіла, што за немцамі ён загаварыў па-беларуску! Да гэтага прычынілася ня толькі адваяваная ў немцаў беларуская школа й адміністрацыя, але й наплыў людзей зь сяла на месца зьнішчаных габрэяў.

Пад савецкай і нямецкай акупацыяй Слонім перастаў быць горадам у сапраўдным сэнсе, не хапала сотні, калі ня больш, габрэйскіх крамаў і даўнейшых кірмашоў — усяго таго, што робіць места горадам, а не адміністрацыйным цэнтрам...

З прыходам немцаў я, каб ня быць вывезеным на прымусовыя працы ў Нямеччыну, пайшоў шукаць работу. Знаёмы настаўнік прапанаваў месца памочніка ў пачатковай школе ў Сурынцы — перад вайной мы аказаліся на бацькавай радзіме. У першы дзень заняткаў мой шэф зранку меў нейкія неадкладныя справы, і мне прыйшлося самому адкрыць урок з больш за сотню дзяцей. Як і можна было спадзявацца, я ня змог усталяваць кантроль над дзецьмі, і дзеве гадзіны ў школе панаваў сапраўдны хаос. Ён сьціх, толькі як зьявіўся стары пэдагог. Так скончылася мая настаўніцкая кар’ера. Я падаўся ў Слонім, дзе мне прапанавалі месца сакратара школьнага інспэктарату.

Пры канцы 1941 г., ці на пачатку 1942 г., у Слонім прыехаў доктар Іван Ермачэнка. Сабралі сход беларускага актыву, дзе доктар Ермачэнка абвясціў пра заснаваньне Беларускае Народнай Самапомачы. Адразу прайшлі выбары ў раённую й акруговую ўправы. Мяне абралі скарбнікам раённае ўправы. Старшынём акруговае ўправы Іван Ермачэнка прывёз інжынэра Рыгора Зыбайлу, які паходзіў аднекуль з-пад Косава.

Самапомач, паводле нямецкага дазволу, мусіла займацца дабрачыннай дзейнасьцю — у першую чаргу дапамогай галоднаму Менску й, па магчымасьці, мясцовым людзям. Мы зьбіралі грошы, збожжа. Але ад самога пачатку патры-

ятычны актыў пабачыў у Самапомачы магчымасць дасягнення нашых нацыянальных памкненняў адзінымі магчымымі тады шляхамі — ці вытаргоўвання канцэсіяў, ці ўступак ад немцаў. Гэта трэба было для выжывання нашага руху — адразу пасля прыходу немцаў у Слоніме, як і ўсюды ў Заходняй Беларусі, уладу захапілі палякі, што нямецкімі рукамі ўчынілі вялікую разьню нашага актыву. Паводле падлікаў Сяргея Хмары, на Слонімшчыне ад палякаў загінула каля 300 чалавек. Праўда, немцы пасля агледзеліся й пастралілі крыху палякаў, аднак на іхнае месца налезлі белагвардзейцы й зрусіфікаваныя мясцовыя беларусы. Пад польскай камандай засталася паліцыя. Стварыць Самаахову, што рабілася пад патранатам БНС, не ўдалося — немцы пабаяліся даць беларусам зброю.

Вялікую ўвагу Самапомач аддавала культурнай працы. У вялікім Народным доме ў Слоніме працаваў выдатны хор пад кіраўніцтвам кампазытара Антона Валынчыка, былі танцавальны й драматычны гурткі. Ва ўсіх гэтых ансамблях я браў удзел. Некалькі разоў прыяжджаў у горад Менскі прафэсійны й Баранавіцкі аматарскі тэатар, аднойчы нават завітаў Міхась Забэйда-Суміцкі.

Адным з найважнейшых дасягненняў — хоць Самапомач мела да яго ўскоснае дачыненне — былі беларускія школы й Саюз Беларускае Моладзі. У Слоніме была рамесная школа, прагімназія й настаўніцкая сэмінарыя, дзе моладзь узгадоўвалася ў патрыятычным духу. У палацы Пуслоўскіх у Альбэртыве была створаная школа СБМ, у якой рыхтаваліся кіраўнічыя кадры арганізацыі з усяе Заходняе Беларусі¹⁶⁰. Думаю, якраз, хоць і кароткачасовае, узгадаваньне моладзі ў нацыянальным духу пакінула найважнейшы след дзейнасьці беларускага актыву пад нямецкай акупацыяй.

Гэтак званьня «партызаны», а ў сапраўднасьці гэта былі бандыты, сталі нашым найбольшым няшчасьцем. І ці не яны найбольш вінаватыя, што Беларусь страціла падчас

¹⁶⁰ Тут пад Заходняй Беларусью маюцца на ўвазе землі Генэральнай акругі Беларусь, то бок уключна зь Менскам, Пухавічамі, Слуцкам, Лагойскам. У тыя часы пад Усходняй Беларусью разумелі ўсход сёньняшняй Віцебскай вобласці, Магілёўскую й Гомельскую вобласці. А таксама Смаленшчыну й Браншчыну.

апошняе вайны чвэрць насельніцтва. Іх стаўленьне да простага насельніцтва можна параўнаць з абыходжаньнем сталінскіх катаў з экамі. Мне здаецца, што намерам Сталіна было як найбольш вынішчыць беларусаў, як самімі партызанамі, гэтак і бязглуздымі нямецкімі помстнымі акцыямі.

Нямецкія ўлады, у сваю чаргу, служылі нямецкім інтарэсам, аднак, каб не партызанскія правакацыі, не было б масавага зьнішчэньня вёсак з насельніцтвам і Беларусь магла б датрымаць да другога савецкага акупацыі менш пацярпелай, як, напрыклад, Чэхаславаччына.

Калі ж казаць пра жыцьцё ў Слоніме падчас акупацыі, дык у горадзе было бясъпечна.

Мне пашчасыціла быць удзельнікам Другога Ёсебеларускага Кангрэсу. Сярод дэлегатаў адчуваўся ўздым і пачуцьцё асягненьня нейкае мяжы, за якой мусілі зьмяніцца нашыя дачыненні зь немцамі. Але якія гэта маглі быць зьмены, ведаць ніколі ня будзем — адразу пасья Кангрэсу пачалася эвакуацыя зь Беларусі¹⁶¹.

Мы выяжджалі са Слоніму разам з каўказцамі¹⁶², што стаялі ў нашым сяле й ваколіцы (яшчэ адно Божае насланьне на наш і так бедны люд), выпрасіўшы ў немцаў вазок зь сьляпой на адно вока кабылкай.

Пад Бераставіцай вазок рассыпаўся, памянлі з каўказцамі частку нашага невялікага дастатку на мацнейшую кабылу й лепшы воз. Імі мы, абмінаючы гарады й нават сёлы, даехалі да Здунскай Волі (тады Фрайхаўс) каля Калішу, у Польшчы. Там на пару тыдняў затрымаліся табарам на вялікім поплавце, дзе ў шалашы ля воза й нарадзіўся наш сын (я ўзяў шлюб з Марыяй з роду Дземідовіч). Пасья двухтыднёвага пастою каўказцаў скіравалі ваяваць у Югаславію, немцаў у Нарвэгію, а некалькі беларускіх сем'яў у лягер для ўцекачоў у Здунскай Волі, адкуль нас паслалі пад галандзкую мяжу, у горад Оснабрук — працаваць на папяровай фабрыцы. Працавалі нядоўга — пачаліся амэрыканскія налёты, і нас пачалі ганяць да чыгуначнае станцыі, якую

¹⁶¹ Другі Ёсебеларускі Кангрэс адбыўся 27 чэрвеня 1944 г. у Менску.

¹⁶² Гаворка пра адзін са шматлікіх ост-мусульманскіх батальёнаў, што змагаліся на нямецкім баку.

амэрыканцы бамбілі ўслед за кожным рамонтам. Кармілі нас вельмі слаба, працаваць трэба было цяжка, адпачынку не было, бо ўначы некалькі разоў трэба было бегчы ў сховішчы, калі прыляталі ангельскія самалёты, а ўдзень — амэрыканскія.

Таму, нейкім чынам знайшоўшы адрас БЦР у Бэрліне, дзе, як я ведаў, працаваў мой прыяцель Аляксей Васіленя, я напісаў яму ліст з просьбай ратунку. Васіленя выпісаў мяне на працу малодшым перакладчыкам у Радзе, а бацьку як кандыдата на сьвятара ў арганізаванай дывізіі «Беларусь». Крыху пазней пашчасьціла забраць у Бэрлін і сям'ю.

У Бэрліне мы пабылі нядоўга. Пачаліся частыя саюзніцкія налёты, і ў канцы студзеня (ці пачатку лютага), пасля аднаго з найгоршых з гэтых налётаў, БЦР эвакуавалася ў Заходнюю Нямеччыну. Мы з бацькам, ведаючы, што слонімскае начальства гуртам пераехала ў мястэчка Заўльгаў, адпрасіліся адвезьці туды сем'і. У той час, аднак, там ужо былі чутныя на захадзе гарматы, удзень за людзьмі палявалі альянцкія зьнішчальнікі, дык шукаць няведама куды накіраваную БЦР не было сэнсу, і мы засталіся працаваць у баўэраў. З харчаваньнем тады было зусім дрэнна, бо баўэры давалі нам толькі тое, на што былі картачкі.

Ня ведаю, ці доўга мы б вытрымалі (бацьку давялося цяжка працаваць), каб не капітуляцыя Нямеччыны. [Зямлю] Вюртэмбэрг занялі французы, што перасялілі нас у мястэчка Альтгаўзэн. Тут мы пад старшынствам доктара Віктара Войтанкі заснавалі Беларускае Камітэт, што дзейнічаў цягам двух месяцаў. Аднак пасля ад'езду доктара Войтанкі ды пачатку аблаваў савецкіх рэпатрыяцыйных місій, камітэт стаў камітэтам польскіх грамадзянаў — то бок чыста польскім. З Альтгаўзэну нас пэўны час павазілі па розных нямецкіх сёлах, пакуль, урэшце, не пасялілі ў бараках ля цэлюлёзнае фабрыкі пад Эгінгенам. Бацька меў надзею адчыніць там парафію, але аказалася, як удзельнік Усебеларускага Царкоўнага Сабору 1942 г., ён ня быў даспадобы архіяпіскапу Апанасу¹⁶³, і на парафію зь дзяржаўнай апла-

¹⁶³ Парафія павінна была юрыдычна падпарадкоўвацца Расейскай Зарубежнай Праваслаўнай Царкве, адным зь япіскапаў якой быў і Апанас.

тай прызначылі сьвятара-русафіла, а бацька пайшоў працаваць «замятайлам» на фабрыцы.

У канцы 1945 г. я паехаў у Мюнхэн, даведаўшыся, што ЮНРРА¹⁶⁴ адчыняе ўнівэрсытэт для перамешчаных асобаў. Запісаўся на факультэт будаўніцтва. На ўнівэрсытэце назьбіралася вялікая грамада беларускіх студэнтаў, якія адразу ж зарганізаваліся ў Беларускае Студэнцкае Згуртаваньне, што, апроча іншае дзейнасьці, выдавала й часопіс «Крывіцкі Сьветач»¹⁶⁵, у рэдакцыйную калегію якога я ўваходзіў. Хутка, улетку 1947 г., унівэрсытэт зачынілі. Я скончыў толькі чатыры сэмэстры й, зь немагчымасьці плаціць за навуку ў нямецкіх палітэхніках, вярнуўся назад у французскую зону, дзе рыхтаваўся да эміграцыі за акіян. Жонка працавала, я, як мог, займаўся сямейнымі справамі, а найбольш чытаў кнігі й газэты ды слухаў радыё, што лавіла Менск.

Арганізацыйнае жыцьцё беларускае эміграцыі канцэнтравалася ў беларускіх лягерах у амэрыканскай зоне акупацыі, а ў французскай зоне, пасля вышэй згаданай спробы ўтрыманьня Беларускага Камітэту ў Альгтаўзэне, яно замерла. Таму ў арганізацыйным жыцьці беларускае эміграцыі я значнага ўдзелу ня браў, хоць быў радным БНР і ў нашай хаце былі прэзыдэнт Абрамчык, Мікола Дзямідаў і пазьнейшы япіскап Васіль (Тамашчык). Увесну 1948 г. на сэсіі Рады БНР у Остэргофэне я пазнаёміўся амаль з усімі тагачаснымі беларускімі эміграцыйнымі дзеячамі, з большасьцю якіх пазьней сустракаўся й разам займаўся беларускімі справамі ўжо ў Амэрыцы. Калі была адноўлена БАПЦ¹⁶⁶ і бацька быў прызначаны благачынным на французскую зону, давялося весьці ягоную канцылярыю. Крыху пазьней, у лягеры DP у Мюнсінген, дапамагаў а. Сьцяпану Войтанку ўтрымоўваць парафію БАПЦ.

¹⁶⁴ ЮНРРА — ад англ. UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*) — Арганізацыя дапамогі й аднаўленьня Арганізацыі Аб'яднаных Нацыяў) — міжнародная арганізацыя, што дапамагала пацярпелым у выніку Другой сусьветнай вайны краінам.

¹⁶⁵ Выдаваўся як штомесячнік са студзеня 1946 да сакавіка 1947 г. Выйшла 14 нумароў.

¹⁶⁶ Пасля аднаўленьчага сабору БАПЦ, што адбыўся 5 чэрвеня 1948 г. у Канстанцы.

У ЗША мне ўдалося прыехаць дзякуючы двом добрым людзям: прэзыдэнту Гары Трумэну, што пераканаў Кангрэс прыняць у край 200 тысяч DP, і доктару Янку Станкевічу, які зрабіў мне патрэбныя на ўезд дакумэнты.

Пачаткі жыцця ў незнаёмай краіне, з слабым веданнем ангельскае мовы былі нялёгка: даводзілася працаваць і чорнарабочым, і канцылярыстам, і пабыць беспрацоўным, пакуль, урэшце, ня ўладзіўся чарцёжнікам у інжынэрную фірму, дзе працаваў 25 гадоў, пакуль ня выйшаў на пэнсію. Жонка ад пачатку працавала ў кравецкіх майстэрнях — там бывалі перапынкі паміж сэзонамі, і яна магла, атрымоўваючы дапамогу для беспрацоўных, таксама займацца хатнімі справамі.

Ад самага пачатку браў удзел у грамадзкай працы, сьпяраша з моладзьдзю і ў мастацкай самадзейнасці дый Беларуска-Амэрыканскім Задзіночаньні¹⁶⁷. Відаць, таму, што я сьвятароў сын, звалілася на мяне працы па царкоўнай лініі — пачынаючы ад цяганьня чамаданаў з царкоўнымі рэчамі, пакуль не было свайго царкоўнага будынку, і сьпяваньня ў хоры, а пазней і перайманьня ў царкоўных управах скарбніцкіх ці сакратарскіх, ды ўрэшце й рэдактарскіх абавязкаў¹⁶⁸, ад якіх я ня ўмеў і дасюль не патрапляю адмовіцца. Займаючыся царкоўна-грамадзкімі справамі, я апынуўся збоку палітычнае дзейнасці, што дазволіла ўсьвядоміць, што сапраўдным шляхам да нашае дзяржаўнае незалежнасці можа быць толькі імкненьне да ўзнаўленьня Вялікага Княства Літоўскага. Гэтага погляду я й трымаюся цяпер.

Колькасна наш стан павялічыўся, шкада, аднак, што з гэтае колькасці малая частка гатовая, ці звыклая, да грамадзкае працы, і таму ў некаторых асяродках беларускае жыццё паслабла. Беларускія інтарэсы ўсё ж там, дзе трэба, ды на месца старога пакаленьня эміграцыі пакрысе прыходзіць новая зьмена, у тым ліку й моладзь.

¹⁶⁷ Б. Данілюк быў культурным рэфэрэнтам Галоўнай Управы БАЗА, браў удзел у працы суполак БАЗА.

¹⁶⁸ Б. Данілюк ад 1996 г. зьяўляецца сакратаром Кансысторыі БАПЦ (у час расколу — на баку Ізяслава) і выдаўцом-рэдактарам часопісу «Царкоўны пасланец» — выданьня парафіяльнай рады Катэдральнага Сабору імя Кірылы Тураўскага ў Брукліне.

У мяне з жонкай двое дзяцей: сын, якому сёлета будзе 62 гады, і дачка, якой 47 гадоў. У сына дзве дачкі, старэйшай зь якіх 38 гадоў, а малодшай 36. Старэйшая жыве з мужам у Фларыдзе і мае дзве дачушкі, што яшчэ ходзяць у дзіцячы садок. Малодшая жыве з мужам у Пэнсільваніі і мае 4 дзяцей — дзве дзяўчынкі і два хлопцы ў веку ад 8 да 16 гадоў. У дачкі два сыны: 14 і 12 гадоў. Жывуць яны блізка каля нас, але ўсе моцна занятыя, таму бачымся таксама ня вельмі часта.

З цэлае сям'і толькі сын і дачка гавораць ці разумеюць па-беларуску, а рэшта англамоўная — гэта наша эмігранцкая плата за прытулак. Дачка, калі вучылася ў каледжы, належала да беларускага танцавальнага гуртку, зь якім ездзіла ў Беларусь, Вільню і Беласток. Цяпер яна возіць сваіх ахрышчаных у праваслаўе сыноў на рэлігійныя заняткі і беларусазнаўства ў беларускую царкву юрысдыкцыі канстантынопальскага патрыярхату¹⁶⁹.

У Беларусі пасля вайны я ні разу ня быў. Па-першае, абвешчана ў 1991 г. незалежнасць заставалася папяровай дэкларацыяй, а савецкія парадкі і атмасфера трывалі і трываюць далей, па-другое, у мяне не засталася блізкіх сваякоў (жонка ездзіла сваіх адведваць тройчы), па-трэцяе, ад 1983 г. я маю праблему з сэрцам, таму мне дужа небяспечна ад'язджаць далёка ад маіх лекараў. Але за навінамі з Бацькаўшчыны безупынна сачу з кожнае даступнае крыніцы.

Слова пра бацьку

Мой бацька — айцец Хведар (Тодар) Данілюк — нарадзіўся 25 жніўня (паводле новага стылю) 1887 г. у сяле Сурынка Жыраўскае (Жыровіц-

а. Хведар Данілюк

¹⁶⁹ Беларуская парафія ў горадзе Рычманд-Гіл (штат Нью-Ёрк).

кае) воласьці Слонімскага павету¹⁷⁰. Ягоны бацька Васіль быў інвалідам расейска-турэцкае вайны 1877—1878 г., таму гаспадарку вяла маці, Агрыпіна, што паходзіла з гумыніцкіх¹⁷¹ Аляхнейкаў. Яна й гадала ў курнай хаце пяцёра пазасталых у жывых дзяцей. Зямлі ў сям’і было мала, і калі ў аднаго з сыноў (майго бацькі) выяўляецца цяга да навукі, яму выпадае выбар «ісьці ў людзі». Пасьля вучобы ў парафіяльнай школе бацька сканчае духоўнае вучылішча пры Жыровіцкім манастыры. Потым ён некалькі гадоў працуе настаўнікам парафіяльнае школы ці народнага вучылішча каля Кобрыну, пазьней настаўнічае ў Забульлі, каля Сурынкі.

У Жыраве, дзе бацька часта гасьцюе, ён знаёміцца з маёй маці, Марыяй Стальмашук. Бацькі бяруць шлюб у 1910 г., у 1911 г. у іх нараджаецца Глафіра, а бацька атрымлівае прызначэньне на дзяка ў Вярэйкаўскай парафіі пад Ваўкавыскам. Там маладую сям’ю й застае Першая сусьветная вайна — бацьку мабілізуюць у войска, у цьвярдынную артылерыю ў Нова-Георгіеўску (цяпер — Модлін) каля Варшавы.

Улетку 1915 г. пачынаецца адступленьне расейскай арміі. Адступаючы, яна вымагае мясцовае насельніцтва да бежанства ўглыб Расеі. Так мая маці са сваімі бацькамі, братам і малой дачкой апынаецца ажно ў Таганрозе. Бацьку тым часам, у 1916 г., накіроўваюць у школу прапаршчыкаў у Гатчыну пад Петраградам. Па яе сканчэньні — а гэта было ўжо пасьля Лютаўскае рэвалюцыі 1917 г. — бацька служыць у гарнізоне гораду Таржок¹⁷², дзе далучаецца да беларускага нацыянальнага руху ў расейскім войску й нават бярэ ўдзел у зьездзе вайскоўцаў.

У лістападзе 1917 г. бацька атрымлівае прызначэньне на Румынскі фронт¹⁷³. Аднак баявыя дзеянні хутка скончылі-

¹⁷⁰ Сёньня Слоніскі р-н Гарадзенскае вобл.

¹⁷¹ Ад в. Гумынічкі за два кілямэтры на поўдзень ад Сурынкі.

¹⁷² Сёньня горад у Цьвярской вобласьці Расеі. Барыс Данілюк служыў там у 223-м рэзэрвовым палку.

¹⁷³ Паводле напісаных у 1944 г. у Бэрліне ўспамінаў, Хведар Данілюк сам папрасіўся служыць у 118-м Шуйскім палку, што складаўся з адных беларусаў, пераважна са слонімкаў: Данілюк Т. Мае ўспаміны аб службе ў Беларускіх вайсковых фармацыях і ўдзеле ў Беларускім збройным змаганьні 1917—1921 гг. // Слуцкі зброй-

ся, бо расейская армія капітулюе, дзеліцца на нацыянальныя адзінкі ды зусім разлазіцца.

У хуткім часе бацьку выбіраюць ці прызначаюць нацыянальным беларускім камісарам 4-га корпусу. Аднак ніхто яму не дае ніякіх інструкцый, і ён на сваю руку паспявае выслаць толькі адну роту з накіраваннем у Беларусь.

Улетку 1918 г. бацька варочаецца ў акупаваныя немцамі Вярэйкі, дзе ўзначальвае ваўкавыскі Беларускі Нацыянальны Камітэт. Камітэт напачатку купляе ў немцаў збожжа для дапамогі бежанцам, што вярнуліся на пустэчы, а потым пакрысе пераймае ад акупантаў адміністрацыйныя функцыі.

У пачатку 1919 г. польскае войска займае Заходнюю Беларусь. Яны арыштоўваюць беларускіх дзеячоў ды вывозяць іх у канцлягер углыб Польшчы. Сярод арыштаваных быў і мой бацька. Ён, аднак, уцякае з-пад арышту ў Беластоку й падаецца ў Горадню, дзе ў той час арганізоўваецца Першы Беларускі Полк. З Горадні яго накіроўваюць у Коўна, дзе ў той час арганізоўваюцца беларускія адзінкі пры летувіскім войску, у адной зь якіх бацька кароткі час служыць. Пасля ён вяртаецца ў Вярэйкі, дзе служыць дзякам. У 1920 г. яго там арыштоўваюць чэкісты й гоняць з натоўпам іншых вязняў пешкі аж да Барысава. У Барысаве бацьку зноў удаецца ўцячы. Вярнуўшыся, бацька даведваецца, што ў Горадні ёсьць Беларуская Вайсковая Камісія, якая займалася арганізацыяй беларускіх аддзелаў пры польскім войску. Бацька запісваецца ў Камісію афіцэрам і ў пачатку лістапада 1920 г. атрымоўвае накіраваньне ў Слуцк, дзе пачалося антыбальшавіцкае паўстаньне. Аднак пасьпець у Слуцк — бацька ехаў з капітанам Якубецкім і падпаручнікам Падгурскім фурманкамі — не ўдаецца. Да паўстанцаў яны далучаюцца ў Семежаве¹⁷⁴.

ны чын 1920 г. у дакумэнтах і ўспамінах / Ул. Ляхоўскі, Ул. Міхнюк, А. Гесь. — Мінск: Энцыкляпэдыкс, 2001. — 274 с.

¹⁷⁴ Цікава, што ў сваіх успамінах Хведар Данілюк апісвае іншыя падзеі 1918—1919 гг.: «У студзені 1919 г. палякі захапілі Ваўкавыск. Рада Ваўкавышчыны была разьвязаная, а я пераехаў у Горадню. Тамака ў той час шырока разгарнуўся беларускі рух. Тварылася беларускае войска. Я ўступіў малодшым афіцэрам у Пер-

Там бацька прызначаецца камандзірам вучэбнае каманды (падафіцэрскае школы) Грозаўскага Палку, Слуцкае Брыгады БНР, а падпаручнік Падгурскі — ягоным памочнікам (капітан Якубецкі пасьяля пары дзён вяртаецца ў Горадню).

Паўстанцы, як ведама, празь нястачу зброі ды іншых вайсковых патрэбаў ня здолелі выстаяць, таму вымушаныя былі перайсьці польскую мяжу, за якой іх інтэрнавалі. Паддафіцэрскую школу, бацьку й падпаручніка Падгурскага пасылаюць у Першы Беларускі батальён у Лодзь.

Пасьяля Рыскае дамовы, у красавіку 1921 г., Першы Беларускі батальён разьвязваецца, а бацька, ня хочучы перайсьці ў польскае войска, вяртаецца ў Вярэйкі. Тут пад прыгнечаньнем сьмерці ад тыфу дзесяцігадовае дачкі, а ўсьлед і цешчы, ён наважваецца вярнуцца на пачаты ў маладосці шлях службы Богу. 24 кастрычніка 1921 г. гарадзенскі япіскап Уладзімер высьвячае бацьку ў сьвятарскую годнасьць і прызначае на парафію ў Сынковічы Слонімска-

шы Беларускі Гарадзенскі Полк і быў прыкамандзіраваны да камэндатуры г. Горадні, у распараджэньне капітана Дзямідава. У лютым 1919 г. я быў высланы ў мяст. Вялікую Бераставіцу на вярбоўку жаўнераў. Там, пры вярбоўцы, мяне арыштавала польская жандармэрыя і накіравала ў Беласток, а адтуль у Ваўкавыск у штаб ген. Івашкевіча, які, апытаўшы мяне, загадаў пасадзіць у турму. У астрозе сустрэў я колькі беларускіх афіцэраў-вярбоўшчыкаў (...). Сядзець там доўга нам не давялося. У велікодную ноч (25.03.1919) нам удалося з турмы ўцячы і ў адным нацэліве (палякі зьнялі з нас вопратку), босымі на марозе дабрацца да Горадні. З увагі на тое, што да Горадні ўжо таксама набліжаліся палякі, мне заставацца там было асабліва небясьпечна, і таму капітан Дзямідаў камандзіраваў мяне ў распараджэньне Беларускага прадстаўніцтва ў Коўне. (...) Адгэтуль ліцьвінамі я быў прызначаны ў г. Аліту, дзе нейкі час знаходзіўся эскадрон беларускае коньніцы пад камандаваньнем ротмістра Глінскага, адышоўшы з Горадні. Там я прабыў да восені 1920 г. Тады сталі пашырацца ў Літве чуткі, што ў Слуцку пачаўся паўстанцкі рух супраць бальшавікоў. Дзеля падтрыманьня гэтага руху я быў Беларускім прадстаўніцтвам накіраваны зь некалькімі стральцамі ў Слуцк. (...) У Слуцку мы зьявіліся ў Раду Случчыны, якая дала нам накіраваньне ў Беларускую Брыгаду». У кн.: Слуцкі збройны чын 1920 г. у дакумэнтах і ўспамінах... С. 178.

га павету¹⁷⁵, зь якое бацька адпрошваецца на найбліжэйшую да роднага сяла парафію ў Старых Дзявяткавічах. Пасьля двух гадоў службы (1922—1924) бацька атрымоўвае прызначэньне ў Наваельню Наваградзкага павету (1924—1928), потым у Шчару Слонімскага павету (1929—1931) і, урэшце, у Парэчча ля Слоніму (1931—1935).

У той час займацца беларускай дзейнасьцю сьвятару было немагчыма — ён быў у дваіной няволі. Ярархія й амаль усё духавенства Праваслаўнае Царквы ў Польшчы былі ня толькі расейскія манархісты, але й чарнасоценцы. Польская ўлада лічыла кожнага беларуса за камуніста й дзяржаўнага ворага. Але найгорш было тое, што масавы беларускі рух у той час быў чырвоны й антырэлігійны, таму спадзявацца на яго падтрымку было немагчыма.

Азіраючыся ў мінулае, шкадуеш, што нашыя палітыкі ня згледзелі магчымасьці стварэньня беларускае праваслаўнае партыі, дэвізам якое быў бы кліч «за веру й зямлю» й якая магла быць ня менш масавая за Грамаду. Таксама беларускі рух празь ягоную абьякавасьць да царкоўных справаў не звярнуў увагі на тое, што пасья вайны не хапала праваслаўных сьвятароў і япіскапы высьвячалі белагвардзейцаў, што кінуліся на гэтую нажыву, а беларусы, што адпавядалі гэтаму становішчу, гібелі на маленькіх гаспадарках або служылі нізкімі ўрадоўцамі.

Нягледзячы на асьцярожнасьць бацькі да палітыкі, палякі ўсё ж знаходзяць людзей, што фальшыва абвінавачваюць бацьку за быццам пагрозьлівыя да палякаў словы пад час асьвячэньня ў Парэччы помніка Міхалу Валовічу ўвосень 1933 г. Справа цягнецца амаль два гады, і, нарэшце, загадам наваградзкага ваяводы бацьку здымаюць з Парэцкае парафіі ды пасылаюць дапаможным сьвятаром сьпяраша ў Заблудава ля Беластоку, а пасья ў Крывошын Баранавіцкага павету¹⁷⁶. Толькі пасья васьмі месяцаў у гарадзенскай праваслаўнай кансысторыі наважваецца бацька на найбяднейшую ў япархія парафію, на якую ніхто зь сьвятароў ня хоча ісьці, у Гавенавічы Слонімскага павету.

¹⁷⁵ Сёньня Зэльвенскі р-н Гарадзенскай вобл.

¹⁷⁶ Сёньня Ляхавіцкі р-н Берасьцейскай вобл.

Але й там палякі не даюць бацьку спакою, у 1936 г. яны пачынаюць суд за «абразу польскага народу» й засуджваюць на шэсьць месяцаў умоўнага астражнага зьнявольеньня, якое не дазваляе яму служыць далей сьвятаром. Толькі дакумэнты Першага Беларускага батальёну ў Лодзі дазваляюць адварнуць у апэляцыйным судзе гэтую пагрозу.

За немцамі бацька год служыць на парафіі ў Глоўсевичах (і Сурынцы), пакуль улетку 1942 г. нашую сям'ю не абрабавалі партызаны, якія хацелі забіць і бацьку. На шчасьце, ён у той час адсутнічаў у хаце. Праз гэту небясьпеку мы перабіраемся ў Слонім.

Хутка бацька атрымлівае прызначэньне на другога сьвятара ў Дзярэчын, але перад гэтым яго абіраюць дэлегатам на Ўсебеларускі Праваслаўны Сабор у Менску, на якім у жніўні 1942 г. была ўхвалена аўтакефалія Беларускае Праваслаўнае Царквы. У чэрвені 1944 г. бацьку выбіраюць дэлегатам на Ўсебеларускі Кангрэс у Менску, але дзеля транспартных перашкодаў ён не пасьпявае туды даехаць. На пачатку ліпеня 1944 г. наша сям'я выяжджае ў Нямеччыну.

Апісваць цяжкое падарожжа ў чужы край і жахлівае жыцьцё там да капітуляцыі Нямеччыны тут ня месца, але адзначыць, што бацьку й мне давялося працаваць звычайнымі работнікамі на вельмі скупых харчох, варта.

Пасьля капітуляцыі нашая сям'я засталася жыць у французскай акупацыйнай зоне Нямеччыны, дзе нас французы некалькі разоў перавозілі ў розныя месцы, пакуль урэшце не пасялілі каля вялікае цэлюлёзнае фабрыкі.

Тым часам беларускі япіскапат у 1946-м г. далучыўся да Расейскае Зарубежнае Царквы, у якой панаваў расейскі імпэрскі й шавіністычны дух. Бацька, знаёмы з гэтым духам і парадкам у расейскай царкве яшчэ з Польшчы, да Зарубежнае Царквы не далучыўся, а пайшоў працаваць прыбірачом на цэлюлёзную фабрыку. У 1948 г. пачалося ўзнаўленьне Беларускае Аўтакефальнае Праваслаўнае Царквы, да якога бацька спачатку прыглядаўся з асьцярогай, бо, як казаў, — і пазьнейшыя падзеі пацьвердзілі, — ня бачыў царкоўных людзей, на якіх гэтая аўтакефалія магла б абапёрціся. Крыху пазьней, заўважыўшы энтузіязм эміграцыйных дзясчоў, ён далучаецца да БАПЦ, выконвае абавязкі дэкана

на французскую зону, займаецца прэзэнтацыяй навонкі. Я дапамагаю як перакладнік.

Улетку 1950 г. бацька эмігруе ў ЗША, спыняецца ў Нью-Ёрку, дзе працуе работнікам на сернікавай фабрыцы за мінімальны заробак. Разам з гэтым бацька ачольвае арганізацыю першае ў Амэрыцы парафіі БАПЦ¹⁷⁷ і пачынае правіць Божыя службы ў нанятай беларускай грамадою краме. Улетку 1951 г. у Нью-Ёрк прыяжджае япіскап Васіль [Тамашчык], якому неўзабаве пашчасьціла дамовіцца на супольныя адправы з карпата-рускім сьвятаром у іхнай царкве. У 1957 г. купляецца будынак Катэдральнага Сабору сьв. Кірылы Тураўскага ў Брукліне з заляй на грамадзкія патрэбы.

Пасьля прыезду япіскапа Васіля бацька перадае яму кіраўнічыя абавязкі ў парафіі ды служыць побач, дапамагаючы здабытымі праз доўгую царкоўную практыку парадамі.

На жаль, 29 ліпеня 1960 г. сэрца бацькі перастала біцца. Гэтак ня стала ўдзельніка збройнага змаганьня за незалежнасьць нашае Бацькаўшчыны ды пастыра, што кіраваў наш Народ да духовага вызваленьня.

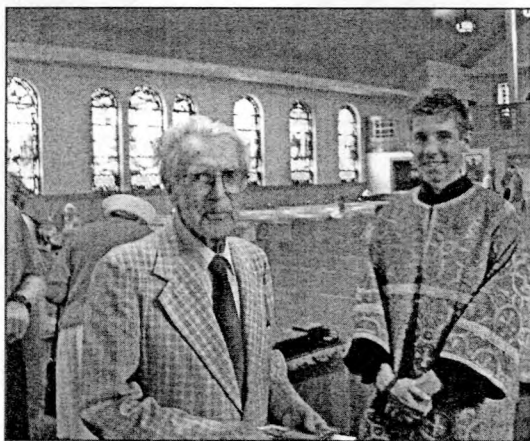
¹⁷⁷ Парафія сьв. Кірылы Тураўскага.

УБАЧАНАЕ Й ПЕРАЖЫТАЕ

Сымон Жамойда
(Пасэйк, Нью-Джэрзі)

11 студзеня 1915 г.,
в. Княгінін Вялейскага пав. Віленскай губ.,
сёння Мядзельскі р-н Менскай вобл.

Я нарадзіўся ў Княгініне на Мядзельшчыне, але ў маленькім веку з бацькамі пераехаў у мястэчка Даўгінаў¹⁷⁸. Памятаю, калі мне было гадоў пяць, стрыечны брат запрапанаваў: хадзем да настаўніка! Схадзіў, пагаварыў зь ім, і ў мяне засталіся ад гэтай гутаркі вельмі добрыя ўражаньні.

Сымон Жамойда ў царкве ў Пасэйку (Нью-Джэрзі),
2005 г.

¹⁷⁸ Сёння вёска Даўгінава на паўночным усходзе Вялейскага р-ну Менскай вобл. Тым ня менш адлегласць паміж Княгініным і Даўгінавам складае каля 20 кіляметраў.

Але празь нейкія два тыдні прыйшлі палякі¹⁷⁹, і мяне запісалі ў польскую школу¹⁸⁰. На адным зь першых заняткаў настаўніца сказала дзецям, каб тыя прынеслі ў школу па-тычкі. Але я па-польску слова такога ня ведаў. Што за па-тычкі? У нас быў кот, сабачка, куры, авечкі — каго трэба прынесці? Я разгубіўся й нічога не прынёс, чым вельмі абурыў настаўніцу¹⁸¹, якая адразу мяне залічыла да непа-слухмяных вучняў, парушальнікаў дысцыпліны.

Калі ў Даўгінаў прыйшлі палякі, афіцэр пасяліў у нашай хаце трох жаўнераў ды загадаў маці накарміць іх. А як накарміш, калі самі галодныя? Я хадзіў з бацькамі ў поле, лес, збіраў шчаўе, маладзенькія шышкі, каб неяк пракарміцца. Але маці ўдалося дастаць крыху мукі, жыта, і польскія жаўнеры засталіся вельмі задаволенымі.

Мама з бацькам сьпявалі ў царкоўным хоры. Хадзіў у царкву¹⁸² й я малым хлапчуком, трымаючы маму за руку.

Тады мяне абурыла, што ў нейкіх дваццаці мэтрах ад нашай царквы палякі пабудавалі баракі, дзе й пасяліліся. Аднаго дня я пабачыў паляка, які падышоў да каровы зь вялізным молатам. Ударыў ёй на галаве, і скаціна ўпала на пярэдня ногі. Ад страху, што паляк гэтым молатам заб'е й мяне, у мяне пацямнела ў вачох і я паваліўся на зямлю. Але паляк падышоў да мяне ды працягнуў нейкую трыбуху, якую ён дастаў з зарэзанай каровы, ды нагадаў, каб я занёс яе дадому. Нашая хага, між іншым, стаяла зусім блізка ад тых баракаў. Маці, убачыўшы трыбуху, узрадавалася: урэшце маем нейкую ежу! Задаволеная, зрабіла з польскага «падарунка» нейкую страву — гатавала яна вельмі смачна. Ня ведаю, можа гэтае здарэнне так моцна падзейнічала на мяне, але я не люблю мяса. Магу зьесьці крыху кураціны ці мяса індычкі, але вось сьвініну ці ялавічыну амаль не ўжываю. Лекар мне кажа, што ў мяне мала крыві якраз з той прычыны. Але я яму запырачваю: ёсьць жа гародніна, якая

¹⁷⁹ Маецца на ўвазе канчатковы прыход польскай адміністрацыі ў Заходнюю Беларусь увосень 1920 г.

¹⁸⁰ У тыя часы беларусы складалі 53 % насельніцтва Вялейскага павету. Палякі — 40,6 %. 4,5 % — габрэі.

¹⁸¹ Напэўна, ад польск. *patyk* — палка, прут.

¹⁸² Сьвятатраецкая царква другой паловы XIX ст.

па сваім складзе заступае мяса. Вось рыба — гэта так, яе я люблю й лавіць, і есьці.

Даўгінаў знаходзіўся ў памежнай зоне, і нашая сенажаць цягнулася акурат да савецкай мяжы. Калі палякі яшчэ добра не ўмацавалі мяжы, даўгінаўцы шмат шмуглявалі гарэлкай, тытунём і такім чынам хутка выправілі сваё матэрыяльнае становішча. Я ж купаўся ў Вяльлі, на другім беразе якой быў вялікі маліньнік. Адноўчы пaeў я той маліны, чую — хтосьці шоргаецца непадалёк. Я хутчэй у ваду, гляджу, з нашага берага — савецкі патруль. А тут, заўважаю, і польскі набліжаецца! А каля іх — наш сабака Палкан, адданы пёс воўчай пароды. Бацька вельмі любіў сабак, аднак мусіў аддаць Палкана палякам. Я яго паклікаў: «Палкан! Палкан!» Той падбег, пачаў лашчыцца, аднак, пачуўшы гучную каманду новых гаспадароў, пабег усьлед за імі... У Вяльлі рыбу лавіць было забаронена, а васьм у яе прытоку, невялічкай рачульцы, я выцягваў багатыя ўловы. Любіў хадзіць у лес па грыбы. Даставаў усю беларускую прэсу, якая друкавалася ў Вільні. І цягнула мяне ня толькі да чытаньня, але й да пісаньня. Я быў у кантакце з грамадзкім дзеячом Язэпам Найдзюком, які ў сваім «Шляху моладзі» надрукаваў нават частку майго апавяданьня. Крытыкаваў, але не адбіваў ахвоты да творчасьці. Найдзюк раіў мне друкавацца ў «Пралесках»¹⁸³ Зоські Верас, аднак я тады лічыў зьяняважлівым для сябе пісаць для дзяцей. Мне ж хацелася, каб мае творы чыталі дарослыя!

Раз на тыдзень у Даўгінаве адбываўся буйны кірмаш, на які зьяжджаліся сотні людзей з усіх ваколіцаў. Добра запамніліся сьвяткаваньні Сьвятой Тройцы, калі моладзь зьбірала ў лесе й на балоце бярозкі, явар і ўпрыгожвала царкву.

На жаль, мястэчка было занадта спаланізаванае. Разам жонка камэнданта паліцыі сабрала моладзь, каб зрабіць нейкі сцэнічны выступ. Добра, я прынёс некалькі сцэнароў, якія дастаў падчас вучобы ў Вільні. Не, маўляў, гэта не падыходзіць. «Добра, у мяне ёсьць сцэнары па-беларуску. Магу

¹⁸³ Ілюстраваны штормесячны часопіс для дзяцей. Выдаваўся ў 1934—1939 гг. (выдавец — Станіслаў Глякоўскі).

прывесці», — не разгубіўся я. «Па-беларуску? А можаш перакласці ўсё на польскую мову?», — спытала тая жанчына. «Не, выбачайце, але не магу...» — гэта быў мой расшучы адказ. Калегі ў школе абразьліва называлі мяне «кацапам», бо я хадзіў у праваслаўную царкву. Калі я даведаўся, што Лукашэнка прыціснуў палякаў, толькі парадаваўся: вось і адбілася вам урэшце стаўленьне да нас, беларусаў. Пабудзьце й вы ў нашай скуру.

Мой бацька Язэп паходзіў з Горадні. Служыў у ковенскім манастыры, потым нейкім чынам патрапіў у Вільню, дзе й пазнаёміўся са сваёй будучай жонкай Яўгеніяй Панькевіч. Яна паходзіла з Даўгінава, а ў Вільню тады прыехала на гадавіну Віленскіх пакутнікаў. Мая бабка па лініі маці, Савіцкая, была каталічкай. Мама — праваслаўнай. Але гэта ніяк не ўплывала на сямейныя адносіны, на рэлігійнай глебе аніякіх сварак не было. І так было паўсюль у Беларусі, пакуль палякі не пачалі распаўсюджваць нянавісьць да праваслаўнага насельніцтва.

Шчыра кажучы, бацькі не былі беларускімі патрыётамі. Цягнуліся больш да ўсяго расейскага, чыталі пераважна расейскія кнігі. Аднак ніколі мяне не папракнулі за беларускія погляды, не былі ў біць у галаву сваю праўду. Як псаломшчыка бацьку накіравалі ў Княгінін, дзе я й нарадзіўся. Палякі выдзялялі на царкву агулам 33 гектары зямлі, зь якіх нам дасталася трэцяя частка. Мы мелі гаспадарку, тры-малі скаціну, але земляробам бацьку назваць было нельга — ён ня меў каня.

У Княгініне за царскай уладай нам жылося досыць добра. Пры царкве быў нават зроблены нейкі каапэратыў, якім, як мне падаецца, кіраваў мой бацька. А вось ужо за польскім часам, у Даўгінаве, нашай сям'і зрабілася зусім цяжка. Апалячаныя беларусы й самі палякі рабілі ўсё дзеля таго, каб неж пашкодзіць праваслаўнаму насельніцтву¹⁸⁴. І да мяне не даходзіць, чаму. Я магу любіць ці не любіць тую ці іншую рэлігію, але каб ненавідзець, шкодзіць — ніколі.

¹⁸⁴ Працэс апалячвання прымаў досыць жahlівыя межы, калі ўлічыць, напрыклад, што ў 1931 г. у Вялейскім павеце праваслаўнае насельніцтва складала 53,9 %, а каталіцкае — 40,6 %.

У Даўгінаве жыло шмат жыдоў, дзеці якіх вучыліся разам са мной у школе. Хтосьці са старэйшага пакаленьня навучыўся гаварыць па-польску, а хтосьці, як мой бацька, за ўсё жыццё й слова па-польску ня змог сказаць. Разам бацька зайшоў у краму й кажа: «Дайце мне сакрамэнт». Гандляр вытарашчыў вочы: «Што?! Сакрамэнт дае ксёндз, калі ты ідзеш на прычасьце!» — «Не-е, ня той сакрамэнт! Дайце мне, што піша!» — «Дык гэта не сакрамэнт, а атрамэнт — чарніла!»

Час ад часу я дапамагаў бацьку перакладаць і друкаваць на машынцы дадзеныя мэтрык. З гадамі жыццё ў Польшчы пакрыху наладжвалася, але надзвычайна цяжкае становішча было з працоўнымі месцамі. Асабліва для праваслаўных. Палякі не казалі табе ў твар: не дадзім працы, бо ты — праваслаўны. Не, яны рабілі па-іншаму, па-грэцку: не адказвалі ўвогуле нічога. Вядома, што калі зьвярнуцца да грэка зь непрыемнай да яго просьбай, ён папросту маўчыць.

Я меў двух братоў. Старэйшы называўся Мікалай. Ён вучыўся й працаваў у Пачаеўскім кляштары, што ва Ўкраіне, каля Крамянца. Але быў адтуль выключаны, бо ўдарыў аднаго са служыцеляў. Рыхтаваўся паступіць у Яблачынскі кляштар, што месціўся каля Берасьця¹⁸⁵. Я на той час ужо навучаўся ў праваслаўнай сэмінарыі ў Вільні й дапамагаў брату ў засваеньні царкоўных навук. У вайну Мікалай быў прызваны ў войска, працаваў у канцылярыі. Але ня вытрымаў настойлівых просьбаў жыдоў: «Падпішы тое, падпішы гэта, ты ж мяне ведаеш». У адрозьненьне ад мяне, ён любіў вайсковасьць, таму спакойна ўспрыняў вестку аб накіраваньні на фронт. Як потым расказваў кіроўца аўта, якім ехаў мой брат, бомба забіла ўсіх, хто знаходзіўся ў машыне, а вось кіроўца застаўся жывы — цуд? Малодшы брат Анатоль, таксама змабілізаваны ў войска, пад Познаньню кінуў стрэльбу ў пясок і пайшоў наймацца на працу да баўэра. Пасьля вайны застаўся ў Польшчы, працаваў на чыгунцы. Я вырабіў усе неабходныя паперы для яго пераезду ў ЗША. Аднак, калі яму заставалася толькі сесьці ў параплаў, яго атруціла нейкая полька.

¹⁸⁵ Сёньня на тэрыторыі Польшчы, у Люблінскім ваяводстве. Непадальк ад памежнага Цярэспаля.

Яшчэ перад тым, як паступіць у польскую школу, бацька вучыў мяне расейскаму буквару. Я глядзеў на малюнкi і нібыта чытаў: «самовар», «сарафан». У школе я добра засвоіў лацінку. Бацька разумеў, што дзяцей трэба вучыць далей, таму вырашыў аддаць мяне ў Віленскую духоўную сэмінарыю. Адноічы мы паехалі ў Крывічы да нямецкага настаўніка Егера¹⁸⁶. Той сказаў, што будзе прымаць у мяне іспыт па геаграфіі, загадаў засвоіць тэму «Геаграфія Амэрыкі». І параіў таксама зьвярнуцца да прафэсара Франука Грышкевіча¹⁸⁷. Паехалі да яго ў Будслаў. Прафэсар паведаміў, што будзе правяраць маё ўменьне чытаць кірылічныя і лацінскія тэксты, да гэтага я яшчэ мусіў вывучыць на памяць тры вершы. Тэксты я прачытаў добра, а вершы мяне ніхто не спытаў. Я быў вельмі расчараваны, думаў, што праваліў іспыт. Аднак аказалася, што ўсё наадварот — я прыняты! Праз шмат гадоў, ужо ў Амэрыцы, я прыпомніў той выпадак прафэсару Грышкевічу, але той, канечне, пра яго нічога ня памятаў.

Віленская духоўная сэмінарыя па сваім духу была чыста расейска-манархічнай, але ў яе сьценах вучыліся даволі ведамыя ў будучыні дзеячы. Сэмінарыя месцілася каля беларускай друкарні, у якой друкаваліся разнастайныя выданьні, у тым ліку і камуністычныя. На адным паверсе месцілася Беларуска-гімназія, а на другім — сэмінарыя. Часта праз адкрытае вакно я чуў сьпевы на занятках, што праводзіў Рыгор Шырма. Камуністычныя ідэі былі надта папулярныя ў тагачаснай Вільні. Тая ж самая Беларуска-гімна-

¹⁸⁶ **Аляксандар Егер** (на падставе ўспамінаў Барыса Кіта, 1900—1970-я). Беларускі інтэлігент нямецкай крыві. Жыў у мястэчку Крывічы блізу Будслава (сёньня Мядзельскі р-н Менскай вобл.), уладар фальварку. Настаўнік прыродазнаўства ў Віленскай беларускай гімназіі. Праводзіў таксама курс лекцый па музыцы. Падчас Другой сусьветнай вайны, праўдападобна, служыў перакладчыкам у нямецкіх акупацыйных структурах (гл. успам. Белямука). Пасьля вайны пераехаў у Нямецчыну, у горад Госьляр (Ніжняя Саксонія).

¹⁸⁷ Напэўна, усё ж маецца на ўвазе ўраджэнец Будслава Вінцэнт Жук-Грышкевіч, які ў той час быў выкладчыкам Віленскай праваслаўнай духоўнай сэмінарыі імя Ф. Багушэвіча.

зія ня мела сваіх падручнікаў, таму атрымлівала кнігі з «чырвонага» Менску. Прачытаўшы працы Маркса, я таксама захапіўся камуністычнымі ідэаламі. І толькі пазьней прыйшоў да пераканання, што на практычнай глебе прывіць камунізм немагчыма.

...Дарэчы, Менск я ўпершыню пабачыў толькі за часам акупацыі, пасля вызвалення зь нямецкага палону. Адна дзяўчына патрапіла пад цягнік і згубіла нагу. Ёй заапекаваўся Беларускі камітэт у Бяла-Падлясцы й даручыў мне даставіць яе, ужо з кастылём, у Менск. Падчас паездкі мы трапілі пад напад партызанаў, але ў акупаваную сталіцу ўсё ж прабраліся. Я пасяліўся ў гатэлі й пачаў шукаць магчымасці сустрэчы з прэзідэнтам Астроўскім, якога ведаў яшчэ з віленскіх часоў. Падчас вучобы ў Вільні ў мяне скончыліся грошы на працяг навучання, і я зьвярнуўся па дапамогу да Астроўскага, якога я вельмі паважаў. Той не праявіў асаблівага энтузіязму з той нагоды, што я вучуся ў прарасейскай сэмінарыі. Я са свайго боку патлумачыў, што мяне накіравалі сюды бацькі, што хачу вучыцца далей.

Дык вось, падыходжу да ягонаі менскай рэзыдэнцыі¹⁸⁸, а мяне затрымліваюць вартавыя: хто ты, куды ідзеш?! Адказваю, што я не злачынец, проста хачу пабачыць Астроўскага. І ў той самы час зь дзвярэй выходзіць сам прэзідэнт. Я да яго: «Спадар прэзідэнт, добры дзень, вы, напэўна, памятаеце мяне з Вільні?» Астроўскі адказаў, што ня мае часу, што сьпяшаецца на нейкае мерапрыемства. Іду сьледам за ім. У будынку, дзе адбывалася гэтае мерапрыемства, спаткаў шмат знаёмых яшчэ з Вільні людзей, у тым ліку Анелю Катковіч¹⁸⁹. Прыняў мяне ў сваім пакоі й Юры Сабалеўскі¹⁹⁰. Але размова зь ім пачалася вельмі напружа-

¹⁸⁸ Сядзіба Беларускай Цэнтральнай Рады знаходзілася ў былым будынку Нацыянальнай бібліятэкі (вул. Чырвонаармейская, 6)

¹⁸⁹ Анеля Катковіч вучылася ў Віленскай беларускай гімназіі, затым — у Ўнівэрсытэце Стэфана Баторыя. Падчас нямецкай акупацыі — у Менску. У 1944 г. працавала ў сакратарыяце Беларускай Цэнтральнай Рады.

¹⁹⁰ У той час (1944) — віцэ-прэзідэнт Беларускай Цэнтральнай Рады.

на. Я дастаў з кішэні цыгарэту, трымаю яе ў руцэ. Рэакцыя спадара Сабалеўскага была нечаканай.

- Мне здаецца, мы будзем з вамі сварыцца!
- Чаму гэта так, сварыцца?
- Мне здаецца, вы паліце на сябе!
- Вы ня любіце, калі ў вашым пакоі паляць?
- Так!
- Добра, я схавваю цыгарэту.

У Менску я быў якіх тры-чатыры дні. Схадзіў у кіно, у рэстаран, спаткаўся з Уладзімерам Сядурам. Было гэта якраз на Вадохрышча (19 студзеня), па менскіх вуліцах ішлі вялізныя нагоўпы людзей. Завітаў як у праваслаўную царкву, так і ў касцёл. Той самы касцёл, зь якога бальшавікі зрабілі спартовую залю, а ў 1990-х гадох яго ізноў перабудавалі як сакральны будынак¹⁹¹. Зь Менску паехаў у Радашковічы. Запазнаўся з адным псаломшчыкам, спаткаўся з арганістам Лубнеўскім, які выкладаў у мяне ў Даўгінаве сьпевы й музыку. Быў запрошаны на абед, расказаў ксяндзу, што прыехаў з Гданьску.

— З Гданьску?!

Аказалася, што той ксёндз паходзіў з Гданьску, быў гарачым польскім патрыётам, які мусіў уцячы ў Беларусь ад нямецкага перасьледу.

Пачаў распытваць людзей, хто мог бы перадаць у Даўгінаў ліст да маіх бацькоў. Знайшоўся адзін чалавек, які паходзіў з тых месцаў. Перадаў канвэрт бацькам, якія, безумоўна, пазналі мой почырк, манеру пісьма. На сустрэчу з сынам прыехала маці. Спытала, што пляную далей.

— Немцы прайграюць вайну. Буду ўцякаць. Спачатку ў Заходнюю Эўропу, а потым можа й у Афрыку. Да саветаў ня маю аніякага даверу.

Спатканьне з маці было зусім кароткім. Партызаны прапусьцілі маці назад, але спыталі, дзе ж сын. Яна адказала, што забіты.

— О-о-о, то добра!

У Віленскую беларускую гімназію мяне прынялі без экзамэнаў. Палякі недаверліва азіраліся, калі бачылі нас, ма-

¹⁹¹ Маецца на ўвазе сённяшні катэдральны касцёл Найсьвяцейшай Панны Марыі на Плошчы Свабоды.

ладых хлопцаў, якіх пад руку па віленскіх вуліцах веў апра-
нуты ў польскую вайсковую ўніформу Ўладзіслаў Казлоўскі
ды сьпяваў разам з намі: «Мы бойкая моладзь, арлы мала-
дыя!»¹⁹² Але матурысты гімназіі (а я гімназіі празь недахоп
грошай ня скончыў) амаль ня мелі шанцаў працягнуць
адукацыю ў польскіх вышэйшых навучальных установах.
Праз прафэсара Трэпку¹⁹³ даведаліся пра тэхнічную школу.
Я хацеў паступіць на электрычны факультэт, аднак мяне
накіравалі на землямерны. Тут зноў абвастрылася старая
проблема — адсутнасць грошай. Пішу бацькам, каб неяк
дапамаглі. У лісьце ў адказ чытаю, каб ехаў дахаты, маў-
ляў, хлеб маем, а грошай — не. Прыйшлося перарваць вуч-
обу й вярнуцца ў Даўгінаў. Пачаў пошук працы. Адзін пан
зарганізоўваў зьвярынец і пагадзіўся ўзяць мяне як нагля-
дальніка за жывёламі. Прымала мяне й тытунёвая гуртоўня
[склад]. Аб'язны [выязны] тэатар Обэдзінскага, што гасьціў
у нас, і той прымае! Адразу тры месцы на выбар! Але на
наступны дзень я атрымліваю загад на мабілізацыю ў войс-
ка...

Я любіў бацькоў і не хацеў, каб яны пакутвалі за маё
адхіленьне ад вайсковай службы. Сярод усіх жаўнераў я быў
адзіным, хто меў асьвету. Быў прызначаны ў канцэлярыю,
займаўся пераважна пісанінай. Ад зімовых манэўраў уда-
лося неяк адвязацца. У летніх — удзельнічаў, любіў стра-

¹⁹² У 1930 г. Уладзіслаў Казлоўскі заснаваў у Вільні беларускае
спартовае таварыства «Гайсак». Магчыма, гэта мае на ўвазе аўтар
успамінаў.

¹⁹³ Антон Неканда-Трэпка (11.02.1877, Менск — 12.02.1942),
грамадзкі й культурны дзяяч, пэдагог. Скончыў Пецярбургскі тэх-
налягічны інстытут (1903), электратэхнічныя курсы ў Льежы (Бэль-
гія, 1904). Доўгі час працаваў інжынэрам-электрыкам у Маскве,
Пецярбургу й Варшаве, браў удзел у нацыянальным руху, уваходзіў
у выдавецкую суполку «Загляне сонца і ў наша ваконца». У 1918—
1920 гг. настаўнічаў у Менску. Зь лета 1920 г. — у Вільні. Выкла-
даў у Віленскай беларускай гімназіі, у 1921—1923 гг. і 1928—
1930 гг. — дырэктар гімназіі. Выдаў некалькі падручнікаў: «Фізы-
ка: Мэханіка і цеплыня» (1922), «Фізыка: Мэханіка і оптыка»
(1924), «Аналітычная геамэтрыя» (1924). Увосень 1939 г. арыш-
таваны НКВД і высланы на 10 гадоў у Сібір. Памёр па дарозе ў
Армію Андэрса.

ляць. Аднаго дня на наш наметава гарадок абрушыўся страшэнны дождж, і ў адзін з наметаў заляцеў пярун, праляцеў між зброі, разарваў бот аднаго з жаўнераў і прайшоў празь яго цела. З намету таго хлопца вынеслі счарнелым, ня ведаю, ці застаўся ён жывым. Канцылярыя ж наша месцілася пад Варшавай у вёсцы Гнойна. Так і было — гной, бядната страшэнная! Аніводнай студні, вадү бяруць з рэчкі, глеба — пясок... У той вёсцы людзі жылі шмат горай за бедных беларусаў. Працуючы ў канцылярыі, я меў доступ да дакумэнтацыі. І аднойчы ня вытрымаў і задаволіў сваю цікавасьць, заглянуўшы ў сваю мэтрыку. Чытаю: «*Беларус. Праваслаўны. Паслухмяны. Добра выконвае загады*».

Пасья рэкруцкіх курсаў прыйшоў час прымаць прысягу перад польскім сьцягам. Што зробіш, прыйшлося прысягаць чужым сымбалам. Пачаўся набор жаўнераў на афіцэрскую школу. Я ўзмаліўся:

— Пан афіцэр, не пасылайце мяне ў школу — не хачу быць ваенным!

— А кім ты хочаш быць? Працаваць на кухні?

— Не!

— Чысьціць боты афіцэрам?

— Не!

— Сувязь?

— Не, трэба морзэ вучыцца.

— З сабакамі, галубамі?

— Таксама не!

— Можа, артылерыя?

Афіцэр, не спыняючыся, пералічваў мне да выбару розныя курсы, а мне ну абсалютна нічога не падабалася.

— О-о-о, можа ў піянэры пойдзеш?

— Піянэры? Цікава. Давайце ў піянэры!

Гэта была мая вялікая памылка. Мне спадабалася новае слова, але я ня ведаў, што за ім хаваецца. Піянэры — гэта штосьці накшталт сапэраў, школа вельмі цяжкая! Але я скончыў яе з найлепшым вынікам. Мой афіцэр ня мог нацешыцца: «За ўвесь час, што стаіць Польшча, наш полк першы раз атрымаў найлепшага вучня!» Адным з маіх заданьяў было пераплыць Буг на маленькай гумавай лодачцы. Справа была раньняй вясною. Пасярэдзіне ракі лодка наткнулася на крыгу й перакулілася. Пакуль дайшоў да лекара, уся

вопратка пакрылася лёдам. Аднак лекар, памераўшы тэмпературу, сказаў, што ўсё ў парадку, і ня даў мне аніякіх паслабленьняў.

Перад першым заданьнем пытаю хлопцаў, хто са мною? Усе беларусы падымаюць рукі да гары! Не, Кажу, хлопцы, мне столькі не патрэбна, толькі пару чалавек. Нам трэба было прайсьці празь лясок каля 200 мэтраў, праверыць тэрыторыю й вярнуцца назад. Прабіраемся да першай лініі. Чуем — нямецкая мова! У неба ўздываецца ракета, я даю загад: хлопцы, кладзіцеся на зямлю! Асьцярожна прабіраемся назад, а там ужо нікога няма! Што рабіць? Бачу знаёмага са школы падхарунжага, мы злучылі свае сілы й, хаваючыся ад нямецкіх снарадаў, заскочылі на будоўлю (справа адбывалася ў гістарычным месцы Варшавы — Грохове). Пачуліся прапановы здацца ў палон. Я быў рэзка супраць.

— Не, будзем прабірацца да штабу. Раненых і забітых забіраем з сабой.

Нам пашчасьціла: дабраліся да штабу бяз стратаў. Я падумаў, што такое заданьне мне далі адмыслова, каб забіць. Перад вайной у польскім войску значна зьмяніўся афіцэрскі склад. На зьмену вопытным камандзірам прыйшло шмат звычайных дурняў. Вось і ў нашым выпадку афіцэр зьмяніў пазыцыю, ніяк не прасыгналізаваўшы аб сваім расхэньні. Пасылаў людзей на верную сьмерць!

Раніцай прачнуліся страшэнна галодныя. А тут нам паведамляюць, што нашая кухня разбомбленая. Ведаю, што галодны чалавек — горшы за зьвера. Іду да галоўнага афіцэра. Той сядзіць у сталеўцы, мае поўную талерку ежы, гарэлку.

— Паслухайце, людзей трэба накарміць! Непадалёк ёсьць крама. Можна зламаць дзьверы ці вокны й здабыць ежу. Зьвернемся да Міністэрства абароны, каб аплаціла страты гаспадару.

У адказ пачуў, што не, такі загад ён ня дасць. Тады жаўнеры ўзяліся за справу самастойна, абрабаваўшы склепы варшавян, якія збіралі ежу й розныя патрэбныя рэчы якраз на выпадак вайны. Прыносяць мне цыгарэты, паесьці.

— А самі ўжо сытыя? Так? Ну тады давайце!

Ноччу на нас адбыўся напад. Мацаю далоньню руку, падношу да языка — салёна. Каб не рабіць залішняга шуму,

падыходжу да афіцэра й кажу, што я паранены. Той накіраваў мяне да найбліжэйшага пункту Чырвонага Крыжа. Падыходжу й бачу надпіс, што ён зачынены. Хадзіў па Варшаве цэлую ноч і толькі пад раніцу знайшоў дапамогу. І цяпер памятаю, як лекары пхалі ў руку сьпіцу, каб даведацца, як далёка ў руцэ засеў чарапок снараду.

Ад мяне адабралі торбу, зброю й, што самае непрыемнае, маску. Я баяўся, што немцы пачнуць газавыя атакі. Меў я пры сабе й патроны, якія захаваў падчас адступленьня з Усходніх Прусаў. Выкінуў усё, нават цёплую вопратку, але патроны захаваў. Першым бы я не страляў, але бараніцца мусіў. Па дарозе ў шпіталь, праяжджаючы праз мост, нас пачалі бамбіць. Кіроўца ў паніцы кінуў аўта й зьнік у невядомым кірунку. Знайшоўшы яго, добра яму задалі: калі ўцякаем, то ўцякаем усе разам! У шпіталі, быццам вычуваючы небяспеку, я не пагадзіўся ісьці на трэці паверх, а спусьціўся ў склеп. Выйшаўшы пасья бомбавай атакай наверх, пачаў дашчэнтну разьбіты будынак... У другім шпіталі ізноў пасылаюць на трэці паверх. Нутраны голас падказвае: не ідзі! На зямлю мяне паваліў выбух пясочнай бомбы, здаецца, чэскай вытворчасці. Ляжу на падлозе, увесь твар у шкле, у галаве раяцца думкі: ці я яшчэ на зямлі, ці ўжо на небе? У шпіталі пачуў ад параненых, што да Варшавы падыходзяць саветы. Хоць я не зрабіў нічога благога для савецкай улады, але асьцерагаўся яе прыходу. Надумаў уцякаць з Варшавы ў Беларусь. На выхадзе з гораду быў злоўлены немцамі й накіраваны ў палон. Спачатку знаходзіўся ў адзеле для параненых, зрэдку атрымліваў ежу — спачатку наядаліся санітары, а ўжо рэшту аддавалі палонным. Паспрабаваў далучыцца да працоўнага адзелу, што выгружаў з вагонаў збожжа, плянаваў уцячы. Але на працу мяне не прынялі, бо я мог працаваць толькі адной рукой. Паехаў да прускага баўэра, сын каторага быў ці то на савецкім, ці то французскім фронце. Ubачыўшы мяне, немец страшэнна разлаваўся й загадаў нейкаму бахману мяне забіць. Той адвёў мяне за дом, дастаў зброю. Але я, наколькі гэта было магчыма, захоўваўся ў супакоі, ведаючы, што спачатку ён мусіць загадаць мне выкапаць яму. Пакруціўшы пісталет у руцэ, разлаваны, ён ад мяне адчапіўся. Я вярнуўся ў свой лягер. Мы, беларусы, пасья ўкраінцаў зарганізавалі свой бела-

рускі барак, атрымлівалі «Беларускую газэту»¹⁹⁴. Маглі вольна карыстацца ўкраінскімі кнігамі: Лесю ўкраінку я прачытаў цалкам, ад вокладкі да вокладкі.

Папрацаваць на гаспадарцы мне ўсё ж давялося. Аднаго дня вялікую групу палонных прывезьлі ў горад, дзе за імі прыяжджалі машыны з прычэпамі й развозілі па маёнтках. Я патрапіў да Эміля Цубэ, які жыў са сваёй сям’ёй і старымі бацькамі. На ягонае пытаньне, адкуль я паходжу, схлусіў, адказаўшы, што з гораду. Думаў, што прыйдзеца ня так цяжка працаваць. Гэты немец адразу прапанаваў мне памыцца, змяніць вопратку. Якое ж было маё здзіўленьне, калі мяне пасадзілі за адзіны сямейны стол! Я ж ведаў на памяць выступы Гітлера, у якіх ён сьцьвярджаў, што «аніводны немец ня сядзе за адзін стол з палякам!» Натуральна, я ня быў палякам, але насіў польскі мундзір! Цубэ, праўда, ня быў партыйным.

За сталом ён наліў дзьве чаркі — сабе й мне. Выпіўшы, я добра захмялеў. Па праўдзе кажучы, я не чакаў такога добрага, нават цёплага стаўленьня да мяне з боку Эміля. Адзінае, ён прасіў мяне, каб я не ўцякаў, бо другога работніка яму не дадуць. Бахман перад сном зачыняў мае дзьверы на ключ, а Эміль ізноў іх адмыкаў. Бо я адразу яго папярэдзіў, што, калі дзьверы будуць замкнутыя, уцяку.

Жыў я ў гэтага немца даволі доўгі час, аж пакуль не прыехала нейкая адмысловая камісія, якая складалася ў асноўным з украінцаў. Пытаюцца, якой я нацыянальнасьці. Адказваю — беларус, праваслаўны.

— А маліцца па-праваслаўнаму можаш?

— Ну, вядома.

Папрасілі паказаць. Я прачытаў некалькі малітваў, і мне паверылі. А вось майго калегу Галіеўскага, заўзятага беларуса, але каталіка, запісалі ў палякі. Наш зборны атрад беларусаў і ўкраінцаў адвезьлі ў Торунь, дзе пасялілі ў падземным форце. Памятаю, як адзін падхарунжы, які вёў гімнастыку, пачаў зьвяртацца да нас па-польску. Мы былі абураныя: ня хочам чуць аніякай польскай мовы! А той ча-

¹⁹⁴ Напэўна, памылка. На тэрыторыі Нямецчыны й Польшчы распаўсюджвалася бэрлінская «Раніца». Тым больш што «Беларуская (Менская) газэта» стала выдавацца ад 1941 г. А тут гаворыцца пра значна ранейшы пэрыяд (1939—1940).

лавек працаваў зь немцамі, дык нас палічылі за бунтароў, пачалі страляць у паветра. Ня ведаю, што такога шкоднага я зрабіў, але цэлую ноч прасядзеў у карцэры з голым жалезным ложкам. З Торуні нас перавезьлі пад Гданьск, дзе прызначылі да цукровага заводу. Пытаюцца, якую прафэсію хто мае. Задумваюся, а якую прафэсію маю я? Падумаў і вырашыў назвацца электрыкам — фізыку няблага ведаў са школы. Працаваў электрыкам разам з двума немцамі, якія ставіліся да мяне, нібыта да свайго. Мне тады ўжо выдалі цывільны касцюм, які мне зусім не пасаваў. Думаю, ён дастаўся ад бэльгійскіх жыдоў. Калі сэзон збору цукровых буракоў скончыўся, цукроўню закрылі. Украінцы паміж сабой трымаліся дужа добра, жыва цікавіліся беларускай гісторыяй, мовай, сымбаламі. Сярод нас таксама былі сапраўдныя патрыёты сваёй Бацькаўшчыны, але ж былі й абыякавыя.

Далейшы мой шлях ляжаў да самога Гданьску. У тамашнім «арбайтсамце» ізноў назваўся электрыкам, дастаў працу на вагонным заводзе, які працаваў на вайсковую вытворчасць. Першай маёй пакупкай быў касцюм, які добра на мне сядзеў — стаўся зусім нармальным чалавекам. У вольны ад працы час займаўся беларускай справай, дапамагалі Фабіяну Акінчыцу¹⁹⁵ ў ягоных справах. Дарэчы, цікава, як мы зь ім пазнаёміліся. Мой калега, сьвятой памяці Сяргей Грамыка, хацеў ажаніцца з польскай дзяўчынай, але нам, беларусам, мець любяга дачыненьні з палякамі забаранялася. Ён па-сяброўску папрасіў мяне паехаць у Бэрлін, каб здабыць для той дзяўчыны легітымацыю. У Бэрліне мы й пазнаёміліся з Акінчыцам, які пазней даволі часта зьвяртаўся да мяне, прасіў адведаць і праверыць тую ці іншую асобу, высветліць нейкія дэталі іх жыцця й побыту.

На вясельлі, дарэчы, жаніх атрымаў самы «каштоўны» на той гістарычны момант падарунак — кнігу «Майн кампф». Разам даверылі нам апекавацца групай дзяўчат з Арла, расьсяліць іх у рыбацкім пасёлку. Былі яны вясёлыя, сьмяшлівыя, сьпявалі «Кацюшу», але даволі тапорныя. Але ў Гданьску мы не адчувалі сябе бясъпечна. Я нават ледзь не

¹⁹⁵ Напэўна, маецца на ўвазе кіраўніцтва Ф. Акінчыцам курсамі беларускіх прапагандыстаў у Вустраве пад Бэрлінам, для далейшай працы ў адміністрацыі на радзіме.

апынуўся ў засьценках канцэнтрацыйнага лягеру. Трэба было мяняць дыслякацыю.

Падаліся ў Варшаву, дзе мелі сустрэчу з доктарам Шчорсам¹⁹⁶. У польскай сталіцы, аднак, пачулі яшчэ больш гарачы подых небясьпекі для свайго жыцця. Было відавочным разьдзяленьне на палякаў, якія трактаваліся акупацыйнай уладай вельмі нізка, і немцамі. Беларусаў жа, трэба адзначыць, немцы ўспрымалі зусім па-іншаму, адносячы нас да гэтак званай «чыстай» расы. У адрозьненьне ад украінцаў мы ня мелі свайго дому, дык немцы прапаноўвалі прыходзіць да іх: вы ж свае! Іншая справа, што самі беларусы часам не рэпрэзэнтавалі сябе належным чынам. Праз гэта, а таксама праз паводзіны палякаў, якія ставіліся да беларусаў зь нянавісьцю, праз правакацыі й даносы жыцьцё ў тагачаснай Варшаве падавалася невыносным. Доктар Шчорс накіраваў нас у Бяла-Падляску. Раней там існавала «Беларуская хатка», але некаторыя нашыя дзелячы, набіўшы поўныя кішэні грошай, паўцякалі з гораду, пакінуўшы пасяля сябе спаленую зямлю. Я атрымаў там пасаду рэфэрэнта па справах асьветы, ездзіў па арганізацыйных справах па вёсках. Меў права адчыняць школы, але ня меў з кім працаваць — не было настаўнікаў. Мне прыйшлося патрапіць у акружэньне палякаў, якія зь яшчэ большай злосьцю, чым у Варшаве, ставіліся да ўсяго беларускага. Менавіта адтуль я выяжджаў у Менск, пра што раскажаў вышэй.

Калі я вярнуўся ў Бяла-Падляску, адбыўся выпадак, які мог каштаваць мне жыцця. Зь нямецкіх лягераў тады ўцякала шмат савецкіх палонных — іх тады асабліва й не пільнавалі. Шмат хто зь іх наймаўся на працу да баўэраў. Дык вось, адзін з такіх палонных, даведаўшыся, што гаспадар трымае пад страхой зброю часоў Першай сусьветнай вайны, зрабіў напад на нямецкіх жаўнераў. Пачалі разьбірацца, глядзяць — на паперах, якія выданы баўэру на гэтага чалавека, подпіс Жамойды! Мяне кінулі за краты. Я звязўся зь беларусамі, якія служылі ў СД, прасіў дапамогі. Разам бачу праз вакно: вядуць таго самага вар'ята, які хацеў біць немцаў! Яго, безумоўна, расстралялі. Маглі расстраляць і мяне. У камэру заходзіць служачы турмы, добры

¹⁹⁶ Доктар Мікола Шчорс у гэты час узначальваў Беларускі камітэт у Варшаве, які меў дзьве філіі: у Бяла-Падлясцы й Кракаве.

чалавек, праваслаўны. Я пытаю яго рухамі галавы: уніз ці наверх? А ён толькі паціскае плячыма. Прыводзяць мяне ў гестапа. Пачалася гутарка.

— У той час, калі мы адбудоўваем Новую Эўропу, вы дапамагаеце камуністам!

— Не, я не дапамагаў камуністам, я дапамог чалавеку.

— Добра, зараз мы адлятаем на самалёце. Паляціш з намі?

Думаю, не-е-е, я з вамі не палячу: ці вы мяне выкінеце з самалёта, ці ў апошні момант «скончацца» вольныя месцы. Немцы мяне адпусьцілі, бо самі былі тады страшэнна перапалоханыя — саветы ўжо ўзялі Берасьце¹⁹⁷ і маланкава рухаліся на захад. Конь, на ягонай галаве хамут, на гэтым кані нямецкі жаўнер, які ў паніцы ўцякае куды вочы глядзяць. Немцы былі жудасна перапужаны, большай часткай «Каціюшай», якая біла іх з усіх флянгаў. Прыйшоў у Камітэт, убачыў на сцяне партрэт Гітлера, які са злосьцю сарваў і кінуў на падлогу. Думаю: трэба далучацца да польскай партызанкі, жывым саветам ня здася. Але ў той самы час чую, што блізка праходзіць цягнік. Заскочыў у яго і рушыў у кірунку Варшавы. Перасеў на лепшы цягнік, кандуктару адказаў, што ня маю білета, бо толькі што выйшаў з турмы. Той толькі махнуў рукой. У Варшаве сустрэўся з Чаславам Ханяўкам, які даў мне вядро нямецкага мёду. Я адчуваў нейкую небяспеку, штосьці падказвала: выбірайся адсюль! Я ўлез у таварны вагон да духавенства й даехаў ажно да Славачыны, да Татраў. Атрымаў легітымацыю як уцякач, але працу знайсці было нерэальна.

Адзін славак даказаў мне, што я сымпатызую немцам, маўляў, мы мусім трымацца разам з рускімі. На што я адказаў, што ён усё пабачыць сваімі вачыма... Разам горад, у якім я спыніўся, пацярпеў ад нападу партызанаў, якія нарабілі там шмат шкоды. Ад партызанскіх лапаў я выратаваў Ханяўку, схавашы яго ў сябе. У лесе, збіраючы грыбы ды ягады, нарваўся на цыгана, славацкага партызана. Той: немец, рукі ўгару! Адказаў, што я ня немец, пагаварылі зь ім і спакойна разышліся. Нягледзячы на тое, што станцыя ў Банска-Быстрыцы была разбомблена, немцы запатрабавалі цягнік. Нейкая «кукушка» пацягнула нас да ву-

¹⁹⁷ Берасьце было вызвалена 28 ліпеня 1944 г.

горскай мяжы. А памежны мост зьліквідаваны бомбай. Перайшлі раку цераз дошкі. Цяпер ужо вугорскі цягнік давёз нас у сам Будапэшт. Там няблага вывучыў вугорскую мову. Галодны, хадзіў па вуліцах і разважаў: калі дадуць есьці — добра, не — буду красьці. Папрасіў па-мадзярску ў аднаго гаспадара ежу, той адрэзаў кавалак хлеба й працягнуў мне. З Будапэшту мы прыехалі... ізноў у Славаччыну, у Браціславу, а адтуль... у Нямеччыну. Уцякаў са Славаччыны — вярнуўся ў Славаччыну, уцякаў зь Нямеччыны — вярнуўся ў Нямеччыну! У Цюрынгіі¹⁹⁸ прыходзілася цяжка працаваць на ракетным заводзе, на жалезных рудніках.

Жылі ў дрэнных умовах, спалі на саломе ў будынку школы. А жыў я разам зь беларускай інтэлігенцыяй, былымі бурмістрамі, настаўнікамі, журналістамі, палітыкамі, высланымі ў Нямеччыну. Сярод іх — бацька доктара Шчорса, сьляпы на адно вока, які да працы не хадзіў. Былы рэдактар¹⁹⁹ Аляксей Сянькевіч, Сьвятаслаў Коўш і іншыя, чые прозьвішчы называць не хачу, — яны яшчэ жывуць. Людзі, натуральна, пакутвалі ад фізычнай працы, той жа Коўш мусіў насіць на плячо па сто кіляграмаў цэменту й марыў неяк пазбавіцца такога выпрабаваньня. Тады я навучыў яго элемэтарным рэчам, што патрабуюцца ад электрыка, і ён, задаволены, пачаў працаваць разам са мной. У мяне была магчымасьць пайсьці вучыцца, але адзін з нашых дзеячоў адрэгаваў на гэта так: «Якое вучыцца? Трэба браць у рукі зброю й бараніць Беларусь». Зброю ў рукі я браць не хацеў, але й неабходнай дзеля вучобы пратэкцыі мне не зрабілі. Аднаго дня да нас завітаў доктар Шчорс, які хацеў спаткацца з бацькам і малодшым братам Ігарам. Паглядзеў, у якіх умовах мы жывем, і на наступны дзень мы атрымліваем загад... аб далучэньні да беларускіх войск СС²⁰⁰. Мусім ехаць у Бэрлін.

У нямецкай сталіцы спатыкаюся з Кастусём Езавітавым, расказваю, што быў падафіцэрам у польскім войску, што перад званьнем мне далі трэцюю бэльку.

— А дзе твае паперы?

¹⁹⁸ Цюрынгія — былая паўднёва-заходняя частка ГДР, з гарадамі Веймар, Эрфурт.

¹⁹⁹ «Голасу вёскі».

²⁰⁰ Маецца на ўвазе дывізія СС «Беларусь».

— Там, дзе й жонка!

— Ну дык едзьце й прывязіце паперы!

Цудоўна, я магу ехаць! Але як выбрацца з Бэрліну, як увогуле далей жыць у Нямецчыне без адмысловых папераў (не вайсковых!), якія могуць атрымаць толькі людзі, што працуюць? Дапамог Андрэй Крыт²⁰¹. Упершыню я яго сустрэў у Бяла-Падлясцы. Ён прыйшоў да нашага камітэту абрабаваны партызанамі, у адных кальсонах. Бачачы, што чалавек арыентуецца ў беларускіх справах, я яму паверыў, накіраваўшы да Бэрліну²⁰². А ў Бэрліне потым папрасіў дапамогі ў адказ. Крыт параіў ехаць у Мюнхэн. У Баварыі кіраўнік Камітэту дапамогі беларускіх рабочых Шаняўскі, чалавек адукаваны, які размаўляў добра й па-нямецку й па-беларуску, прызначыў мяне сакратаром гэтай арганізацыі. Кіраўніком гэтага камітэту па ўсёй Нямецчыне быў Уладзімер Тамашчык, а ягоным заступнікам — Крыт²⁰³. А перад гэтым я адведаў сваю жонку ў Цюрынгіі (гэтую зямлю амаль не бамбілі), сказаў, што, калі ўладкуюся ў Мюнхэне, забяру яе да сябе. У тым камітэце я працаваў да таго моманту, пакуль Шаняўскі ня ўскрыў ліст Крыта да мяне (я збіраўся ехаць у Бэрлін, каб перадаць розныя друкаваныя выданьні). Крыт нядобра аб ім адзываўся, называючы Шаняўскага «левым», сякім і такім. Шаняўскі раззлаваўся не на жарт.

— Так, значыць, ты тут за мной сочыш! Усё, забіраю ў цябе легітымацыю!

— Ня маеце права. Яе ў мяне могуць забраць толькі немцы.

Пакрыўджаны чамусьці на мяне Шаняўскі сапраўды зрабіў так, што немцы забралі маю легітымацыю.

²⁰¹ Тады яшчэ Аляксандар Крыт. Андрэем (манаскае імя) ён стаў у 1967 г., калі пастрыгся ў манахі.

²⁰² Паводле іншай інфармацыі, Аляксандар Крыт як мінімум зь лета 1940 г. жыў у Бэрліне. Напрыклад, ён уваходзіў у першы склад Беларускага Камітэту Самапомачы. (Ліст Вітаўта Тумаша да Аляксея Вініцкага.)

²⁰³ Магчыма, памылка. Зь вясны 1944 г. Беларускі Камітэт Самапомачы ў Нямецчыне ўзначальваў Баляслаў Баргкевіч, заступнікам у якога быў Аляксандар Крыт. Уладзімер Тамашчык узначаліў Беларускі Камітэт у Нямецчыне ўжо пасля вайны.

Далейшы мой шлях ляжаў да Гарміш-Партэнкірхэна. Я ведаў, што там ёсьць шмат дзяцей, якія лазяць па садох, крадуць, адным словам, робяць балаган. Прапанаваў немцам зарганізаваць школу, каб знайсці для гэтых дзяцей нармальны занятак. Немцы абурыліся.

— Што, ты будзеш вучыць рускіх дзяцей? Нам сваіх, нямецкіх, няма дзе й калі вучыць. Забудзь!

Але ж харчовыя карткі атрымаў, што мяне вельмі ўсьцешыла — можна жыць далей. Сяджу ў хаце, чытаю «Фэлькішэ бэабахтэр»²⁰⁴ і думаю, куды падацца? Можа, праз Аўстрыю — у Сэрбію? Прачытаў у газэце, што Гарміш станецца вольным горадам, які не падпадзе ні пад адну з акупацыйных зонаў. Добра, можна адлучыцца ды штосьці прыкупіць. Вяртаюся назад, а тут вартавыя, назад не пушчаюць — лінія фронту! Падаўся да баварскіх сялян, якія цэлую ноч вялі мяне праз горы назад у Гарміш. Вярнуўся змучаны, зваліўся ў ложак, а раніцай чую праз вакно шум. Бачу — танкі з зоркамі! Ба, саветы, ад якіх я так доўга й настойліва ўцякаў, ня можа быць! Вырасьлі ісьці ў лес — жывым саветам ня здамся! Вырасьлі параіцца зь нямецкімі сябрамі, а тыя кажуць: «Гэта ж амі, амі (Амэрыканцы, ці французы? Бо ў амэрыканцаў зоркі на тэхніцы), ня рускія!» Гэтае паведамленьне мяне супакоіла, і я пачаў рыхтаваць глебу для эміграцыі за акіян. Не пералічыць, колькі разоў мяне выклікалі ў Мюнхэн на размовы, допыты. Я ня думаў, што працэдура выезду ў ЗША зацягнецца настолькі. Айцец Мікалай Лапіцкі зьвязаўся зь нейкай амэрыканскай царкоўнай арганізацыяй, празь якую рабіліся выклікі для беларускіх эмігрантаў.

Яшчэ раней, калі толькі абжываўся ў Гармішы, лазіў па ягоных вуліцах, пачуў на вакзале беларускую мову. Адразу зьявілася насыцарога: можа, шпіёны, падасланыя агенты?! Але ж не, тыя людзі былі чыстымі сапраўднымі беларусамі — сям'я Яўхіма Кіпеля. Я прапанаваў ім пасяліцца ў тым жа бараку, дзе ўжо некаторы час жыў я. Гэты барак спачатку быў прызначаны для дзяцей-уцекачоў з Бэрліну. Стары Кіпель неяк адразу мяне палюбіў, я таксама ставіўся да гэтага дзееча зь вялікай пашанай. У Гармішы Кіпель па-

²⁰⁴ Між іншага, орган Нацыянал-Сацыялістычнай Нямецкай Рабочай Партыі.

чаў стварэнне Беларускай Народнай Партыі, аднак у яе склад уваходзілі ўсяго некалькі чалавек: сам Кіпель, Сымон Шаўцоў, доктар Мікалай Сьцяпанаў. Я не хацеў мяшацца ў палітыку, але крыху дапамагаў Кіпелю ў друкаваньні ягонай газэты²⁰⁵, складаньні статуту.

У нью-ёрскім порце шукаю вачыма таго баптыста з Кліўленду, які паручыўся за мяне й да якога я мусіў ехаць. Але тут да мяне падыходзіць Кіпель і прапаноўвае ехаць разам зь ім у Пасэйк (Нью-Джэрзі). Маўляў, дарогу, тры ці чатыры даляры, ён пакрые. Хачу адзначыць, што дарогу па акіяне я перанёс досыць нармальна, мяне не ванітавала. На тую пэну, што сыходзіць з вуснаў хворых на марскую хваробу людзей, матросы глядзелі, як на штосьці паўсядзённае. Першае, што я зрабіў у Пасэйку, гэта зайшоў у грэцкую царкву²⁰⁶, падзякаваў Богу за добрую дарогу.

Прызвычайца да амэрыканскага жыцьця мне аказалася вельмі цяжка. За гады, што я пражыў у Нямеччыне, я палюбіў туя краіну, стаўся сярод немцаў сваім. Баварцы прымалі мяне за саксонца, саксонцы — за баварца. У мяне бракавала жаданьня вучыць ангельскую мову. Па-першае, яна не падабалася як мова, па-другое, не падабалася тое, як яе носьбіты ставіліся да нас, беларусаў. Хоць сёньня разумею, што нежаданьне займацца мовай было памылкай. Тая Амэрыка, у якую я прыехаў у пачатку 1950-х, краінай была ўсё ж такі прыгожай, ня тое, што цяпер...

Іван Іванавіч Касяк падказаў тэлевізійную фабрыку, якая патрабуе рабочых. Працаваў там нядоўга, бо плацілі капейкі. Уладкаваўся ў тэкстыльнай фабрыцы, у якой рабіў ажно да выхаду на пэнсію.

Са сваёй жонкай Тацьцянай я пазнаёміўся й ажаніўся яшчэ ў часе вайны. Прыгожымі дзяўчатамі былі полькі,

²⁰⁵ Маецца на ўвазе «Беларуская воля» (орган Беларускай Народнай Партыі), што выдавалася з 10 сьнежня 1947 г. да сьнежня 1949 г. у Гарміш-Партэнкірхэне). Рэдактар — Яўхім Кіпель, выдавец — Сымон Жамойда. Выйшла 20 нумароў.

²⁰⁶ Маецца на ўвазе царква ў юрысдыкцыі канстантынопальскага (сусьветнага) патрыярха, якая беларускімі эмігрантамі называлася грэцкай.

немкі, але мне больш падабаліся свае, беларускі. Яна на шэсьць гадоў малодшая за мяне, але цяпер ужо ледзьве ходзіць. Некалькі гадоў таму яна пасьлізнулася, упала й пашкодзіла патыліцу. Да лекара адразу не зьвярнулася, думала, што само пройдзе. Спачатку нават відэлец і кубак не магла ў руках трымаць, цяпер яе стан лепшы, але ўсё роўна досыць цяжкі. У Гармішы ў нас нарадзіліся дзьве дачкі, Ала й Жэня. Адна працуе дырэктарам школы, другая таксама мае настаўніцкую адукацыю, але працуе на высокай пасадзе ў банку. Трэцяя дачка, Рагнеда, вывучылася на «бізнэс-вумэн», аднак яе прафэсійная кар’ера ня склалася.

Я ўжо расказваў раней, што яшчэ зь юнацкіх гадоў любіў пісаць, расказваць пра ўбачанае й перажытае. Адно з маіх апавяданьняў Язэп Найдзюк не надрукаваў, пазначыўшы, што ў ім зашмат расейшчыны. Так, тады беларускую мову досыць добра я яшчэ ня ведаў. Але галоўнае, што найдзюкова крытыка не была разбуральнай, яна не адбівала ахвоты да далейшага пісаньня. А вось ужо ў пазьнейшыя гады, на эміграцыі, мяне скрытыкавалі так, што пісаць мне ўвогуле перахацелася. Якіх толькі словаў у свой адрас я не пачуў... Паэтычных здольнасьцяў я не адчуваў, а вось на рэлігійную, бытавую тэматыку пісаў з задавальненьнем. Пісаў у «Шыпшыну» да Віцьбіча, у «Царкоўны сьветач» да Лапіцкага, у «Беларускі голас»²⁰⁷ да Хмары. Да Віцьбіча перастаў пісаць пасля таго, як ён без майго дазволу пачаў рэдагаваць мае артыкулы, зьмяняць назовы. Ад мяне патрабавалі «большай патрыятычнасьці», каб «біў маскалёў». А справа ў тым, што біць нікога мне не хацелася. У свой час зацікавіўся мовай эспэранта, друкаваўся ў спэцыялізаваных выданьнях. Даслаў нават ліст Янку Маўру, які таксама валодаў эспэранта. Але адказу не атрымаў: ці Маўр пабаяўся мець дачыненні з эмігрантам, ці пісаць адказ яму забав-

²⁰⁷ Выдаваліся адпаведна: «Шыпшына» ў Міхэльсдорфе (1946—1948, № 8 і 9 выйшлі ў 1950 г. у Саўт-Рывэры), «Царкоўны сьветач» (Орган Беларускага Царкоўнага Праваслаўнага Камітэту ў Амэрыцы ў 1951—1988 гг. у Саўт-Рывэры), «Беларускі голас» (Незалежны часопіс беларускай эміграцыі) у 1952—1992 гг. у Таронта.

ранілі. Доўгі час ужо нічога не пішу — рука не пасьпявае за думкамі. Паміраць не зьбіраюся, хачу яшчэ пажыць. Раблю ўсё патрэбнае ў хаце, абрабляю свой «агарод», тры гаршкі перцаў, агуркоў і памідораў, стараюся дапамагчы родным. Нядаўна сказаў дачцэ: можа, на працу ізноў пайсьці, навошта ў хаце паветра ганяць? Скажу, што мне не 91 год, а 65. Дачка адказала: а хто за маці будзе глядзець? Яна ж пару гадоў таму ўпала на падворку, я спаў, а яе сьнегам занесла. Добра, што сусед убачыў, адкапаў.

На грамадзка-палітычнай арэне актыўнасьці ў Амэрыцы я ня меў. Там раз прызначылі старшынём, там — сакратаром і ўсё²⁰⁸. Але я гэтага не афішаваў, не высоўваўся. Я разумею, што я — пешка, макая расінка. Усё сваё жыццё я круціўся каля беларусаў, ведаў іх усіх, але ніякіх важных становішчаў не займаў. Пасьля падпісаньня таго «непрадрашэнства»²⁰⁹ гляджу: ба, колькі зьнянацку патрыётаў Беларусі разьвялося, не ўздыхнуць! Як пачулі добры смак, убачылі сытае карыта, усе да яго рванулі, не спыніць. Выбачайце, але мяне да яго не цягнула.

А гадоў трыццаць таму ў мяне спынілася сэрца, пасьля чаго я ўвогуле сышоў у цень. Яшчэ ў дзяцінстве я меў болі ў сэрцы: то нібыта кусок лёду на грудзёх адчуваю, то іголки. А раз сэрца нібыта запалала полымем. Думаю, пайду на кухню, пап'ю вады. Ішоў і ўпаў каля стала. Маё сэрца спынілася... Расплюшчваю вочы: на галаве мокрая марля, жонка плача — ты памёр! Адказваю чамусьці па-ангельску: не, я не гатовы паміраць сёньня! Аказалася, што Тацьцяна, убачыўшы нерухомага мужа пад сталом, пачала мяне штурхаць за цела, галаву. І сэрца ізноў пачало біцца.

Зь людзьмі, нават зусім мне не сымпатычнымі, я не сваруся, вітаюся зь імі, цікаўлюся іхнымі справамі. Я ня Бог,

²⁰⁸ Сымон Жамойда ўвайшоў у склад управы Беларускага Кангрэсавага Камітэту Амэрыкі (1951), ва ўправу Беларускага клюбу ў Пасэйку, у царкоўны камітэт беларускай парафіі ў Пасэйку, якая не далучылася ні да БАПЦ, ні да Беларускай праваслаўнай кананічнай (экумэнічнай) царквы канстантынопальскага патрыярхату. Пасьля стварэньня праваслаўнай парафіі ў Рычманд-Гіле ўзначаліў царкоўны хор.

²⁰⁹ Гл. спасылку ва ўспамінах Васіля Шчэцкі.

каб кагосьці судзіць ці вучыць, — рабі, як хочаш. Але ад такіх людзей стараўся трымацца збоку. Вось тая ж БАПЦ Тамашчыка, Крыта²¹⁰ ды іншых, што перасварыліся з-за грошай²¹¹, — гэта ж фікцыя, выдумка, нейкая сэкта. Я добра знаёмы з царкоўнымі канонамі й, калі спрабаваў давесці іх да людзей, яны крычалі: во, Жамойда ізноў прыдумляе! А што я прыдумляю? Ёсць канон, якому трэба падпарадкавацца²¹². Першыя службы ў нашым прыходзе сьв. Кірылы Тураўскага, што падпарадкаваецца канстантынопальскаму патрыярхату, вёў а. Сьвятаслаў Коўш. Вяліся службы ў розных цэрквах, пакуль людзі за свае грошы й сваімі рукамі не пабудавалі царкоўны будынак у Рычманд-Гіле, адным з раёнаў Нью-Ёрку. Хтосьці яе называе «мерлякоўскай», хтосьці «грэцкай», але не беларускай. Гэтая царква — помнік адданасьці й ахвярнасьці простых людзей, што не шкадавалі часу й грошай на пабудову сваёй сьвятыні. Праблем у нас хапае, але неяк трымаемся.

Палякі казалі, што зьверху яны беляя, а ўнутры — чырвоныя. Так і я: для немцаў я быў немцам, для палякаў — палякам, а для беларусаў — беларусам. Ваенны час — гэта самае жудаснае з усіх выпрабаваньняў. Трэба было круціцца, прыдумваць, аналізаваць, каб выжыць, каб неяк працягнуць. Але ўнутры я быў, ёсць і буду бел-чырвона-белым. Нас тут называлі й «фашыстамі», і «калябарантамі». Не, мы патрыёты сваёй Бацькаўшчыны, якія хацелі жыць далей. Шкада, што не атрымалася на Радзіме. Галоўны ж мой гонар, што, нягледзячы на ўсе жыцьцёвыя выпрабаваньні, пекла вайны, я нікому й ніколі ня здрадзіў.

²¹⁰ У 1958 г. у Чыкага была створана яшчэ адна БАПЦ, якую ўзначалілі ўкраінскі архіепіскап Грыгоры (Агіччук) і япіскап Уладзімер Фінькоўскі.

²¹¹ Маецца на ўвазе раскол пачатку 1980-х і судовыя працэсы за адчужэньне царкоўнай уласнасьці.

²¹² Маецца на ўвазе падпарадкаваньне якой-небудзь юрысдыкцыі, у дадзеным выпадку канстантынопальскаму (сусьветнаму) патрыярху.

У ЧЫКАГА Я НІКОЛІ НЕ ЗАБЫВАЎ ПРА БЕЛАРУСКУЮ СПРАВУ

Анатоль Занковіч
(Нью-Ёрк)

11 траўня 1925 г.,
в. Сіўцы Вялейскага пав. Віленскага ваяв.,
сёння Вялейскі р-н Менскай вобл.

Пасьля Другой сусьветнай вайны вёску Сіўцы, якая месцілася паміж Вялейкай і Мядзелам, выкрасьлілі з мапы краіны. Засталася толькі Талудзь, што знаходзілася побач.

Бацькі Міхаіл і Палагія мелі вялікую гаспадарку, каля 40 гектараў, што была раскінутая па ўсёй вёсцы. Будзе залішнім казаць, што саветы, як пачалі кіраваць нашымі землямі, запісалі бацьку «кулаком», пазабіралі ўсё, апроч хаты ды маленькага агародзіку. Памятаю, як за палякамі зьбіраліся аднавяскоўцы ды з настальгіяй успаміналі савецкую ўладу. Як саветы вярнуліся, сярод вяскоўцаў знайшліся некалькі галасістых агітатараў. Але становішча простага чалавека ня тое што не палепшылася, — значна пагоршылася. Спадзяваньні былі марнымі...

Разам са мною дзяцей у хаце было ажно дзесяць (!) — восем братоў і дзве сястры. Так склаўся лёс, што я апошні, хто жыве на гэтым сьвеце... Разам з тысячамі суайчыньнікаў у 1944 г. бацькі выехалі на Захад, аднак прыстасаванца да незнаёмых умоваў жыцця не змаглі ды вярнуліся ў родныя мясціны, дзе й памерлі.

Хірург Анатоль Занковіч.
Чыкага

Да прыходу немцаў я здабываў веды ў Вялейскай беларускай гімназіі, але скончыць апошні курс не паспеў. І настаўнікі, і вучні ў ёй былі апантанымі беларускімі патрыётамі, якія сумленна працавалі на карысьць краіны. Дырэктарам у нас быў Мікалай Грышкевіч²¹³, якога пазней замардавалі саветы. У памяць пра гэтага цудоўнага чалавека ў Вялейцы пабудавалі помнік. Адзін з нашых настаўнікаў [Пятро] Манькоўскі²¹⁴ выехаў у 1944 г. на Захад і памёр дзесьці каля Нью-Ёрку. Зь некаторымі калегамі па гімназіі я падтрымліваю сувязь і па сёньня. Наташу Валынец саветы рэпрэсавалі: вывезьлі ў лягер, адкуль яе вызвалілі толькі пасля сьмерці Сталіна, у 1955 г.

Перад наступам немцаў па нашых лясох хаатычна ўцякала на ўсход савецкае войска. На ўсё жыцьцё запомніў выраз аднаго афіцэра, якога вяскоўцы пачаставалі хлебам ды яйкамі: «Адальюцца воўку авечыя сьлёзы». Жаўнеры Вэрмахту былі ў нашай вёсцы 1 ці 2 ліпеня. Пастаялі які дзень ды пайшлі далей, абсалютна нікога не чапалі. Трагедыю для беларускага народу прынесла партызанка. Гэтыя савецкія бандыты, у бальшыні расейцы па паходжаньні, рабавалі й забівалі тых самых сялянаў, якія давалі ім прытулак. Партызанскімі рукамі былі забіты два мае браты ды сястра. За што? Толькі за тое, што былі беларусамі, — зь немцамі яны не супрацоўнічалі, у паліцыі не служылі, у адміністрацыі не працавалі. У нашай невялікай вёсцы паліцыі не было. Паліцэйскіх можна было сустрэць у Вялейцы й Куранцы, але ніякага гвалту не рабілі, паводзілі сябе дысцыплінавана.

²¹³ **Мікалай Грышкевіч** (06.05.1906, в. Андрэйкі, сёньня Мядзельскі р-н Менскай вобл. — 09.05.1946, радовішча «Бальшавік», каля Магадану). Скончыў фізыка-матэматычны факультэт Віленскага ўнівэрсытэту імя Стэфана Баторыя (1936). Выкладаў матэматыку ў Ваўкавыску. У 1942—1944 гг. дырэктар Вялейскай настаўніцкай сэмінарыі. Зь ліпеня 1944 г. — дырэктар Вялейскага абласнога адзелу народнай адукацыі. У тым жа годзе арыштаваны як вораг народу, асуджаны й высланы ў Магаданскую вобл., дзе й загінуў.

²¹⁴ Манькоўскі выкладаў у сэмінарыі мінэралёгію.

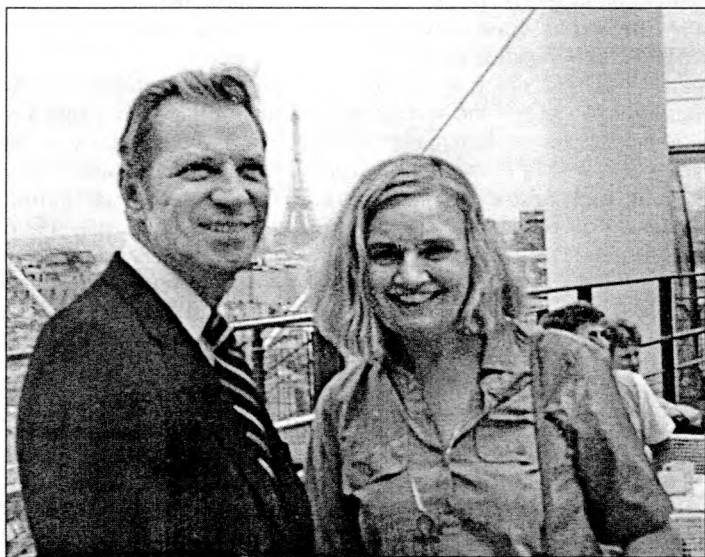
З той прычыны, што немцы не дазвалялі беларусам мець гімназіі²¹⁵, нашая навучальная ўстанова ператварылася ў сэмінарыю. Але навучаньне працягвалася па праграме гімназіі. Людзі ў Вялейцы пачуваліся больш-менш спакойна, працавалі й вучыліся безь вялікага жаху. Каго трэба было апасацца акрамя партызанаў, дык гэта палякаў, што праз хлусьлівыя даносы загубілі вялікую колькасьць беларусаў. Так, у вялейскай турме СД закатавала двух маіх дзядзькаў ды цётку — я ўпэўнены, што гэта польскіх рук справа. Першы працаваў у адміністрацыі ў Маладзечне, а другі настаўнічаў, яго абвінавачалі ў камуністычнай дзейнасьці. Камуніста зрабілі й з майго бацькі, які меў краму. Яму што-раз адмаўлялі ў выдачы ліцэнзіі, атрымаць яе ўдалося толькі на імя маці. Здаецца, у 1944 г. на Вялейку адбыўся партызанскі напад — ня ведаю чаму, але там канцэнтраваліся буйныя нямецкія сілы. На наступны дзень мы пабачылі масу трупаў, якія ляжалі па ўсім горадзе.

У траўні 1944 г. я паступіў у афіцэрскую школу БКА. Аднак праз хуткі час мусілі ратавацца ад натоўпу савецкіх войскаў. Прычэпіўшыся да нямецкіх самаходаў, даехалі да Вялейкі. У Маладзечна трапілі пад невялікую бамбэжку савецкіх самалётаў, якія пашкодзілі больш за ўсё магільнік. Тады празь Вільню цягнуком даехалі да Нямецчыны, дзе й спыніліся. Там некалькіх беларусаў, у ліку якіх апынуўся й я — ня ведаю чаму, накіравалі не да беларускай вайскавай адзінкі, а да школы Рускай вызвольнай арміі (РВА) Уласава, што месцілася ў Памэраніі, каля Шчэціну. Затым нас перакінулі ў іншы лягер РВА, пад Ульм. Існаваньне школы спынілася, калі ў заходняй частцы краіны мы здаліся амэрыканцам. Уласава я ніколі ня бачыў, але ягоныя падначаленыя, нават тыя, хто ўваходзілі ў Генштаб Савецкай арміі й асабіста ведалі Варашылава, праводзілі ў нас заняткі. Школа гэтая была інтэрнацыянальная, прыяжджалі хлопцы з усіх куткоў былога СССР, аднак стасункі паміж вучнямі ўсталяваліся прыязныя, па паходжаньні не дзяліліся.

²¹⁵ Напэўна, маецца на ўвазе тое, што згодна зь нямецкімі законамi ў акрузе нельга было мець больш за адну гімназію. На той час ужо існавала адна гімназія ў Вялейскай акрузе, у Валожыне.

Хлопцы часам жартавалі: «О-о-о, мы былі ў Беларусі — там бульбачка малая».

У 1946 г. я здабыў матуру ў Беларускай гімназіі [імя Янкі Купалы] у Міхэльсдорфе. У тым годзе выпуск быў невялікі — восем чалавек. Кароткі час вучыўся ў Рэгенсбургу²¹⁶, а потым уладкаваўся на вучобу ў мюнхэнскі ўніверсітэт Людвіга Максымільяна. Аднак і адтуль мусіў з'яжджаць — пасля правядзення ў Заходняй Нямеччыне грашовай рэформы мы засталіся бяз сродкаў да існавання. Разам зь іншымі беларусамі апынуўся ў бэльгійскім Лювэне, як вядома, у мясцовым універсітэце нам выдзелілі стыпэндзі. Умовы для жыцця, вучобы ў Бельгіі былі створаныя цудоўныя, нішто не перашкаджала нармальнаму жыццю.

Анатоль Занковіч з жонкай Матильдай у Парыжы

²¹⁶ У Тэалягічна-філязофскай вышэйшай школе.

цю. І рэпрэзэнтавалі сябе як нацыя ня горш за іншых, тых жа палякаў ці ўкраінцаў. У 1956 г. здабыў дыплём і два гады, да ад'езду ў ЗША, працаваў у бельгійскім шпіталі.

У Чыкага, як і ўсім астатнім беларусам, якія набылі вышэйшую адукацыю ў паваеннай Эўропе, мне прыйшлося здаваць дадатковыя іспыты, каб атрымаць ліцэнзію на лекарскую дзейнасць. Пасля яшчэ чатыры гады вучыўся на хірурга і ў 1963 г. пачаў сваю хірургічную дзейнасць, працаваў у трох шпіталях Чыкага. Выйшаў на пэнсію, адпрацаваўшы ў галіне мэдыцыны сорак гадоў.

У Чыкага я ніколі не забываў пра беларускую справу. Наш аддзел быў вельмі актыўны, пакуль не пачало адыходзіць старэйшае пакаленьне. У апошнія гады ў Чыкага прыехала шмат маладых беларусаў, аднак я ня ведаю, наколькі іх цікавіць нацыянальнае жыццё. У Нью-Ёрку, куды мы з жонкай пераехалі ў 1999 г., у беларускіх мерапрыемствах я бяру ўдзел рэдка: праводзяцца яны далёка ад нашага дому, а машыны мы ня маем. Аднак сьвяткаваньне 25 Сакавіка стараюся ніколі не прапускаць.

За некалькі дзесяцігодзьдзяў жыцця ў ЗША я прывык да буйных гарадоў кшталту Чыкага ці Нью-Ёрку, да іх шпаркага рытму, толькі ім уласцівага характару. Чыкага — горад з найпрыгажэйшым архітэктурным абліччам, там няма індустрыі, затое поўна паркаў, зеляніны, месцаў адпачынку. Цікавая адметнасць: увечары Чыкага пусьцее, на вуліцах не сустрэнеш шмат людзей, як у тым жа Нью-Ёрку. Касмапалітычны Нью-Ёрк днём і ўначы амаль не адрозьніваецца — жыццё ў ім не спыняецца ні на хвіліну. Аднак мы жывем у ціхім квартале блізу парку, дзе ў асноўным і бавім вольны час.

У Нью-Ёрк пераехалі з-за трох дачок, каб быць бліжэй да сям'і, дапамагаць выхоўваць унукаў. Старэйшая, Анна-Марыя, у гэтым годзе, на жаль, памерла. Наташа — доктарка літаратуры, спецыялізуецца на расейскай літаратуры. Малодшая, Ніна, працуе адвакаткай. Мая жонка Матыльда — бельгійка па нацыянальнасьці, ажаніліся мы на яе радзіме.

Родную Беларусь я наведаў у 1993 г., калі ў Менску ладзіўся I Зьезд беларусаў сьвету. Пабачыла маю Радзіму й Матыльда. Са сваякоў маю ў Беларусі трох стрыечных бра-

*Анатоль Занковіч са стрыечным братам скульптарам Валянцінам
Занковічам у Менску. 1993 г.*

тоў, адзін зь іх, Валянцін Занковіч, — знакаміты архітэктар, аўтар мэмарыяльных помнікаў у Хатыні, Курапатах, Берасьцейскай крэпасці й шмат якіх іншых.

ТУТ ВЕТЛІВАЯ, АЛЕ ЧУЖАЯ ЗЯМЛЯ

Ірэна Ільчук
(Чыкага, Ілінойс)

Я нарадзілася ў 1932 г. у горадзе Клецак, што на Меншчыне. Самыя ярскія перадваенныя ўспаміны — вялікі пажар, які знічтожыў палову гораду. Натуральна, што тэхніка ў тых часы была прымітыўная — пакуль коні даставілі ваду, полымя ахоплівала будынак за будынкам. Згарэла да попелу й нашая хата — мусілі перабрацца ў маленькую цесную хатку да бабулі, у якой жылі, пакуль адбудоўваўся новы дом на хутары. У Клецку ў міры й згодзе жылі шматлікія нацыянальнасці: беларусы, палякі, расейцы, украінцы, татары. Нават немцы. Былі дзве праваслаўныя царквы, касцёл, мячэт, дзве ці тры сынагогі — такое вось рэлігійна-культурнае суквецце, што сёння мне падаецца вельмі адметным і цікавым. Калісьці існавала ў нас і Беларускае гімназія²¹⁷, якую палякі зачынілі яшчэ перад маім нараджэннем.

Мой бацька Хведар Пілецкі меў папулярную на той час прафэсію тэлеграфіста. Валодаў зямлёй, але займацца гаспадаркай ня ўмеў і не любіў — наймаў на працу людзей. Нас называлі «багатымі». Тое «багацьце», канечне, не ідзе ні ў якое параўнаньне зь цяперашнім, але й сапраўды жылі мы ня бедна, а надта прыстойна. Маці Гелена адукацыі ня мела, была простаю гаспадыняй. Дый калі было дзесьці працаваць, калі трэба было даглядаць пяцёх дзяцей? Праўда, часам маці дапамагала няня, якую нашая сям'я наймала на дапамогу.

Чырвоны кат да прыходу немцаў трываў на тэрыторыі Заходняй Беларусі нядоўга, усяго толькі два гады, аднак

²¹⁷ Клецкая беларуская гімназія дзейнічала ў 1924—1931 гг. (дырэктар — Р. Якубёнак). У 1930/1931 навучальным годзе ў гімназіі вучыліся 160 чалавек. Пры гімназіі існавалі аркестар, хор, літаратурны й драматычны гурткі, а таксама... некалькі камуністычных ячэек, якія навучэнцы гімназіі стварылі ў 19 вёсках. У 1931 г. усе ячэйкі былі выкрытыя, а гімназія зачынена. Пры канцы 1932 г. на некалькіх судовых працэсах засуджана больш за 20 гімназістаў.

пасьпеў зрабіць сваю чорную справу — загубіць тысячы нявінных душ. Вось і ў нашым Клецку, што да 1939 г. належаў да Польшчы, кожную ноч прыяжджаў «чорны воран» па «ворагаў народу». Але Вы, напэўна, пра «чорныя вораны» ня ведаеце — вас гэтаму не вучылі.

У сьпісе на вываз у Сібір як «кулацкі элемент» значыліся й мы, сушылі сухары, але дабрацца да нас не пасьпелі. Ня дзіўна, што немцаў людзі сустракалі як збавіцеляў. Аднак тыя, на жаль, таксама праявілі сябе як звычайныя акупанты, толькі не «чырвоныя», а «белыя». Пэрыяд лагоднага стаўленьня да нашай рэлігіі, мовы, культуры ў хуткім часе зьмяніўся на такі ж самы тэрор. Дзьверы свабоды толькі крышачку прачыніліся, але так і не адкрыліся. На шчасьце, партызаны нам у Клецку не дакучалі — іх стрымлівалі немцы, якіх у мястэчку было поўна. Ня думаю, што нейкую ролю адыграла беларуская паліцыя, бо яна была цалкам падкантрольная немцам.

Аднаго дня прыйшлі немцы й далі загад хутка сабраць рэчы й рухацца за імі, пакінуўшы ўсё, што было нажыта цяжкай працай доўгімі гадамі, ва што ўкладаў душу й за што праліваў пот. Мы празь якія два-тры месяцы апынуліся ў Прусіі, працавалі на гаспадарцы, што, безумоўна, куды лепш, чым на якой-небудзь абарончай фабрыцы²¹⁸. З адной гаспадаркі на іншую нас перакідвалі ажно да канца вайны.

На жаль, у Нямеччыне страцілі бацьку й брата, які прапаў бязь вестак. Аднак усяго, безумоўна, раскажаць вам не магу. Пасьля капітуляцыі Нямеччыны апынуліся ў ангельскай акупацыйнай зоне, у хуткім часе пасяліліся ў «маленькай Беларусі» — лягеры Ватэнштэт. А ў ЗША я спачатку апынулася сярод самай вялікай на той час калёніі — саўт-рывэрскай. Але пражыла ў штаце Нью-Джэрзі нядоўга: брат, што спыніўся непадалёк Чыкага, паклікаў да сябе. Потым у штат Ілінойс пераехалі й іншыя мае блізкія сваякі. Пачалі хадзіць на курсы ангельскай мовы, але трэба было хутчэй шукаць працу, бо на маім утрыманьні была мама. Атрымала вельмі добрую працу, зь якой і выйшла на пэнсію. Мая

²¹⁸ Прамысловыя прадпрыемствы абарончай сфэры пастаянна бамбіліся саюзьніцкімі самалётамі, і ацалець на іх было вельмі цяжка.

дзеянасьць была звязаная зь мікраскопамі. Дзень за днём пашыраліся кантакты сярод беларусаў, людзі сустракаліся, знаёміліся, рабілі агульную справу. Я належала да гэтак званай БЦРаўскай групы, але ў той жа час мы ня мелі канфрантацыі з прыхільнікамі БНР. Наадварот, мелі культурныя й цывілізаваныя дачыненні. Раней у Чыкага жыло шмат знаных дзеячоў беларускай эміграцыі: Салавей²¹⁹, Чарапук, Варонка, Пануцэвіч, але ўсе яны цяпер у лепшым сьведзе. Беларусы, што тутака засталіся, можна пералічыць на пальцах, а калісьці нас былі сотні. Адно радуе, што не заціхае нашае царкоўнае жыцьцё, праходзяць службы ў беларускай царкве сьв. Юр'я. Я была сьведкай, як паўставаў той прыход. Пачыналася ўсё з нуля — маліліся, дзе толькі маглі, нават у школах. А потым выкупілі былую жыдоўскую бажніцу й сваімі ахвярнымі сіламі перарабілі яе ў праваслаўную царкву. Людзі дапамагалі ня толькі грашыма, але й у вольныя хвіліны, пасья працы, не шкадуючы сіл, працавалі фізычна. Вялікую дапамогу аказаў нам тады сьвятой памяці айцец Лапіцкі, якога аплаквала ўся праваслаўная Беларусь. Служыў у нас свой час і Ўладзімер Фінькоўскі, надзвычайны сьвятар, якога вельмі любілі прыхаджане. Ён быў, як кажуць, сьвятаром ад Бога. Але, думаю, ён быў тут чужым, бо ягоным другім домам стала Францыя. Магчыма, менавіта там ён і скончыў свой жыцьцёвы шлях.

Сёньня маем маладога сьвятара, беларуса. Прыбылыя зь Беласточчыны беларусы кажуць, што прыехалі з Польшчы, а я іх заўсёды выпраўляю — зь Беларусі! Яны мусяць зразумець, што гэта нашыя, беларускія землі. А вось вуняцкі прыход у Чыкага, на жаль, прыйшлося прадаць румынам.

Са сваім будучым мужам, Вячаславам Ільчуком, я пазнаёмілася яшчэ ў Нямеччыне. Ён старэйшы за мяне, 1921 году нараджэньня, паходзіць з Заходняй Украіны, да вайны скончыў гімназію, а ва ўнівэрсытэт патрапіў ужо ў Нямеччыне. У Амэрыцы далучыўся да беларускай справы, палюбіў народ, нашу культуру. Я ўвесь час вучыла яго беларускай мове. Яму здавалася, што ён добра гаворыць па-

²¹⁹ **Аляксандар Салавей** — кіраўнік Беларуска-Амэрыканскай Нацыянальнай Рады.

беларуску, але ён памыляўся, хоць і вельмі стараўся палепшыць свае веды. Кіраваў царкоўным хорам. Быў высвячаны на сьвятара, адзін час, у канцы 1970-х, калі прыход сьв. Юр'я ня мог знайсці сьвятара, служыў для беларусаў. Дарэчы, паходзіў ён менавіта са сьвятарскай сям'і. Памёр у 2003 г. Маю дачок, Іну й Іду, што жывуць непадалёк мяне, трох унукаў.

Тутака, непадалёк Чыкага, пахавана мая мама, муж, два браты, сястра, жонка брата — засталася я на гэтай ветлівай, але чужой зямлі адна... Дакладна цяжка сфармуляваць, чым для нас быў той прымусовы выезд на эміграцыю — няшчасцём ці шчасцём унутры няшчасця? Але мусім дзякаваць Богу за тое, што апынуліся на эміграцыі, удалечыні ад савецкай акупацыі, нічым ня лепшай для беларусаў за астатнія.

Я нарадзілася й памру беларускай, шчырай беларускай. Але родную Беларусь пасля вайны я так і не адведала. Баюся параніць сэрца. Я памятаю свой Клецак, дзе ўсё было для мяне сваім. А цяпер, як прыеду, баюся, што нічога свайго ў Беларусі не пабачу.

ЖЫВОЕ ЗЕРНЕ КАВЫЛЯ

*Патрыярх беларускай эміграцыі
перажыў дзье вайны й Сібір*

Міхась Кавыль
(Саўт-Рывэр, Нью-Джэрзі)

Беларусь ты мая, Беларусь,
Неугасная зорка Вэнэра,
Я агнём тваім вечным гару,
У тваё ўваскросаньне веру.

Міхась Кавыль

У гэтым годзе²²⁰ спаўняецца 90 гадоў паэту-патрыярху эміграцыйнай плыні, мабыць, апошняму з магіканаў — Міхасю Кавылю, які ўжо больш за паўстагоддзья жыве й плённа творыць у сталіцы беларускай дыяспары ў ЗША — Саўт-Рывэры. Цяпер спадар Міхась амаль ня чуе, і таму ў нашай размове галоўную партыю адыграла яго жонка — вельмі жвавая й прыемная жанчына — спадарыня Соня.

Міхась Кавыль (сапраўднае імя Язэп Лешчанка) нарадзіўся 1 лістапада 1915 г. на Случчыне, у вёсцы Покрашава. Калі Беларусь накрыла чорная хмара грамадзянскай і Першай сусьветнай войнаў, загінуў яго бацька. Становішча сям'і стала невыносным. Маці несла на сваіх жаночых плячоках увесь цяжар часу, яна шчыра марыла, што яе чацьвёра дзяцей (у Міхася было тры сястры)

Міхась Кавыль. 1960-я гг.

²²⁰ Паводле газэты «Салідарнасць». 29 красавіка 2005 г. № 16 (507).

перамогуць гэтую галечу, знойдуць дарогу ў сапраўднае жыццё. Пазней юбіляр вельмі сакавіта апісваў родныя мясціны:

Пад небам Случчыны каханай,
Дзе зоры сыплюцца ў расу,
Пазнаў я шлях цярновы рана
І краю роднага красу.

Скончыўшы сямігодку, Міхась накіраваўся ў Менск, дзе паступіў у пэдагагічны тэхнікум. Цягу да творчасці адчуў рана, першы верш у газэце «Беларуская вёска» надрукаваў у 1929 г. Спадар Кавыль успамінае: «Паэзія ішла ад самога юнацкага сэрца. Не было кагосьці ці чагосьці, што натхніла б мяне на напісаньне вершаў. Было толькі жаданьне пісаць, пісаць і пісаць».

Малады Міхась быў сапраўдным патрыётам СССР і ўсхваляў «пралетарскі рай» у сваіх па-юнацку гарачых і аптымістычных вершах. Тады ён ня ведаў, якую трагічную неспадзяванку рыхтуе яму савецкая таталітарная машына.

23 лютага 1933 г. пасья канцэрту ў тэхнікуме (Кавыль граў у аркестры і ўдзельнічаў у драмгуртку) яго арыштавалі й адвезьлі ў турму. Празь некаторы час было абвешчана абвінавачваньне: «контррэвалюцыйная дзейнасьць у СВБ (Саюз Вызваленьня Беларусі)». Хлопцы з гуртку насілі значкі СВБ (Саюз ваяўнічых бязбожнікаў), але некаторыя зь сяброў раз-пораз, жартуючы, перайначвалі назву на беларускі лад. Да гэтых дзён спадар Кавыль ня ведае, ці існавала ў прыродзе гэтая нацыяналістычная арганізацыя, ці насамрэч гэта быў толькі жарт. Маці, якая дзеля спатканьня з сынам пешшу прайшла 200 кілямэтраў, у турме не пазнала Міхася...

Пасья прысуду Кавыль патрапіў у лягер на Далёкім Усходзе, на Сяданстрой. «Ад адчаю хацелася памерці. І я быў надта блізкі да сьмерці — рэзаў жылы...» Цудам Міхася выратавалі, і ён, на шчасьце, не папоўніў шэрагаў рэпрэсаваных беларусаў, якія паляглі ў халоднай і такой далёкай ад Бацькаўшчыны зямлі. У зборніку «Ростань» Кавыль напіша:

Сібір, Сібір — халодная магіла,
Забьць цябе няма ніякай сілы,

Старая ведзьма, мачыха мая!
Ой, колькі ты людзей акасьцяніла,
А колькі іх, зняможаных, пахілых,
Ў чарзе над ямай чорнаю стаяць?!

Зноў стаўшы вольным чалавекам (наколькі гэта было магчыма ў СССР), спадар Кавыль паехаў жыць і працаваць у Расею. Тлумачылася гэта вельмі проста. Уладкоўваючыся на працу, Міхась мусіў пазначыць у анкеце, што быў асуджаны паводле 74-га артыкулу Крымінальнага кодэксу. Але калі ў БССР па ім судзілі «контррэвалюцыянэраў», то ў РСФСР — хуліганаў...

У Варонежы Міхась вучыўся ў пэдагогічным інстытуце й выкладаў у школе расейскую мову. Калі пачалася вайна, адразу трапіў на фронт. У хуткім часе апынуўся ў нямецкім палоне: «Аніякім паліцаем ня быў. Немцы прапанавалі працаваць кіраўніком моладзі²²¹, і я пагадзіўся. А потым, як і многім іншым беларусам, удалося зьбегчы ў Нямеччыну». Калі б ня ўцёк, з абвінавачаньнем у супрацоўніцтве з акупацыйным рэжымам ізноў бы трапіў у вагон зь вязьнямі — «ворагамі народу», з канцавой станцыяй Сібір.

Пасьля шасьці гадоў у Нямеччыне й Бэльгіі, дзе Кавыль працаваў на шахце, ён трапіў у ЗША. Там праз тры гады пазнаёміўся з маладой беларускай дзяўчынай Соняй, якая вельмі хутка стала яго жонкай. Спадарыня Соня ўспамінае: «У Амэрыку мы прыехалі голыя ды босыя. У мяне ў кішэні было ўсяго 10 даляраў. І што цяпер? Жывем лепей, чым некаторыя амэрыканцы. Грошай на ўсё хапае, частка нават застаецца. У нас — уласны вялікі, 8-пакаёвы, дом. Прычым мы купілі яго адразу, а ня бралі грошы ў крэдыт, як гэта робяць сёньняшнія маладыя амэрыканцы. Два гады таму купілі машыну, але Міхась аднойчы заблукаў у горадзе, і я сказала: «Не, хопіць!» Чалавек ужо не малады, навошта рызыкаваць? А свой шлюб у 1953-м мы шыкоўна адсьвяткавалі: зарэзэравалі рэстаран, запрасілі чалавек 30 гасьцей. Дарэчы, два гады таму шыкоўна справілі 50-годзьдзе сумеснага жыцьця. Дзякуй сыном — гэта яны нам такі па-

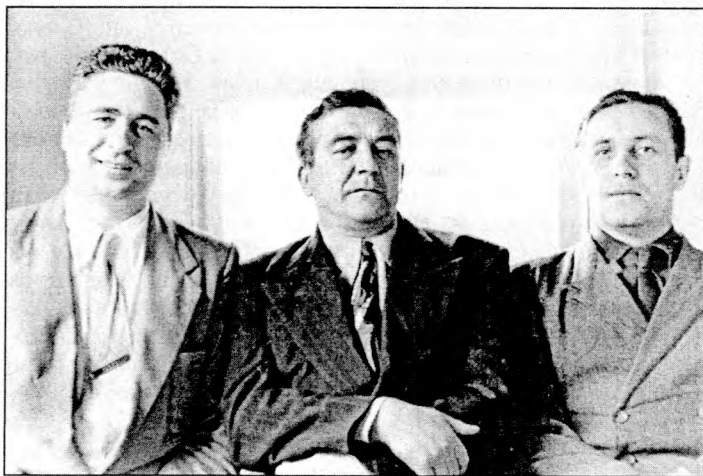
²²¹ Маюцца на ўвазе прапагандысцкія курсы ў Вустраве пад Бэрлінам, дзе рыхтавалі будучых кіраўнікоў Саюзу Беларускай Моладзі.

дарунак зрабілі. Зноў ажанілі нас у царкве, нават кароны надзелі, у рэстаране пагулялі».

Калі бацькі роднай мовай валодаюць цудоўна, то сыны яе амаль забылі — на жаль, тыповы для дзяцей эмігрантаў выпадак. Калі Джордж ды Майк былі малыя, Міхась і Соня гутарылі зь імі толькі па-беларуску. У першай клясе школы Джордж нават меў вялікія праблемы з ангельскай мовай. Але потым асяродзьдзе зрабіла сваю справу. Спадар Міхась, дарэчы, і сёння звяртаецца да сыноў толькі па-беларуску. І тады яны бягуць да Соні: «Мама, што бацька кажа? Не разумеем».

На чужыне Міхась Кавыль праявіў сябе як сапраўдны мастак слова. Яго паэзія — гэта сапраўдная, прыгожая, невычэрпная крыніца любові да Бацькаўшчыны, да роднай Случчыны, гэта пытанні свабоды й волі, мужнасці, гісторыі, культурнага становішча, у якім апынулася Беларусь. Пачытайце Кавыля: вы абавязкова знойдзеце штосьці для сябе, магчыма, убачыце свае асабістыя думкі ў люстэрку высокай паэзіі.

Аднак на вершах творчасць Кавыля не замыкалася: ён рэдагаваў часопіс «Беларуская думка», пісаў рэцэнзіі, кры-

Уладзімер Сядура (Глыбінны), Юрка Віцьбіч і Міхась Кавыль. 1960-я гг.

тычныя й публіцыстычныя апавяданьні, рабіў пераклады. Выпусьціў у сьвет аўтабіяграфічны раман «З агню ды ў полымя». Зьмяшчаў нават у часопісе свае малюнкi. Як успамінае спадарыня Соня, раней яе муж нярэдка падхопліваўся ноччу з ложку й пачынаў штосьці хуценька запісваць на любы кавалак паперы. Цяпер такога амаль не здараецца — усё ж такі ўзрост. Але ж спадар Міхась — малайчына, усё яшчэ друкуецца, рэдагуе тэксты, раз-пораз садзіцца за друкарку — улюбёнае рамяство закідваць не збіраецца. Куды ж ён безь яго? У той жа час Соня адзначае: «Калі б ён яшчэ варушыўся трохі больш. Сядзіць, здараецца, нічога рабіць не жадае, нават у царкву амаль ня ходзіць. Калі б нешта беларускае ладзілася, дык ён кожны дзень хадзіў бы! А так лянуецца. Я, напрыклад, кожную раніцу гуляю, шмат рухаюся. Учора вось у гульнявы цэнтар «Атлантык-Сіці» езьдзіла, 80 даляраў выйграла».

Некалькі дзясяткаў гадоў таму Кавылю прапанавалі вярнуцца ў Нямеччыну, у Мюнхэн, ды рабіць разам зь сябрамі-беларусамі творчую працу на радыё «Свабода»: «Я быў вымушаны адмовіцца. У Соні былі яшчэ жывыя бацькі, і кінуць старых мы не маглі. А ў нас дзеці малыя. Куды ж тут паедзеш?» Ніколі ў павяенныя гады ня быў Міхась і ў Беларусі, ня бачыў улюбёную Случчыну. Соня кажа: «Ведаеце, баіцца ён. Як тады, у 1930-я баяўся, гэтак і цяпер... А я ў Беларусі была ажно тры разы! Першы раз нават у 1972 г. выяжджала. І нічога са мной там не зрабілі».

Аднак навінаў з Радзімы спадар Кавыль чакае кожную хвіліну і, здараецца, вельмі гучна іх камэнтуюе. Атрымліваючы беларускія газэты, зачытвае іх, як кажуць, да дзіркі: «Беларусь заўсёды была й застанецца ў маім сэрцы. Адаў бы за яе ўсё, што ў мяне ёсьць».

САПРАЎДАЕ ЗАЦІКАЎЛЕНЬНЕ БЕЛАРУСЬСЮ ПАЧАЛОСЯ АДНОСНА НЯДАЎНА

Лёля Касоўская
(Лоўрэнсвіл, Нью-Джэрзі)

27 верасьня 1933 г., маёнтак Ярылаўка,
сёньня Бераставіцкі р-н Гарадзенскай вобл.

а. Мікалай Лапіцкі каля царквы
ў Саўт-Рывэры. 1975 г.

і тата, была заўзятым рыбаком. Стаўшы жонкай сьвятара, мама зрабілася адданай беларускай, і да расейцаў, і да палякаў зьвярталася толькі па-беларуску. Вялікай адукацыі ня мела, але ўсё жыцьцё займалася самаадукацыяй, шмат чытала, цікавілася культурай. У ЗША маці працавала на фабрыцы, дзе стала сапраўднай «стаханавкай». Памерла ў 2000 г., маючы за плячыма 91 год.

Тата, Мікалай Лапіцкі, скончыў магістратуру ў Варшаўскім унівэрсытэце, мусіў рукапакладацца ў сьвятары й... шукаць жонку. Нехта яго й пазнаёміў з маёй будучай маці Валянцінай Трафімюк, што жыла ў Ярылаўцы. Бацькі сустрэліся, закахаліся й ажаніліся.

Бацька вярнуўся ў Варшаву, маці засталася ў маёнтку. Мама была прыгожая ды энэргічная жанчына. Яна цудоўна кухарыла й, як

Валянціна Лапіцкая

У Ярылаўцы я жыла толькі год. З Ашмяны бацьку перавялі ў іншы прыход — Сьцяфанпольле, што каля Дзісны²²². Прыход быў глухі, і польскія ўлады не былі зацікаўленыя, каб беларускі патрыёт распаўсюджаў праваслаўную веру, нацыянальную ідэю сярод шырокіх слаёў грамадства. Пасьля прыходу саветаў у 1939 г. сям'ю раскулачылі, і мы ўжо чакалі вывазу ў Сібір, але пачалася вайна. Разам з прыхаджанамі бацька паехаў расшукваць палонных з нашага прыходу, апынуўся ў Менску, дзе спаткаўся з Радаславам Астроўскім, які папрасіў бацьку дапамагчы арганізаваць царквы²²³. Бацька згадзіўся, узначаліў менскую Чыгуначную царкву, якая месцілася непадалёк Дому ўраду.

Летам 2005 г. я, брат Жорж і ягоны сын Сьцяпан былі ў Менску, і Вітаўт Кіпель паказаў месца, дзе стаяла царква. На жаль, пасьля вайны камуністы яе зруйнавалі. Разам са

Лёля Касоўская і Жорж Лапіцкі ў Сьцяфанпольлі на фундамэнце царквы, дзе служыў а. Лапіцкі. 2005 г.

²²² Сёння Мёрскі р-н Віцебскай вобл.

²²³ У 1941 г. Радаслаў Астроўскі быў кіраўніком Менскага намесьніцтва, якое да прыходу нямецкага цывільнага кіраўніцтва займалася наладжваньнем нармальнага жыцця ў Беларусі.

*Уладзімер Арлоў, Лёля Касоўская, Вітаўт Кіпель, Сьцяпан Лапіцкі.
Менск, 2005 г.*

скульптарам Алесем Шатэрнікам, у якога мы арандавалі кватэру, завіталі і ў вёску Сьцяфанпольле, у якой нарадзіўся мой брат. Царква, што стаяла на гары, амаль зруйнаваная, а ад нашай хаты, што стаяла побач, застаўся толькі фундамэнт. У Сьцяфанпольлі збылася братава мара — мы выкупаліся ў прыгожай рэчцы.

Нейкі час бацька жыў у Менску адзін, потым прыехалі мы. Нядаўна мы з братам успаміналі: як мы былі дзецьмі, ніколі нічога не баяліся, нават за ваенным часам, падчас бомбавых атак, адчувалі сябе бяспечна, і ўсё дзякуючы бацькам — людзям моцным, надзейным. У вайну мы не галадалі, мелі ўсё, што было патрэбна. Маці, як кажуць амэрыканцы, была выдатнай «бізнэс-вумэн». Па вайне ў Нямеччыне яна нават мяняла каву на прадукты харчаваньня. У Менску мы жылі ў кватэры каля Чыгуначнай царквы, потым — блізу «жоўтай» царквы на Нямізе. Мама зь сяброўкамі старалася не прапуськаць аніводнай тэатральнай пастаноўкі, што ладзіліся ў Менску, а вось тата ў тэатар не хадзіў. Я зь іншымі дзецьмі хадзіла па вуліцах і зьбірала

грошы на дапамогу бедным людзям. На адну з царкоўных службаў завітаў Р. Астроўскі, якога маці запрасіла на ўрачысты абед.

Як мы адступалі ў Нямеччыну, таварным цягніком ехалі празь Вільню. Спаткаліся там з бацькавай сястрою Ксеніяй Грышкевіч, першай жонкай Вінцэнта Жук-Грышкевіча. Бацькі доўга ўгаворвалі яе ехаць з намі, аднак яна не пагадзілася. Казала, у мяне тут дом, гаспадарка, тут мне будзе добра. Аднак калі ў Вільню вярнулася савецкая ўлада, Ксенію кінулі ў турму, дзе яна й памерла²²⁴ ... У яе дачкі, Рагнеды Аляхновіч, мы гасыцілі мінулым летам, частаваліся верашчакай. З Кёнігсбэргу, дзе спачатку спыніліся беларусы, мы сваім ходам падаліся ў Прагу, дзе жыла маміна кузынка Ларыса Геніюш. Мы хацелі застацца ў чэскай сталіцы, аднак улады нам гэтага не дазволілі. Ларыса Геніюш, якая вельмі прыязна да нас паставілася, была дужа расчаравана. Я крыху памятаю Прагу, асабліва добра запомніўся запарк, у які бацькі нас з братам павялі адразу пасля прыезду, і гадзіннікі з птушкай на вежы.

Дарэчы, падзялюся адным цікавым фактам: Янка Геніюш, яшчэ да шлюбу з Ларысай, прыяжджаў сватацца да маёй маці. Аднак не спадабаўся яе бацькам і ўжо потым пазнаёміўся з Ларысай.

У Нямеччыне я хадзіла ў мясцовую школу, якую папросту ненавідзела — добра да мяне ў ёй ня ставіліся. Немцы як нацыя наогул не заставілі ў маёй памяці добрых успамінаў. Немагчыма забыць, як пасля вайны па трунах забітых у канцлягерах жыдоў з усмешкай прабег высокі бялявы немец...

Калі прыйшлі амэрыканцы й была зарганізавана беларуская гімназія, я запісалася ў яе. Празь некаторы час пасля яе адкрыцця дырэктарскія функцыі ад «крывіча»²²⁵, што пераехаў у іншы нямецкі горад, пераняў бацька. Ён жорст-

²²⁴ Праўдападобна, Ксенія Грышкевіч была расстраляная ў Вялейскай турме ў 1945 г.

²²⁵ Маецца на ўвазе Аляксандар Орса, што пераехаў разам з папличнікамі ў Міхэльсдорф. З таго часу існавалі дзве беларускія гімназіі — адна ў Рэгенсбургу (дырэктар — Мікалай Лапіцкі), другая — у Міхэльсдорфе.

ка адмовіўся перайсьці да Расейскай Зарубежнай Праваслаўнай царквы, адстойваючы інтарэсы БАПЦ. Бацька лічыў, што гістарычна важна, каб беларуская праваслаўная царква належала да грэцкага, а не да расейскага патрыярхату. Царква ў Саўт-Рывэры, якую збудаваў бацька, так і засталася пад грэцкай (канстантынопальскай) юрысдыкцыяй. У гэтай царкве я вянчалася, у ёй хрысьціліся мае ўнукі. На жаль, прыхаджанаў з кожным годам становіцца ўсё меней.

Я скончыла хімічны факультэт унівэрсытэту. Зьдзівілася, што ўзровень маёй падрыхтоўкі, асабліва па матэматыцы, быў вышэйшы, чым у многіх амэрыканцаў. Тэхнічна беларуская гімназія была абсалютна прымітыўная, аб лябараторных працах гутаркі не вялося, затое тэарэтычныя веды вучні здабывалі моцныя. Скончыла я й магістратуру. Зьмяніла некалькі бібліятэкарскіх працаў, была мэнэджарам бібліятэкі ў буйной фармацэўтычнай кампаніі, мела пад сабой 15—16 чалавек. На пэнсію выходзіла ў добрым матэрыяльным становішчы. Калі мой бацька быў прафэсійным беларусам, то маё сапраўднае зацікаўленьне Беларусьцю пачалося адносна нядаўна, з таго часу, як занялася каталёгізацыяй беларускай літаратуры ў бібліятэцы...

Свайго будучага мужа, Лявона Касоўскага (па адукацыі ён — мэханічны інжынэр, меў тут выдатную працу), роднага брата Івана Іванавіча Касяка, я ведала яшчэ ў Беларусі.

Лёля й Лявон Касоўскія

Здаецца, што я заўсёды была ў яго закаханая, такім прыгожым мужчынам ён быў!

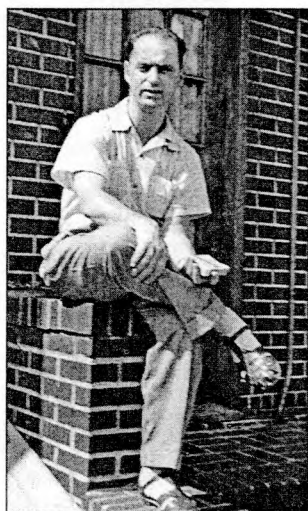
Мой муж на пятнаццаць гадоў старэйшы за мяне, цяпер знаходзіцца ў цяжкім стане, хварэе на Альцгаймэра. Аднак я яго нікуды не аддаю, пераважна даглядаю сама, раз-пораз наймаю спецыяльных людзей. Я таксама мела сур'ёзнае захворваньне, хварэла на рак сківіц, праблемы з зубамі маю й па сёньня. Аднак на хваробы няма часу: хатнія справы зрабі, ежу звары, а яшчэ й пачытаць хочацца, у тэатар схадзіць, на канцэрт, у кіно, спаткацца зь сябрамі, пакатацца на моры на лодцы, якую мы з братам сумесна набылі... Адным словам, занятая цэлымі днямі!

Маю двух сыноў, Аляксандра й Мікалая. Абодва здабылі вышэйшую адукацыю: адзін інжынэр-электрык, другі — інжынэр-хімік. Сыны маюць добрыя працы, Аляксандар у галіне кампутараў (ён зрабіў праграму для фінансавых апэрацыяў, якую яго кампанія прадала «Амэрыкан-экспрэс»), а Мікалай — у фармацэўтыцы. Я так люблю сваіх чатырох унукаў — такія ж ужо прыгожыя, такія разумныя! Але так, напэўна, кажа кожная бабуля...

НЕМЦАМ БЫЛО НАПЛЯВАЦЬ, ЧЫМ ЗАЙМАЮЦЦА ІХ БУДУЧЫЯ РАБЫ

Уладзімер Кушаль
(Рочэстар, Нью-Ёрк)

1926 г.,
Хэлмна, Польшча

Уладзімер Кушаль

Я нарадзіўся ў Польшчы, куды бацька быў накіраваны па вайсковых справах²²⁶. Але самыя яркія дзіцячыя ўспаміны зьвязаныя зь беларускай вёскай Доры на Валожыншчыне, дзе ўлетку мы гасьцілі ў майго дзёда [Вінцэнта Кушала]. У Хэлмне ўсе кругом было польскае: мы былі там адзінымі беларусамі, хоць і ставіліся да нас вельмі добра. Затое на вёсцы акулаліся ў сапраўдную беларускую атмасфэру. У параўнаньні з сучаснымі мітуслівымі гарадамі, гэта быў рай — цішыня, спакой, прыгажосць. Бацькавы чатыры браты ды сястра (акрамя аднаго з братоў, які пасяліўся пад Івянцом, усе жылі ў Дорах) мелі дзяцей, зь

якімі я добра сябраваў. Гулялі сабе вольна, нічога не баяліся, ні пра што не клапаціліся — цудоўныя былі часы. Дзед, чалавек вельмі строгі, меў у сям’і вялікую пашану: мы, маленькія дзеці, пры сустрэчы зь ім цалавалі яму руку. Уявіце сабе такое стаўленьне сёньня. Калі прыйшлі саветы, усю

²²⁶ У 1924—1937 гг. афіцэр Франц Кушаль служыў у Хэлмне ў 66-м палку, тамсама жыла й Наталья Арсеньнева-Кушаль з двума сынамі.

сваю маёмасьць Кушалі страцілі. Да каго яна адышла — вядома...

У Хэлмне я скончыў шэсьць клясаў пачатковай школы, а ў горадзе Равіч, куды пасья перавялі бацькаў кадэцкі корпус, — тры клясы гімназіі. Улетку [1939 г.], як заўсёды, паехалі на вакацыі да дзеда, дзе й сустрэлі пачатак вайны, прыход бальшавікоў, арышт бацькі²²⁷. Тады пачаўся самы чорны пэрыяд у жыцьці сям'і. 13 красавіка 1940 г. мы са старэйшым братам Яраславам пайшлі на чарговыя заняткі ў школу, а жылі мы тады ўжо ў Старой Вялейцы²²⁸. Раптам вызывае нас дырэктар, у кабінэце якога нас ужо чакаў чырвонаармеец са зброяй у руках. Ён павёў нас у хату. Маці [Натальля Арсеньнева] горка плакала й прыгаворвала, што нас кудысьці вывозяць. Нас загрузілі ў грузавік, што стаў у двары. Потым на цягніку праз усю Расею даехалі ажно да Казахстану, да Паўладарскай вобласьці. Давезлі нас да нейкага калгасу, выкінулі на дарозе, сярод стэпу, і сказалі прыкладна наступнае: «Жывіце тут, як хочаце, але ў калгас мы вас не прымаем». Што рабіць, як выжываць? Але неяк існавалі. Дзякуй сялянам, якія давалі нам магчымасьць падзарабіць «на старане», каб не парушыць законаў. Так і жылі цэлы год. Матка, зразумела, гаравала, а мы, дзеці, нават у такіх антычалавечых умовах знаходзілі сабе забавы — выходзілі ў стэп і лавілі там сусьлікаў. Аб вяртаньні сям'і на Радзіму рупіліся Купала з Коласам, і мы ўрэшце атрымалі дазвол. Атрымалі пасья таго, як маці вярнулася з Масквы, дзе на Лубянцы сядзеў бацька. Ня ведаю, з кім і пра што яна там гаварыла, але нас выклікалі ў Паўладар ды выдалі пашпарты.

²²⁷ Падчас нямецка-польскай вайны Ф. Кушалі як камандзір батальёну браў удзел у баёх супраць нямецкай арміі пад Львовам, а 22 верасьня 1939 г. быў інтэрнаваны саюзнікамі нацыстаў савецкай арміяй і трапіў у палон. Утрымліваўся ў лягеры ў Старабельску (Луганская вобласьць, Украіна), у маі 1940 г. пераведзены ў Маскву.

²²⁸ Сёньня райцэнтар Вялейка ў Менскай вобласьці. Да 1944 г. ужываўся назой Старая Вялейка, каб адрозніваць ад Новай Вялейкі пад Вільняй. У Вялейцы Натальля Арсеньнева, каб пракарміць сябе й дзяцей, працавала ў «Сялянскай газэце».

Праяжджалі церазь Сібір — галеча страшэнная, станцыі пустыя. А ўжо ў Сьвярдлоўску ўсе пасажыры высыпалі на пэрон, каб набыць харчы, — жыццё ў эўрапейскай частцы Расеі было куды лепшае, чым у галоднай Сібіры. Прыехалі ў Доры, але там усё страшэнна змянілася: ішло будаваньне калгасаў, захварэў дзед, а тут новая бяда — акупацыя. Хоць наш дзіцячы розум спачатку не заўважаў у вайне нешта жудаснае. Думалі, што ўсё гэта хутка скончыцца, ды і цікава для хлапчукоў было назіраць за тэхнікай, перамяшчэньнем войскаў.

Як пачалася нямецкая акупацыя, у Доры да бацькі прыехалі двое ягоных знаёмых і паведамлілі, што ў Менску пачынаецца беларуская справа²²⁹. Роздумаў не было — мы хуценька сабраліся, селі ў самаход ды паехалі ў сталіцу. Бацька хацеў, каб мы пайшлі вучыцца, але сярэднія школы былі пад забаронай. Таму ён наняў нейкага настаўніка, што вучыў нас на кватэры. Гэтага чалавека потым некуды забралі, і мы мусілі шукаць сабе іншы занятак. Я пайшоў працаваць у «Беларускую газэту», а Яраслаў паступіў у фэльдчарскую школу. Жылі мы спачатку на вуліцы Ленінградзкай, каля Дому ўраду. Пасьля пераехалі на Нямігу, дзе жылі да ад'езду ў Нямецчыну. Бытавыя ўмовы мелі добрыя, толькі вада са сьвятлом паступалі нерэгулярна. Здаралася, суткі без вады ды ў цемры сядзелі. Амаль увесь цэнтар сталіцы ляжаў у руінах, горад быў шэрым, няветлівым. Празь дзейнасьць савецкага падпольля жыць у ім было даволі небясьпечна. Нячаста, але людзей забівалі: прапагандыста Фабяна Акінчыца, галоўнага камісара Вільгельма Кубэ, рэдактара «Беларускай газэты» Уладзіслава Казлоўскага, бурмістра гораду Вацлава Іваноўскага. У 1943 г. падчас выбуху міны ў Менскім гарадзкім тэатры загінуў і мой брат разам зь іншымі менчукамі. Здарылася гэта 22 чэрвеня, у гадавіну пачатку вайны ў Беларусі. Ня ведаю, што было прычынай тэракту: ці гэтая дата²³⁰, ці той факт, што раніцою па-

²²⁹ Ф. Кушаль узначаліў менскую падафіцэрскую паліцэйскую школу, ідэю стварэньня якой ён сам і прапанаваў.

²³⁰ 22 чэрвеня 1943 г. у Менскім гарадзкім тэатры праходзіла ўрачыстасьць, прысьвечаная заснаваньню Саюзу Беларускай Маладзі. У выніку тэракту загінулі 13 маладых людзей.

мяшканьне тэатру адводзілася пад нейкую нямецкую ўстанову? Можа, тыя, хто падлажылі міну, паблыталі час?... Дакладна ведаю адно — там загінуў мой адзіны брат...

На пачатку вайны простыя людзі яшчэ не былі апанаваныя вялікім страхам. Наадварот, шмат хто зь менчукоў, нацярпеўшыся ад саветаў, быў задаволены зьменай улады. Аднак потым у горадзе, дзе жыло вельмі шмат жыдоў, зарганізавалі гета, пачаліся жорсткія рэпрэсіі супраць тых, хто падазраваўся ў сувязях з партызанамі, стала небяспечна выяжджаць за межы гораду, бо на вёсцы панавалі тыя ж партызаны. Вясковыя жыхары потым пацягнуліся ў гарады — там было спакойней.

Што да нацыянальнага беларускага ўздыму падчас вайны, пра які шмат пішуць і гавораць, скажу наступнае: немцы ніколі яго не падтрымлівалі. Ім было напляваць, чым займаюцца іх будучыя рабы. Іншая справа, што яны й не перашкаджалі тым справам, якімі займалася беларуская інтэлігенцыя. Беларусы ўсё рабілі самі, без аніякай дапамогі немцаў! Я таксама варыўся ў гэтым катле, аднак мой пэрсанальны ўклад у беларускую справу невялікі. У «Беларускай газэце» я быў тэхнічным, а ня творчым супрацоўнікам. Маёй задачай было даставіць гатовы макет газэты ў Дом друку, які тады месціўся на самым ускрайку Менску, у Аршанскім напрамку каля могілак²³¹. Некалькі гадоў кожны тыдзень праходзіў пехатою праз увесь горад, і толькі ў апошні год свайго панаваньня немцы пусьцілі трамвай. Гэта была мая праца: я нічога й нікога не баяўся.

Чым дыхае і ў якіх умовах працуе рэдакцыя, я разьбіраўся няблага. Паўнацэнную справу весьці было цяжка — нямецкая цэнзура паводзіла сябе надта жорстка. Аб яе й рушыліся рэдакцыйныя пляны. У выніку асноўнае месца ў газэце адводзілася ваенным падзеям. Удзялялася ўвага літаратуры, культуры, аднак не такая вялікая, як таго хацеў Антон Адамовіч — заўзяты беларускі патрыёт. Фармальна функцыі галоўнага рэдактара займаў Уладзіслаў Казлоўскі, які

²³¹ Маюцца на ўвазе або могількі, што размяшчаліся ў раёне, створаным трохкутнікам з былой вуліцы Варвашэні (сёньня — праспэкт Машэрава), Чырвонай, Куйбышава, або ў раёне Камароўскага рынку — вуліцы Сурганава, Багдановіча, Кульман.

й насіў артыкулы ў нямецкую камэндатуру, быццам спрачаўся зь яе чыноўнікамі. Але сапраўдны рэдактар Адамовіч лічыў, што Казлоўскі не даводзіць справу да канца, звязваецца зь немцамі; часта зь ім сварыўся, эмацыйна адстойваў свае погляды. Той адказваў, што перад цэнзурай маўляў бяссьільны. Я добра памятаю кожнага супрацоўніка рэдакцыі: Савёнка, Шкялёнка, Сянькевіча, Плашчынскага, Левановіча, зразумела, сваю маму, якая рабіла карэктуру. Найбольш жа сымпатычны як чалавек быў для мяне Караленка — рэдактар «Голасу вёску», другой менскай газеты. Рэдакцыя нашая месцілася на вуліцы Інтэрнацыянальная, каля касьцёлу, што на Пляцы волі. Насупраць быў будынак радыё. Рэдакцыя «Беларускай газеты» сапраўды была цэнтрам беларускасці ў Менску, і таму да нас часта заходзілі людзі, якія прыяжджалі з правінцыі. У асноўным — проста, каб пагаварыць. Немцы ж у пакоі рэдакцыі не заходзілі ніколі, зь імі газета сутыкалася толькі на апошнім этапе — цэнзуры.

Вяртаючыся да пэрсоны Кубэ, адзначу, што мой бацька асабіста зь ім не сустракаўся. Вось Ермачэнка, так, меў нешта агульнае зь нямецкай уладай. Ад Кубэ, кіраўніка цывільнай адміністрацыі, у Беларусі мала што залежала. Усім запраўлялі войска ды СС, а ён вельмі злаваўся, калі нешта рабілася безь яго, «царскіх», указаў. Здаецца, ён вельмі баўся сваіх ваяўнічых «калегаў». Акружыўся мясцовымі дзяўчатамі, адна зь якіх яго ўрэшце й забіла. Я цудоўна памятаю паніку пасля забойства Кубэ. Усе менчукі былі ўпэўненыя, што пачнуцца рэпрэсіі. Аднак, як ні дзіўна, нічога ня здарылася — людзей не чапалі.

Безумоўна, вайна стала цяжкім выпрабаваньнем дзеля маіх бацькоў. Цяжкім ва ўсіх сэнсах. Яны шчыра спадзяваліся зрабіць нешта на карысьць Беларусі, у нашай хаце заўсёды было поўна — зьбіраліся людзі, якія горача дыскатувалі на розныя тэмы. Я бачыў бацькоўскае напружаньне, але сваімі думкамі з сынамі яны не дзяліліся. Мы не былі зь імі ў блізкіх дачыненнях: яны рабілі сваю справу, мы — сваю. Мае бацькі, як і іншыя беларускія патрыёты, у нацыянальным пытаньні аказаліся людзьмі наіўнымі. З самага пачатку вайны было зразумела, што нічога добрага для Беларусі немцы не рыхтуюць...

Да ад'езду на Захад мы былі прыгатаваныя: ноч перад дарогай разам з усімі іншымі правялі ў нейкім будынку. Да цягніку мог далучыцца любы мянчук. Цягнік спыніўся ля Баранавічаў. Чаму — ня ведаю. Людзі выйшлі ў поле й раптам бачаць — самалёт. Ляцеў ён нізка-нізка. Усе падумалі, што нямецкі, а тут чырвоныя зоркі. Разьбегліся хто куды, хавацца трэба было хутка. Прайшло хвіліны дзье, самалёт ізноў праляцеў над нашымі галовамі — і зьнік. Можа, не бамбіў таму, што ўбачыў, што народ мы не ваенны? За Лідай цягнік наехаў на міну²³². На шчасьце, нашыя вагоны былі прычэпленыя да нямецкага эшалёну. Сярод немцаў страт было шмат, сярод нас — нікога.

У Нямецчыне наша сям'я спынілася спачатку ў Бэрліне. Я ўладкаваўся на працу ў газету «Раніца», дзе рабіў прыкладна тое, што і ў Менску. Адначасова вывучаў у школе нямецкую мову. Жыцьцё было даволі нуднае, адзінае, што цешыла, — памеры гораду. Пры жаданні заўсёды было куды пайсьці. Адпаведныя паперы мы мелі, таму адчувалі сябе бясьпечна. У лютым 1945 г. адбыўся вялікі амэрыканскі налёт: зьнішчана было амаль усё, але мы нейкім цудам засталіся жывыя. Выехалі з мамы ў Баварыю, бацька застаўся ў сталіцы. У баварскім Амбэргу спрабавалі ўладкавацца на працу праз «арбайтсамт», але аніякай працы не знайшлося. Пасялілі нас у нейкай школе, дзе мы спалі на падлозе, выдалі харчовыя карткі. Жылі ціха, спакойна, нават вайскоўцаў ня бачылі. Але ў канцы красавіка прыйшлі

Уладзімер Кушаль

²³² Каля в. Мсьцібава (сёньня Ваўкавыскі р-н Гарадзенскай вобл.).

амэрыканцы, якія пазганялі людзкія масы ў лягеры. Шмат хто з іншаземцаў мусілі вяртацца дадому, мы ж апынуліся ў іншым баварскім горадзе — Рэгенсбургу. Там я скончыў гімназію й паехаў у Мюнхэн, дзе быў зарганізаваны ўнівэрсытэт для чужынцаў. Але ён хутка закрыўся, і я мусіў перабірацца ў Карлсруэ, дзе два гады навучаўся ў тэхнічнай школе, але адукацыю набыць не паспеў. Дыплём інжынэра атрымаў толькі празь некалькі гадоў, у ЗША, як падзарабіў грошай.

Першыя крокі жыцця ў ЗША жылі на кватэры ў Янкі Станкевіча, у страшным раёне, дзе пераважалі мурыны й пуэртарыканцы. Як толькі зьявілася магчымасьць, пераехалі ў ціхі Бруклін — раён, населены пераважна жыдамі. Празь некаторы час я выехаў на працу ў ваколіцы Бостану, уладкаваўся ў «Джэнэрал Электрыкс». Затым пераехаў у Рочэстар (штат Нью-Ёрк), выйшаў на працу ў вялікі канцэрн «Джэнэрал Дайнамікс», які займаецца вайсковай вытворчасцю. Меў вельмі цікавую, разнастайную працу, канечне, сакрэтную. Меў прывілей працаваць на любым праекце. Мае дзеці — Натальля ды Пётра, — на жаль, не пайшлі вучыцца далей, таму ня маюць статусу, якім можна было б ганарыцца.

Нягледзячы на тое што мая маці была знакамітай паэткай, паэзіяй я ніколі не цікавіўся. Па сваёй натуры я, як кажуць, «тэхнар» — заўсёды любіў фізыку, матэматыку. Я марыў набыць менавіта тэхнічную адукацыю. У Рочэстары не жыцьцё было, а рай, пакуль заўчасна не памерла мая жонка Натальля — дачка знакамітага кампазытара Міколы Шчаглова-Куліковіча²³³ ... Пасля яе сьмерці да мяне пераехала мама, дзе таксама адышла ў лепшы сьвет. Працоўны лёс маіх бацькоў за мяжой склаўся тыпова для нашай эміграцыі. Бацька меў толькі вайсковую адукацыю, слаба ведаў ангельскую мову, таму працаваў там, дзе не патрабаваліся спэцыяльныя веды. Спачатку на нейкай фабрыцы складаў дэталі, потым быў ліфцёрам. Мама таксама працавала ўсюды, дзе толькі можна было. Нават гуркі ў банкі складала. Ужо значна пазьней уладкавалася на радыё.

²³³ Натальля Кушаль-Куліковіч памерла ў 1967 г., у 38-гадовым узросьце.

Наталья Арсеньева й Францішак Кушаль. 1960-я гг.

Калі яны прыехалі ў ЗША, людзьмі былі ўжо немаладымі. Цалкам прызвычаіцца да новых рэаліяў яны, канечне, не змаглі. Адным цешыліся — усім беларускім. Бацька быў вайскоўцам і па паходжаньні простым мужыком, маці — паэткай і дваранкай, але адзін да аднаго яны былі падобныя. У першую чаргу, — абодва мяккія, зычлівыя, жылі мірна. Улічваючы высокі пост падчас вайны, бацька мог весьці шыкоўнае жыццё, аднак чалавекам быў вельмі чэсным. Толькі й чуў ад яго: так ня можна, гэта не адпавядае закону. Але, як я ўжо сказаў, удзел у нашым выхаваньні яны прымалі невялікі. Расьлі мы з братам самі. Добра, што мы зь Яраславам хлопцамі былі паслухмянымі, з намі было лёгка. Што бацькі гаварылі — тое й рабілі.

Сёньня маё асноўнае захапленьне — палітыка. Кожны дзень шмат часу праводжу за кампутарам, цікаўлюся навінамі з Польшчы, Расеі й, канечне, зь Беларусі. Падтрымліваю сувязь з кузінкай па лініі бацькі — апошняй сваячкай у

Беларусі. Гаворачы пра сённяшняе становішча Беларусі, зазначу, што Лукашэнка — несъядомы беларус. Выйсьце? Я адчуваю, што беларускі народ уладу шчыра падтрымлівае. Грошы плацяць, парадак, каўбасу й вопратку купіць не праблема. Першы тэрмін, другі, трэці — калі ласка! Што яшчэ патрэбна звычайнаму чалавеку? Гістарычна, наогул, съядомых, нацыянальна арыентаваных беларусаў было мала. Памятаю, як на вёсцы людзі казалі, што яны не беларусы, а «тутэйшыя». За беларусаў заўсёды ўсе вырашала палянізаваная ці зрусіфікаваная шляхта — на вярхах беларусаў амаль не было. Так, сяляне гаварылі па-беларуску, але гэтага ня ведалі. Яны гаварылі «папросту». Сёння беларусы ведаюць, што яны беларусы, але... Калі дзяржава нарэшце пачне праводзіць нацыянальна-арыентаваную палітыку, праз два-тры пакаленьні беларусы, магчыма, зробіцца такімі ж съядомымі, як тыя ж палякі.

Я ведаю, што афіцыйныя ўлады ў Менску па сённяшні дзень не прызнаюць маю маці як паэтку, грамадскую дзяячку, якая ўнесла ўклад у гісторыю краіны. Што ж, гэта вельмі крыўдна, але на Радзіме мы застаемся «фашыстоўскімі калябарантамі». Спадзяюся, што людзі ўсё ж убачаць у сваім жыцці не адну толькі «генэральную», а й іншыя лініі...

ГРАМАДЗКАЯ ДЗЕЙНАСЬЦЬ У АМЭРЫЦЫ ЗАЙМАЛА ЎВЕСЬ ЧАС

Мікола Латушкін
(Чыкага, Ілінойс)

20 студзеня 1922 г.,
в. Сіпайлы Магілёўскага пав., РСФСР²³⁴

Нарадзіўся я ў 1922 г. на Магілёўшчыне, у вёсцы Сіпайлы²³⁵. Перад вайной вёска цалкам згарэла ад пажару. Гадоў восем таму я наведаў родныя мясціны — пра вёску цяпер там нічога не нагадвае.

Латушкін — гэта не сапраўднае маё прозьвішча. Да таго як па ДП-лягерах у Нямеччыне не пачалі лазіць энкавэдзісты, я называўся Ўладзімерам Гарэлікам. Але паколькі вяр-

Мікола Латушкін у Чыкага. 2004 г.

²³⁴ 3 сакавіка 1924 г. Магілёўскі павет быў вернуты БССР і створана Магілёўская акруга.

²³⁵ Сёньня Бялыніцкі р-н Магілёўскай вобл.

тацца на савецкую «радзіму» не збіраўся, мусіў ператварыцца ў іншага чалавека. Мікалая Латушкіна, які да вайны пасьвіў у калгасе кароў, ды яго брата (ня ведаю, як гэтага ненармальнага чалавека ўзялі ў армію) я ведаў асабіста. Разам на калгаснай брычцы паехалі ў раён, потым — у Магілёў, а ўжо адтуль — у Латвію. Таго, што спраўнейшы, цяжка паранілі на франтавой зоне. Ці застаўся ён жыць — ня ведаю. Успомніў пра яго, калі ў Нямецчыне вызначаўся мой далейшы лёс. Спачатку да новага прозьвішча прызвычаіцца было цяжка. Здаралася, клічуць мяне, а я не разумею, чаго яны хочуць.

Мой бацька Сьцяпан быў чалавекам вайсковым, хадзіў нават на Варшаву ў 1920 г. Тата моцна ганарыўся службай у царскім войску, у 1930-я прыныпова не ўступаў у калгас, за што бальшавікі «аддзячылі»: з нашых сямі гектараў зямлі пакінулі адзін гектар няўдобіцы, ды і тое за вёскай.

Бацька й маці Хіма былі людзьмі надзвычай рэлігійнымі. Яны выхавалі і ў нас пашану да царквы. Царкву, якую адразу зачынілі бальшавікі, пабудавалі падчас вайны з Напалеонам. Тут у 1812 г. адбываліся вялікія баі, маса людзей палягла. Калі іх хавалі, насыпалі высокую гару, на якой пасьля зьявілася царква. Калі я наведваў Беларусь, старую царкву разбурылі й пачалі будаваць новую. Дык калі рабілі фундамэнт, не ўяўляецца сабе, колькі касцей адтуль павывозілі. Бацька меў каня, таму ўлетку нас прымушалі выконваць розныя работы. Я вазіў пясок з гэтай гары. Калі капаў, зь зямлі даставаў шкілет за шкілетам.

Мой старэйшы брат Фёдар трагічна загінуў. На пачатку вайны ён адмовіўся ісьці ў Чырвоную Армію, не зьвязаўся з партызанамі. Потым яго судзілі й выслалі на капальні ў Данбас. Там ён упаў зь вялікай вышыні й адразу памёр. Малодшы брат Аляксандар загінуў у баёх пад Бэрлінам. Быў у мяне яшчэ адзін брат — Пётар, які пасьля вайны праходзіў службу ў Паволжы, там ажаніўся з расейкай ды вярнуўся дамоў. Адзіная сястра Таня маладзейшая за мяне на чатыры гады.

Тата ледзьве перажыў Другую сусьветную. Прыйшлі да яго раз партызаны — а тата быў добрым краўцом — ды пытаюцца: дзе кажух? А бацька яго схаваў. Як партызаны знайшлі кажух, павыбівалі яму ўсе зубы. Меліся забіць, ды

тата папрасіў паўгадзіны, каб памаліцца за сына, які служыць у савецкім войску. У войску?! Даведаўшыся пра гэта, партызаны папрасілі прабачэння. Але здароўя ўжо ня вернеш.

Пасьля вайны прайшло шмат гадоў, покуль я наладзіў кантакт з бацькамі. Пачалі перапісвацца. Бацька, хоць і скончыў тры клясы школы, меў прыгожы почырк. І вось неяк атрымліваю здымак, гляджу — нейкі незнаёмы барадаты старац. Аказалася, што тата. Так жыцьцё змяніла гэтага бравэга чалавека. Калі бацьку споўнілася гадоў 95, я папрасіў яго да сябе ў Чыкага. Калі ён прыйшоў па дазвол да чыноўнікаў, тыя адказалі: «Ты ўжо стары, яшчэ памрэш у дарозе».

Яшчэ як вучыўся ў Галоўчыне (за часамі ВКЛ гэта было знакамітае месца, дзе адбылося шмат гістарычных падзеяў), пачаў цікавіцца Беларусьсю, ейнай гісторыяй, літаратурай. Хоць пра ВКЛ нам нічога не расказвалі, але ў школе выхоўваліся сьвядомыя беларусы. Па заканчэнні дзесяцігодкі збіраўся працягваць вучобу, а мяне забралі ў войска.

Служыў у Вэнтспілсе. І вось аднойчы мне загадалі ахоўваць адзін з баракаў, дзе ляжала зброя, вопратка, стаялі машыны. Барак быў доўгі, дзьверы не замыкаліся, толькі плёмба зь пячаткай. Здаю варту: усё ў парадку. Пайшла праверка, глядзяць — некалькі плёмбаў пазрыванья, дзьверы адчыненыя. Латвія тады была акупавана саветамі, і настроі ў мясцовых людзей нядобрыя былі.

Мяне арыштавалі, на суд прыехалі чалавек дзесяць вайсковых начальнікаў зь Ленінграду. Пачалі дапытвацца, як такое магло здарыцца. Хлопец я быў баявы, голас меў гучны, таму не разгубіўся: «Барак доўгі, шырокі. Пакуль я на адным баку, на другім ня тое што плёмбы — дзьверы можна выламаць!..» Мяне адпусьцілі, папярэдзіўшы, каб нікому пра здарэнне не расказваў.

Тры месяцы праслужыў у палку, дзе рыхтавалі сярэдніх камандзіраў запасу, у конным узводзе разведкі. Тое, што маю сярэдняю адукацыю, скрыў. Потым прыйшлі дакумэнты з раёну й мяне пачалі пытаць: чаму ты аб гэтым не ска-

заў, чаму бацька не ў калгасе, чаму ты не ў камсамоле? На ўсе вострыя пытаньні неяк адказаў. Атрымаў паперы на вучобу ў Харкаўскай авіяцыйнай школе. Увечары 21 чэрвеня 1941 г. пайшлі глядзець кіно пра дзяцінства Максіма Горкага — ён там цягаў нейкія бочкі. Вярнуўся ў свой пакой, і цэлую ноч сьніліся гэтыя бочкі, а тут — трывога: вайна!

Па дарозе на Рыгу нас страшэнна бамбілі. Немцы скідвалі дэсант, чалавек дваццаць мы злавілі й адразу расстралялі. У Рызе й трапілі ў нямецкі палон. Пасялілі нас у бараках, абнесеныя калючым дротам. Холад, голад, сьмерць... Людзі паміралі адзін за другім. Заўважыў: у чалавека перад сьмерцю пухнуць ногі — ткнеш у іх палец, дык як у цеста правальваецца. Глядзеў на свае й думаў: ну ўсё, капут. Аднак выпадкова знаёмы, што працаваў на складзе, прынёс у торбе пшаніцы. За два дні я зрабіўся нармальным чалавекам.

Праз год і дзевяць месяцаў прыехалі людзі²³⁶, якія паабяцалі беларусам лепшыя ўмовы. Я згадзіўся. Быў нейкі час пад Бэрлінам, потым пераехалі ў Менск. Нас урачыста сустралі на Пляцы Волі, былі й старэйшыя дзезячы, што прайшлі першую вайну. Міхась Ганько адразу сказаў мне: «Ты будзеш са мною». Відаць, добрую характарыстыку даў мне Фабіян Акінчыц, якому я таксама адразу спадабаўся. З таго часу Ганько, куды б ні езьдзіў, заўсёды браў мяне з сабою — прыглядзець там, прасачыць. Людзі ставіліся да

²³⁶ Маюцца на ўвазе чальцы камісіі пры Міністэрстве ўсходніх захопленых тэрыторый, якую ўзначальваў лідэр беларускіх нацыянал-сацыялістаў Фабіян Акінчыц, якія езьдзілі па лягерах ваеннапалонных і адбіралі беларусаў. Пазьней вызваленыя такім чынам беларусы пасыла сканчэння шасьцімесячнага прапагандыскага курсу ў Вустраве пад Бэрлінам меліся працаваць перакладчыкамі й прапагандыстамі ў нямецкіх установах у Беларусі — дзеля карысьці Новай Эўропы й Беларусі. Усяго ў Беларусь пераехала, паводле розных ацэнак, некалькі дзясяткаў, калі ня сотняў такіх прапагандыстаў. Падрабязней гл. у кн.: Туронак Ю. Фабіян Акінчыц — правадыр беларускіх нацыянал-сацыялістаў // Беларускі гістарычны агляд. Том 10. Сшыткі 1—2 (18—19). Сьнежань 2003. С. 145—162.

эсбэмаўцаў дужа прыязна, запрашалі ў госьці, але ўсякае магло здарыцца, і Ганько баяўся за сваю бясьпеку.

Аднойчы ноччу ў дзьверы гатэлю, дзе мы спыніліся, пачалі дубасіць. Ганько дужа спужаўся. Зброю, паводле свайго становішча, права насіць я ня меў. У Ганька пісталет быў, аднак, я пэўны, ён ніколі б яго не скарыстаў — дужа добры чалавек быў. Але аказалася, што гэта былі начныя нямецкія вартавыя.

Дзейнасьць СБМ кіпела: мы займаліся фізычнай падрыхтоўкай моладзі, вывучалі гісторыю Беларусі. Раніцою, калі горад толькі прачынаўся, калёны моладзі маршыравалі па вуліцах Менску ды сьпявалі песьні. Людзі адчынялі вокны, высоўвалі галовы ды слухалі. Немцам СБМ не падабаўся, асабліва пасьля таго, як месца забітага Кубэ заняў [генэрал СС] Готбэрг. Гэты ставіўся да нас абыякава. У дачыненні да СБМ яго філязофія была наступнай: чаму я буду даваць ім харчы, калі галадае нямецкае войска?

Ганько быў надзвычайным прамоўцам, мог аднолькава прамаўляць як па-беларуску, так і па-нямецку. Калі Беларуска Самапомач выдзеліла СБМ будынак каля хлебазаводу, мы пачалі жыць з Ганьком у адным пакоі, да Міхася часта прыходзіў Казлоўскі, яны падоўгу дыскутавалі, абмяркоўвалі розныя беларускія праблемы.

Праз два ці тры дні пасьля нашага прыезду нам паведамілі, што Акінчыц, які жыў на кватэры ў Казлоўскага, забіты²³⁷. Здарылася вось што: ён ішоў у ванную з брытваю ў руках. У дзьверы пастукалі, ён адчыніў і тут жа атрымаў кулю проста ў твар. Калі цела Акінчыца забрала паліцыя, мы зайшлі на кватэру. Я, як чалавек вайсковы, разьлічыў, па якой траекторыі ляцела куля, знайшоў гільзу ў вушаку акна. Дастаў і паклаў у кішэню, насіў з сабою. Каму яна была патрэбна?

Сын Фабіяна [Канстанцін] — адукаваны й прыемны чалавек, спужаўся й пасьля ня браў удзелу ў беларускім жыцьці. Сам Фабіян Акінчыц і па сёньня ў мяне перад вачыма. Высокі, фізычна разьвіты, аднавокі, з густымі валасамі на руках. Паходзіў ён, здаецца, са шляхецкай сям'і, быў адукаваны, вельмі мяне любіў. Казалі, што ён праня-

²³⁷ 7 сакавіка 1943 г.

мецкі, звязаны з нямецкімі ўладамі, але я ўпэўнены, што гэта выдумкі, правакацыя.

Некалькі тыдняў я прабыў у школе СБМ у Альбэртэ, дзе сачыў за дысцыплінай, праводзіў заняткі па фізкультуры й спорце. Прывітавалі да нас з лекцыямі знакамітыя дзеячы з Менску. Зь Вільні ў Менск я вазіў Франца Аляхновіча, які пакінуў у маёй памяці вельмі добрае ўражаньне.

22 чэрвеня 1943 г., ва ўгодкі абвяшчэньня СБМ, я стаяў на ўваходзе ў менскі гарадзкі тэатар як вартавы. Калі прамова Кубэ ўжо пачалася, у залі раптам пачало гаснуць сьвята, нешта трэснула. Аднак выбуху не адбылося, і Кубэ прадоўжыў прамаўляць. Увечары ў тэатры адбывалася нейкая пастаноўка²³⁸. Я набыў два квітки і ўсё падбіваў свайго сябра Фёдара Каплунова пайсьці разам. Фёдар настойліва ўпіраўся (ён, як высветлілася пазьней, быў звязаны з партызанамі). Нават калі я ўжо выйшаў на вуліцу, ён спрабаваў мяне спыніць. Але, не дайшоўшы да тэатру з квартал, бачым: па вуліцах бягуць перапужаныя, у падранай бруднай вопратцы людзі, чуюцца крыкі. Ад выбуху бомбы ў той дзень загінулі больш як дзесяць чалавек, у тым ліку старэйшы сын Ф. Кушаля й Н. Арсеньевай Яраслаў. Праз пару месяцаў забілі й Кубэ. Я бачыў, што зрабілася з ягоным целам: па ўсім пакоі былі раскіданы кавалкі мяса й касцей.

Аднойчы [увесну 1944] прыходжу дадому, а там мяне ўжо чакаюць восем эсэсаўцаў. Абшукалі, аднак нічога не знайшлі. Разам з Каплуновым кінулі ў машыну. Па дарозе Фёдар заклікаў мяне выскачыць з машыны ды ўцячы, аднак мне ўдалося яго пераканаць, што гэта шлях да вернай сьмерці — мы ехалі пад рулямі аўтаматаў.

Прывезьлі нас у турму, што месцілася ў адным з корпусай БДУ, насупраць Дому ўраду. Тады я даведаўся, што арыштаваны ўвесь кіраўнічы штаб СБМ, акрамя Ганька²³⁹.

Разам са мною сядзелі Каплуноў, Асіпчык, Кароткі — усяго чалавек шэсьць. Пасадзілі ў камэру сьмяротнікаў.

²³⁸ «Пан міністар» Франца Аляхновіча.

²³⁹ Падрабязней пра арышт кіраўнічага штабу СБМ гл. у газэце «Беларус» (2000. № 466).

Цёмную, але сьляды ад куль на сьцяне былі надта добра відаць. Сядзім, маўчым — аб чым гаварыць будзеш? Падлажыў пад галаву нейкае бярозавае палена, прыснуў. У жаху прачынаюся ад болю — вялікі пацук скочыў мне на твар і ўпіўся кіпцюрамі ў скуру. Раніцою нас усіх вызвалілі. Прайшла чутка: немцы спужаліся, што, калі расстраляюць кіраўнікоў СБМ, моладзь далучыцца да партызанаў.

На Захад уцякалі разам зь япіскапамі, дэлегацыю ўзначальваў, калі не памыляюся, Філафей. У Нямецчыне я ня меў вялікай беларускай дзейнасьці: немцы разглядалі нашых хлопцаў і дзяўчат выключна як працоўную сілу. Мы, у сваю чаргу, усімі сіламі спрабавалі ім дапамагчы, урагаваць ад непрыемнасьцяў. Архіў СБМ, які меў на руках, зьнішчыў, бо паперы такога кшталту пагражалі бясьпецы.

Колькі часу пабыў у Памэраніі (поўнач Нямецчыны), куды прывёз нашу моладзь, потым — Бэрліне, Магдэбургу, адкуль перад наступам Чырвонай Арміі мусілі ўцякаць на поўдзень. На мяжы з Чэхаславацкай трапілі пад жудасную бамбёжку й ледзь выратаваліся. Апошні раз я ўбачыў Міхася Ганька, здаецца, дзесьці на поўдні краіны. Убачыў Міхася на вуліцы (незадоўга да таго я размаўляў зь ягоным братам Міколам), накіраваўся да яго, каб папярэдзіць сябра, што яму трэба дзесьці хавацца. А ён толькі адмахнуўся ад мяне, пайшоў яшчэ шпарчэй ды зьнік сярод будынкаў незнаёмага гораду. Але я пасьпеў разгледзець, што ў тым жа кірунку ішлі двое, яны ўвесь час перагаворваліся паміж сабою. Больш Міхася я ніколі ня бачыў.

У Нямецчыне я вывучыўся на вэтэрынара, але дыплём у ЗША, куды пераехаў на пачатку 1950-х, не прызналі. Таму заступіў на працу ў чарцёжную фірму — працаваў і адначасова вучыўся. Бачылі б Вы мае чарцяжы! Мог спазнаваць навуку й далей. Аднак жонка Зоя, мы ажаніліся ў ЗША, казала: «Глядзі, іншыя беларусы працуюць цесьлярамі й зарабляюць пяць даляраў у гадзіну, а ты — толькі два». Пайшоў рабіць цесьляром і я. Жонка сем гадоў таму трагічна загінула: яе зьбіла машына, якой кіраваў п'яны паліцэйскі. Такая акуратная была — хата аж блішчэла ад чысьціні.

Першынцам у нас быў Валодзя. Такі таленавіты быў хлопец, так маляваў, але потым зьвязаўся з благой кампаніяй, узяў няўдалы шлюб, разышоўся з жонкай. Дачка Ліза

Мікола Латушкін на будоўлі

Прамаўляе Даніла Швэфэль. Мікола Латушкін — зьлева. Чыкага

працуе ў шпіталі, жыве з мужам-сэрбам і дваімі дзецьмі, такія прыгожыя, як лялькі! Ліза мяне даглядае, кожны тыдзень наведвае — золата, а не дачка.

Грамадзка-культурная ды рэлігійная дзейнасць забірала ў Амэрыцы ўвесь вольны час. Маімі намаганьнямі ў Чыкага была пабудавана найпрыгажэйшая царква сьв. Юр'я. Разам з калегам Данілам (па паходжаньні ён немец, але ажаніўся зь беларускай) дзень і ноч працавалі ў царкве, ішлі туды адразу, як толькі зьяўлялася вольная хвілінка. Нікога ніколі не прымушаў, усё рабіў сам, ды яшчэ й зь песьняй!

Я займаў пасаду сакрагара парафіяльнае ўправы, вёў усю дакумэнтацыю. Але колькі гадоў таму царкву прыняў менскі сьвятар Дзьмітры Башко. Пачалася палітыка па яе далучэньні да Масквы, а мы належалі да грэцкай юрысдыкцыі. Я выступаў жорстка супраць, за што й выкінулі. Больш туды ні нагой. Яны пакалечылі маю душу²⁴⁰.

²⁴⁰ Мікола Латушкін памёр 31 сьнежня 2005 г. празь некалькі месяцаў пасля інтэрвію.

У АРГЕНТЫНЕ НЕ БЫЛО ПАДЗЕЛУ НА «КРЫВІЧОЎ» І «ЗАРУБЕЖНІКАЎ»

Ганна Мерляк
(Нью-Ёрк)

1932 г., в. Гарбач,
Любанскі р-н Менскай вобл.

Я нарадзілася ў вёсцы, што знаходзілася за сорак кіля-мэтраў ад Слуцку й за дванаццаць — ад Любані. Вёска была зусім малая — 18 хатаў, а пасьяя нападаў немцаў у часе Другой сусьветнай засталіся дзьве. Цяпер, упэўнена, вёскі няма й на мапе.

Мае бацькі — Антон Губэрт і Аляксандра Рудніцкая — былі звычайнымі сялянамі. Яны працавалі ў калгасе, мелі собскую гаспадарку. Продкамі бацькі, напэўна, былі немцы, што перасяліліся ў Беларусь яшчэ за царскім часам. Самі немцы заўжды прымалі бацьку за свайго — той добра размаўляў па-нямецку. Падчас Першай сусьветнай тата апынуўся ў нямецкім палоне й шэсьць гадоў працаваў у баўэра. Нават хацеў ажаніцца з дачкой гаспадара, але затым вярнуўся на Радзіму, дзе ўзяў шлюб з маёй будучай мамай. Апынуўшыся ў сярэдзіне 1940-х у Аўстрыі, тата напісаў ліст да сваёй былой нявесты. Але тая адказала, што ейны муж загінуў на фронце.

Падчас вайны нямецкі штаб месціўся ў Любані. Аднойчы немцы вярталіся ў горад дарогай, што пралягала ля нашай хаты. Беларус-паліцыянт іх папярэджваў, што гэта небясьпечна, што партызаны арганізуюць напад. Аднак адзін з афіцэраў парыраваў: «А я хачу пабачыць тых партызанаў». Ну й пабачыў... Партызаны акапаліся ў равах ля дарогі й безь перашкодаў перабілі амаль усіх. Я сваімі вачыма бачыла засыпаную трупамі дарогу. Хутка ў Гарбачы зьявіліся нямецкія танкі — усё жывое мусіла быць вынішчана. Але той самы немец, які так хацеў пабачыць партызанаў, даў загад пакінуць нас у спакоі.

Але якім там быў спакой пры партызанскіх рабаваньнях? Партызаны забралі ўсё, што ў нас было. Нават спадні-

Сям'я Мерлякоў у Лёндане. Зьлева направа: Кастусь Мерляк, жонка Ганна з малодшым сынам Вінцэнтам, сыны Юльлян і Даніла. 1970-я гг.

цу сястры, якую яна перад сном схавала пад падушку. Бедная Маруся (яны памерла два гады таму ў ЗША) выбегла на вуліцу: «Што ж мне цяпер насіць?» Тады камандзір даў загад: «Вярнуць спадніцу! Знайду ў каго — заб'ю!» Спадніцу мы знайшлі на ўскраіне вёскі пад валуном...

Ці быў іншы выпадак. Бацька хаваў ад партызанаў у лесе каня. Адноўчы, калі ў хаце былі толькі жанчыны, уварваліся партызаны й запатрабавалі, каб цягам дзвюх гадзінаў

вярнуліся бацька з сынам і аддалі каня. Калі не — самі маўляў ведаеце, што з вамі будзе. Ніколі не забуду, як маці затрэслася ад страху...

Майго брата Адольфа аднаго дня забралі партызаны — адвезьці на зборны пункт і пераправіць на фронт. Мы, сабраўшы пакункі, селі на сані й паехалі ў лес. На паляне сабралася поўна маладых хлопцаў, якіх ужо чакаў прыхаваныя ялінамі самалёт. Але празь некалькі дзён брат вярнуўся да хаты. Кажуць, той фронт закрыўся. Адольф цяпер жыве ў ЗША, але дужа хворы²⁴¹.

А на Захад мы трапілі празь нямецкую аблаву. Зьбіралі бульбу ў полі, а тут немцы. Бацькі схавацца не паспелі, а мы з братам і сястрой уцяклі ў лес. Аднак з прычыны голаду хутка вярнуліся ў вёску. Нас усіх перавезьлі ў Любань. Там запіхнулі ў таварныя вагоны ды вывезьлі на прымусовыя працы ў Аўстрыю, у Зальцбург. Бацьку, брата, сястру накіравалі на работы, маці засталася мяне даглядаць. Скончылася вайна, мы пасяліліся ва ўкраінскім лягеры, бо беларускага ў Аўстрыі не было. Я скончыла ўкраінскую школу, потым — аўстрыйскую васьміклясную.

Хутка людзі пачалі пакідаць Аўстрыю. Сястра выйшла замуж за ўкраінца й выехала ў Бразылію. Мы ўчатырох аформілі паперы на выезд у ЗША, але адправіліся ў Аргентыну. Пазьней у Буэнас-Айрэс да нас пераехала й сястра.

У пачатку 1950-х з працай у Аргентыне не было праблемаў. Мы не шыкавалі, але на нармальнае жыцьцё заробкаў хапала. Улады²⁴² выдзялялі новым эмігрантам зямлю, дзе людзі будавалі хаты. Брат, ажаніўшыся, пабудаваў невялікую двухпакаёвую хатку, а потым, падзарабіўшы грошай на будоўлі, купіў добры дом. Як мы толькі прыехалі ў Аргентыну, у порце нас сустрэлі некалькі беларускіх хлопцаў. У тым ліку — Кастусь Мерляк, зь якім я бліжэй пазнаёмілася на беларускіх вечарынах.

²⁴¹ Адольф Губэрт памёр 28.08.2006 г. Пахаваны на беларускіх могілках у Іст-Брансвіку (Нью-Джэрзі).

²⁴² Знаходжаньне Мерлякоў прыпала на час кіраваньня прэзыдэнта Хуана Пэрона (1946—1955), які абвесьціў пабудову грамадства сацыяльнай справядлівасьці, і на дапамогу немагчымым аргентынцам і эмігрантам выдзяляліся немалыя сумы.

Кастусь узначальваў беларускую арганізацыю, вёў актыўную напружаную працу, выступаў па радыё, меў цесныя кантакты з аргентынскім урадам. На беларускія вечарыны людзей збіралася цэлая заля! Аднак шмат хто з іх, як і мы, выехалі ў Паўночную Амэрыку, шмат паўмірала, а астатнія зрабіліся аргентынцамі, забыўшыся на беларускія карані. Ня ведаю, ці засталіся яшчэ там сьведомыя беларусы²⁴³.

Кастусь Мерляк (шосты справа) разам зь сябрамі Беларускага Аб'яднаньня ў Аргентыне. 1950-я гг.

Кастусь спрабаваў уцягнуць у беларускую справу й старых эмігрантаў, якія прыехалі ў Аргентыну да пачатку другой вайны²⁴⁴. Аднак тыя прапановы праігнаравалі. Да пе-

²⁴³ Напрыклад, у 2005 г. у Аргентыне дзейнічалі беларускае культурнае-спартовае таварыства «Восток» (*Vostok — Colectividad Belarus*) і культурна-спартовы клуб «Дніпро», якія ўваходзілі ў Фэдэрацыю Аб'яднаньняў Былых Савецкіх Грамадзян у Аргентынскай Рэспубліцы).

²⁴⁴ Вядзецца пра масавую эміграцыю з Заходняй Беларусі ў 1923—1937 гг.

раезду ў ЗША ня ведала я й пра існаваньне на эміграцыі двух лягераў — «крывічоў» і «зарубежнікаў». Муж, канечне, пра гэта ведаў, аднак ніколі пра іх не расказваў — у Буэнас-Айрэсе мы ўсе жылі па-сяброўску. Хто рабіў людзям непрыемнасьці, гэта савецкія агенты. Аднак маральна абрабляліся толькі тыя, хто, як кажуць, даваў слабіну. Нас савецкія ніколі не чапалі.

Памятаю некалькі выпадкаў, калі людзі пад уздзеяннем савецкай прапаганды выяжджалі ў СССР і адтуль не вярталіся. Так, стрыечная сястра з мужам выехалі ў Калінінград. Расчараваныя савецкай рэчаіснасьцю, хацелі вярнуцца назад у Аргентыну, аднак іх ня выпусьцілі. Ейны муж з гора пачаў піць і хутка памёр... А вось другая стрыечная сястра засталася ў Аргентыне, ня выехала ў ЗША (на гэта былі прычыны), пра што цяпер надта шкадуе: сёньня ў Аргентыне жывецца ой як нялёгка.

Я прыехала ў Лацінскую Амэрыку ў 16-гадовым узросьце і ўжо магла працаваць. Уладкавалася на працу на фабрыку, дзе вырабляліся ніткі. Шыла касьцюмы — спазнала навуку на курсах у Аўстрыі. За тры месяцы навучылася гаварыць па-гішпанску, не забылася гэтай мовы й жывучы ў ЗША — тутака багата гішпанамоўных.

Мы ўжо зьбіраліся набываць у Буэнас-Айрэсе собскі дом, як падышла наша чарга на пераезд у ЗША — Кастусь тут меў дзядзьку, старога эмігранта. Нам растлумачылі, што калі не паедзем тады, мажліва, не паедзем ніколі. Кастусь у Аргентыне меў добрую працу ў буйной галяндзкай карабельнай фірме. Аднак яе прыйшлося пакінуць, бо ЗША давалі людзям больш магчымасьцяў. Прыйшлося разьвітацца з прыемнымі, добрымі, спагадлівымі аргентынцамі, якія да нас, чужынцаў, ставіліся надзвычай добра.

Гадоў праз дваццаць мы адведалі Буэнас-Айрэс. Прыехалі й за галаву схапіліся: нічога не пазнаем, усё зьмянілася! Горад цалкам перабудаваў і мадэрным амэрыканскім стылі. Пытаюся ў аднаго беларуса, які завітаў да нас у гатэль: «А дзе тая фабрыка, на якой мы рабілі?» Той усміхаецца: «Да вось на гэтым самым месцы, дзе ты сядзіш». У пачатку 1950-х Буэнас-Айрэс быў спакойным горадам, ніхто з нас не клапаціўся пра сваю бясьпеку. А цяпер толькі й чуеш, як людзей за даляр забіваюць. Беларус, які сустракаў

нас на машыне, казаў, што паедзе толькі днём, бо ноччу небясьпечна.

У Амэрыцы нас сустрэў Аляксандар Орса, Косьцеў зямляк з Наваградчыны. Першы час жылі на кватэры, у якой да пераезду ў Нямеччыну жыла Галіна Ганчарэнка. Зайшлі на падворак — гішпанская гутарка! Думаю, Божа, куды мы прыехалі? Можа не зьяжджалі? Зайшлі ў кватэру — гарачая вада (у Аргентыне з кранаў лілася толькі халодная), печка, сьвятло: можна жыць! Пажылі там нядоўга, перасяліліся бліжэй да спадарства Тулейкаў²⁴⁵. Зарабіўшы грошай, набылі ўласны дом. Косьця, як і ў Аргентыне, уладкаваўся да галяндцаў, што займаліся карабельным бізнэсам, і аж да выхаду на пэнсію працаваў у ёй бугальтарам. Мне з працай таксама пашанцавала: займалася тым жа, чым і ў Буэнас-Айрэсе, — шыцьцём. Тым, што ўмела й што падабалася. Шмат шью й цяпер, але ў хаце — для сябе, блізкіх людзей, царквы²⁴⁶.

Маем з Кастусём трох сыноў. Старэйшы Юльлян, народжаны ў Аргентыне, — доктар гінэкалёгіі. Даніла — таксама лекар, псыхіятар. Малодшы Вінцэнт — эканаміст, працуе ў галіне інвэстыцый. Кастусь, на жаль, ужо зусім слабы. Усё яшчэ чытае беларускамоўную прэсу, але толку з гэтага няма...

²⁴⁵ Маецца на ўвазе сям'я грамадзкага дзеяча доктара Міхася Тулейкі.

²⁴⁶ Напэўна, маецца на ўвазе парафія ў Рычманд-Гіле (штат Нью-Ёрк), што ўтварылася ў 1958 г. у выніку расколу ў парафіі БАПЦ сьв. Кірылы Тураўскага ў Брукліне. Падпарадкоўваецца сусьветнаму (канстантынопальскаму) патрыярхату.

МНЕ ДАПАМАГЛО ВЕДАНЬНЕ МОВАЎ

Уладзімер Набагез
(Ўолдэн, Нью-Ёрк)

*20 кастрычніка 1919 г.,
в. Сялец Наваградзкага ваяв.,
сёння Наваградзкі р-н Гарадзенскай вобл.*

Мае бацькі — Андрэй ды Параска — былі звычайнымі сялянамі. Бацька ваяваў у царскай арміі, быў двойчы паранены, атрымаў Георгіеўскі крыж. Памятаю, як тата чытаў пасьведчаньне на расейскай мове пра ўзнагароду.

У сям'і бацькоў нас было двое дзяцей — я й сястра. Зь сястрой я расстаўся ў 1939 г. і сустрэўся толькі праз 50 гадоў, у 1989 г. У складзе дэлегацыі амэрыканскіх лекараў я прыляцеў на экскурсію ў СССР. Заехалі і ў Вільню. Хацеў рвануць у Наваградак, але мяне не пусьцілі. Тады я затэлефанаваў да сястры, і яна прыехала да мяне, проста ў гатэль! Ёйны сын — таксама лекар. Жыве й працуе ў Менску.

Сям'я Набагезаў. Справа налева: д-р Уладзімер Набагез, сын Янка, жонка Ёланда, сын Андрэй

У мяне пытаюцца пра нетыповае для Беларусі балцкае прозьвішча. Стрыечны брат расказваў, што ў Прыбалтыцы яго прымалі за свайго. Відаць, прозьвішча Набагез укаранілася ў нашых мясьцінах з тых часоў, як там жылі балцкія плямёны.

У нашай вёсцы не было спачатку аніводнай школы — ні беларускай, ні польскай. Каб набываць веды, трэба было штодзень пешшу за тры кілямэтры хадзіць у Наваградак. Брычкі тады толькі паны мелі.

Улетку, як я ўжо скончыў сяміклясную школу, у хаце дзядзькі Мікалая жыў касавокі дачнік — спаў у гумне, купаўся ў рэчцы. Я раз-пораз зь ім перагаворваўся. Адночы

KURATORIUM OKRĘGU SZKOLNEGO *Hilnickiego w Pielnie*
PAŃSTWOWA KOMISJA EGZAMINACYJNA

ŚWIADECTWO DOJRZAŁOŚCI

Urodziny *Uladzimierz Nabagiez*

urodzony dnia *20* miesiąca *października*
roku *1918* w *Sielcu*
województwa *Stonogrodzkiego*
wyznania *Pravosławnego*
po ukończeniu nauki w *Gimnazjum*
Państwowym Środzkim im. Adama Mickiewicza
w *Stonogrodzie*

do którego był przyjęty *20* sierpnia *1933* r.
zdawał w *terminie* *lipcu* *1933* r. gimnazjalny zwyczajny
egzamin dojrzałości typu humanistycznego wobec Państwowej Komisji
Egzaminacyjnej, powołanej przez Kuratorium Okręgu Szkolnego
Hilnickiego w Pielnie pismem z dnia *10* kwietnia *1932* r.
Nr *5-1111* i otrzymał następujące oceny ostateczne z przedmiotów
egzaminacyjnych:

z religii	<i>bardzo dobry</i>
z języka polskiego	<i>dobry</i>
z języka łacińskiego	<i>dobry</i>
z języka <i>niemieckiego</i>	<i>dobry</i>
z historii wraz z nauką o Polacie Współczesnej	<i>dobry</i>
z fizyki wraz z chemią	<i>dobry</i>
z matematyki	<i>dobry</i>

Атэстат сталасьці ўладзімера Набагеза
з Наваградзкай гімназіі імя А. Міцкевіча. 1938 г.

чалавек пытае мяне: «Хочаш далей вучыцца?» Я адказаў ня думаючы: канечне, хачу! Бацька перагаварыў з дачнікамі і празь некаторы час павёў мяне ў Наваградск, уладкоўваць у тамтэйшую беларускую гімназію. Гляджу: касавокі дзядзька — дырэктар гімназіі Цеханоўскі²⁴⁷. Потым беларуская гімназія пераехала ў Вільню²⁴⁸, але я застаўся ў Наваградку — бацькі ня мелі дастаткова грошай. Тады я, Барыс Рагуля, ягоны будучы швагер Янка Гутар ды Язэп Сажыч — чацьвёра беларусаў — перайшлі ў беларускую філію польскай гімназіі імя Міцкевіча, што месцілася на Карэліцкай вуліцы.

Па-польску ў класе мала хто гаварыў, нават дзеці польскіх асаднікаў размаўлялі па-беларуску. Я ж быў адзіным хлопцам, што жывіў на вёсцы і здабыў матуру. Той жа Сажыч у апошніх клясах жывіў у Наваградку.

У 1939 г. я як жаўнер польскага войска трапіў у нямецкі палон. Пратрымалася наша войска некалькі дзён — ішлі ланцугом, як бараны. Працавалі спачатку на фарме. Я — дурніла — рваўся да роднай вёскі, якая тады ўжо была пад саветамі. Беларускія дзеячы,

Уладзімер Набагез – жаўнер польскага войска. 1939 г.

²⁴⁷ **Ян Цеханоўскі** (30.03.1888, в. Якімаўка, сёння Рэчыцкі р-н Гомельскай вобл. — 05.10.1938). Скончыў Менскую настаўніцкую сэмінарыю, Пецярбургскі політэхнічны інстытут. У 1918—1921 гг. — дырэктар рэальнай гімназіі ў Ракаве. Ад 1921 г. — дырэктар Наваградзкай беларускай гімназіі. За беларускую дзейнасць пераследваўся польскімі ўладамі.

²⁴⁸ У 1934 г. Беларуская гімназія была зачынена польскімі ўладамі. Частка выкладчыкаў і вучняў мусіла пераехаць у Вільню, дзе далучылася да Віленскай беларускай гімназіі, частка — далучылася да польскай гімназіі імя А. Міцкевіча.

што прыяжджалі да нас у лягер (сярод іх — Часлаў Ханяўка), гаварылі, што, калі паедзеце ў СССР, вас адразу пасадыць у турму. Мы, дурныя, ня верылі. Але пазней я й сам адмовіўся вяртацца ў Беларусь.

У лягеры я працаваў перакладчыкам — адзін «фольксдойч» сунуў расейскую газету ды сказаў, каб пачытаў. Паслухаў ды зрабіў выснову: «Хорошо!» Хоць да «хорошо» мае веды не дацягвалі: расейскую разумеў, але размаўляць было цяжка. Аднак савецкія палонныя, якіх тады ў нямецкіх лягерах былі мільёны, называлі «Господин переводчик» ды адмаўляліся верыць, што я служыў у польскім войску. Казалі: савецкі шпіён. У нямецкіх паперах я таксама праходзіў як беларус, ніяк не паляк.

7 ліпеня 1941 г. камэндант лягеру ўручыў дакумэнт, у якім было зазначана, што Ўладзімер Набагез з палону звальняецца — дапамагло Беларускае прадстаўніцтва²⁴⁹ ў Бэрліне. Чалавек дваццаць апынулася ў маёнтку пад Кёнігсбэргам, дзе працавалі на гаспадарцы. Я, Рамановіч, Мацюкевіч, Салавец ды іншыя стварылі Беларускі Камітэт Самапомачы, трывалыя пазыцыі ў якім меў Уладзімер Кабушка. Ён і наладзіў супрацоўніцтва зь немцамі.

Хутка мяне накіравалі ў Гданьск (па-нямецку — Данцыг). Інжынэр Калоша арганізаваў Беларускае прадстаўніцтва ў нямецкім Працоўным фронце. Я быў у Данцыгу вялікай шышкай, адказваў за некалькі рэгіёнаў. У Гданьску жыло багата беларусаў, збольшага — былыя палонныя. Я, напрыклад, жыў на кватэры ў беларускі й яе мужа паляка, які таксама пісаўся беларусам.

Неяк да мяне ў госьці завіталі старыя сябры — Барыс Рагуля ды Ёсевалад Родзька, якога я ня бачыў з часоў гімназіі. Гляджу на іх — і вачом ня веру. Прыехалі на самаходзе Вэрмахту, у Родзькі на «тройцы» — Жалезны крыж. Ого! Крыж у майго старога сябра! Родзька ўцягнуў мяне ў сваю Беларускую Незалежніцкую Партыю, хоць я там ніякай дзейнасці не выяўляў.

²⁴⁹ Арганізацыя, створаная пры Міністэрстве нутраных справаў. Першы старшыня — Анатоль Шкутка (будучы грамадзкі дзяяч у аўстралійскім штаце Квінслэнд), затым — Бернард Букатка. Займалася пытаннямі апекі ваеннапалонных беларусаў.

Я хацеў зьехаць разам з Барысам і Ёсеваладам, але ня мог, паколькі меў тады працы. Дарэчы, у Данцыгу Ёсевалад знайшоў некалькі беларусаў, што папоўнілі шэрагі батальёну «Дальвіц». Мяне ж запрашалі ў Беларускі легіён²⁵⁰, які ствараўся ў Бэрліне. Я згадзіўся, але паперы атрымаў толькі калі Чырвоная Армія падышла да сталіцы.

Пры канцы вайны я апынуўся пад Брэмэнам, у гарадку Ротэнбург. Запісаўся ў беларускі лягер у Ватэнштэце, але пэўны час жыў у знаёмага яшчэ па палоне баўэра на вёсцы.

Я ўсё часцей разважаў пра ўладкаваньне сваёй будучыні. Яшчэ ў лягеры для ваеннапалонных зразумеў, якую найвялікшую пашану немцы маюць да лекараў. Бачаць «чырвоны крыж» на рукаве — адразу салютуюць. Я й сябры пранюхалі, што ёсьць магчымасьць уладкавацца на вучобу ва ўнівэрсытэт у Марбургу. Пераехалі. Арганізавалі там Беларускае Студэнцкае Згуртаваньне, у якое ўвайшло каля 30—40 чалавек. Вялі такую актыўную дзейнасьць, што нават адзін расеец беларусам зрабіўся. Так добра нашую мову вывучыў, ніколі ня скажаш, адкуль чалавек паходзіць.

У Марбургу правучыліся тры гады, а потым прэзыдэнт БНР Мікола Абрамчык зьняхаўся з бэльгійскімі ўладамі й прабіў для беларусаў стыпэндый ва ўнівэрсытэце Лювэну.

У 1951 г. у Лювэне я атрымаў мэдычны дыплём і ліцэнзію на працу. Да прыезду ў Бэльгію французскай мовы наагул ня чуў. Выратавала тое, што ў гімназіі вывучаў лаціну. А тады, у Наваградку, думаў: навошта мне тая лаціна?

Застаўся ў Бэльгіі, дастаўшы добрую працу ля французскай мяжы. Усё марыў, што вярнуся на Радзіму, што большавікоў усё ж такі зломяць... У Бэльгіі, зрэшты, добра насабачыўся гаварыць па-француску й пераехаў у ЗША. Злучаныя Штаты — краіна інтэрнацыянальная, і веданьне моваў вельмі дапамагло. У нью-ёрскім шпіталі я пазнаёміўся з будучай жонкай Ёландай — канадзайкай францускага паходжаньня. У шпіталі я вольна размаўляў зь людзьмі па-ангельску, па-нямецку, па-польску. З адным пацыентам, чорным хлопцам з Гаіці, размаўляў па-француску, і мая буду-

²⁵⁰ Напэўна, маецца на ўвазе бригада «Беларусь», якая была створана ў студзені-лютым 1945 г. пад эгідай Беларускай Цэнтральнай Рады.

чая жонка зрабіла камплімент: як добра доктар гаворыць па-французску! Так і завязалася наша знаёмства.

Мэдычная практыка ў ЗША прыносіць неблагія заробкі, лекары маюць прывілеі. Ужо колькі гадоў на пэнсіі, а нястачы ня маю. Непадалёк Нью-Ёрку набыў «гаспадарку», каля чатырох акраў зямлі²⁵¹. Сяджу вось на сьвежым паветры, як у Сяльцы, гляджу на зорнае неба. Але першыя два гады, як прыехаў у ЗША (1956), выконваў цяжкія фізычныя працы, мусіў ізноў вучыцца, здаваць дадатковыя іспыты — амэрыканцы не давяралі нямецкай адукацыі.

У 1965 і 1967 гг. у нас нарадзіліся два сыны — Андрэй і Іван. Першы заўсёды марыў стаць артыстам, быў апантаным музыкай, нават пераехаў жыць у Каліфорнію, бліжэй да Галівуду. Але ці можна гэта прафэсіяй назваць?.. Жонка хлопца сапсавала: з самага дзяцінства на скрыпку цягала. Мы ў дзяцінстве самі скрыпкі рабілі, гралі, але ж гэта было толькі захапленне. Іван — хірург, вялікі спэцыяліст у Нью-

*«Гаспадарка» з возерам Уладзімера Набагеза
пад Нью-Ёркам*

²⁵¹ Прыкладна 16,2 тыс. квадратных мэтраў.

Ёрку, такіх тут няшмат. Спецыялізуецца на апэрацыях на сэрцы й лёгкіх. Лекары сьмяюцца: перасягнуў цябе сын, Уладзімер! Я гэтым толькі ганаруся. Мне таксама прапаноўвалі зрабіцца спецыялістам па нутраных хваробах, але я адмовіўся. Трэба было на два гады кінуць людзей, да якіх прывык, сям'ю. Тут, у мястэчку, людзі й па сёння бамбардуюць мяне тэлефоннымі званкамі, просяць парады. Цяжка кожнаму адказаць, таму дазваніцца да мяне бывае нялёгка. Зьяўляюся я членам Амэрыканскай мэдычнай асацыяцыі, вядомай на ўсё свет гуманітарнай арганізацыі «Ротары Інтэрнэшнл».

Не забываў на чужыне й пра родную Беларусь. Так, у 1964—1968 гг. быў старшынём нью-ёрскага аддзелу Беларуска-Амэрыканскага Задзіночаньня, чым мог заўсёды стараўся дапамагчы беларускай справе.

Калі часам распавядаю людзям пра сваё жыццё, чую ў адказ: «Ой, як шмат вы дабіліся!» Не, адказваю, нічога надзвычайнага я не зрабіў — папроста ўмеў прыстасавацца да цяжкіх умоваў жыцця ды перамагчы іх.

Уладзімер Набагез (справа) разам зь сястрой і ейным сынам падчас вандроўкі на Бацькаўшчыну

БЕЛАРУСКАЕ ЖЫЦЦЁ Ў НАС У ЗАПУСЬЦЕНЬНІ

Янка Раковіч
(Кліўленд, Агаё)

1923 г., в. Красная Воля
Лунінецкага пав. Палескага ваяв.,
сёння Лунінецкі р-н Берасьцейскай вобл.

Янка Раковіч

Вёска Красная Воля — бальшавікі зьмянілі назву на Чырвоная Воля (ня ведалі, што ў беларускай мове ўжываюцца абодва словы) — была вялікая, складалася з трох сёлаў. Бацька займаўся сельскай гаспадаркай, меў шмат сталярскае работы, гадаваў і ўвосень прадаваў кароў, таму грошай у кішэні меў дастаткова.

Праўда, да катэгорыі «кулакоў» яго, на шчасьце, не залічылі — зямлі мы мелі мала. Але ў Лунінцы я на ўласныя вочы бачыў, як людзей «пакавалі» ў вагоны й вывозілі ў Сібір ці Казахстан. Маці Яфім'я нідзе не працавала, бо мусіла даглядаць хату. Для беларускіх вясковых сем'яў гэта нетыпова, але я быў у бацькоў адзіным дзіцем.

У 1939 г., калі наша тэрыторыя перайшла да саветаў, бацька моцна захварэў на сухоты. Але яго, як і іншых мужыкоў, загналі пад Лунінец біць каменьне. Бацька ня мог выканаць «пляну», і яго кінулі ў турму. Я некалькі разоў прабіраўся да бацькавага вакна з падворку (я вучыўся ў Лунінецкім чыгуначным тэхнікуме) ды размаўляў зь ім з-за кратаў. Як пачалася вайна, да бацькі мяне ўжо не пусьцілі. Мы так і не даведаліся, што зь ім здарылася.

З пачаткам вайны я палічыў за лепшае вярнуцца ў родную вёску. Іду празь лётнішча, а мужыкі ўсё яшчэ каменьне б'юць. Я ім: «Вайна пачалася!» Усіх работнікаў як ветрам здула. Немцы, як прыйшлі ў вёску, застрэлілі двух камуні-

стычных актывістаў. Ня ведаю нават, адкуль яны пра іх даведаліся.

Жылі ў вёсцы тры жыдоўскія сям'і. Адну зь іх, жанчыну з чатырма дзецьмі, прытуліла маці. Мама была ня надта адукаванай жанчынай і таму ня ведала, як сьмяротна рызыкуюе! Пасяліла жыдоў на страсе дому, на якой яны праседзелі два месяцы. Ніхто, нават мой дзядзька, што жыў побач, ня ведаў пра гэта. Вечарамі, калі ўсе ўжо спалі, маці прыносіла габрэям ежу. Аднойчы немцы былі ўжо блізка ля нашай хаты, шанцаў на выратаваньне ў нас і габрэяў амаль не было, але пчолы, што вылецелі з нашага вульля, пачалі ўсіх кусаць, зрабілі пярэпалах, і немцы паразьбягаліся. Потым тыя жыды далучыліся да партызанаў, расказаўшы, у каго хаваліся. Такім чынам, уся Чырвоная Воля даведалася, хто хаваў жыдоў. Усе пачалі ставіцца да нас зь недаверам.

Праз рэгулярныя партызанскія напады вёсцы не было спакою. Адной ноччу нас так абрабавалі, што нараніцу я ня меў што апрануць — ані штаноў, ані кашулі. У пошуках лепшай долі паехаў у Лунінец. Аднак не правёў там і двух сутак. Мяне арыштавалі немцы, якія хапалі ўсю моладзь. Маці, дазнаўшыся, што мяне мусяць вывезьці, сказала немцам: «Тады забірайце й мяне. У мяне, апроч сына, нікога больш няма». Тыя не былі супраць, пагрузілі нас у цягнік і прывезьлі ўглыб Нямецчыны²⁵². З прычыны, што ў тэхнікуме я навучыўся працаваць на машынах, накіравалі мяне не на ферму, а на прадпрыемства, дзе працавала вялікая колькасць дзяўчат розных нацыянальнасьцяў. Я з майстрам абстаўляў машыны. Адпрацаваў тры гады.

Як амэрыканцы вызвалілі Нямецчыну, мне далі джып з кіроўцам²⁵³. Я езьдзіў па акрузе, падбіраў сіротаў і дастаўляў іх у лягер. Аднойчы даведаўся, што ў Міхэльсдорфе адкрываецца беларускія гімназія імя Янкі Купалы. Ейны дырэктар Аляксандар Орса агітаваў мяне таксама пайсьці туды вучыцца. Але мне было сорамна хадзіць да школы разам зь малымі дзецьмі, тады Орса сказаў: «Ты мусіш скончыць вучобу. Не саромейся, я ў салідным веку паехаў вучыцца ў Празкі ўнівэрсытэт». І я пагадзіўся.

²⁵² Сёньняшняя фэдэральная зямля Цюрынгія.

²⁵³ Я. Раковіч працаваў чыноўнікам у сыстэме UNRRA і IRO.

Прыкладна ў той жа час у польскім лягеры я пазнаёміўся зь Юр'ем Попкам, што выношваў ідэю залажыць беларускі лягер. Я вызваўся дапамагчы яму. Расшукваў і прысылаў людзей да Вільдфлэкену, а Попка іх прымаў і запісваў. Зь Вільдфлэкену мы мусілі штодня сем кілямэтраў ісьці пехатой да Міхэльсдорфу, каб працягваць вучобу. Кіраваў я ў Нямецчыне й скаўцкай арганізацыяй, што налічвала каля ста чалавек.

У 1950 г. Міхась Белямук, чымі намаганьнямі паўстала беларуская калёнія ў Кліўлендзе, зрабіў мне выклік у ЗША. Па прыездзе ў Нью-Ёрк мне выдалі два даляры, каб было як дабрацца да Кліўленду. Прыехаў з 60 цэнтамі ў кішэні, шукаць працу было бессэнсоўна — усё закрыта на сьвяты. Мусіў пазычыць 20 даляраў у старэйшага чалавека, каб задаволіць мінімальныя жыцьцёвыя патрэбы. Пасьля заканчэньня сьвятаў дастаў працу, але зь нізкім заробкам — 95 цэнтаў за гадзіну. Днём рабіў на станках, увечары меў дадатковую працу — вучыў моладзь мэтрычнай сыстэме. Затым уладкаваўся на хімічную фабрыку, дзе даставаў ужо адзін даляр 35 цэнтаў. Прыйшлося папрацаваць і на габрэяў. Працаваў у іхнай кніжнай кампаніі, што апроч іншага друкавала й Біблію. Я ніяк ня мог у гэта паверыць. Найдаўжэйшы пэрыяд, 35 гадоў, правёў на мэталічнай фабрыцы: працаваў на ўсіх магчымых машынах, вучыў новых супрацоўнікаў, якія паважліва называлі мяне «сэр».

Беларускай справай у Кліўлендзе я займаўся больш праз амэрыканскую палітыку, а не праз нашыя арганізацыі, якія больш ваявалі й спрачаліся, чым штосьці рабілі. Тыя ж Кастусь Калаша, Сяргей Карніловіч усё хацелі рабіць самі, нікога да сваіх справаў не падпускалі. Да ўсіх гэтых падзеяў на «крывічоў», «дрыбічоў», «зарубежнікаў» я быў абыякавы, паколькі быў адказны за больш сур'ёзныя справы. У групе, якая гуртавалася вакол мэра гораду, займаўся справамі этнічных груп дванаццаці нацыянальнасьцяў. Выпаў мне таксама гонар быць запрошаным на інаўгурацыю прэзыдэнта ЗША ў Вашынгтоне²⁵⁴. У сталіцы сустрэў Франца Кушала, які вельмі здзівіўся, што ён тут не адзіны беларус: «А ты што тут робіш?!»

²⁵⁴ Напэўна, маецца на ўвазе інаўгурацыя Ліндана Джонсана ў студзені 1965 г.

Я й цяпер пакуль не адышоў ад палітыкі. Калі патрэбна, супрацоўнічаю з Рэспубліканскай партыяй, знаходжуся ў добрым кантакце з двума сэнатарамі ад штату Агаё. Дапамог я й беларускай царкве ў Кліўлендзе, за свой кошт адправіўшы Андрэя Крыта на высьвячэнне ў Аўстралію²⁵⁵. Цяпер нашая царква [парафія Жыровіцкай Божай Маці], як і ўсё беларускае жыццё, у запустэчэнні, бо справу ў свае рукі захапілі жанчыны. Іх да алтару нельга дапушчаць, а яны ў кіраўніцтва ўлезлі.

Ажаніўся я ўжо тут, у Амэрыцы, узяўшы ў жонкі Ядвігу з Латвіі. Яна казала, што яе бацька быў палякам, але сама досыць добра размаўляла па-беларуску, так што ў яе польскія карані я ня верыў. Ядвіга ўжо памерла, а вось два нашыя сыны — Жан і Валодзя уладкаваныя ў ЗША вельмі добра, стаяць на нагах крэпка.

Беларусь я адведаў аднойчы, прывозіў дапамогу для дзяцей Чарнобылю. Адную ноч правёў нават у роднай вёсцы. Зь цяжкім пачуццём — усё там перавернутае дагары нагамі, не па-людзку²⁵⁶ ...

²⁵⁵ Маецца на ўвазе хіратанізацыя а. Андрэя (Аляксандра Крыта) на біскупа 15 лютага 1968 г. у Адэляйдзе (Паўднёвая Аўстралія).

²⁵⁶ Янка Раковіч памёр пры канцы траўня 2006 г.

Я НАРАДЗІЛАСЯ ПАД ШЧАСЬЛІВАЙ ЗОРКАЙ

Вера Рамук
(Чыкага, Ілінойс)

*6 верасня 1931 г.,
в. Сабары Глыбоцкага пав. Віленскага ваяв.,
сёння Докшыцкі р-н Віцебскай вобл.*

Я нарадзілася ў вёсцы Сабары, непадалёк ад станцыі Крулеўшчына. Бацьку майго звалі Стэфан Жызьнеўскі, маці — Эўдакія Гапанёнак. Яны ажаніліся ў 1923 г., і ўжо ў лістападзе нарадзіўся іх першы сын — Уладзімер. Празь пяць гадоў нарадзіўся Нікодым. А я нарадзілася, прызнаюся вам, хоць жанчыны й не гавораць пра свой узрост, 6 верасня 1931 г. Ужо 73 гады, а чуюся на 18 — энтузіязм ня гасьне!

Тата быў краўцом і шыў пераважна для багатых сем'яў, для паноў. Мама кіравала гаспадаркай. Мы мелі 12 гектараў зямлі, чатыры каровы, два кані, дзесяць авечак, сьвіней,

Вера Рамук каля беларускага стэнду на выставе

курэй, гусей... Усю жывёліну й не пералічыш. Калі мне было шэсьць гадоў, я выйшла ў двор і была атакавана гусаком. Ён так моцна пабіў мяне крыламі, што два месяцы сінякі не сыходзілі. Галодны, вар'ят, быў, вось і напаў на дзіцёнка.

Споўнілася сем гадоў — трэба ісьці ў школу. Польскую, вядома. Запісалі мяне ў школу ў вёсцы Літоўцы. Па-польску ня ведала аніводнага слова, увесь час гаварыла толькі па-беларуску. Ніколі не забуду інцыдэнту, які здарыўся ўвесну. Настаўнік, апантаны паляк, сказаў нам, каб назьбіралі ў лесе пралесак ды прынеслі ў клясу. Прыношу ў жбаночку гэтыя пралескі, стаўлю іх на настаўніцкі стол. А ён раптоўна пытаецца: «Як то се назева па-польску?» Я разгубілася й кажу: «Пралескі...» Як ён раззлаваўся! Узяў маю левую руку й да чырвані, да ўздурцы адлупіў лінейкай, а потым тварам да сыяны паставіў у кут. Такое вось навучаньне...

Год адвучылася, а тут новая бяда — прыйшлі саветы: у нядзелю, ідучы з царквы, людзі ўбачылі савецкія танкі. У газэтах пісалі, што ідуць «вызваліць ад буржуазнага польскага прыгнёту». «Вызвалілі» ўжо праз два тыдні, калі ўсе магазыны раптам апусьцелі. Найцяжэй сталася з сольлю, цукрам, маслам і мылам. Маёй хроснай маці ў чарзе за мылам пераламалі рэбры...

Беларускую мову ў савецкай школе выкладалі толькі як прадмет. А чаму перш-наперш пачалі вучыць дзяцей? Вядома, атэізму. Вось раз сядаем за парты, а настаўніца й кажа: «Дзеці, скажыце: “Савет, савет, дай канфет!”» Дзеці кажуць, і на падлозе зьяўляюцца цукеркі. Назьбіралі гэтых каштоўных цукерак, ізноў сядаем за парты: «А цяпер скажыце: “Бог, Бог, дай пірог!”» Усе крычаць, а пірага, канечне, няма: «Ну што, бачыце — Бог вам нічога не дае».

Хутка здарыўся яшчэ адзін выпадак, які моцна паўплываў на мой дзіцячы нутраны сьвет. Настаўніца, даведаўшыся, што я была на Каляды з бацькамі ў царкве, як накінула на мяне: «Ты што, ня ведаеш, што ў царкву хадзіць забаронена? Ubачаць цябе ў ёй — адправяць у дзіцячы дом». Гэтыя словы так моцна мяне ўзварушылі, што да прыходу немцаў я блізка да царквы не падыходзіла.

Як пачалося галасаваньне наконт уваходжаньня Заходняй Беларусі ў склад СССР, мая бабуля была вельмі хворая: «Даражэнькія, я ж нічога ня ведаю. Як я буду галасаваць?» Ёй і адказваюць: «Нічога, бабуля, вы ўкіньце гэты білецік і

не хвалюйцеся». Ну яна і ўкінула. А колькі яшчэ было такіх выпадкаў... Тата, калі вярнуўся з галасавання, расказваў, што бачыў на небе два чырвоныя крыжы, адзін на ўсходзе, другі — на захадзе. Тады бабуля й кажа: «Дзеткі, будзе вайна й кровапраліцце». Хутка ізноў з'явіліся савецкія танкі, якія падцягваліся да заходніх межаў, — пачаўся наступ Гітлера на Эўропу.

Перад вайной дзяцей прымушалі прыносіць у школу капейкі, як нам казалі, дзеля падтрымкі Савецкай арміі. Прозьвішчы тых, хто ня меў такой магчымасці, заносілі ў адпаведныя сьпісы. Аднойчы засталіся мы з мамай у хаце ўдзвёх — мама ткала для хросных, а я, дзіцё, забаўлялася. Прыходзіць нейкі палітрук і кажа: «Нам патрэбныя грошы на барацьбу з Гітлерам». Маці адказвае: «Што гэта за ўлада такая: дай ды дай! А нам хто дасьць?!» Зразумела — ворагі народу! Узяў палітрук паперу ды запісаў наша прозьвішча. Адбылося гэта 21 чэрвеня, а на другі дзень пачалася вайна. 22 чэрвеня знайшлі гэтага палітрука, утопенага ў Бярэзіне, а ў кішэні — паперы са сьпісам сем'яў, прызначаных для вывазу ў Сібір. Наша прозьвішча ў тым ліку...

Як прыйшлі немцы, мы лічылі іх вызваліцелямі — хоць нядоўга, але ад саветаў нацярпеліся. Маткі рэзалі букеты кветак ды казалі дзецям, каб кідалі іх на нямецкія танкі. Да простых людзей немцы ставіліся вельмі добра: з хаты нічога ня бралі, толькі раз-пораз прасілі бульбу — у нашым садзе месцілася кухня. Нямецкіх афіцэраў памятаю файнымі, чыста апранутымі. І, у адрозьненне ад савецкіх, якія націралі боты дзёгцем, добра пахлі. І тут зьяўляецца ў нашых мясцінах полк Гіль-Радзіёнава. Складаўся ён з тых палонных, якія прынялі прысягу Гітлеру²⁵⁷. Прышлі ды пачалі тэрарызаваць насельніцтва: рабавалі хаты, здэкаваліся з жанчынаў, забівалі. У 1943-м полк адварнуўся ад немцаў і працягнуў свае карныя акцыі ўжо пад савецкім сьцягам²⁵⁸.

²⁵⁷ Маесца на ўвазе брыгада (полк) Расейскай нацыянальна-вызвольнай арміі, сфармаваная ў пачатку 1942 г. з савецкіх ваеннапалонных.

²⁵⁸ 15 жніўня 1943 г. РННА перайшла на бок партызанаў, атрымаўшы назву 1-я Антыфашысцкая брыгада.

Першы раз партызаны прыйшлі да таты, каб забраць брытву. Добрую ён схаваў, а кепскую аддае: «Людзі, бярыце, але, калі ласка, не чапайце нас». «Чаго, — кажуць, — ты нам кепскую даеш!? Мы ведаем, што ў цябе ёсьць лепшая». Хтосьці з суседзяў здаў. Яшчэ раз, зімою, тата мусіў адвезьці да партызанаў у лес збожжа. Вярнуўся да дому змучаны, пабіты.

Цікава, што я сама ўдзельнічала ў пабудовах і савецкага строю, і нямецкага. За саветамі зьбірала камяні для лётнішча, за немцамі цягала цэмэнт для пабудовы бункеру каля станцыі Казлы. Таксама за немцамі мусілі паліваць кветкі на іхных магілах, а зімою расчышчалі дарогі ад сьнегу. Пры немцах людзі адчувалі сябе бяспечна, бо ў вёсцы баяліся партызанскага зьнішчэньня.

Ня менш зьверскія, чым партызаны, былі атрады літоўцаў. Ой, што яны рабілі з нашымі людзьмі!.. У 1944-м паехалі да цёткаў у Казлы, дзе сутыкнуліся зь літоўскім батальёнам. Яны ўсіх, каго бачылі, забіралі на акопы. Брату пашанцавала — ён меў вялікі нарыў на пальцы, — а тату схапілі. Ён пазьней расказваў, што, калі б меў зброю, пазабіваў бы ўсіх — так літоўцы здэкаваліся зь беларусаў. Дапамаглі яго вызваліць знаёмыя брата, што служылі ў паліцыі. Пазьней беларусы-паліцыянты другі раз выратавалі нашу сям'ю, калі бацькоў ужо накіравалі ў Нямецчыну на працу «остарбайтэрамі». А ўнікнуць расстрэлу нам дапамог знаёмы ўкраінец, наш анёл-ахоўнік. Вяртаючыся з чырвонай партызанкі, ён зазірнуў у хату ды сказаў: «Уцякайце, а то вас усіх расстраляюць». І мы раніцай закінулі на воз усё, што толькі пасьпелі, і паехалі ў Глыбокае, дзе пражылі да ад'езду на Захад. Ужо пазьней мы даведаліся аб запісцы гэтага файнага ўкраінца, у якой ён прасіў прабачэньня ў Бога за тое, што пайшоў у партызанку...

Апынуўшыся ў Глыбокім, даведаліся ад мясцовых жыхароў аб жудаснай тайне, якая выявілася пры немцах. Аказалася, што пры саветах у падземнай турме былі закатаваны 1800 чалавек²⁵⁹. Калі па дарогах везьлі палонных, лю-

²⁵⁹ Маецца на ўвазе сумнавядомая Берасьвецкая турма пад Глыбокім, якую ўвосень 1939 г. у сьценах былога базэльянскага манастыра зрабілі саветы.

дзеі прымушалі закрываць вокны. Прыйшла вясна, жанчыны пачалі апрацоўваць агароды, і па мястэчку пайшлі чуткі, што з-пад зямлі даносіцца чалавечы стогн. Савецкая ўлада ўскалыхнулася ды забараніла людзям ад'яжджаць і прыяжджаць у Глыбокае. Казалі, што ў мястэчку — эпідэмія чумы. І гэта было натуральна так: савецкая чума акупавала Беларусь...

Калі немцы ведалі мову, зь імі можна было дагаварыцца, а вось гэтак званія савецкія былі сапраўднымі катамі. Быў у нас такі выпадак: у Нямецчыну ад'яжджаў беларус, жанаты зь немкай. Прыйшоў у канцылярыю з патрэбнымі дакумэнтамі й чуе размову нямецкага чыноўніка з жанчынай, якая скардзіцца на цяжкое становішча: пяцёра дзяцей, муж забіты, прабачце, не магу вам малака здаваць. А што перакладае камуніст-перакладчык? «Яна кажа, што хоча здаваць малако партызанам». Немец, канечне, страшэнна раззлаваўся, і тут у пакой з калідору ўб'ягае гэты беларус і крычыць, што перакладчык хлусіць. Тады немец дастаў з кішэні пісталет і бяз роздуму застрэліў камуніста...

Мой старэйшы брат Уладзімер, які працаваў у канцылярыі ў гміне й належаў да Саюзу Беларускай Моладзі, надумаў ісьці ў Беларускаю Краёвую Абарону. Але да Слоніму, дзе месцілася афіцэрская школа, даехаць не пасьпеў. У мястэчку Лужкі ён быў паранены партызанамі й кінуты на дарозе. Яго падабралі немцы й адвезлі ў шпіталь, дзе доктар-камуніст зрабіў апэрацыю. Пазьней мэдсёстры расказвалі, што пасья апэрацыі Ўладзімер вельмі хацеў піць. І доктар даў загад даць вады. Пасья гэтага выпадку лекар зьнік недзе ў лесе, а потым быў забіты немцамі. Хавалі брата, як героя: зьехаліся прадстаўнікі СБМ з Глыбокага, быў сам кіраўнік Саюзу Міхась Ганько зь Менску, яго хлопцы разам зь немцамі й жаўнерамі БКА неслі варту каля царквы.

21 чэрвеня 1944 г. тата прыбег з працы й кажа: «Дачка, ідзі да маці ў Паляніны, скажы, што мы мусім уцякаць з Глыбокага. Немцы распаўсюдзілі лятучкі, у якіх напісана, што праз тры дні нас пачнуць бамбіць». Нікодым пайсьці ня мог — яго б схалілі тады на акопы. І я, маленькая дзяўчынка, пешшу прайшла дваццаць кілямэтраў. На Захад ру-

халіся немцы, уцекачы, і толькі я адна ішла ў адваротным кірунку. А 8-й гадзіне прыйшла да дзядзькі Ільлі. У хаце сабраліся сваякі, у якіх гасьціла мама, і ўсе пачалі думаць, што рабіць. Сышліся на тым, што, каб пазьбегнуць Сібіры, трэба ўцякаць. Дзядзька даў нам сваю сіваю кабылу, другі дзядзька закалоў сьвіньню й злажыў засоленае мяса ў бітоны. Каб яго зварыць, мы дзесяць разоў мянялі ваду, але ж не памерлі галоднай сьмерцю. 24 чэрвеня мы разьвіталіся са сваякамі. Ніколі не забуду дзядзькавы словы: «Памятайце пра нас. Мы патрабуем свабоды». Прывязалі да воза карову, злажылі хлеб, які сьпякла цётка, нейкія рэчы. Глыбокае ўжо было спалена немцамі, «каб не дасталася ворагу». Некранутымі засталіся толькі рэлігійныя й культурна-адукацыйныя будынкі. Перад ад'ездам мама пабегла на магілку сына. Вяртаецца да возу з цукрам і сольлю: людзі разьбіралі нямецкія вагоны з правіянтам. Праехаўшы колькі кілямэтраў, апынуліся пад абстрэлам зьнішчальнікаў. Тата аж закрывае: «Хутка лажыцеся на зямлю!» Дык палеглі ня толькі мы, але й кабыла з каровай... Нямецкая зброя атаку адбіла, і далей мы ехалі ажно да Паставаў. Неяк глядзім — хатка з запаленым у вакне сьвятлом. Пастукалі ў дзьверы — выходзіць манашка. Яна зрабіла вячэру, разаслала пасьцель і сказала: «Ні ў якім разе нікому не кажыце, што ўцякаеце. Тут шмат камуністаў — вас заб'юць». Раніцай у хаце зьвіліся камуністы й як адрэзалі: нікуды вас, здраднікаў, ня пусьцім. Тады мама, яна была сапраўднай гераіняй, выбегла з дому да дарогі. Бачыць — абоз зь немцамі, а на ім — знаёмы сьвятар з Докшыцаў. Зь імі разам ехала маладая дзяўчына зь Менску, перакладчыца, яна й расказала немцам пра наша становішча. Тыя схапіліся за пісталеты й да камуністаў: «Не адпусьціце гэтых людзей — мы вас тут паложым». Камуністы не казалі аніводнага слова супраць. Немцы далучылі нас да свайго абозу, і далей мы ехалі разам.

Не даяжджаючы да Коўна, каля вялікага нямецкага лягеру, трапілі пад мацнейшую самалётную атаку. Тата сказаў, што жывымі, напэўна, ня выйдзем... Але немцы зьбілі тры самалёты, астатнія самі паразьляталіся. У Коўна нам выдалі пасьведчаньне, якое абавязвала любую групу далучыць нас да сябе. Зьбіраемся перайсьці мост церазь Нёман,

падыходзіць літовец-паліцыянт і адбірае карову. Добра, што нашыя знаёмыя немцы недалёка адышлі. Мама як памчалася да іх, крычыць! Літовец знайшоў аргумэнт, што гэтая карова — партызанская, на што немцы адказалі: «Гэта хлусьня. Мы ведаем гэтую карову. Аддай яе людзям, а то разьвітаеся з жыцьцём». У першай жа вёсцы зайшлі ў двор, каб набыць хлеба ды напіць жывёлін. Нас сустрэла жанчына, полька, якая сказала, што непадалёк, каля магільніку, месціцца вялікая група людзей у чорных уніформах. Мы паехалі да іх, бачым — нашы, беларусы: паліцыянты, настаўнікі, розныя кіраўнікі. Немцам, якія апекавалі групу, паказалі пасьведчаньне й далей ехалі ўжо разам з суайчыннікамі. Немцы гэтыя надта добра да ўсіх ставіліся. Напрыклад, ежу здабывалі не на 86 сваіх чалавек, а на 120. Тое, што заставалася, яны слалі сваякам у Нямеччыну. Казалі, каб не выкідалі хлеб, а сушылі сухары, бо ў Нямеччыне нас чакае голад. І мелі рацыю...

Завезлі нас ва Ўсходнюю Прусію. Працаздольных накіравалі на фэрму, дзе тата шыў мясцовым людзям адзеньне. Я ж працаваць не магла, бо ня мела яшчэ 15 гадоў — сядзела ў пакоі й насядала на нямецкую мову. Быў выпадак, калі мяне хацелі загнаць на кухню чысьціць бульбу. Аднак, калі быў узгаданы закон, які забараняў прымушаць працаваць малалетак да пятнаццаці гадоў, што прыехалі ў Нямеччыну па сваёй волі, ад мяне адчапіліся.

Дарэчы, яшчэ па дарозе ў Прусію з нашай групай здарылася непрыемнасьць. Адна з нашых дзяўчынак папала пад нямецкую машыну, у якой на нейкі сход сьпяшаўся афіцэр. Дык ён ня кінуў яе на дарозе, а адразу адвёз у шпіталь, назаўтра вярнуўшы бацькам. Вось гэта быў прыклад сапраўднай чалавечнасьці.

А аднойчы з Бэрліну да нас прыехаў Анатоль Плескачэўскі, брат Барыса Плескачэўскага, які зь сям'ёй жыў у адным пакоі з намі. Прыехаў, пахваліўся сваім добрым бэрлінскім жыцьцём, забраў сям'ю й паехаў назад у Бэрлін. А мы тым часам, пазбаўленыя кіраўніка, спалі не ва ўпарадкаваных хатах, як іншыя, а ў хлявах пад дажджом.

Перад ад'ездам у Шварцвальд нас усё ж такі пазбавілі нашай каровы, выдаўшы дакумэнт, які быццам дазваляў

атрымаць ад Нямецчыны грошы па заканчэньні вайны. У лягеры мы пасяліліся ў памяшканьнях асобаў на 20, спалі на драўляных лавах, нават падушкі былі з дрэва. Савецкія салдаты ды афіцэры, якія раз-пораз прыходзілі да нас, страшылі: «Вось вас тут пудраць, мыюць, а заўтра ў печ сунуць». Празь некаторы час адбыўся сход, на якім немцы набіралі для сябе работнікаў. Запыталі, ці ёсьць краўцы. Мама й выпальвае: «Так, я й мой мужык!» Тата ў адказ: «Што ты зрабіла? Толькі прыехалі, уладкаваліся, а што цяпер — сьмерць? Э-э-х...» Але пераезд да новай працы нас выратаваў. Адзін з супрацоўнікаў фабрыкі «фольксдойч» аднойчы паведаміў, што Чырвоная Армія падыходзіць да Бэрліну, і даў нам раду перабірацца ў Заходнюю Нямецчыну, дапамогшы з паперамі.

2 лютага, у суботу, мы паехалі па справах на Вайсэнзэе ў рэдакцыю газеты «Раніца», і якраз у гэты час наша фабрыка была зруйнавана бомбамі. Пабеглі з братам шукаць бацькоў, а яны нам насустрач ідуць: расплакаліся ўсе, такая радасьць напаткала. Што рабіць далей? Канечне, ісьці ў паліцыю, рэгістравацца, пытацца куды падацца. Накіравалі нас у рабочы лягер, выдалі сякія-такія рэчы, ежу. Ніколі не забуду, якое сьвята зрабілі французскія палонныя для ўсіх дзетак, якія жылі ў лягеры. Чым яны нас толькі ні частавалі: і сухарыкамі, і цукеркамі, і кавай, і шакалядам. У 13 гадоў я ўпершыню паспрабавала шакаляд! Пасьля заканчэньня вайны, атрымаўшы пакеты ад Чырвонага Крыжа, так аб'елася шакаляду, што ледзь не памерла. З тых часоў і ажно да пераезду ў ЗША нават глядзець на гэта не магла.

Мусілі пакідаць сталіцу, але справа гэтая аказалася цяжкай надзвычайна. Забралі з хаты галоўныя рэчы (у тым ліку бацькаў «хлеб» — машыну для шыцьця) ды паехалі на вакзал на Аляксандарпляц, ля Рэйхстагу. Першы цягнік прайшоў, другі, трэці. Усе забітыя так, што палец ня сунеш, народ чапляецца за ўсё што магчыма. І гэта паўбяды — трэба білеты мець! А кішэні пустыя... Тата здымае з рукі залаты гадзіннік, які яму падарылі з нагоды шлюбу, дае яго мне й кажа, каб ішла да білетнай касы. Падыходжу да вакенца, паказваю чатыры пальцы й кладу гадзіннік. Касір, безумоўна, усё зразумеў і выдаў мне чатыры білеты. Заходзім у вагон, а там — нямецкія афіцэры. Пачалі пытаць, хто мы, адкуль прыехалі, куды накіроўваемся. Адна немка, якая ка-

зала мне, што я вельмі падобна на яе ўнучку, памерлую ад раку, вучыла мяне: «Ніколі не гавары, што ты зь Беларусі. Кажы, што прыехала з Сьлезіі». Я дакладна так і сказала.

А 5-й раніцы нас будзіць кандуктар, глядзіць на білеты і кажа, што мы далёка ад'ехалі ад нашай станцыі. Мусілі сядзець на іншы цягнік і вяртацца назад. Едзем, і раптам, а 8-й гадзіне, паведамленьне: бомбавая атака. Усіх людзей размясьцілі ў памяшканьні Чырвонага Крыжа, накармілі. У немцаў так добра ўсе было арганізавана: ужо а 3-й гадзіне пасья абеду разбомблены мост быў адноўлены.

Прыяжджаем у мястэчка Вальшродэ, на двары ўжо цёмна, але трэба ісьці ў паліцыю. Паліцыянт там сядзеў такі грубы — ніколі ня бачыла такіх. Нягледзячы на афіцыйны дазвол пакінуць Бэрлін, ён моцна раззлаваўся: «Хто вам дазволіў пакідаць Бэрлін?! Мы мусім выйграць вайну!» Я ад адчаю заплакала. Тады немец пабег у іншы пакой, прынёс цукеркі, пачаставаў нас і пачаў супакойваць: «Прабачце, я не хацеў так зрабіць. Так атрымалася... Гэтую ноч праведзяце ў лягеры «Гітлерюгенд», а заўтра раніцай паедзеце да свайго баўэра, пытацца, ці прыме ён вас». Раніцай тата з братам засталіся ў лягеры, а мы з мамай пайшлі да баўэра. Той на працу нас ня ўзяў, сказаўшы, што вайна хутка скончыцца, дый патрэбы ў дапамозе ён ня мае. Параіў звярнуцца ў «арбайтсамт»²⁶⁰. Вяртаемся да таты і брата, а яны расказваюць: «Ой, што тут бяз вас было: прыходзілі нейкія юнакі, сьпявалі й агітавалі за Гітлера, яшчэ нешта казалі. Але мы нічога не зразумелі». Раніцай наступнага дня, калі мама, тата і брат пайшлі шукаць працу, адбыўся моцны авіяцыйны налёт — былі забітыя некалькі чалавек... Ізноў мусілі ісьці ў паліцыю. Той самы паліцыянт накіраваў нас у працоўны лягер. Людзей якіх толькі нацыянальнасьцяў там ня бачылі: французаў, палякаў, украінцаў, двух палешукоў... Жылі ў пакоях, разьлічаных на 20 чалавек, спалі на трох'ярусных ложках: бацькі на першым, я — на другім, Нікодым — на трэцім. Наша сям'я пачала працаваць на скураной фабрыцы, узначальваў якую чалавек, які належаў нейкім чынам да СС. Але ж надта добры, лагодны быў мужчына. Адночы адну польку, якая ўкрала скуру для гандлю, ад-

²⁶⁰ Камітэт працы.

везлі ў канцлягер. Дык ён, даўшы ёй добрую характарыстыку, вызваліў яе адтуль. Дапамагаў гэты немец і мне, у першую чаргу ў вывучэнні нямецкай мовы. Таксама падказаў, як наша сям'я можа здабываць дадатковую ежу: «Кожны чацьвер палонныя італьянцы ў цясьлярні вараць кашу. Ідзі да іх зь вядзерцам ды папрасі». Што ж, дзяўчынка я была сьмелая — так і рабіла. Мяне заўсёды прапускарлі ў пачатак чаргі. Суп, які варылі на нашай кухні, быў ня чым іншым, як вадой: пара кавалкаў хлеба й маленькі кавалачак мяса — з голаду можна было памерці. Трэба было неяк круціцца, здабываць харчы. Адночы мама дала мне пачку цыгарэт і наказала ісьці на кухню да галоўнага «коха» — паспрабаваць памянцца. І кухар за цыгарэты рэгулярна наліваў мне з дна катла самую гушчу.

Рабіла я яшчэ адну рэч, якая камусьці можа не спадабацца. Але ж я пра яе вам усё ж раскажу. Тая самая немка з Бэрліну, на ўнучку якой я была падобна, навучыла мяне: «Я ведаю, што вам цяжка. Дык, калі будзеш у магазыне, паднімі правую руку й скажы: “Хайль Гітлер!” Усё дастанеш». Так і рабіла, гаворачы, што прыехала з Сылезіі. І, ведаеце, жанчына не хлусіла: я прыносіла дадому й хлеб, і каўбасу, і шынку... Адзінае, я ня мусіла казаць паліцыянтам, дзе гэтыя прадукты даставала. Але ніколі аніводны паліцыянт мяне не затрымліваў. Узаемная дапамога была ў нас з украінцамі: мама шыла дзяўчатам сукенкі, а яны забяспечвалі нас яйкамі й маслам. Наогул я маю вялікую пашану да ўкраінскага народу: у маім жыцці зь ім звязана шмат чаго добрага.

27 кастрычніка 1949 г. а 10-й раніцы наша сям'я прыбыла ў Нью-Ёрк. Дарэчы, у Паўночную Амэрыку мы трапілі праз каталіцкую акцыю: мы ўсе — каталікі ўсходняга абраду, уніяты, як у вас кажуць. На параплаве разам з намі ехаў рабін. У Беларусі людзі казалі: бачыць рабіна — вялікае шчасце. Я за сваё жыццё бачыла чатырох. У 1937 г. адзін ехаў з Докшыцаў у Глыбокае на сьвята, а на двары была жудасная бура. Ён пастукаў у дзьверы: «Я — рабін, ці пусціце на начлег?» Маці адказвае: «Безумоўна, мы ўсе — людзі аднаго Бога. Заходзьце, калі ласка». На вялікай лаве пад абразамі паслала яму пасьцель. Раніцай я, зусім яшчэ дзяў-

чо, гляджу — накручвае ён нешта на рукі, на лоб. Я засьмялася: такі сьмешны чалавек! А бабуля прыклала пальцы да вуснаў: «Ціха, нельга сьмяяцца. Ён моліцца, гэта — сьвятое».

На параплаве мы зноў спаткалі рабіна, які зарганізаваў вялікі канцэрт. Дзяўчынкі-беларускі сьпявалі народныя песьні, танцавалі «Лявоніху». А потым разыгралася бура — божа, як жудасна было. Калі праплывалі Ля-Манш, параплаў аж затросься: некаторых пачало ірваць, іншыя трымаліся за сьцены, шмат каго забралі ў шпіталь. Зрабілі прыпынак у Англіі й зноў у дарогу — цераз акіян. І зноў бура, ды яшчэ мацнейшая: усіх людзей павыводзілі на палубу, маракі пачалі рыхтаваць лодкі для ратаваньня. Доўга прырода трымала нас у страху, але абышлося — прыбылі ў Нью-Ёрк. Брат захварэў на пнэўманію й потым быў вельмі ўдзячны лекару, які згадзіўся лячыць яго задарма. Грошай у нас амаль не было, толькі на ежу давалі. А я, апынуўшыся ў Нэбрасцы, перш-наперш спаткалася з каталіцкім сьвятаром, які доўга выпытваў пра мае пляны. Па-ангельску я ўжо гаварыла — два гады вывучала ў гімназіі ў Нямецчыне. Але яшчэ па дарозе са мной здарыўся такі выпадак. На чыгуначнай станцыі бачу, што да мяне прыглядаецца нейкі старычок. Урэшце падышоў. Высьветлілася, што ён — рабін, які паходзіць зь Пінску. Беларускай мовы ён ня ведаў, гаварылі па-польску. Рабін даў мне шмат якіх каштоўных радаў, ва ўсіх падрабязнасьцях намаляваўшы амэрыканскае жыцьцё. Бачыце, гэта лёс.

Апынуўшыся ў новай незнаёмай краіне, перада мной паўстала пытаньне: куды падацца, каб працягваць адукацыю? Я вяла перапіску з доктарам Янкам Станкевічам, які раіў мне ехаць ва ўнівэрсытэт Калюмбія, які даваў стыпэндыі. Але бацькі настойвалі, каб я ехала да іх, маўляў, штосьці прыдумаем. Брат, да якога пазьней далучыліся бацькі, у Пэорыі (штат Ілінойс) жыў у доме аднаго ўкраінца, што трымаў невялікі рэстаран-піўнушку. Сустракаць мяне на вакзал прыехаў адзін зь бізнэсмэнаў, які прыходзіў да ўкраінца на абед. Ён мяне папрасіў расказаць, што я ведаю аб становішчы ў СССР. Пачуўшы мой адказ, прапанаваў працу... на радыё. Прапаноўваў так настойліва, што адмовіцца было немагчыма. Так адбыўся мой радыё-дэбют. Выпад-

кова пачуўшы перадачу, мной зацікавіўся чалавек, які адказваў за выдачу ўнівэрсытэцкіх стыпэндый. Ён выпісаў мне грошы на чатыры гады. Але скарысталася я толькі паловай сумы: праз два гады бацькі, якія сталі няблага зарабляць, сказалі, што няхай гэтымі грашыма скарыстаецца той, каму гэта сапраўды патрэбна. Такім чынам я змагла скончыць унівэрсытэт Брэдлі ў Пэарыі, факультэт вольных навук. Дыплём атрымала ў 1954-м. Працавала ў пракурора, шэф-паліцыі, у прыватных адвакатаў, гандлёвай фірме... Я заўсёды кажу, што нарадзілася пад шчаслівай зоркай, — у жыцьці мне ўсё ўдаецца.

Мой брат стаў у Чыкага першым беларусам, хто па-сапраўднаму ўзяўся за нацыянальную справу. Яго намаганьнямі ў гэтым горадзе даведаліся, хто ёсьць такія беларусы. Мы былі надта расчараваныя, даведаўшыся, што паводле веравызнаньня мясцовыя беларусы зьмяшаліся з палякамі й рускімі. Разам наладзілі беларускія выставы, праграму «Беларускія Каляды», якія карысталіся вялікім посьпехам. Нават мэр гораду кожны раз, наведваючы выставу, падыходзіў да нас і з хвотай фатаграфавалася. Дамагліся, каб Марка Шагала запісвалі ўраджэнцам Беларусі, а не Расіі, бралі актыўны ўдзел ва ўрачыстых мерапрыемствах, прысьвечаных знакамітаму мастаку. Спаткаліся тут з Вольгай Корбут і іншымі беларускімі гімнасткамі. Кідалі ім букеты кветак праз паліцэйскія кардоны. Падышлі да трэнэра Рэнальда Кныша, каб папрасіць дазвол на сустрэчу зь дзяўчатамі, але ён папярэдзіў, што ўся дэлегацыя — пад жорсткім наглядам. Мы не маглi стрымаць болю й расплакаліся.

Беларускай справай займаюся й сёньня, але больш пісьмова й тэлефанічна — некалькі гадоў таму мяне зьбіла

*Нікодым Жызьнёўскі. Чыкага.
1977 г.*

Вітаўт Кіпель, Вера Рамук, прадстаўніца мэра, Васіль Пунтус. Чыкага, 1976 г.

машына, таму рухаюся кепска. Старыя людзі адыходзяць, таму ня ведаю, ці будзе жыць у Чыкага беларускасьць у будучыні...

У Пэорыі, у 1956-м, пазнаёмілася з будучым мужам, доктарам-пэдыятрам Вітаўтам Рамуком (ён значна старэйшы за мяне, на 17 гадоў, 1914 году нараджэньня) — таксама актывістам, палымяным беларускім патрыётам. Праз два гады ажаніліся, а ў 1963-м пераехалі ў Чыкага, дзе й засталіся назаўсёды. Пэорыя — гарадок цудоўны, але менавіта ў Чыкага мы распачалі рэлігійную й грамадзка-палітычную беларускую справу. Я шэсьць разоў бывала ў Вашынгтоне на разнастайных канфэрэнцыях. Першы раз — у 1959-м, разам з братам. У адрозьненьне ад іншых, я пісала ня толькі за свой народ, але й за іншыя, тыя, якія марылі аб свабодзе. У 1984-м мяне запрасілі ў Белы дом, на Тыдзень панявольных народаў. Я была апранута ў беларускі нацыянальны касцюм і падышла да прэзыдэнта Рэйгана, які рабіў праклямацыю. Падышла, перадала прывітаньне ад беларусаў Чыкага й папрасіла зрабіць фатаздымак на памяць. Ён кажа:

Вера й Вітаўт Рамукі. 1984 г.

«Чаму не? Канечне!» Падхапіў мяне за рукі й падвёў да трыбуны. Мой з Рэйганам здымак, які прыйшоў мне па пошце, абышоў потым не адну газэту. Дарэчы, на гэтай канфэрэнцыі сярод іншых дэлегатаў спаткалася з чалавекам у адзеньні біскупа. Але штосьці зверху мне падказвала, што ён — савецкі шпіён. Некалькі разоў ноччу я тэлефанавала ў Белы дом, каб папярэдзіць усіх аб гэтым. Лічу, што да Рэйгана гэтыя весткі дайшлі.

Хачу расказаць і пра нашу зь Вітаўтам вялікую амэрыканскую сям'ю.

43-гадовы сын Янка працуе вялікім «босам» у знакамітай японскай кампаніі *Hitachi*, адведвае нас штomesяц. Мае чацьвёра дзяцей. Дачка Ірэна, што нарадзілася ў 1959 г., па спэцыяльнасьці настаўніца. Школьную адукацыю ўсім сваім дзецям, а іх у яе пяць, дала дома. У ЗША гэта дазваляецца.

У 1992 г. на Дзень Волі ў нас гасьцілі Генадзь Бураўкін з жонкай, Міхаіл Хвастоў, сёньняшні амбасадар у Вашынгтоне. Яны запрасілі нас наведаць Беларусь. І мы паехалі, шэсьць тыдняў падарожнічалі па Радзіме. Так міла нас усюды прымалі — ніколі такога гасьціннага прыёму не забудзем. Разам зь сем'ямі дзяцей, буйной кампаніяй, пачалі рабіць дакумэнты для выезду ў Беларусь і ўлетку 1994 г., аднак весткі з Бацькаўшчыны прыйшлі сумныя — раілі ня ехаць, пачакаць. Чакаем да сёньняшняга дня...

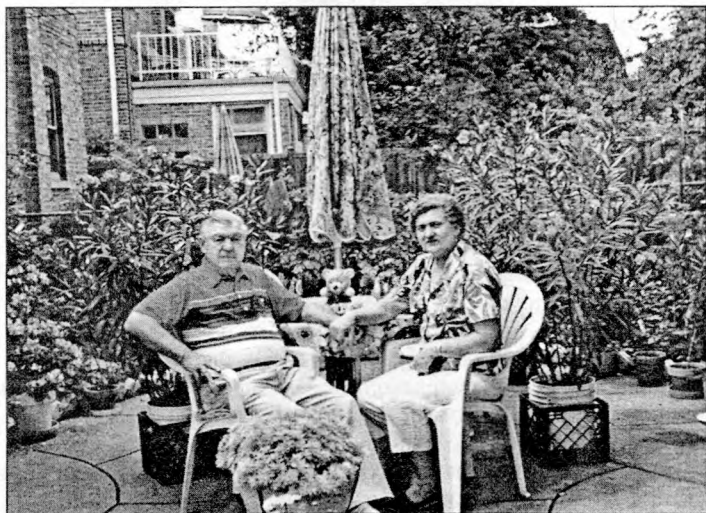
ЕКАЦЯРЫНАСЛАЎ – ЛІДА – ШОНШТАЙН – ЧЫКАГА

Вітаўт Рамук
(Чыкага, Ілінойс)

*15 ліпеня 1914 г., Екацярынаслаў,
сёння горад Днепрапятроўск, Украіна*

Я нарадзіўся ў горадзе Екацярынаслаў, у царскай Расеі (цяпер гэта Днепрапятроўск, Украіна), 15 ліпеня 1914 г. Мой бацька Ян і маці Уладыслава з дому Плянко былі суўласнікамі рэстарану. Раней у гэты горад пераехалі бацькавыя знаёмыя, паралілі пераяжджаць і нашай сям’і. Так што прычыны пераезду не былі палітычнымі — выключна эканамічнымі. Людзі шукалі лепшых умоваў жыцця.

У Екацярынаславе нарадзіліся мой старэйшы брат і малодшая сястра (усяго ў сям’і было пяцёра дзяцей — я, Пётра, Фрэд, Станіслава й Ванда). У 1922 г. мае бацькі з сям’ёй вярнуліся ў родную Беларусь, у мястэчка Ліпнішкі

Вітаўт і Вера Рамукі ў сярброў. Чыкага

каля Ліды. Маці займалася выхаваньнем дзяцей, а бацька працаваў на гаспадарцы (бацька памёр у 1941, а маці — у 1942 г.). Мой старэйшы брат Пятрусь і я вучыліся ў пачатковай школе.

У 1926 г. мы зь Пётрам паехалі ў Вільню й паступілі ў Беларускаю гімназію, у якой я вучыўся да 1930 г. Беларускаю мову ў нас выкладала Алена Сакалова-Лекант, якая потым атрымала 25 гадоў савецкіх лягераў, гісторыю — Савіцкі (ён потым пераехаў у БССР — прасавецкія настроі былі вельмі папулярныя сярод тагачаснай беларускай інтэлігенцыі), матэматыку — Сіняўскі (у іншых клясах — Радаслаў Астроўскі), быў такі настаўнік Міхалевіч — усіх добра памятаю. Вільня тады была цэнтрам беларускага адраджэнцкага руху, але я тады быў яшчэ замалады, каб у ім удзельнічаць. Я меў намер стацца сьвятаром і пераехаў у Пінск, дзе закончыў польскую гімназію ў 1937 г. Пазьней раздумваюся, бо не пачуваюся адпаведным да духоўнага стану. У 1938 г. паступіў у Віленскі ўнівэрсытэт імя Стэфана Баторыя, на факультэт біялёгіі, а пазьней перайшоў на мэдыцыну. Вайна ў 1939 г. і прыход Савецкай арміі змусілі пакінуць вучобу. У 1940 г. працаваў чысьцільшчыкам у амбуляторыі на чыгунцы ў Вільні. З-за жорсткіх рэпрэсій беларускі віленскі рух у тая гады заціхаў, амаль не адчуваўся. Сярод маіх знаёмых таксама шмат хто загінуў да ці падчас вайны (успомню таго ж Адама Дасюкевіча, закатаванага немцамі ў Паставах), хтосьці ўцякаў у Польшчу.

У 1941 г., па прыходзе немцаў, я вярнуўся ў Беларусь і працаваў у Лідзе ў цывільнай адміністрацыі перакладчыкам да 1944 г. Жыцьцё ў тагачаснай Лідзе й ваколіцах было небяспечным надзвычай. У тых мясьцінах вялікую актыўнасьць мела польская АК [Армія Краёва], якая вельмі варожа ставілася да ўсяго беларускага. Рукамі АК была зьнішчана незлічоная колькасьць беларускага насельніцтва.

Цэнтар Ліды, надта збамблёны, быў населены пераважна палякамі, ускраіны й ваколіцы — беларусамі. Палякі мелі падрыхтаваныя да адміністрацыйнай працы кадры, а мы — не, таму на пачатку акупацыі амаль усе важныя пасады на Лідчыне (дый ня толькі) захапілі менавіта палякі. Беларусы прабіліся ў адміністрацыю пазьней, пачуваючыся вельмі небяспечна. І ня толькі з-за палякаў, пагроза тады ішла з

усіх бакоў. Але пакрыху нам удалося наладзіць на Лідчыне беларускае жыццё. Прымалі тэатральныя групы, рабілі сустрэчы, чыталі рэфэраты, адкрывалі школы. Выключна сярэднія, гімназій у Лідзе не было. Толькі, здаецца, Гандлёвая школа. Школьным інспэктарам быў прызначаны Мікалай Дзямідаў. Памёр ён, дарэчы, тутак, у Чыкага. Галоўным жа арганізатарам усяго беларускага быў Адольф Клімовіч, інжынэр, што прыехаў зь Вільні. Павятовым старшынём быў Данат Яцкевіч, што жыў на эміграцыі ў Аўстраліі.

Харчаваліся дрэнна, але не галадавалі. Я асабіста хадзіў да сталоўкі, дзе даставаў сякі-такі паёк. А на «чорным рынку» можна было купіць усё — і хлеб, і мяса.

Калі савецкія войскі хутка перасоўваліся й немцы пачалі адступленьне, я эвакуаваўся й дастаўся ў мястэчка Шонштайн, што на Судэтах [цяпер — тэрыторыя Чэхіі], дзе працаваў на чыгунцы, ладуючы бяровеньне. Пазьней «арбайтсамт» скіраваў мяне на фабрыку цукру ў горад Тропаў [цяпер — Апава, Чэхія]. У 1945 г., незадоўга да прыходу амэрыканскіх войскаў, пераехаў у горад Эгер [Хеб]. Адтуль накіраваўся ў Рэгенсбург, дзе зарганізаваўся беларускі ДП-лягер. Пасьля нядоўгага часу паехаў у Мюнхэн, дзе быў адкрыты ўнівэрсытэт UNRRA, і ў 1946 г. паступіў на мэдыцыну. Паколькі не было гарантыяў, што гэты ўнівэрсытэт доўга праіснуе, перайшоў на нямецкі ўнівэрсытэт. У 1948 г. зарганізаваўся Беларускі Студэнцкі Саюз пад кіраўніцтвам Барыса Рагулі ў Лювэне, на каталіцкім унівэрсытэце была нагода дастаць стыпэндыю. У 1949 г. паступіў там на факультэт мэдыцыны, які закончыў у 1953 г. Накіраваўся ў Лёндан з надзеяй уладкавацца, але праз год вярнуўся ў Бэльгію. Там знайшоў працу дзіцячага лекара ў брусэльскім шпіталі, у якім працаваў да 1956 г., да выезду ў Амэрыку.

У ЗША сьпярыша затрымаўся ў Чыкага, дзе зрабіў гадавы стаж агульнай мэдычнай практыкі, і ў 1957 г. пераехаў у горад Пэорыя, дзе зрабіў яшчэ адзін год агульнай практыкі. На пачатку 1958 г. пачаў працу як лекар у шпіталі, адпрацаваў там чатыры гады. 26 ліпеня 1958 г. ажаніўся зь Верай з дому Жызьнеўскіх. У 1962—1963 гг. зрабіў год стажу ў пэдыятрыі. У 1963 г. усёй сям'ёй (жонка й двое дзяцей) пераехалі ў Чыкага, дзе я закончыў другі год пэдыятрычнага

Вітаўт і Вера Рамукі каля стэнду беларусаў Чыкага на выставе

Прывітаньне яліскапаў у царкве Хрыста Збаўцы ў Чыкага. У другім шэрагу: Эл Талівэр, Вітаўт Рамук; у першым шэрагу: Вера Рамук, Зьдзіслава Жызьнёўская, Тэрэза Тарасевіч

стажу. У 1964 г. працаваў у шпіталі, злажыў мэдычныя іспыты на права практыкі. Займаўся таксама грамадзкай працай, пісаў справаздачы аб дзейнасці Беларускага каардынацыйнага камітэту ў Чыкага ў газету «Беларус». У 1965 г. пачаў працаваць у Інстытуце пэдыятрыі ў Чыкага, які займаўся пераважна рэдкімі дзіцячымі хваробамі, дастаў тытул ганаровага асыстэнта прафэсара. Належаў да амэрыканскай пэдыятрычнай арганізацыі. Пазьней перайшоў у іншы дзіцячы шпіталь нэрвова-мэнтальных праблемаў і працаваў там да студзеня 1988 г., калі выйшаў на пэнсію.

ПРА МАЙГО БРАТА ШМАТ КАЗАЛІ НЯПРАЎДЫ

Эмігідзіюш (Юры) Рыжы
(Осінінг, Нью-Ёрк)

5 жніўня 1933 г.,
в. Латыгава Пастаўскага пав. Віленскага ваяв.,
сёння Глыбоцкі р-н Віцебскай вобл.

Нарадзіўся я на Глыбоччыне, на хутары ля вёскі Латыгава. Юнаком я захапляўся жыццём у родных мясцінах, мяне цешыла родная прырода, краявіды, людзі, якія былі вакол мяне. Праз 43 гады я ізноў пабываў на сваёй малой Бацькаўшчыне й не пазнаў яе. Маляўнічыя ўзгоркі, дзе можна было катацца на лыжах, выраўненыя, замест балотаў, дзе бацька здабываў торф, а мы збіралі журавіны — сухая трава. Гвалтоўная мэліярацыя зрабіла сваю чорную справу, зьнічтожыўшы ўнікальны прыродны ландшафт. Цяпер Глыбокае, што за 16 кілямэтраў ад Латыгава, можна голым вокам пабачыць.

Эмігідзіюш (Юры) Рыжы

Перад вайной бацька касіў жняўрай жыта, меў сваю малатарню, арфу, пуню, хлёў, кароўнік, стойла для свіней, абрабляў дваццаць гектараў зямлі. Жылі вышэй сярэдняга — усяго хапала. Пры саветах нашае матэрыяльнае становішча рэзка пагоршылася — бацька не хацеў ісьці ў калгас, а таму мусіў зарэзаць дванаццаць кароў і аддаць мяса. Цяпер у Латыгаве, дзе засталася якіх толькі дванаццаць хатаў, усё зьменена — уражаньні надта нядобрыя, сумныя. Як я прыехаў у Беларусь у 1993 г. і пабачыў саху, драўля-

ную барану, ня мог паверыць сваім вачом. Мой бацька ў 1930-х меў жалезную барану, снопавязалку, якой карысталіся толькі паны, сячкарню — атрымліваецца, быў лідэрам у тагачаснай тэхніцы!

Я езьдзіў з бацькам у Глыбокае, дзе ён на кірмашы прадаваў канюшыну й збожжа. У Глыбоцкай гімназіі вучыўся мой брат Уладзіслаў, які часам таксама браў мяне з сабой. Ён пераплываў тое вялікае возера²⁶¹, а я ўздоўж берагу нёс ягоную вопратку. Цяпер возера зарасло. Бацька Франук быў вялікім сацыялістам, залажыў і кіраваў касай Самапомачы, лічыў сваім абавязкам дапамагаць людзям. Маці Юзэфа з дому Ермаковічаў была адданай рыма-каталічкай, але ў адрозьненне ад бацькі беларускія справы для яе былі чужымі. Акрамя брата Ўладзіслава, былі ў мяне дзьве сястры. Старэйшая Стэфанія жыве ў Польшчы, а малодшая Тэрэза памерла ў малым узросьце. Я, калі быў у Глыбокім, паставіў помнікі дзеду Адаму, бацьку й сястры. Маці ж памерла тутак, у Амэрыцы. Яна пераехала сюды да старэйшага сына, а потым сыягнула ў Штаты й мяне. Калі мне было дзевяць гадоў, бацьку застрэлілі на маіх вачох... Перапужаныя, мы зьехалі да брата ў Мярэцкія²⁶², а адтуль — у Глыбокае. Уладзіслаў у гэты час [1944] стаўся сакратаром адзелу моладзі БЦР, потым працаваў у адзеле прапаганды БКА. Беларускай ідэяй Уладзіслаў захварэў зь дзіцячых гадоў. Быў у нас такі Згірскі, дык брат прыходзіў да яго па кніжкі, чытаў, як шалёны. Дарэчы, тыя Згірскія вінныя нам золата — да бацькі прыходзілі нават паны, каб грошай пазычыць. Прайграюцца ў карты ды ідуць да Франука Рыжага, ведаючы, што ў таго грошы заўсёды водзяцца. Памятаю, як да нас на хутар прыходзілі людзі сьпяваць песьні па-польску. Брат тады станавіўся каля дзьвярэй і галасіў (а голас у яго быў вельмі звонкі!) тыя ж песьні па-беларуску.

Брат выехаў на эміграцыю, і матку за яго й за «кулацтва» ў 1945 г. у Глыбокім асудзілі на дзесяць гадоў турмы, вывезлі ў Мардовію. Бацьку застрэлілі яшчэ ў 1942 г. Мы зь сястрой засталіся адныя са старой бабкай.

²⁶¹ Так і завецца — Вялікае.

²⁶² Вёска за шэсьць кілямэтраў на поўнач ад Глыбокага.

За ваенным часам нашай вёсцы пашчасыціла — яна стала збоку ад вялікіх дарог, была невялікая. Таму ні партызаны, ні немцы моцна нам не дакучалі. Часам здаралася рознае, але дыхаць мы маглі больш-менш вольна. Адзінае, цудоўна памятаю ноч з надзвычай яркім месяцам на небе — Глыбокае палыхала. Толькі празь некалькі дзён мы даведаліся, што немцы палілі жыдоўскае гета. Потым я праяжджаў канём па спаленых вуліцах, бачыў гэтую жахлівую карціну. Матэрыяльна нам жылося яшчэ цяжэй, чым пры саветах.

У першы паваенны год увогуле давялося галадаць. Выжыў толькі дзякуючы яблыкам і буракам. Пакутваў на вошы. На шчасьце, намі запекаваўся сусед, дзядзька Алесь Коккар, што вярнуўся з польскага войска. Ён прапанаваў нам выехаць у Польшчу.

У «цялятніку» ехалі які месяц. Прыехалі да сваячкі па лініі маці, што жыла на вялікай гаспадарцы каля Шчэціну. Празь некаторы час пачалі арганізоўваць калгасы, але ўступаць у іх, заставацца на вёсцы ня меў жадання. Пераехаў у горад Кашалін. Там пачаў працаваць, хадзіў у вярэбнію школу, дастаў свой першы дыплём. Меў два гады студыяў у Ўроцлаве. Тры гады студыяваў у механічнай школе, атрымаў дыплём інжынэра. Пасля шасці гадоў турмы да мяне пераехала маці. У 1956 г. я далучыўся да стыхійнага антыкамуністычнага руху. Зразумела, што мы ня былі зарэгістраваныя, дзейнічалі падпольна. Было нас трох-чатырох сяброў. Як прыклад нашай дзейнасці магу прывесці наступны выпадак. Я працаваў канструктарам на заводзе, на якім будавалі караблі. І траўня зачыняюцца ўсе брамы — людзей гоняць на дэманстрацыю. А мы пад рознымі падставамі адмаўляемся, значыцца, не падпарадкоўваемся ўладам.

У Польшчы я шукаў камунікацыі зь беларусамі, якіх там значна больш, чым можна падумаць. Іншая справа, што касцёл падкупляе людзей, ператварае іх у палякаў. Палякі нас, беларусаў, асабліва не шанавалі, называлі «мужыкамі з-пад Бугу».

У 1959 г. мы з маці атрымалі першую вестку ад брата. Ён пад іншым прозьвішчам напісаў у Беларусь, і нам пераслалі ягоны амэрыканскі адрас. Пасля вайны брат ву-

чыўся ў Лювэне, Парыскай духоўнай сэмінарыі, у рымскім *Russicum*, адкуль быў выключаны за «нязгоду з мэтадамі й зьместам навучальнага працэсу, бунтарства, а калі сказаць шчыра — за беларушчыну.

Адкрыліся для брата й дзьверы Мадрыдзкага ўнівэрсытэту. Мне ня раз прыходзілася чытаць пра братавую рэлігійную дзейнасьць розныя глупствы й недарэчнасьці. Напрыклад, пісалі пра тое, што ён нібыта прыдумаў нейкую новую рэлігію. Не! Ён хацеў толькі аднаго — заснаваньня чыста беларускай нацыянальнай царквы! Але гэта замоўчвае як Усход, так і Запад — ім ня выгадна, каб людзі ведалі праўду.

Потым пісалі аб закладаньні Ўладзіславам нейкай кальвінскай царквы. Ну гэта ўвогуле цяжка камэнтаваць. На тэму кальвінізму ў Беларусі ён усяго толькі падрыхтаваў працу ва ўнівэрсытэце ў Прынстане, дзе дастаў тытул доктара тэалёгіі. Каб усе ад яго адчапіліся, заснаваў старакаталіцкую беларускую субожню, незалежную ад Ватыкану. Я працягваю справу, распачаю калісьці братам. Мама маліла мяне пра гэта. Але я, пабываўшы ў Беларусі, пабачыў, што Беларусь прагне праваслаўя (да праваслаўя я, дарэчы, зьвярнуўся яшчэ ў 1976 г.). Я веру, што Бог дасьць мне сілы заснаваць на Радзіме нацыянальную царкву.

Я не саромеюся прызнацца, што ў Амэрыцы займаўся ўсім. Рабіў, раблю й рабіць буду. І нішто не перашкаджае мне быць сьвятаром. Да сьвятарскай дзейнасьці я далучыўся ў 1968 г., мяне высьвяцілі ў япіскапы браты й біскупы Адам Бялецкі й Пётра Журавецкі. А ў 1978 г. тым жа Журавецкім быў падвышаны да архіяпіскапа. Але ажно да развалу камунізму я ня веў шырокай сьвятарскай дзейнасьці: брат выкладаў гішпанскую мову, па царкоўнай лініі быў больш зьвязаны зь Лацінскай Амэрыкай. А вось калі лопнуў СССР, я па просьбе такога Міколы Матрунчыка — кіраўніка арганізацыі Трэх Віленскіх Пакутнікаў²⁶³ — прыехаў у Беларусь. Яны хацелі, каб я зарганізаваў праваслаўную цар-

²⁶³ **Мікола Матрунчык** (1959, Менск). Скончыў філязофскі факультэт БДУ (1987), працаваў у Нацыянальным музэі. У 1992 г. заклаў Праваслаўнае брацтва Трэх Віленскіх Пакутнікаў.

кву ў Літве. Кажу, запрасіце мяне на службу ў Беларусь. Адказваюць, што па-беларуску службаў ніхто тутака не вядзе. Ну тады й няма пра што гаварыць.

Мы маем свой патрыярхат, закладзены ў 1972 г. бра-там — Амэрыканскі сусьветны патрыярхат. Мы афіцыйна зарэгістраваныя, прызнаныя сусьветнымі патрыярхатамі, у тым ліку Грэцкім. Я адкрыта сустракаюся з прадстаўнікамі ўсіх канфэсій, маю ўсе афіцыйныя паперы. Раней Расейская Зарубежная Царква давала нам нават узнагароды, а пасля развалу камунізму пайшла да Масквы, і на мяне павесілі ўсіх сабак. Філярэт забраў аднаго майго сьвятара. Яшчэ пара загінула. Мог бы распавесці вам куды больш, але апасаюся за вашае жыццё — я адказны за людзей, як і мой бацька. Скажу так: у Беларусі ёсць сілы, якія спрабуюць перашкодзіць нашай дзейнасьці. А ў чым заключаецца асноўная задача нашай народнай праваслаўнай царквы? Маліцца на сваёй мове, паважаць родную культуру й народ. Мы ж маем сваю беларускую царкву ў Аргентыне, але яе дзейнасьці таксама актыўна перашкаджаюць. А чым зьяўляецца на сёньня тая ж БАПЦ? Расейскімі агентамі, якія працуюць на КДБ. «Ворганы» яе й развалілі. Хоць [Васіль] Тамашчык у свой час падтрымліваў нашу дзейнасьць, не выключаў магчымасьці далучэньня БАПЦ да АСП²⁶⁴. Беларуска царква пад Грэцкім патрыярхатам? Нічога ня маю супраць, але ж ці засталася штосьці беларускае ў Саўт-Рывэры, Рычманд-Гіле? У тым і справа, што нічога. І грэкі ня пойдучь ваяваць з Масквой за Беларусь, як мне аднойчы сказала адна жанчына. Калі вы мне скажаце, што грэкі заапекаваліся беларусамі, я сёньня ж паеду ў Саўт-Рывэр. Мы маем на сёньняшні дзень каля пяці прыходаў па ўсім сьвеце. Два ў Амэрыцы — у Мэрылэндзе й Фларыдзе з прыкладна сотняй прыхаджанаў, два ў Беларусі. Яны афіцыйна зарэгістраваныя, але я ня буду іх называць, каб не ствараць непатрэбных праблемаў нашай дзейнасьці. Я ўвогуле не вяду нікай статыстыкі — ня маю на гэта сілаў. Галоўнае,

²⁶⁴ Вядома, што ў 1960-х гг. Васіль Тамашчык вёў перамовы пра пераход у юрысдыкцыю канстантынопальскага патрыярхату. Пра перамовы з АСП нічога не вядома.

каб пашыралася й мацавалася нашая народная царква. Па ўсім сьвеце.

Дарэчы, сьвятары, што бралі ўдзел у шэсьці 25 сакавіка ў Менску, што служылі на Кастрычніцкай плошчы ў наметавым лягеры — гэта мае людзі²⁶⁵. Прадстаўнікі Беларускай народнай аўтакефальнай царквы.

²⁶⁵ Адзін зь іх — выкладчык БДПУ Леанід Акаловіч.

У МІНЭСОЦЕ НЯМА З КІМ ПАГУТАРЫЦЬ ПА-БЕЛАРУСКУ

Мітрафан Рэпкаў-Смаршчок
(Мантысэла, Мінэсота)

19 лютага 1915 г.,
в. Падлесьсе Слуцкага пав. Менскай губ.,
сёння Ляхавіцкі р-н Берасьцейскай вобл.

Маё сапраўднае прозьвішча — Рэпкаў-Смаршчок (а не Смаршчок-Рэпка, як некаторыя пішуць). Амаль уся наша вёска была заселена Смаршчкамі, і, каб адрозьніваць адну сям'ю ад другой, выдумляліся мянушкі. Мы атрымалі мянушку Рэпкавыя. Былі ў Падлесьсі таксама Канцавыя Смаршчкі — яны жылі ў канцы вёскі.

Мае бацькі былі простымі сялянамі. Бацька Васіль, які падчас Першай сусьветнай ваяваў у царскім войску, адзін цягнуў гаспадарскую лямку. Маці (Ганна) дапамагала яму ў хатніх справах. Бацька надта цікавіўся кнігамі. Ён і прывіў мне любоў да навукі. Лічачы, што я маю здольнасьці, адправіў мяне ў польскую школу ў Падлесьсі. У школе я сутыкнуўся з сур'ёзнай праблемай — няведаньнем польскай мовы. Потым вучыўся ў Ляхавічах, у баранавіцкай гімназіі імя Т. Рэйтана. Працягваць адукацыю паехаў у Вільню, ва ўнівэрсытэт. Я выбраў мэдычны факультэт, хоць маці хацела, каб я вывучыўся на сьвятара. Уступныя іспыты прайшоў выдатна — адказаў на ўсе пытаньні. З трох сотняў юнакоў на вучобу залічылі толькі сто.

Беларусаў ва ўнівэрсытэце вучылася няшмат. Хоць, вандруючы па навакольных віленскіх вёсках, можна было

Мітрафан Рэпкаў-Смаршчок

зрабіць выснову, што навакольныя тэрыторыі нашыя — беларускія. Цудоўна памятаю словы Молатава ўвосень 1939 г., пасля перадачы Вільні жмудзінам: «Мы знаем, что Вильно — не литовский город. Но отчаяние литовского народа настолько велико...»

Я быў дапаможным рэдактарам часопісу «Шлях моладзі»²⁶⁶: Язэп Найдзюк давяраў мне й даваў на перагляд шмат літаратуры. Калі зарганізавалася «Калосьсе»²⁶⁷, Янка Шутовіч, мой добры прыяцель, уключыў мяне ў склад неафіцыйнай рэдкалегіі²⁶⁸. Я пераглядаў большасць вершаў, якія прыходзілі ў «Калосьсе». У тым ліку і Максіма Танка, якога добра ведаў асабіста. Ён, на шчасьце, ня ведаў, што я Анатоль Бязозка. Калі Вільня была ўжо «чырвонай», у памяшканьне Беларускага Студэнцкага Саюзу ўвайшлі двое. Назваліся «оперуполномоченными НКВД». У пакоі быў я й Усевалад Кароль (пазьней ён працаваў са мною ў Баранавічах). Яны паказалі нам «Воззвание к жителям Вильно». Спыталі, ці можам перакласьці тэкст на польскую і беларускую мовы. Я пераклаў на беларускую, Кароль — на польскую. Яго рэдакцыя пачыналася так: «Да вшысткіх беларусінув, жыдув, палякув, ліцьвінув». Адзін з гэтых «опэраў», чытаючы тэкст, сказаў: «Все хорошо, но мы не употребляем слово “жыд”». І паправіў «жыдув» на «евреюв». Так польская мова ўзбагацілася новым словам... Але на гэтым нашае спатканьне з супрацоўнікамі НКВД ня скончылася: «Нам нужна ваша помощь. Мы разыскиваем таких людей, как Луцкевич, Березка...» Кароль, які добра валодаў расейскай мовай, адказвае: «Березка? Вы его не найдете — его убила бомба возле костела Петра и Павла». І энкавэдзісты выкрэсьлілі мой псеўданім са сьмяротнага сьпісу. Я сапраўды быў непадалёк ад гэтага касьцёлу, калі там узарвалася бомба, але застаўся ў жывых.

²⁶⁶ Грамадзка-палітычны й літаратурна-мастацкі часопіс, выдаваўся ў 1929—1938 гг. у Вільні. Рэдактары: Янка Шутовіч, Мар'ян Пецюкевіч, Язэп Найдзюк.

²⁶⁷ Літаратурна-навуковы часопіс. Выдаваўся ў 1935—1939 гг.

²⁶⁸ У афіцыйную рэдкалегію ўваходзілі Мікалай Шкялёнак і Янка Шутовіч.

Чаму саветы вялі на мяне паляваньне? Я быў адным з тых, хто выдаваў насыценны студэнцкі часопіс. Пасьпелі выпусьціць толькі тры нумары, адзін зь іх захоўваўся ў Беларускаму музэі Луцкевіча, а потым кудысьці зьнік. Да сёньняшняга дня я, на жаль, так і не знайшоў аніводнага нумару. Часопіс гэты быў сатырычна-палітычнага кірунку. Я сам антысталінскіх вершаў не пісаў, але адзін з такіх твораў, здаецца, пісаны рукою Аўгена Аніські²⁶⁹, рэдагаваў. Часта друкаваліся Антон Шукелойць, Жэдзік — ня ведаю, што зь ім сталася. Апошні часта пісаў сатыры на Танка. Напрыклад, на яго вядомы «Журавінавы цвет».

Да 1989 г., калі я выпусьціў кнігу «Адзінаццаць вершаў», толькі лічаныя людзі ведалі, што Бярозка — гэта Смаршчок, а Смаршчок — гэта Бярозка. Мне задаюць пытаньні, чаму гэта Бярозка замоўк і напісаў гэтак мала, хоць мог бы вырасьці «цікавы й сур'ёзны паэт», як пісаў аб ім Танк. Бярозка не хацеў і не зьбіраўся пісаць гэтка хваласьпевы крываваму дыктатару, хоць мог бы, напэўна, даслужыцца да генэрала войск НКВД. Бярозка вырасьціў застаца «мёртвым», каб ня трапіць у Курапаты. А мерцьвякі ня пішучь і не гавораць. Вельмі мне сорамна. За Бярозку. Ён — палахлівы... На эміграцыі ж на творчасць амаль не было часу — мэдыцынская практыка забірала й гадзіны, і сілы. Па-другое, я ня меў ніякага дачынення да часопісаў, празь якія змог бы знайсці свайго чытача.

Пачатак вайны я спаткаў у Маскве, куды быў накіраваны для атрымання далейшай адукацыі. Усіх нас сабралі на вялікім пляцы каля Тэатру ба-

Мітрафан Рэпкаў-Смаршчок.
1938 г.

²⁶⁹ Рэдактар часопісу «Золак», органу беларускай сацыялістычнай думкі, што выдаваўся ў 1933—1939 гг.

лету. І пачалася прамова: «Сегодня утром фашистские орды Германии ворвались в наше священное отечество...» Хоць яшчэ за дзень да таго «фашистские орды» былі «доблестными войсками».

У хуткім часе — я тады быў чыгуначным лекарам — атрымаў загад вярнуцца дамоў. Цудам улез у цягнік, але даехаў толькі да Воршы. Загадчык станцыі прымусіў мяне заступіць на працу ў паліклініку, дзе працавала толькі жанчына-загадчыца, а ўсе лекары паўцякалі — над галавою кружылі нямецкія самалёты. Савецкіх самалётаў я тады ня бачыў. Адночы, робячы агляд клінікі, заўважыў у куточку чалавека. Ім аказаўся паляк, доктар Рудзкі зь Беластоку. Вырашылі разам ісьці пехатою дадому. Толькі выйшлі — і нас арыштавалі, загналі адбудоўваць мост. Раніцою ізноў у дарогу. Дайшлі да поля, дзе адбываўся вялікі танкавы бой. Спаленая тэхніка была пераважна савецкая. Нейкім чынам пралезылі ў цягнік і даехалі да Баранавічаў. Там мяне пасадзілі ў нямецкую турму дзеля выясьнення ўсіх абставінаў. Я добра валодаў нямецкай мовай, таму хутка вызваліўся, вярнуўся да бацькоў. Потым пачаў працаваць у баранавіцкім шпіталі, куды штодня прывозілі параненых ад бомбавых удараў. Ня ведаю чаму, але бальшыня атакаў прыходзілася на вёскі. Працавалі дзень і ноч амаль безь перапынку. Немцы не давалі людзям аніякай магчымасці выжыць — жывёлы й збожжа забіралі значна больш, чым было вызначана законам. Забівалі немцы толькі тых, хто падазраваўся ў сувязі з партызанамі. Апошнія, між іншага, паводзілі сябе яшчэ горш, чым гітлераўцы, — нявінных людзей загубілі куды больш.

Я з бацькам, жонкай і нашай маленькай дачкой Эміліяй вырашылі выехаць на Захад. Маці адмовілася пакідаць родную вёску. Яе потым саветы загналі ў канцэнтрацыйны лягер у Лясным, які спачатку выкарыстоўваўся як лягер для нямецкіх палонных. Пакаралі, відаць, за тое, што ні я, ні бацька ў Беларусі больш не паказваліся.

Спачатку спыніліся ў Познані, дзе жонка мела сваякоў. Там нас чакала трагічная неспадзяванка. Нямецкія ўлады ня надта мяне цанілі, бо ў Баранавічах я таксама ўзначальваў Мэдыцынскую школу. Вучыў моладзь, якую немцы плянавалі накіроўваць у працоўныя лягеры. Некаторыя мэдсэст-

ры пайшлі да партызанаў, што сыграла супраць мяне. Мой заступнік, вуніяцкі святар Леў Гарошка, даведаўся, у які дзень немцы сабраліся схапіць усіх дзяцей. Папярэдзіў, каб яны не ішлі ў школу, а схаваліся. Прыходжу на лекцыю, а ў клясе — пуста! Толькі Гарошка сядзіць за сталом і на маё пытаньне, дзе вучні, адказвае: ня ведаю. У гэты момант у дзвярох з'явіліся тры нямецкія жаўнеры. Адзін зь іх спытаўся, хто тут Гарошка, а калі пачуў адказ, выпаліў: «Вы арыштаваныя!» Празь некаторы час намаганьнямі бурмістра Баранавічаў Юр'я Сабалеўскага айца Гарошку выпусцілі, той паехаў у Рым²⁷⁰, дзе плённа займаўся беларускімі справамі. Падобнае адбылося ў Познані. Я пайшоў па харчовыя карткі. Пачуўшы маё прозьвішча, мне сказалі пачакаць у асобным пакоі. Празь некалькі хвілін зайшлі два гестапаўцы й прамовілі знаёмыя словы: «Вы арыштаваныя!»

Усю нашу сям'ю — мяне, бацьку, жонку ды малую дачку — пад канвоем накіравалі ў працоўны лягер у Нордхаўзэн. Насамрэч ён быў канцэнтрацыйным. Пасьля вайны я пабываў у Асьвенціме й зрабіў выснову, што тамашнія й нордхаўзэнаўскія ўмовы жыцця нічым не адрозьніваліся. Мяне, расейца й двух французаў прызначылі на лекарскую працу. Барак на сто ложкаў быў заўсёды поўны — людзі хварэлі шмат і падоўгу. Кармілі нас вельмі дрэнна. Раніцай давалі толькі «каву», якая выраблялася з паленых зерняў ячменю. Кожную ноч чакалі налётаў хаўруснікаў, паведамленьняў кшталту: «Варожыя самалёты над Нордхаўзэнам!» Гінула шмат людзей. Загінуў і мой бацька. Ён пайшоў купіць малака для маёй дачкі й трапіў пад авіяцыйную бомбу. Свабоду мы атрымалі толькі з прыходам у Нямецчыну сілаў саюзнікаў.

У ЗША я апынуўся ў Мінэсоце. Пры мясцовым унівэрсытэце мусіў здаць усе экзамены, што здаюць амэрыканскія лекары. Гэта заняло ажно тры гады. На пытаньні першага іспыту, яшчэ ня ведаючы ангельскай мовы, вырашыў адказваць на лаціне — думаў, што, як і ва ўсім сьвеце, у

²⁷⁰ Айцец Гарошка да канца чэрвеня 1944 г. знаходзіўся ў Беларусі, у прыватнасьці браў удзел у II Усебеларускім Кангрэсе. Потым выехаў у Нямецчыну. У Рым ён прыехаў толькі ўвосень 1945 г.

ЗША лекары яе ведаюць. На маё шчасьце, у камісіі засядаў лекар, які студыяваў мэдыцыну ў Вільні, — адзіны, хто валодаў там лацінай.

Атрымаўшы права на практыку, спачатку працаваў разам са старэйшым лекарам гораду. Аказалася, што ён у складзе амэрыканскай арміі вызваляў... Нордхаўзэн. Потым пачаў працу ва ўнівэрсытэце Мінэсоты, паралельна займаючыся домам састарэлых у Мантысэла. За гэты дом ніхто не хацеў брацца, бо плацілі вельмі мала. Зь цягам часу я раскруціў справу й маімі намаганьнямі быў узьведзены новы будынак, адкрыцьцё якога прысьвяцілі мне. Цяпер на ім вісіць дошка з прозьвішчам Смаршчка. Працаваў на пасадзе дырэктара дому састарэлых ажно да 85 гадоў! Аднак цяжкая хвароба сэрца, узрост узялі сваё. Маё сэрца ўжо спынялася — яго ажыўлялі з дапамогаю электрычных машын. Шаснаццаць гадоў таму мне зрабілі апэрацыю, пасьля якой казалі, што пражыву я максымум восем гадоў... Кожны дзень прымаю адзінаццаць лекаў, але здароўе маё больш-менш стабільнае. Хаджу з кіёчкам, але яшчэ ў стане кіраваць аўтамабілем. Маю дзьве дачкі — малодшая Мэры й старэйшая Эмілія. Мэры — прафэсар у каледжы ў Каліфорніі. Па радзе лекара ў гэтым годзе я гасьціў у яе чатыры месяцы, папраўляў здароўе. Эмілія шмат гадоў працавала настаўніцай у Чыкага, а потым выйшла на пэнсію й пераехала на Гаваі. Яе дачка, мая ўнучка, таксама працуе ў адукацыі. Мая жонка Станіслава (яна на год маладзейшая за мяне) нарадзілася ў Менску, але цяпер лічыць сябе амэрыканкай. На жаль, тут, у Мінэсоце, амаль няма сьвядомых беларусаў — хто запісаўся ў расейцы, хто — у палякі. Нават пагаварыць на роднай мове няма з кім...

СПРАВУ СВАЮ МЫ РАБІЛІ ШЧЫРА, САМААДДАНА, САМААХВЯРНА

Язэп Сажыч
(Эн-Арбар, Мічыган)

*5 верасьня 1917 г., в. Гарадэчна,
сёньня Наваградзкі р-н Гарадзенскай вобл.*

Язэп Сажыч

Зусім гадка стала — ужо пад «дзевяностку» падыходжу. Фізычна я вельмі слабы, але, дзякуй Богу, мазгаўня трохі працуе. Не прапіў поўнасьцю (*сьмяецца*). У кантакце з іншымі беларусамі, цікаўлюся падзеямі, чытаю нашы газэты («Беларуса», «Нашу Ніву»), хачу яшчэ нешта зрабіць для Бацькаўшчыны. Гэтым і трымаюся. Мяне, Барыса Рагулю і Ўладзімера Набагеза мая нябожчыца жонка колісь назвала «трыма беларускімі мушкецёрамі». Надта падобны ў нас лёс: усе з Наваградзкай акругі, скончылі адну гімназію, потым сталі афіцэрамі й, урэшце, — дактарамі. Да гэтых часоў разам трымаюся. Хоць Барыс, на жаль, ужо зусім слабы²⁷¹. Нябожчык Аляксандар Стагановіч — пасол у польскім Сей-

ме — ахрысьціў нас «наваградзкай мафіяй». З трох «мафізі» я — найстарэйшы...

Ляжу часта ў ложку, і ўспаміны ў галаве страшэнна круцяцца: хоць кнігу выдавай. Мушу імі з Вамі падзяліцца.

²⁷¹ Барыс Рагуля памёр празь некаторы час пасля запісу ўспамінаў.

Нарадзіўся 5 верасня 1917 г. у вёсцы Гарадэчна. Гадаваўся ў страшэннай беднаце: бацька памёр, калі мне было два годзікі (мамачка расказвала, што ён любіў мяне больш за ўсё на сьвеце), і маленькі хлопчык мусіў зрабіцца гаспадаром — араць, касіць. У сем-восем гадоў я стаў у хаце лідэрам: як скажу, так і мусіць быць! Калі мама злавалася, называла мяне «праклятым бальшавіком». «Чырвоных», як і палякаў, ніколі не паважала.

Мая маці, Вера Дарашэвіч, была для бацькі Сымона, які вярнуўся з заробкаў у ЗША, другой жонкай. Калі памерла першая, на бацькавых руках засталіся трое дзетак. А мамачка, зусім маладая тады жанчына, да шлюбу працавала ў Гарадэчна ў цёткі. Была яна чалавекам амаль непісьменным, але вельмі інтэлігентным, разумным.

Братка, ты не ўяўляеш, як мы з мамачкай любілі адно аднаго. Ужо апынуўшыся на вайне, перад апошняй атакай быў упэўнены, што мяне заб'юць. Сьмерці не баяўся, страшыўся аднаго: што мама не перажыве страты сыночка...

*Язэп Сажыч пры заканчэньні
гімназіі. 1938 г.*

Калі споўнілася 14 гадоў, здарылася падзея, якая моцна паўплывала на мой лёс. Кашу ля рэчкі сена, пад'яжджае брычка з войтам Сокалам: «Хадзі вучыцца, ты здольны хлопец». Я кажу: «Дык гэта грошай вялікіх каштуе». А ён: «Нічога, я ведаю дырэктара Цеханоўскага, прыходзь да мяне ў гміну». Войт мне выпісаў пасьведчаньне, перахрысьціў і кажа: «Сынку, хадзі вучыся, але не давярай ніякай савецкай прапагандзе!» Пасьля таго як зачынілі беларускую гімназію, перайшоў у наваградзкую польскую гімназію, плаціў толькі 25 працэнтаў ад сумы. Я быў найбяднейшы з усіх хлопцаў.

За гады навучаньня ў гімназіях не знайшоў магчымасьці купіць аніводнай кнігі — пазычаў у багацейшых сяброў.

Гімназія мела лінгвістычную скіраванасьць, шмат вучылі на памяць. Я перапісваў на паперку і, ідучы дадому (дзесяць кілямэтраў штодня), вучыў на памяць. І цяпер шмат лацінскамоўных твораў памятаю. Здараецца, як пачнем з Набагезам дэкламаваць па чарзе...

Відавочна, таму, што ў дзяцінстве галадаў, цяпер магу ні ў чым сабе не адмаўляць: хачу — ем сала, хачу — селядзец. Уявіце: дзесяць гадоў пешшу хадзіў з Гарадэчна ў Наваградак і назад. А гэта дзесяць кілямэтраў кожны дзень. Чатыры кілямэтры ішоў босы, а пад горад надзяваў чаравічкі, вось так, братка. На прыгарадку жылі Мазуры — бацькі маёй жонкі. Матка яе была стараверка, зь сям'і Кашталянавых, паходзіла ад вялікіх расейскіх магнатаў. І калі я пачаў сустракацца зь яе дачкой Варай, яна казала: «Што, я аддам сваю дачку за гэтага батрака? Што ў яго за гены?»

У гімназіі я быў неблагім матэматыкам, хацеў ісьці на інжынэра. І тут у Наваградак прысылаюць маладых украінскіх сьвятароў, што скончылі ў Варшаве тэалёгію. Быў такі сьвятар Скрыпнік, ён мяне ўвесь час апякаў. Адночы ён кажа мне: «Ну што думаеш рабіць далей?» Паступаць ва ўнівэрсытэт было не па сілах фінансава. Скрыпнік націскаў, каб я ішоў на тэалёгію: «Вам, беларусам, патрэбны адукаваныя патрыёты-сьвятары». Рэлігію я паважаў, але разам з тым страшна любіў войска. Вучыцца вайскавай справе? Але ж куды цябе палякі прапусьцяць?..

Пачалася Другая сусьветная вайна. На фронце я зрабіўся героем: кідалі ў цяжкія абставіны, і я неяк зь іх вылазіў. Камандзір дывізіі, таксама беларус, Мікалай Болтуць называў мяне «беларускім ільвом». Пяць разоў хадзіў у атаку —

Язэп Сажыч у польскім войску

быў камандзірам левага флянгу. У час апошняй атакі паднімаю пісталет і крычу: «Хлопцы, за мною!» А кулямёт як трахне — добра мяне прасёк. Ляжу, гляджу на рану й думаю: усё, заб'юць немцы. Аказалася, што яны добра ратавалі афіцэраў, — адразу мяне паднялі зь зямлі й адвезлі ў амбулянс. Нямецкі маёр, малады хірург, зрабіў рэнтген, паглядзіў па галаве й кажа: «Юнге, ты шчаслівы! Косьць не закранута, мы цябе вылечым». Лячылі мяне ў вялікім ваенным шпіталі ў Лодзі.

Якраз тады саветы дамовіліся з Гітлерам: Нямецчына выпускае дадому беларусаў і ўкраінцаў, а СССР — гэтак званых «фольксдойчаў», палякаў нямецкага паходжанья. Я скарыстаў гэтую магчымасьць, уцёк са шпіталю й пайшоў дадому, у Гарадэчна.

Наша хатка стаяла на цэнтральнай вуліцы. Стаіць мая мамачка, прыглядаецца да хлопцаў у шынлях. Падыходзіць да яе адзін, з суседняй вёскі: «Што, бабушка, сына чакаш? Выбачай, сам бачыў — палёг твой сыноч у баі». Божачкі, а я ж адзін сыноч у мамачкі.

Наша сям'я належала да наваградзкага сабору сьвятога Мікалая, настаяцелем там быў Мікалай Гарбацэвіч. Я добра яго ведаў, нават кадзіла падаваў. Мамачка, канечне, адразу пабегла да яго. Зрабілі па мне вялікую паніхіду, усе плакалі, сьпяваў хор — пра гэта я пазней даведаўся. І вось прабіраюся агародамі да дому, а мамачка стаіць і набірае ў калодзежы ваду. Ubачыла мяне й адразу ж, самлеўшы, упала: «Дзеці, глядзіце, што робіцца!» Думала, што прывіда ўбачыла.

Ужо ў Нямецчыне я спаткаў беларускага дзеляча Васіля Плескача, які ў францускай зоне акупацыі працаваў дырэктарам польскай школы. У 1948 г. у яго нарадзіўся сын, і Васіль папрасіў, каб я стаў хросным бацькам. Прыяжджаю на хрэсьбіны ў Швэнінген. Гляджу — Гарбацэвіч, божачкі ты мой! Той вочы вытарашчыў, падбег да мяне, цалуе й кажа: «Выбачай, родненькі. Я ж паніхіду па табе ўжо справіў. Вер, доўгім будзе тваё жыцьцё». Я асабіста прасіў Быкава апісаць гэты выпадак, аднак спадар Васіль адказаў: «Выбачай, даражэнькі, я не магу апісаць тое, што сам не перажыў».

Вярнуўся ў Гарадэчна. І тут сустракаю аднаго са сваіх таварышаў па гімназіі, а ён быў камсамольцам: «Юзік, хавайся. Табе тут ня месца. Уцякай!» Выпісаў пасведчаньне, у якім было сказана наступнае: «Сажич Иосиф Семенович, бедняк, направляется на учебу». І я паехаў у Львоў, праціснуўся ва ўнівэрсытэт, на ўлікова-эканамічны факультэт. Зрабіў тры сэмэстры, стаў выдатнікам. Між іншага, у Львове ў тых часы апынулася шмат беларусаў: пасяля таго як Вільню аддалі літоўцам, Віленскі ўнівэрсытэт перавялі на літоўскую мову. Па-расейску ў Львове ніхто не размаўляў — расейцаў галічане не шанавалі. Калі прыехаў ва Львоў, на нацыяналізм не «хварэў». І мае калегі-студэнты, адданыя галіцкія патрыёты, уцягнулі мяне ў «бандэраўцы». Я сваімі вачыма бачыў, як на Галоўным рынку Львова было аб'яўлена аб стварэньні незалежнай дзяржавы, самаўраду²⁷². Якая весялосьць пачалася, якое сьвята! А калі немцы заявілі, што Галіцыя — гэта частка Польшчы, — галічане пайшлі ў падпольле. Была ўтворана Ўкраінская паўстанчая армія, якая змагалася й з камуністамі, і з фашыстамі. Я таксама быў звязаны з гэтай арганізацыяй, зьяўляўся камандзірам у адной зь вёсак. Потым мне далі харчовую краму, і ў Беларусь я паехаў самы апошні, бо мусіў забясьпечваць харчамі ўсіх, хто ад'язджаў.

Слухай, браток, нацыяналістам я стаў менавіта ў Львове. Калі жылі пад палякамі, пра незалежнасьць і ня марылі: нейкія правы, аўтаномія і ўсё. А ў сяле пад Львовам бачу: дзяўчаты выцягваюць з-пад куфраў нацыянальныя «жоўта-блакітныя» сыягі, усе сьпяваюць, сьвяткуюць — нацыянальны ўздым калясальны. Божа, думаю, а ў нас што?.. Украінцы мяне пытаюць, якія сыягі і гімн у Беларусі, а я чырванею — ня ведаю... Нават вусаты селянін-украінец, калі пачуў адказ, адкуль я прыехаў, сказаў: «Дык ты ж ліцьвін!» Гэта мяне страшэнна ўзварушыла.

Але мусіў вярнуцца ў Наваградак, дзе ўсё апанавалі палякі, якія здавалі беларусаў немцам: ён, ён і ён — камуністы, і справа скончана... Стаўленьне немцаў да нас было рознае: шмат было й добрага, і благога. Напрыклад, галоў-

²⁷² Абвешчана ў Львове 30 чэрвеня 1941 г.

ны камісар Вільгельм Кубэ зрабіўся сябрам беларусаў, стараўся нам дапамагчы. Велізарная праблема крылася ў тым, што ня ведалі, каму давяраць, а каму — не. Сярод нас, беларускіх нацыяналістаў, былі людзі, завэрбаваныя саветамі. Таму паводзіць сябе трэба было надта асьцярожна. Лічу, што галоўным лідэрам беларусаў тых часоў, нашым правадыром, быў Радаслаў Астроўскі — здольны, адукаваны, рашучы, сапраўдны шляхціч. Я быў на яго пахаванні ў ЗША, аддаў апошнюю даніну павагі гэтаму выдатнаму дзеячу.

Ратаваць суайчыньнікаў ад немцаў і палякаў стаў на Наваградчыне Барыс Рагуля, які вырваўся з палону й засеў у гебітскамісарыяце. Барыс, як спаткаў мяне, адразу прапанаваў: будзеш камісарам паліцыі па цэлай Наваградзкай акрузе. Але, пабыўшы ў Львове, я адрэзаў: «Ніякага супрацоўніцтва зь немцамі! Дай мне войска — пайду ў войска».

Рагуля ўвесь час недзе матаўся: то ў Менск паедзе, то ў Вільню. Жылі мы ў адной хаце, і аднойчы ноччу, а другой гадзіне, прылятае Барыс, запальвае сьвятло й кідае мне пакап папер: «На табе тваё войска!» Тады немцы далі дазвол утварыць Самаахову: адчынялася афіцэрская школа перашкаленьня ў Менску, у кожнай акрузе — падафіцэрскія школы і ў кожным раёне — батальёны. Да самай раніцы сьвяткавалі падзею: выпілі, браток ты мой, добра.

Мяне прызначылі камандзірам падафіцэрскай школы ў Наваградку. Пад маім кіраўніцтвам было чалавек дзевяцьдзесяць. Немцы паглядзелі, зь якой адданасьцю хлопцы вучыліся, і спалохаліся. Выдалі загад, паводле якога гэтыя кадры мусілі выкарыстоўвацца для дапаможных аддзелаў. Напрыклад, была створана лясная самаахова. Раптам мяне ў Менск выклікае Франц Кушаль і інфармуе, што немцы даюць дазвол утварыць чыгуначны батальён. Цікава, што Кушаль мяне спаткаў ужо ў чыгуначнай уніформе. У рангу палкоўніка мяне тады сустрэў князь Сьвятаполк-Мірскі²⁷³. Я быў супраць гэтай працы, аднак мне адказалі: «Сажыч, вы ёсьце афіцэр, таму — ніякіх дыскусій». Я мусіў узяць 50 хлопцаў

²⁷³ Васіль Сьвятаполк-Мірскі пасля вайны быў рэпрэсаваны савецкімі ўладамі, адседзеў некалькі гадоў у лягерах, а потым, у сярэдзіне 1950-х, выехаў на Запад, у Вялікабрытанію.

са сваёй школы ў Наваградку й ехаць у Ліду. Батальён ня быў беларускай ваеннай адзінкай: я цягам шасці месяцаў школіў жаўнераў, і пасля іх накіроўвалі на ахову станцый. Мы мелі кулямёты, гранаты, вострую зброю. Нас апранулі ў сінюю нямецкую чыгуначную ўніформу, на шапках была нашыта «Пагоня», а на каўнярах — ярылаўскія крыжы.

Аднойчы на адной са станцый ў здарыўся такі інцыдэнт: жаўнер Слонімска абяззброіў немцаў, забраў колькі хлопцаў і пайшоў у чырвоную партызанку. Двое хлопцаў, якія баяліся нямецкага расстрэлу, прыбеглі да мяне, і я іх накіраваў у Нямеччыну. А Слонімска паехаў у тыл, бульбу абіраць.

Калі Барыс Рагуля арганізаваў у Наваградку швадрон, я туды ня трапіў: мяне накіроўвалі з аднаго месца ў другое: Маладзечна, Стоўбцы... У кожным я меў па 200—300 хлопцаў для вучобы. У суме я перашколіў каля 2500 жаўнераў.

Браток, ты б ведаў, як мяне любілі хлопцы! Чаму? Бо ўмеў расказваць: сяду ды пачну апавядаць пра свае ваенныя прыгоды, а маладыя жаўнеры ажно раты параскрываюць.

Гадаваў іх у патрыятычным рэчышчы, рабіў заклікі хапаць зброю й бараніць Бацькаўшчыну. Мала хто ведае, што я зьяўляюся аўтарам некалькіх знакамітых вайсковых песень, падбіраў да іх мэлёды. Пад бел-чырвона-белымі сьцягамі, з «Пагонямі» мае хлопцы маршыравалі й сьпявалі патрыятычныя песні. Лішнім будзе казаць, што размаўлялі мы толькі па-беларуску. А цяпер хтосьці ўяўляе сабе, каб лейтэнант беларускай арміі загаварыў на роднай мове?.. Дарэчы, я вывез з Баранавічаў апошні цягнік, а зь ім — 300 чалавек. Усе палескія станцыі ўжо пазаімамлі саветы.

На II Усебеларускім Кангрэсе ў Менску я меў ахоўныя функцыі: з двума асістэнтамі, гранатамі дзяжурыў на балконе. Туды мяне асабіста направиў Усевалад Родзька. Калі б здарыўся нейкі сабатаж ці з савецкага, ці зь нямецкага боку, я быў гатовы страляць ці кідаць у злачынцаў гранаты.

За мяжой закінулі нас ажно ў Саарбрукен, што знаходзіўся ў французскай зоне акупацыі. Родзька, які кіраваў Беларускай Незалежніцкай Партыяй, гэты вялікі кансьпіратар, даў мне загад перайсьці да французаў. Раптам у Саарбру-

кен прыяжджае маёр Барыс Рагуля й забірае мяне ў Бэрлін, адкуль мы накіраваліся ва Ўсходнюю Прусію. Там быў ужо створаны беларускі дэсантны батальён «Дальвіц».

Колькі я там спаткаў знаёмых хлопцаў — не пералічыць! Кажу Рагулю: «Я ж нічога ў гэтай справе не разумею». На што генэрал Міхал Вітушка, які пры сустрэчы па-бацькоўску мяне расцалаваў, адказаў: «Не хвалойся. Я ўсе вазьму на сябе».

Дарэчы, дэсантаваць у Беларусь мусіў Рагуля, аднак ён ужо меў сям'ю. Па адной з вэрсіяў, у 1944-м дэсантаваў Вітушка, які нібыта быў забіты ў баі з савецкім войскам. Паводле іншых, яму ўдалося схаватца дзесьці на Захадзе. Апынуўшыся зноў у Бэрліне, тры дні сядзеў у начальніка галоўнага ваеннага ўпраўленьня БЦР Канстанціна Езавітава, рабіў справаздачы. Потым Рагуля засунуў мяне ў Баварыю, дзе я зрабіўся камандзірам афіцэрскай школы. Працую, адказна раблю справу — і раптам немцы прысылаюць нейкага свайго афіцэра, які мусіў пераняць мае функцыі. Хлопцы распачалі бунт, а мяне пасадзілі пад хатні арышт і хацелі расстраляць. Але з дапамогай Рагулі, які ўсюды, дзе б ні быў, ствараў на прысутных цудоўнае ўражаньне, мяне вызвалілі ды накіравалі ў нямецкую школу афіцэраў пад Ростак, у зямлю Мэкленбург.

Пасья вайны многія беларусы, якія перабіраліся ў ЗША, з той нагоды, што тым ці іншым чынам былі далучаны да немцаў, баяліся праблем. Жыды зрабілі так, што нас пачалі называць нямецкімі калябарантамі. А я нічога не баяўся, бо ведаў: мая біяграфія чыстая. Ніколі, ніводнага разу мяне не вінавацілі, што я быццам зрабіў штосьці благое для свайго народу. Калі даваў нямецкаму журналісту інтэрвію, сказаў наступнае: «З чортам кроўю падпішу дамоўленасьць, каб толькі яны далі мне зброю й я змог бы бараніць Беларусь».

Скончыўшы мэдыцынскі факультэт Марбурскага ўнівэрсытэту, на ваенным караблі накіраваліся з жонкай у ЗША. Шчыра кажучы, хацеў ехаць у Аргентыну ці Аўстралію, аднак жонка, у якой у ЗША жыў дзядзька, настаяла.

Цікавая размова адбылася, калі мы ўжо знаходзілі на карабель. Правяральшчык глядзіць у мой пашпарт і кажа: «Хто Вы па нацыянальнасьці?» — «Беларус». Той здзіўляецца:

«Дык беларусы ж сталіся вольным народам, вяртайцеся на радзіму». Я не губляюся: «А я камуністаў не люблю». Мне ў лоб: «Ты што, — фашыст?» — «Чаму ж, я — дэмакрат». Той зарагатаў: «Тады, канечне, праходзь — будзеш у ЗША за нашу дэмакратычную партыю галасаваць». У той час пры ўладзе былі рэспубліканцы...

У Амэрыцы я працаваў па спэцыяльнасьці — доктарам-анэстэзіёлягам. Дачка Гелена нарадзілася, калі я яшчэ быў студэнтам у Нямецчыне. А сын Юзік зьявіўся на сьвет, калі мне было 44 гады! Я хацеў, каб ён таксама стаў лекарам, аднак сын выбраў іншы шлях — сьвятарскі. Цяпер Юзік — знакаміты тэоляг, як місіянер нават да Беларусі добраўся. Праўда, пратэстант.

Ёсьць у мяне ўнукі, якіх я страшэнна люблю. У Фларыду перабраўся 15 гадоў таму: тут цудоўны клімат, цеплыня, мора. Дачка кажа, каб вяртаўся назад: «Буду цябе даглядаць». Аднак я і сам рады яшчэ даю, ды і прызвычаіўся да Фларыды.

Прыехаўшы ў Дэтройт, адразу ж працягнулі нацыянальную справу. Мая жонка, якая раптоўна памерла ад раку, калі ёй было трохі больш за 50 гадоў, таксама была палымнай патрыёткай Бацькаўшчыны. Як і ўся яе інтэлігентная сям'я. Дарэчы, яе сястра яшчэ жыве ў Дэтройце, яна замужам за доктарам-беларусам Жывікам. Ведаеш, чалавеча, калі б я ня быў у Дэтройце, ніхто б там ня ведаў, што такое Беларусь і хто такія беларусы. Справу сваю мы рабілі шчыра, самааддана, самаахвярна. Менавіта я заснаваў у Дэтройце праваслаўную парафію Сьвятога Духа. Потым царкву напаткала бяда. Пра раскол у беларускім царкоўным жыцці сказана-пісана шмат, таму спыняць на ім увагу ня буду²⁷⁴. Скажу адно: я заўсёды падтрымліваў беларускую аўтаке-

²⁷⁴ У выніку расколу ў Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царкве ў пачатку 1980-х дэтройцкая парафія спачатку падтрымала ўладку Мікалая (Мацукевіча), які служыў у ёй у 1950—1960-х гг. Аднак у 1989 г. паводле пастановы суду царкоўны будынак быў перададзены пад юрысдыкцыю ўладыкі Ізяслава. Парафіяне байкатавалі дзейнасьць парафіі, і царкоўнае жыццё ў горадзе заняпала.

фалію. Яна, а не вуніятва, мусіць быць нашай нацыянальнай рэлігіяй. Дарэчы, мяне хацелі высвяціць на сьвятара, асабліва пасля сьмерці жонкі. Высвятціўся б — мог разьлічваць стаць япіскапам. Але ўмяшаліся справы палітычныя, і я сказаў «выбачайце». І добра, бо я ня веру ў Сьвятую Тройцу...

Шчыра кажучы, я не зьбіраўся займацца палітыкай. Аднак у 1982 г. мяне нечакана абралі на пасаду старшыні Рады БНР. Хоць былы старшыня Вінцэнт Жук-Грышкевіч мяне не любіў, галасы за мяне падалі 70% дэлегатаў. Раней Жук-Грышкевіч зрабіў мяне сакратаром па справах вэтэранаў, заўсёды казаў, што палітычна я — няграматы.

Граматы, няграматы, але ж кіраваў 15 гадоў. Час майго праўленьня хтосьці ахрысьціў «брэжнеўскім застоём», але, паверце, гэта хлусьня. Калі сыходзіў, галасаваў супраць цяперашняй старшыні Івонкі Сурвіллы, і яна пра гэта ведае — хацеў, каб маё месца заняў Рагуля. Калі яе выбралі, я сказаў: «Івонка, будзеш нашай Маргарэт Тэтчэр». Лічу, што яна добра кіруе справамі: усюды піша, прамаўляе. Сваім

Мітрапаліт Філарэт і Язэп Сажыч. 1993 г.

найвялікшым дасягненьнем я лічу візыт на Радзіму ў 1993 г., калі сьвяткаваліся 75-я ўгодкі БНР. Ніколі не забуду гэтага гістарычнага моманту: я раблю прамову перад трыма тысячамі чалавек, усе скандуюць «Жыве Беларусь!» — і ў мяне цякуць сьлёзы... Езьдзіў тады і ў Вільню, дзе адбыўся заклад магілы братоў Луцкевічаў. І ў Беларусі, і ў Літве за мной бегала прэса, усё пытала пра БНР. Я адказваў коратка: «Калі б не БНР, не было б БССР. Калі б не было БССР, не было б незалежнай Беларусі». Вось так, братка. Спаткаўся з нашымі адметнымі дзеячамі. Напрыклад, з Пятром Краўчанкам у добрым рэстаране пілі каньяк, з мітрапалітам Філарэтам. Апошні, дарэчы, абяцаў, што зь цягам часу абавязкова пройдзе на беларускую мову... Антыбеларускасьць — страшэннае гора сучаснай Беларусі. Лукашэнка — хітры й здольны палітык. І сярод апазыцыі я сёньня ня бачу такіх жа здольных ды хітрых. Але ж, нягледзячы ні на што, Беларусь мусіць адрадіцца.

БЫЎ І ЗАСТАЮСЯ ПРЫХІЛЬНІКАМ БЦР

Міхась Сенька
(Саўт-Рывэр, Нью-Джэрзі)

2 студзеня 1922 г.,
Новы Сьвержань Стаўпецкага пав. Наваградзкага ваяв.,
сёння Стаўпецкі р-н Менскай вобл.

Новы Сьвержань з даўніх часоў лічыўся першым ад вытоку Нёмана рачным портам²⁷⁵. Калісьці на беразе Нёмана стаялі пакгаўзы-шпіхнэры, у якіх перахоўваліся тавары для адпраўкі зь першаю веснавою вадою ва Ўсходнюю Прусію. З правага боку Нёмана быў замак, які спалілі швэды ў Паўночную вайну, а ўверх па Нёмане зь левага боку — другі абаронны пункт, які называўся Нізкі востраў. З аднаго ягонага боку было старое нямнішча — «Касьцюкоўка»,

Міхась Сенька

²⁷⁵ Зь сярэдзіны XVIII ст. адсюль пачынаўся рачны гандлёвы шлях у Кёнігсбэрг (Каралевец).

з другога боку — рачулка Давыдаўка. Цяпер ад іх засталіся толькі пясчаныя абаронныя насыпы.

У Сьвержні крыжаваліся дарогі, якія ішлі на Менск з Нясьвіжу й Міру. На перакрыжаваньні дарог (вуліц) у памяць вайны з Напалеонам у 1912 г. быў пастаўлены прыгожы помнік зь фінскага граніту, зь якога цяпер ніжняя частка стаіць у Стоўпцах як помнік Леніну, а верхняя частка — у Дзяржынску як помнік Жалезнаму Феліксу. Была праваслаўная царква, якую фундаваў нясьвіскі князь Радзівіл у 1525 г., і кальвінскі касьцёл, фундаваны князем Янушам Радзівілам²⁷⁶. Была жыдоўская сынагога, два вадзяныя млыны. З правага боку Нёмана, пры дарозе на Менск, была фабрыка, у якой выраблялі кухонны посуд і кафлю. Яшчэ за маю памяць віднеліся пры дарозе са Сьвержня ў Нясьвіж швэдзкія парахавыя ямы. Тартак быў пабудаваны ў 1926 г. ангельска-нямецкай фірмай. Віднеецка здалёк Мірская гара, зь якое бяруць жвір і пясок на будову дарог, будынкаў і ваенных патрэбаў. Праваслаўную царкву ў часы Язафата Кунцэвіча забралі пад вуніяцкі манастыр, зрабілі акадэмію, дзе выкладалі філязофію й рыторыку. У 1803 г. рэктарам Акадэміі быў Актывіян Доўгірд. Праваслаўныя пабудавалі сабе драўляную царкву на Трайчанскіх могілках.

З Новага Сьвержня выйшаў цэлы шэраг адданных беларускіх патрыётаў. У першую чаргу ўспомню аб сям’і Шчорсаў²⁷⁷, якіх ведаў зь дзіцячых гадоў. Па лініі іхнай маткі, Соф’і, яны зьяўляюцца нават нашымі далёкімі сваякамі. У першы дзень вайны перад гмінаю людзей вітаў бел-чырвона-белы сыяг, пашыты менавіта ейнымі рукамі. Стары Шчорс, знаўца стараславянскай мовы, супрацоўнічаў зь Язэпам Лёсікам, сябраваў зь Якубам Коласам. Міцкевічы нярэдка прыяжджалі ў Новы Сьвержань. Бачыў Коласа й я.

²⁷⁶ Маецца на ўвазе польны гетман Януш Радзівіл (1612—1655), вядомы таксама сваёй дабрачыннай дзейнасьцю і падтрымкай кальвінізму ў Беларусі.

²⁷⁷ Маюцца на ўвазе Васіль Шчорс, выведзены ў трылэгіі «На ростанях» як Базыль Трайчанскі (памёр у 1948 г. у Заходняй Нямеччыне), і тры ягоныя сыны — вядомыя дзеячы нацыянальнага руху, як у Беларусі, так і на эміграцыі: Мікалай, Барыс і Ігар.

Памятаю, калі ён прыехаў да нас як кандыдат у дэпутаты ў Вярхоўны Савет БССР. Сядзеў на сцэне, нэрвова курыў. Ягоны выступ перад выбаршчыкамі быў наступны: устаў, пакланіўся, падзякаваў за давер, сказаў, што пра сябе расказваць нічога ня будзе, бо яго й так усе ведаюць, і сеў на месца. З Новага Сьвержня паходзіў і вядомы журналіст Аляксей Сянкевіч²⁷⁸, інжынэр Анатоль Шкутка. Апошні здабыў асьвету ў Бэрліне, нейкім чынам атрымаў нямецкае грамадзянства. Пасьля вайны пры гарадзкой управе Браўншвайгу ён адкрыў офіс, выдаваў беларусам патрэбныя дакумэнты — саветы ў жорсткай форме запатрабавалі ад камандаваньня ў ангельскай зоне акупацыі тэрмінова зачыніць офіс.

Мае бацькі, Аляксандар і Сафія з дому Пальчэўскіх, былі простымі сялянамі. Абое пахаваныя ў Нямецчыне: маці каля Брэмэну, а бацька — каля Оснабруку²⁷⁹. У Амэрыку са мной яны не паехалі, засталіся са старэйшым сынам Уладзімерам. Вучобу я распачаў у польскай пачатковай школе (сяміклясная). З прыходам савецкай улады ў верасьні 1939 г. была адкрыта сямігодка, і я распачаў вучыцца зь пятай клясы. На той час я свабодна чытаў па-беларуску: зацікаўленьне беларускасьцю перадалося ад брата, які выпісваў зь Вільні часопіс «Шлях моладзі». Пасьля прыходу немцаў школа працягвала працаваць. Яе дырэктарам быў Васіль Кендыш. У 1942 г. у Баранавічах распачала працу школа сярэдняга мэдычнага пэрсаналу. Я й мой сябра Генадзь Пяткевіч былі туды прынятыя на вучобу. Дырэктарам школы быў Віктар Войтанка, а ягоным заступнікам — айцец Леў Гарошка. Пасьля дырэктарам быў прызначаны доктар Язэп Малецкі.

У той час у Баранавічах былі адкрытыя й другія школы, такія як гандлёва-адміністрацыйная, дарожная, вакальная, якая вучыла сьпэву й музыцы, амаль пастаянна адбываліся настаўніцкія курсы. Нас, вучняў мэдычнае школы, спачатку вучылі на будучых фэльчараў і сёстраў у беларускую армію, але з гэтага нічога ня выйшла, бо немцы не далі дазво-

²⁷⁸ У 1942—1943 гг. Аляксей Сянкевіч рэдагаваў газэту «Голас вёскі». Гл. адпаведную біяграму пры канцы кнігі.

²⁷⁹ Горад у Ніжняй Саксоніі (Нямецчына).

лу. Я пайшоў у аптэкарскім напрамку й пасяля заканчэння школы быў назначаны кіраўніком раённае аптэкі ў Стоўпцах.

Бурмістрам Баранавічаў у той час быў строгі, але вельмі акуратны й дысцыплінаваны Юры Сабалеўскі. Ён рабіў усе намаганьні, каб з акупаваных Баранавічаў зрабіць ціхі, мірны горад з актыўным грамадзкім і культурным жыццём. На вуліцах гораду панавала чысьціня, у офісе бурмістра ладзіліся мастацкія выставы, у выходныя дні грала аркестра, праходзілі спаборніцтвы па футболе, у якіх бралі ўдзел як беларусы, так і немцы, свае мерапрыемствы ладзіў СБМ, дзейнічаў Беларускі дом. Неяк я патрапіў на аўдыенцыю да Сабалеўскага разам з айцом Гарошкам. Абмяркоўвалі розныя актуальныя пытаньні, ішоў абмен думкамі, і тут зьнянацку гутарка перайшла ў нечаканае рэчышча. На той час пэўным людзям прызначалася бутэлька гарэлкі ці сьпірту, і а. Леў выказаў непаразуменьне, чаму ён яе не атрымлівае. На што Сабалеўскі адрэагаваў наступным чынам: «Ойча, мне таксама належыць гэтая бутэлька, але я на яе не прэтэндую. Вы — асоба духоўная, няўжо будзеце адбіраць гарэлку ў нашага беднага сялянства?»

Ці вось яшчэ выпадак. Падчас уручэння дыплёмаў аб заканчэнні школы быў зладжаны сьціплы пачастунак. Прамаўлялі настаўнікі, якія нам жадалі ўсяго найлепшага на новай жыццёвай дарозе і раілі, каб перадусім аддана працавалі дзеля добра Беларусі. Айцец Леў Гарошка, як заступнік дырэктара, у сваёй прамове прывітаў абітурыентаў і сказаў, што ў Беларусі цяпер вельмі неспакойны час. Гінуць беларускія патрыёты, але гэта ёсьць «Божая кара на беларускі народ за забойства Язафата Кунцэвіча». Тут яго перапыніў дырэктар Язэп Малецкі²⁸⁰ словамі: «Ойча, даволі! Калі ласка, пакіньце сцэну!»

Беларуская Цэнтральная Рада была пакліканая да жыцця 21 сьнежня 1943 г. Вечарам таго ж дня прафэсар Радаслаў Астроўскі прыехаў у Баранавічы. У Беларускім Народным ДOME якраз адбываўся літаратурна-мастацкі вечар, у якім і я браў удзел як дэklamатар. Чытаў свае вершы паэт

²⁸⁰ Цікава, што Язэп Малецкі быў рыма-каталіком.

Бязрозка²⁸¹. Прафэсар Астроўскі быў прадстаўлены прысутным. Усе ўсталі, прагучалі бурныя воклічы «Жыве Беларусь! Жыве Беларуская Цэнтральная Рада!» Прафэсар Астроўскі падзякаваў за такі гучны прыём і паабяцаў, што будзе працаваць для Беларусі ў магчымых сілах²⁸².

Другі раз я прыехаў у Баранавічы ў сакавіку 1944 г., каб забраць лекі, прызначаныя для аптэкі. У гэты дзень у залі гебітскамісарыяту праходзіў зьезд раённых кіраўнікоў Баранавіцкай акругі. Прыехалі таксама Астроўскі і Францішак Кушаль, якія па дарозе зь Менску ў Баранавічы прынялі прысягу ад жаўнераў стаўпецкага батальёну Беларускае Краёвае Абароны. Падчас сваёй прамовы прэзыдэнт сказаў: «У Беларусі цяпер партызаншчына, але няхай хтосьці зь іх дэкляруе, што змагаецца за вольную й незалежную Беларусь, дык і я туды пайду!»

У канцы чэрвеня 1944 г. я з бацькамі пакінуў Новы Сьвержань і апынуўся ва Ўсходняй Прусіі, а пасля — каля Брэману, дзе нас застала капітуляцыя Нямеччыны 9 траўня 1945 г. Затым пераехалі ва ўкраінскі лягер Гайдэнаў, ля Гамбургу, а ўвосень 1945 г. — у беларускі лягер Ватэнштэт, камэндантам якога быў Сьвятаслаў Коўш. У лягеры былі праваслаўная царква з настояцелем Аўгенам Сурвіллам, дзіцячы садок, пачатковая школа, гімназія імя Максіма Багдановіча й беларуская скаўцкая арганізацыя.

Прышлося й мне пайсьці ў гімназію, каб атрымаць поўную матуру, якая дае магчымасьць паступіць ва ўнівэрсытэт. У 1947 г. я закончыў гімназію й паступіў ва Ўкраінскі тэхнічна-гаспадарскі інстытут у Мюнхэне на фармацэўтыч-

²⁸¹ Маецца на ўвазе Мітрафан Рэпкаў-Смаршчок, успаміны якога друкуюцца ў гэтай кнізе.

²⁸² Магчыма, аўтар памыляецца. Радаслаў Астроўскі наведваў Баранавічы за тыдзень, 14 сьнежня, каб прысутнічаць на сходзе беларускага актыву — Баранавічы ў гэты час былі другім пасля Менску горадам па ўзроўні разьвіцьця нацыянальнага руху. Менавіта на гэтым сходзе яго кандыдатура была афіцыйна прапанаваная на пасаду кіраўніка будучай Беларускай Цэнтральнай Рады. Адпаведны загад аб яе пакліканьні тагачасны генэральны камісар Беларусі Курт фон Готбэрг падпісаў 21 сьнежня 1943 г. Падрабязней пра арганізацыю БЦР у кн.: Туронак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй. Менск, 1993.

ны факультэт. Жыў спачатку ў сям'і Радзевічаў, а пасля — ва ўкраінскім студэнцкім асяродку. Універсітэт ня скончыў, бо мусіў перасяляцца ў ЗША.

Аднаго разу ў дом Радзевічаў прыйшлі людзі, якіх я ня ведаў: адвакат Часлаў Найдзюк і інжынер Уладзімер Тамашчык. Распачалася гутарка аб дзейнасці новапаўсталай арганізацыі, Камітэту вызвалення народаў СССР. Спадар Найдзюк запытаўся ў Тамашчыка, ці «чальцы беларускага эміграцыйнага ўраду, да якога Вы належыце»²⁸³, шtosьці гавораць аб гэтым «вызваленні», бо я, будучы судзьдзёю ў Менску, заўважыў, як спустошаны людзкія душы савецкай уладай. Да іх трэба вельмі далікатна й чула падыходзіць». Спадар Тамашчык адказаў так: «Што нам людзі, нам абы ўзяць уладу, а паліцыя ўсё даробіць». Найдзюк ня вытрымаў: «Няхай вы згарэце са сваёю ўладай, мы маем цяпер у Беларусі такую ж самую!»

Частым госьцем у доме Ёсевалада Родзевіча быў Радаслаў Астроўскі, які, будучы ў Мюнхэне, наведваў свайго былога ад'ютанта. Наагул гэты дом быў зборным месцам, дзе можна было пачуць самыя розныя весткі. Астроўскі прыязджаў у Мюнхэн на спатканьні з рознымі людзьмі, якія мелі аўтарытэт сярод сваіх эміграцыйных групаў. Адночы прэзыдэнт паведаміў, што ў гарадку Сімбах, які знаходзіцца на мяжы з Аўстрыяй, ляжыць у шпіталі, хворы на сухоты, барон Аўген фон Энгельгарт²⁸⁴, аўтар кнігі на нямец-

²⁸³ Мелася на ўвазе адноўленая ў канцы 1947 г. Рада БНР.

²⁸⁴ **Аўген Энгельгарт** (24.12.1899, Шонгайдэн, Курляндзкая губэрня, сёння Латвійская рэспубліка — 07.11.1948). Падчас Першай сусветнай вайны служыў добраахвотнікам Першага гвардзейскага ўласнага палку, затым у 1918 г. дарадцам па беларускіх пытаннях у аддзеле культуры пры штабе 10-й арміі (генэрал — Фалькенгайм), што размяшчалася ў Менску. У 1930-х вучыўся ў Эбэрсвальдзе й Вене на лесніка. Разам з тым супрацоўнічаў з прафэсарам Мэндэ з Кёнігсбэрскага ўнівэрсітэту, кансультуючы яго па беларускіх пытаннях. Улетку 1939 г. разам з Мэндэ наведваў Вільню дзеля сустрэчы зь беларускімі палітыкамі. Падчас нямецка-савецкай вайны — кіраўнік Наваградзкага лясьніцтва, кіраўнік Службы аховы лесу Налібоцкай пушчы. У 1943 г. выдаў кнігу «Weissruthenian». Перакладаў на нямецкую мову Янку Купалу й Максіма Багдановіча. Вельмі прыязна ставіўся да беларускага нацыянальнага руху.

кай мове «Вайсрутэннен», выдадзенай у Бэрліне ў 1943 г. Астроўскі падрыхтаваў барону невялічкую харчовую пасылачку, якую трэба было перадаць. Але патрабавалася, каб той, хто паедзе да хворага, меў на сабе беларускую кашулю. Кашуля ў мяне была, і я пагадзіўся ехаць. У шпіталі, у якім ляжалі хворыя з вайны нямецкія жаўнеры, знайшоў барона. Голас у яго быў сіплы, цяжкавата было яму гаварыць. Я прадставіўся яму, перадаў прывітаньні ад прэзыдэнта БЦР і ягоную пасылачку. Ён моцна ўсхваляваўся й усьцешыўся, падзякаваў, што беларусы не забылі яго. Адрозьніваўся, што з Барысом Рагулем. Відаць, што гэтае пытаньне было для яго самым набалелым. Я адказаў, што Рагуля жыве ў Канадзе²⁸⁵. Энгельгарт сказаў, што паводле нямецкіх ваенных законаў Рагуля павінен быць пакараны, бо пакінуў свой батальён падчас адступленьня з Наваградку: «Я, хоць і немец, але адступаў разам з батальёнам». Далей барон падзяліўся, што калі выздарэе, дык напіша новую кнігу пра Беларусь. Наагул, у ягонай галаве было шмат розных плянаў, як гаспадарча падняць Беларусь, выкарыстоўваючы тыя прыродныя рэсурсы, якія мае нашая Радзіма. Пачаў гаварыць, дзе можна на Нёмане збудаваць дамбы, каб Беларусь мела свае вадзяныя электрастанцыі й сваю танную электраэнэргію: «Да гэтае справы трэба толькі наняць пару інжынэраў з Швэцыі або Швайцарыі, бо яны ў гэтай справе спэцыялісты». Аўген фон Энгельгарт паходзіў зь беларускай часткі Латгаліі, жыў сярод беларусаў і добра ведаў нашу мову. Ягоным вялікім жаданьнем было, каб ягонае цела спачывала ў Наваградчыне.

Пры разьвітаньні з баронам я пажадаў яму хуткага выздраўленьня й павароту да нармальнага жыцьця, бо такія людзі, як ён, для нас, беларусаў, вельмі патрэбныя. На жаль, праз тры тыдні барон памёр.

Як заўсёды водзіцца, зайздрасць даволі часта перамагае сумленьне. Людзі з групы Абрамчыка падалі ў амэрыканскую гарадскую камэндатуру гораду Мюнхэну заяву, быццам Родзевіч нелегальна валодае домам і што гэты дом ён мусіць перадаць ім. На разбор справы Родзевіч сабраў

²⁸⁵ Барыс Рагуля ў гэты час жыў у Заходняй Нямеччыне.

дэлегацыю беларускіх студэнтаў. На нарадзе пастанавілі запрасіць у склад дэлегацыі архіяпіскапа Венедыкта (Бабкоўскага), які жыў на той час у Мюнхэне. Уладыка, выслушаўшы просьбу, згадзіўся ачоліць беларускую групу: «Хоть я и не белорус, но я посвящен служить белорусскому народу». Дзякуючы аўтарытэту ўладыкі заява была адкінутая як беспадстаўная.

9 сакавіка 1949 г. у лягеры Шляйсгайм, каля Мюнхэну, адбыўся Трэці зьлёт беларускіх скаўтаў на чужыне. Галоўны кіраўнік беларускіх скаўтаў на чужыне Вацлаў Пануцэвіч імкнуўся зьмяніць у назове арганізацыі «беларускія» на «крывіцкія»²⁸⁶. Каб палагодзіць гэтую справу, ад штандару «Баварыя» (амэрыканская зона) і ад штандару «Гарц» (ангельская зона) былі высланыя лісты з запрашэньнем да брытанскага палкоўніка П. Монэ, прадстаўніка Галоўнай сусьветнай скаўцкай кватэры, які меў сваё жытло ў Мюнхэне й апекаваўся ДП-скаўтамі ў Заходняй Нямеччыне. Палкоўнік даў сваю згоду. Зьлёт адкрыў Вацлаў Пануцэвіч, айцец Мікалай Лапіцкі, духоўны апякун беларускага скаўтынгу, прачытаў малітву. Ён жа быў выбраны заступнікам старшыні зьлёту. У першы ж дзень былі выслуханы справаздачы зь месцаў пражываньня беларускіх скаўтаў. Амаль ад усіх іх была просьба — не рабіць ніякіх зьменаў у назове арганізацыі. На другі дзень палкоўнік Монэ, папрасіўшы прабачэньня за занятак, даручыў а. Лапіцкаму везьці далей зьлёт. Пасьля дыскусій была вынесена пастанова зьлёту: «Не рабіць жадных зьменаў у назове арганізацыі». На галоўнага кіраўніка беларускіх скаўтаў на чужыне быў выбраны скаўтмайстар Юрка Сянькоўскі. А. Лапіцкі прывітаў Сянькоўскага і пажадаў яму плённай працы на станові-

²⁸⁶ Ідэя народжаная сярод прыхільнікаў Рады БНР. Галоўныя ініцыятары — Янка Станкевіч і Антон Адамовіч, якія лічылі, што назва «Крывія» й «крывіцкі» спыніць агаясамленьне беларусаў з расейцамі й, апроч іншага, пэўным чынам засьцеражэ ад прыму-совай рэпатрыяцыі ў СССР. Аднак празь нейкі час лінгвістычная праблема перарасла ў палітычную. «Крывічамі» сталі называць прыхільнікаў адноўленай пад кіраўніцтвам Міколы Абрамчыка Рады БНР, «беларусамі» (або таксама «зарубежнікамі») — прыхільнікаў БЦР.

шчы галоўнага кіраўніка. Новавыбранага кіраўніка віталі таксама: прафэсар Яўхім Кіпель, генэрал Францішак Кушаль, Уладзімер Сенька й другія шаноўныя госьці зьлёту. Урэшце слова ўзяў і Пануцэвіч: «Хоць вы мяне й ня выбралі, але я надалей застаюся галоўным кіраўніком!»

У Амэрыцы я адразу пасяліўся ў Саўт-Рывэры, 36 гадоў працаваў на фабрыцы «Форд». Быў сакратаром парафіі імя сьв. Еўфрасіньні Полацкай і Беларускага Кангрэсавага Камітэту Амэрыкі. Быў і застаюся прыхільнікам БЦР. Ажаніўся позна, у 73 гады, мая выбраньніца — Валя Палюховіч.

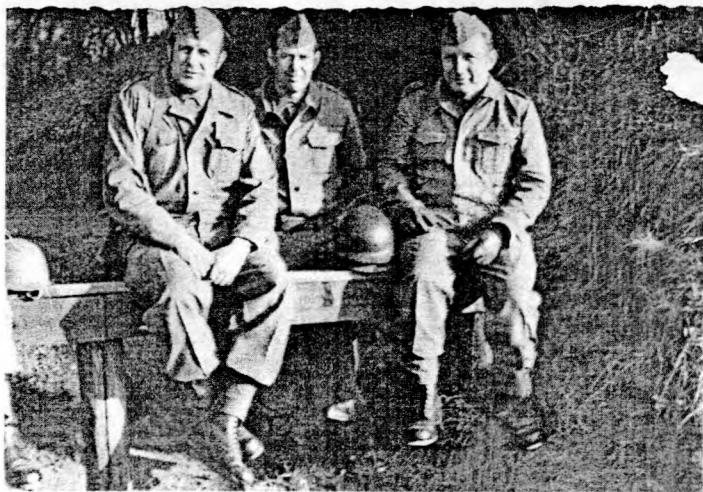
Першая царкоўная ўправа беларускага прыходу сьв. Еўфрасіньні Полацкай у Саўт-Рывэры. Сядзяць зьлева направа: Хведар Высоцкі, а. Мікалай Лапіцкі, Уладзімер Брылеўскі; стаяць зьлева направа: Расьціслаў Завістовіч, Сьвятаслаў Коўш, Міхась Сенька, Віктар Літаровіч. 1950 г.

*Уладзімер Сенька (справа)
у войску*

Уладзімер СЕНЬКА²⁸⁷

Нарадзіўся 21 ліпеня 1918 г. у мястэчку Новы Сьвержань. Памёр 2 лютага 1997 г. Пахаваны на могілках у вёсцы Ігель каля Трыру, на беразе ракі Мозэль. Пакінуў у суме жонку Ганну й дачок Лізу, Зосю, Тамару, Барбару й двое ўнукаў. Вучыўся ў новасьвержанскай пачатковай школе, а пасья — у стаўпецкай гімназіі. Здаўшы матуру, паступіў у Віленскі ўнівэрсытэт імя Сьцяпана Батуры. Быў сябрам Беларускага Студэнцкага Саюзу. Скончыў школу афіцэраў рэзэрвы ў Замбро-

Уладзімер Сенька (зьлева) у войску

²⁸⁷ Аўтар біяграмы — Міхась Сенька.

ве й быў прыпісаны да баранавіцкага палку пяхоты. Пад час савецкай улады працаваў настаўнікам. З прыходам немцаў браў самы актыўны ўдзел у тагачасным беларускім жыцці.

У Нямеччыне працаваў з прафэсарам фон Мэндэ ў «Службе досьледаў Усходняе Эўропы». Быў настаўнікам у беларускай гімназіі лягеру Ватэнштэт, а пасля — яе дырэктарам і кіраўніком лягеру да канца яго існаваньня. Быў сябрам Беларускага Вызвольнага Фронту, рэдагаваў газэту «Жыве Беларусь», а пасля выдаваў «Інфармацыйныя сшыткі» ў нямецкай мове аб палітычным і эканамічным жыцці ў БССР²⁸⁸. Служыў у бундэсвэры. У рангу маёра выйшаў на пэнсію.

Ліст Уладзімера Сенькі да Міхася Міцкевіча

Ігэль, 7 чэрвеня 1987 г.

Паважаны спадар Міцкевіч!

Шчыра дзякую Вам за бюлетэні БАЗА й газэту «Беларус». У сувязі з гэтым маецца вялікія расходы на перасылку. Хоць бюлетэні высылайце за некалькі месяцаў, разам са звычайнай поштай. Па-другое, яшчэ ў гэтым годзе не змагу выдаваць INFORMATIONSHEFTE два разы ў год, толькі гадавіком, дык няма сьпешкі з высылкай бюлетэняў БАЗА. Сёлета, як закалдавана: зацягнулася выдаваньне INFORMATIONSHEFTE за 1986 г., бо ў сярэдзіне сакавіка захварэў на воспаленьне лёгкіх. Пачаткова й лекар не раабраўся, у чым справа: думаў, што бронхіт, а калі два тыдні пасля выслаў на прасьвятленьне [рэнтген], выявілася воспаленьне. Таму ня змог зрабіць у сакавіку карэкт — аж коратка пасля Вялікадня. Потым «набіў» 48 матрыцаў (з таго 47 густым друкам — самі пабачыце), хоць увесь час слаба пачуваўся й завёз адбіткі. Больш за 130 прымернікаў па 48 балонак — два рабочыя дні для рабочага каля рататара. Дома раскладаў два дні, а калі стаў сшываць, аказалася мая

²⁸⁸ Die Weissruthenische Sowjetrepublik (BSSR). Informationshefte (1978—1991).

машынка заслабая. Прышлося «пазычыць» у вайскавай канцылярыі — машынку для сшывання тоўстых брашураў. У прыгатавання канвэрты параскладаў «мае» бюлетэні. Больш за 20 кг «пошты» завёз каляскаю (тачкаю) на здачу. Таму ня чуў рук — балелі пальцы, што ня мог пісаць. Сёньня сьвяточны дзень, сяджу дома — толькі пісаць: ужо пальцы ня так моцна дакучаюць.

Чаму я Вам пішу? Не таму, каб хвастацца сваёй «ахвярнасьцю» ці нечым падобным! Рэч у тым, што актуальная інфармацыя — сёньня надта важны ўнёсак у нашу вызвольную барацьбу — чаму мы супраць камунізму й маскоўска-расейскага імперыялізму, што робіцца ў гэты момант (хоць з паўгадавым спазьненьнем) у нас на Бацькаўшчыне, выкарыстоўваючы мясцовую²⁸⁹ (камуністычную) прэсу. Эміграцыйная прэса лічыцца неаб'ектыўнаю. Па-другое, яна вядзе толькі палітычную палеміку, а не дае сплэшнага агляду падзеяў у БССР. У прафэсара фон Мэндэ²⁹⁰ і ў арміі я працаваў пры складаньні актуальных рапартаў, дык мне ведамы патрэбнасьці й... скептыцызм «заходняга» інтэрэсанта — як цяжка апошняга пераканаць. Таму ў маіх бюлетэнях так многа зносаў на *жорала* — крыніцы вестак. Мы маем аж дзьве «Рады»²⁹¹ й масу «радных» на эміграцыі, але што робіцца сёньня ў БССР, мала каго зь іх цікавіць. Мы мусім у дыскусіях з чужынцамі дакладна ведаць, хто кіруе ў БССР — пэрсанальна мець на ўліку бюро ЦК КПБ, прэзыдыюм Вярхоўнага Савету й прэзыдыюм Савету (Рады) міністраў (старшыня й восем ягоных заступнікаў, у мінулым годзе было іх некаторы час толькі 7), ведаць, што ўяўляюць сабой міністры нутраных справаў, дзяржаўнае бясьпекі й старшыня камітэту народнага кантролю БССР. Таму

²⁸⁹ Падкрэсьліваньні ў тэксьце аўтара ліста — У. Сенькі.

²⁹⁰ Прафэсар фон Мэндэ займаўся вывучэньнем усходняга пытаньня, у тым ліку й беларускага, пачынаючы ад 1930-х гадоў. Спачатку ў Кёнігсбэрскім унівэрсытэце. Менавіта ён кансультаваў у 1930-я гады накіонт Беларусі высокіх нямецкіх чыноўнікаў у Бэрліне, якія рыхтаваліся да нападу на СССР. Зацікаўленасьць Беларускаю працягнулася і ў паваяны час.

²⁹¹ Маецца на ўвазе Рада БНР і Беларуская Цэнтральная Рада. У 1987 г. іх узначальвалі, адпаведна, Язэп Сажыч і Нікандар Мядзейка (гл. біяграфічныя зьвесткі пры канцы кнігі).

я падаю пэрсанальныя дадзеныя, каб ведаць, што за публіка сядзіць у БССР пры рулі. Калі рэдакцыя «Беларуса» ня ведае, што [Ніна] Мазай жанчына (заступнік старшыні Рады міністраў БССР), то што вымагаць ад другіх. Такія пэрсанальныя дадзеныя цікавяць мясцовых «саветолягаў». Усе нашыя пісулькі «разьдзяраюцца», што СССР эксплёатуе БССР. Канкрэтна запытайся, як — ва ўсіх няясныя прадстаўленьні (я ўмысна апытваў «палітычна заангажаваных»). Таму падаю гаспадарчую статыстыку. Ужо ў афіцыйных (!) дадзеных (зь бюджэту й аб прамысловасьці) можна сказаць, што БССР плаціць штогод «ураўнілаўку» — у 1986 г. 621 млн рублёў (каля 776 млн даляраў па афіцыйным курсе) Маскве — і з выпрадукаваных машынаў «ласкава» атрымлівае менш 1/4. Напрыклад, БССР ёсьць вялікім прадукцэнтам трактароў (каля 65 тыс. у год — на 7 млн конскіх сілаў, а атрымала 15 500 трактароў на 1,4 млн кс), а ў рэспубліцы не хапае іх. Таксама зь мінэральнымі ўгнаеньнямі: прадукцыя (у чыстым элемэнце) 6 млн тон, а ў БССР іх недахоп, бо ўсяго 1 869 000 «адпушчана» з «ласкі» Масквы. Такіх прыкладаў многа. Вось, іх трэба падаваць — канкрэтна, а не пісаць «нас рабуюць». Гэтак сама з будаўніцтвам кватэраў ці дарог — нашых будаўнікоў гоняць у Пскоў ці Сібір, там яны строяць. Час ад часу такія намёкі, але я стараюся трымацца «аб'ектывізму», каб чытач думаў (а INFORMATIONSHEFTE атрымоўваюць унівэрсытэты, інстытуты, пасольствы краін НАТО, нямецкія міністэрствы й прыватна «граматныя» людзі), што нейкая «салідная група» (гэты *Weißruthenischer Arbeitskreis* — *беларускі працоўны край*) апрацоўвае весткі аб БССР — ня можна даць «цэню», што тут палітычныя эмігранты ці эмігрант, — заняты іх пашырэннем. У мяне штораз больш прыбывае «прыватных» інтарэсаў (нават са школы паліцэйскае адзін інструктар).

Калі падаецца агляд пра БССР, то трэба ўсе галіны жыцця краіны кранаць і ўспамянуць, што ёсьць беларусы па-за межамі БССР (але ў сэнсе «між іншым», а не як ад мяне некаторыя вымагаюць — зрабіць «пупам» бюлетэню). Самым цэнтральным разьдзелам ёсьць у мяне «Апор рэжыму» антырасейскія піявы, якія ў сувязь з русыфікацыяй краіны, якія нават у афіцыйнай прэсе выяўляюцца ў пісьмах

чытачоў; дысыдэнцкія справы прыходзіцца пераймаць з заходняе ці эмігранцкае прэсы. БССР ёсць за нейкай «дзяржавай» — хоць навонкі, дык трэба ўмысна выяўляць «дзяржаўнасьць», каб пярэчыць расейскім і польскім прапагандам даказваньнем, што БССР мае «дзяржаўныя традыцыі» (нібы ніколі не было беларускае дзяржавы), а толькі тварэнне Сталіна для аднаго голасу больш у ААН.²⁹²

Таму рэфэрую ўсялякія візыты ў БССР і дзейнасьць у рамках ААН. Калі нешта падаю з гісторыі Беларусі, дык зазначаю «Вялікае Літоўскае Княства» — «старая беларуская дзяржава», дзе сённяшняя Літва была толькі адной з правінцый і то — невялікай. Навуковы ўзьнёс высокіх беларускіх дасягненьняў у галіне тэхнікі ці тэхналёгіі ўважаю за надта важны разьдзел — тут выяўляецца інтэлігенцыя цяперашняй генэрацыі, хоць яе творчасць — як і ўсё іншае пад камуністычным рэжымам — абмежавана, бо ўсё мусіць падпарадкавацца камуністычнай ідэалёгіі.

За часоў Сталіна й яшчэ доўгі час пасля ягонай сьмерці лічылася, напрыклад, кібэрнэтыка «капіталістычнай выдуманкай», бо гэтая галіна навукі не падыходзіла пад ідэалёгічныя высновы тэорыі камунізму. «Партыя можа толькі «вылічваць» нешта на будучыню ці патрабаваць або плянаваць, а ня нейкая машына», — так талкавалі марксісты. Сёння камуністы маўчаць аб гэтым пэрыядзе «ганеньня на кібэрнэтыку». Гэта як «парадны» прыклад задушэньня навуковае ініцыятывы вучоных. Перадапошнім пунктам — у сэнсе месца ў бюлетэні аб БССР — займаюць у мяне падзеі з культурнага жыцьця (сьвяткаваньні ўгодкаў пісьменьнікаў, гістарычныя дакумэнты й г. д.). У канцы падаю цяжкасьці штодзённага жыцьця, розныя афёры — як вынік камуністычнага спосабу жыцьця: зьдзекі з шараговага грамадства, бяздушная бюракратыя, крыміналізацыя гаспадарчага жыцьця (крадзяжы ў фабрыках, бо заробтнае платы не хапае на жыцьцё; усякія фальшывыя прыпіскі, каб атрымаць прэміі; грубае стаўленьне начальства да падудных; п'янства), надта нізкая якасьць тавараў і абслугоўваньня насель-

²⁹² Маецца на ўвазе наступнае: падача ў 1945 г. заявак у ААН ад імя БССР і Ўкраіны было зроблена дзеля таго, каб СССР меў больш галасоў для галасаваньня па розных праблемах.

ніцтва. Гэта таму апошні пункт, каб кожны на Захадзе ўбіў сабе ў галаву, што нясе камунізм (ці марксісцкая ідэалёгія — яна мае тут многа прыхільнікаў над шараговым). Апрача гэтых стэрэатыпных пунктаў, як «дадаткі» да бюлетэню падаю пераклады пастановаў 1-га Ўсебеларускага кангрэсу [1917], тлумачэньні да «Лініі Curzona»²⁹³ (што землі на ўсход ад Бугу ўжо ў 1919—1920-х гг. былі прызнаны няпольскімі, а цяперашняя мяжа яшчэ нават карысьнейшая для Польшчы, бо Беласток застаўся за ёй), аб кацеце [канцэнтрацыйным лягерам] Бяроза-Картуская (чаму польская эміграцыя ня хоча аб ёй успамінаць — створана афіцыйна на гітлераўскі манер, пасля візыту тагачаснага польскага міністра нутраных справаў і шэф папаліцы ў Трэцім Райху, у кацеце Ораніенбург), аб савецкай «маскіроўцы» Катыві Хатыньню (вёска, якая была спалена разам з жыхарамі гітлераўскімі акупантамі), пры гэтым зазначаю негядзійскую дзейнасьць савецкіх партызанаў, якія правакавалі немцаў умысна, каб тыя палілі беларускія вёскі.

Маё вайсковае начальства пастаянна дзівілася, адкуль я браў такія весткі. У адным зь бюлетэняў скрытыкаваў кнігу ангельскага генэрала «Трэцяя сусьветная вайна» за тое, што першая атамная бомба (ракета з атамнай баявой галоўкай) мае ўпасьці на Менск. Назваў гэта найбольшай палітычнай глупатою, бо іх трэба кідаць на Ленінград і Маскву — цэнтры расейскага камуністычнага імперыялізму, а не на сталіцу паняволенага гэтымі цэнтрамі народу. У той час пісаў «Беларус» у сваёй рэцэнзіі да кнігі таксама глупствы: нібы гэта фантастычнае апісаньне будучых ваенных падзеяў. Такі варыянт распрацаваны пад кодавым назовам «Winterexer-

²⁹³ Умоўная лінія (назва ад імя лорда Джона Керзана — міністра замежных справаў Брытаніі), якую прапанавалі на Парыскай мірнай канфэрэнцыі (1919—1920 гг.) як часовую ўсходнюю мяжу Польшчы. Мусіла прайсьці праз Горадню—Ялаўку—Няміраў—Берасьце і далей на поўдзень. Аднак у выніку далейшых падзей (савецка-польскай вайны 1920 г.) мяжа Польшчы прайшла за сотню кілямэтраў на ўсход ад Лініі Керзана. Непадалёк ад Лініі Керзана праходзіць сёньняшняя беларуска-польская мяжа, зь невялікімі саступкамі на 10—20 кілямэтраў на карысьць Польшчы, што канчаткова аформілася ў 1945 г.

сісе» і кожны год — з малымі зьменамі варыянту — у сакавіку паўтараецца. Мне ня можна было гэта яўна напісаць, бо я асабіста ў той час быў гэтак званым «насіцелем тайны». Гэтая кніга — ня выдумка адстаўнога генэрала, а сур'ёзныя разважаньні над магчымаю схваткаю з СССР. Між іншым, я зрабіў яшчэ такі вывад: «Хоць імператар Вільгельм II не адзначаўся вялікай інтуіцыяй, аднак ён не загадваў бамбіць Дубліну, а пасылаў туды зброю супраць Англіі — народу, паняволенаму Англіяй». Нямецкія вайскоўцы гратулявалі мне за такі выснаў.

Вось, якімі я кіруюся матывамі на аснове майго доўгадовага дасьведчаньня ў інфармаваньні інтэлігентных чужынцаў і важных установаў аб БССР — як найменш палемікі ці асабістых вывадаў, а як найбольш арыгінальнае інфармацыі (у перакладзе, зразумела, даслоўным).

Тры тыдні таму спадар Касмовіч прыслаў мне брашуру зь пісьмамі беларускіх падсавецкіх пісьменьнікаў Гарбачову²⁹⁴ ў справе выпіраньня беларускае мовы са школаў і ўстановаў, каб я пералажыў на нямецкую мову. Цяпер, адпачыўшы пасья выпуску *INFORMATIONSHEFTE* (пальцы не баляць так моцна), вазьмуся за пераклад. Страшная справа: камуністы «з расейскім імперыялістычным душком» і мясцовыя «чырвоныя квісьлінгі» ператвараюць БССР у расейскую правінцыю. Пры гэтым прыкрываюцца лёзунгам: «У нас кожны можа гутарыць на такой мове, якая яму падабаецца». Прыйдзі ва ўстанову, там можаш толькі па-расейску дагаварыцца; на ўнівэрсытэце вядзецца ўсё па-расейску; усялякія заявы трэба пісаць па-расейску. Такі ўжо зьдзек зь беларускай мовы, што родная мова выкладаецца па-расейску.

Маю да Вас просьбу: калі Вы атрымоўваеце нейкія пісьмы дысыдэнтаў ці іншадумцаў з БССР, дык прышліце мне копіі, каб я, не сьпяшаючыся, мог іх перакладаць (як

²⁹⁴ Маюцца на ўвазе напісаньня ў 1986—1987 гг. «Ліст да Гарбачова», падпісаны 28 дзеячамі беларускай культуры, і пазьнейшы «Ліст да М. Гарбачова 134 пісьменьнікаў, дзеячоў культуры Беларусі». Абодва потым выдрукавала асобнымі брашурамі Згуртаваньне Беларусаў у Вялікабрытаніі, у тым ліку і ў перакладзе на ангельскую мову.

дадатак да INFORMATIONSHFTE). Ня маю столькі грошай, каб пранумараваць²⁹⁵ «Літаратуру й мастацтва». Таксама просьба: пісьмы ці зацемкі ў абароне беларускае мовы ці выказваньні супраць русыфікацыі таксама фотакапіруюце для мяне (2—3 копіі). Буду Вам надта ўдзячны.

Вы, рэдактар «Беларуса»,²⁹⁶ спадар Кіпель атрымаеце па адным прымерніку INFORMATIONSHFTE за 1986 г. Калі ёсьць «Slavonic Section» на ўнівэрсытэтах Лос-Анджэлесу, Сан-Францыска й Чыкага й Вы знаеце адрасы, дык прышліце мне іх. Ва ўсходніх штатах ЗША я абслугоўваю некаторыя ўнівэрсытэты й Кангрэсовую бібліятэку. Гэтым разам многа заащчадзіў на перасылцы. Паштовы ўрадовец парадзіў мне перасылаць бюлетэні як кнігі, бо гэта ж навуковая праца, а ня нейкая рэклама. Таму магу сабе пазволіць шырэйшую рассылку (35% меншыя расходы на марачкі, хоць гэтым разам адзін прымернік больш 250 грамаў — да 250 грамаў меншая стаўка).

Хіба напісаў даволі. Буду рад, калі Вы мне нейкую з маіх просьбаў палагодзіце — асабліва з адрасамі.

Бывайце здаровы, са шчырай пашанай,

Ваш Уладзімер Сенько.

P.S. Выступайце больш актыўна ў справе назначэньня рыма-каталіцкага япіскапа для беларусаў рыма-каталіцкага абраду. Трэба «пароць» польскае лобі ў Ватыкане — вытыкаць польскім япіскапам шавінізм. Яны ж супраць рыма-каталіцкага япіскапа ў БССР. Для «перахрыстаў»²⁹⁷ ёсьць «апостальскі візытатар», а для «сапраўдных» каталікоў — «фіга з макама» — як кажуць палякі.

²⁹⁵ Тут — падпісвацца.

²⁹⁶ У 1981—1995 гг. галоўным рэдактарам «Беларуса» быў Янка Запруднік. Міхась Міцкевіч — у 1954—1962 гг. У 1980-я гады ён адказваў за дасылку газэты за мяжу.

²⁹⁷ Маюцца на ўвазе грэка-каталікі (вуніяты).

ПАЧАТКІ Ў АМЭРЫЦЫ БЫЛІ ВЕЛЬМІ ЦЯЖКІЯ Й БАЛЮЧЫЯ

Тамара Стагановіч
(Тынтан-Фолс, Нью-Джэрзі)

*15 лістапада 1930 г.,
в. Нясутычы Наваградзкага пав. Наваградзкага ваяв.,
сёння Наваградзкі р-н Гарадзенскай вобл.*

Мае бацькі Аляксандар (Лявонавіч) Стагановіч і Марыя, з роду Карпуцэвіч Борыс, мелі сваю гаспадарку ў вёсцы Нясутычы, што за дзесяць кілямэтраў ад Наваградку. Сям'я складалася зь іх ды дзяцей: сыноў Аляксандра (Шуры), Лява ды дачкі Тамары. Шмат гадоў пазьней, ужо падчас нямецкай акупацыі, нарадзіўся яшчэ адзін сын, Юра.

Мае шчасьлівыя, хоць і кароткія, гады дзяцінства прайшлі ў гэтай цудоўнай вёсцы — Нясутычы. Пра саму назву гісторык-пісьменьнік Уладзімер Арлоў казаў, што, мажліва, яна паходзіць ад імя Нясутыч. Знайшла ў адной

Наталья Арсеньнева, Тамара й Марыя Стагановічы

кнізе ў гарадзкіх актах нейкага Нясутыча Заберазінскага з XV ст. у Наваградку. Ён і мог валодаць гэтымі абшарамі, дзе цяпер знаходзяцца Нясутычы. Мая Мама вельмі любіла нашую гаспадарку, вёску, людзей ды натхнялася іхнымі абрадамі, песнямі, звычаямі. Празь яе любоў да Нясутыч перайшла да мяне. Асабліва шчаслівым для мяне быў час, калі пад вечар Мама брала мяне за руку й мы ішлі ў вёску наймаць жнеяў. Там жа я захапілася малымі дзецямі, захацеўшы мець маленькую сястрычку.

Мама ведала ўсе абрадавыя песні: жніўныя, калядныя, велікодныя, шлюбныя. Іх яна сьпявала ды расказвала пра абрады: вясельля, хрэсьбін, заручынаў, а з каляднымі песнямі вучыла нас малітвам. Сьвяточны настрой Калядаў ці Вялікадня пачынаўся зь некалькіх дзён падрыхтоўкі да сьвятаў. Мама трымалася ўсіх царкоўных канонаў. Я помню, як перад сьвятам яна пякла булачкі-галушкі, якіх кожны мусіў зьесьці па 40 штук. Помню песні валачобныя падчас Велікодных сьвятаў, калядоўнікаў з запаленай

Марыя Стагановіч

зоркай, але асабліва падчас лета ды жніва — песні дажынкавыя. Помню, як жнеі дажалі нашае поле, як плялі вянок са збожжа ды кветак і далі мне, каб я яго несла, ды як мы ўсе гуртам ішлі з поля й сьпявалі «Дажалі жыццейка, дажалі...» Тата чакаў на ганку. Адна з жанчын пачала вершаваную пахвалу гаспадару, а мне сказалі пакласьці вянок Бацьку на галаву. Пад яблынямі стаялі сталы, поўныя ежы ды напояў. Усе сядалі й да ночы елі ды сьпявалі. Усё лета гучалі ды рэхам адбіваліся песні. Але былі й песні жалобныя, калі неслі пакойніка на могілкі. Тады балела сэрца, нават і па тых, каго я ня ведала асабіста. Адбываліся фэсты. На іх можна было пабачыць столькі вышытых ка-

шуляў, фартухаў, каляровых спадніц ды гарсэтаў! Тут мае вочы разьбягаліся!

Ляндшафт, на якім раскінулася вёска Нясутычы, гарысты. Сама вёска ляжыць у даліне каля рэчкі Смугоўкі (ці Дубоўкі). Усе двары й агароды — па-над рэчкай. Нясутычы досыць доўгія, каля двух кілямэтраў. Калі ехаць гасьцінцам з Наваградку або са Шчорсаў, дык вёскі не відаць — яна як бы хаваецца ў нізе абрыву.

У Нясутычах ёсьць яшчэ адна таямніца — валуны. Паміж нашым і дзядзі Валодзі полем, блізка дарогі, знаходзіліся два вялікія камяні. Яны ляжалі ў яме, зарослыя зельлем, кветкамі ды малымі кустамі. Да гэтых валуноў мы паціхеньку падкрадаліся пабачыць яшчарак, якія грэліся на сонцы. Гэта быў вельмі таямнічы, крыху страшны куток майго дзяцінства.

Непадалёк ад нашай гаспадаркі была капліца. Казалі, што яна пабудавана ў XVIII ст. Каля яе пахаваныя сыны апошніх уладароў маёнтку. Сюды мы — дзеці — прыходзілі цэлы травень на вячэрнія малітвы. З маёнтку прыходзілі старэйшыя жанчыны, запальвалі сьвечкі, і мы станавіліся на калені й сьпявалі рэлігійныя песьні. У капліцы вісіць вялікае расьпяцьце Ісуса Хрыста. Калі ў 1994 г. я, раненька ўстаўшы, пайшла да капліцы, убачыла карціну, якая мяне шакавала: галава Ісуса была пакрытая доўгім ручніком. І мне падумалася: «Гэта каб ён ня бачыў, што тутака натварылі». Чула ад людзей, што з прыходам большавікоў гэтую капліцу хацелі разбурыць некалькі разоў, але яна цудам ацалела.

Яшчэ адна асаблівасьць Нясутычаў — сажалка, у якой вада халодная, як лёд. Мы, дзеці, босыя, не маглі ўстаяць у вадзе, бо было пачуцьцё, што адмярзаюць пальцы. Крынічка выцякае з-пад гары, дзе стаяў маёнткавы дом. Ваду з гэтае крыніцы людзі цанілі як лекавую, мылі ёй вочы. Навокал былі сады, якія ледзь не спалучаліся зь дзядзькавымі і нашымі.

Вось якую парадку дала мне Мама, калі першы раз прыйшлі большавікі й сям'я нашая аказалася ў сьмяротнай небясьпецы: «Глядзі, якая прыгожая нашая хата, гаспадарка ў садзе. Запомні гэта ўсё на цэлае жыцьцё, дзе б мы ні апынуліся, куды б нас доля ні закінула». Мы стаялі на гары й уважліва, затаіўшы дыханьне, глядзелі на нашую гаспа-

дарку. Мы вярталіся ад крыжа на раздарожжы, на якім Мама кожны год перад Вялікаднем вешала вышываны фартушок, выконваючы свой абавязак перад Богам. І таму я, як мелася наведася Нясутычы ў 1994 г., баялася, каб ня зьнік той такі дарагі для мяне від нашае гаспадаркі...

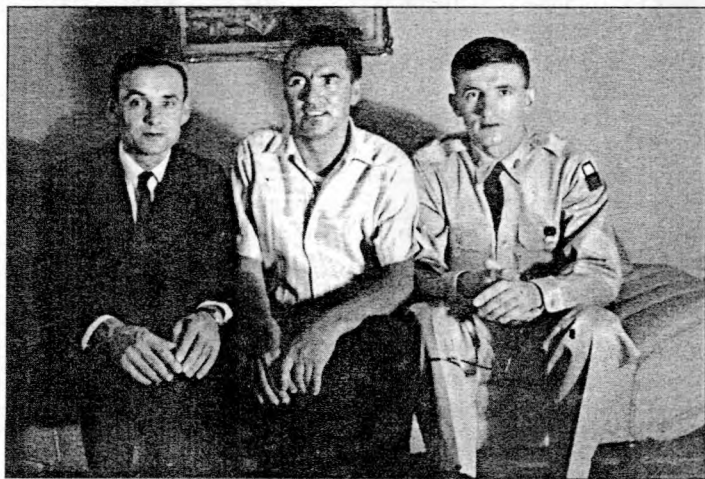
Мама вельмі любіла дзяцей, ды і ня толькі сваіх. Яна любіла зь імі гаварыць, жартаваць і частаваць. Зімовымі вечарамі сыходзіліся дзеці да нас, і яна вучыла нас танцаваць вальс. Мама нам казалася, што ўсе мы пойдзем у людзі, дык мусім умець танцаваць. Пад ейны сьпеў «Хвалі Дунаю» мы й танчылі. У наваградзкай школе брат Лёва раз дастаў першае месца ў вальсавым конкурсе.

Я ня памятаю, каб мае бацькі сварыліся. Мама ніколі не перашкаджала бацькавай палітычнай дзейнасьці. Яны быццам угадвалі думкі ды намеры адно аднаго. Паміж імі было вялікае каханьне. Едучы на фронт на Балканы, яны прысягнулі чакаць, што б ні сталася. І Мама, ня маючы лістоў ад Бацькі, чакала чатыры гады, хоць і хадзілі чуткі, быццам Тата забіты на фронце. Бацька заўсёды паступаў так, як яму падказвала хрысьціянскае сумленьне. Мама не пярэчыла. Таму й кажуць, што «за плячыма кожнага палітыка стаіць жонка». Падчас нямецкай акупацыі мы ўжо жылі ў Наваградку. Тата працаваў у Самапомачы, а таксама быў загадчыкам шпіталю, апекаваўся сіротамі. У Наваградак прыбывала шмат уцекачоў з усходу, у тым ліку шмат дзяцей-сіротаў. Аднаго дня Бацька прывёў маленькую дзяўчынку. Усе гэтыя сіроты былі з-пад Ленінграду. Дзяўчынка была нездаровая, крыху спараліжаваная й плаксівая. Яна нас не разумела, а можа й не магла гаварыць. Мама даглядала яе як сваю, хоць мела свайго маленькага Юрачку. Калі мы былі ўжо ў Амэрыцы, Бацька захацеў дапамагчы якой-небудзь сіротцы. Напісаў пра свой намер у беластоцкую газэту²⁹⁸, і яму хутка прysłалі імя адной дзяўчынкі, бацька якой быў інвалідам. Бацька зьвярнуўся да мяне, каб мы разам ёй дапамаглі. Апекаваліся ёй, ажно пакуль яна ня скончыла гімназію. І пазьней пісаў да людзей у Францыі й Бэльгіі, каб дапамаглі ёй атрымаць стыпэндыю ў Лювэнскім унівэрсытэце.

²⁹⁸ Напэўна, маецца на ўвазе беларуская газэта «Ніва».

Мой старэйшы брат Шура памёр у 1974 г. Яго жыцьцёвы шлях быў надта цяжкім. Ён быў цэнтрам нашага дзіцячага жыцця. Энэргічны, поўны ідэяў, кіраваў «войскам», заўсёды перамагаў, нават калі яму й закідалі, што «адносна вайсковага закону нумар такі-та» й перамог ён несправядліва. Паказваў нам розныя рэчы, каб мы самі маглі здагадацца, як яны тлумачацца. Напрыклад, вядзе нас да рэчкі й кажа: «Хто з вас намыліць ногі гэтай травой?» І рве траву. Мы ўсе мочым ногі й пачынаем церці травой. А пены няма... Мы расчараваныя. Тады свае ногі мочыць Шура, націрае травой, і ў яго поўна пены. Чаму? Пазьней ён сказаў мне, што намазаў ногі мылам раней, яно высахла, а калі намачыў — пайшла пена. Або вучыў нас, як зрабіць, каб кроплі крыві выступалі на скуры на руках.

Ад яго мы шмат вучыліся. Настаўнік нашае школы ў Нясутычах заахвочваў дзяцей вывучаць прыроду. Ён даваў Шуры лісты зёлак і кветак. Гэтыя зёлкі ўсе лекавыя: з адных зьбіралі толькі кветкі, зь іншых — лісьце, а зь іншых — карэньне. На паддашшы мы іх клалі на старую дзяружку ды сушылі. Потым неслі ў каапэратыў на продаж, купляючы на выручаныя грошы цукеркі.

Леў, Аляксандар і Юры Стагановічы

Найбольшай радасьцю былі заняткі маляваньнем. Не магла дачакацца Шуры. Ён тады ўжо вучыўся ў Наваградку, але ў нядзелю прыяжджаў дадому. Прывозіў новыя задачы для маляваньня, як, напрыклад, пэрспэктывы. Тады я цэлы тыдзень малявала дарогі, тэлефонныя слупы, чыгуначныя рэйкі, што зьнікаюць у далечыні, сыходзячыся ў кропку. Я заўсёды буду яму ўдзячна за ягоную цяроплівасьць ды талент. Пазьней, пасья вайны, будучы ў Баварыі, ён купіў мне алейныя фарбы й палатно ды вельмі сур'ёзна пачаў мяне вучыць імі маляваць. Ён жа сам марыў пра вучобу ў Празе, але вайна перарвала ягоныя мары.

У пачатковую школу я пайшла ў Наваградку. Усё было па-польску. Але вучобу я вельмі любіла, вучылася добра, з задавальненьнем чытаючы кніжкі. Наш настаўнік паляк пазычаў мне кнігі са свае бібліятэкі. Помню, як перачытвала раманы Сянкевіча «Quo Vadis», «Агнём і мячом». Мама вучыла, як шанаваць кнігі, а Шура й Лёва — як іх абкладаць прыгожай паперай, якую Шура прывозіў з Наваградку.

З прыходам у 1939 г. на нашу зямлю маскалёў-камуністаў жыцьцё нашае сям'і перагарнулася дагары нагамі. Найперш Аляксандра Стагановіча, пасла, пазбаўляюць права голасу. Калі Тага запытаў, за што, адказу не пачуў. Так ён, патрыёт Беларусі, пасол, які бараніў яе правы ў польскім сейме, раптам стаў неграмадзянінам, пазбаўленым голасу²⁹⁹. Для мяне, тады малага дзіцяці, гэта было незразумелым. Як гэта так: мы тут нарадзіліся, нашыя дзяды й прадзеда былі беларусамі, а раптам нейкі бандыт сілаю займае нашу Бацькаўшчыну й робіць з нас неграмадзянаў. Якім жа гэта правам?! Настаў час страху й перажываньняў. Пачаліся чуткі пра вываз у Сібір, пра «чорны варанок». Час замкнутага ў сабе жыцьця.

Бацька ўсё часьцей не начаваў у хаце. Пра гэта не гаварылася, але мы, дзеці, усё адчувалі. Мама сушыла хлеб, шыла кожнаму з нас торбы, клала ў іх цёплую бялізну, шкарпэткі, панчохі, шалікі, рукавіцы ды сухары. Пакінула на кухні на лаве са словамі: «Як толькі пастукаюць у дзьверы, кожны найхутчэй бярыце сваю торбу й апранайцеся».

²⁹⁹ Напэўна, маецца на ўвазе выбарчае права.

У наваградзкіх крамах раптам усё зьнікла. Усё павывозілі на ўсход. Людзі не маглі купіць ані цукру, ані солі, ані газы, ані мыла. Нічога! Палілі лучыну, каб асьвятляць хату. Зарганізавалі калгас. Бацька, як і шмат іншых мужчын, у яго не ўступіў. Нашую зямлю адабралі, а далі запусчаны кавалак за тры-чатыры кілямэтры ад хаты. Штовечар у калгасе адбываліся мітынгі. Спачатку Бацька хадзіў на іх з абавязку, потым перастаў. Нас вучылі ў школе: «нельзя верить в Бога», а мы адказвалі «льзя, льзя!»

Пачатак вайны я памятаю вельмі добра. Раніцай Тата й дзядзя Валодзя слухалі радыё. І калі пачулі, што Нямецчына аб'явіла вайну, дзядзька ўпаў на калені й з плачам дзякаваў Богу. Калі мы, дзеці, даведаліся, што нямецкія танкі ідуць на ўсход, пабеглі іх паглядзець. Мы мелі з сабой кубачкі, у якія зьбіралі чырвоныя дзікія трускаўкі. Адзін танк спыніўся, і жаўнер паказаў на ягады. Мы яму паднесьлі, ён высыпаў сабе трускаўкі, а нам даў цукру, якога за два гады бальшавіцкай улады мы ня бачылі. Спачатку немцы паводзілі сябе як джэнтэльмэны, а беларускае насельніцтва на гэта рэагавала з удзячнасьцю. Кожны ажыў духова, бо няма ані «чорнага ворана», ані страху перад вывазам у Сібір. Аднак хутка немцы ў Беларусі пачалі паводзіць сябе пазверску, ды ня толькі да жыдоў. У Нясутычах мы гэтага зьверства не адчувалі — немцы сюды не прыходзілі. Але чуткі пра іх хадзілі.

З партызанамі нам прыйшлося сустрэцца два разы. У 1942 г. Бацька жыў у Наваградку, а мы з Мамай заставаліся на вёсцы. Адною ночы стук у дзьверы й вакно — адчыняй! Мама паставіла каля ложку Лёвы табурэтку з бутэлькамі, паклала яму на лоб кампрэс і наказала яму рабіць выгляд, быццам ён хварэе. Адчыніўшы дзьверы, партызан пытае: ці гэта тутака жыве Стагановіч? Маці адказвае: «Не! Ягоная хата ў іншым канцы вёскі, я ўдава з трыма дзецьмі, вось сын вельмі хворы». Газы ў лямпе не было, Мама запаліла лучыну й трымала яе так, каб партызан не пабачыў добра Лёву. Яна вельмі баялася, што яго забяруць партызаны. Тут жа прачынаецца шасьцімесячны Юрчка. Я яго бяру на рукі, каб ён ня плакаў, ды выходжу надалей ад Лёвы ў сталовую. У гэты момант партызан раптоўна паварочваецца й руляй

вінтоўкі б'е Юрачку за вухам. Дзіця пачынае моцна крычаць, я стараюся яго супакоіць, а партызан ня ведае, што яму рабіць. Аднак хутка накіроўваецца на кухню, бярэ ўсё, што толькі хочацца, забірае шмат гаспадарскіх рэчаў і выходзіць з хаты. Праз вакно Мама бачыць, што яны пайшлі да дзядзькі. Хуценька сабраўшы самае неабходнае, мы пакідаем хату й гаспадарку.

Пераехаўшы ў Наваградак, вельмі сумавалі па Нясутычах. І кожную суботу прасіліся ў бацькоў, каб пусьцілі адведаць нашу хату. У ёй ужо жыла мая цётка з сынам. Зь вялікім ваганьнем нас адпусьцілі. Раптам нехта прыйшоў да дзядзькі і кажа, што ў вёсцы партызаны шукаюць дзяцей Стагановіча. Усе разгубіліся: што рабіць? Вырашылі, што пойдзем да гасьцінца, а на гасьцінцы сьмялей, скажам, што мы не зь Нясутычаў, а зь іншай вёскі. Ідзем да гасьцінца й бачым траюрадную сястру, што гаворыць з партызанам, які сядзіць на кані. Падыходзім да іх бліжэй і чуем: гэта дзеці з другой вёскі, вяртаюцца дадому. Як толькі мы адышлі далей, пабеглі, што было толькі сілаў, да Наваградку. Больш нам самім не хацелася бачыць сьмерць перад вачыма.

Жылі ў Наваградку ажно да выезду ў 1944 г. Я вучылася ў прагімназіі, а Лёва — у настаўніцкай сэмінарыі. Тут я адчула ўздым беларускасьці. На немцаў я не звяртала ўвагі, хоць яны разьяжджалі на матацыклах і аўта з бляндынкамі-полькамі. Дух «рагулеўцаў» надаваў веры ў незалежную Беларусь і дапамагаў школьнікам забыцца, што ідзе вайна.

Хоць Наваградак часта бамбілі ўвечары й ноччу, днём жыцьцё працягвала ісьці сваім нармальным шляхам. Я вельмі баялася бомбаў, таму разам з Татам спала ў бункеры. Гэта была неглыбока вырытая й прыкрытая дахам яма ў гародзе. Сёньня, калі я думаю пра гэты бункер, мяне бярэ страх, бо ўратаваць нас ад бомбаў ён ня мог. Але псыхалогічна бункер быў для мяне супакойваючым момантам.

Падчас нямецкай акупацыі жыцьцё стала небясьпечным, асабліва для маладых. Лавілі й адпраўлялі ў Нямецчыну да працы. Каб пазьбегнуць гэтае трагедыі, Шура, стрыечны брат і адзін палонны расеец, якога Шура прывёў да нас жьць, выехалі на работу. Калі Шура ехаў дадому ў адпачынак, у Варшаве яго арыштавалі ды кінулі ў канцэнтрацый-

Стагановічы. Сядзяць: Аляксандар (бацька), Юры й Леў Стагановічы; стаіць Аляксандар Стагановіч (сын)

ны лягер — прысуд быў вечны. Пазьней яго пераправілі ў лягер Дахаў, там мы яго знайшлі ледзь жывога. Яго моцна зьбілі за адну моркву, якую ён схаваў. Дастаў тубэркулёз. Адзін польскі лекар запрапанаваў Шуру быць ягоным памочнікам. Гэты лекар тройчы потым ратаваў брата жыцьцё. Калі вывоззілі сьмяротную калёну, лекар калоў Шуру ўкол, які павышаў тэмпературу, і Шуру пакідалі ў лягера. У 1945 г. Дахаў быў вызвалены амэрыканцамі, але напачатку нікога ня выпускалі — баяліся помсты над нямецкім насельніцтвам.

Летам 1944 г. мы выехалі з Наваградку канём

і возам з цэлай групай беларусаў. Верылі, што выяжджаем толькі на час, пакуль фронт ізноў не адыдзе на ўсход. Каля Ліды патрапілі пад бомбы. Быў жах. Рана ехалі каля муроў Лідзкага замку. Першы раз сутыкнулася з жахамі вайны — забітымі нямецкімі жаўнерамі каля чыгункі. Мама хацела закрыць мне вочы, але я была ў шоку ды злосьці, што дарослыя, разумныя людзі даходзяць да такога зьверства. Сустрэліся з «рагулеўцамі», што ішлі на фронт. У нашай вялікай групе было шмат сем'яў, што мелі сыноў у гэтым войску. Цяжка было глядзець на разьвітаньні бацькоў з сынамі.

У Горадні пераехалі Нёман і далей рушылі на захад. У Аўгустове папрадавалі коней, вазы — немцы назначылі нас на таварны цягнік, у адкрытыя вагоны, якімі вазілі скаціну. Па некалькі сем'яў у адзін вагон. Адное ночы Бацька збудзіў мяне, каб паказаць Мазурскія азёры. Ярка сьвяціў месяц ды

адбіваўся ў кожным зь іх. Тата памятаў гэты цудоўны вобраз прыроды, як вяртаўся з Францыі дадому пасля Першай сусветнай вайны. Зь ежай было дрэнна, ажно пакуль нам не дапамог Беларускі камітэт у Кёнігсбэргу. Атрымалі харчовыя карткі й пераселі ў лепшыя, закрытыя вагоны. Пасля досыць доўгай дарогі цягніком нас прывезьлі ў Бэрлін, ва ўкраінскі лягер уцекачоў. Тутака перажывалі й ангельскае, і амэрыканскае бамбардаваньне днём і ноччу. Тата стараўся дастаць пропуск для выезду. Аднак з Бэрліну нікога не выпускалі. Адночы выпадкова сустрэлі знаёмага яшчэ з Наваградку Янку Жамойдзіна, які дастаў нам білеты ды дапамог уціснуцца на цягнік. Ягоны малодшы брат жыў з намі, разам зь Лёвам хадзіў у школу.

Ехалі ў Аўстрыю ў лягер да стрыечнай сястры Ніны. У лягеры паведамлілі, што тая сям'я ўжо прызначана да баўэра. Падарожжа працягнулася, але радасьць ад сустрэчы была вельмі радаснай. Тату й Лёву нямецкі арбайтсамт прызначыў на працу ў вінаградніку. Калі ж пачаў набліжацца фронт на захад, мы ізноў рушылі ў блуканьне, вазам і канём. Напрамак нам даў гаспадар — ехаць па ягоных сьлядох. Але паўстала сытуацыя, што туды было забаронена ехаць, ды нас направилі ехаць у кірунку Дахаў. Куды мы й плянавалі... Малілі Бога, каб Шура быў жывы. Аднак да Дахаў мы не даехалі. Блізка быў фронт. Па дарогах ніхто ня меў права езьдзіць. Чакалі больш за месяц, каб дастаць дазвол ехаць канём і вазам. Я з Бацькам ехала два дні. Было страшна праяжджаць празь лес, бо былі выпадкі, што нямецкія жаўнеры ў лясох нападлі на людзей.

Уражаньне ад лягеру Дахаў было жахлівае. Перад баракамі ў полі гарэлі горы рознага добра з дамоў нямецкіх афіцэраў. Дым рэзаў нос і вочы. Пад'ехалі да брамы. Каля яе стаяць два амэрыканскія асілкі. Ведаючы крыху нямецкую мову, расказваю ім, што мы шукаем майго брата. І хочам, каб нас прапусьцілі ў лягер. У адказ чуем катэгарычнае «не». Што рабіць? Непадалёк бачым велічэзныя гароды й нізкія баракі. Тата вырашыў заехаць туды ды даведацца болей. Аказалася, што там жылі адны палякі, што абраблялі тыя гароды. Пакінулі ў хляве воз і каня, там жа пераначавалі. Бацька расказаў пра нашае гора, і тыя людзі паабяцалі адшукаць Шуру. Першы дзень прайшоў безвынікова. На другі

адзін з палякаў заходзіць у барак ды кажа: «Ваш сын жывы. Назаўтра яго пабачыце».

Але назаўтра Шура не прыйшоў. Мы з Бацькам стаім каля хляву, узіраемся ў далечыню, шукаючы Шуру. І раптам бачу худога высокага чалавека й сэрца падказвае, што гэта мой брат. Крычу Бацьку, што Шура ідзе, і мы разам са сьлязьмі на вачох бяжым да дарогі. Тыя хвіліны ператварыліся для нас у вечнасьць — я ня памятаю тых хвілін, калі мы абдымаліся й цалаваліся.

Шура сказаў, што мусіць вярнуцца ў лягер, але заўтра зранку прыйдзе і мы паедзем да Мама, Лёвы й Юрачкі. Ён вельмі ўсьцешыўся, што мае маленькага браціка, які нарадзіўся тады, калі Шуры ўжо не было дома.

Назаўтра Шура быў вельмі нэрвовы, бо баяўся сустрэць камуністаў зь лягера, якія захапілі ўладу й устанавілі камуністычны тэрор. Забівалі людзей, людзі зьнікалі бязь вестак. Тата як найхутчэй гнаў каня, каб зьехаць з галоўнае дарогі, што вядзе да Мюнхэну. Калі зьехалі з той дарогі, Шура запытаўся, а дзе ж Мама? Ня думаючы, Бацька адказаў: «Удома». Шура пачаў плакаць, паколькі падумаў, што яна засталася ў Беларусі. Расказаў пра жахі й тэрор у Дахаў, што рабіў НКВД. Вынікала, што амэрыканцы не ўваходзілі ў нутраныя справы лягера, а толькі ахоўвалі яго звонку. Пераначаваўшы ў баўэра пад нейкай страхой, мы рушылі далей у дарогу. Прыехалі, калі яшчэ не ўзышло сонца. Я ўскочыла ў хату, стаю на парозе й не магу сказаць ані слова, толькі сьмяюся. Схапілася са сну Мама, глядзіць на мяне й пачынае голасна плакаць. Прачнуліся й Лёва зь Юркам. А я ўсё крычу: «Ён жывы! Ён жывы!» Шура падбег да Мама, а Лёва кажа: «Юрачка, гэта ж твой брацік Шура». А Юрка глядзіць на яго й ня ведае, ці гэта праўда, — ня хоча прызнаваць. Забрала часу, пакуль яны пасябравалі. Крыху пазьней Шуравыя знаёмыя немцы думалі, што Юрка — Шураў сын, а ня брат.

Шура й Лёва ўладкаваліся працаваць на кухні. Шмат салдатаў гаварылі па-польску і давалі нам ежу. Асабліва мы цанілі абрэзанае вэнджанае сала з шынкі, на якой Мама смажыла рыбкі на маленькім вогнішчы, што распальвала на падворку. Часам жаўнеры прыносілі нешта салодкае, напрыклад фігі з шакалядам. Калі настаў час вучобы, Тата

вырашыў ехаць у Аўгсбург, дзе ўтварылася ўкраінская гімназія. Я ні за што не пагаджалася вучыцца ў нямецкай школе.

Мы затрымаліся за чатырнаццаць кілямэтраў ад Аўгсбургу ды паехалі запісвацца ў гімназію. Мовы ня ведалі, але людзі там былі вельмі ветлівыя. Так мы зь Лёвам сталі гімназістамі. Жылі ў лягеры, вучыліся, засвойвалі пакрыху мову, а на нядзелю прыяжджалі цягніком да бацькоў і Юрачкі. Шура, хворы на тубэркулёз, мусіў зьлегчы ў шпіталь. Раптам лягер у Аўгсбургу перавезьлі ў Фюсэн, у горы. Я так палюбіла

Стагановічы (зьлева направа): Юра, Аляксандар, Леў і Тамара. 1945 г.

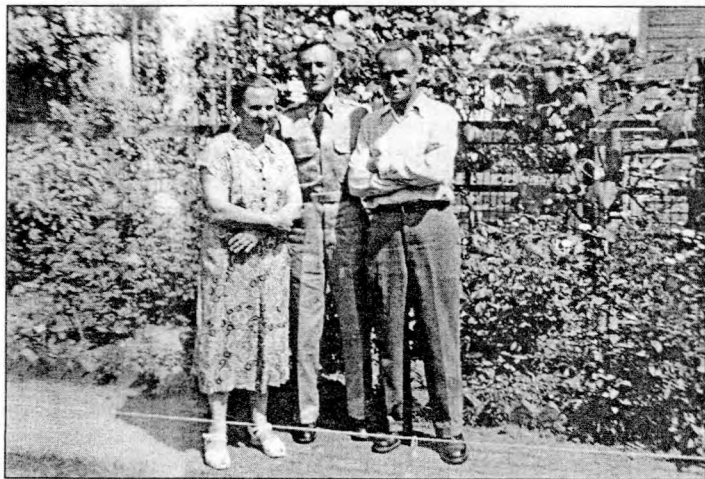
горы, што не магла імі нацешыцца. Акрамя гораў, адведвалі школай два замкі. Крыху пазьней гімназію перавезьлі ў Мітэнвальд, што за пятнаццаць кілямэтраў ад Гарміш-Партэнкірхену. Тамака за год Лёва атрымаў дыплём сьпеласьці й адразу паступіў у Марбурскі ўнівэрсытэт, на мэдычнае аддзяленьне. Шура, будучы ў шпіталі, вучыўся маляваньню ў украінца Біленькаго. У Нямецчыне Тата й Шура бралі ўдзел у беларускім жыцьці, шмат дапамагалі людзям з дакумэнтамі. Бацька перапісваўся зь дзейнымі беларусамі, удзельнічаў у зьездах, прычыніўся да ўтварэньня БАПЦ.

Перад тым, як я скончыла гімназію, маіх бацькоў і Юрачку перавезьлі ў Мітэнвальд. Тады людзі ўжо пачалі разьяджацца ва ўсе краіны сьвету. Мы ня мелі ані сваякоў, ані знаёмых у Канадзе ці ЗША, чакалі, што хтосьці з тых, хто прыехаў раней, зможа нас выпісаць. У Мітэнвальдзе Тата пасябраваў з айцом Барэцкім, а Лёва навязаў лучнасьць зь

ягоным сынам Барысам. Менавіта гэтая сям'я пагадзілася выслаць нам запрашэньне. Працу нам знайшлі на ўкраінскай «фарме» у штаце Нью-Джэрзі.

Ад'езд з Эўропы Бацька перажыў вельмі цяжка. Думаю, ён адчуваў, што гэта — назаўсёды... Ён марыў выехаць у любімую Францыю, дзе пражыў некалькі гадоў, пазнаёміўся з дэмакратычным, вольным жыццём, вывучыў мову. Ён казаў: «З Францыі я пешшу зайду ў маю родную, свабодную Беларусь». Але я вельмі хацела як найдалей уцячы ад жахаў вайны, ад руінаў, голаду. Так хацелася нармальнага жыцця, ціхага й спакойнага, атрымаць свой куточак. Я ня бачыла перспэктывы ў паваяннай Францыі. Урэшце Бацька ціха са мной пагадзіўся.

Пачаткі ў Амэрыцы былі вельмі цяжкія й балючыя. Хутка па прыездзе захварэла Мама. Лекар радзіў выехаць з гэтага вялікага, крыклівага Нью-Ёрку. Надвор'е ў траўні 1950 г. выдалася вельмі сьпякотным. Вуліца шумная, крыклівая, брудная, сьмярдзючая. Нават у нядзелю ня можна было паспаць, бо пуэртарыканцы мелі свае цэрквы ў кра-

Марыя, Леў і Аляксандар Стагановічы

мах, а іхны мэтад маленьня вельмі крыклівы. Дзьверы ж у цэрквы адчыненыя, гоман разьлятаецца па ўсім навакольлі. Выехалі мы ў *Cohoes*, што на поўначы штату. Было цяжка зняць кватэру — усе заняты. Некаторы час жылі ззаду маленькага рэстарану, але з часам нам удалося знайсці памяшканьне. Найбольшай цяжкасьцю для бацькоў было няведаньне ангельскай мовы. У тым веку, у якім прыехалі яны на чужыну, чужыя мовы даюцца надта цяжка. Для Мамы здавалася, што ўсе словы зьліваюцца ў адно, дык дзе ж пачатак, а дзе — канец?

Перад выездам у Амэрыку я падала заяву на стыпэндыю, хацела вучыцца мастацтву. А калі прыехалі ў Нью-Ёрк, прыйшоў адказ: стыпэндыю я атрымала ў *Western College Oxford, Ohio*. Але ж як туды дабрацца? Як пакінуць хворую Маму ды малага Юрку? Як Тата дасьць рады? Вырашылі падаць прашэньне, каб пакінулі маю стыпэндыю да наступнага году. Я была першай студэнткай-эмігранткай, якой гэты каледж даў стыпэндыю. Год пазьней паехала вучыцца, а тры гады пазьней сям'я пераехала ў Нью-Брансвік, штат Нью-Джэрзі. Тут бацькі ажылі сярод беларусаў. Няведаньне ангельскай мовы стала менш важным, бо іхным жыцьцём была сям'я, царква й беларуская грамада — Нью-Брансвік, Саўт-Рывэр і недалёкі Нью-Ёрк, дзе я скончыла Калюмбійскі ўнівэрсытэт, стаўшы магістрам мастацтва.

Я заўсёды хацела стаць мастачкай. Думаю,

Аляксандар Стагановіч з дачкой
Тамарай, выпускніцай *Western College
Oxford*. 1954 г.

Мама мела на мяне ўплыў. Я бачыла, як яна прыгожа вышывае, малюе, як у яе руках робяцца «цуды». Яна захапляла мяне прыроднымі краявідамі, зьвярамі, хатняю жывёлаю, увогуле прыгажосьцю жыцця. А калі я ўжо стаяла на парозе іспыту ў школе, яна мне вышыла на школьнай торбе твар дзяўчынкі — мая торба была ў школе найпрыгажэйшая. Я захаплялася карцінамі майго першага настаўніка, брата Шуры, калі ён зь сябрам браў фарбы ды ішоў маляваць прыроду. Я маю адну карціну, невялікую, якую я малявала пад ягоным доглядам. Гэта было ўжо пасья вайны ў Нямеччыне. У шкляннай чашы — архідэі. Думаю, тады я яшчэ й ня бачыла гэтых архідэяў, аднак з братавымі інструкцыямі карціна выйшла досыць добрай. Я дзіўлюся скамплектаванасьцю прыроды, яе прыгажосьцю, таямніцамі. Бачу ў прыродзе розныя настроі, гэтак як і ў чалавека. Калі мяне захопіць краявід ды я хачу яго намаляваць, дык я яго ўдыхаю — сэрцам, рукамі, розумам, усёй сутнасьцю. Можа таму й кажуць, што мастак аддае ў свой твор кавалачак душы. Дык як жа іх прадаваць, як разлучацца? У маляваньні найбольш уживаю алейныя фарбы, часам — акрылавя. Люблю таксама акварэль. Для вобразаў жывёлаў люблю ўжываць тэхніку гравюры ці пяро й чарніла. За адну зь іх атрымала залаты мэдаль.

Жывучы ў лесе, маю магчымасьць вывучаць жывёльны сьвет, птушак, чарапах, матылькоў і г.д. Вывучаючы, адчуваю сябе часткай агульнага Божага палатна. Калі вучылася ў Калюмбійскім унівэрсытэце, захапілася бізантыйскім стылем іконаў. Гэта быў адзін з праектаў маіх студый. Пазьней намалявала чатыры іконы ў беларускую царкву ў Кліўлендзе. Маімі любімымі мастакамі былі Бройгель, Эль Грэка, Турнэр і Ван Гог, а таксама Томас Моран. Вельмі люблю раньні стыль групы амэрыканскіх мастакоў, якія ўзялі на сябе заданьне паказаць чароўную амэрыканскую прыроду. Гэты стыль папулярны й па сёньня.

Большасьць свайго творчага жыцця я працавала сама для сябе. Мне не падабалася выконваць чужыя ідэі. Любіла ілюстраваць кнігі пра зьвяроў, дзьве ня толькі праілюстравала, але й напісала. Амэрыка — гэта ідэальная краіна для маляваньня. Столькі розных тыпаў прыроды! Таму, вандруючы па Амэрыцы, выбірала, адкуль і што маляваць для

Тамара Стагановіч (справа) на выставе ў Менску. 1994 г.

выставы «Амэрыка — мая Амэрыка». Яе я паказала ў Беларусі ў 1994 г. у Нацыянальным мастацкім музэі ў Менску.

У каледжы я была адарваная ад беларусаў. Калі ж пераехала ў Нью-Брансвік, брала ўдзел у царкоўным жыцці, сьпявала ў хоры, танцавала народныя танцы, выдавала на рататары моладзевы часопіс. Належу да БІНІМу. У 1970-х гг., калі рабілі беларускія фэстывалі, актыўна ўдзельнічала ў іх, расшуквала ў архівах малюнкi нацыянальных касцюмаў, ткала паясы. Зарганізоўвала ды брала ўдзел у розных выставах. Вяртаючыся да каледжу, хачу дадаць, што навучыла танцаваць «Лявоніху» амэрыканскіх дзяўчат, якія выступалі ў нашых нацыянальных касцюмах на вялікім сьвяце. Думаю, што я была першай студэнткай-беларускай, якая навучыла амэрыканцаў нашаму народнаму танцу.

Пра маіх бацькоў³⁰⁰

Мой Тата быў закаханы ў Беларусь і ня мог цярпець ані царскіх, ані польскіх, ані большавіцкіх, ані нямецкіх акупантаў. Ад шаснаццаці гадоў ён рабіў усё, каб ягоная Бацькаўшчына была незалежная, каб браты й сёстры беларусы жылі свабодным і заможным жыццём. Да канца свайго доўгага жыцця ён шчыра верыў у ідэалы 25 сакавіка і БНР. Ня мог пагадзіцца з прыгонам беларусаў польскім урадам. Думаў, што, будучы паслом у польскім Сейме, зможа абараніць народ. Ведаў, што яго, беларускага пасла, чакае пераслед, а нават і турма. Але адмовіцца ад кандыдатуры ня мог, гэта азначала б, на ягоную думку, здраду Беларусі.

Марыя й Аляксандар Стагановічы

Арыштоўвалі яго некалькі разоў. Людзі Наваградчыны абралі яго паслом, калі Бацька ўжо сядзеў у турме. Польскі ўрад мусіў яго, як пасла, вызваліць.

³⁰⁰ Успаміны, адмыслова дасланыя сп. Тамарай Стагановіч для гэтай кнігі.

Бацька ніколі ня гнаўся за багацьцем. Маленькі прыклад: прыяжджаючы з Варшавы ў Наваградак пераважна ў гандлёвы дзень, аказваўся ў акружэньні сялян, знаёмых і незнаёмых.

Яны скардзіліся на польскі ўрад, што за свае прадукты ня могуць купіць нафты, цукру, толькі пачак запалак. І Тата «пазычаў» ім грошы. Дадому прыходзіў з пустымі кішэнямі. Зь яго Нясутычы сьмяяліся ды казалі, што карову маеш, а іншыя яе дояць. А Бацька адказваў, што калі тыя людзі стануць багатымі, дык грошы яму аддадуць. Тата быў шчодры, добрага сэрца чалавек. Ён не хацеў узбагаціцца пасьольскімі грашыма, бо разважаў, што гэтыя грошы не ягоныя, а тых людзей, што яго выбралі. Калі ж прыходзілася ехаць у Варшаву, пазычаў грошы ў знаёмага жыда.

Польскі ўрад стараўся не дапусьціць беларускіх кандыдатаў у Сейм і Сэнат. Кожнаму, хто станавіўся кандыдатам, прышывалі камунізм. Стагановіча й судзілі як камуніста, ворага Польшчы. Асудзілі на шэсьць гадоў. Але камуністам Бацька ніколі ня быў і быць ня мог. А маскалі-камуністы ў 1939 г. адабралі ад Бацькі права голасу й назвалі яго польскім шпіёнам.

Першы раз я ўбачыла Тату аднойчы летам³⁰¹. Мы, дзеці, сядзелі, бавячыся ў садзе на траве. Падышла група людзей і стала каля нас. Адзін прыгожы, высокі чалавек кажа: «Гэта ж, напэўна, мая Тамарка!» Узяў мяне на рукі ды пачаў цалаваць. Я абняла яго за шыю ды моцна прытулілася: як жа цудоўна мець Тату! Хоць Мама нам казалі, што вазіла нас у турму на сустрэчы з Бацькам, але я іх ня памятаю.

Характарам Тата быў спакойны, заўсёды задумлівы, маўклівы, разважлівы, спагадлівы. Не любіў тых, хто вылазіць на самы верх, тых, хто ўзбагачаецца несправядлівымі сродкамі. Тых, хто разьбіваў беларускую супольнасьць, высоўваючы сябе наперад. Ад такіх людзей ён адварочваўся ды не падаваў ім рукі.

З нас, дзяцей, любіў пажартаваць, асабліва зь мяне. Калі наракала, што зупа загарачая, ён казаў: «Ты ж маеш вецер

³⁰¹ Тамара Стагановіч нарадзілася, калі Аляксандар Стагановіч сядзеў у турме.

пад носам». Я, нявіннае дзіцё, мацала пад носам: дзе ж той вечер? Аднаго разу, едучы ў Чарэшлю³⁰², уткнуліся ў канец дарогі. Конь стаў. Па абодвух баках — лес. Тата кажа: «Ну а цяпер куды?» Я са страхам гляджу на яго й думаю, як жа мой Тата ня ведае, куды ехаць?! Моцна баялася ваўкоў. Тады Бацька кажа: «Ну, няхай конь сам вырашае, куды ехаць — налева ці направа». Конь едзе направа, а Тата глядзіць на мяне й сьмяецца.

Разам я спытала Бацьку: «Тата, каго Вы найбольш любіце?» Ягоны адказ быў прасты: «Бацькаўшчыну-Беларусь, Бога, сям'ю». Я была вельмі незадаволеная адказам. Я хацела ведаць, каго ён найбольш любіць зь дзяцей — бо была ўпэўнена, што мяне!

Бацька быў вельмі строгі ў выхаваньні дзяцей, асабліва Шуры й Лёвы. Ён вымагаў ад нас ветлівасьці й пашаны да

Сям'я Стагановічаў. Сядзяць зьлева направа: Юра, Тамара, унучка Тамара, муж Тамары Аляксандар Кольба; стаяць зьлева направа: унук Аляксандар, Марыя, Леў, нявестка Ганна, Аляксандар Стагановіч-старэйшы

³⁰² Сёння вёска ў Наваградзкім раёне.

старэйшых, спагады да калек і хворых, вучыў дзяліцца з іншымі ды, барані Божа, не ўжываць дрэнных словаў.

Ён падкрэсьліваў важнасць адукацыі. Я цэлы час чула ад яго, што паеду вучыцца ў Сарбону, у Парыж. Казаў: «Пражаніцьбу й ня думайце, пакуль ня скончыце ўнівэрсытэты».

Мая Маці — Марыя Сьцяпанаўна Карпузэвіч-Борыс-Стагановіч (1898—1995). Ейны бацька — Сьцяпан Карпузэвіч: Тамаш Карпузэвіч ажаніўся з Настуляй Гаўрош зь Нясутычаў — і нарадзіўся сын Сьцяпан. Калі Сьцяпану было паўгоду, ягоны бацька памёр. Празь нейкі час Настуля ўзяла прымака Андрэя Борыса. Ён адаптаваў сына Сьцяпана. Той ажаніўся з Ганнай Стагановіч (ад бацькоў Ёсіпа й Марыі). Сям'я была бедная, таму Сьцяпан мусіў паступіць на службу да графа Храптовіча-Буцянёва. З малым Ясем сям'я выехала жыць у Косава. Там нарадзілі-

Марыя Стагановіч

ся Валодзя, Іван, Маня, Зоська ды Юзік. Сьцяпана падвысілі ды перавялі ў Мураванку. Першая прыгода Марыі ў Мураванцы — язда на вагоне, што развозіў каровам харчы па рэйках: «Не затрымалася й ударылася тварам у чырвоны цагляны ток. Заліўшыся чырвонаю юшкаю, нос раздвоіўся папалам. Вось мая першая няўдача, за якой пайшлі шмат іншых, бо я была сьмелая й вельмі цікаўная».

З малых гадоў Маці была на старане бедных і пакрыўджаных. Калі настаўнік Муха прыказаў Марыі вадзіць за нос старэйшую дзяўчыну Аўдолю па цэлай клясе, Марыя адмовілася, і за гэта настаўнік сказаў, каб ішла дадому й назаўтра прыйшла з бацькамі. Маці аддавала Аўдолі сваю ежу, бо тая мела толькі чорны мокры хлеб зь мякінай. Але потым, трэба адзначыць, той жа Муха дапамог Аўдолі па-

ступіць у сэмінарыю, хоць яе бацькі былі супраць таго, каб дачка далей вучылася.

Мая Маці была вельмі рэлігійнай, вучыла нас за паветам Божым, расказвала пра вялікую любоў Маці да дзіцяці. Расказвала нам казку пра маладую маму, у якой памерла яе першая дачушка. Уважліва слухаючы, мы плакалі разам з Мамай...

Калі Мама давала кожнаму з нас цукерку ці булку, мы ведалі, што сабе трэба пакінуць меншую частку, а большую аддаць братом. У Маміным гародзе ўсё расло як на дражджах. І яна заўсёды дзялілася з тымі, у каго глеба не радзіла. Мы зь Лёвам дапамагалі Маме ўвесь час у працы ў гародзе, слухалі яе парады, якую кветку й якога колеру дзе трэба пасадзіць.

Характарам Мама была жартаўлівая, вясёлая, ветлівая з кожным — сапраўдны дыплямат. Бацька меў супрацьлеглы характар.

Першы раз яны сустрэліся, калі Мама з Мураванкі зь сям'ёй ехала на вяселье ў Нясутычы. Пілі ў цёткі гарбату, частаваліся, і цётка паслала па Сашку, каб паставіў дзяўчатам грамафон. Маме было восем гадоў, а Бацьку — шаснаццаць. За некаторы час сям'я Карпузэвіч-Борыс пераяжджае ў Нясутычы, бо Бацька хоча набыць гаспадарку. Тамака сустрэчы Марыі са Стагановічам адбываюцца часцей, ён наведвае іх.

Потым выбухае Першая сусьветная вайна. Сашку бяруць у войска. Маня вучыцца ў Менску на настаўніцу прыкладнога мастацтва. Атрымлівае атэстат. Пачынае хварэць яе Мама. Маня едзе дадому. Брат Іван ужо на фронце. Найстарэйшы сын таксама ў войску. Радзіць Бацькам выехаць, бо над Нёманам будуць праходзіць зацяжныя баі. У Нясьвіжы сустракаюць Яся. Плянуюць ехаць да Валодзі ў Бабруйск. На станцыі галава сям'і даў жандарму 25 злотых, і той даў адкрыты вагон з паперамі, што ніхто ня можа ў яго заходзіць. Ехалі ў Смаленскую губэрню да знаёмага Яся, бо да Валодзі шляхі ўжо былі закрыты. Маці Ганна чуецца горш. Лекаў няма. Памірае.

З адпачынку прыехаў Аляксандар Стагановіч. Сьцяпан вырашае пераехаць у вёску Зубаба, каб было весялей дзецям. Прыехаў сын Іван з войска, але запозна. Ня мог перанесці сьмерці Мамаы ды раней выехаў назад на фронт. У хуткім часе гіне ад кулі.

Пры ад'ездзе на фронт Сашкі Бацькі дамовіліся чакаць адно аднаго, незалежна ад таго, як доўга. Вайна закінула Сашку ў Францыю, на Балканскі фронт ды ізноў у Францыю, дзе ён прабыў да 1920 г. Калі Бацька вярнуўся з фронту, у 1922 г. яны з Мамай ажаніліся. Калі Маня яшчэ была падлеткам, яе Бацька казаў сваёй Ганьне: «Вось Ганначка, каб гэта былі нашыя зяці — дочанькі растуць». Зь імі ехалі Сашка й Базыль. «Відаць, з таго часу той Сашанька стаў часцей хадзіць да нас, але я ня ведала доўга, што я яму «затрусіла» вочы», успамінала Мама Марыя. Аднак іхняя сямейная ідылія трывала нядоўга — польскі ўрад і паліцыя чапляліся да Стагановіча...

Калі Бацьку асудзілі на шэсьць гадоў [у 1928 г.], Маці засталася зь дзецьмі на гаспадарцы адна. Калі адведвала мужа ў турме, я пытала Маму, як яна не баіцца цёмнымі вечарамі ваўкоў ці сабак? А яна мне адказвала, што ведае супраць іх малітву.

Памятаю, як часта Маму клікалі на дапамогу хворым. І вечарамі, і ўначы. Яна ведала ад сваёй Мамаы лекавыя зёлкі, ставіла банкі ад прастуды. Людзі з хутароў прыяжджалі па яе, а назад яна ішла пешшу, празь лес, магільнік, дзе сапраўды шнарылі ваўкі. «Ішоў Пан Бог церазь вёску, не ўкусіў яго ані воўк, ані сабака...» — так пачыналася малітва да сьвятой Багародзіцы: вось Матчына вера ў Божую ласку.

Вярнуўшыся дамоў, Бацька ўбачыў гаспадарку занябнай. Думаючы пра гаротнае жыццё маткі, я ня ведаю, як я на яе месцы дала б сабе рады?

У Амэрыцы я часта гаварыла з Маці пра Нясутычы. Яна казалла мне: «Трэба мець кавалак сваёй зямлі, бо мая Мама таксама казалла мне, што калі маеш зямлю, дык ніколі ня будзеш галодная, заўсёды будзеш незалежнай». Я пытала, ці яна ўсё яшчэ перажывае па страчанай гаспадарцы. А яна мне: «Я дзякую Богу, што мае дзеці выйшлі з вайны жывымі. Я дзякую Яму, што мы ўсе здаровыя й блізка адзін аднаго. Мы маем дом, дах над галавой, ежы хапае — колькі

Марыя й Тамара Стагановічы

хочаш! Царква блізка, беларусы тутака вельмі ветлівыя, суседзі добрыя — дык што яшчэ трэба?»

З суседзямі яна неяк, напалову па-нямецку, размаўляла. Аднак не заўжды было паразуменьне. Яе суседка, амэрыканская беларуска, што не гаварыла на роднай мове, але была прыязная да Маці, разам прыходзіць да Мама, паказвае картачку, якую тая ёй даслала, ды пытае: «Хто ў мяне памёр?» Выйшла ж, што Мама даслала ёй тую картку з кветкамі, дзе было слова «Sympathy» («спачуваньні»), а Мама падумала, што гэта «сымпатыя».

Калі я скончыла ўнівэрсытэт, шукала работы ды магчымасьцяў выстаўляць свае творы, Мама мне казала: «Не

выпірайся нідзе сама, няхай людзі знойдуць твой талент і цябе ацэняць». А я думала, хто мяне тут, у хаце, знойдзе? Я ўжо ведала больш-менш пра галерэі ў Нью-Ёрку. А калі часам расказвала ёй пра несправядлівасць дачыненняў на рабоце, яна казала: «Калі цябе хто ўдарыць у левую шчаку — падстаў і правую». Гэта яе рэлігійнае выхаваньне. Хоць я ёй даказвала, што ніякі бізнэс не прымае сарамлівых, нясьмелых, нерашучых людзей.

Аляксандар Стагановіч нарадзіўся ў вёсцы Нясутычы ад бацькоў Лявона й Паўліны з дому Родзька зь вёскі Чарэшля. Бацька быў заможным селянінам. Памёр вельмі маладым, пакінуўшы жонку з трыма дзецьмі (два сыны й дачка). У гэтым жа годзе памірае дзед Тамаш Стагановіч і маленькі брацік Бацькі. Дзед быў удзельнікам паўстання 1863 г., і за гэта яго, падлетка, зьбілі розгамі. Калі памерла маці Паўліна, Бацька апякуецца малодшым братам і дзвюма сёстрамі ад другога шлюбу сваёй маці. У 20 гадоў яго ўжо выбіраюць старастам грамады Басінскага аб'яднання, якое складалася з васьмі вёсак.

У Баранавічах, працуючы ў сельскагаспадарчым складзе, знаёміцца са шматлікімі беларусамі. Там жа знаёміцца з «Нашай Нівай». Адведвае Фінляндыю зь сельскагаспадарчай экскурсіяй. Пакліканы ў царскую армію, у якой ня хоча служыць. Адмовіўшыся ад падафіцэрскай школы прапаршчыкаў, накіраваны на фронт. Пад Дзвінскім знаёміцца з Ігнатам Дварчаніным, разам зь якім 13 гадоў пазьней будзе выбраны паслом польскага Сейму ад беларускага народу³⁰³. У 1916 г. Стагановіча зь пяхотным палком адсылаюць зь Архангельску ў Францыю, а тады далей — у Салонікі. Там цяжка хварэе на малярню. На Балканскім фронце браталіся зь немцамі, а тыя клалі ў іхнія паштовыя скрыні газэту «Гоман», якая выдавалася ў Вільні. Быў загадчыкам куплі аўтамабіляў «Фіят» для арміі ды рабіў падарожжы ў Італію. Ягоны батальён (755 чалавек) адпраўлены ў Францыю. Аляксандар Стагановіч, украінец і армянін прысуджаны да расстрэлу за тое, што адмовіліся прышыць царскі сыяг

³⁰³ Маецца на ўвазе перадвыбарчы сьпіс нацыянальных меншасцяў (№ 16).

на рукавы мундзіраў. Іх ратуе прыезд у лягер генэрала Дэ Жувэнэля.

Едзе зь сябрам у Вэрсаль [1919], дзе адбываецца мірная канфэрэнцыя. Прачыталі адозву, каб беларускія жаўнеры запісваліся ў латвійскую армію. Паехалі ў Парыж, каб пагутарыць з Антонам Луцкевічам, Кастусём Езавітавым і Ладновым³⁰⁴. Даведаліся ад іх пра тэрор бальшавікоў і палякаў у Беларусі, пра тое, што жаданьне ўтварыць сваё беларускае войска здзейсьніць немагчыма.

1919 г. — францускі ўрад пачынае адсылку расейскіх войскаў у Расею. У Адэсе бальшавікі расстрэльваюць тых жаўнераў, што ня хочуць запісвацца ў Чырвоную Армію. У Марсэлі арганізуецца штаб рэпатрыяцыі. А. Стагановіч запрошаны быць кіраўніком гаспадарчага аддзелу.

1920 г. — Стагановіч вяртаецца ў Беларусь. У цягнікох Берасьце—Баранавічы й Баранавічы—Вільня пабачыў польскае зьверства да беларусаў. Знаёміцца з ксяндзом Абрантовічам, беларускім патрыётам. Той на кірмашох саромеў тых, хто цураўся сваёй мовы й гаварыў па-польску. Казаў, што неабходна ўсьвядоміць народ у значэньні акту 25 Сакавіка³⁰⁵.

³⁰⁴ **Яўген Ладноў** — беларускі грамадзка-палітычны дзеяч. Ад 1905 г. — сябра Баявой арганізацыі Беларускай партыі эсэраў. Браў удзел у рэвалюцыі 1905 г. Удзельнік Першага Ўсебеларускага Кангрэсу (1917). У 1918 г. удзельнік антынямецкага партызанскага руху ва Ўкраіне й Беларусі. Потым міністар ваенных спраў і міністар замежных спраў ва ўрадзе БНР. У 1919 г. узначальваў беларускую дэлегацыю на Парыскай мірнай канфэрэнцыі. У 1923 г. падвергнуты астракізму беларускімі дзеячамі за тое, што, жывучы ў 1921 г. у Варшаве, падтрымліваў кантакты з тэрэтычнымі ворагамі беларускай незалежнасьці Юзафам Пілсудзкім і Барысам Савінкавым. Зьехаў у Бэрлін, дзе канчаткова адышоў ад беларускага нацыянальнага руху. Заняўся дасьледаваньнем эўрапейскага масонства. Паводле Ўладзімера Міхнюка (1947—2004), у 1932 г. перадаў прэзыдэнту Гіндэнбургу пакет дакумэнтаў аб падрыўной дзейнасьці масонскіх ложаў у Эўропе.

³⁰⁵ **Фабіян Абрантовіч** у той час выкладаў у духоўнай каталіцкай сэмінарыі.

1922 г. — выбары ў польскі Сейм, ажыўленне беларускага руху, паўлегальныя сходкі. Інтэлігенцыя бярэ ўдзел у малой колькасці. Аляксандар Стагановіч прызначаны мучам даверу ліста нумар 16 у раёне Брольнікі³⁰⁶. У лісьце зацьверджаны Васіль Рагуля. Усяго ад беларускіх земляў былі абраныя адзінаццаць паслоў і тры сэнатары!³⁰⁷ У Сейме яны даводзілі правы беларусаў, дадзеныя ім на Вэрсальскай канфэрэнцыі. Аднак польскі ўрад выкрэсьліваў усе прывілеі для нацыянальных меншасцяў. Беларускія прадстаўнікі пераходзяць да апазыцыі, а моладзь уцякае ў БССР.

1926 г. — Пілсудзкі за падтрымку ягонага путчу нацыянальнымі меншасцямі ў Сейме дазваляе Беларускай сялянска-работніцкай грамадзе легальна праводзіць палітычную дзейнасць у чатырох беларускіх ваяводзтвах. Арганізуюцца гурткі «Грамады», у вялікай меры дзякуючы Рагулю. Закладаліся народныя дамы, бібліятэкі, тэатральныя паказы, палітычныя мітынгі. «Грамадоўцаў» падтрымлівалі жыды й татары ды нават некаторыя палякі-ўрадоўцы. Расейцы й янычары ваража ставяцца да грамадзкага руху. Наплывае шмат камуністаў-правакатараў пры савецка-польскай мяжы.

1927 г. — у ноч на 15 лістапада былі арыштаваныя 3854 асобы. Пачаўся тэрор: на сёлах зьдзіралі стрэжы з дамоў сялян, высыпалі збожжа на двор, выкідалі ежу з камораў. «Грамада» зьліквідаваная. Засталася толькі ТБШ (Таварыства беларускай школы), якое праводзіла далей нацыянальную працу³⁰⁸. Інтэлігенцыя пазашывалася, народу няма з кім

³⁰⁶ Вёска ў Наваградзім р-не, побач з Наваградкам і Нясутычамі.

³⁰⁷ **Паслы:** сацыял-дэмакраты Антон Аўсянік, Пётра Мятла, Браніслаў Тарашкевіч, Фабіян Ярэміч, эсэры Сымон Баран, Уладзімер Каліноўскі, Сымон Якавюк, незалежны сацыяліст Сымон Рак-Міхайлоўскі, хрысьціянскі дэмакрат Адам Станкевіч, беспартыйныя Мікола Кахановіч і Васіль Рагуля. **Сэнатары:** Вячаслаў Багдановіч, Антон Назарэўскі, Аляксандар Уласаў. Праўда, пазней Баран, Якавюк і Каліноўскі былі пазбаўлены мандатаў. Месца Каліноўскага заняў Павал Валашын.

³⁰⁸ На беларускіх нацыянальных пазыцыях стаяў таксама Беларускі Сялянскі Саюз (Васіль Рагуля, Браніслаў Туронак), які імкнуўся не супрацоўнічаць з БСРГ празь яе кантакты з камуністамі, Беларуская Хрысьціянская Дэмакратыя, іншыя арганізацыі. Аднак

радзіцца. У абарону сялян супраць польскага бюспраўя выступаюць у Сейме ксёндз Адам Станкевіч ды Васіль Рагуля.

Стагановіча выбірае Гарадачанская валасная рада сваім старшынём.

Канчаецца кадэнцыя Сейму й Сэнату выбараў 1922 г. Пачынаецца рух сярод сялянства, нелегальныя паседжаньні ў акруговай управе ТБШ у Наваградку (кіраўнік — Анастасі Аляшкевіч). Аляшкевіч выклікае Стагановіча ў Наваградак. Там яны сустракаюцца з Дварчаніным, зь якім Бацька ня бачыўся 13 гадоў. Дварчанін запрапанавуе кандыдатуру Стагановіча Аляшкевічу. Стагановіч згаджаецца стаць на першым месцы ў лісьце нумар 39 «Змаганьне»: Стагановіч, Язэп Гаўрылік, Павал Крынчык, Аляшкевіч, Лойка...

Камуністы, бачачы, што выбары прайграюць, пачалі заклікаць галасаваць за «Змаганьне». Палякі арыштоўваюць Стагановіча й Аляшкевіча. У той час ужо быў арыштаваны Рагуля. Правакацыя камуністаў была на руку польскай паліцыі. 11 сакавіка 1928 г. — А. Стагановіч выбраны паслом. «Змаганьне» атрымала 500 000 галасоў. 26 сакавіка 1928 г. Стагановіча звальняюць з турмы як выбранага пасла. Ён адразу едзе ў Варшаву.

Пасольскі клуб і «Змаганьне» пачалі гутаркі пра зьяднаньне ў адзін Пасольскі клуб. Пасольскі клуб: Фабіян Ярэмч³⁰⁹, Канстанцін Юхневіч³¹⁰, Павал Кару-

трэба ўлічыць, што БСРГ сапраўды была народнай партыяй, што аб'яднала больш за 120 тыс. чалавек. Паводле трапнага назіраньня, бяздарная сацыяльная й нацыянальная палітыка штурхала беларусаў да сацыялізму і камунізму.

³⁰⁹ **Фабіян Ярэмч** (1891—1958), грамадзка-палітычны дзяяч. Дэлегат Першага (1917) і Другога (1944) усебеларускіх кангрэсаў. Адзін з заснавальнікаў у 1925 г. Беларускага Сялянскага Саюзу, рэдактар газэты «Сялянская Ніва». Неаднаразова перасьледаваўся польскімі ўладамі. Падчас нямецкай акупацыі — бурмістар Барысава. Пасьля 1944 г. асуджаны за «супрацоўніцтва з акупантамі».

³¹⁰ **Канстанцін Юхневіч** (1896—1971), грамадзкі дзяяч. У сярэдзіне 1920-х — у Беларускам Сялянскім Саюзе. У 1928 г. арыштаваны польскімі ўладамі. У 1933 г. адзін з заснавальнікаў Беларускай Нацыянал-сацыялістычнай Партыі, супрацоўнічаў з часопісам «Новы шлях». У другой палове 1940-х рэпрэсаваны. Па вяр-

за³¹¹, Альбін Стэповіч³¹². «Змаганьне»: Аляксандар Стагановіч, Ігнат Дварчанін, Язэп Гаўрылік, Валынец, Грэцкі³¹³.

таньні зь лягераў жыў на радзіме, у Браславе. Загінуў у аўтамабільнай катастрофе.

³¹¹ **Павал Каруза** (1906—1988), грамадзкі дзяяч, кампазытар, адзін з кіраўнікоў Беларускай хрысьціянскай дэмакратыі, рэдактар газэты «Беларуская крыніца». У 1934 г. выехаў у СССР. У хуткім часе арыштаваны і на 13 гадоў высланы на Салаўкі. У 1947—1949 гг. жыў у Маладзечне. У 1949 г. паўторна арыштаваны і высланы ў Сібір. У 1955 г. паводле амністыі вярнуўся ў Беларусь. Ад канца 1950-х жыў у Вільні, працаваў дырыжорам Дзяржаўнага ансамблю польскай песьні Літоўскай ССР.

³¹² **Альбін Стэповіч** (1894—1934), грамадзкі дзяяч, кампазытар, рэгент беларускага хору пры касцёле сьв. Мікалая ў Вільні. У 1920-х выкладаў музыку ў Віленскай беларускай гімназіі, загадваў Беларускай друкарняй імя Ф. Скарыны. Адзін з заснавальнікаў Беларускага інстытуту гаспадаркі і культуры. У 1927—1930 гг. віцэ-старшыня БХД, выдавец «Беларускай крыніцы». У 1933 г. разам з Фабіянам Акінчыцам і Ўладзіславам Казлоўскім заснаваў Беларускаю Нацыянал-сацыялістычную Партыю, ейны ідэоляг.

³¹³ У 1928 г. ад рэвалюцыйна-дэмакратычнай арганізацыі «Змаганьне» былі абраныя пяцёра дэпутатаў. Усе яны пералічаныя вышэй. Чацьвёра — апроч Аляксандра Стагановіча — у 1932 г. паводле гэтак званага абмену вязьнямі выехалі ў СССР. У жніўні-верасьні 1933 г. усе яны былі арыштаваныя па справе «Беларуская нацыянальнага цэнтру» й асуджаныя да расстрэлу. Вышэйшая мера пакараньня замененая высылкай на 10 гадоў на Салаўкі і будаўніцтва Беларуска-Балтыйскага каналу. У 1937 г. прысуд перагледжаны і ўсе яны расстраляныя. **Іван Грэцкі** (1895—1937), грамадзкі дзяяч, удзельнік камуністычнага руху. У 1930 г. асуджаны палякамі на восем гадоў турмы. Выехаў у БССР у 1932 г., дзе й загінуў у 1937 г. **Язэп Гаўрылік** (1893—1937), грамадзкі дзяяч і пэдагог. Адзін з заснавальнікаў Радашковіцкай беларускай гімназіі і БСРГ. У 1928 г. узначаліў арганізацыю «Змаганьне». У 1920 г. асуджаны на дзевяць з паловай гадоў зьнявольненьня. У 1932 г. паводле абмену палітвязьнямі выехаў у БССР, дзе некаторы час працаваў у Наркомаце асьветы ў Менску. Арыштаваны 1 верасьня 1933 г. па справе Беларускага нацыянальнага цэнтру. Працаваў на пабудове Беларуска-Балтыйскага каналу. У 1937 г. прысуд перагледжаны й Язэп Гаўрылік расстраляны. **Флягонт Валынец** (1878—1937), у 1917—1918 гг. быў бурмістрам Вялейкі, у 1920-х

Была прапанова прыняць Я. Станкевіча, які сядзеў у радох BBWR — Biežpartyjny Blok Wieskich Rolnikow. Гаўрылік і

Пасол Аляксандар Стагановіч.
1928 г.

Грэцкі катэгарычна адмовіліся ад злучэння. Валынец пагадзіўся. Сам Станкевіч быў катэгарычна супраць уступа ў агульны клуб.

1928 г. — вяртаючыся з Варшавы, Стагановіч ізноў арыштаваны, бо сейм праз памылку не завесіў справы арышту перад выбарамі. Пасадзілі ў турму ў Горадні, а ў другой палове лістапада пасол Стагановіч перавезены ў Наваградак. Пачаўся суд. Яго й Аляшкевіча злучылі ў адзін працэс з камуністамі. Было шмат фальшывых інфарматараў, даносчыкаў, ілжэсведкаў. У абарону Стагановіча выступілі Рагуля ды Д. Аўчыньнікаў. В. Рагуля:

адным з актывістаў і кіраўнікоў Таварыства беларускай школы. У 1930 г. асуджаны польскімі ўладамі. У 1932 г. выехаў у БССР і праз год таксама прайшоў па справе Беларускага нацыянальнага цэнтру. Высланы на Салаўкі. У 1937 г. расстраляны. **Ігнат Дварчанін** (1895—1937), удзельнік Першага Ёсебеларускага Кангрэсу, пэдагог. У 1925 г. скончыў Праскі (Карлаў) універсітэт са ступенню доктара філзафіі (абараніў дысэртацыю «Францішак Скарына як культурны дзяця і гуманіст на беларускай ніве»). Вярнуўся ў Заходнюю Беларусь. Выкладаў у Віленскай беларускай гімназіі. У 1927 г. выдаў «Хрэстаматыю новай беларускай літаратуры». У 1928—1930 гг. адзін з кіраўнікоў «Змаганьня». У 1930 г. асуджаны на восем гадоў турмы. У 1932 г. выехаў у СССР. Працаваў у Камісіі па вывучэнні Заходняй Беларусі Беларускай акадэміі навук. У жніўні 1933 г. арыштаваны па справе Беларускага нацыянальнага цэнтру. Асуджаны да расстрэлу, які быў заменены 10 гадамі лягераў на Салаўкох. Потым працаваў на пабудове Беларуска-Балтыйскага каналу. У лістападзе 1937 г. асуджаны да расстрэлу.

«Калега Стагановіч ня быў, ня ёсьць і ня будзе камуністам... ніякія цёмныя сілы ня выведуць Стагановіча з незалежніцкіх шляхоў для сваёй Бацькаўшчыны, народу». У сваю абарону Стагановіч сказаў: «Кожны беларус, які з выбараў сваіх суродзічаў займае якое-небудзь становішча, ён зараней прыгатаваны апынуцца тут, дзе я сёння. Дзеля гэтага пры складаньні ліста № 39 «Змаганьне» ад беларускага народу я тады быў гатовы апынуцца тут. Гавару гэта дзеля таго, каб права, калі яно яшчэ ёсьць, узяло верх над тым бяспраўем, якое творыцца над нявінным беларускім народам».

3 сьнежня 1928 г. суд асудзіў Стагановіча, Аляшкевіча й Раманюка. Стагановіч заўважыў зьмену ў стаўленьні Гаўрыліка, Грэцкага ды Валынца да яго. Разам зь І. Дварчаніным адмаўляецца ад мандату. На месца Стагановіча ў сейм увайшоў Павал Крынчык.

Чэрвень 1929 г. Апэляцыйны суд пачаў разглядаць справу Стагановіча. З кастрычніка суд асудзіў Стагановіча на шэсьць гадоў зьявольленьня ды пазбаўленьня правоў на 10 гадоў. У кайданох яго адвезьлі на Лукішкі. Увосень 1930 г. Стагановіча пераводзяць у карны астрог у Грудзэндз. Тут ён прыйшоў да перакананьня, што польскі ўрад спэцыяльна стварае ўмовы, каб нацыянальныя меншасьці зрабіць камуністамі й тады паказаць перад краінамі Захаду, што Польшча змагаецца не з нацыяналізмам, а з камунізмам.

1934 г. Стагановіч звольнены з астрогу, прасядзеўшы ў ім пяць гадоў: «Перажыў супольна з народам ня толькі маральны, нацыянальны зьдзек, але й эканамічны».

1935 г. Польскі ўрад забараняе выстаўляць беларускіх кандыдатаў у сейм і Сэнат. Наваградчына байкатуе выбары. Стагановіч бярэ ўдзел у тайных сходах ТБШ у Наваградку.

1939 г. Бальшавікі пераходзяць Рыскую мяжу. Стагановіч пазбаўляецца права голасу. Вясковае галыцьба з чырвонымі плякатамі спатыкае кавалерыстаў-бальшавікоў. Робяць сход, у прэзыдыюм заселі ўсе тыя, што палілі цэрквы й грабілі сялян. Кожны вечар — мітынгі. Стагановіч змушаны хадзіць на іх, чытаць расейскую газэту.

1940 г. У Нясутычах створаны калгас «Шлях сацыялізму». З 185 двароў уступіла ў яго толькі 35 і 15 безьземельных. Стагановіч не ўступіў. У яго адбіраюць гаспадарку, даюць кавалак зямлі за чатыры кілямэтры, абрабляць яго могуць толькі члены сям'і. Калгасьнікі са злосьці робяць на Стагановіча данос. Пагроза вывазу ў Сібір. Сын Шура на лыжных спаборніцтвах парваў фізкультурны білет, кінуў яго пад ногі й выразіўся неадпаведнымі словамі. Над ім меўся быць суд 26 чэрвеня 1941 г. А 22 чэрвеня маскалі ўцякаюць на ўсход.

На другі дзень вайны — разбор калгасу «Шлях сацыялізму». За два дні перад пачаткам вайны сям'ю Стагановіча меліся вывезці ў Сібір.

Ліпень 1941 г. У вёску Куравічы былі запрошаныя па два чалавекі з кожнай вёскі Паўлам Сьвірыдам і Васілём Плескачом. Быў запрошаны й Стагановіч. Выбіралі старшыню воласьці. Кандыдаты — Стагановіч і Кушаль, селянін зь вёскі Басін. Стагановіч выбіраецца аднагалосна. Абавязкі старшыні: арганізоўваць паліцыю, унармаваць школы. Наваградак апанаваны палякамі, асабліва паліцыя.

Верасень 1941 г. Прадстаўніку гебітскамісарыяту задана пытаньне Стагановічам: «Народ, які выконвае ўсе павіннасьці, ёсьць у палажэньні акупацыі ці мае незалежнасьць ваеннага часу?» Адказ: «Мы на вашай зямлі знаходзімся некалькі месяцаў, магу заверыць вас, што Беларусь будзе мець аднолькавае месца сярод усіх народаў Эўропы».

1942 г. Стагановіч пераяжджае ў Наваградок. Аляксандар Орса запрапанаваў яму становішча павятовага старасты, але ён адмовіўся. Наваградзкі стараста Мікола Буляк прапануе становішча інспэктара самаўраду. Стагановіч пагаджаецца. Акрамя адказнасьці як інспэктара самаўраду, Буляк пакінуў яшчэ адказнасьць павятовага старасты Беларускай Самапомачы, адказнасьць якога пралягала на два вялікія дзіцячыя прытулкі.

Наваградок ня меў гарадзкой управы — падлягаў павятовай. З усіх гарадзкіх прадпрыемстваў немцы пакінулі гораду толькі шпіталь, які вельмі абцяжарваў бюджэт управы. Буляк назначае Стагановіча й загадчыкам гаспадарчага аддзелу.

1943 г. Стагановіч змабілізаваны ў БКА. Пакідае становішча ў павятовай управе БСП і прымае толькі акруговы БСП. Кіруе ім да апошняга дня выезду на чужыну.

1944 г. Стагановіч разам зь сям'ёй пакідае Беларусь.

1945—1946 гг. Стагановіч атрымлівае ліст ад А. Орсы з запрашэннем прыехаць у Рэгенсбург ды зарганізаваць урад БНР.

1946 г. Беларуска япіскапы ліквідуюць БАПЦ.

1948 г. Прэзыдэнту Міколу Абрамчыку і ўраду БНР неабходна аднавіць БАПЦ. Уладзімер Тамашчык дае згоду. Ён хіратанізаваны ў япіскапа БАПЦ. Стагановіч бярэ актыўны ўдзел у аднаўленьні БАПЦ.

Пару гадоў пазьней беларускую эміграцыю прызнаюць як асобную нацыю.

1948 г. Стагановіч мае намер выехаць у Францыю: «Я веру, што дэмакратычны сьвет хутка пакончыць са злом чалавецтва — маскоўскім камунізмам... Пакідаючы Эўропу, я перажыў найбольшы смутак у сваім жыцці, я лічыў сябе дэзэртэрам свайго народу, які пакінуў у найцяжэйшых абставінах нішчэньня беларусаў маскоўскім камунізмам». Марыў, што ў Амэрыцы зможа поўнасьцю ўзяць на сваё

Філарэт Родзька й Аляксандар Стагановіч у Іст-Брансвіку

ўтрыманьне япіскапа Васіля ды гэтым часткова зьняць віну перад народам, Бацькаўшчынай.

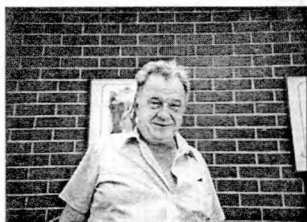
Уліўшыся ў грамадзка-палітычную працу, на ўсіх узроўнях змагаўся ў вольным сьвеце за правы беларусаў, адстойваў іх права на вольнае й незалежнае жыцьцё. Дзеля таго каб ахвярна змагацца за Бацькаўшчыну-Беларусь на працягу дзесяцігодзьдзяў, ён, відаць, і быў народжаны на гэты сьвет³¹⁴.

³¹⁴ Пра палітычную дзейнасьць Аляксандра Стагановіча хутка выйдзе кніга ягоных успамінаў пад рэдакцыяй Лявона Юрэвіча.

У ТАНЗАНІ І КЕНІ МЫ ПАЛЯВАЛІ НА ЗЭБРАЎ

Лявон Страпко (1926, Нью-Ёрк)

і Сьцяпан Страпко (1930, Саўт-Рывэр, Нью-Джэрзі)

Сьцяпан Страпко

Сьцяпан Страпко: Нарадзіўся я ў вёсцы Белін, што цяпер знаходзіцца ў Драгічынскім раёне, ля самага Дняпра-Бугскага канала. У маіх паперах пазначана, што нарадзіўся я ў 1930 г., аднак гэтая дата прыблізная: саветы забралі й, праўдападобна, знішчылі ўсе мэтрыкі. Бацька Сьцяпан і маці

Ганна паходзілі з-пад Драгічыну, зь вёскі Безьдзеж.

Бацька лічыўся асаднікам, бо атрымаў зямлю ад польскай дзяржавы. Жылі мы значна лепш, чым сёньняшнія вясковыя жыхары ў Беларусі. Вялі сваю гаспадарку, сумленна працавалі, карыстаючыся плодамі сваёй цяжкай працы. Ажно да таго дня, пакуль на тэрыторыю Заходняй Беларусі не прыйшла савецкая ўлада.

Лявон Страпко: Калі быць дакладным, жылі мы на асадніцкім хутары — хата й 20 гектараў зямлі. Мелі кароў, каня, авечак, сьвіней: было што есьці, але грошай, каб заплаціць дзяржаве падаткі, заўсёды бракавала. Да таго ж кожную вясну нашую зямлю заліваў гэты канал (на лодках плавалі), так што гінуў ураджай.

С.С.: Аднойчы ў лютым 1940 г., а 12-й гадзіне ночы, усю нашую сям'ю — маму, бацьку й шэсьць сыноў — разам з тысячай іншых людзей схапілі й прымуова павезьлі ў Архангельскую вобласць. Зразуме-

Лявон Страпко

ла, што ніякіх судоў-сьледстваў не было. Гэта тады не практыкавалася. Для саветаў наша сям'я была кулацкай, да гэтага «чырвоныя камісары» пэўне ж прыпомнілі бацьку грамадзянскую вайну, у якой ён ваяваў на баку «белых».

Жылі пад Архангельскам у драўляных бараках, у прасту нечалавечых умовах. Паміралі з голаду — з харчоў давалі нейкі рэдкі суп і трошкі хлеба. А працаваць бацьку й старэйшым братам прыходзілася да паўсьмерці — рэзали лес. Бацька тамака пад Архангельскам і памёр. Прастудзіўся й некалькі дзён правёў у бараку. Але «начальнікі» выправіць здароўе яму не далі, пагналі ізноў на працу. Папрацаваўшы яшчэ які тыдзень, бацька памёр. Там жа пайшоў на вечны супакой і мой брат Аляксандар, які меў можа адзін толькі год. Не жыве ўжо й брат Пятро. Малодшы за мяне Коля асеў у Чыкага, а старэйшыя Лявон і Раман — у Нью-Ёрку й Канадзе.

Л.С.: Ноччу 10 лютага ў дзьверы пастукалі людзі з вінтоўкамі: уставайце, мы перасяляем вас у іншую вобласць! Бацька тады ляжаў у ложку хворы, у [Першую сусветную] вайну ён быў атручаны газамі, меў слабае здароўе. Завезьлі да станцыі, закрылі ў вагоне й прывезьлі ў Сібір. Зімою ў тых бараках замярзали — на двары было -40°, а то й больш. Прыйдзеш раніцай перад працай на кухню — вялікая чарга людзей. Некалькі «паёк» атрымліваюць, і раптам вакно зачыняецца: больш няма! Прыходзіш з працы дамоў, нагрэеш вады ды й вып'еш яе з кавалкам хлеба. Хлеба спачатку давалі па 200 грамаў на чалавека на дзень, потым празь дзень, праз два... Так і жылі. А працаваць нам з Раманам прыходзілася па дванаццаць гадзін. Пілавалі на вуліцы дрэва на падпоркі для капальняў. Нашым «начальнікам» быў такі таварыш Мінін, думаю, што жyd. Ён усё бегаў ды крычаў: хутчэй, давай, давай! Раман яму кажа: выбачайце, Лявон мае толькі 14 гадоў! Той адказвае, што, маўляў, нічога зь ім ня зробіцца, няхай працуе.

С.С.: Потым на падставе міжнароднай дамоўленасці мы як былыя польскія грамадзяне атрымалі магчымасьць пакінуць Архангельск³¹⁵. Мой старэйшы брат Раман апы-

³¹⁵ Маецца на ўвазе пагадненьне паміж СССР і Польшчай ад 30 ліпеня 1941 г. і дамоўленасць аб стварэньні польскіх узброеных сіл на Ўсходзе.

нуўся ў шэрагах Арміі генэрала Андэрса, а мы ў ліку пяці тысяч беларусаў, украінцаў і палякаў праз палову сьвету накіраваліся ў Афрыку³¹⁶. Нашае доўгае падарожжа пралегла праз Узбэкістан, Казахстан, Кыргызстан, Аўганістан і Пакістан. Ступіўшы на кенійскі бераг, паехалі цягнуком далей углыб кантынэнта. Пасяліліся ў джунглях ва Ўгандзе, якая тады лічылася ангельскай калёніяй. Вырошчвалі афрыканскую бульбу, разводзілі курэй, елі бананы, мелі сваю краму, кашцёл — хадзілі ў яго й мы, праваслаўныя, бо мама казалася, што гэта «дом Божы, ён розьніцы паміж людзьмі ня робіць». Раз выяжджалі на найпрыгажэйшае возера Альбэрт, на другім беразе якога пачынаецца Конга. Жыцьцём жылі прымітыўным, аднак пасяля сібірскіх пакутаў глынулі свабоды, адчулі сябе вольнымі людзьмі. Жыхароў дзікіх афрыканскіх плямёнаў я ня бачыў бадай ні разу. Афрыканцы раз-пораз прыходзілі да нас у лягер, каб зрабіць тую ці іншую працу па заданьні ангельцаў. Пасяля цяжкай афрыканскай хваробы (я сам 6—7 разоў хварэў на малярыю), на якую пакутвала мая мама, нас перасялілі ў Танзанію, дзе куды лепшы клімат. Напэўна, найлепшы ў сьвеце. Там мы ўжо мелі праваслаўную царкву, якую збудаваў грэкі. Жылі на тэрыторыі Сафары, хто меў зброю — паляваў на дзікіх жывёл. Стрлялі афрыканскіх коз, пачаставаліся мясам зэбры — вельмі смачнае! Кожны меў кавалак зямлі, на якой вырошчваў што толькі хацеў, частка людзей працавала ў вёсках, дзе вырошчвалася гародніна. Я пару разоў дапамагаў людзям абрабляць гароды, за што атрымліваў нават пару капеек. Хадзіў да польскамоўнай школы. Часта ладзіліся танцы, круцілі кіно, зьбіраліся, гаварылі, выпівалі. Адным словам, жылі, а не выжывалі, як у Расеі.

Л.С.: Памятаю, нам кажуць: хочаце выехаць? Ну, канечне, ды няма ніякай розьніцы куды! Спачатку нас прывезьлі ва Узбэкістан, дзе фармавалася польскае войска й да якога далучыўся Раман. Потым апынуліся ў Краснаводзку (Туркмэнія), дзе стаялі пару тыдняў. Пару тыдняў прабылі й у Тэгеране. Завезьлі да Пэрсыздкага заліву. Ля месяцу жылі ў палатках у Пакістане. А ўжо адтуль на параплаве дабраліся да Афрыкі. Атрымлівалі ад ангельцаў ежу, частаваліся садавіной — добра жылі. Я часам выяжджаў у джунглі, піла-

³¹⁶ Як члены сем'яў жаўнераў Арміі Андэрса.

ваў дрэвы. У 1944 г. мяне прызвалі ў 3-і Польшкі корпус. Зьбіраліся мы ў Кеніі, дзе праходзілі падрыхтоўку. Палявалі. Як не застрэлілі казу, мусілі забіць збру, мяса якой варылі тры-чатыры гадзіны. Пару месяцаў чакалі на параплавы. Як плылі, паднялася страшэнная бура. Але нам удалося зьбіць дзве італьянскія падводныя лодкі.

Служыў я ў Палестыне й Эгіпце. Фронту там не было. Прывозіў-развозіў палонных немцаў, накіроўваў іх да працы, папраўляў сапсаваныя машыны й тэхніку. Маю здымак служэньня праваслаўнага япіскапа Савы (ён быў генэралам у войску)³¹⁷ для праваслаўных жаўнераў, якіх налічвалася каля пяцідзсяці. А звычайна службы ладзіліся ў пустэльні, у намёце. Праводзіў іх сьвятар [Усевалад] Яськоў — вайсковы капітан, які быў у 14-й танкавай брыгадзе. У 1947 г. у Эгіпце захварэў на запаленьне, шпітальным параплавам вярнуўся ў Эўропу, у Ангельшчыну. Звольніўся з войска й восем гадоў працаваў на фарфаравай фабрыцы. А Раман служыў у 5-м корпусе, ваяваў пад Монтэ-Касіна, быў паранены ў руку.

С.С.: У 1948 г. пераехаў у Ангельшчыну, у горад Лофбаро. Дзесьць гадоў зарабляў на хлеб на розных фабрыках. У маім акружэньні былі пераважна палякі, беларусы былі таксама, але незарганізаваныя. Так што беларускага жыцця, у адозьненьне ад тых жа Лёндану ці Манчэстэру, мы ў Лофбаро³¹⁸ ня мелі. У паваеннай Ангельшчыне жылося ня-

³¹⁷ Архіяпіскап Сава (Саветаў) быў шэфам праваслаўных вернікаў у 2-м Польшкім корпусе. На 1 студзеня 1945 г. праваслаўных там было 28 афіцэраў і 2136 шарагоўцаў. Да сваёй сьвятарска-япіскапскай кар’еры Сава (Юры Саветаў) быў прафэсійным ваенным. Скончыў Пецярбурскі корпус пажаў (1916). Затым — афіцэр у грэнадзёрскім палку, а ад 1918 г. — у Добраахвотніцкай арміі генэрала Дзянікіна. Вызначальнымі для яго сталі эміграцыя ў Югаславію (тады Каралеўства сэрбаў, харватаў і славенцаў) і сканчэньне тэалягічнага факультэту Бялградзкага ўнівэрсытэту (1922). У тым жа годзе Юры Саветаў быў пастрыжаны ў манахі, а ў 1925 г. атрымаў сьвятарскія пасвячэньні.

³¹⁸ Калі гаворка вядзецца пра горад *Loughborough*, то варта адзначыць, што за пару дзясяткаў кілямэтраў ад яго знаходзіўся Нотынгем з досыць моцным беларускім асяродкам, дзе дзейнічала ад сярэдзіны 1950-х да сярэдзіны 1990-х беларуская праваслаўная парафія сьв. Мікалая.

лёгка: зараблялі мала, харчаваліся па картках³¹⁹. Таму вырашыў пераяжджаць у ЗША, дзе жыцьцё было куды больш забяспечаным і стабільным. Дарэчы, у Амэрыцы да пачатку Першай сусьветнай вайны жыві мой бацька, які зь Нью-Ёрку й патрапіў у Эўропу на фронт.

Спачатку жыві у Нью-Ёрку, у раёне Бруклін. Аднак там зашмат крымінальнага элементу, таму ў 1969 г. вырашыў перабрацца ў «маленькую Беларусь», у Саўт-Рывэр. Далучыўся да парафіі сьв. Еўфрасіньні Полацкай, да якой належу й па сёньня, стараўся дапамагчы ў тым ці іншым пытаньні, што звязана з царквой. Мая жонка Таццяна — таксама беларуска, я зь ёй пазнаёміўся яшчэ ў Ангельшчыне. Маю двух сыноў. Сьцяпан — доктар мэдыцыны, а Коля працуе на дзяржаўнай фірме каля Вашынгтону. Вельмі добра ўладкаваныя.

Л.С.: У Амэрыцы я 37 гадоў адпрацаваў у банку. Спачатку прыбіраў, чысьціў, а потым атрымліваў розныя працы ў канцылярыі. Ажаніўся ў 1962 г. у Польшчы, мая выбраньніца — беларуска Надзея Пішч, яна памерла дзесяць гадоў таму. Маю двух сыноў. Андрэй — доктар мэдыцыны, а Лявон ужо пятнаццаць месяцаў як беспрацоўны. Ён працаваў у галіне рэкламы, быў звольнены. Абяцаюць-абяцаюць даць новую працу, але справа стаіць на месцы. Мушу дапамагаць яму грашыма, аддаваць усё, што ашчадзіў за 50 гадоў. Раней я прыходзіў тутакі на беларускія сустрэчы, але ўжо шмат гадоў, як мне падаецца, нічога беларускага ў Нью-Ёрку не адбываецца. Спатыкаю беларусаў толькі ў цэрквах, да якіх прыходжу на службы — ці то ў Расейскай зарубежнай, ці то ў беларускай, што ў Рычманд-Гіле. Там часам дастаю й беларускую прэсу.

С.С.: У Беларусі пасля развалу СССР я быў тры разы, адведваў і родныя мясьціны. Я хацеў ехаць яшчэ ў сярэдзіне 1960-х гг., аднак мяне тады папярэдзілі, што гэта небяспечна. Нягледзячы на тое, што пакінуў родную вёску, меўшы дзесяць гадоў, усё жыцьцё адчуваў жаданьне пабываць там ізноў — да роднага заўсёды цягне.

³¹⁹ Карткавая сыстэма была адменена ў Вялікабрытаніі толькі ў 1954 г.

ТУТ УСЕ ПЕРАСВАРЫЛІСЯ ПАМІЖ САБОЙ

Міхась Страпко
(Кліўленд, Агаё)

Нарадзіўся я ў 1918 г. на тэрыторыі, якая належала тагачаснай Расеі. Дзе дакладна — ня ведаю. У галаве круціцца назва Ворша, мо й там. Рэч у тым, што ў тыя гады мой бацька Барыс служыў у савецкім войску, быў капітанам, адказваў за харчовыя пастаўкі. А таму наша сям'я шмат падарожнічала, пераяжджала зь месца на месца. Так што мажліва, што ў той Воршы я пражыў якіх толькі пару дзён. Дзіцячыя й юнацкія гады я правёў у вёсцы Зарэчча, што ля Драгічыну, на Палесьсі. Бацька паходзіў менавіта з тых мясьцінаў, а маці Вольга з дому Стасевічаў — з Пружанаў. Як ні напружваю памяць, не магу ўспомніць чагосьці адметнага ў нашым Зарэччы — самае звычайнае сяло, у якім жылі працавітыя гаспадары. Ніколі ня чуў, каб хтосьці расказваў пра нешта беларускае. Настроі былі прапольскія, праўкраінскія

Рукапалажэньне дыякана Міхася Страпко ў сьвятары архіепіскапам Мікалаем (Мацукевічам). Кліўленд, 1981 г.

й... прапалескія. Так, беларускіх палешукоў, напэўна, можна вылучыць у асобную катэгорыю. За палякамі, скажу шчыра, жылі мы прыстойна, голаду ня ведалі. Бацька як устане раніцай з ложку — так яго цэлы дзень і ня ўбачыш, усё працаваў дзесьці. Як ім жылося пры саветах — ня маю паняцця. Амаль адразу, як тэрыторыя Заходняй Беларусі адышла да СССР, мяне змабілізавалі ў войска. Ані пісаць бацькам, ані атрымліваць карэспандэнцыю ад іх магчыма-масьці я ня меў. Як выехаў тады з дому, нічога пра сваіх бацькоў ніколі ня чуў... Меў пяць братоў і тры сястры. Сёстры яшчэ жывуць, адна — зусім блізка ад Зарэчча, у вёсцы Безьдзеж.

У 1940 г. усіх змабілізаваных у армію хлопцаў прывезлі на таварную станцыю ў Драгічын, дзе раней грузілі сьвіней. Наслалі ў вагонах саломы й павезлі нас у Пецябург. Адтуль пераправілі ў Кандалакшу³²⁰, што на мяжы зь Фінляндыяй. Вучылі нас вайскавай справе. У 1941-м выбухнула вайна. Нас пачалі рыхтаваць да адпраўкі на фронт. Аднак у адзін момант зьнік увесь наш афіцэрскі склад. Куды? Па сённяшні дзень ня маю паняцця. Застаўся адзін капрал, але й ён у хуткім часе зьнік. Мы засталіся сам-насам са сваім лёсам, галодныя й халодныя. Пачалі блукаць у невядомых кірунках у пошуках ежы. Назад ісьці было забаронена, пагражаў расстрэл. Ішлі тры дні й апынуліся ў Фінляндыі. Самі таму здзівіліся, бо ніякай мяжы не пераходзілі. Фінляндыя тады ўжо была акупаваная нямецкім войскам, і нас даволі хутка адлавілі й забралі ў палон. Прызнаюся, што немцы паставіліся да нас, палонных, вельмі салідна. Кармілі добра, ставіліся з павагай — нічога дрэннага не прыпомню. Рабілі мы пераважна розныя дробныя працы — чысьцілі, прыбіралі, мылі. Беларусаў у лягеры было трох, палякі нас увесь час называлі «кацапамі». Некалькі разоў выбіраліся ў Хэльсынкі, але, зразумела, пад наглядом немцаў.

У канцы 1944 г. немцы эвакуаваліся зь Фінляндыі ў Нарвэгію. Бальшыню палонных загрузілі ў параплавы, шмат хто тады загінуў у дарозе ад бомбаў. А невялікая частка палонных, я ў тым ліку, па зямлі суправаджалі кухню. Нем-

³²⁰ Поўдзень Мурманскай вобл. (Расея).

цы ветліва нас сустрэлі на станцыі, пажадалі «Вясёлых Калядаў», адзначылі, што ня трэба дзяліць людзей па нацыянальнасьцях — сьвята для ўсіх агульнае. Мне падабалася працаваць з гэтымі людзьмі, мне асабіста яны не зрабілі нічога дрэннага. Наадварот, здаралася, ратавалі нашага брата-беларуса.

У Нарвэгіі я не прабыў доўга: пасля капітуляцыі немцаў у вайне праз Чырвоны Крыж патрапіў у Нямеччыну, у беларускі лягер у Остэргофэне. Працаваў там пры кухні, сябраваў з усімі суайчыньнікамі й не назіраў такога жорсткага падзелу дьяспары на «крывічоў» і «зарубежнікаў». У нас моцна не сварыліся.

У ЗША я пераехаў у 1950 г., у Кліўленд, дзе беларусаў прымаў і дапамагаў уладкавацца Міхась Белямук. Некалькі гадоў працаваў краўцом. Потым уладкаваўся на фабрыку «Форд», дзе даставаў большы заробак. Адтуль і выйшаў на пэнсію. Яшчэ ў нямецкім лягеры хадзіў на царкоўныя курсы, вучыўся на дыякана. Браў удзел у пабудове царквы Жыровіцкае Божае Маці ў Кліўлендзе, быў першым царкоўным старастам³²¹. Людзі самаахвярна працавалі пры пабудове сваёй сьвятыні, укладалі ў яе вялікія грошы. Наша царква была бадай наймацнейшая на эміграцыі! Але тыя грошы ў будучыні й загубілі кліўлендзкае царкоўнае жыцьцё, прычыніліся да скандалаў, сварак і здрадаў. Цяпер тутакра распараджаюцца ўсім менавіта тыя, хто прыбраў да сябе сабраныя калісьці народныя сродкі.

У 1968 г. я быў высьвячаны ўладыкам Васілём у дыякана. На пачатку 1980-х пачаў моцна хварэць мітрапаліт Андрэй, рэдка прыходзіў на службы. «Удзячныя» прыхаджане выкінулі яго ня толькі з царквы, але й з кватэры³²² — ён мусіў зьехаць у Нью-Ёрк. Жонка плакала, маліла мяне, каб я ня лез на ягонае месца, казалі, што й мяне вышвырнуць.

³²¹ Рашэньне пра пабудову царквы было прынятае ў 1959 г., а праз год будынак быў высьвячаны.

³²² У расколе БАПЦ на прыхільнікаў мітрапаліта Андрэя (Крыта) і ўладыкі Мікалая (Мацукевіча) прыхаджане парафіі Жыровіцкай Божай Маці, дзе меў рэзыдэнцыю Андрэй (Крыт), узялі бок уладыкі Мікалая. І імкнуліся ўплываць рознымі сродкамі на 80-гадовага а. Андрэя.

Але я пачаў служыць, быў хіратанізаваны ў сан ярэя ўладыкам Мікалаем. Але жонка, на жаль, мела рацыю — у 2000 г. з прыходу выкінулі й мяне. Хоць усе гады маёй службы людзі кляліся мне ў сваёй вернасці, але насуперак сваім словам здрадзілі мне. Я пераважна служыў задарма, рэгулярна складаў на царкву свае грошы, але ў выніку застаўся ні з чым. З кліўлендзкімі беларусамі мяне, можна лічыць, сёння нічога ня звязвае. Я быццам памёр для іх: ніхто да мяне не тэлефануе, не спраўляецца аб справах — няма да каго прытуліцца. Я цяпер хаджу да ўкраінцаў. Калі рэдка каго й спатыкаю зь беларусаў, то выпадкова. Яны тут усе ўмудрыліся перасварыцца паміж сабой.

Са сваёй жонкай Натальляй я пазнаёміўся й ажаніўся ў Нямецчыне. Яна мая зямлячка, паходзіць з-пад Лунінца. Два сыны, Віктар і Валодзя, працуюць на фабрыках, на жыццё не наракаюць. Усе паваенныя гады я марыў пабываць у Беларусі, але баюся, што мяне палічаць там за ворага краіны, за дээртэра. Мо яны там думаюць, што я спэцыяльна ў палон здаўся. А мы ж ішлі-ішлі, перайшлі мяжу, ніякага фронту ня бачылі, увогуле дрэнна разумелі, куды й навошта ідзем, а тут — немцы. Я ня здраднік. Здрадзілі тутака ў Амэрыцы якраз мне. Свае, беларусы.

Я – АСТРОЎШЧЫК

Віталь Цярпіцкі
(Саўт-Рывэр, Нью-Джэрзі)

*3 лютага 1923 г., м. Івянец
Валожынскага пав. Віленскага ваяв.,
сёння Валожынскі р-н Менскай вобл.*

Віталь Цярпіцкі

Краявіды Івянца амаль сьцерліся ў памяці. Куды лепей памятаецца вёска Войцінава. Тут разьмяшчаліся царква й вялікі сьвятарскі дом, дзе жыла наша сям'я. Тата Антон быў сьвятаром, за царом яго выслалі ў Сібір і ён там працаваў лекарам. Мама (Зінаіда) казала, што ейная сям'я, Трацьцякі, мела далёкія сваяцкія сувязі з Трацьцяковымі — заснавальнікамі слаўтай галерэі ў Маскве. У бацькоў былі тры сыны й сястра — Ігар, Лёва, я й Тася. Празь некалькі дзесяцігодзьдзяў мама й Тася ўжо наведалі

мяне ў Амэрыцы. Гэта было яшчэ за саветамі. Мама тады было ўжо 80 гадоў.

У 1928 г. бацьку перавялі ў парафію Доры. Сьвятарская сядзіба была ля самай царквы на ўзгорку, унізе — багатая на рыбу й ракаў рэчка. Па другі бок ракі быў фальварак Кушалаў. У частцы хаты малодшага сына Вінцэнта Кушала Казімера — ён, узяўшы шлюб, аддзяліўся ад бацькоў — была трохклясная школа.

Неяк у Доры ўлетку прыехаў іншы сын Кушалаў Франц з жонкай. Сяляне казалі, што ён — кадравы афіцэр у польскім войску. Памятаю, як апранутыя ў прыгожыя сукенкі сяляне забаўляліся, разьбіваючы пракосы сена. Ніхто

тады ў вёсцы ня ведаў, што жонка афіцэра — беларуская паэтка Наталья Арсеньнева.

У адзінаццаць гадоў я скончыў чатыры класы школы, і бацькі адправілі мяне ў Вільню, дзе ў духоўнай сэмінарыі вучыўся старэйшы Лёва. З мамай абышлі ўсе школы — нідзе ня бралі на вучобу. Я быў сынам праваслаўнага сьвятара. Толькі па пратэкцыі знаёмага місіянера, айца Рагальскага, мяне прынялі ў расейскую школу. У першы год, ня ведаючы расейскай мовы, давялося шмат нацяпцеца — хуліганы ня раз падбівалі вочы, а я ня ўмеў біцца. Наступнае лета я шмат папрацаваў на гаспадарцы, навучыўся касіць, карчаваць пні. Добра вырабіў мускулы, і з пачаткам новага навучальнага году адпомсціў «героям».

У 1936 г. бацьку перавялі ў парафію Далматаўшчына за шаснаццаць кілямэтраў ад Міру. Рэчы везьлі праз Налібоцкую пушчу вазамі. Калёсы драўляныя й — каб лепей круціліся — тата змазваў маслякамі, на якія была багатая пушча.

Пасьля шостага класа я паспрабаваў паступіць у Наваградзкую гімназію імя Міцкевіча, але праз абмежаванасьць месцаў быў адкінуты. Пайшоў у Віленскую гімназію імя Пушкіна, да якой далучылі жаночую гімназію. Калі Вільня адышла да літоўцаў, я паехаў у Наваградак, дзе ўсё ж паступіў у гімназію. За саветамі тут пачалося выкладаньне расейскай мовы, і я быў адным зь нямногіх, хто яе ведаў. Часта прамаўляў на палітычных зьездах, браў удзел у спартовых спаборніцтвах, быў чэмпіёнам у лыжных гонках на 20—30 кілямэтраў, перамагаючы моцных савецкіх «байцоў».

Аднойчы выглядаю ў акно: савецкіх танкаў — не пералічыць! Жыхары Далматаўшчыны, якія рабілі цудоўныя сыры, кінуліся да жаўнераў: частуйцеся! Але тыя толькі адмахваліся, думалі, што нейкую бомбу падсоўваюць — аніводнага разу ў жыцьці сыру ня бачылі.

Карціна адступленьня савецкіх войскаў была жудаснай: хто як мог уцякаў. Кідалі па дарозе машыны, зброю.

Немцы напачатку з пашанай ставіліся да людзей, пакуль не пачаўся партызанскі гвалт — найгоршая зьява падчас вайны. Некаторыя савецкія байцы ў пачатку вайны заставаліся ў мясцовых жыхароў і, чакаючы заканчэньня вайны, пачуваліся шчаслівымі людзьмі. Іншыя на прапановы за-

стацца адказвалі: «Мы ідем освободжать матушку-Россию от жидов и коммунистов»... Калі пачалася партызанка, таго, хто застаўся, пазганялі ў лясы — і пачалася бяда. Памылка немцаў заключалася ў тым, што яны пайшлі па сьлядох «чырвоных», зьдзекуючыся зь беларусаў. Пры іншай палітыцы маглі знайсці ў іх вачох саюзнікаў.

Я спачатку працаваў настаўнікам 1—3 клясаў пачатковай школы, а ў 1942-м паступіў на III курс настаўніцкай сэмінарыі ў Нясвіжы. Там у маім жыцці й наступіў нацыянальны пералом: упершыню адчуў сябе сьведамым беларусам. Усё акружэньне, якое выхоўвала маладое пакаленьне ў нацыянальным духу, было беларускім. Сялянская моладзь хлынула ў Нясвіж (тут разам зь Якубам Коласам вучыўся й мой бацька), каб здабыць мажлівую на той час сярэдняю адукацыю. Калёны сяброў Саюзу Беларускай Моладзі, бадзёра маршыруючы па цэнтры гораду, магутнай песьняй ажыўлялі яго.

У пачатку чэрвеня 1944 г. скончыў сэмінарыю й задумаўся: што рабіць далей? У Менску якраз адкрылася афіцэрская школа, у якую масава запісаліся сэмінарысты. У тым ліку й я. 12 чэрвеня перад нясьвіскай ратушай, дзе месцілася сэмінарыя, пад гукі аркестру, які выконваў нацыянальны гімн, адбылося разьвітаньне зь сябрамі. На грузавікох даехалі да Гарадзеі, адтуль — да Менску цягнікамі. Але сталіца зрабіла непрыемнае ўражаньне: вакол Афіцэрскае школы было шмат зруйнаваных будынкаў. Курсанты школы падчас правядзеньня Другога Ўсебеларускага Кангрэсу³²³ ахоўвалі будынак гарадскога тэатру.

Яшчэ да ад'езду ў Менск прыехаў да бацькоў, каб, магчыма, у апошні раз іх убачыць. Мама, толькі мяне прымеціла, падбегла й кажа: «Сыноч, хавайся хутчэй! Прыходзіў па цябе Цыбульскі...» Гэта быў мой стары сябра зь Вільні, я вучыў яго знаёміцца зь дзяўчатамі. Цыбульскі шанаваў мяне

³²³ 27 чэрвеня 1944 г. Пастановы Другога Ўсебеларускага Кангрэсу пацьвердзілі тры ўстаўныя граматы Рады БНР (сакавік 1918 г.), зазначыўшы, што Беларуска Цэнтральная Рада на чале з Радаславам Астроўскім зьяўляецца перасмніцай традыцый 25 Сакавіка і выказьнікам незалежных памкненьняў беларускага народу. У 1925—1947 гг. Рада БНР фактычна бязьдзейнічала.

й прайшоў з партызанскім атрадам 35 кілямэтраў, каб і мяне далучыць да партызанаў. Раз прыйшоў — мяне няма, другі — зноў няма. Сказаў, калі ня будзе ў трэці, бацькі будуць збытыя.

Раніцою 28 чэрвеня 1944 г. прыйшоў загад пакінуць Менск. Напрамак — Вільня. Дабіраліся хто як мог. Праз тры дні сустрэліся на адной з ускраін яшчэ не кранутага вайною гораду. Зьведаў знаёмыя месцы, на Новым сьвеце спаткаў сяброўку з расейскай гімназіі. Мяне вельмі здзівіла, што Мілачка добра гутарыла па-беларуску! Увечары курсантаў пагрузілі ў таварныя вагоны. Ня ведаю чаму, але перавозілі нас з адной станцыі на другую. Раптоўна горад быў асьвечаны пражэктарамі, бомбы засыпалі ўсю чыгунку, паўсюды — крыкі й стоги параненых сяброў... Я кінуўся наўцёкі й дабег ажно да Парубанка — лётнішча за пяць кілямэтраў ад гораду. Уся Вільня была ў вогнішчы. Назад вярнуўся толькі пад вечар: забітых і раненых ужо прыбралі.

Выехалі на Коўна, пхаючы вагоны пад горку. Ад'ехаўшы колькі кілямэтраў, назіралі другі налёт на горад. Урэшце высадзіліся непардалёк Варшавы. Спаткалі варшаўскіх паўстанцаў, якіх вывозілі ў Нямеччыну. У пачатку жніўня ўсе беларускія вайсковыя адзінкі затрымаліся ў Прусіі ля Кёнігсбэргу. Прайшла чутка, што школу перакінуць на Балканы. Нам гэта спрыяла, бо думалі, што адтуль будзе лягчэй уцячы — тады ўсе разумелі, што Нямеччына вайну прайграе. Аднак загад быў зьменены: на Паўднёвую Францыю! Праз зруйнаваную вайною, патанулую ў попеле Нямеччыну даехалі да Бэзансону. Два дні ішлі пехатою каля швайцарскай мяжы. І тут новы загад: назад... у Нямеччыну.

Тут і пачалося масавае будаўніцтва плянаў, дзе й калі перайсьці да французскіх партызанаў. Гэтыя падзеі пад дыктоўку Кушала апісаў сябра афіцэрскай школы Кастусь Акула ў сваіх «Змагарных дарогах», якія трэба называць «Пашквільныя дарогі».

На трэці дзень апоўначы адважныя сябры пайшлі ў «наступ» супраць французскіх партызанаў. Баязьліўцы засталіся. Жажлівы гэта быў учынак з нашага боку. Спачатку ня мелі аніякага кантакту з французамі, але трэба было ратаваць жыцьцё. Хаваліся па лясох, вёсках. Голад, вошы. Урэш-

це ў вёску, у якой мы сядзелі ў вадзе пад трысьнягом, хаваючыся ад немцаў, прыйшлі амэрыканцы. Зь якой радасьцю мы сустрэлі жаўнераў ЗША! Нас накармілі, галава адурэла ад французскай сьлівовіцы. Але радасьць была кароткай: французы «прадалі» нас як палонных. У адной зь вёсак здабылі мы новую прафэсію: далакопы. Прызвычаліся, галоўнае, што засталіся жывымі. Праз тры месяцы, пераехаўшы на новае месца, нас далучылі да арміі Ўласава. Мы ведалі, што пасья вайны нас рэпатрыююць на «радзіму», таму як былыя грамадзяне Польшчы запісаліся ў Польскі корпус генэрала Андэrsa³²⁴.

Чатыры дні мерзлі на амэрыканскім параплаве, які з Марсэлю вёз нас у Італію. Падчас рэгістрацыі настаяў, каб мяне запісалі беларусам. Калі называў прозьвішча, падыходзіць фэльчар: «Як тваё прозьвішча? Цярніцкі?.. Сын сьвятара? Ты мяне не пазнаеш?» Аказалася, што гэты чалавек рабіў мне ў дзяцінстве прышчэпку ад воспы... Спаткаў я на вайне й іншых старых знаёмых. Быў у нашай вёсцы прафэсійны злодзей, які краў сыры. Ад палякаў ён адкупляўся грашыма, а саветы хутка «пасадзілі» яго на цягнік у Сібір. Ехаў я аднойчы па вайсковых справах. На кожным прыпынку пытаюцца: адкуль пан прыехаў? Калі ў чарговы раз адказаў, мне й расказваюць: «Ведаем твайго земляка, багаты чалавек!» Арганізавалі сустрэчу — во, гэта ж наш злодзей! Расказаў, што праз гандлёвыя махлярствы, прадаючы ці соль, ці віно, зарабіў столькі грошай, колькі іншым і ня сынілася. Я расказаў, што жывая ягоная жонка. З дапамогай Чырвонага Крыжа ён даслаў ліст. Тое ж зрабіў і я: бацькі даведаліся, які лёс напаткаў сына.

Мяне прыпісалі да школы падхаронжых. Прайшоў допыт «двуйкі»³²⁵, вельмі добра выказаўся аб паляках, бо на самрэч быў ім удзячны за тое, што выратавалі маё жыцьцё й жыцьцё сяброў. Праз два тыдні вучобы ў школе падхаронжых мяне звольнілі: бракавала адукацыі — гады навучаньня не пры польскім рэжыме не залічваліся. Абражаны

³²⁴ Тут — памылка. Армія Ўласава (Расейская вызвольная армія) ваявала на баку немцаў, 2-і Польскі корпус — у складзе брытанскай арміі.

³²⁵ Маецца на ўвазе польская контрвыведка.

У 2-м Польскім корпусе ў Італіі. Зьлева направа: Міхась Наўмовіч,
Мікола Арцюх, Віталь Цярпіцкі

й раззлаваны, мусіў вяртацца на фронт. Але ж разьнюхаў навіну, што на поўдні Італіі хутка будзе адчынены матуральны курс. Падгаварыў сяброў ад'ехаць як мага далей ад фронту. Пакуль вучыліся — вайна й скончылася. Вучыўся з намі й айцец Аляксандар Надсан.

Потым уладзіўся загадчыкам палявой праваслаўнай капліцы³²⁶ 7-й дывізіі. У чэрвені 1946-га наш корпус перавялі ў Англію. Пазнаёміўся там з багатай бязьдзетнай сям'ёй Джо Проктара. Яны прынялі нас з сябрам у сваім доме, дапамаглі знайсці працу. Так сталі мы хіба што першымі жаўнерамі, якія пачалі працаваць.

Пачаўся новы этап жыцця: зарабляючы ўласныя грошы, пачуваўся чалавекам, жыў у шыкоўных умовах. Пасля пераехаў у Брэдфард, каб заступіць на працу ў буйную тэкстыльную фабрыку. Там пазнаёміўся зь беларускімі патрыётамі, разам зь якімі падтрымліваў ангельскую беларускасьць. У эмігранцкай праваслаўнай царкве сустрэўся з

³²⁶ Яна адносілася да структураў Польскай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы.

прыгожай дзяўчынай Жэняй Ермалінскай, зь якой 14 кастрычніка 1950 г. узяў шлюб. Пераехаў жыць да Жэніных бацькоў, якія набылі добры дом у блёку. Грошы быццам зь неба сыпаліся, аднак у Англіі мы былі пазбаўлены ўсялякіх пэрспэктываў.

Наш добры знаёмы, айцец Мікалай Краўчанка, выслаў запрашэньне на пераезд у ЗША, і ўжо 21 лістапада 1950 г. на параплаве мы прыбылі ў Нью-Ёрк. Адразу паехалі ў Саўт-Рывэр, дзе існавала беларуская калёнія. Уключыліся ў беларускае жыцьцё, ад якога я не адышоў і па сёньня. Набыў цікавую, нестандартную дасьледчую работу ў хімічным адзеле буйной кампаніі, у якой адпрацаваў ажно 25 гадоў!

У 1954 г. нарадзілася дачка Леаніла, а ў 1956 г. купілі хату, шмат падарожнічалі па сьвеце — вельмі добра жылі. Аднак Жэня цяжка захварэла й 11 лютага 1991 г. памерла. Яшчэ пры яе жыцьці мы дамовіліся, што ў выпадку сьмерці аднаго з нас пазасталая асоба будзе шукаць новага партнёра для нармальнага жыцьця. Аднаму пасьяля столькіх гадоў сямейнага жыцьця быць дрэнна, пачуваецца воўкам у лесе. Завітаў нежак у Піцбург, дзе жыла аўдавелая дачка Мікалая Краўчанкі Іра Аўдзеі. Зь ёй і ейным будучым мужам Аляксандрам Аўдзеём я спаткаўся ў 1945 г. у Італіі. Вянчаў нас мой пляменьнік, япіскап Леў 5 верасьня 1992 г.

Кажуць — «астроўшчык»! Так, я стаў сьведамым беларусам падчас Другой сусьветнай, а гэта эпоха цалкам зьвязаная зь імем прэзыдэнта БЦР Радаслава Астроўскага. І сорам тым, хто здрадзіў нашаму адраджэнскаму руху! Бог ім судзьдзя. Я ўжо стары чалавек, але куды ад гэтай палітыкі схаваецца? Адыходзяць найлепшыя людзі, якіх мы хаваем на адзіных у сьвеце беларускіх могілках у Саўт-Рывэры. Але трэба цягнуць гэты воз далей. Прозьвішча абавязвае... Аднак пасьяля пабудовы царквы сьв. Еўфрасіньні Полацкай у Саўт-Рывэры, Беларускага грамадзкага цэнтру можна памераць спакойна. Афіцыйна ніякіх пасадаў у БЦР я не займаў. Адразу сказаў, што не зьбіраюся гуляць у салдацікі, як БНРаўцы. З адыходам Астроўскага эпоха БЦР скончылася. Я й Міхасю Зую³²⁷ радзіў паставіць кропку.

³²⁷ Прэзыдэнт БЦР у 1987—1995 гг.

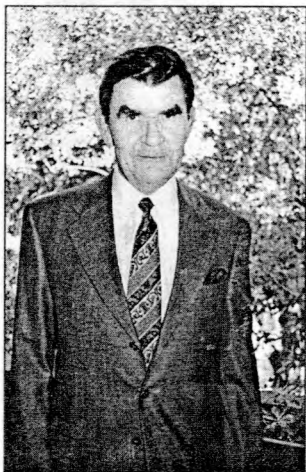
Captive Nation Walk in New York

Тыдзень Паняволеных народаў у Нью-Ёрку. У першым шэрагу злева направа: Жорж Навумчык, Мікалай Касьцюк; у другім шэрагу злева направа: Міхась Сенька, Раіса Станкевіч, Віталь Цярпіцкі, Антон Шукелойць, Аляксандар Міцкевіч

Што б ні здаралася, здавацца не збіраюся — як і дзесяцігодзьдзі таму, беларускай справе адданы цалкам. Дзякуючы нашым намаганьням, беларускай школцы пры царкве выгадавалася першае пакаленьне маладых беларусаў, якія гавораць і пішуць па-беларуску. Некаторыя загразьлі, як я кажу, у гэтым палескім балоце, якое аддзяляе нас, на вялікі жаль, ад украінцаў.

У ТЭХАСЕ БЕЛАРУСАЎ – АДЗІНКІ, КАЛІ НАОГУЛ ЯНЫ ТАМ ЁСЬЦЬ

Сьвятаслаў Шабовіч
(Эдынбург, Тэхас)

Сьвятаслаў Шабовіч

Нарадзіўся я ў 1932 г. на Мядзельшчыне, у маёнтку Марцінова, што месціцца між Рудзевічамі й Сваткамі. Мне часта прыпамінаецца наша прыгожая рэчка, у якой я з задавальненнем купаўся й вудзіў рыбу. Прыпамінаецца, на жаль, з сумам — мэлірацыя, якая разам з балогамі знішчыла гэтую рачулку. Зь непрыхаванай настальгіяй згадваю нашу чароўную прыроду, птушак, што сьпявалі нам свае звонкія песьні. Калісьці ў Марцінове стаяў палац Пілсудзкіх, але, калі бацька набыў гэтую маёмасьць, ён быў ужо спалены.

Захаваліся затое магілы аднаго зь Пілсудзкіх (ня ведаю дакладна, якога) і ягонай дачкі. Тэрыторыя Марцінова складала прыкладна два кілямэтры ў даўжыню й кілямэтар у шырыню. За савецкім часам, калі прыватную маёмасьць забрала дзяржава, Марцінова перастала існаваць — цяпер гэта частка Свагак. Грошы на набыцьцё цэлага маёнтку бацька Антон Шабовіч зарабіў на працах у Амэрыцы, куды ён выязджаў разам з братамі. Маці Галіна паходзіла з дому Дубягаў. Высокай адукацыі бацькі ня мелі, але бацька быў вельмі начытаны. Праўдападобна, скончыў сярэдняю школу. Па адукацыі ён быў, можна сказаць, прафэсійным гаспадаром. Гаспадарку мы мелі велізарную, былі, кажучы па савецку, «кулакамі», заможнай сям’ёй — у любую пару году бацька з маці мелі поўна працы, адпачываць не было калі.

Фаіна, Ніна й Сьвятаслаў Шабовічы

Бабка, бацькава маці, і маці гаварылі чыста па-беларуску, бацька мяшаў расейскія словы зь беларускімі. Але з самога дзяцінства я ведаў, што мая нацыянальнасьць — беларуская.

Я меў тры сястры, яны ўсе маладзейшыя за мяне. Фаіна, якая мела сямёра дзяцей, памерла тутакж ў ЗША. Сярэдняя, Ніна, жыве ў штаце Вашынгтон, яна — доктар мэдыцыны. Малодшая, Ірына, жыве ў Празе. Пры адступленьні на Запад разам зь сям’ёй нашага дзядзькі мы праяжджалі праз Чэхаславацкіну, і яе там прыняла адна сям’я. Саветы рэпатрыявалі Ірыну ва Ўкраіну, але пазьней яна дабілася права вучыцца ў Праксім унівэрсытэце, выйшла замуж і засталася ў Чэхіі назаўсёды.

Саветы, што прыйшлі да нас у 1939 г., кінулі бацьку ў турму. Празь некаторы час яго выпусьцілі адтуль, але не пасьпеў ён пачаць новае жыцьцё, як яго выслалі кудысьці ў Расею. Там ён запазнаўся з жанчынай, пераехаў зь ёй у Вільню, узгадаваў яшчэ трох дзяцей. Я маю зь імі перапіску, наведваў іх, як і сваякоў у Беларусі, кузэнаў у Польшчы, некалькі гадоў таму. Усю зямлю савецкая ўлада адабрала, зрабіўшы зь яе калгас. Немцы вярнулі нашую маёмасьць

назад, але ненадоўга — калі саветы вярнуліся на Беларусь, маёнтак назаўсёды перайшоў да дзяржавы. За часам акупацыі Сваткі й Рудзевічы ані партызаны, ані немцы ня знішчылі. А вось у нашым Марцінове партызаны папалілі ўсе будынкі, у тым ліку школу й царкву. Маму партызаны забілі ў лесе, калі яна вярталася дадому з адной з суседніх вёсак. У гушчары мядзельскіх лясоў яна знайшла вечны супакой — партызаны не дазволілі вывезці яе цела й пахаваць на могілках. Сястру Ірку забраў да сябе дзядзька Блізьнюк. Ніну — знаёмыя маці, што жылі блізу Крывічоў. А мяне й Фаіну прытуліла сям'я з Рудзевічаў, што часам дапамагала нам весці гаспадарку.

Немцаў за ўвесь час акупацыі я бачыў хіба толькі раз, калі хадзіў да школы, у той пэрыяд, калі нашая тэрыторыя была яшчэ вольная ад партызаншчыны. Каля Марцінова праходзіла дарога, якая спалучала Мядзел і Крывічы. Дык немцы й беларускія паліцыянты часта па ёй пражджалі, але ў Марцінова яны ніколі не завітвалі. Партызаны ж патрабавалі ад маткі, каб мы ўсе пакінулі маёнтак, але яна гэтага не разумела — чаму мы мусім зьяжджаць са сваёй зямлі? За што й заплаціла жыцьцём...

Наш дзядзька Іван Жарскі, муж мамінай сястры, быў праваслаўным святаром, меў прыход у Радашковічах. І калі ён зь сям'ёю адступаў на Захад, не пакінуў у бядзе й мяне зь сёстрамі. Па дарозе мы рабілі прыпынкі ў Вільні, Горадні, а на станцыі ў Беластоку нас раптоўна пакінулі.

Святаслаў Шабовіч — зьлева.
Міхэльсдорф, 1947 г.

Цётка вельмі нэрвалалася, бо горад тады страшэнна бамбілі. Яна дала пяць залатых царскіх рублёў немцу, і нам дазволілі далучыцца да грузавіка, што ехаў на Варшаву. Правялі тамака якіх два тыдні, пакінуўшы неспакойную польскую сталіцу, што рыхтавалася да паўстання. Выехалі адтуль на ўсход Чэхаславацкыні, дзе прабылі ажно да канца 1944 г. Потым праз Прагу дабраліся да Пльзеня. У Чэхаславацкыне, як я ўжо казаў, пакінулі маю малодшую сястру, а самі спыніліся ў баварскім Вайдэне. Жылі там у двох польскіх лягерах, затым перасяліліся ў Тырстайм да беларускага духавенства³²⁸. Пад апекай UNRRA жылося нам досыць добра, ад часовага кіраўніцтва мы даставалі ўсё неабходнае. У 1946 ці 1947 г., дакладна ня памятаю, я са старэйшай сястрой і кузэнам Валодзем (ён цяпер доктар псыхалёгіі ў штаце Мічыган) паступілі на вучобу ў Беларускаю гімназію імя Янкі Купалы ў Міхэльсдорфе. Там я ўпершыню патрапіў у чыста беларускае, нацыянальна-арыентаванае акружэнне. У адным бараку з намі жыла паэтка Наталья Арсеньнева, добра памятаю Масея Сяднёва, айца Мікалая Лапіцкага, што выкладаў у нас рэлігію. Нашыя дарогі зь сямействам Жарскіх часова разышліся. Яны пераехалі ў іншы нямецкі горад, а мяне зь сёстрамі прыдзялілі да дзіцячага дому. Дзядзька зь цёткай спадзяваліся, што такім чынам мы хутчэй дастанем магчымасьць эміграваць у ЗША.

У 1949 г. па гуманітарнай лініі мы патрапілі ў Нью-Ёрк, у раён Бруклін, дзе месціўся дзіцячы дом. Аднак доўга мы там не былі — нас адшукаў бацькаў брат Пётра, які забраў нас да сябе ў штат Масачусэце. Жылі мы ўсе разам, пакуль я й мае сёстры ня скончылі каледжы. Я пасля набыцця матуры яшчэ год правучыўся ў Бостанскім унівэрсытэце, але перарваў вучобу й запісаўся добраахвотнікам у амэрыканскую армію. Служыў у спэцыяльных войсках, што рыхтаваліся да псыхалёгічнай вайны. Я лічыўся лінгвістам, але асаблівай працы для мяне не знаходзілася — пераважна праводзіў час у бібліятэках за кнігамі. Якраз у той час разгарэлася антысавецкае паўстаньне ў Вугоршчыне [1956], але прэзыдэнт ЗША Аўзэнгаўэр яго не падтрымаў. Пасля служ-

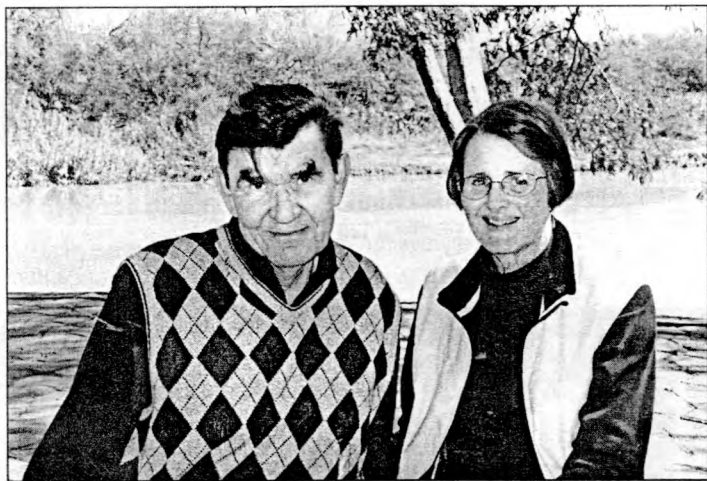
³²⁸ Тут жылі япіскапы Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы.

бы, што цягнулася два гады, пераехаў у штат Мічыган, дзе пачаў студыяваць адвакацкую справу. Але праз год зразу меў, што гэта — не маё. Пачаў сумяшчаць працу механікам у буйной кампаніі, што займалася вытворчасцю аўтаматаў для продажу напой і ежы, з набыццём адукацыі ў галіне бібліятэкарства — навучаньне было платнае, акрамя таго, трэба было сябе ўтрымоўваць. Улетку 1966 г. дастаў ступень магістра. Першую працу па спецыяльнасьці дастаў у найбуйнейшым унівэрсытэце Мічыгана, у якім на той момант вучыліся 42 тысячы студэнтаў. Увосень 1967 г. я пакінуў гэтую працу, пераехаўшы ў Тэхас і заступіўшы на працу ва ўнівэрсытэце ў Сан-Маркасе. Там жа, у Тэхасе, пазнаёміўся з маладой жанчынай Люсіль, амэрыканкай, якая ў будучыні стала маёй жонкай. Дарэчы, цікава, што паводле тагачасных законаў, муж і жонка не маглі працаваць у адным унівэрсытэце. У Сан-Маркасе я адпрацаваў прыкладна год з паловай. Заступіў на пасаду бібліятэкара ва ўнівэрсытэце ў штаце Вірджынія, але меў тамака праблемы з дырэктарам бібліятэкі і мусіў звольніцца.

Пару месяцаў затрымаўся ў прыватным каледжы, а затым знайшоў работу ва ўнівэрсытэце ў штаце Індыяна. Там пражылі дзесяць гадоў, жонка знайшла добрую прафэсарскую пасаду ў прыватным унівэрсытэце. Затым вярнуліся ў Тэхас, дзе я ўладкаваўся за большыя грошы ва ўнівэрсытэт гораду Эдынбург, што каля мэксыйскай мяжы. Сем гадоў пражыў там, а пасля ажно да выхаду на пэнсію працаваў бібліятэкарам і настаўнікам гісторыі ў сярэдняй школе.

Да беларускага руху ў Амэрыцы я далучыўся ў Дэтройце. Не скажу, што беларусаў тамака было вельмі шмат, але дзейных людзей хапала — той жа Пляскач, Кумейша, доктар Жылік ды інш. Існаваў аддзел БАЗА. Мы рэгулярна зьбіраліся, ладзілі розныя мерапрыемствы, акцыі, ездзілі на спатканьні ў цэнтар «Бэлэр-Менск», рабілі сустрэчы зь беларусамі Кліўленду.

У Тэхасе аніякіх кантактаў з паваеннай эміграцыяй я ня маю. Калі й жыве тутака хтосьці, дык гэта адзінкі. Дарэчы, мы з жонкай плянуем вярнуцца ў Мічыган, бліжэй да азёра, да прыроды. У Тэхасе ўсё ж занадта сьпякотна. Тут увогуле іншая Амэрыка, са сваімі традыцыямі. Гэта зразумела, калі ўлічваць бліzkую мяжу з Мэксыйкай і вялікую колькасць

Сьвятаслаў Шабовіч з жонкай Люсілу Мэксыцы

мэксыйканскіх эмігрантаў. Цяпер Тэхас даволі шпарка адбудуваецца, але шыкоўныя шматпавярховыя дамы, дарагія кварталы мяжуюць з забруджанымі ваколіцамі й цэлымі гарадкамі.

У МЭГАПОЛІСАХ Я ПАЧУВАЮСЯ ПА-САПРАЎДНАМУ ЎТУЛЬНА

Антон Шукелойць
(Нью-Ёрк)

1915 г.,

в. Якелеўшчына Ашмянскага пав. Віленскай губ.,
сёння Ашмянскі р-н Гарадзенскай вобл.

Антон Шукелойць. 2001 г.

Нарадзіўся я ў 1915 г. у вёсцы Якелеўшчына за дзесяць кілямэтраў ад Ашмянаў. Вёска, як і навакольныя, цяпер зруйнаваная саветамі. Мой бацька Антон удзельнічаў у расейска-японскай вайне, пасля яе заканчэння пэўны час жыў у Пецярбурзе, дзе разам зь земляком-беларусам меў бізнэс. У расейскай сталіцы бацька й спаткаў маю будучую маці, Бенедыкту з дому Пецюкевічаў з Браслаўшчыны. Ажаніўшыся, яны вярнуліся на Радзіму.

Колькі сябе памятаю, у нашай хаце заўсёды лунаў моцны беларускі дух: і дзед, і бацька, і маці былі сьведамымі белару-

самі. Яны й мне прывілі любоў да ўсяго беларускага. Дзед з двума братамі былі музыкантамі, яны нават зямлю ад графа Чапскага атрымалі як музыкі. Але зямлёй займаліся мала, бо ня мелі часу — былі занятыя на вясельях і вечарынах. Адзіны мой брат Франціш, настаўнік па адукацыі, у 1940 г. быў змабілізаваны ў Чырвоную Армію, прайшоў усю вайну. Па вайне ён працаваў дырэктарам школаў у Беларусі й Літве. За польскім часам жылі мы даволі заможна, мелі каля 20 дзесяцін зямлі. Бацька гандляваў лесам, зарабіў неблагія грошы ды купіў невялікі фальварак.

Адным суботнім днём бацька вёз коньмі дрэвы на продаж і спаткаў намесьніка дырэктара ашмянскай польскай гімназіі. Той спытаў: ці хоча, каб ягоны сын — я ў той час ужо скончыў пачатковую школу — працягнуў адукацыю. Ужо ў панядзелак я здаваў іспыты. Справіўшыся з усімі заданнямі, прыступіў да вучобы ў Ашмянах. З розных вучэбных дысцыплінаў больш за ўсё я сымпатызаваў лаціне, на якую не забыўся й па сёння.

Нягледзячы на тое што гімназія была польскай, у ёй прысутнічаў беларускі дух. Усе беларусы належалі да падпольнага гуртку, ідэйным правадыром якога быў вядомы сацыяліст Аляксандр Барановіч.

У 1935 г. я паступіў на аддзяленьне славянскай філіялегіі й этнаграфіі гуманістычнага факультэту Віленскага ўнівэрсытэту. Разам з калегамі й прафэсарам Машыньскім³²⁹ часта выяжджаў у беларускія вёскі, дзе мы запісвалі народныя песні, зьбіралі ўзоры ткацтва, разьбы. Мяне як этнографарыхтавалі да працы ў недзяржаўным інстытуце народнага промыслу.

Студэнтам я належаў да Беларускага Студэнцкага Саюзу ды два гады быў старшынём Таварыства прыяцеляў «Беларусаведы»³³⁰. Сьпяваў у беларускім студэнцкім хоры пад кіраўніцтвам Рыгора Шырмы, супрацоўнічаў з часопісам «Золак»³³¹, дзе друкаваўся таксама й Максім Танк. Той, хоць

³²⁹ **Казімеж Машыньскі** (Moczyński, 05.03.1887 — 30.03.1959), этноляг, мовазнаўца, гісторык культуры. Дасьледаваў беларускае Палесьсе, Наваградчыну. Аўтар працаў «Пра народную культуру паўднёва-сярэдняга Палесься», «Наваградчына ў этнаграфічных адносінах», «Усходняе Палесьсе» ды інш. Ад 1925 г. — намесьнік прафэсара й кіраўніка першай у Польшчы катэдры этнаграфіі славян Ягелёнскага ўнівэрсытэту ў Кракаве. У 1935 г. пераехаў у Вільню, дзе ўзначаліў катэдру этналегіі й этнаграфіі. У 1945 г. вярнуўся ў Ягелёнскі ўнівэрсытэт.

³³⁰ Навуковы гурток беларусаў-студэнтаў у Віленскім унівэрсытэце (1931—1939). Падзяляўся на чатыры сэкцыі: філялягічную, этнаграфічную, гістарычна-эканамічную, літаратурную. У розны час старшынямі былі А. Шукелойць, Вітаўт Тумаш, Хведар Ільяхэвіч.

³³¹ Часопіс меў падзагалолак: орган беларускай сацыялістычнай думкі (фактычна — орган беларускіх эсэраў). Выдаваўся нэрэгулярна ў 1933—1939 гг.

і быў па перакананьнях камуністам, падаваў свае творы ва ўсе віленскія беларускія выданьні.

Паводле палітычных прыхільнасьцяў, беларусы, якіх у Вільні пражывала ў 1930-я гады каля 20 тысяч, дзяліліся на тры асноўныя групы: сацыял-дэмакратаў, хрысьціянскіх дэмакратаў, я ж належаў да невялікага згуртаваньня эсэраў. Нашым лідэрам зьяўляўся Мікола Чарнецкі — гадунец Праскага ўнівэрсытэту, вельмі адукаваны й таленавіты чалавек. У 1944 г. яго забілі бандыты з АК пад Беластокам: выцягнулі з хаты, прывязалі калючым дротам да сасны... Эсэраўскіх поглядаў трымаўся й Сяргей Бусел — адзін з зачынальнікаў Слуцкага паўстаньня, арганізатар культурна-асьветніцкага таварыства «Папараць-кветка».

Не скажу, што віленскія беларусы — прадстаўнікі розных партый — жылі па-сяброўску. І ў жыцьці, і на старонках прэсы сварыліся даволі моцна. У 1939 г., калі Вільня была перададзена Літве, беларуская інтэлігенцыя паверыла абяцаньням камуністаў, у першую чаргу ў тое, што савецкая ўлада дапаможа беларусам, затэрарызаваным паякамі. Але амаль усе, хто клонуў на камуністычную прынаду, былі арыштаваныя й кінутыя ў канцлягеры.

Вялейскую беларускую інтэлігенцыю³³² згуртаваў вакол сябе Іван Клімаў, кіраўнік новае гарадзкой улады³³³. Аднак беларусаарыентаваная палітыка, якую быццам прапагандаваў Клімаў, пратрывала год. Цягам гэтага году я працаваў у Ашмянах, дзе займаўся арганізацыяй беларускіх школаў. Пасьпеў адкрыць амаль што 90, быў абраны дэпутатам у гарадзкі савет, дзе адказваў за асьвету й культуру, выкладаў у школе. Пасьпеў нават папрацаваць гарадзкім школьным інспэктарам.

³³² Пасьля перадачы ў кастрычніку 1939 г. Літве Вільні й часткі Віленскага павету з астатняй тэрыторыі Віленскага ваяводзтва была створана **Вялейская вобласьць**, што ўключыла ў сябе былыя Ашмянскі, Браслаўскі, Валожынскі, Вялейскі, Маладзечанскі, Пастаўскі, Сьвянцянскі паветы. Аўтаматычна цэнтар беларускага жыцьця зьмясьціўся ў невялічкую Вялейку, куды й пераехалі ацалелыя ад бальшавіцкіх рэпрэсіяў беларускія дзеячы.

³³³ Іван Клімаў (1903—1991) быў першым сакратаром Вялейскага абласнога камітэту КП(б) Б.

Антон Шукелойць. 1940-я гг.

Але потым камуністы паказалі сапраўдны твар, рэзка зьмяніўшы беларусізацыю на татальную русіфікацыю. У 1940 г. мяне кінулі за краты, прыпомніўшы й беларускія школы, і ранейшыя справы, той жа Беларуска-Студэнцкі Саюз. Спачатку я сядзеў у Ашмянах, потым — у Вялейцы, затым мяне перавезьлі ў Крупкі. Вызваліўся я з пачаткам вайны — мясцовыя жанчыны адчынілі дзьверы турмы, і ўсе вязьні паў-

цякалі хто куды. Я зь цяжкасьцямі дабраўся да Менску, дзе сустрэў калегу па ўнівэрсытэце Вітаўта Тумаша, які тады быў бурмістрам гораду. Сьпяраша мне было даручана весьці архівы менскага ЗАГСу, вялікая частка якіх была зьнічожана падчас бамбардзіроўкі гораду. Праца была надта адказнай, паколькі былі згубленыя важныя паперы. Затым прызначылі дырэктарам Гістарычнага музэю. Калі я заступіў на працу, музэй знаходзіўся ў жахлівым стане, кралі цэнныя экспанаты. Супрацоўнікі ці паразьбягаліся, ці загінулі пад кулямі. Застаўся толькі Габрыель В'ер, таленавіты мастак, спэцыяліст па іконах. Штодзённая руцінная праца па перапісе й захаваньні экспанатаў, частка якіх адносілася да агульнанацыянальнага скарбу (напрыклад, ікона Менскай Божай маці, што знаходзіцца цяпер у Катэдральным саборы), амаль не пакідала вольнага часу, аднак у музэі я апынуўся на сваім месцы — я ж вывучаў гэтую навуку ва ўнівэрсытэце! За ваенным часам для наведнікаў музэй быў замкнёны, але з экспанатаў раз-пораз ладзіліся адмысловыя выставы. Апроч таго, у маю кампэтэнцыю ўваходзіла й абарона сталічных помнікаў архітэктуры. Ніводная сакральная пабудова не была зьнішчана падчас нямецкай акупацыі. Пашкоджаныя будынкi мы з дапамогай новага бурмістра Вацлава Іваноўскага³³⁴ рамантавалі ці, як у выпадку

³³⁴ В. Іваноўскі быў прызначаны на пасаду бурмістра ў лістападзе 1941 г.

з касьцёлам на Залатой горцы, усімі магчымымі сродкамі прыпынялі працэс разбурэння. Нават у моцна пашкоджаным вайной Менску захаваліся ўнікальныя помнікі архітэктуры. Адзін зь іх — найпрыгажэйшая, у маўрытанскім стылі, сынагога, на месцы якой цяпер тэатар³³⁵. Кароткі час працаваў я й школьным інспэктарам у сыстэме БЦР, маім начальнікам быў Аўген Калубовіч. Жыў я ў Менску ў трох месцах: каля Акадэміі навук, у доміку для работнікаў друку, у вялікім доме на Ленінградзкай, 5 (ён стаіць і цяпер) і на вуліцы Ракаўская.

Вяртаючыся да асобы Вацлава Іваноўскага, адзначу, што ён вельмі добра ведаў Менск і карыстаўся пашанай сярод менчукоў. Людзі яго сапраўды шанавалі й любілі.

Гэта няпраўда, што яго забілі бальшавікі. Калі яны сапраўды хацелі б забіць Іваноўскага, зрабілі б гэта ў любы момант. Ягоная хата знаходзілася пад адкосам, які вёў да Татарскіх агародаў³³⁶, жыў без аніякай аховы — толькі служанка й сабака. Карацей, ідэальная мішэнь! Іваноўскі сваімі сьмелымі поглядамі ды дзеяньнямі надта не падабаўся немцам, за што й быў забіты. Лідэрскімі якасьцямі адрозніваўся ад іншых дзеячоў ксёндз Вінцэнт Гадлеўскі, кіраўнік школьнага аддзелу³³⁷, — вось дзе была велізарная фігура! Яго таксама забілі немцы. Увогуле ж, насуперак савецкім стэрэатыпам, за акупацыйным часам у менскіх урадавых арганізацыях працавалі людзі розных нацыянальнасьцяў (у тым ліку жыды) і розных палітычных поглядаў. Так, аддзелам гаспадаркі кіраваў у будучыні першы прэзыдэнт камуністычнай Польшчы, перакананы камуніст Баляслаў Берут. Ці той жа Юльян Саковіч, які ў студэнцкія часы захапіўся тэорыяй камунізму, працаваў у паліцыі й Беларускай Народнай Самапомачы. Праўда, за неаднаразовыя патрабаваньні спыніць паленьне вёсак немцы рукамі Арміі Краёвай зьнішчылі Саковіча ў Лідзе³³⁸. Дарэчы, Саковіч быў маім напарнікам у Беларускай Незалежніцкай Партыі. Я да яе

³³⁵ Нацыянальны драматычны тэатар імя Горкага (былы — Рускі тэатар) на вуліцы Валадарскага.

³³⁶ Сёньня раён праспэкту Пераможцаў (каля Палацу спорту).

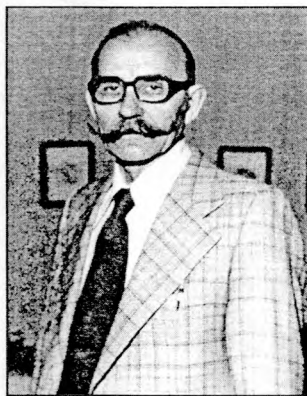
³³⁷ Маецца на ўвазе Галоўны Школьны Інспэктарат.

³³⁸ Ю. Саковіч быў забіты ў Васілішках Лідзкай акругі.

належаў, але вялікіх функцый ня меў, маючы зашмат цывільнай працы. Перакананы, што самі ж немцы, а не камуністы падполья, забілі й Вільгельма Кубэ — чалавека, які шмат чым дапамог беларускай справе. Пад кіраўніцтвам эсэсаўца фон Готбэрга, што заступіў на яго пасаду, прэзідэнту БЦР Астроўскаму было надзвычай цяжка штосьці рабіць, бо Готбэрг не спрыяў беларусам. Затое сымпатызаваў палякам, дапамагаючы той жа АК у яе чорных справах. Астроўскага, чалавека адукаванага, што валодаў некалькімі мовамі й свабодна адчуваў сябе сярод немцаў, можна паважаць ужо за тое, што ў такіх умовах узяўся за працу. Ён быў адзіны, хто пагадзіўся заняць такую небяспечную й праблемную пасаду! Астроўскаму найбольш часта закідаюць ягонае віленскае супрацоўніцтва з палякамі. Аднак пры гэтым трэба разумець, што сваімі добрымі стасункамі з польскімі ўрадамі Астроўскі даваў дарогу ў жыццё нашым студэнтам, якім трэба было ўладкавацца на працу ў дзяржаўныя ўстановы.

Браў удзел я і ў падрыхтоўцы II Усебеларускага Кангрэсу. Мне даручылі правесці выбары дэлегатаў у пяці раёнах беларускага Палесься. Чарговая бальшавіцкая брахня, што дэлегатаў быццам прызначалі — іх выбіралі самым што ні ёсьць дэмакратычным шляхам. Яўхім Кіпель прасіў мяне, каб я зрабіў даклад аб становішчы ў Заходняй Беларусі, але я катэгарычна адмовіўся. За мяне гэта зрабіў Аляксей Анішчык-Чэмер.

У Заходнюю Эўропу я дабіраўся тым жа цягніком, што й усе ўдзельнікі Кангрэсу. Апынуўшыся ў Нямеччыне, марыў аб працы ў замку, што месціцца ў Баварыі, ля Аўгсбургу. У гэты замак былі вывезены экспанаты розных музэяў, у тым ліку й менскага. Аднак я спазніўся — месца мне там не знайшлося. Тады паехаў у вялікі інтэрнацыянальны ДП-лягер, дзе спаткаў знаёмую па працы

Антон Шукелойць. 1970-я гг.

на Ашмяншчыне ўкраінку. Тая рэкамэндавала мяне кіраўніцтву як чалавека, які займаўся арганізацыяй школьніцтва. Рэкамэндацыя дала плён, і мне даверылі рабіць тую ж працу, толькі ў новых умовах. Агулам я зарганізаваў 28 розных школьных устаноў, у тым ліку сярэдняю гандлёвую і некалькі адмысловых прафэсійных курсаў — тагачасная моладзь асабліва востра прагнула адукацыі. У тым лягеры я пражыў ажно да пераезду ў ЗША. Транзытам праз Бостан патрапіў у Нью-Ёрк, у якім жыў і па сёння. Мне падабаюцца ўсе буйныя гарады, толькі ў іх я адчуваю сябе паспраўднаму ўтульна. Да таго ж лепшага гіда, чым я, у мэгаполісах вы ня знойдзеце! Пасьля нетрывалай працы на фабрыках мне прапанавалі працу ў буйным магазыне, прыёмшчыкам тавару. Але для гэтага музіў прайсьці курсы пры вышэйшай навучальнай установе. У выніку 20 гадоў адпрацаваў у гэтай краме і выйшаў на пэнсію. Як і больш за 70 гадоў таму, працягваю актыўна займацца беларускай справай — дзякаваць Богу, сіл і здароўя хапае, няма нагоды скардзіцца. Адчуваючы, што па-ранейшаму магу прыносіць плён Бацькаўшчыне (няхай і на чужыне), працягваю сваю дзейнасьць старшыні Беларуска-Амэрыканскага Задзіночаньня. Сёння нашая асноўная дзейнасьць скіравана на маладое пакаленьне беларускіх эмігрантаў, бо старое, пасьляваеннае, амаль усё вымерла. А ўсе сьвядомыя маладыя эмігранты, якія цяпер прыяжджаюць у Нью-Ёрк, ведаюць, што на мяне, на маю дапамогу заўсёды можна разьлічваць. Для гэтага і жыў.

ГАРТАЮЧЫ СТАРОНКІ БІАГРАФІІ

Васіль Шчэцька
(Інгліштаўн, Нью-Джэрзі)

15 сакавіка 1923 г.,
в. Апечкі Стаўпецкага пав. Наваградзкага ваяв.,
сёння Стаўпецкі р-н Менскай вобл.

Блізкасьць да Стоўпцаў прычынілася да майго даволі раньняга зацікаўленьня беларускай, выхаваньня нацыянальнай сьвядомасьці. Выхаваньне ішло праз майго брата Аляксандра (ён старэйшы за мяне на пяць гадоў), які спатыкаў у Стоўпцах беларускіх патрыётаў, здабываў беларускую літаратуру, газеты³³⁹. Вільня, у якой брат вучыўся ў рамеснай школе, яшчэ больш узмацніла яго й маю пашану й любоў да ўсяго беларускага.

Васіль Шчэцька. 1960 г.

Мая родная вёска, якая існуе й па сёння і ўваходзіць у склад буйнога калгасу, і тады, у 1920—1930-х гг., была даволі вялікай. Дарога з аднаго яе канца ў іншы цягнулася два кілямэтры. Аднак заможнымі Апечкі ніколі не былі. З аднаго боку вёскі, прыкладна праз кілямэтар, пачынаўся лес, цякла рэчка Ячонка, а пашні для скаціны не хапала. Увогуле нічым асаблівым Апечкі не вызначаліся: вёска як вёска.

³³⁹ Напрыклад, у Стоўпцах у 1931—1933 гг. дзейнічала Беларускае таварыства дабрачыннасьці, якое, апроч дапамогі зьбяднелым, сіротам, інвалідам, ставіла за мэту разьвіцьцё нацыянальнай самасьвядомасьці мясцовага насельніцтва, а таксама навучаньне дзяцей беларускай мове (у ваколіцах усе школы былі польскія). Адным з арганізатараў таварыства й ягоным старшынём быў вядомы дзячч нацыянальнага руху, юрыст Фабіян Акінчыц. У 1933 г. БДТ увайшло ў склад Беларускага нацыянальнага камітэту ў Вільні.

Калі не лічыць, што сярод простых сялян было нямала тых, каго з упэўненасцю можна назваць беларускімі патрыётамі.

Мой бацька Янка памёр, калі мне споўніўся толькі адзін год. Сусед расказваў, што бацька меў слабое здароўе. Я думаю, што прычынай заўчаснай сьмерці стала цукровая хвароба. На плячох маёй маці Надзі з дому Кутас засталася трое дзяцей і каля васьмі дзесяцін зямлі. Дарэчы, яшчэ трое дзяцей памерлі ў малым узросьце.

Зразумела, што адной цягнуць гаспадарку, расьціць і выхоўваць дзяцей маці было не пад сілу. Тады яна вырашыла прыняць у хату прымака, як тады казалі, — Дзяніса Курылу з суседняй вёскі. Яны жылі разам, але афіцыйна былі нежанатыя — такіх сем'яў было нямала.

І бацька, і айчымы, і матка, і сястра ані чытаць, ані пісаць ня ўмелі. Айчымы быў хоць і няграматны, але надта працавіты. Жылі мы не багацей за іншых, але чалавек з боку, гледзячы на нашу хату, мог падумаць, што яе гаспадары — людзі заможныя. Выглядала нашая хата хіба што ня лепей за ўсе астатнія ў вёсцы. У пана айчымы набыў тры гектары хвайняку, так што мы мелі собскія дровы, матэрыял для будаўніцтва. Сястра магла, як і я, хадзіць у польскую школу, але яна ўвесь час разам з мамай займалася хатай і гаспадаркай — было не да навукі. Наста — яна была старэйшая за мяне на дзесяць гадоў — дзяўчынай была вельмі прыгожай. Свагацца да яе прыяжджалі ажно сямнаццаць разоў! Прычымы ня толькі з нашай вёскі й ваколіцаў, але й зь іншых куткоў Беларусі. Кожнага прымалі, частавалі, ставілі чарку. Але ўсім сватом Наста сказала «не». Выйшла замуж толькі ў 1934-м, назаўсёды застаўшыся жыць у роднай вёсцы. Памерла пару гадоў таму ва ўзросьце 90 гадоў. Брат быў хлопцам дужа здольным: перачытаў усе кнігі, якія толькі мог знайсці ў акрузе. Ад кнігі яго было не адарваць, я таксама меў прагу да чытаньня, але да братавых здольнасьцяў не дацягваў. Аляксандар скончыў сем клясаў польскай школы, вучыўся ў рамеснай школе ў Вільні, пра што я ўжо згадаваў. Пасьля два гады праслужыў у спэцыяльным дапаможным адзеле пры польскім войску, але людзі там працавалі цывільныя, не вайскоўцы.

...На гэтым і перагортваю польскую старонку нашай сямейнай біяграфіі.

Незадоўга перад прыходам у Заходнюю Беларусь Чырвонай Арміі нас, маладых хлопцаў, накіравалі вартаваць тэлефонныя лініі. Вахту несці начальнікі. Адна з гэтых начэй была нязвыкла шумнай: штосьці грукацела без перапынку, і гэты шум толькі набліжаўся. Раніцай мы даведаліся, што зь Менску прыйшла Савецкая армія. Але ў той вераснёўскі дзень я адчуваў сябе найшчаслівейшым хлопцам у сьвеце! А як жа: нашы прыйшлі! Але ўжо праз паўгоду гэтыя «нашы» разбілі ўсе юнацкія ілюзіі, паказаўшы сябе сапраўднымі чужынцамі ў дачыненні да беларусаў. У нашай вёсцы пад рэпрэсіі трапіў толькі ляснічы зь сям'ёй — яго выслалі кудысьці на ўсход. Іншых людзей зацапіць, на шчасьце, папросту не паспелі. Расказвалі, што падчас нямецкай акупацыі ў Стоўпцах быў знойдзены вялікі сьпіс сем'яў з Апечкаў, якіх мусілі высласць. Эканамічна пры саветах таксама стала відавочна горш. Пры паляках была адладжаная сыстэма: заплаціў падаткі — і будзь упэўнены, што й сабака на падворак не забяжыць. Ані паліцыянт, ані пан, ані сам міністар цябе пальцам не кране. Калі дзяржаве штосьці паграбавалася, для таго ж войска, яна купляла гэта ў гаспадара й плаціла добрыя грошы. Бяда была іншая — адсутнасць працы. У Заходняй Беларусі палякі не разьвівалі вытворчасць, не будавалі заводы й фабрыкі³⁴⁰, а таму тысячы маладых здаровых хлопцаў бадзьяліся бяз справы. А саветы рабілі так: патрэбна ім, напрыклад, зерне — аддай, ніхто яго ў цябе не купляў. Аднойчы нам прыпісалі здаць гэтага зерня 60 пудоў. Мы за галовы схапіліся: ну, знойдзеш ты гэтыя 60 пудоў, а самім жыць як, на што?! Расчараваныя ў саветах было хуткае й вельмі балючае...

Беларускую школу ў Апечках савецкая ўлада аднак зарганізавала. Але настаўніцкіх кадраў не хапала. Настаўніцаць паклікалі двух маіх аднавяскоўцаў, якія скончылі настаўніцкую сямінарыю ў Нясьвіжы, а таксама майго брата. Адукацыі ён ня меў, але быў усебакова разьвіты. Настаўнічаў Аляксандар і пры немцах, я скончыў у яго сёмую клясу.

³⁴⁰ Уздельная вага прамысловых прадпрыемстваў у Заходняй Беларусі да ўсёй Польшчы складала толькі 3%, пры тым што ў заходнебеларускіх ваяводзтвах пражывала 13% насельніцтва Польшчы.

Аднаго дня настаўнікаў з усіх рэгіёнаў Беларусі паклікалі на спецыяльныя курсы. Аднак трывалі яны нядоўга: маладых хлопцаў пад прымусам вывезлі ў Латвію, дзе далучылі да дапаможнай вайскавай арганізацыі. Прабыў брат у Латвіі каля году. Затым іх жоўтую дапаможную ўніформу замянілі на эсэсаўскую й накіравалі ў Менск. Аляксандар быў вартавым пры Менскім тэатры. Адночы я ў яго гасьціў, начаваў у ягонай хаце, паглядзеў купалаўскае «Раскіданае гняздо». Ужо ў Нямеччыне адзін знаёмы пытаецца: «Шчэцька, а ў цябе брат ёсьць?» — «Ёсьць». — «О-о-о, дык гэта я яго, напэўна, у Монтэ-Карла бачыў, за дзеўкамі ўсё бегаў!» Потым нейкім чынам брат апынуўся ці то ў Вугоршчыне, ці то ў Чэхаславацчыне. Там ён патрапіў у савецкія лапы, быў вывезены на самы ўсход Расеі, на капальні дыямэнтаў. Там ён, скарыстаўшыся сваёй самаадукацыяй, стаўся начальнікам геалагічнай станцыі. А праз дзевяць гадоў пераехаў на сталае месца жыхарства ў Алтайскі край. Ажانیўся з расейкай, вырасьціў сына, які зрабіў кар’еру ў мэдыцыне. Я, дарэчы, коротка спаткаўся зь ім падчас візыту ў Менск у 1992 г. Памёр Аляксандар у 1994 г.

А ў той самы дзень, калі я зь сябрамі пачуў шум і грохат, людзі з усіх навакольных вёсак беглі глядзець на савецкіх «выратоўцаў». Гледзячы на іх армію, зброю, калёны танкаў, коньніцу, самалёты, якія «разрэзалі» неба на маленькія кавалкі, здавалася, што няма мацнейшага войска ў сьвеце. Адразу знайшліся «актывісты», якія захацелі выслужыцца перад новай уладай: аднаго бядаку, які толькі й ведаў парасейску, што «таварышчы», босага выцягнулі з хаты, кінулі ў самаход ды кудысьці вывезлі. Былі й яшчэ арышты, але масавы характар яны, як я казаў, ня мелі. Пакуль ня мелі...

Зразумела, што зь першага дня панаваньня на новай тэрыторыі саветы пачалі масавую агітацыю. Памятаю, прыяжджае разам у нашу вёску вялікі грузавы самаход. Адтуль жаўнеры выносяць вялікія партрэты Сталіна, іншых камуністычных ідалаў. Усё гэта суправаджалася крыкамі: «Да здравствуе товарищ Сталин!» Ну а мы-та й па-расейску нічога ня ведалі. Як рэагаваць? Адзін нясьмелым голасам, ціха працягнуў па-польску: «Нех жые...» Жаўнеры, пачынаўшы, што людзі элемэнтарна не арыентуюцца, пачалі

нас вучыць. Маўляў, у адказ усім разам трэба крычаць «Ура-а!» Ну мы як падхапілі гэтае «ура», дык на кожным вузлу выкрыквалі, ды так гучна, што на ўсю ваколіцу чуваць было. Але няма тут чым ганарыцца, «ураканьнем» гэтым... Ці яшчэ вось адна характэрная рэч успомнілася. Амаль што зь першага дня савецкія жаўнеры ды афіцэры акупавалі мясцовыя лаўкі, асабліва ў Стоўпцах. Заходзяць і пытаюць у гандляра: «Мясо, сало, колбаса есть?» Той адказвае, што мае. «А сколько есть? Мне — все!» — вось гэтае «усё» прымушала людзей сур'ёзна задумацца. Што гэта за шчаслівая ды багатая краіна такая, жыхары якой маланкава ачышчаюць крамы? На Захад цягнікамі вязуць зброю, часткі для самалётаў, а ў крамах солі няма. Ну як гэта зразумець?

Яшчэ большае здзіўленьне й непаразумеьне выклікалі ўцёкі савецкага войска ад немцаў. Людзі не маглі паверыць, што гэтае магутнае войска, якое з такім патасам «вызваліла» нас два гады таму, цяпер без аглядкі, па ўсіх сьцежках-дарожках адступае на ўсход. І людзі саветаў не шкадавалі. А вось да немцаў, як і яны да нас, паставіліся вельмі асьцярожна. Адзін вясковец, узрадаваны прыходам германскай арміі, пабег да чужакоў, каб паціснуць ім руку. А яго адразу на месцы й застрэлілі — немцы ў цацкі гуляць не зьбіраліся. Бадай што галоўнай праблемай нашага насельніцтва было няведаньне нямецкай мовы. Нават калі з акупантамі й можна было дамовіцца, моўны бар'ер перакрэсьліваў усе надзеі.

Менавіта ў нашай вёсцы ажно да 1943-га было досыць спакойна, жыццю людзей ніхто моцна не перашкаджаў. І толькі з прыходам партызанаў пачалася сапраўдная небяспека. Я вельмі асьцярожна прабіраўся ў Апечкі, каб не патрапіць у іхнія рукі. Мясцовых хлопцаў сярод партызанаў былі адзінкі, і я нават ня ведаю, дзе яны набіралі свае атрады.

Пачынаючы ад 1942 г. я ўладкаваўся ў Баранавічах, дзе паступіў у Мэдычную школу. У напрамку радыёстанцыі ад былой Савецкай вуліцы, якая падчас вайны называлася Марыінскай, усё кругом было спалена — хадзілі, як па полі. Вакол чыгуначнай станцыі «Палеская» забудова пераважна ацалела, але высокіх будынкаў там не было.

Баранавічы не жылі тады ў вялікім страху, па вуліцах мы хадзілі бесьперашкодна. Адзінае — мясцовае СД актыў-

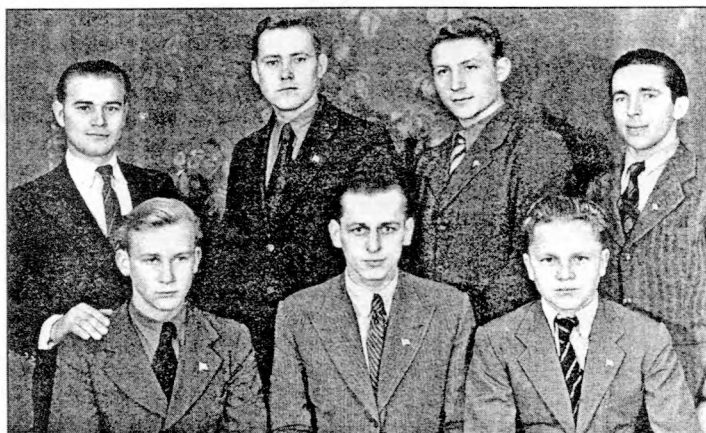
на выкрывала ворагаў нямецкай улады й прылюдна іх карала. Часам раніцай каля гарадскога рынку прыходзілася бачыць доўгія шэрагі павешаных. Каля кожнага трупа было напісана, за што чалавек пакараны. Разам сярод забітых я заўважыў і свайго аднавяскоўца Валодзю...

Вядома, што за часам нямецкай акупацыі Баранавічы зрабіліся адным з цэнтраў беларускага руху. Неверагодна, але вясковыя хлопцы й дзяўчаты, што запісаліся ў шэсьць баранавіцкіх школаў, былі апантанымі беларускай ідэяй! Пасьля вайны мне прыходзілася чытаць, нібыта СБМ зьяўляўся фашыстоўскай арганізацыяй. Якая хлусьня! Колькі разоў назіраючы за СБМаўскімі зборкамі, я ня бачыў на іх аніводнага немца — усё рабілася на карысьць Беларусі, ніяк не Нямецчыны.

Каля рынку, дзе ўсё згарэла, ацалелі нейкі будынак. Яго падправілі ды зрабілі Беларускі дом. Яго ўсе называлі «БэДэ». Тамака рабілі канцэрты, сьвяткаваньні, паказвалі кіно. Часам карысталіся залай гарадзкой пажарнай службы, дзе ў 1943 г. выступалі Забэйда-Суміцкі.

Мэдычная школа ж рыхтавала фэльчараў, аптэкараў і мэдычных сёстраў. Курсы былі скарачаныя, адзін сэмэстар цягнуўся тры месяцы. Але пасьветку пра сканчэньне школы я не атрымаў, бо прапусьціў адзін сэмэстар. Дырэктар школы Віктар Войтанка прапаноўваў мне паехаць у Менск у зарганізаваную там вэтэрынарную школу, аднак не атрымалася. Заступнік Войтанкі айцец Леў Гарошка захапляў мяне й як настаўнік, і як шчыры беларускі патрыёт, дасьведчаны ў нашай гісторыі й сучаснасьці — акрамя спэцыфічных мэдычных прадметаў, мы вывучалі й беларускія дысцыпліны, тую ж гісторыю зь літаратурай. Мацьвей Смаршчок³⁴¹, памятаю, выкладаў у нас заразныя хваробы. Быў яшчэ такі настаўнік Васілеўскі, паляк, які тым ня менш крыштальна чыста размаўляў па-беларуску. Ня ведаю адкуль, але айцец Гарошка даведаўся, што нас немцы хочуць вывезьці на прымусовыя працы. Загадаў вучням не прыходзіць у школу, і мы цэлы месяц адсутнічалі на занятках.

³⁴¹ Успаміны Мітрафана Рэпкава-Смаршчка ёсьць у гэтай кнізе.

Частка жыхароў міхэльсдорфскай бурсы. У першым шэрагу зьлева направа: Уладзімер Цьвірка, Сьцяпан Кісель, Янка Жучка; у другім шэрагу зьлева направа: Павал Урбан, Васіль Шчэцька, Янка Запруднік, Аlesia Бута. 1946 г.

Але ў Нямецчыну мне выехаць усё ж такі прыйшлося. Атрымаўшы паперу, у якой было сказана пра ліквідацыю нашай школы, зразумеў, што іншага выйсьця ня маю. Я не навідзеў савецкі рэжым, ня мог больш пры ім жыць. Таму зь дзвюх зол выбраў меншую. Далучыўся да групы беларускай моладзі, куды нейкім чынам патрапілі людзі старэйшага веку й нават паліцыянты, у складзе якой апынуўся на поўдні Нямецчыны. Назву месца ня памятаю, але затрымаліся мы там каля месяца. Потым нас, 150 чалавек, перакінулі ў чэскі Аламоўц у школу бляхароў, вучыліся там працаваць зь бляхамі для самалётаў. Курс цягнуўся тры месяцы. Частка хлопцаў засталіся пры гэтых бляхах, а іншую частку, і мяне ў тым ліку, далучылі да беларускага войска пад камандаваньнем Франца Кушала. Быў з намі й капітан Зьміцер Чайкоўскі³⁴². Хадзілі туды-сюды па лясох, зброі ня

³⁴² Інтэрвію зь ягоным сынам, Анатолям Чайкоўскім, друкуецца ў гэтай кнізе. А тут ідзе гаворка пра дывізію «Беларусь», у якой капітан Чайкоўскі камандаваў 2-м батальёнам.

мелі... Цяжка вызначыць мэту, зь якой утварылася гэтае войска, — мы былі ва ўладзе поўнай неразьбярэхі. Потым некаторыя хлопцы патрапілі пад камандаваньне Ўласава. Памятаю, як нас аглядаў генэрал Мальцаў, хоць мы працягвалі падпарадкоўвацца загадам беларусаў. Мая вайсковая эпапэя скончылася даволі хутка: мы здаліся амэрыканцам. У каго былі якія пісталеты ці вінтоўкі, атрымалі за іх цыгарэты. Кушаль на пляцы выпусьціў у неба абойму, здаў зброю, сеў у амэрыканскі самаход і зьехаў. Мы ж былі накіраваныя ва ўкраінскі лягер у Інгальштадт. Адтуль разам зь некалькімі калегамі я выехаў у Рэгенсбург, каб вучыцца ў беларускай гімназіі [Янкі Купалы]. Потым гімназія пераехала ў Кам [Cham]³⁴³, да чэскай мяжы. Атрымлівалі там пакеты зь неабходнымі рэчамі ды ежай ад амэрыканцаў. Дык выйшла так, што тыя, каму гэтых пакетаў не хапіла (мне ў тым ліку), vyrатаваліся. А тыя, хто дапамогу атрымаў, бяссьледна зьнік у савецкай зоне акупацыі...

Самай вострай праблемай у пасьяваенным жыцці беларускай эміграцыі была амаль што поўная адсутнасць лідэраў, якія маглі б павесці людзей за сабой, падказаць, дапамагчы. І гэта надта нас адрозьнівала ад іншых, добра зарганізаваных, нацыяў. Да гэтага ўсяго далучалася нейкая баязьлівасьць, страх перад актыўнымі дзеяньнямі. Вось і атрымлівалася, што прыходзяць да Кушаля, камэнданта лягеру ў Рэгенсбургу, яго былыя жаўнеры, а ім адказваюць, што вольных месцаў няма. У сваіх, беларусаў, няма, а ў палякаў праз дарогу ёсьць. І колькі людзей такім чынам страцілі!

Скончыўшы гімназію, паўсталі перад праблемай выжываньня: хочацца й паесці й добра апрануцца. А як? Знайсці ў пасьяваеннай Нямецчыне працу справай было найскладанейшай. Тады разам зь іншымі маладымі хлопцамі вырашылі ехаць на заробкі ў Англію, у капальні вугалю. Так утварылася гэтак званая «Дванаццатка»³⁴⁴. Прабылі на Туман-

³⁴³ Нягледзячы на тое, што горад у нямецкай вымаўляецца як «Хам», беларусы адмыслова змянілі ягонае вымаўленьне.

³⁴⁴ У «Дванаццатку» ўваходзілі: Алесь Бута, Міхась Вострыкаў, Павал Дзімітрук, Піліп Дзяхцяр, Янка Жучка, Янка Запруднік, Леанід Карась, Алесь Марговіч, Павал Урбан, Уладзімер Цьвірка, Леанід Швайчук, Васіль Шчэцька.

ным альбіёне два гады, зарабілі крыху грошай, па-людзку адзеліся. Але й не забывалі пра самаадукацыю: выдавалі свой часопіс «Наперад!»³⁴⁵. У Ангельшчыне мы мусілі самі пісаць, бо больш не было каму. А мы былі пасья гімназіі, разам або недалёка адзін ад аднаго жылі, дык неяк знаходзілі сюжэты — і пісалі. Пісаць мастацкія рэчы ахвоты я ня меў. Але апісваў рэчы сялянскага быту. Пазьней пісаў часам артыкулы ў «Беларус», пры патрэбе падрыхтоўваў прамовы, біяграфіі, рэфэраты на нацыянальныя сьвяты. Словам, пісаць я крыху ўмею, але гэта ня ёсьць мая прафэсія.

Прызнаюся таксама, што далёка ня ўсе маладыя беларусы прагнулі навукі. Шмат было тых, хто бавіў вольны час выключна забавамі зь дзяўчатамі³⁴⁶.

На Лювэнскі ўнівэрсытэт пайшло нас 35—40 чалавек. Гэта былі пераважна праваслаўныя. Некалькі асобаў былі каталікамі. Беларускае Студэнцкае Згуртаваньне мела свайго сьвятара а. Аўгена Смаршчка, і ўнівэрсытэт даваў памяшканьне, дзе ён служыў. За ўвесь час вучобы ніхто нам не прапаноўваў (нават не рабіў намёкаў), каб пераходзілі ў каталіцызм. У Нямеччыне на фоне сварак паміж «крывічамі» й «зарубежнікамі» хтосьці выдумаў, што ў Лювэне ёсьць нейкі наступ на «зарубежніцкіх» студэнтаў. Ніколі гэтага не было!

Бойка ж паміж двума палітычнымі лягерамі ў беларускай эміграцыі адбывалася найбольш паміж старэйшымі адукаванымі людзьмі. Мы, гімназісты ды скаўты, былі больш памяркоўнымі. Нам не падабалася тое, што наша інтэлігенцыя спрабавала праводзіць у скаўцкае асяродзьдзе свае кірункі. А як усё адбывалася? Людзі сядзелі ў лягерах UNRRA ці IRO, нічога не рабілі, дык чыталі рэфэраты, шмат гаварылі й урэшце перасварыліся. Праўда, ніхто нікога не забіў, але выпрацоўвалася зашмат нэгатыўнай энэргетыкі. А некаторыя яшчэ й па сёньня злуюцца...

У Лювэне я, як і шмат хто з маіх калегаў-беларусаў, памыліўся з выбарам факультэту. Бальшыня запісалася на гуманітарныя, сацыяльна-палітычныя факультэты. Тады мы асабліва не задумваліся пра пэрспэктывы будучай прафэсіі,

³⁴⁵ Выдаваўся ў 1948—1953 гг. Выйшла 26 нумароў.

³⁴⁶ Даволі хутка ад беларускага руху адышлі наступныя сябры «Дванаццаткі»: Алесь Бута, Павал Дзімітрук, Леанід Швайчук.

абы толькі вучыцца! На чужыне хапае сваіх гуманітарыяў, тут цэняць «фах», тэхнічныя спецыяльнасьці. Мне, бібліятэчнаму работніку па адукацыі, далі б працу ў апошняю чаргу, прапусьціўшы наперад усіх сваіх. Перад выездам у ЗША я шукаў працу, і адна беларуска прапанавала мне работу некваліфікаваную. А я ж толькі скончыў унівэрсытэт, хлопец з гонарам! Цяпер думаю, што зрабіў памылку. Пару гадоў папрацаваў бы фізычна, а затым падшукаў бы штосьці й па спецыяльнасьці ды застаўся ў Эўропе. У ЗША ёсьць усё: свабода, дэмакратыя, белыя, чорныя, але няма аднаго — эўрапейскай культуры, традыцый. Тут зусім іншая цывілізацыя.

Васіль Шчэцька. 1954 г.

У Нью-Ёрку, куды я патрапіў у 1956-м, спачатку працаваў прыбіральшчыкам у офісе. Офісаў гэтых у Нью-Ёрку тысячы, дык нашыя эмігранты, сярод якіх была й маса адукаваных, кінуліся да іх. І добрая частка як пачала з прыбіраньня, так прыбіраньнем і закончыла, выйшаўшы на пэнсію. Мне праз доволі хуткі час удалося ўладкавацца на працу ў бібліятэку Калюмбійскага ўнівэрсытэту, у якой адпрацаваў 25 гадоў. Складаў каталёгі старых выданьняў, якія ўжо ня трэба было расшукваць, і ў той жа час займаўся пошукам адзінак на аўкцыёнах, праз абмен.

У ЗША нашу эміграцыю мучылі тыя ж праблемы, што й у Нямеччыне: інтэлігенты былі вымушаны займацца чорнай працай і на грамадзка-палітычную справу ў іх не заставалася ані сілаў, ані жаданьня. Кіраўнічыя пасады даручалі ўчарашнім студэнтам, якія мелі адукацыю, але ня мелі вопыту вядзеньня сур'ёзных справаў. Калі мяне прызначылі на пасаду сакратара БАЗА й новаарганізаванай царкоўнай парафіі, з Аргентыны ў ЗША ўжо пераехаў Кастусь Мерляк. Ён аживіў беларускае жыцьцё ў Нью-Ёрку ва ўсіх напрамках, праявіўшы якасьці лідэра, якога так не хапала на-

шым арганізацыям. Аднак праз сваю звычку здабываць і казаць праўду, няўменьне замоўчваць існуючыя праблемы яго са скандалам выкінулі з усіх пасадаў³⁴⁷. Зрабілі зь Мерляка дзівака, а самі засталіся ў дурнях. Аднак самыя блізкія сябры Кастуся, аднадумцы яму ня здрадзілі³⁴⁸. Мы не

³⁴⁷ Кастусь Мерляк узначальваў Галоўную ўправу БАЗА ў 1960—1963 г. Менавіта пры ім адбылося збліжэнне паміж БАЗА і Беларуска-Амэрыканска-Кангрэсавым Камітэтам Амэрыкі — у лістападзе 1959 г. прайшло сумеснае паседжаньне прадстаўнікоў БАЗА й БККА й быў прыняты сумесны мэмарандум да амэрыканскіх уладаў. Але ў 1963 г. К. Мерляк быў зьмешчаны са сваёй пасады. Прычына — крытыка Рады БНР за палітыку «непрадрашэнства». **«Непрадрашэнства»** — палітычная дактрына, прынятая Радай БНР сумесна зь іншымі арганізацыямі «паняволеных народаў СССР», паводле якой вырашэнне лёсу СССР — і яго народаў — адкладалася да падзення камунізму. Падпісаньне «непрадрашэнства» прывяло да сур'эзнага крызісу ў шэрагах Рады БНР. Прыкладам, падаў у адстаўку прэм'ер-міністар Ураду БНР Аўген Калубовіч (Кахановскі). У БАЗА акрэсьліліся дзьве групыкі ў пытаньні стаўленьня да «непрадрашэнства». Кастусь Мерляк быў зьмешчаны з пасады кіраўніка БАЗА групойкай Станіслава Станкевіча. 4 чэрвеня 1965 г. узнікла Беларуска-Амэрыканскае Задзіночаньне на чале з Кастусём Мерляком і сябрамі ўправы: Васілём Шчэцькам і ўладзімерам Пелясам.

³⁴⁸ Пазьней Васіль Шчэцька даслаў дадатак да сваіх успамінаў, дзе выклаў свой погляд на падзеі 1960-х гадоў: «На маю думку, і я перакананы ў гэтым, прычынай расколу як у прыходзе Кірылы Тураўскага ў Брукліне, Радзе БНР, так і ў БАЗА сталася асабістая, сам-насам, сустрэча Абрамчыка з Кастусём Мерляком. Тая сустрэча, пасья якой Мерляка павыкідалі з усіх арганізацый і абвінавацілі яго ўва ўсіх грахах. Заўсёды казалі: во-о, Мерляк нарабіў. А што канкрэтна нарабіў Мерляк? Аб гэтым чамусьці ўсе маўчаць. Я думаю, што гэтыя «праскія аграномы-вучоныя» папросту спужаліся вольнадумнай постаці Мерляка, гэтага «неадукаванага бугальтара», яго актыўнасьці, працавітасьці, уменьня заахвоціць і павесці за сабой людзей. Таму й паспяшылі яго пазбавіцца. Казалі, што да расколу ў бруклінскім прыходзе прычыніўся галоўным чынам Юры Абрэмскі, які па жаданьні прыхаджан быў высьвечаны на сьвятара. Але мы зь Мерляком у гэта ніколі ня верылі. Прычына — тая самая сустрэча! За ёй пацягнуўся ўвесь той ланцуг непаразуменьняў, спрэчак, скандалаў, судаў. У свой наваство-

спынілі сваёй дзейнасці, зарганізаваўшы прыход у Рычманд-Гіле, які знаходзіцца пад юрысдыкцыяй канстантынопальскага патрыярха³⁴⁹. Да гэтай парафіі я належу па сённяшні дзень, а вось спадар Мерляк, на жаль, зусім слабы. Па сваёй натуры я чалавек даволі мяккі, таму падтрымліваю кантакт з прадстаўнікамі ўсіх палітычных і рэлігійных плыняў.

У Бэльгіі я пазнаёміўся з дзяўчынай, якую звалі Жанэт [Дэлеп'ер], тамака й ажаніліся. Аднак у 1995-м Жанэт памерла. Каля двух гадоў жыў адзін, а потым ажаніўся ў другі раз. Мая выбраньніца беларуска Ала Кузьміцкая³⁵⁰. Некаторы час пражылі ў старой кватэры, а затым купілі новую, у штаце Нью-Джэрзі.

раны прыход у Рычманд-Гіле Абрэмскага мы, праўда, не прынялі, бо хадзілі чуткі, быццам ён — падасланы агент і шпіён. А тое, што вялікая частка людзей пайшла за намі, пакінуўшы бруклінскую парафію, — ізноў-такі заслуга Мерляка, які вельмі хутка й прыгожа ўмеў дагаварыцца з людзьмі, перацягнуць на свой бок».

³⁴⁹ Парафія ў Рычманд-Гіле (Куінс, Нью-Ёрк) узьнікла ў 1960-х у выніку канфлікту ў парафіі сьв. Кірылы Тураўскага ў Брукліне (Нью-Ёрк). 10 лістапада 1968 г. была зарэгістравана парафія сьв. Кірылы Тураўскага ў Рычманд-Гіле, а ў 1983 г. пабудавана царква (заснавальнікі — сябры БАА: Міхал Бразоўскі, Сымон Жамойда, Васіль Захаркевіч, Пятро Зыбайла, Янка Казылякоўскі, Кастусь Мерляк, Уладзімер Пеляса, Васіль Шчэцька). Настаяцелямі царквы былі а. Сьвятаслаў Коўш, Пятро Саўчыц, Язэп Строк і інш.

³⁵⁰ Ала Кузьміцкая пераехала зь Беларусі ў ЗША ў сярэдзіне 1990-х.

КАНАДА

ДА ЭМІГРАЦЫ І

Гімназія імя А. Міцкевіча ў Наваградку. У першым шэрагу: Язэп Сажыч (справа), Барыс Рагуля (зьлева); у другім шэрагу: Усевалад Родзька (зьлева), Уладзімер Набагез (справа). 1930-я гг.

Настаўніцкая сэмінарыя ў Нясьвіжы.
На здымку ў белай кашулі – Віталь Цярпіцкі. 1943 г.

Беларускія пісьменьнікі зьлева направа: Валянцін Таўлай, Тодар Лебыда, Алесь Салавей, Масей Сяднёў, Сяргей Хмара, Уладзімер Глыбінны, Хведар Ільяхэвіч. Менск, 1944 г.

Беларускія настаўнікі пад кіраўніцтвам Кастуся Езавітава ў Рызе. 1944 г.

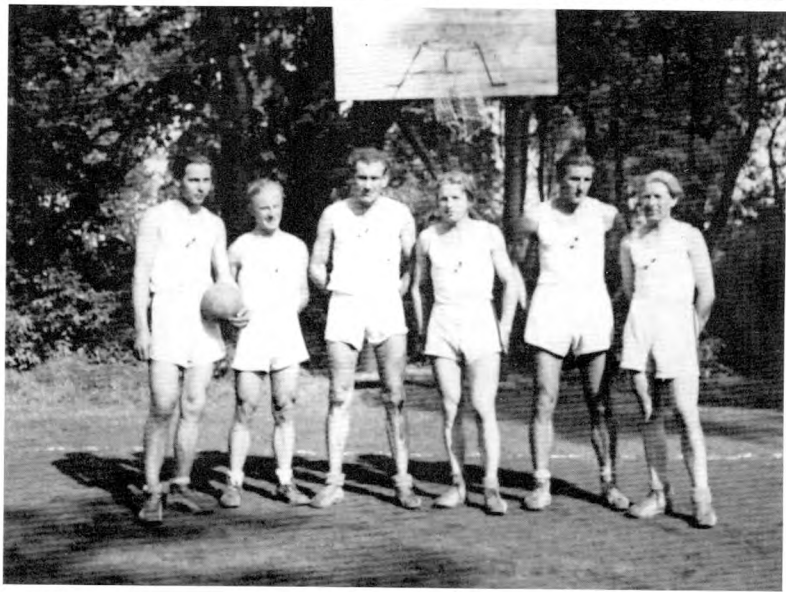

Беларускія настаўнікі ў Рызе. 1944 г.

Н Я М Е Ч Ч Ы Н А

Беларуская школа ў Зээдорфе. Другая палова 1940-х гг.

Спартовая дружина «Пагоня» ў Ватэнштэце

Група Міколы Равенскага ў Рэгенсбургу.
Пасярэдзіне – Вольга Бакуновіч (жонка Аляксандра). 1946 г.

АЎСТРАЛІЯ

Скаўцкі зьвяз
«Усяслаў Чарадзей»
у Мэльбурне. 1953 г.

Згуртаваньне
беларускіх скаўтаў на
чужыне ў Мэльбурне.
Пачатак 1950-х гг.

Беларускія скаўты

Беларускі жаночы хор у Мэльбурне. Зьлева направа: Вера Шайпак, Іра Говар, Жэня Сідлярэвіч, Надзея Груша, Ганна Корбут, Вера Багдановіч. 1979 г.

Беларусы на дэманстрацыі ў Мэльбурне. 1981 г.

Беларускія песьні ў Мэльбурне. 1981 г.

Беларусы на дэманстрацыі ў Мэльбурне. У першым шэрагу зьлева направа: Уладзімер Сідлярэвіч (зь беларускім сьцягам), Рэня Шнэк, Надзея Груша, Люся Шнэк, Мікола Скабей (з аўстралійскім сьцягам). 1981 г.

Выстава беларускай кнігі ў Монаскім унівэрсытэце Мэльбурну.
Справа налева: Рыгор і Вера Шайпакі, прафэсар Юры Марван з жонкай,
Надзея Груша, Мікола Скабей. 1986 г.

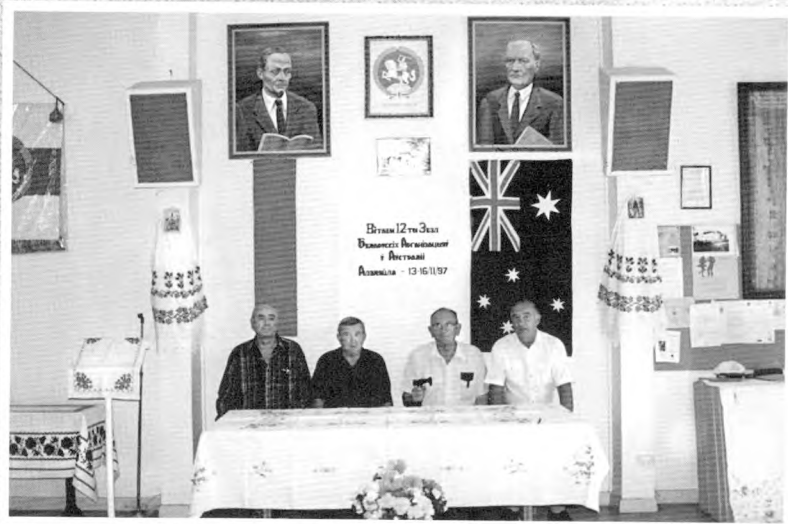
Нацыянальная імпрэза ў Беларускам доме ў Пэрце. 1983 г.

Беларусы Пэрту на дэманстрацыі

Шостая сустрэча беларусаў Аўстраліі ў Адэляйдзе. Стаяць зьлева направа:
Уладзімер Сідлярэвіч, Янка Гавенчык, Міхась Ціхан, Мікола Антух,
Янка Ролсан, Уладзімер Шнэк, Кастусь Станкевіч, Мароз;
сядзяць зьлева направа: Павал Гуз, Міхась Бурнос, Надзея Груша,
Міхась Лужынскі, Вольга Сьлесарэвіч, Міхась Шэка. 1985 г.

12-ы Зьезд беларускіх арганізацый у Аўстраліі. Адэляйда, 1997 г.

Беларусы Сьднэю ў Беларускам грамадзка-культурным клубе.
 Сядзяць зьлева направа: В. Плахоцкі, Мікола Антух, Міхась Лужынскі,
 Аляксандар Бакуновіч, Міхась Лаўдар; стаяць зьлева направа:
 Міхась Ціхан, Ліпскі, Мітрафан Бакуновіч, Марчанка

Паніхіда па Слуцкіх змагарох у беларускай царкве Мэльбурну.
Зьлева направа: Алег Шнэк, Рыгор Шайлак, Аўген Груша, Павал Гуз,
Тарашкевіч, Аляксандар Грыцук. 2004 г.

Беларуская царква ў Адэляйдзе

В Я Л І К А Б Р Ы Т А Н І Я

«Дванаццатка» ў Марыян-Гаўзе ў Лёндане. Стаяць зьлева направа: Янка Жучка, Уладзімер Цьвірка, Алесь Марговіч, Піліп Дзяхцяр, Леанід Карась, Васіль Шчэцька, Цімох Вострыкаў, Леанід Швайчук, Янка Запруднік. 1948 г.

«Дванаццатка» ў Марыян-Гаўзе ў Лёндане. Сядзяць зьлева направа: Піліп Дзяхцяр, Янка Жучка, Алесь Бута, Леанід Карась, Леанід Швайчук, стаяць зьлева направа: Павал Урбан, Алесь Марговіч, Цімох Вострыкаў, Уладзімер Цьвірка, Васіль Шчэцька, Янка Запруднік, Павал Дзімітрук. 1948 г.

З'езд Згуртаваньня Беларускіх Камбатантаў у Брэдфардзе.
Зьлева направа: Янка Міхалюк, Уладзімер Цьвірка, Бенэдыкт Кляйноў,
Пётра Паўлоўскі. 1948 г.

У Марыян-Гаўзе ў Лёндане. Сядзяць зьлева направа: Вітаўт Рамук,
Каця Янцэвіч (наперадзе), а. Францішак Чарняўскі, Вера Бартуль,
Станіслаў Мак. Пачатак 1950-х гг.

Д А Н І Я

Беларусы ў Даніі. На здымку ў сярэднім шэрагу справа Эвеліна й Уладзімер Шыманцы. Сярэдзіна 1940-х гг.

Эмігранты ў Даніі. Сярэдзіна 1940-х гг.

З Ш А

Царква сьв. Еўфрасіньні Полацкай у Саўт-Рывэры (Нью-Джэрзі)

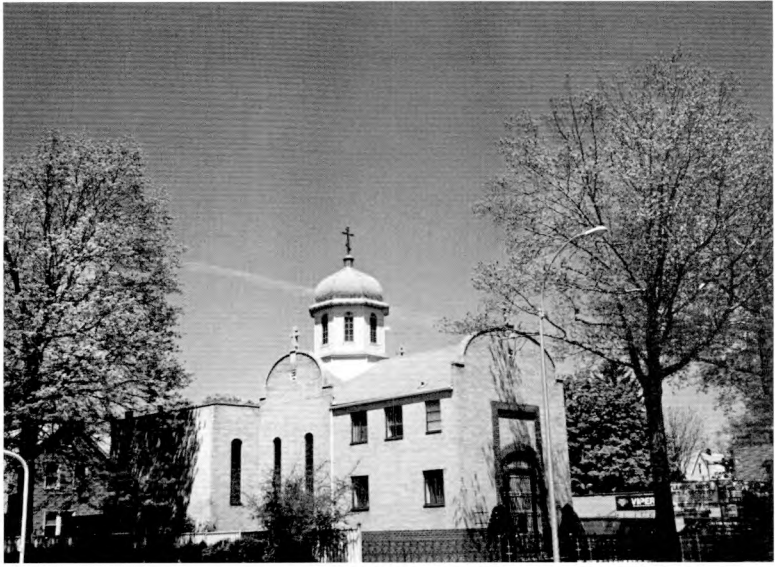
Каля царквы сьв. Еўфрасіньні Полацкай у Саўт-Рывэры. Зьлева направа: Міхась Сенька, Васіль Місюль, Уладзімер Пеляса, Барыс Шчорс, Лянгіна Брылеўская, Мікалай Лапціцкі, Іван Касяк, Хведар Высоцкі, Валянціна Вайцяхоўская, Нікандар Мядзэйка, Міхась Вахар. Пачатак 1950-х гг.

Курган-помнік, Беларускі грамадзкі цэнтар і царква сьв. Еўфрасіньні Полацкай у Саўт-Рывэры (Нью-Джэрзі)

Сустрэча ў амбасадзе ў ЗША. Зьлева направа: Уладзімір Сенько, Мікалай Касьцюк, Мечыслаў Грыб, Іра Цярпіцкая, супрацоўнік амбасады, Міхась Сенька, Віталь Цярпіцкі. 1994 г.

Беларуская царква ў Рычманд-Гіле (Нью-Ёрк)

Тамара Стагановіч (трэцяя зьлева) з амэрыканскімі студэнтамі, якіх яна вучыла танчыць «Лявоніху»

Мікола Абрамчык у Чыкага. Сядзяць зьлева направа: Вера Рамук,
 Мікола Абрамчык, Ванда Махнач; стаяць зьлева направа:
 д-р Баляслаў Грабінскі, Янка Чарнэцкі, Міхась Махнач, Вітаўт Рамук,
 Генрык Сянкевіч, Нікодым Жызьнеўскі, Вацлаў Пануцэвіч. 1968 г.

Аляксандар Стагановіч, арх. Васіль, Мікола Абрамчык, Станіслаў Станкевіч,
 Сяргей Гутырчык. 1960-я гг.

Сустрэча з Расьціславам Войтанкам па ягоным вяртаньні зь В'єтнама.
Канец 1960-х. Расьціслаў Войтанка (будучы сьвятар) сядзіць у вайсковай
форме, побач справа яго бацька сьвятар В'іктар Войтанка

Сьвяткаваньне Дня Незалежнасьці ў Чыкага. Зьлева направа:
Эдвард Дудзінскі, Лявон Сідарэвіч, Іван Любачка, Антон Бяленіс. 1975 г.

Сябры парафіяльнай рады й настояцель царквы сьв. Юр'я ў Чыкага.
 Сядзяць зьлева направа: І. Дзямідзік (старшыня), іераманах Якуб Пірута, Кастусь Манжула (заступнік старшыні); стаяць зьлева направа: Анатоль Новік (скарбнік), Даніла Швэфэль (заступнік старшыні), Пётра Нягода (сябра ўправы), Мікола Латушкін (сакратар парафіі)

Мэр Чыкага прымае прадстаўнікоў беларускай грамады

Мэр Чыкага Дэйлі на беларускай выставе

50-гадовы юбілей Беларуска-амэрыканскай нацыянальнай рады ў Чыкага.
Зьлева направа: А. Шышко, Юлія Бураўкіна, Сакалоўская, невядомая,
Кастусь Пуп, Генадзь Бураўкін, Мікола Латушкін. 1991 г.

Беларусы ў царкве сьв. Юр'я ў Чыкага. 1998 г.

80-я ўгодкі абвясчэння Незалежнасці БНР у Чыкага.
Зьлева направа: М. Кляйнэр, Мікола Латушкін, А. Васіленка,
Уладзімер Вараб'ёў, П. Кляпацкі, Міхась Каленік. 1998 г.

КАНАДА

Прыбыццё ў Канаду беларуска-ўкраінскай групы. У першым шэрагу Іван Бурдзь (з гітарай), трэці зьлева – Віктар Бурдзь. 1949 г.

Першая
«Беларуская
хатка»
ў Таронта.
1953 г.

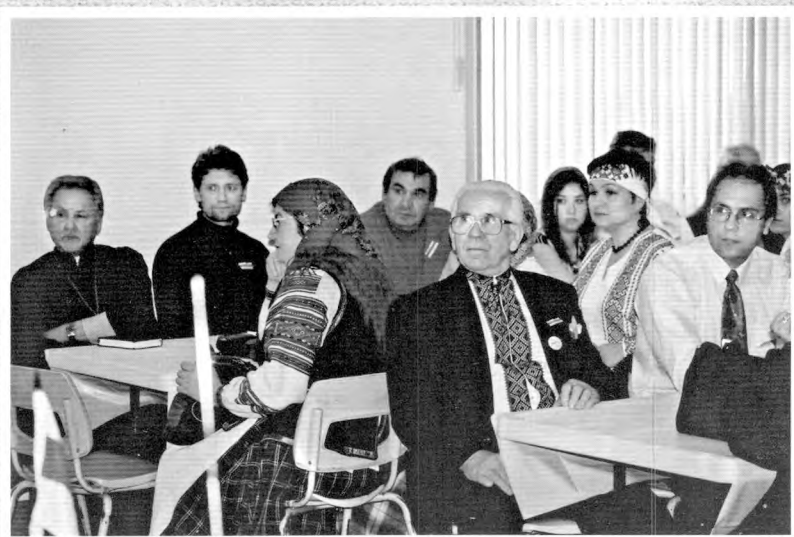
Беларускі хор «Жалейка» ў Манрэалі. 1954 г.

а. Мікалай сустракаецца зь беларусамі Вінпэгу. У апошнім шэрагу справа
налева: Віктар, Пятро й Іван Бурдзі

Беларусы Вінніпэгу. Пяты ў другім шэрагу — Мікола Сільвановіч (Вярба).
Пачатак 1970-х гг.

На беларускай імпрэзе ў Манрэалі. У цэнтры сядзіць Аляксандар Мяцеліца.
Пачатак XXI ст.

Сьвяткаваньне Дня Незалежнасьці Беларусі ў Манрэалі. Пачатак XXI ст.

Ф Р А Н Ц Ы Я

Беларускія студэнты зь Лювэну пасля канцэрту ў Парыжы зь мясцовымі беларусамі. 1952 г.

Беларусы Францыі на спатканьні
зь Міколам Равенскім і Міколам Абрамчыкам

У сям'і Шыманцоў у Парыжы. Стаяць зьлева направа: Юры Туронак,
Віржынія Шыманец, Міхась Наўмовіч, Лявон Шыманец; сядзяць зьлева
направа: Зіна Туронак, Эвеліна Шыманец, Івонка Сурвілла й жонка Лявона
Мары-Франс. 1991 г.

Ш В Э Ц Ы Я

Беларусы ў Швэцыі: Васіль Лукашык — у першым шэрагу справа, Альбэрт Асоўскі зь першай жонкай — у другім шэрагу пасярэдзіне

І Т А Л І Я

Удзельнікі канфэрэнцыі ў Рыме. Стаяць зьлева направа: Вячаслаў Вярэніч, Адам Мальдзіс, Юры Туронак, Зора Кіпель, Алеся Кіпель, Янка Запруднік, а. Аляксандар Надсан, Анатоль Грыцкевіч; сядзяць зьлева направа: Вітаўт Кіпель і Янка Мойсік. 1990 г.

Я ТАК І ЗАСТАЎСЯ ЧУЖЫНЦАМ

Уладзімер Бельмач
(Манрэаль, Квэбэк)

1921 г., в. Пранчакі Баранавіцкага пав.

Наваградзкага ваяв.,

сёння Ляхавіцкі р-н Берасьцейскай вобл.

Мае дзяды, бацькі Іван і Вольга з дому Равінскіх гаспадарылі на зямлі, жылі небагата. Я скончыў толькі польскую сямігодку — на далейшую адукацыю бракавала сродкаў. Адыграла ролю й тая акалічнасьць, што быў праваслаўным. Ім здабыць вышэйшую асьвету пры паляках было куды цяжэй, чым каталікам. Разьвітаўшыся са школай у 1935 г., працаваў з бацькамі на гаспадарцы. Тата займаў пасаду вясковага солтыса, таму прасіў, каб я дапамагаў яму весьці дакумэнтацыю.

Уладзімер Бельмач

Жыцьцё ў тыя часы было несалодкае: не было сьвятла, пасярэдзіне хаты вісела газавая лямпа, мама тапіла жытло дровамі ў печы, раз на тыдзень пякла хлеб. Са сваёй гаспадаркі прадаць не было чаго, таму, каб неяк існаваць, ішлі на работу да пана, што плаціў 80 грошаў на дзень.

У 1939 г. да нас прыйшлі «вызваліцелі» з усходу. Савецкая армія зрабіла жудаснае ўражаньне: замест сёдлаў — пханыя саломай мяхі, коні галодныя й ледзьве плятуцца. Жаўнерскія харчы — салёная сушаная рыба — сьмярдзела за тры кілямэтры. Усё, што было ў крамах, жаўнеры паскуплялі, засталіся пустыя паліцы. Зачынілі заводы й фабрыкі. Вырабленая прадукцыя цякла ў рукі рускіх, і толькі куцыя астаткі даставаліся бяднейшым, беларусам. Жыцьцё

людзей зрабілася такім, што горш не прыдумаеш. Але самай найстрашнейшай зьявай стаў масавы вываз людзей у Сібір. Памешчыкаў, інтэлігенцыю, канцэлярыскіх работнікаў, уладальнікаў крамаў цэлымі сем'ямі вывозілі на няветлівую чужыну. Ноччу ў хаты ўрываліся энкавэдзісты, загадвалі за тры гадзіны сабраць усе рэчы, прывозілі на станцыю, дзе людзей чакалі вагоны для перавозкі скаціны. Вагонаў — не пералічыць, і ў кожны пхаюць па сто чалавек. Каб ніхто ня збег, чыгуначны састаў пільнуюць узброеныя жаўнеры. Людзі расказвалі, што ў вагоне стаяла бочка з вадой, пасярэдзіне падлогі вырубалі дзірку — клязэт.

З той прычыны, што бацька працаваў солтысам, наша сям'я таксама трапіла ў сьпісы на вываз. Мама з бабкай насушылі сухароў — і мы некалькі тыдняў начавалі ў чыстым полі, хаваючыся ад злоснага НКВД. Потым хваля вывазаў прайшла, але ўсе гэтыя два гады трэсьліся, не маглі спакойна жыць. Ад Сібіру выратавала нас Другая сусьветная вайна.

Уладзімер Бельмач (пасярэдзіне). 1944 г.

Пажыўшы пад нямецкай акупацыяй, пабачыўшы яе жахі, стаў перад выбарам: ці ісьці ў партызанку, якая таксама не шкадавала беларусаў, ці ўцякаць на Захад ды будаваць там новае жыцьцё. Што такое жыцьцё пад камуністычным ярмом, я добра ведаў. Страх Сібіры, ваенныя падзеі пагналі мяне як мага далей ад родных мясьцінаў. Праз Польшчу, Нямецчыну патрапіў у Францыю, дзе далучыўся да мясцовых партызанаў. Яны не дзялілі людзей па нацыянальных прыкметах, ставіліся да мяне, беларуса, добра. З французскага Марсэлю морам перабраўся ў Італію, дзе далучыўся да 2-га Польскага корпусу генэрала Андэрска, ваяваў у панцырнай брыгадзе. Заканчэньне вайны сустрэў у Анконе й Балёніі. Потым яшчэ год жыў у Ангельшчыне³⁵¹, дзе дэма-

Уладзімер Бельмач (на самым версе танка) у Італіі. 1945 г.

³⁵¹ 2-гі Польскі корпус генэрала Ўладзіслава Андэрска быў у складзе 8-й Брытанскай арміі. Пасьля сканчэньня II сусьветнай вайны, жаўнеры корпусу былі перавезеныя ў Вялікабрытанію, дзе працягнулі вайсковую службу. Уладзімер Бельмач пасьпеў паўдзельнічаць у працы Згуртаваньня Беларусаў у Вялікабрытаніі.

білізаваўся. Празь нейкі час я дастаў кантракт на працу ў Канадзе.

Атрымаў цывільны касцюм, 50 даляраў грошай і адправіўся ў далёкае падарожжа. За 45 даляраў у месяц год рабіў на ферме ў правінцыі Квэбэк. Тагачаснае эканамічнае становішча ў Канадзе было цяжкім. Насельніцтва краіны складала ўсяго чатырнаццаць мільёнаў чалавек, найлепшыя працоўныя месцы пабралі канадзійцы, горшыя аддавалі новым эмігрантам. Вясною ці летам зараблялі 80 цэнтаў за гадзіну, а ўзімку радаваліся пяці далярам за дзень. Каб толькі знайсці кватэру, мусілі плаціць 200—300 даляраў — жылля востра не хапала.

У 1948 г. пазнаёміўся зь дзяўчынай Галенай са Століншчыны. У 1942 г. яе забралі на працу ў Нямецчыну, прымусілі працаваць на фабрыцы патронаў. У 1949 г. у Манрэалі мы ўзялі шлюб. Зьнялі кватэру за 45 даляраў у месяц. Жыцьцё патроху паляпшалася, вырашаліся праблемы, і ў 1950 г. нашая сям'я папоўнілася дачкой Яняй і сынам Пятром. Яны тут добра ўладкаваныя, цікавяцца сваімі каранямі, разумеюць па-беларуску. Падчас знаходжаньня ў Канадзе зьмяніў я пяць работ, аднак затрымаўся на дзвюх: пятнаццаць гадоў працаваў маляром і трынаццаць — на фабрыцы прадуктаў харчаваньня.

Сёньня займаюся царкоўнымі справамі. Належу да расейскай царквы сьвятых Пятра й Паўла, уваходжу ў царкоўны камітэт. Колькі гадоў таму пры дапамозе парафіянаў сабраў 2500 даляраў, якія даслаў на будоўлю царкоўнай

Выступае Уладзімер Бельмач

страхі ў родныя Пранчакі, за што атрымаў шчырую падзяку ад землякоў. Люблю вазіцца ў агародзе, пішу вершы, пераважна пра сваё жыццё. Некаторыя зь іх друкую ў манрэальскім часопісе «Прамень»³⁵².

Дзе б ты ні жыў, як добра табе б ні было, нішто не заменіць роднай краіны, мясьцінаў, дзе нарадзіўся й рос. Ужо больш як 60 гадоў на чужыне, а думкі пра родную Беларусь не пакідаюць розум. Хоць ужо старык, сьняцца сны пра Бацькаўшчыну мілую.

У 1968 г. атрымаў магчымасьць наведаць родны край. І было так сумна й горка, калі ўбачыў яго яшчэ бяднейшым за той, зь якім разьвітаўся ў 1944 г. Пасьля адведваў Беларусь яшчэ два разы, у апошні раз прыяжджаў у 1993 годзе на I Зьезд беларусаў сьвету. Вось калі адпачыў душою, памаладзеў, чуючы родную мову. Як у нас кажуць, няма лепшага за той куточак, дзе вязалі пупочак, а чужына не сагрэе цябе — назаўсёды застанешся чужынцам. Дык шануй жа свой край-Беларусь!

Уладзімер Бельмач (пасярэдзіне ў другім шэрагу) са сваякамі й аднавяскоўцамі ў Беларусі. 1968 г.

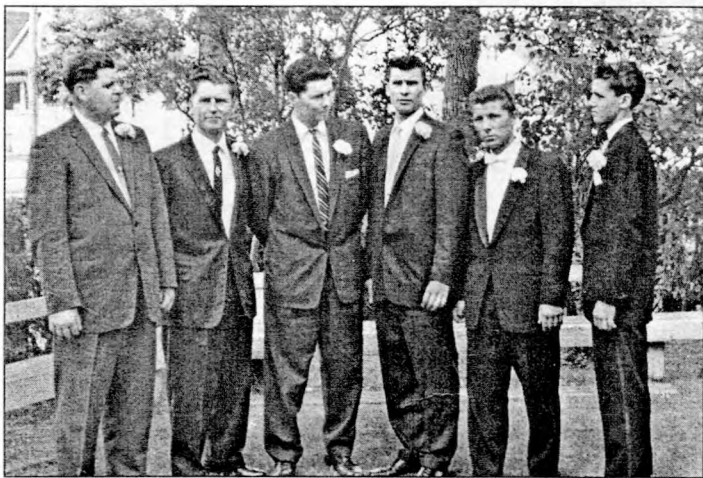
³⁵² Часопіс «Прамень» — орган Згуртаваньня Беларусаў у Манрэалі — быў заснаваны ў 1953 г. Выйшла толькі два нумары. Адноўлены ў 1993 г. як орган беларусаў Квэбэку.

МНЕ ВЕЛЬМІ ПАДАБАЕЦЦА МАНІТОБА

Віктар Бурдзь
(Вініпэг, Манітоба)

1929 г., в. Була Косаўскага пав. Палескага ваяв.,
сёння Івацэвіцкі р-н Берасьцейскай вобл.

Нарадзіўся я ў 1929 г. на Палесьсі, у вёсцы Була, што ляжыць за дванаццаць кілямэтраў ад Косава й за трыццаць — ад Слоніму. Бацька Ўладзімер і маці Аляксандра з дому Гарох уцякалі ад рэвалюцыі ў Расеі, а калі вярнуліся, пабачылі спаленую хату³⁵³. Таму мусілі адбудоўвацца зноў. Бацька быў прымаком, вёў гаспадарку разам з маім дзедом па маці. Але дзед пераважна даглядаў гаспадарку, а бацька працаваў у лесе, дастаўляў дрэва ў Івацэвічы. За палякамі

Шэсьць братоў (зьлева направа): Іван, Віктар, Паўло, Валодзя, Барыс,
Пятро. Канец 1940-х — пачатак 1950-х гг.

³⁵³ Напэўна, маецца на ўвазе тое, што бацькі падчас Першай сусьветнай вайны былі эвакуаваныя ў Расею.

мы жылі досыць добра, але з прыходам саветаў усё перавярнулася. Бацьку прызналі кулаком, прымушалі ўступіць у калгас, на што ён не пагаджаўся. З прыходам немцаў мы даведаліся, што сям'ю зьбіраліся вывезці ў Сібір і толькі пачатак вайны нас выратаваў. Палякі ж нас не чапалі — заплаціў падаткі й працуй далей, ні пра што не клапаціся. Бо ў палітыку мы ня лезлі. А вось мае дзядзькі былі «прасавецкія», вывешвалі ў вёсцы чырвоныя сьцягі, таму іх палякі крыху калацілі.

Пакуль не пачалася партызанка, немцы вялі сябе досыць спакойна, просты народ нават не адчуваў іх прысутнасці. Бяду для беларусаў прынеслі партызанскія атрады. Мой бацька ў ваенны час быў солтысам, дык на яго партызаны палявалі асабліва ўпарта. Тры ці чатыры месяцы зь дзясятак сялянаў са зброяй у руках баранілі вёску ад партызанскіх нападаў. Але аднаго дня тыя прарвалі абарону, уварваліся ў Булу, пачалі яе паліць і страляць людзей. Дзед закрыўся ў хаце са словамі, што паміраць будзе дома. Бацьку ўдалося ўцячы. Мы з братамі схаваліся пад печку, пад ложкамі. Дзеда й бабу забілі. Мама ляжала на падлозе, дык партызаны падумалі, што яна мёртвая. Гэта яе й выратавала. Пасьля таго нападу шмат сем'яў выехалі ў Косава, у тым ліку й мы. У Косаве пуставала шмат жыдоўскіх хатаў, у якіх сялілі звычайна па тры беларускія сям'і. Мы прывезлі з дому каня, карову, абраблялі невялікую гаспадарку. На Косава партызаны нападзілі яшчэ часьцей, чым на Булу, але ў горадзе дзейнічала беларуская паліцыя, якая лёгка ўздыхнуць партызанам не давала.

Да Ўсходніх Прусаў у 1944 г. мы ехалі коньмі трыццаць дзён. Адтуль зьбіраліся пераехаць у Польшчу, спадзяваліся, што тая здабудзе незалежнасьць. Але якраз у той час пачалося Варшаўскае паўстаньне й немцы паслалі нас у Баварыю. Жылі ў інтэрнацыянальным лягеры, бацька дастаў працу. Немцы хацелі пагнаць на працу й мяне, але бацьку ўдалося зьмяніць у паперах дату майго нараджэньня, і я рабіў толькі дробныя справы: там штосьці пачышчу, там бухбу пакуплю. Харчаваліся зусім слаба — даставалі якую буханку хлеба на дзень на ўсю сям'ю.

Па вайне мы жылі спачатку ў польскім лягеры, потым — ва ўкраінскім. Пасьля даведаліся пра існаваньне беларус-

*Скаўты ў Остэргофэне. Ніна Бурдзь (сядзіць справа),
Віктар Бурдзь (стаіць другі справа).
1948 г.*

Беларускія скаўты ў Нямецчыне. Віктар Бурдзь – пасярэдзіне

кага лягеру каля Мюнхэну, у Остэргофэне. Я хадзіў у беларускую школу, вучыўся ў нашай слаўнай беларускай інтэлігенцы³⁵⁴. І кармленьне было — не параўнаць з вайной. Амэрыканцы пра гэта добра дбалі.

У 1949 г. я са старэйшым братам Іванам прыехаў да Канады, у штат Манітоба. Праз год дазволілі далучыцца да нас бацькам і іншым братом, нашая сям'я налічвала агулам восем чалавек. Пасяліліся ў фармэра, усёй сям'ёй абраблялі буракі. Калі сэзон буракоў канчаўся, пераходзілі на працу да чыгункі. Праз два гады працы набылі хату ў Вініпэгу, у адной палове якой жылі, а другую здавалі людзям. І так даволі хутка пакрылі кошт дому. Я больш за трыццаць гадоў адпрацаваў у Вініпэгу на мясакамбінаце, зарабляў добрыя грошы. Калі мне споўнілася 58 гадоў, нашу кампанію закрылі й я выйшаў на пэнсію. Пакрыху прывыклі да чужыны й мае бацькі. Увогуле наракаць на эміграцыйнае жыцьцё не прыходзіцца, паўсюль нас вельмі добра прымалі й ніколі ня крыўдзілі. І калі я чуў ад сваякоў, як і ў якіх умовах ім даводзілася жыць у паваяеннай Бацькаўшчыне, мне рабілася жудасна. Шмат хто паваяжджаў адсюль у Таронта, іншыя канадзкія гарады, а мне адразу тут вельмі спадабалася. Надвор'е — як у Беларусі, толькі зіма крыху даўжэйшая, прыкладна на месяц.

Мой наймалодшы брат Пятро, народжаны ў Нямецчыне, скончыў канадзкі ўнівэрсытэт, працаваў настаўнікам ангельскай мовы й гісторыі, кіраваў вялікай школай. Па-беларуску ён разумее, але не размаўляе. Яшчэ адзін малодшы брат Барыс памёр, дастаўшы ўдар сэрца. Памёр і старэйшы брат Іван. Жывуць Паўло й Валодзя, таксама добра ўладкаваныя, маюць свае дамы.

Маю жонку Ніну, якая паходзіць з Жыровічаў, я забраў у Канаду разам зь яе бацькамі ў 1953 г. Ёсць двое дзяцей. Сын Віктар працуе машыністам на чыгункцы, а дачка Нора пасья ўнівэрсытэту ўладкавалася ў мэдычную лябараторыю. Гадуем унука й унучку. Дарэчы, яны абое гуляюць у хакей — нацыянальны канадзкі від спорту.

У паваяеннай Манітобе шмат беларусаў не было. Таму палітычнага жыцьця, як у тым жа Таронта, мы ня ладзілі.

³⁵⁴ У Беларускай гімназіі імя Я. Купалы.

Зьбіраліся на вечарыны, танцы, вясельлі — і на гэтым усё. Адзінае, сьвяткавалі 25 Сакавіка. На «крывічоў» і «зарубежнікаў» не дзяліліся, жылі па-сяброўску. Але нават царквы сваёй ня мелі, хадзілі ці да расейцаў ці да ўкраінцаў — замала нас было. А цяпер і ўвогуле на пальцах можна пералічыць. І беларускія справы людзей старэйшага пакаленьня не цікавяць. Беларускі дух у Вінпэгу найбольш стараўся падтрымліваць Мікола Сільвановіч. Зь яго заўчаснай сьмерцю³⁵⁵ тутакж ўсё й абарвалася. На жаль, не ўдаецца сачыць за падзеямі, што адбываюцца ў Беларусі, — ня маем ніякіх камунікацый. З усіх нас на Радзіме пабываў толькі Паўло. Ён езьдзіў у Маскву на тых легендарных хакейных сустрэчы паміж зборнымі СССР і Канады, завітаў і на Бацькаўшчыну.

Сям'я Бурдзёў. 1950-я гг.

³⁵⁵ У 1975 г.

КАНТАКТЫ З РАДЗІМАЙ АБАРВАЛІСЯ

Мікола Буцька
(Садбуры, Антарыё)

*1916 г., в. Пагарэльцы Нясьвіскага пав.
Менскай губ., сёння Нясьвіскі р-н Менскай вобл.*

У нашай вёсцы, што знаходзілася за дваццаць кілямэтраў ад Баранавічаў, размяшчалася вялікая чыгуначная станцыя. За часам Першай сусьветнай у нашых мясьцінах быў фарпост царскай арміі. У нас сядзелі расейцы, а праз Шчару, у Баранавічах, — немцы. За дзесяць кілямэтраў ад нас праходзіў фронт. Немцы абстрэльвалі Пагарэльцы цяжкай артылерыяй, але расейцы потым яе зьліквідавалі.

За польскім часам жыцьцё ў Пагарэльцах кіпела: гаманілі пасажыры, у вагоны ці фурманкі грузілі жывёлу, купленую на мясцовым рынку, на Захад адпраўлялі сушаныя яблыкі — мясьціны гэтыя былі знакамітыя сваімі садамі, што цягнуліся на дзясяткі кілямэтраў. Дзе гандаль, грошы — там і бандыты. Беспрацоўныя, якіх у Польшчы хапала, за бутэльку гарэлкі маглі нават чалавека забіць.

Бацькі — Алесь ды Яўгенія — былі людзьмі простымі, сяляне-сераднякі, як і бальшыня тагачасных беларусаў, нацыянальна несьведомыя. Не любілі ані маскаля, ані ляха, але беларусамі сябе не лічылі — тутэйшыя. У Польшчы калі хтосьці й называў сябе беларусам, выклікаў гнеў палякаў: «Беларусы? Няма такой нацыі!» А каталікоў, дык тых аўтаматычна ў палякі запісвалі.

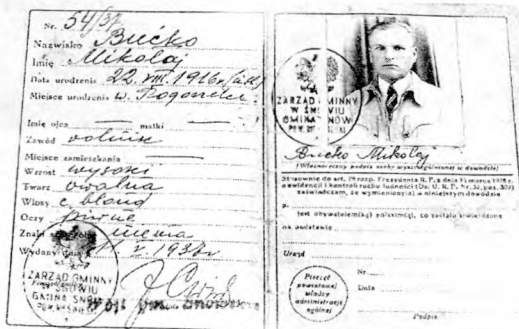

Мікола Буцька

Пасья сканчэньня сямі клясаў я вучыўся рабіць на паравым млыне ў вёсцы. Адно лета працаваў на пабудове польскіх фартыфікацыяў. З глыбі Польшчы на станцыю прывозілі каменье, а мы спецыяльнымі машынамі яго разьбівалі.

Старэйшы брат Юлік працаваў на станцыі пры тэлеграфі. Потым там працаваў і сярэдні — Валодзя. З нашай сям’і толькі Юлік пару гадоў правучыўся ў гімназіі. Бацька прадаў апошняе жыта, што было ў хаце, але й гэтых грошай не хапіла, каб брат мог вучыцца далей. Да нас прыяжджаў сам прафэсар³⁵⁶, прасіў, каб не забіралі таленавітага хлопца. А што бацькі маглі зрабіць, калі ў хаце хлеба не хапала?

Юлік пазней загінуў ад рук немцаў у Італіі, Валодзя памёр у Сібіры, куды саветы вывезьлі нашу сям’ю. Малодшыя браты — Алёша ды Паўлюк, якія таксама, як і мы зь Юлікам, ваявалі ў радох польскага войска³⁵⁷, прайшлі ад Масквы да Бэрліну. Паўлюк ад палякаў палкоўніка дастаў! У войску знаходзілася й мая сястра. Яна й браты з бацькамі па вайне засталіся ў Польшчы. Але ўжо ўсе памерлі.

Польскі дакумэнт Міколы Буцькі. 1937 г.

³⁵⁶ У даваеннай Польшчы «пан прафэсар» зьвярталіся да настаўнікаў гімназіі.

³⁵⁷ Маецца на ўвазе тое, што Юльян і Мікола Буцькі ваявалі ў складзе 2-га Польскага корпусу, што ўваходзіў у склад 8-й Брытанскай арміі. Два малодшыя браты ваявалі ў складзе Войска Польскага, што знаходзілася ў складзе Савецкай арміі.

Правы кіроўцы Міколы Буцкi. 1939 г.

Другую сусьветную вайну я сустрэў у рангу капрала — дастаў яго ў афіцэрскай школе. Патрапіў у адзіны ў Польшчы сапёрны батальён, меў пад сабою чатырнаццаць чалавек. Жылі пад Варшавай, у Георгіеўскай крэпасці. У польскім войску ведалі, што вайна будзе, і да яе рыхтаваліся. Мы пільнавалі раку, па якой хадзілі малыя параплавы. За дзень да пачатку вайны выехалі з крэпасці на поле — чакалі бамбардзіровак. Першыя тры групы, якія цягніком выехалі бараніць Варшаву, немец адразу пабіў. Вярнуліся да крэпасці, дзе пабачылі разьбітыя масты, у тым ліку драўляныя, што самі будавалі. Кінулі нас на Варшаву. На 14 верасня ўвайшлі ў горад і ўсьлед за намі дарога закрылася — немцы акружылі ўсю сталіцу. Выжыць у акупаванай Варшаве было надзвычайна цяжка: ні харчоў, ні вады, антысанітарыя, а людзей — жыхароў, уцекачоў, жаўнераў — маса.

Калі генэрал Кутшэба 29 верасня падпісваў акт аб капітуляцыі, папрасіў немцаў аб адной рэчы: каб адпусьцілі жаўнераў, якія баранілі Варшаву, дадому. Тыя згадзіліся.

Да Берасця нашая група ішла пешшу, — а мяне тады ўжо пасьпелі параніць, — толькі на некаторых адрэзках пуці нас падвозілі нямецкія самаходы. Немцы далі на трох чалавек булку хлеба, на двух — кансэрву й па літры кавы.

Дома я прабыў нядоўга. Усю сям'ю выслалі на ўсход. «Вызваліцелі» вычысьцілі ўсё, што ў нас было, кінулі ў та-

варныя вагоны й увесь шлях два тыдні трымалі галоднымі. Выкінулі ў дзікім стэпе паўночнага Казахстану — рабі, што хочаш. Праз два дні прыехаў саўгасны грузавік і забраў нас — мяне, двоіх братоў, сястру, тату й маму.

Тут жыло шмат нашчадкаў украінцаў, якія калісьці добраахвотна сюды выехалі, мелі вялікія гаспадаркі й жылі заможна. Саветы ў іх пазабіралі ўсё, што можна, але людзі пры тым заставаліся людзьмі. А карэнны абдзёрты ды вечна галодны сібірак — маскаль маскалём! Нелюдзімы ды непрыязны. Мясцовы люд — казахі — жылі ў гліняных хатах-ляпнянках. Пачалі такія хаты будаваць і мы. Начальнік-украінец кіраваў нашай працай, паказваў, як што трэба рабіць. Раскопвалі зямлю, залівалі ў гліну ваду ды мясілі нагамі. Усе — і старыя, і малыя, і дзеці, і бабкі. Вымешвалі, а потым ляпілі гэтыя дзіка прымітыўныя хаты. Узімку я пачаў працаваць на базе, дзе трымалі 120 мясных кароў. Начальнік, казах і я — тры чалавекі. Яшчэ на дойку прыходзіла ўкраінка, што частавала нас малаком.

Як прыйшлі першыя маразы, у пасёлку адбыўся «алярм» — загарэлася жыта! Адбыўся моцны выбух, і ў неба паваліў сні дым. Кінуліся ратаваць савецкае дабро, агонь хутка патушылі. Прыйшла вясна, і каровы адна за другой пачалідохнуць — не хацелі есці гэтае ядавітае жыта.

Асобная гісторыя, як мы збіралі сена. Па полі езьдзіць сенакасілка, а за ёй трактар з вялікімі граблямі. Езьдзіць ня там, дзе трава вялікая ды сочная, а там, дзе малая. Лёгіка простая — зрабіў больш гектараў, зарабіў больш грошай. Мы вяжам снапы. Я з двума беларусамі раблю па-гаспадарску, як у роднай вёсцы навучылі, — перад тым, як класьці, тапчу сена нагамі. Бачым — бяжыць да нас начальнік ды лаецца: «Вредители! Да вас за такое расстрелять нужно!» Мы пераглядваемся й нічога не разумеем. «Посмотрите, сколько снопов связала другая группа. У них — три, а у вас — только один!» Іду глядзець, якім цудам ім гэта ўдалося. Да мяне падыходзіць казах і круціць пальцам у скроні: «Твой дурной. Твой топчет сено, а мой не топчет. Твой один связал, а мой три». Вось у чым справа, думаю.

Сена таго ледзь хапала да Калядаў, а бліжэй да вясны каровы слабелі й дохлі. А ў паперах запісана, што сена сабрана «норма». Тады пачынаюць судзіць пастухоў — віна-

ватыя знойдзены. Гэтыя «нормы» перасьледвалі нас на кожным кроку. Напрыклад, закопваем памерлых кароў. Норма — тры каровы на дзень. А сёння памерлі толькі дзьве. Што рабіць? Тады хітры казах і кажа: «Твой копай далейше, а я пойду лопату поищу». Паходзіць-паходзіць, вяртаецца ды кажа: «Знаеш, пока я тут ходил, еще одна корова умерла». Ну й добра, норма выканана...

Калі Сталін заключыў дамову з польскім урадам у Ангельшчыне, польскіх грамадзянаў пачалі амніставаць ды фармаваць зь іх вайсковыя адзінкі³⁵⁸. Адночы сібірак, што працаваў у нашым пасёлку развозчыкам паліва, прыяжджае з саўгасу ды кажа: «Ты што тут сядзіш? У вашае польскае войска людзей набіраюць». Я хутчэй да начальніка. Той быццам нічога аб гэтым ня чуў — на афіцыйным узроўні гэтую інфармацыю хавалі. Але я настойваў: вязі мяне да раёну, у ваенкамат. Прыехалі да ваенкамату, палагодзіў усе справы — ізноў еду на вайну. 120 кілямэтраў ішлі да маленькай станцыі, што ля Петрапаўлаўску. А там хлопцаў ужо тысячы! Балаган, ніякага парадку, усе робяць, што толькі хочуць. Прыходзіць першы цягнік — поўны, другі — тое ж самае. Тады вырашылі выбраць іншую тактыку. Адзін

Мікола Буцька

³⁵⁸ Паводле дамоўленасьцяў ад 12 жніўня 1941 г. паміж савецкім і польскім урадам у эміграцыі мусіла быць сфармаваная пад кіраўніцтвам генэрала Уладыслава Андэрса Польская армія. Яна складалася з інтэрнваных у 1939 г. саветамі былых жаўнераў польскага войска. Гэтыя салдаты й афіцэры знаходзіліся ў савецкіх турмах і лягерах ці былі высланыя ў Сібір і Казахстан. На сакавік 1942 г. ахвоту служыць у Польскай арміі выказалі каля 73 тыс. чалавек, у тым ліку беларусы і ўкраінцы, што жадалі ў любы спосаб пакінуць савецкі палон.

трымаў кандуктарку, а ўсе астатнія хуценька ўбіваліся ў вагон. Такім чынам даехалі да Новасібірску. Станцыя, якая была пабудавана яшчэ за царом, уразіла сваёй прыгажосцю. Але як жа брудна, як сьмярдзіць, якое страхоцьце! У Новасібірску нас сабралася ўжо на цэлы эшалён — каля ста таварных вагонаў. Паехалі на поўдзень, у Алма-Аты. І, о цуд: усё чысьценька, беленька, гарачы абед! Далі нам па талерцы шчэй, мех сухароў і па драўлянай лыжцы, якія жаўнеры носяць у халыве бота. Прыяжджаем далей, у Джамбул, пад Ташкент. Там ад эшалёну адчпілі аднаго знаёмага беларуса — праваслаўны! Такі ж лёс чакаў бы й мяне, калі б не насіў з сабою вайсковыя дакумэнты ды фатаздымак сваёй роты. Кажуць, будзеш кіроўцам цяжкага танка, на Фрунзэ пойдзеш. От халера, думаю, толькі сваіх знайшоў, а ўжо адрываюць. На шчасьце, назаўтра пляны былі зьмененыя — накіравалі мяне ва ўзбэцкае сяло ў Першы сапёрны полк, атрымаў новую ангельскую форму. Жылі мы там у зямлянках, будавалі масты на Амудар'і і Сырдар'і.

12 жніўня 1942 г. прыбылі ў Туркмэністан, у Краснаводск, адтуль праз Каспійскае мора накіраваліся ў Іран³⁵⁹. Вось мы там файна адкарміліся! Кухня працавала й днём, і ноччу — бяры, колькі ўлезе. Хлопцы пасьнедаюць ад пуза, паляжаць на пяску й ізноў да кухні. Прыехалі да нас індыйскія жаўнеры: пагалілі нас, памылі ды... спалілі ўсю вопратку, выдалі новую. У Тэгеране я захварэў на малярью і ляжаў у шпіталі. У Іраку нас рыхтавалі да баявых дзеяньняў. Потым перакінулі да турэцкай мяжы — думалі, што немец адтуль папрэ. Праз Палестыну, дзе рабілі манэўры, патрапілі ў Эгіпет. Меркавалі, што кінуць у Грэцыю, але памыліліся — на параплавах даставілі ў Італію. Ну а там ужо сапраўдная вайна адбывалася. Пад Нэапалем пачалі рыхтавацца да адкрыцця дарогі на Рым — немец тады доб-

³⁵⁹ Паводле савецка-польскіх дамоўленасьцяў Польская армія мусіла ваяваць на нямецка-савецкім фронце, але пасля таго як у Арміі Андэрса жаўнеры масава выказвалі нежаданьне ваяваць за краіну, якая іх паставіла ў невыносныя ўмовы жыцьця, У. Андэрс дамогся, каб падразьдзяленьні былі пераведзеныя ў Іран, дзе неўзабаве былі далучаныя да 8-й Брытанскай арміі. Зь яе быў сфармаваны 2-гі Польскі корпус.

10. BAON SAPERÓW
10. th POLISH CORPS TFS. ENG.

No. 197

ZASWIADCZENIE

Dwóddca 2. Korpusu na podstawie uprawnienia Pana Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej.

m a c i a ł
BRĄZOWY KRZYŻ ZASŁUGI Z MIECZAMI
poraz pierwszy

Stopień Kapral

Nazwisko i imię BUCKO Mikołaj

Rocznik i Nr. ewidencyjny

Podstawa: Rozkaz Personalny 2. Korpusu Oddział. Pers. Nr. 141

z dnia 31.8.45.

DOWÓDCA 10. BAONU SAPERÓW

MACULEWICZ Stanisław ppik.

Пасьведчаньне пра ўзнагароду Міколы Буцькі Бронзавым Крыжам зь мячамі. 1945 г.

ра амэрыканцу ў задніцу даў. Пайшлі на Монтэ-Касына³⁶⁰. Немцы заселі ў гарах і цяжкай артылерыяй абстрэльваюць усе падыходы. А падыходы вузкія, для пяхоты месца мала. Штурмуем іх, штурмуем (1800 польскіх і ангельскіх гарматаў палілі!), ажно каменье ў пясок пачало ператварацца, а немец надта мудра тактычна абараняўся — ня выкурыш яго з тых укрыцьцяў. Але ў выніку даканалі немца — тыя паўцякалі з пазыцыяў. Надта вялікай кроўю далася нам гэтая перамога. У маім батальёне было 320 чалавек, бальшыня палягла. Праз год давялося ехаць па той дарозе: не падлічыць, колькі спаленай нямецкай тэхнікі пабачылі — безьліч. У Монтэ-Касына вайна для мяне ня скончылася. Праз Апэніны, дзе мяне другі раз за вайну паранілі, ішлі вызваляць Балёнію. Вызвалілі — і ўжо тады вайне прыйшоў канец.

Скончыў 9-месячныя дарожна-тэхнічныя курсы. У 1946 г. самотным хлопцам³⁶¹ прапанавалі ехаць на гаспадарчыя працы ў Канаду. Прыехаў нейкі канадыйскі прад-

³⁶⁰ Травень 1944 г.

³⁶¹ Напачатку Канада, у рамках сваёй эміграцыйнай палітыкі, прымала нежанатых маладых мужчын, або сем'і, што ня мелі дзяцей. Затым палітыка зьмянілася.

стаўнік, празь перакладчыка пытае мяне, што хутчэй сыпее — ячмень ці авёс. Адказваю: «Ня ведаю, як у Канадзе, а ў нас — ячмень». Як пачалі ўсе рагатаць, а той канадзец і кажа: хопіць, больш у яго нічога пытаць ня буду. У Канадзе патрапіў на фарму да ірляндца. Вельмі скупы чалавек быў. Потым адзін народжаны ў Букавіне ўкраінец уладкаваў мяне на працу ў фірму, якія займаецца пілаваньнем дошак. Парабіў там і паехаў у Садбуры, да знакамітых на ўвесь сьвет нікелевых капальняў. На глыбіні тры кілямэтры прарабіў 28 гадоў. Сам жьў небагата, а мусіў дапамагаць грашыма бацькам у Польшчы. Дашлеш, а раз-пораз палякі скрадуць. Калі стукнула 60, выйшаў на пэнсію.

У 1949 г. праз Максіма Таўпеку я знайшоў тут першага беларуса, нябожчыка Лявона Наркевіча. Адзін за адным у Садбуры пачалі прыяжджаць хлопцы-беларусы, сабралася нас 23 чалавекі. А сёньня, акрамя мяне, нікога тут больш няма. Зарганізавалі філію Згуртаваньня Беларусаў у Канадзе³⁶², сьвяткавалі 25 Сакавіка, гадавіны Слуцкага паўстань-

Вайсковыя ўзнагароды Міколы Буцькі

³⁶² **Згуртаваньне Беларусаў Канады** — нацыянальная беларуская арганізацыя ў Канадзе. Створана 28 лістапада 1948 г. на сходзе чатырнаццаці беларусаў-эмігрантаў у Таронта. 28 траўня 1949 г. адбыўся I Зьезд ЗБК, адзелы заснаваныя ў Таронта й Га-

ня. Былі добрыя, дружныя хлопцы, а была й дрэнь. Шваль тая пераважна да палякаў перакінулася, бо ў іх танцы былі, дзяўчаты, гулянкi. Беларускіх дзяўчат у Садбуры не было, дык жаніліся на польках. Пакуль мужыкі працавалі, тыя гадавалі дзяцей і перацягвалі іх да свайго кола. Вось і мой адзіны сын, Рычард, па-польску са мной балакае. Нявестка яго — канадзійская харватка, зь ёю ўвогуле не дамовіўся. Днём працаваў у капальні, а ноччу будаваў з каменья хату — усё ўласнымі рукамі.

Жыву тут з сынам і нявесткай і па сёньня (з жонкай разышоўся), маю ўнукаў. Шкада, што абарваліся ўсе кантакты з Радзімай — ніякіх вестачкі да мяне цяпер не даходзяць. Дужа мне іх не хапае...

мільтане. Затым суполкі паўсталі ў Садбуры, Лёндане, Ашаве, Манрэалі. 17—18 траўня 1952 г. на зьездзе ЗБК адбыўся раскол. Праціўнікі супрацоўніцтва з Радай БНР заснавалі Беларускае Нацыянальнае Аб'яднаньне.

КАНАДА ПАХНЕ ЛЮДЗКІМ ПОТАМ

Марыя Ганько
(Таронта, Антарыё)

25 сакавіка 1930 г.,
в. Шчокаўшчына Вялейскага пав. Віленскага ваяв.,
сёння Вялейскі р-н Менскай вобл.

Марыя Ганько. 1955 г.

Я нарадзілася ў маленькай вёсачцы Шчокаўшчына, раскінутай у вялікім лесе Хаценчыцкай гміны Вялейскага павету³⁶³ ў 1930 г. (Гэта афіцыйная, пазначаная ў пашпарце дата. Існаваў шэраг прычынаў, зь якіх я мусіла зьмяніць дату свайго нараджэння). Сям'я наша была вялікая — бацькі вхоўвалі дзевяцёра дзяцей, я была восьмай. Да сталага ўзросту, праўда, дажылі сямёра. Розніца найстарэйшага й наймаладзейшага дзіцяці складала... 21 год.

З усіх дзяцей у жывых засталіся я й мой брат Міхась Кулеш³⁶⁴, які таксама жыве ў Канадзе. Ён старэйшы за мяне на шэсьць гадоў. Тата Тамаш і маці Анастасія, звычайныя сяляне (бацька чытаў Біблію, таму пачатковую адукацыю, думаю, меў), сталіся да дзяцей надта добра, вхоўвалі ў дабрыні. Як толькі дзіцё пачынала хадзіць, яму адразу знаходзілі нейкую працу — трэба было трымаць салідную гаспадарку. Памятаю, як прыгожа на тых часы маці трымала

³⁶³ Сёння Вялейскі р-н Менскай вобл.

³⁶⁴ Міхась Кулеш выехаў у Канаду ў 1947 г.

хату, старанна сачыла за чысьцінёй. Савецкія ўлады дзье сям'і з нашай вёскі раскулачылі й выслалі ў Сібір, астатнія былі ў сьпісах, але зьдзяйсненьню плянаў па высылцы перашкодзіла вайна.

На нашу вёску рэгулярна нападалі партызанскія атрады. Падчас аднаго з такіх нападаў, у 1943 г., быў сьмяротна замучаны мой бацька. Але пра гэты выпадак расказваць ня хочацца — жудасныя ўспаміны...

Шукаючы супакою для сябе й малых дзяцей, маці была вымушана пераехаць у іншыя мясьціны. У 1944 г. я разам са старэйшай сястрой і яе мужам уцякла на Захад — старэйшых людзей пужала пэрспэктыва далейшых рэпрэсій, раскулачваньня й высылкі на чужыну. У польскай Торуні людзей сартавалі на групы. Нас трох адправілі на працу ў Нямецчыну, пад Бэрлін. Старэйшыя расчышчалі ператвораную ў попел сталіцу, а мы, малыя, прыгатаўлялі паліва для трактароў — пілавалі дрэвы, маленькія брусочки складвалі ў мяшкі. На няшчасьце, канец вайны мы спаткалі не ў амэрыканскай, а ў савецкай акупацыйнай зоне. Мой швагер надта баяўся саветаў, таму мы запісаліся палякамі (дакумэнты тады ніхто не глядзеў, бо іх найчасьцей людзі й ня мелі) і мусілі вяртацца не на савецкую, а на польскую «радзіму».

На ўсход рушылі сьпярга пехатою, тысячы людзей розных нацыянальнасьцяў — і сапраўдныя палякі, і беларусы, і расейцы, і ўкраінцы. Шмат хто па дарозе паўцякаў ад камуністычнай помсты ў лясы. Колькі ішлі, столькі бачылі сьмерць — забітых людзей, жывёлу, якую змучаны голадам народ рваў на кавалкі. Потым у нейкім горадзе нас пасадзілі ў таварныя вагоны, добра памятаю, як калыхаўся пад калёсамі варшаўскі мост Панятоўскага. Апынуліся мы на Прусах усходніх³⁶⁵, за 80 кілямэтраў ад Беластоку. Пайшла ў польскую школу. Навучаньне было надта цяжкім, бо не было ні паперы, ні падручнікаў. Давучылася да сёмай клясы, пачала даставаць курсы — мусіла шукаць працу, бо

³⁶⁵ Маюцца на ўвазе былыя землі Ўсходняй Прусіі (сёньня — Вармінска-Мазурскае й поўнач Падляскага ваяводства Польшчы), што былі ў 1945 г. перададзеныя ў склад Польшчы. Якраз на гэтыя землі й сяліліся ўцекачы, што прыяжджалі з СССР.

сястра мела сваю сям'ю. А я ня мела нават нармальнай вопраткі й абутку. Шэсьць месяцаў вучылася ў Лодзі й яшчэ тры — у Беластоку. У 1957 г. пайшла працаваць і ў тым жа годзе наведала ў Беларусі маму. Палохала сястру, што ў Польшчу не вярнуся, застануся з маці. Сапраўды, вельмі гэтага хацела, надакучыла жыць сярод чужых. Але, калі пабачыла, у якіх умовах жывуць мае сваякі, сяброўкі, што сталася з гаспадарамі пасья арганізацыі калгасаў, без аніякіх роздумаў вярнулася ў Польшчу. Маці й сама параіла: «Вяртайся, дзіцятка, туды, адкуль прыехала».

Сваімі намаганнямі ўдалося дастаць добрую працу ў галіне сельскай гаспадаркі. У акрузе Сувалак і Аўгустова працавала кантралёрам у арганізацыі, якая займалася экспартам прадуктаў харчавання. Уваходзіла ў склад дэлегацыі, спатыкала ў вёсках нашых людзей. Тыя дзівіліся: «Паненка прыехала з гораду, а размаўляе па-нашаму». Увогуле жыццё ў Польшчы было даволі спакойным, моцна мяне не ўціскалі — яшчэ за ваенным часам адказныя пасады на Беласточчыне занялі беларусы-віленчукі. Беларускае жыццё ў Польшчы тады, безумоўна, існавала, але толькі на ўзроўні асабістых кантактаў — аніякія афіцыйныя арганізацыі не ствараліся³⁶⁶. Па партыйнай лініі ў камуністычнай Польшчы мне таксама асабліва не дакучалі. Толькі аднойчы вызвалі да сакратара партыі й спыталі, чаму не сьпяшаюся ўступаць у партыю. Адказ быў кароткі: «Я маю сваякоў за мяжой». А такія людзі аўтаматычна лічыліся ненадзейнымі. У 1959 г. атрымала ад брата з Канады выклік і 9 лістапада 1960 г. упершыню ступіла на канадзкую зямлю.

Прывезла з сабою сьпірт, на які перахварэла ўся мая новая кампанія. У першую суботу пайшла на вечарыну — так пачалося маё канадзкае жыццё. Шчыра кажучы, я пабойвалася брата, якога ня бачыла гадоў 16—17.

Памятала яго хлопцам з кепскім характарам, які мог мяне ўшчыпнуць, калі яму штосьці не падабалася, адабраць рэч, якая яму прылягнулася. Аднак прыляцела ў Канаду й убачыла саліднага мужчыну, які меў прыгожую сям'ю (жонку

³⁶⁶ У 1956 г. было створанае Беларускае грамадзка-культурнае таварыства ў Польшчы.

Марыя й Мікола Ганькі

й двох дзяцей), сябраваў з маладымі й інтэлігентнымі хлопцамі, якія цудоўна размаўлялі па-беларуску. Я тады так яшчэ ня ўмела. На той самай вечарыне пазнаёмілася з Міколам Ганьком, маім будучым мужам. Ён падышоў да нашага стала (усе бурна пачалі камэнтаваць: «Глядзецце, Ганько, Ганько ідзе»), брат нас пазнаёміў, потым Мікола выйшаў на сцэну й граў на піяніна «Прыляцелі гусі з далёкага краю». У нядзелю разам пайшлі ў царкву³⁶⁷, ён запрасіў мяне пабачыць Ніягарскі вадаспад. Праз год, у 1961 г., мы ўзялі шлюб. Адразу ўключылася ў грамадскую працу, да якой прывыкла яшчэ ў Польшчы, дапамагаючы закладаць царкву.

³⁶⁷ Царква сьв. Кірылы Тураўскага Беларускай Аўтакефальнай Царквы ў Таронта.

Праз чатыры гады пайшла на працу — паставіла перад сабой мэту перацягнуць у Канаду сястру зь сям'ёй. У Польшчы мы чыталі кнігу пра Амэрыку, у якой было напісана, што Канада пахне смалой. Аднак сястра, некалькі гадоў цяжка папрацаваўшы, сказала: «Няхай гэтую Канаду ліха возьме. Не смалой яна пахне, а людзкім потам». І вярнулася назад у Польшчу, не змагла тут далей жыць.

Я ж восем гадоў аддала працы на фірме, якой валодаў польскі жyd. Размяркоўвала па крамах тавар са складу. Работа мне падабалася, але зарплата з вылічанымі падаткамі атрымлівалася невялікая. Таму муж, які сам зарабляў добра, аднойчы сказаў: «Хопіць, лепей цалкам сканцэнтруйся на грамадзкай працы». І тады я з галавою акулалася ў беларускае жыццё. Ад 1972 г. зьяўляюся скарбнікам нашай царкоўнай парафіі. Тады прыхаджан налічвалася прыкладна 140—150, цяпер — толькі 32... Аднак я веру ў лепшую будучыню нашай царквы: назіраецца прыемная тэндэнцыя, што ўсё большая колькасць прадстаўнікоў новай эміграцыі пачынае цягнуцца да царквы. Хтосьці спачатку пайшоў да палякаў, хтосьці — да расейцаў, аднак людзі разумелі, што сваім ты будзеш толькі сярод сваіх, для чужынцаў ты назаўсёды застанешся чужынцам. Паваенная, палітычная і новая, эканамічная беларуская эміграцыя — зьявы папросту непараўнальныя.

Мікола Ганько

Паваенныя эмігранты шчыра сумавалі па Бацькаўшчыне, яна была ў іх у сэрцы, новым жа эмігрантам гэтая туга невядома й незразумела. Яны прыяжджаюць сюды, каб зарабіць, як кажуць, пару капеек і ў любы момант, калі захочуць, вярнуцца ў Беларусь. Не скажу, што мы з мужам былі фанатыкамі, але беларуская справа была ў нас у крыві.

На тым сьвеце муж спаткае сваю жонку, праўдзівую беларуску...

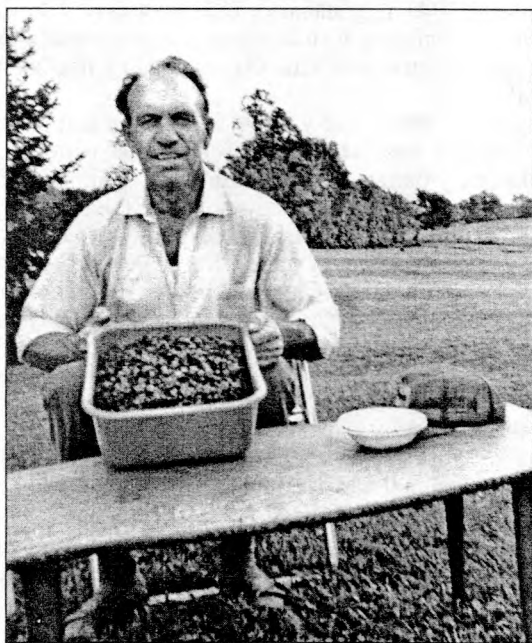
У КАНАДЗЕ БЫЛО ВЕЛЬМІ ЦЯЖКА

Барыс Кірка
(Садбуры, Антарыё)

1928 г.,
в. Бабчын Хойніцкага р-ну
Гомельскай вобл.

Я скончыў тры класы сярэдняй школы, як пачалася гэтая праклятая вайна.

Бацька Фёдар працаваў грузчыкам на станцыі, чорнарабочым у рэдакцыі газеты «Ленінскі сыцяг». У 1939 г. яго мабілізавалі ў Чырвоную Армію. Спачатку накіравалі яго ў вайсковы аркестар, але не было інструмэнтаў: «Тады ідзі ў

Барыс Кірка

разведчыкі». Кабуру далі, наган — не. Аднойчы камандзір пытаецца: «Фёдар, адкуль ты паходзіш? З Хойнікаў? Дык чаго ты за намі цягаеся — ідзі дадому». На наступны дзень ён і яшчэ некалькі ўкраінцаў тое й зрабілі. Вярнуўшыся дамоў, пачаў шыць абутак, за самагонку ў Хойніках можна было здабыць скуру. Маці Вольга была непісьменнай, працавала разам з бацькам, дапамагала яму.

Адзін з маіх братоў памёр у 1933 г. падчас голаду, пажыўшы ўсяго некалькі месяцаў. Старэйшы брат Міша памёр у Ленінградзе ў 1941 г. Прышоў першым на лыжных спаборніцтвах і захварэў на запаленне лёгкіх. Расказваю раніцаю свой сон, а тут паштальён прыносіць тэлеграму... Калі памерла сястра, я дакладна ня памятаю. Другая сястра, Марыя, маладзейшая за мяне, жыве са мной у Канадзе. Яна, дарэчы, ужо прабабуля.

22 чэрвеня 1941 г., у пачатку вайны, я быў у Хойніках. Бачу: бегае па вуліцы дзядзька адзін ды расказвае: мой сын у Кіеве, горад немцы бамбяць. От халера, а ў нас жа нічога не вядома!

Паехаў празь нейкі час у Бабчын — ураджай развазіць. Гляджу — немец, хай бы ён згарэў, ледзь з возу не зваліўся.

У Хойніках у бацькі былі знаёмыя паліцаі, якія раз-пораз шапталі на вуха: забірай бабу зь дзедам, Бабчын будуць спальваць. Вёскі немцы палілі рэгулярна, устанеш раніцай з ложку — усё наваколле ў дыме. Яшчэ ўчора бачыў чалавека, а сёньня няма, зьнік. Здаралася, людзі былі сьведкамі расстрэлаў. Вось была бяда: немцы днём беларусаў гвалтавалі, а партызаны — ноччу. Немцы забралі карову й цяліцу, а партызаны — каня. І ўсё, рабі што хочаш, хоць пальцы смакчы. А збожжа зьбярэш — нясі да немцаў, яны ж галодныя. Прыйдучь ноччу партызаны — давай тыгунь! Няма? Прыкладам у лоб. А халера гэтая, паліцыянты, яны ж часам пераапрапаналіся ў партызанаў і такім жа чынам здзекаваліся з чалавека!

У 1943 г. у Хойнікі прыйшлі «вызваліцелі» — уласаўскае войска³⁶⁸. У горадзе тады былі мае бацькі, прыйшоў

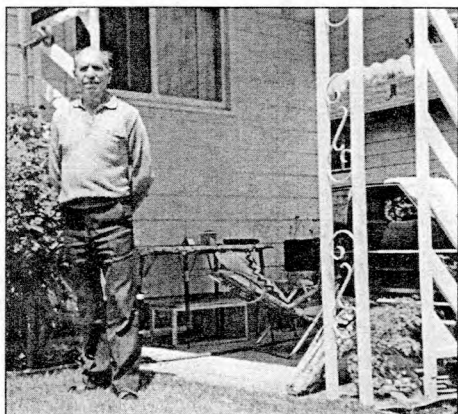
³⁶⁸ Напэўна, маеца на ўвазе адно з фармаваньняў Рускай вызвольнай народнай арміі Браніслава Камінскага, або Рускай нацыя-

туды й я з братамі ды сёстрамі. Сабралі ўсіх хойніцкіх і брагінскіх, дзьверы зачынілі — назад ня вернешся. Уласаўцы нас абдурылі: казалі, што, калі савецкае войска будзе ісьці на захад, мы вас адпусьцім дадому, толькі на сто кілямэтраў адвезем. А атрымалася так, што завезьлі нас у Калінкавічы, зачынілі ў школе й пільнавалі, каб не паразьбягаліся. Падагналі цягнік — і на захад, транзытам праз Польшчу ў Нямеччыну. Зрабіліся мы «остарбайтэрамі». Сям'ю нашую разлучылі: я працаваў у аднаго баўэра, бацькі — у другога, сястра — у трэцяга. Я рабіў на вялізнай гаспадарцы ва ўсходняй Нямеччыне: утрох мусілі даць 45 кароў. Праз год, у 1944 г., наш статус зьмяніўся — на вопратцы зьявіўся чырвоны колас³⁶⁹. У лягер да нас прыходзілі ўласаўскія прапагандысты, агітавалі ісьці добраахвотнікамі ў нямецкае войска. Людзі іх толькі высьмеялі. Па заканчэньні вайны пачалося вяртаньне «остарбайтэраў» на Радзіму, аднак мы даведаліся, што цягнікі без прыпынкаў ішлі ў Сібір. Родную Беларусь народ пабачыў толькі з вокнаў. Такое вось жыцьцё было, ніхто беларусам рукі дапамогі не працягваў, а нашыя рукі ламалі.

Нас, як «ворагаў народу», што не хацелі вяртацца ў СССР, на два тыдні закрылі ў канцэнтрацыйным лягерах ў ангельскай зоне акупацыі Нямеччыны, на дзень выдавалі толькі каву й суп. Там я пабачыў печы, у якіх жыўцом палілі людзей. Дапамаглі нам англічане: як палітычных эмігрантаў адправілі нас у Бэльгію. Ніколі не забуду, які добры, лагодны й шчыры бэльгійскі народ. Апекаваліся намі маінашкі. Прынялі як родных, далі кватэры, харчы, працу — да 1951 г. я працаваў у капальнях. У Бэльгіі мы ўрэшце вярнуліся да нармальнага жыцьця. А 20 лістапада 1951 г. я ступіў на канадзкі зямлю.

нальнай вызвольнай арміі, або аднаго са шматлікіх казацкіх фармаваньняў. Аднак у падпарадкаваньне Рускай вызвольнай арміі генэрала Андрэя Ўласава яны ўліліся толькі ў другой палове 1944 г., калі тая толькі пачынала фармавацца.

³⁶⁹ Маецца на ўвазе сыстэма знакаў для «аўслэндэраў» (ня немцаў). Беларусы насілі нашыўку з адлюстраваньнем чырвонага коласу. Такая нашыўка значна абмяжоўвала правы на тэрыторыі Нямеччыны.

Барыс Кірка

У Канадзе было значна цяжэй. Сам сабе давай рады. На двары зіма, працы бракуе, а на руках — толькі 99 даляраў, астатнія грошы прайграў у карты. Я нават крыху пасварыўся з эміграцыйным бюро: навошта мяне з бацькамі сюды прывезлі? Добра, што знайшлі кватэру за 30 даляраў у месяц. Хутка й праца зьявілася, у лесе. Атрымаў першы заробак — 144 даляры, вялікія грошы. Аднак хутка нас усіх, 120 чалавек, з гэтай працы мятлою пагналі.

Вярнуўся ў Садбуры, уладкаваўся на будоўлю, тры месяцы рабіў маляром. Далей так атрымлівалася, што з розных прычынаў за працоўнае месца зачапіцца ня мог. Пераехаўшы ў Таронта, за 120 тысяч даляраў купіў хату на тры паверхі, новую машыну. І вось бяда — у 1962 г. захварэў на рак і памёр бацька.

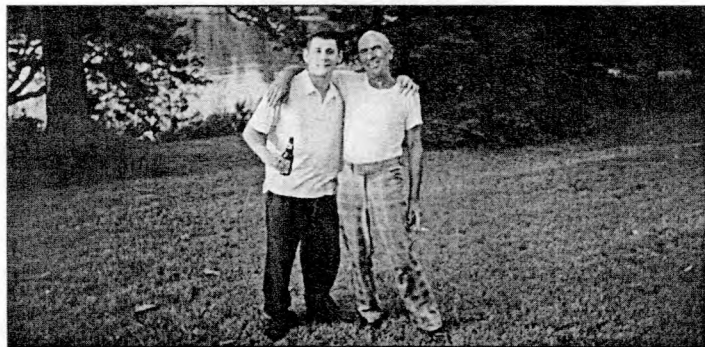
У Таронта працаваў на фабрыцы, прарабіў на ёй дваццаць гадоў. Тройчы трапляў у аварыю й у 1985 г., калі памерла маці, сказаў: «Амінь, з працай хопіць» — і выйшаў на пэнсію. Так і жывем, хлеб жуем ды малачком запіваем. Ну й чарачку часам трэба скабануць, але асьцярожна — гады. Цяпер мы з жонкай³⁷⁰ жывем не ў самім Таронта, а непадалёк ад гораду, каля Ніягарскага вадаспаду — прыгажосць, чыстае паветра.

³⁷⁰ Верай Радэк.

Сваіх дзяцей я ня маю: любіў пагуляць, танцаваў, вучыў танцам беларускіх дзяцей, трымаўся пры клубе. Ад 1962 году — пры нашай царкве³⁷¹, быў старшынём, уваходзіў у рэвізійную камісію — часу на сям'ю не хапала.

Напачатку беларусы ў Канадзе жылі мірна й па-сяброўску, усё рабілі разам. Але потым перасварыліся, раскалоліся, некаторыя перайшлі да іншых нацыянальнасцяў — разбітае карыта. Сварыліся на глебе паходжаньня — гэтак званьня заходнікі й усходнікі. Шмат хто сваё паходжаньне хаваў, бо баяўся саветаў. Знайшліся храбрацы, якія пасьля сьмерці Сталіна вярнуліся ў Беларусь — да гэтага часу анікіх вестак ад іх не атрымалі.

Я ніколі й нікога не баяўся, не саромеўся сказаць, што нарадзіўся на Гомельшчыне. Калі працаваў маляром у Садбуры, адна жанчына, літоўка ці эстонка, спыталася, адкуль я паходжу. Адказаў: «З савецкай Беларусі». А яна мне ў адказ: «Што ты гаворыш? У якой, савецкай? Кажы — ва ўсходняй Беларусі». Ага, думаю, вось як трэба казаць, назаўсёды гэтыя словы запомніў. Я паважаю ўсіх беларусаў, не падзяляю іх на катэгорыі: усходнікі, заходнікі, праваслаўныя, каталікі. Галоўнае, каб чалавек быў прыемны...

Барыс Кірка зь сябрам. Канада

³⁷¹ Беларуская праваслаўная царква імя сьв. Кірылы Тураўскага ў Таронта. Барыс Кірка цягам дзесяці гадоў узначальваў царкоўны камітэт.

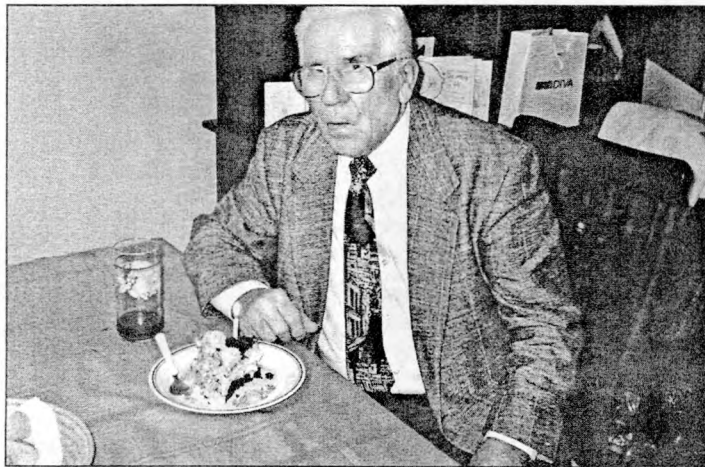
МЫ СЕРБАНУЛІ ГОРА І АД НЕМЦАЎ, І АД ПАРТЫЗАНАЎ

Аляксандар Мяцеліца
(Манрэаль, Квэбэк)

1918 г.,
в. Задарожжа,
сёння Глыбоцкі р-н Віцебскай вобл.

Я — аднагодка Беларускай Народнай Рэспублікі. Палякі, як пачалі панаваць на нашых землях, разьдзялілі вёску на хутары: багатыя сем'і атрымалі зямлі больш, бедныя — менш. Мой бацька Пётар, сын Ігната, 25 гадоў служыў ва Ўкраіне ў царскім войску, дзе пазнаёміўся з украінскай дзяўчынай Ганнай. Ажаніўшыся, бацька вярнуўся ў Беларусь, дзе купіў вялікі кавалак зямлі.

Бацькам — людзям неадукаваным — увесь час прыходзілася займацца гаспадаркай, трэба было карміць шасцьцера дзяцей. Беларускай мовы бацька ня ведаў, гаварыў парасейску, да якой прывык за доўгія гады службы ў войску.

Аляксандар Мяцеліца. Манрэаль. 2004 г.

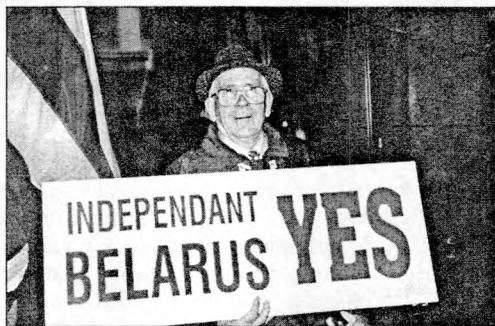
Мой старэйшы брат Сымон адхіліўся ад вайскавай службы падчас Першай сусветнай вайны, хаваўся, але НКВД знайшло яго ды засудзіла на восем гадоў лягераў. Каб атрымаць волю, брат мусіў ажаніцца — ягоная ранейшая жонка зацярарала ад нейкага хлопца й па дарозе ў больніцу памерла. Да яго ў лягер паехала жанчына, яны ўзялі шлюб, і Сымон вярнуўся дадому. Адна мая сястра хварэла на цукрыцу [цукровы дыябэт], памерла ў маладым веку. Другая загінула падчас вайны, ня ведаю дзе. Старэйшую сястру Сафію напаткаў трагічны лёс: яна запальвала свечку, і агонь хлынуў проста ў твар — дзяўчына страціла розум. Але чым магла, дапамагала ў гаспадарцы, пасьвіла кароў. Аднойчы пайшла з дому й не вярнулася. Куды дзелася — ніхто так і не даведаўся. Трэцяя сястра памерла некалькі гадоў таму. Я апошні з усёй сям’і застаўся. Шэсьць гадоў таму памерла мая жонка Караліна, немка па нацыянальнасці, зь якой я пазнаёміўся на забаве ў Манрэалі й ажаніўся ў 1960 г. Сваіх дзяцей ня маю, толькі прыёмнага сына. Ягоная дачка — мая ўнучка — цяпер мяне даглядае.

Калі палякі ня надта добра ставіліся да нашага брата беларуса, дык што тады казаць пра саветы, што прыйшлі сюды ў 1939 г. Жыцьцё раптам пайшло пад адкос — крамы апусьцелі, кошты ўзляцелі, нават вопраткі чалавечай не было. Бацька й браты адмаўляліся ўступіць у калгас. Тады саветы абклалі іх такімі падаткамі, што мусілі здацца. Па-жылі два гады ў галечы, а тут новая чума — вайна. Няма доўга аб чым казаць — ані партызаны, ані немцы сябрамі для бядакаў-беларусаў не былі. Аднолькава хлебанулі гора як ад адных, так і ад другіх.

У 1942 г. я скончыў у Глыбокім, адным з нацыянальна-патрыятычных беларускіх цэнтраў, шасьцімесячныя настаўніцкія курсы. Пачаў працаваць у трэцяй клясе чатырох-кляснай школы ў Парэччы. Разам са мною працавала яшчэ адна маладая настаўніца й дырэктарка. Кожны дзень з Задарожжа ішоў пяць кілямэтраў пехатой. Шлях гэты быў небяспечны, бо ўсялякі люд можна было сустрэць. Немцы змушалі адразу паведамляць ім аб знаходжаньні партызанаў. Не паведаміш — спяляць усю вёску. І ў нашых мясцінах таксама палілі. Аднойчы нас абрабавалі партызаны: забралі каня з возам і парсюка, якога хавалі ў саломе.

У 1943 г. мяне выклікалі на настаўніцкую канфэрэнцыю ў Глыбокае. Там мне й яшчэ, калі не памыляюся, пятнаццаці калегам выдалі дакумэнты ды праз тры дні прымусова накіравалі ў вялікі аўстрыйскі лягер Мальта. Там мы маршыравалі й вучыліся страляць. Найлепшым стральцом давалі ўзнагароду — цыгарэты. Немцы да нас ставіліся нядрэнна. Мяне прызначылі кіраўніком скаўцкай арганізацыі, бо ў лягеры, у якім я пражыў паўтара году, было шмат дзяцей. Адтуль мяне перавялі ў іншы лягер, што месціўся ў лясным масіве гораду Дэсаў. У ім я апекаваў беларускіх дзяцей. У 1945 г. мяне паклікалі ў Бэрлін, у беларускую падафіцэрскую школу пад кіраўніцтвам палкоўніка Кушала. Мелі квіткі ў мэтро, ездзілі ў цэнтар гораду, на Аляксандарпляц, дзе абедалі ў рускім рэстаране. Але ў гэтай школе правучыўся я нядоўга, каля трох тыдняў. Сталіцу пачалі бамбіць, і мы начамі — удзень дарогі бамбілі амэрыканцы — прабіраліся да Рэгенсбургу. Мелі нямецкую ўніформу й вінтоўкі. У Рэгенсбургу прызначылі да самаходу, які вёз жаўнераў расчышчаць дарогі. Але я з таго самаходу ўцёк, далучыўся да беларускага лягеру.

У Рэгенсбургу, як і пазьней у Міхэльсдорфе³⁷², я належаў да паліцыі, пільнаваў уначы тэрыторыю лягеру, асаблі-

Аляксандар Мяцеліца на дэманстрацыі ў Атаве. 1999 г.

³⁷² У 1948 г. зь беларускага лягеру ў Рэгенсбургу прыхільнікаў Рады БНР, гэтак званых «крывічоў», выставілі прыхільнікі БЦР. Яны перабраліся ў Міхэльсдорф, дзе й заснавалі свой лягер.

ва харчы, якія захоўваліся на складзе. З маленькага гарадку Остэргофэн у 1949 г. я выехаў у Канаду.

Год прарабіў па кантракце на «фарме», а потым пераехаў у Манрэаль, дзе застаўся на ўсё жыццё. Здабыў добрую працу на фабрыцы *Air Canada*, рэзаў матэрыял для будовы самалётаў. У 1959 г. атрымаў канадзійскае грамадзянства. Падтрымліваў кантакт з бацькамі, дасылаў ім грошы. Цікава, што й бацька, і маці, калі памерлі, мелі па 89 гадоў — відаць, нядоўга мне засталася... Пасьля сьмерці жонкі я прадаў уласны дом і пераехаў ва ўкраінскую рэзідэнцыю (яна зьмяшчае 84 апартаменты). Усё раблю сам — гатую, прыбіраюся. Дзякаваць Богу, здароўе не паганае, сіл хапае. Толькі рэўматызм дакучае. Жыцьцё ў гэтай рэзідэнцыі добрае, спакойнае, атмасфэра сяброўская. Ладзім імпрэзы, два разы на тыдзень гуляем у бінга. Беларускае жыцьцё ў Квэбэку, якое й у найлепшыя часы не было дужа актыўным, цяпер трымаецца толькі дзякуючы Анатолію Хрэноўскаму — адданаму беларусу й проста добраму чалавеку.

Нядаўна зьбіраўся трэці раз наведаць родную Беларусь (на Радзіме быў у 1991 і 1994 гг.), пабачыць пляменьнікаў і пляменьніц, аднак здароўе крыху пагоршылася й падарожжа прыйшлося адкласьці. Са сваякамі я сябрую, яны старога не забываюць, дый я стараюся ім, чым магу, дапамагчы.

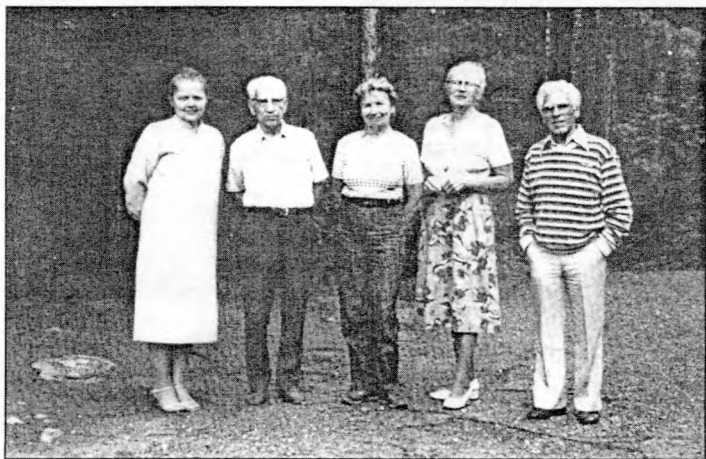
Аляксандар Мяцеліца. Манрэаль, 2002 г.

МОЙ БАЦЬКА ДАПАМАГАЎ АДАМУ СТАНКЕВІЧУ

Міхась Пашкевіч
(Таронта, Антарыё)

10 сакавіка 1913 г.,
пав. цэнтар Ашмяны Віленскай губ.,
сёння Гарадзенская вобл.

У Першую сусветную майго бацьку Паўлюка прызвалі ў царскае войска, а я й маці Зося адправіліся ў эвакуацыю ў Расею, у Тамбоўскую губерню. Бацька адшукаў нас, як пачалася Кастрычніцкая рэвалюцыя й рухнуў фронт. Мы ўсе разам вярнуліся на радзіму. Малодшая сястра й цяпер жыве ў Беларусі, а вось адшукаць сьляды брата так і не ўдалося. Бальшавікі вывезлі яго ў 1940 г. на працы ў Сібір, потым ён нейкім чынам апынуўся ў Паўднёва-Афрыканскай рэспубліцы, дзе й зьнік. Мама мне пісала ў Канаду: «Шукай Колю», але безвынікова, ніхто ня ведаў, дзе знаходзіцца брат.

У лесе над ракой Атавай. Зьлева направа: Івонка Сурвілла, Вінцэнт і Раіса Жук-Грышкевічы, Валянціна й Міхась Пашкевічы. 1976 г.

Тата дужа не любіў палякаў і расейцаў. Калі бальшавікі акупавалі нашыя землі ў 1920 г., ён паступіў на вучобу ў паліцэйскую школу. Палякі змушалі падпісаць яго кантракт, але тата адмовіўся й, каб ня трапіць пад суд, вярнуўся ў Беларусь. Працаваў камэндантам на чыгуначнай станцыі. Тата браў чынны ўдзел у беларускім нацыянальным руху, далучыўся да Беларускай Хрысьціянскай Дэмакратыі, дапамагаў у працы ксяндзу Адаму Станкевічу. У нашай хаце было поўна беларускіх кніг — бацька чытаў усё.

Але за польскім часам зацікаўленьне беларускім, асабліва забароненай літаратурай, было небясьпечным: у хату неаднаразова прыходзілі паліцыянты — шукаць такую літаратуру.

За сваю дзейнасьць бацька ня раз арыштоўваўся й нават адседзеў у турме. Браў удзел у ашмянскіх сходах патрыётаў, што адбываліся ў хаце Аляксандра Барановіча, і я — юнак, выхаваны бацькамі ў беларускім духу. Патрыётаў у Ашмянах было нямала, але актыўных, адданых ідэі — ня больш за дзесьць.

Адукацыю я набыў у сярэдняй і земляробчай школах. Потым прызвалі ў польскае войска — служыў у Віленскім пяхотным палку. У 1939 г., як пачалася Другая сусьветная, трапіў у нямецкі палон, у якім праседзеў 11 месяцаў. Працаваў на гаспадарцы ў графіні, якая дужа не любіла Гітлера. Яна лагодна ставілася да мяне, частавала кавай, дзялілася весткамі з фронту. Я штомесяц пісаў бацьку, які ў той час працаваў старшынём сельсавету пад Вільняй, лісты. Але адказу не атрымліваў. Толькі пасыла даведаўся, што савецкія ўлады забаранялі перапісвацца. Да гэтых дзён захаваўся ліст, у якім я расказваў, што зьбіраюся ажаніцца зь дзяўчынай, якая не валодае ніводнай славянскай мовай, маўляў, як дамоў вяртацца? Ад бацькі дастаў толькі паведамленьне, якое мяне вельмі ўсьцешыла, — урэшце даведаўся, што зь сям'ёю ўсё нармальна. З палону я ўцёк, аднак мяне арыштавалі савецкія ўлады ў Літве.

Як пачуліся першыя выбухі бальшавіцка-нямецкай вайны, саветы мне «прапанавалі»: «Будзеш служыць у польскім войску». Але я адпіраўся: «Чаму польскім? Я не хачу, я — беларус». А мне ў адказ: «Няма такога, беларускага войска. Дый якая розьніца, на чыёй старане змагацца супраць фа-

шызму?» Зразумела, што мой асабісты погляд у КДБ нікога не цікавіў. Пераправілі ажно ў Чкалаўскую вобласць³⁷³, дзе трымалі пры Галоўным штабе польскай арміі³⁷⁴. Каб неяк пражыць, працаваў, скончыў шафёрскія курсы. Потым мы пачалі далёкае падарожжа на Блізкі Ўсход. Прайшлі праз Іран, надоўга затрымаліся ў Іраку (бо былі апранутыя ў ангельскую форму, мясцовае насельніцтва ставілася да нас нядобра — Ірак тады быў акупаваны Ангельшчынай), далей пайшлі ў Палестыну, Эгіпет, адкуль вярнуліся ў Эўропу, у Італію. Як шафёр, які добра авалодаў італьянскай мовай, з Італіі я езьдзіў у Швайцарыю, Францыю, Аўстрыю. У баявых дзеяннях я ня ўдзельнічаў — усю вайну прайшоў як шафёр.

Аднойчы самаход укралі. Мяркую, што зрабіў гэта адзін паляк, які з нейкіх прычынаў уцякаў з войска. Мяне перавялі на працу ў канцылярыю. У войску шукаў беларусаў, пазнаючы іх па акцэнце. Бальшыня баялася адкрыта гаварыць пра сваё паходжаньне й называлася палякамі, хоць на той польскай мове ледзь гаварылі.

Аднойчы, едучы ў самаходзе, я з жартам зьвярнуўся да аднаго хлопца па-беларуску. Па-беларуску й адчуў адказ. Прайшло некалькі гадоў, сустрэў я гэтага хлопца ў Канадзе, а ён беларускую мову ўжо быццам і забыўся... Я, як трапіў да палякаў, запісаўся беларусам, але, калі афіцэр пабачыў запіс, выправіў на «паляка», прыгаворваючы, што пан памыліўся. Польскай мовай я валодаў добра, і ніхто не сумняваўся, што я — паляк. Але яшчэ ў Расеі палякі крыва глядзелі, калі браў у бібліятэцы кнігі Пушкіна ці Лермантава...

У лік тых, хто выказаў жаданьне ехаць на працу ў Канаду, я запісаўся адным зь першых³⁷⁵. Спыталі, ці ўмею працаваць на зямлі. Адказваю: канечне, я ж земляроб па адукацыі! Але на гаспадарцы я не працаваў: лекар сказаў, што праца зацяжкая для мяне. Прапанаваў работу ў шпіталі. Яму я аддаў 37 гадоў жыцця, быў і звычайным супрацоўнікам,

³⁷³ Сёння Арэнбургская вобласць Расеі. У 1938—1957 гг. горад Арэнбург насіў назву Чкалаў.

³⁷⁴ Маецца на ўвазе месца дыслакацыі 5-й і 6-й дывізіі Польскага войска.

³⁷⁵ Міхась Пашкевіч прыехаў у Канаду ў 1946 г.

*На сустрэчы з Натальляй Арсеньневай у Канадзе. Міхась Пашкевіч
стаіць справа ў сярэднім шэрагу. 1969 г.*

і перакладчыкам. На пэнсію выйшаў пазьней за ўсіх, маючы больш за 70 гадоў, — на працы мяне шанавалі й любілі. Прыехаўшы ў Канаду, беларусаў нейкі час адшукаць не ўдавалася.

Аднойчы пайшоў з двума палякамі ў рэстаран. Чую, акцэнт у аднаго зусім ня польскі. Пачынаю распытваць пра сям'ю, дзе жывуць дзеці. Той і адказвае: «У Беларусі». Кажу: «Так ты ж сам, напэўна, беларус!» Аказалася, сапраўды, суайчыньнік. Расшукаў па маёй просьбе беларускамоўную кнігу, адкрываю яе, а ў мяне сьлёзы коцяцца... Гэты ж чалавек пазнаёміў мяне й з Кастусём Акулам, які тады ўжо адшукаў чатырох беларусаў. Я зь дзесяццю суайчыньнікамі пазнаёміўся на польскіх танцах.

У 1948 г. у нас ужо хапала народу, каб залажыць арганізацыю³⁷⁶. Праз адну літоўку, разам зь якой працаваў, пазнаёміўся зь дзьвюма сёстрамі — Раісай і Валянцінай Жукоўскімі. З малодшай, Валянцінай, я назаўсёды звязаў свой

³⁷⁶ Згуртаваньне Беларусаў Канады.

Пасьля 70-годзьдзя Вінцэнта Жук-Грышкевіча. Сем'і Сурвіллаў, Пашкевічаў, Жук-Грышкевічаў і Натальлі Арсеньневай. 1973 г.

лёс. У нас нарадзіліся двое дзяцей. Сын Паўлюк працуе ў галоўным банку, а дачка Эва выйшла замуж за чалавека, які ў Брытанскай Калюмбii вядзе бізнэс-курсы.

Сёньня я ўжо вельмі слабы, нават пісаць ня ў сілах. Але ўсё, што датычыць роднай Беларусі, цікавіць гэтак жа моцна, як і раней, — пакуль буду жыць, беларушчыну не занядбаю. Мая бібліятэка, у якой пераважна кнігі на роднай мове, складае каля чатырох-пяці тысяч асобнікаў!

МЫ БЫЛИ ФАНАТЫКАМИ БЕЛАРУСКОЙ СПРАВЫ

Элеанора Пітушка
(Таронта, Антарыё)

30 верасня 1916 г.,
Омск, Расея

Нарадзілася я ў 1916 г. у Расеі, у горадзе Омску. Бацькі мае паходзілі з Латгаліі. Калі бацьку Баляславу Сташкевічу было пяць гадоў, памёр мой дзед, і бабка засталася адна з трыма дзецьмі бяз сродкаў існавання. Ужо ў дванаццаць гадоў бацька мусіў неяк зарабляць на жыццё: яго неяк узялі разам з рабочымі, што ехалі да Пецярбургу, — даглядаць кашу, капусту, пісаць лісты. Празь некалькі гадоў ён уладкаваўся на працу на Пуцілаўскі завод. Але аднаго дня ўся ягоная зьмена была звольнена й пазбаўлена права жыць у сталіцы: майстра, якога рабочыя дужа не любілі, пасадзілі ў тачку й аблілі нечыстотамі. Бацька нават ня бачыў, як усё сталася, але ў дэталях паліцыя разьбірацца не хацела: усіх разам выкінула й закрыла справу. Тады бацька пераяжджае ў Омск, дзе знаёміцца зь сям'ёй Гарэцкіх зь Менску, якую некалькі разоў высылалі за... «каталіцтва». Пачаў вучыцца на друкара.

Дзед па лініі маці быў жанаты другі раз, розьніца паміж ім і маёй бабкай была гадоў дваццаць. Ён атрымаў ад свайго бацькі вялікі надзел зямлі, але абрабляць яго не хацеў, вырашыў ехаць на заробкі на Ўрал. Бабка сядзела дома адна зь дзецьмі й ня ведала, што ёй рабіць, нават білет на цягнік не магла купіць. А тут дзед вырашае ў Омску ажаніцца трэці раз. Аднак ягоны знаёмы, што прыехаў з Латвіі, угаварыў яго гэтага не рабіць, а забраць да сябе сям'ю. Маёй маме, Тэклі Мінкоўскай, было тады васямнаццаць гадоў. Бацькаў знаёмы арганіст неяк кажа: «Сташкевіч, прыйшоў час знайсці табе нявесту!» Бацька адказвае: «А дзе яе ўзяць?» Тады арганіст паказвае на маю будучую маму й бабку. Бацька губляецца: «А ты якую маеш на ўвазе?» Мая бабка вельмі добра выглядала, значна маладзейшая за свой узрост. І вось пасля трох тыдняў, што прайшлі пасля сустрэчы за гарбаткай, мае бацькі былі заручаныя. У студзені 1915 г. ажані-

ліся, а 17 верасня 1916 г. (па старым стылі), як я кажу, пры цары-гароуху, нарадзілася я. Пад Омскам мы пражылі да 1923 г.

Намагаючыся пакінуць камуністычную Расею, бацька звярнуўся ў Омску да латвійскага прадстаўніцтва, якое дало нам дазвол выехаць у Латвію. Няшмат памятаю з нашага доўгага падарожжа, адзінае, калі ўсе казалі «Горы, горы!», я глядзела на тую высачэзную чорную сцяну і не разумела, пра што ідзе гаворка. Калі ехалі праз Маскву, упершыню ўбачыла электрычныя трамваі, нас правярала нейкая мытная служба. Паколькі дазвалялася правозіць абмежаваную колькасць вопраткі, мама начапіла на мяне цэлы гардэроб, а я ўсё пытала, калі мяне вызваліць з-пад гэтай навалы? Спыніліся ў Рэжыцы³⁷⁷, дзе мусілі адсядзець сорак дзён на карантыне. Калі бацьку ўдалося аднойчы вырвацца на рынак, ён сустрэў там знаёмых. Відаць, ягоную хату з вялікім гародам ужо прызначылі для нейкай іншай сям'і, бо бацька раней забраў да сябе ў Омск маці й сястру. І калі стала вядома, што Сташкевіч вяртаецца, хату адразу зрылі. Атрымлівалася, што ехаць нам няма куды.

У Люцыне была толькі адзіная друкарня з друкарком. Тады вырашылі ехаць у Рыгу, дзе я пражыла 21 год, ад 1923 да 1944 г. Дарэчы, цікава, што раней, у глыбокай старажытнасці, балтыйскія плямёны жылі далей на ўсход, што знайшло адбітак у мовах і нават характарах. Вось некаторыя прыклады: беларускае імя гучыць як Янка, латыскае — Яніс, папросту таксама Янка, Язэп — Язэпс. Расейцы кажуць, што дождж «ідзе», палякі — «падае», а беларусы з латышамі — «дождж ліе».

Мой брат Казімір скончыў сярэдняю беларускую школу, працаваў з бацькам у Рыскай дзяржаўнай друкарні. У 1945 г. загінуў у баёх пад Бэрлінам. Брат Уладзімер падчас нямецкай акупацыі хадзіў да школы. Тады былі такія законы, што ўлетку вучні мусілі працаваць на вёсцы. І вось, калі ён ехаў на машыне, у якой таксама знаходзіўся аптэкар, да гаспадаркі, здарыўся трагічны выпадак. Машына адхілілася ў бок, каб даць дарогу немцам. Але манэўр быў

³⁷⁷ Сёння горад Рэзэзнэ.

няўдалы, і аўта перакулілася — некаторыя пасажыры загінулі, а Уладзімера моцна апаліла азотнай кіслатой, якую вёз з сабой той аптэкар. Здароўе брата моцна пахіснулася, і доўга ён не пражыў. Сёстры Каця і Вера памерлі ад раку горла. Засталася ў жывых толькі самая малодшая — Марыя. Ёй было толькі восем гадоў, калі ў 1944 г. я выехала на эміграцыю. Мама было ўжо 42 гады, калі яна нарадзіла апошнюю дачку. Марыя — інжынэр, скончыла інстытут у Маскве. У 1969 г. як турыстка я адведала Рыгу, спаткалася з усімі сёстрамі, мамай, пазнаёмілася са сваякамі майго мужа, Язэпа Пітушкі. Бацька тады ўжо памёр. Ён пакутваў на астму, я дасылала яму з Канады лекі, а ён мяне дзякаваў такімі словамі: «Дочанька, вельмі дзякую за лекі! Чатыры гадзіны пасья іх прыняцця я адпачываю, а жанчына, што намалявана на пачцы, кашляе за мяне».

У свой час у Рызе існавалі ажно тры сярэднія беларускія школы. Першая, якую скончыла я, месцілася на Маскоўскім фарштаце 173. Маёй настаўніцай у дашкольнай клясе была Лідзія Антонаўна Плягіш, якую я вельмі любіла. Калі сканчала апошнюю, шостую, клясу школы, разам са мной вучыліся яшчэ толькі чатыры вучні (раней вучняў у школе было значна больш) — Апанасёнак, Барсук, Градзько і яшчэ адзін — забыла прозьвішча. Я разам з Апанасёнкам і Барсуком атрымала права на паступленьне ў гімназію, у якой мой бацька быў старшынём бацькоўскай рады. Дырэктурам — Аляксандар Радзько, настаўнікамі — Канстанцін Езавітаў, Сьцяпан Сіцько (з маім бацькам яны былі надта падобныя, іх нават часта блыталі), браты Плягішы. Адзін, абсальвэнт Праскага ўнівэрсытэту, выкладаў матэматыку, другі, што скончыў Віленскую гімназію, — гісторыю. Сярод настаўнікаў у першай клясе быў Іван Антонавіч Шчорс. Адным з найяскравейшых беларусаў у Латвіі быў, безумоўна, Канстанцін Барысавіч Езавітаў. Хоць характар ён меў, трэба адзначыць, надта рэзкі, прыпамінаю нават нейкую судовую справу зь ягоным удзелам. Галоўнае, знаходзіліся людзі, якія ўмелі ўсё палагодзіць, маглі часам стрымаць імпульсёўнага Канстанціна Барысавіча. Акрамя Езавітава, былі ў Рызе й іншыя таленавітыя беларускія дзеячы, якія пакінулі глыбокі сьлед у гісторыі. Варта згадаць таго ж Ула-

дзімера Пігулеўскага³⁷⁸, беларускага рэфэрэнта пры Міністэрстве асьветы ў Латвіі, прадстаўніка дэмакратычнай партыі ў латвійскім Сойме.

Я была ўдзельніцай руху пад эгідай жаночай антыалькагольнай арганізацыі «Белая лента», у склад якой уваходзілі вядомыя дактары, інжынэры, адвакаты. Хадзіла на цікавыя й пазнавальныя лекцыі, мела экскурсіі. У 1940 г. мы выяжджалі на экскурсію ў Мітаву³⁷⁹, аглядалі знакамiты замак, дзе ў свой час жыў кароль Францыі Людавік Васямнаццаты. Падчас таго падарожжа й даведаліся, што ў Латвію ўварваліся саветы, якія да гэтага ўжо акупавалі Літву й Эстонію. У хуткім часе людзі, якія эканамічна жылі даволі някепска, адчулі ўсе «прывабнасьці» новай улады. Сталі нэрвовымі й баязлівымі, пачалі апранаць самую прымiтыўную вопратку, каб не выдзяляцца сярод шэрага натоўпу. На сьвіныя катлеты таксама прыйшлося забыцца. Ад зьмены палiтычнай улады пакутвала й нашая сям'я. Згаданую вышэй працу ў дзяржаўнай друкарні бацька атрымаў пасля асабістай сустрэчы зь міністрам працы Рубальсам. Той чырвоным алавіком паставiў рэзюмэ: «Прыняць». Праца ў дзяржаўнай установе цанiлася лепш, чым у прыватнай. Дзякуючы бацькавай высокай пасадзе — а майстрам сваёй справы ён быў першаклясным — мы мелі шматлікія iльготы, сярод якіх — шэсьць бясплатных праездаў цягніком у год на ўсю вялікую сям'ю, мэдычнае абслугоўваньне, летнія лягеры для дзяцей. А калі ў Рызе сталі панаваць камуністы, хтосьці данёс на бацьку, напісаўшы ў сваім пашквілі, што на працу яго прыняў «буржуазны міністар Рубальс». І начальніка Баляслава Сташкевіча адразу панiзілі да шараговай пешкі.

Я пасля заканчэньня гiмназіі дзесяць гадоў адпрацавала на знакамiтым заводзе ВЭФ. Належала да лябараторнай

³⁷⁸ **Уладзімер Пігулеўскі** (1889—1958), грамадзкі дзяяч і пісьменьнік. У 1922—1924 гг. выкладаў у Дзьвінскай беларускай гiмназіі, у 1924—1925 — дырэктар Люцынскай беларускай гiмназіі. У 1925 г. паводле сфабрыкаванай справы пазбаўлены працы. Быў загадчыкам Беларускага аддзелу пры Міністэрстве асьветы Латвіі. У 1935 г. арыштаваны й высланы ў лягер у Ліепай. У 1940—1941 гг. — інспэктар Міністэрства асьветы Латвійскай ССР. У 1941—1945 гг. у эвакуацыі. У 1945 г. вярнуўся ў Рыгу.

³⁷⁹ Сёння — Елгава.

групы, што ў спецыяльных умовах, пры пастаяннай тэмпературы ў 20 градусаў, тэставала электрычныя лічыльнікі. Пераважна яны ішлі на экспарт у Швэцыю. За саветамі мяне пасадзілі пры канцы стужкі, па якой праходзілі гэтыя лічыльнікі на этапах вытворчасці. Маёй задачай было правяраць наяўнасць усіх дэталей і выпісваць на прадукцыю пашпарты. Сталася нават ударніцай вытворчасці.

Таксама бацька друкаваў у Рызе беларускія газеты й часопісы, першыя падручнікі. Прасілі яго друкаваць і газету «Новы шлях», што выходзіла ў Рызе за часам нямецкай акупацыі, аднак ён адмовіўся. Увайсці ў склад рэдкалегіі адмовілася й я — былі такія часы, што лепш было сядзець ціха, не высоўвацца. Прапанову мне зрабіў Пётра Масальскі³⁸⁰, які быў сакратаром у беларускай гімназіі. Адказваю, што ня ўмею друкаваць на машынцы. А ён: будзеце адным пальцам набіраць. Але мяне так і не пераканалі. Але ўсіх тых дзеячоў ваеннага часу я, безумоўна, ведала. Раз іду па бульвары, а насустрэч мне — Езавітаў, Сядура-Глыбінны й паэт Салавей. Канстанцін Барысавіч прадставіў мяне ім: Сташкевіч — дачка нашага беларускага друкара. Сядура агледзеў мяне з ног да галавы й, як мне падалося, я ня вельмі яму спадабалася. Магчыма, Сядуру прыйшлося шмат у жыцці перажыць, але гэта быў такі чалавек... У Вену перабраўся мой настаўнік, мастак, гадунец рыскай Акадэміі мастацтваў Пётра Мірановіч зь сям'ёй. Прыехаў да яго Сядура й пачаў хваліцца, што зрабіў добры бізнэс, танна купіў некалькі кіляграмаў масла, яшчэ чагосьці, зарабіўшы 12 тысяч нямецкіх марак. Але за два тыдні, што Сядура жыву ў Мірановіча, таго масла й панюхаць ня даў — каб выжыць і пракарміць госьця, Мірановіч вымушаны быў прадаваць рэчы.

Жыццё ў акупаванай немцамі Рызе было спакойным пры той умове, калі чалавек не высоўваўся й не рабіў глупстваў. На ВЭФ немцамі былі пасланыя савецкія ваеннапалонныя. І аднойчы да мяне падыходзіць каляжанка, латышка. Просіць па-расейску напісаць запіску для аднаго з тых

³⁸⁰ Гл. біяграму Пётры Масальскага (Сакола) ва ўспамінах Лёнгіны Брылеўскай. Тамсама — падрабязней пра часопіс «Новы шлях».

палонных, у якой яна паведамляе, дзе пакінула для яго хлеб. Спачатку адмаўлялася, але я ж хрысьціянка — напісала. Празь некаторы час мяне выклікаюць у галоўны будынак заводу. Першую ўбачыла тую латышку, якая залівалася слязьмі. Потым села насупраць інжынэра Бэрзіньша, які дастаў з шуфляды запіску.

— Гэты вы пісалі?

— Так, я.

— А вы ведаеце, што вам за гэта пагражае?

— Ведаю, але я проста хацела дапамагчы чалавеку ў ягонай бядзе. Я магу вам даказаць, што я — антыкамуністка.

— Якім гэта чынам?

— Я прынясу вам свой пашпарт. Я ня ўдзельнічала ў выбарах, ня будучы хворай.

Я сапраўды не пайшла на тых выбары, што было лёгка даказаць: кожнаму, хто ў іх удзельнічаў, у пашпарт ставілі пячатку. Я прынесла дакумэнт, і Бэрзіньш мне паверыў, паабяцаўшы найхутчэй забыць гэтую справу. Бацька мяне засьцерагаў, што ігнараваньне выбараў можа дрэнна на мне адбіцца. Але што б сталася са мной пасля таго здарэньня з запіскай, калі б я пайшла на савецкія выбары? У той жа дзень села б у турму, а далей...

Калі да Рыгі набліжаліся савецкія войскі, вырашыла параіцца з бацькам наконт свайго далейшага лёсу. Той параіў ехаць, сказаў, што вярнуцца пасля заканчэньня вайны заўсёды пасьпееш. Акурат праз тыдзень пасля таго, як мы зь сяброўкай Плотнікавай прыплылі да Гданьску, Рыгу заняла Чырвоная Армія. З Гданьску мы патрапілі на поўнач Нямецчыны, да дацкай мяжы. Працавала на чыгунцы, ставіла новыя сэмафоры. Неяк спатыкаю незнаёмага чалавека.

— Вы — латышка?

— Не, я латыская грамадзянка, але беларуска.

— А я таксама беларус!

Той чалавек працаваў у цырульні, празь яго я даведдалася каардынаты бэрлінскай газэты «Раніца». Атрымала ліст ад Езавітава з парадай ехаць у Бэрлін і ўладкоўвацца на курсы мэдычных сёстраў. Дабраліся да Бэрліну й таго ж дня завіталі ў будынак, дзе месціліся беларускія службы. Спачкалі генэрала-маёра Езавітава, Мірановіча, пазнаёміліся з Радаславам Астроўскім. Зазірнулі ў пакой, дзе сядзела Са-

мапомач. А яна акурат рыхтавалася да вечарыны. Спыталі дазволу, ці можам і мы на яе пайсьці. Адказ быў станоўчы. Былі мы маладыя, так што хутка разабраліся ў забытых схемах бэрлінскага мэтро й увечары прыбылі на тую вечарыну. Езавітаў, як нас заўважыў, голасна адзначыў: «О-о-о, з карабля — на баль!» У той вечар я ўпершыню пабачыла пэтку Арсеньеву, якая адмовілася прачытаць верш экспромтам. А Салавей пагадзіўся, чытаў радкі пра нейкую балерыну.

У нямецкай сталіцы спыняліся ў доктара гістарычных навук, майго настаўніка латыскае мовы Брача. Але доўга надакучваць яму не маглі. Пытаемся ў Езавітава: ну дзе ж тыя абяцаныя курсы? Чакаючы іх пачатку, мы, дзеве дзяўчыны, пасяліліся... у вайсковых казармах. На кухні пазнаёміліся зь беларускімі жаўнерамі, якія паралі нам як найхутчэй выбірацца з Бэрліну. Маўляў, хутка прыйдуць саветы й самі ведаеце, што з вамі зробіць, калі знойдуць у гэтых казармах... Сабралі рэчы й паехалі на вакзал. У маладосці, ведаеце, я любіла ўсякія фокусы, вось і тады, калі трэба было ўцякаць ад вайны й бомбаў, захацела ехаць у Вугоршчыну, каб... паслухаць цыганскія рамансы. Але цягнікі, на шчасьце, туды ўжо не хадзілі — праз Вугоршчыну праходзіў фронт. Добра, тады едзем у Вену.

У Вене, куды прыехалі пад ноч, зьвярнуліся да гуманітарнай службы, каб нам далі нейкі дах над галавой. Далі адну адрэсу й сказалі садзіцца на 46-ы трамвай. Заходзім у яго й чуюм тую самую гаворку, на якой размаўлялі нашыя рыскія жыдкі, што ў адным з кварталаў валодалі крамамі. Пераначавалі на другім паверсе, раніцай атрымалі кавалак чорнага хлеба й каву. Ідзем на суразмову. Пытаюцца, адкуль прыехалі. Адказваем, што з Рыгі. З Рыгі? О-о-о, дык вы, напэўна, «фольксдойчы»? Кажу, не, я — беларуска. Тады мне падказваюць: значыць, вашая бабуля немка, у Рызе кожны мае бабулю немку.

— Не, на жаль, мая бабуля — ня немка.

— У такім выпадку — інтэрнацыянальны лягер.

У тым лягеры якога толькі люду не пабачылі. Шмат у ім было югаславаў, якія вельмі шанавалі расейцаў, — дзікі народ. Галава адной зь сем'яў быў дырэктарам заводу, ягоная жонка з гонарам паказвала нам здымак іхнага сына, на якім ён у белым вайсковым мундзіры. Неяк ейны муж вы-

даў: «Ну навошта ты са мной паехала? Атрымліваў бы кіўбасу толькі для сябе, а так з табой дзяліцца трэба». Іншыя югаславы не давалі спакою ўкраінцу Капітану: «Ну які вы ўкраінец? Украінцы — мужыкі, а вы скончылі Кіеўскую політэхніку». Той украінец, дарэчы, чалавекам быў вельмі цікавым. Запрасіў нас зь сяброўкай на канцэрт у Сафійскую залю, на жаль, я так і не змагла потым высветліць, дзе яна ў Вене знаходзіцца. На адным баку тамака быў украінскі сьцяг, па цэнтры — царскі расейскі, а зь іншага боку — бел-чырвоны-белы.

Дарэчы, хачу сказаць пару словаў пра тую сваю сяброўку, Плотнікаву. Як пачалася Першая вайна, ейная сям'я эвакуавалася ў Арод, рана вярнулася ў Рыгу, галадала. Перайшла да баптызму, атрымала грашовую дапамогу. Усе трое дзяцей з той сям'і (дзьве сястры й брат, таленавіты мастак) вучыліся ў беларускай гімназіі, хоць у хаце размаўлялі на «языке». Але мы зь ёй увесь час трымаліся разам: у Рызе, у Нямеччыне, у Аўстрыі, у Таронта. У Канадзе яна выйшла замуж за аднаго з заснавальнікаў прыходу сьв. Еўфрасіньні Полацкай, Васіля Кісяля. Але пасья ягонаў сьмерці спаткала даўно знаёмага прапаведніка й ізноў перайшла да баптызму.

У Вене нам дапамог уладкавацца Пётра Мірановіч. Дзякуючы яму атрымалі працу ў каталіцкім шпіталі, у якім працавала да жніўня 1948 г. Ён быў разбомблены савецкімі налётамі, але пасья аднаўленьня зноў пачаў прымаць хворых. Праца была вельмі цяжкая, пасья доўгай зьмены знясіленая прыходзіла ў свой пакой, ратавалася гарачымі ваннамі. Але, нягледзячы на стомленасьць, хацела пабываць паўсюль, паглядзець чароўную Вену.

Ужо пасья вайны Мірановіч, адстаяўшы паўночы ў чарзе, набыў для нас зь сяброўкай квітку на «Барыса Гадунова». Дарэчы, гэтая пастаноўка ў Рызе мне спадабалася больш. З захапленьнем глядзелі венскія сьвятыні: Карлкірхе, сабор сьв. Сьцяпана, на браму якога я залезла й пакінула на ёй сваё прозьвішча. Азнаёміліся мы й зь Венскай бібліятэкай. Пры лагодным надвор'і любілі прагуляцца па парку «Унтэр дэн ліндэн». Разам ззаду нас ішлі рускія жаўнеры й абмяркоўвалі ногі маёй сяброўкі й яшчэ штосьці. Тады я паварочваюся да іх:

— Вы бы постыдзілісь своих эполетов!

— А вы почему без униформы?

У 1948 г. у Мірановіча нарадзілася дачка Людміла. Сам Мірановіч быў каталіком, а ягоная жонка — праваслаўнай. Зыходзячы з таго, што сям'я заставалася ў заходнім сьвеце, дачку вырашылі хрысьціць як каталічку. А мяне Мірановіч папрасіў быць ейнай кумой. Мірановіч жыў за горадам, у такім дачным доміку. У адкрытай пазней школцы для дзяцей беларускіх уцекачоў ён быў настаўнікам. Уладкаваўся ў Венскую акадэмію мастацтваў.

Пасля вайны шпіталь плаціў нам грошы. Невялікія, каля 100 шылінгаў, але мы маглі жыць больш упэўнена. Праўда, купіць штосьці ў тагачаснай Вене было амаль немагчыма — толькі на «чорным рынку». Але той жа манастыр, пры якім знаходзіўся шпіталь, пачаў прымаць шмат дзяўчын-уцякачак, самотных. І прыходзілі яны не з пустымі рукамі, а з прыданым. А нам трэба было плаціць — мы хутка зразумелі, што мусім адтуль выбірацца. Але куды? Што рабіць далей? Выехаць зь Вены ў іншы горад было вялізнай праблемай: каб дабрацца да заходняй акупацыйнай зоны, трэба было прайсці праз савецкую! Але ў гаспадароў той дачы, у якой жыў Мірановіч, у заходняй зоне жылі сваякі. Даехаўшы да памежнай станцыі, сустрэлі чалавека, які перавёў нас празь лясок і мосьцік да ангельскай зоны. Бачым: на другім беразе савецкія жаўнеры ловяць рыбку. Я так апрадулася, каб быць найбольш падобнай да аўстрыйскай дзяўчыны, каб адцягнуць ад сябе залішнюю ўвагу.

У жніўні 1948 г. прыехалі ў Зальцбург, пасяліліся ў лягеры, у якім набылі статус уцекачоў. У лягеры ізноў спаткала Алеся Салаўя. Празь некаторы час, калі людзі пачалі разьяжджацца па ўсім сьвеце, атрымала месца мэдычнай сястры. У студзені наступнага году з латыскай групай атрымала права выехаць у Канаду. Наш параплаў адыходзіў ад нямецкага Брэмэну, у якім затрымаліся на два тыдні — чакалі наш транспарт. Гэты час выкарыстала, каб пазнаёміцца з Брэмэнам: гуляла па ягоных вуліцах, хадзіла ў тэатар, з маім былым настаўнікам-латышом, які спэцыяльна прыехаў спаткацца са мной, аглядалі брэмэнскую катэдру. Той настаўнік і сябра адначасова знаёміў мяне зь яе гісторыяй, расказваў пра біскупаў, узьнікненьне каталіцтва ў Латвіі.

Падчас плавання я пачувалася ледзь жывой, увесь час ляжала й не магла павярнуць галавы. Сяброўка кажа: «Глядзі, ангельскі бераг на даляглядзе!» А мне было не да Ангельшчыны... Але як ступіла на цвёрдую зямлю, адчула сябе лепей. Праўда, прафэсар латвійскай кансэрваторыі, што спаткаў нас у порце, адразу параіў «сядаць». Уяўляю, які змучаны выгляд я тады мела. Празь некалькі дзён нас прывезлі ў горад Пітэрбора, што за 90 кілямэтраў ад Таронта. Там я дастала гадавы кантракт на працу ў каталіцкім шпіталі. Пачала працу 4 лютага. Напачатку даставала 35 даляраў на месяц, а ў канцы — 55, ежа й дах над галавой. З Аўстрыі прывезла газету «Бацькаўшчына», якую даў мне Салавей. Чытаю: «Нашыя прадстаўніцтвы. Канада — Язэп Пітушка». І адрас. Я даслала таму Пітушку ліст з пытання-

Першая беларуская ялінка ў Таронта. Дзед Мароз – Язэп Пітушка з сынам; зьлева ад яго — рэгентка хору матушка Ганна Мігай; на падлозе сядзяць (зьлева направа): Салановіч, старшыня царкоўнага камітэту Васіль Кісель, сп-ня Сладкоўская з дачкой, Элеанора Пітушка. 1953 г.

нямі, ці ёсьць тутака беларускія арганізацыі, газеты. Ён хутка адказаў, расказаў, што год таму была закладзена арганізацыя Згуртаваньне Беларусаў Канады³⁸¹, што выдаецца газета «Беларускі эмігрант»³⁸². І дадаў анкетны ліст. Пазьней той Пітушка піша да мяне ізноў: маю ў Пітэрбора справы, ці магу з вамі спаткацца? Я адказваю, што не магу яго прыняць, бо жыву зь іншымі дзяўчатамі на паддашшы. Пра гэта Язэп прасіў не хвалявацца, галоўнае — сустрэцца й пазнаёміцца. Гэта было ў красавіку. У сьнежні мы былі заручаньня, а 11 лютага 1950 г. узялі шлюб. За тыдзень да вяселья прыехаў мой нарачоны ды забраў да сябе ў Таронта, загадзя прыгатаваўшы аднапакаёвую кватэру. Я жартую, што ў Канадзе толькі адзін тыдзень была вольным чалавекам, без кантракту. Усяго адпрацавала тутака 34 гады й два тыдні, выбіраючы працы па сытуацыі. Да верасьня за 100 даляраў рабіла ў шпіталі, цяпер ужо не каталіцкім, у якім уся адміністрацыя была жаночая. А зь верасьня ўладкавалася на галоўную чыгуначную станцыю Таронта, у пральню пры рэстаранах. Раніцай, перад працай, магла набіраць у рэстаране колькі хацела ежы, магла праць хатнюю бялізну. І даставала ўжо 31 даляр на тыдзень. Мяне хацелі перавесці ў галоўны штаб, але я была цяжарная сынам. Калі нарадзіўся Язэп-малодшы, не было каму яго даглядаць — ані я, ані муж сваякоў у Канадзе ня мелі. Таму выбірала такую працу, каб выходзіць у вячэрнюю зьмену, калі муж вяртаўся дадому. Нейкі час працавала ў рэстаране, вяртаючыся дадому а 12-й ночы. Апошнім маім працоўным месцам быў яшчэ адзін шпіталь, зь якім я мела кантракт 25 гадоў і тры месяцы. Калі цяжка захварэў муж, атрымаў тры строкі, страціў мову, мусіла так плянаваць свой працоўны графік,

³⁸¹ Створана 28 лістапада 1948 г. на сходзе чатырнаццаці беларусаў-эмігрантаў у Таронта (К. Акула, М. Пашкевіч, Я. Пітушка, Т. Салановіч ды інш.). 28 траўня 1949 г. адбыўся I Агульны Зьезд ЗБК, аддзелы былі заснаваны ў Таронта й Гамільтане. Затым суполкі паўсталі ў Садбуры, Лёндане, Ашаве, Манрэалі. Мэта арганізацыі: дапамога беларусам у Канадзе, інфармаваньне чужынцаў пра Беларусь, змаганьне за незалежнасьць Беларусі.

³⁸² Месячнік. Выдаваўся ад лютага 1948 г. да красавіка 1954 г. (рэдактар — Кастусь Акула). Выйшла 58 нумароў.

каб даглядаць хворага Язэпа. Але калі ягоныя справы зусім пагоршыліся, была вымушаная заўчасна пайсьці на пэнсію.

Мой муж нарадзіўся ў 1913 г. на Браслаўшчыне. Вялікай адукацыі ня меў, але браў курсы ў гэтак званым «народным унівэрсытэце», быў чальцом каталіцкай арганізацыі ў Вільні, адкуль атрымліваў прэсу й літаратуру. Быў знаёмы зь беларускім студэнцтвам. Падчас летніх вандровак па Беларусі ў яго гасьцілі тыя ж доктар Шчорс, Вітаўт Тумаш. У 1939 г. муж быў арыштаваны саветамі й высланы ў Сібір. У Палестыне далучыўся да войска генэрала Андэрска, быў паранены ў бітве пад Монтэ-Касіна. У Канадзе напачатку мусіў два гады адпрацаваць па кантракце на вёсцы, рабіць цяжкую фізычную працу. Некаторыя польскія афіцэры не вытрымлівалі такой нагрукі й канчальна жыцьцё самагубствам. 25 гадоў працаваў кіроўцам аўта.

Язэп Пітушка

Язэп Пітушка — адзін з заснавальнікаў Згуртаваньня Беларусаў Канады³⁸³. Потым у арганізацыі наступіў раскол. А пачалося ўсё праз прыезд у Канаду Вінцэнта Жук-Грышкевіча. Той яму не падабаўся, гэты, таго трэба зьняць. Ён хацеў быць акружаным выключна «афіцэрамі», такімі, як ён сам, «жаўнераў» не патрабаваў. А мой муж, наадварот, хацеў працаваць з тымі «жаўнерамі», людзьмі! Адночы Жук-Грышкевіч сказаў, што «трэба ўбіць клін». І ўбілі. На некаторых сходках сваю праўду людзі адстойвалі фізычна, з дапамогай кулакоў.

³⁸³ Язэп Пітушка прыехаў у Канаду ў 1946 г. і стаў адным з першых заснавальнікаў беларускага жыцьця ў Канадзе. Браў удзел у першым сходзе беларусаў, дзе было прынята рашэньне стварыць Згуртаваньне Беларусаў Канады.

А ў створаным Пітушкам, Хмарам і іхнымі прыхільнікамі Беларускаім Нацыянальным Аб'яднаньні, першым старшынём якога быў мой муж, мы добра абыходзіліся й без «афіцэраў». Зь цягам часу Пітушку зрабілі прадстаўніком БЦР на Канаду. Хоць асабіста Радаслава Астроўскага ён ня ведаў, у Другім Усебеларускім Кангрэсе ня ўдзельнічаў — заслужыў такі гонар праз ахвярную беларускую працу. Тутка ў Таронта я па сёньня чую словы ўдзячнасьці ад людзей, якім мой муж дапамог уладкавацца ў Канадзе. Хоць да шлюбу са мной «астроўшчыкам» ён ня быў. Тады толькі й чуваць было ад усіх: някага Астроўскага не існуе — толькі Абрамчык! І я ня вытрымала: як гэта так?! Яны ўсе супрацоўнічалі з Астроўскім, а потым ад яго паўцякалі ды яшчэ аблілі брудам³⁸⁴!

Дарэчы, у 1960-х гг. Астроўскі прьяжджаў у Таронта. Ягоная дачка Галіна й зяць Мікалай Мінкевіч удзельнічалі ў буйным мэдычным форуме, а прэзыдэнт, на той час ужо старычок, спатыкаўся са сваім вучнем Сладкоўскім³⁸⁵, іншымі беларусамі. Запрасілі спадара Астроўскага ў госьці й мы — вельмі мілы, прязны чалавек. Міхась Пашкевіч, хросны бацька нашага сына, тады ня змог вырвацца з працы, а ягоная жонка Валянціна з сынам прыйшлі пабачыцца з Астроўскім. Два хлопцы, няхай і ня надта прафэсійна, цешылі яго іграй на піяніна. Дарэчы, раней быў у нашай хаце й Мікола Абрамчык. Яго мы таксама стараліся добра прыняць.

Што да Хмары (ці Зіняка — яго сапраўднае прозьвішча), то я не была зь ім у надта сяброўскіх дачыненнях, шмат у чым не згаджалася. Але я заўсёды паўтараю, што злачынна не прызнаваць ягонаі адданай беларускай працы, ягонага таленту. 40 гадоў ён сам друкаваў і знаходзіў сродкі на «Беларускі голас»³⁸⁶. Ня жыд, не паляк, не ўкраінец, не расеец, а менавіта ён, беларус Хмара, быў шматгадовым старшынём Асацыяцыі этнічнай прэсы. Гэта трэба помніць і цініць.

³⁸⁴ Маюцца на ўвазе ў першую чаргу сябры БЦР у 1944 г. і намесьнікі прэзыдэнта БЦР на акругі: Станіслаў Станкевіч, Барыс Рагуля, Язэп Малецкі, Сымон Кандыбовіч ды інш.

³⁸⁵ Масца на ўвазе Барыс Сладкоўскі (гл. біяграму).

³⁸⁶ Выдаваўся раз на месяц ад 1952 да 1992 г., да сьмерці ягонага адзінага выдаўца й рэдактара. Выйшла 370 нумароў.

Як вядома, Хмара быў прыхільнікам гэтак званай «трэцяй сілы» на эміграцыі, але гэта абсалютна не перашкаджала ягоным блізкім стасункам з Пітушкам, канадзкім прадстаўніком БЦР. Мой муж у адным з артыкулаў жартаваў: у адным хмаравым крэсьле зьмяшчаюцца адразу некалькі рэдакцый, сярод якіх была й «Баявая ўскалось». Калі ў 1984 г.³⁸⁷ памёр Язэп, я папрасіла Хмару й рэдакцыю амэрыканскага «Беларуса» надрукаваць нэкралёгі, але без аніякіх правак! Бо той жа Хмара любіў сее-тое ў тэксце правіць. І ахвяравала на абодва выданьні грошы. Дык Хмара маю просьбу сумленна выканаў, а «Беларус» зрабіў шмат недарэчных перайначваньняў. Праўда, калі хавалі майго мужа, на пахаваньне прыйшло шмат прадстаўнікоў ЗБК. Нягледзячы на разыходжаньне па палітычных пытаньнях, Язэп сябраваў з тым жа Міколам Ганьком, яны паважалі й цанілі адзін аднаго. Цяпер я раз-пораз прыходжу на мерапрыемствы, што ладзіць Згуртаваньне. Бо даўно пара забыць усе крыўды, шукаць вінаватых, сутыкаць ілбамі тых, хто яшчэ жыве. Я лічу сябе проста беларускай — не «крывіччай», не «зарубежніцай», ня «хмараўкай». Калі той ці іншы лягер зробіць штосьці добрае — я яго хвалю, калі дрэннае — маўчу.

Тых людзей, што супрацоўнічалі з Язэпам Пітушкам на палітычнай, грамадзкай ніве, як і тых, чымі сіламі паўстаў прыход сьвятой Еўфрасіньні Полацкай³⁸⁸, у жывых засталіся адзінкі. Ёсьць адзін казак, што наведвае царкву зь першага дня яе існаваньня, ёсьць Высоцкі з жонкай. Яму 93 гады, і ён надта хворы, ёй — 90, вельмі дзейная й актыўная жанчына. Прыходзіць айцец Павал Вялікі, які доўгі час служыў у прыходзе. Ён ужо на заслужаным адпачынку. Хто яшчэ? Усе, на жаль, у лепшым сьвеце. Ёсьць парачка «ту-тэйшых», як я іх называю: яны хоць і беларусы, але ад беларускасьці далёкія. Дзеці пасьяваенных эмігрантаў вык-

³⁸⁷ 25 лютага 1984 г.

³⁸⁸ Прыход сьв. Еўфрасіньні Полацкай у Таронта быў заснаваны ў 1950 г. У 1952 г. парафіяне пастанавілі перайсьці ў юрысдыкцыю канстантынопальскага патрыярхату. Сьвятарамі парафіі былі а. Міхась Мігай (адзін з заснавальнікаў прыходу), Віталь Сагайдакіўскі (украінец), а. Якаў Кузьміцкі, а. Мікалай Танасі (румын), а. Павал Вялікі.

лючна рэдка цікавяцца справамі, якімі займаліся іхныя бацькі, ня кажучы ўжо пра іх працяг. Вось вам і сытуацыя. Бязрадасная...

Той прыход падпарадкоўваецца канстантынопальскаму патрыярхату³⁸⁹. Спачатку арандавалі розныя залі, а ў 1953 г. набылі першую собскую хатку, якая складалася з чагтырох пакояў. Два зь іх займала царква, а іншыя два — Беларускае Нацыянальнае Аб'яднаньне. Праз два гады купілі будынак былога кінатэатру, які перабудаваў і царкву й царкоўную залю. Я й мой муж, каталікі, займаліся царкоўнымі справамі, дапамагалі, прыходзілі на службы. У суботу іду ў касьцёл, а ў нядзелю — у нашу царкву. Дарэчы, хавай Язэпа праваслаўны сьвятар, хоць апошнія прычысьце яму даваў у шпіталі ксёндз — гэта было жаданьне майго мужа.

Наш сын у 1975 г. скончыў Таронцкі ўнівэрсытэт. Дарэчы, як і ягоная жонка. У тым часе ў Канадзе назіралася вялікае беспрацоўе, дык ён зь сябрам распачаў бізнэс — рабілі «субмарыны». Але ня лодкі, а ежу — хлеб з кілбасой. Я за галаву хапалася — мой сын-інжынэр робіць булкі! Але калі Язэп-малодшы атрымаў дыплём, літаральна празь некалькі дзён пачаў працаваць як інжынэр шашэйных дарогаў і мастоў. Па спецыяльнасьці працуе й сёньня, непадалёк ад Таронта — знаны й паважаны ў сваёй галіне. Мае дзвюх дачок. Старэйшая летась скончыла прэстыжны Говард-унівэрсытэт. Я прысутнічала на гратуляцыі, плакала ад шчасьця. Другая мая ўнучка вучыцца ва ўнівэрсытэце Антарыё.

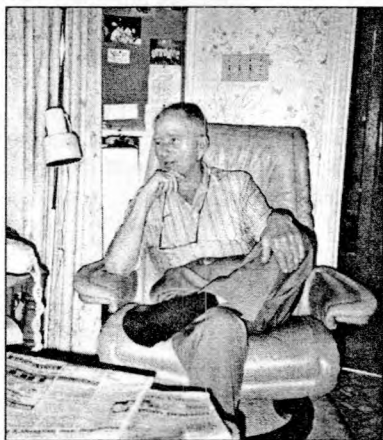
Часам я кажу свайму сыну (ён цудоўна размаўляе па-беларуску): ну зрабі хоць бы палову той справы, што рабіў для Беларусі твой бацька! А ён адказвае: не, мама, напэўна, толькі мае ўнукі. Шкада, што сыходзіць нашае пакаленьне, якое настолькі фанатычна, да апошняга аддавала сябе Бацькаўшчыне.

³⁸⁹ У Таронта ёсьць яшчэ адзін беларускі прыход — сьв. Кірылы Тураўскага, які адносіцца да Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы. Створаны ў 1954 г. а. Мікалаем Мацукевічам і сябрамі ЗБК.

НАРОДЖАНЫ Ё КАШУЛІ

Барыс Рагуля
(Лёндан, Антарыё)³⁹⁰

1 студзеня 1920 г.,
в. Турэц, сёння Карэліцкі р-н
Гарадзенскай вобл.

Барыс Рагуля. 1990-я гг.

У пачатку году 85-га-
довы юбілей адсвятка-
ваў доктар Барыс Рагу-
ля — стваральнік legen-
дарнага Наваградзкага
швадрону, патрыёт сва-
ёй шматпакутнай Баць-
каўшчыны. На чужыне,
у Канадзе, ён стаў зна-
камітым лекарам. Пра
жыццёвы шлях спадара
Рагулі напісана нямала
артыкулаў. Праўда, та-
нальнасьць іх палярная.
Для адных ён — герой,
змагар за адраджэньне
беларускай дзяржаў-
насьці, абаронца насель-
ніцтва й ад бальшавіц-

кай і нямецкай агрэсіі, для некага — здраднік. Гісторыя,
тым больш гісторыя войнаў, — цягам стагодзьдзяў най-
лепшы сродак для ідэалогічных маніпуляцый. Найгоршэе,
калі гістарычную навуку расчэпліваюць надвое — чорнае й
белае, пазбаўляючы сотняў фарбаў і адценьняў, маленькіх
шпрыхоў, якія так лёгка зьнішчыць, вырваўшы з кнігі не-
патрэбную старонку... Доктар Рагуля заслугоўвае, каб яго
памяталі на Бацькаўшчыне.

³⁹⁰ Вытрымкі з інтэрвію друкаваліся ў газэтах «Салідарнасьць»
і «Наша Ніва».

На жаль, апошнім часам спадар Барыс зусім хворы: перанёсшы інфаркт, ён асьлеп, амаль ня рухаецца. Нягледзячы на гэта, ён можна размаўляў са мною больш як сорак хвілін, за што яму — шчыры беларускі дзякуй³⁹¹.

— Ад 1944 г. Вы ні разу не былі ў родным краі... Гэта трагедыя ці пячатка эпохі?

— Для мяне гэта велізарная трагедыя. Усё паваеннае жыццё я спадзяваўся пабачыць родную Беларусь. Але, бацьце, не атрымалася. Аднойчы цвёрда вырашыў: еду! Аднак адзін зь беларускіх дзелячоў у ЗША папярэдзіў, што гэта рызыкаўная ідэя, бо няма ніякіх гарантыяў маёй бяспекі. Атрымліваецца, што на Радзіме я — пэрсона нон-грата. Калі б я меў магчымасьць там нешта зьмяніць, тады б рызыкаваў. Але ў мяне вялікая сям'я, што мяне й стрымала.

— Якой Вам падаецца сёньняшняя Беларусь здалёк, з-за акіяну?

— Цяпер, з-за дрэннага стану здароўя, я ня маю магчымасьці самастойна цікавіцца беларускім жыццём. Раблю гэта толькі з дапамогай сям'і. Зь вялікай павагай і зайздасьцю чытаю навіны з Украіны, што стала на шлях Заходняй Эўропы. А Беларусь... Яна й далей застаецца халуём Масквы. Калі так пойдзе далей, нічым добрым ня скончыцца. Тыя навіны зь Беларусі, якія да мяне ўсё ж даходзяць, вельмі хвалююць.

— У чым галоўнае адрозьненне беларусаў ад украінцаў?

— Украінцы больш нацыянальна сьвядомыя. Яны гэтую якасьць набылі раней за беларусаў. Мы ж адстаем гадоў на 50. Адбіўся шматвяковы ўплыў расейскай культуры. Напрыклад, мой дзядзька Васіль Рагуля быў адданым патрыётам Беларусі, але размаўляў толькі па-руску. На іншай мове

³⁹¹ Празь некалькі тыдняў пасля інтэрвію, 21 красавіка 2005 г., Барыс Рагуля памёр.

казаць ня мог. Але мая маці, актыўная ўдзельніца Грамады, навучыла ганарыцца тым, што я — беларус, дала мне свабоду й напрамак у жыцці. Яшчэ адзін прыклад — мая бабуля. Яна была няграматная й размаўляла, як кажучь, папросту, па-панску ня ўмела. Мы ж страцілі пачуцьцё гонару, нацыянальнай асобнасьці. Аднак я не губляю надзеі, што гэта ўсё яшчэ можа ажывіцца. Калі ў часы нямецкай акупацыі мы ўзяліся за культуру, мову, літаратуру, калі ўсе ўстановы перавялі на беларускую мову, я паглядзеў, што абставіны зрабіліся крышку лепшыя.

— Калі б Вашыя мары й мары вашага пакаленьня ператварыліся ў рэальнасьць і Беларусь у час вайны аднавіла б сапраўдную незалежнасьць, хто мог бы кіраваць дзяржавай?

— Адным з самых здольных і таленавітых беларускіх інтэлігентаў быў Усевалад Родзька. Менавіта ён стварыў і аддаў кіраваў Беларускай Незалежнай Партыяй, я ж быў у партыі яго правай рукой. БНП, на жаль, не адыграла вялікай ролі, хоць пляны мы мелі грандыёзныя. Затым з Родзькам мы былі на кіраўнічых пасадах у дэсантным батальёне «Дальвіц», які складаўся пераважна зь сяброў БНП. Мы рыхтавалі хлопцаў для шпіёнска-партызанскай дзейнасьці, нават скінулі на Беларусь некалькі атрадаў. Але «Дальвіцу» быў адведзены кароткі лёс — у траўні 1945 г. яго раззброілі чэскія партызаны. Пасьля пераезду на Захад мы рабілі намаганьні пайсьці супраць саветаў адзіным фронтам з амэрыканцамі, але тыя адмовілі нам у супрацоўніцтве. Потым у СССР забілі Родзьку і дзейнасьць БНП канчаткова спынілася.

— Якой Вы бачылі адноўленую родную краіну?

— Адроджаную Беларускаю Народную Рэспубліку. Асаблівае значэньне адводзілася адукацыі. Мы ўтварылі настаўніцкую сэмінарыю, зь якой выйшла вялікая колькасьць беларускіх патрыётаў. Сьвядомых, гатовых ісьці на ахвяры. Гэтыя людзі павінны былі стаць падмуркам беларускай дзяржаўнасьці.

— Дагэтуль шмат спрэчак выклікае пэрсона Радаслава Астроўскага — кіраўніка БЦР. Што гэта быў за чалавек?

— У суме ён быў станоўчы чалавек. Пры паляках ён імкнуўся ім падабацца, каб нешта зрабіць для беларусаў. Пры нямецкіх абставінах ён хацеў зрабіць таксама ўсё на карысьць беларусаў. Астроўскі дабіўся мабілізацыі ў Беларускаю Краёвую Абарону, дзе, у адрозьненне ад швадрону, я меў больш ідэалогічную працу. Амаль у гэты час я арганізаваў у Наваградку швадрон. Ён быў з той часткі беларускай інтэлігенцыі, якая верыла, што мы можам нешта зрабіць на карысьць Радзімы. Я быў заступнікам прэзыдэнта БЦР на Наваградку. І калі мой швадрон быў гатовы, Астроўскі прыехаў і сказаў: «Рабі далей!» Я ўпэўнены, што ў яго было беларускае сэрца.

— Калі Вы зразумелі, што гітлераўскі рэжым — такое ж пекла для нашага народу, што й бальшавізм?

— Немцы ня ведалі, што я быў у іхным палоне, і мне ўдалося ўладкавацца на пасаду перакладчыка. Такім чынам, я атрымаў магчымасьць бараніць беларусаў, якіх паліцыя абвінавачвала ў камунізьме й вывозілі на расстрэл. Калі я даведаўся пра гэта, адразу стаў супраць нямецкай акупацыі.

— Што абяцалі немцы акупаваным беларусам?

— «Вас чакае зямля!» Але мы не атрымалі нічога... Не было аніводнай прычыны, каб мы падтрымлівалі немцаў. Немцы зрабілі ў Беларусі тую ж памылку, што Буш у Іраку — палітычную. Гітлер не прадугледжваў палітычнай разьвязкі. Калі ўкраінцы ўтварылі свае ўзброеныя сілы, іх усіх паарыштоўвалі. І нашы студэнты, якія вучыліся ў Львове, прыехалі й сказалі: немцам давараць нельга. Мы былі гатовыя быць партнёрамі немцаў, калі б яны далі беларусам незалежнасьць.

— Адкуль у Вас зьявіліся вайсковыя здольнасьці?

— У польскай афіцэрскай школе. Калі я паступаў у Віленскі ўніверсітэт, пяць месцаў было адведзена для «чужынцаў». І ўсе месцы занялі беларусы. Гэта прыйшлося не даспадобы палякам. Потым мяне й Родзьку забралі ў польскую армію, што мы скарысталі, каб стаць добрымі афіцэрамі. Я скончыў школу на 7-м месцы, Родзька — на 3-м. Каб ня быў ён запісаны беларусам, быў бы першым. Усевалад быў вельмі здольным хлопцам. Я таксама меў вайсковыя здольнасьці, любіў вайсковую дысцыпліну. Маім калегам у Наваградку быў выдатны вайсковец Язэп Сажыч. У паліцыю ісьці ён адмовіўся адразу. Казаў: «Дай мне войска — пайду ў войска». Так пачалася Самаахова. Калі немцы прайшлі на поўдзень, яны думалі, што ўжо маюць перамогу, і далі мне тое, што я хацеў. У 1943 г. камісар [Траўб] запрасіў мяне да сябе й сказаў, што яны няправільна ахрысьцілі наш рух і прапанавалі стварыць вайсковую адзінку. Я паставіў жорсткія ўмовы: поўная незалежнасьць ад мясцовых уладаў, аніводнага нямецкага афіцэра! Праз два дні быў гатовы самалёт, які павінен быў даставіць мяне ў Менск, каб я гаварыў з генэральным камісарам. Той пытае: «Якія вашы ўмовы?» — «Ніякага нямецкага ўмяшанья!» Чаму гэта было так важна? Таму што да немцаў ніхто не пажадаў бы ісьці! Я сказаў немцам, што мне павінны даць коні й зброю, і за два тыдні я пастаўлю вайсковую адзінку. Мне адказваюць: «Гэта рызыкаўна!» Але ж я ўсё добра ведаў сам. Калі прыехала праверка, мае людзі былі ўжо ў полі на занятках. Тады я пачуў: «Цяпер мы бачым, што вам не патрэбныя ніякія нямецкія афіцэры». Пад уладай немцаў я б нічога не рабіў, хай самі робяць!

— **Якой Вам уяўляецца галоўная роля Наваградзкага швадрону сёння, праз 60 гадоў?**

— Галоўная роля ў тым, што беларускі жаўнер ахоўваў свой народ! Менавіта ахоўваў, а не перасьледваў. У ваколіцах Наваградку, у вёсках, маіх хлопцаў прымалі як сваіх дзяцей. Гэта была шчырая любоў паміж простым народам і жаўнерамі. І тады я пераканаўся, што, калі б мы мелі сваё войска, яно было б прыкладам аховы беларускага насельніцтва. Нас было ўсяго 150 чалавек, і швадрон нядоўга праіс-

наваў, але ролю для беларускага народу адыграў, лічу, адметную й пазытыўную.

— Што для Вас было бліжэйшае — пэдагагічная, вайсковая ці мэдыцынская дзейнасьць?

Барыс Рагуля (трэці зьлева ў першым шэрагу). Лювэн. 1950-я гг.

— Мэдыцына захапіла мяне з самага дзяцінства (і маці, і бацька былі лекарамі), і я ніколі яе не зракаўся. Але ў тых часы найважнейшай была справа вайсковая. Зрэшты, як і пэдагагічная.

— Вы сталі сіратою яшчэ зусім юным хлопцам. Хто ці што адыграла значную ролю ў фармаваньні Вашага сьветапогляду?

— Дзядзька Рагуля. Як я ўжо казаў, ён быў чэсным і адданым патрыётам Радзімы. Гэта ён падбіў мяне да палітычнай справы, сказаўшы аднойчы: «Ідзі ў Наваградак і скажы людзям, што ты хочаш». Калі памёр мой бацька, дзядзька Рагуля дапамог маці паступіць у акушэрскую школу ў Варшаве.

— Вы, напэўна, нарадзіліся ў кашулі, бо столькі разоў уцякалі ад сьмерці ў нямецкай і савецкай турмах. А потым яшчэ й ад сталінскіх лягераў у амэрыканскай зоне акупацыі ў Нямеччыне.

— І добра ўцякаў! Цяжэй за ўсё даўся пабег з «амэрыканкі», знакамітай савецкай турмы. Мне вынеслі сьмяротны прысуд, і я чакаў сьмерці ў спэцкамэры на дваццаць чалавек. Я дапамагаў старэйшым сябрам, рабіў шахматы з хлеба. Калі нас ужо вывозілі на сьмерць, пачалася нямецкая бамбэжка. Я зьмяшаўся з натоўпам іншых арыштантаў і кінуўся наўцёкі. Перасядзеў колькі часу ў лесе й пайшоў бясьпечнымі сьцежкамі ў Наваградак.

— Якія мэдыцынскія дасьледаваньні лічыце найважнейшымі, якімі сапраўды ганарыцеся?

— Пра гэта можна гаварыць вельмі доўга. Мой жыцьцёвы шлях падрабязна апісаны ў кніжцы, якая хутка пабачыць сьвет у Канадзе. Скажу галоўнае. Маім асноўным напрамкам была прэвэнтыўная мэдыцына, я плённа займаўся праблемамі раку. Займаў пасаду прэзыдэнта мэдыцынскай Акадэміі канадзкага Лёндану, зрабіў адкрыцьці, прызнаныя ва ўсім сьвеце, меў вялікую пашану сярод калег.

— Чым займаюцца Вашыя чацьвёра дзяцей — Рагнеда, Вітаўт, Валодзя ды Андрэй?

— Дачка працуе настаўніцай у Атаве, адзін з сыноў таксама аддаў сябе пэдагагічнай справе. Двое другіх паехалі ў ЗША, дзе працуюць лекарамі. Іх, канечне, цікавіць, што робіцца ў Беларусі. Аднак такога патрыятызму, як у нашага пакаленьня, у іх няма...

— Вы працавалі ва ўстанове³⁹², якая дапамагала дзецям Чарнобылю...

³⁹² Напэўна, маецца на ўвазе Канадзкі Фонд Дапамогі Ахвярам Чарнобылю (*Canadian Relief Fund for Chernobyl Victims in Byelorussia*).

— Гэтую справу мы пачалі разам з Івонкай Сурвіллай. Лячылі дзяцей, прывозілі іх у Канаду. Сабралі вялікую суму грошай, каб пабудаваць дзіцячую стаматалёгічную клініку ў Менску. Яна працуе й цяпер.

— Ці задаволены Вы, як склалася жыццё? Ці шмат чаго хацелі б у ім зьмяніць?

— Мяркую, я зрабіў у жыцці ўсё, што мог. Я дасягнуў галоўнай мэты — стаў лекарам. Адное, што не ўдалося, — гэта пабачыць родную Беларусь...

— Якая навіна даставіць Вам сёння самае вялікае задавальненне?

— Любая добрая навіна з Бацькаўшчыны. Вера, што Беларусь знойдзе сваё сапраўднае месца ў свеце, месца, якое яна заслужыла. Вера, што Беларусь не памерла.

КАНАДА Ё РЭБРЫ ЁЛЕЗЛА ДЫ З РЭБРАЎ ВЫЛЕЗЛА

Анатоль Хрэноўскі
(Манрэаль, Квэбэк)

1934 г.,

*в. Талькаўшына Слонімскага пав. Наваградзкага ваяв.,
сёння — Гарадзенская вобл.*

Анатоль Хрэноўскі

Я нарадзіўся ў 1934 г. непадалёк ад Слоніму, у вёсцы Талькаўшчына, празь якую праходзіла рака Шчара. Шчара ўвесну разьлівалася, і мы, малыя, дурэлі на вадзе. Бацька, Іван, і за польскім, і за савецкім, і за нямецкім часам працаваў загадчыкам на лесанарыхтоўцы. Маці, Люба, даглядала вялікі агарод і дом, выхоўвала дзяцей.

Я быў наймаладзейшым у сям'і. Брат Валодзька памёр ад сур'ёзнай хваробы, сястра Зіна жыве тут непадалёк, а брат Іван — у Брытанскай Калюмбіі.

З пачаткам вайны мы перасяліліся ў Слонім — у вёсцы немагчыма было існаваць з прычыны партызанскага гвалту.

Партызаны прыходзілі, тэрарызавалі людзей, казалі, каб не працавалі на немцаў. Але як ты будзеш жыць, калі ня будзеш працаваць? Здаралася, ад іх рук гінулі немцы. Тады тыя за кожнага забітага выпальвалі цэлую вёску, матчына сястра жыўцом згарэла разам з курамі й каровамі. Людзі спрабавалі тлумачыць, што іх віны няма, аднак немцы ня слухалі й помсцілі. У Слоніме горад пільнавала наша па-

ліцыя, таму было значна спакайней. Хоць люду, канечне, хапала ўсякага — і добрага, і кепскага.

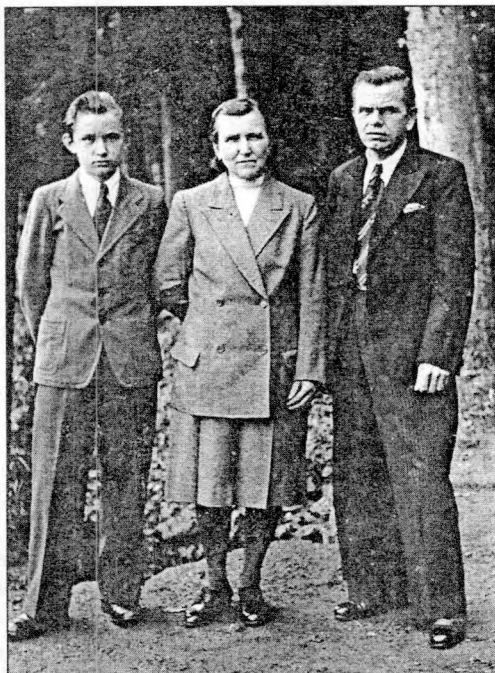
Хата, дзе мы жылі, стаіць і па сёння, бачыў яе ў 1993 г., калі прыяжджаў на I Зезд беларусаў сьвету. Ахвяравалі грошы, каб яе пачысьцілі, адмалявалі, прывялі ў нармальны стан — так прыемна бачыць дом свайго дзяцінства, няхай гэтае дзяцінства й прайшло ў часы ваеннага ліхалецьця. Жылі мы тады на вуліцы Касьцельная, блізу касьцёлу, тэатру ды вялікага пляцу, на якім ладзіліся кірмашы, народныя сьвяты. Бегаў зь сябрамі ў кіно, якое круцілі таксама дзесьці каля дому. Слонім вельмі пашкодзіла вайна, аднак цяпер горад рэканструявалі, і ён застаўся такім жа мілым і ўтульным.

У часы нямецкай акупацыі нашу Беларусь кінулі ў кацёл, які запальвалі ўсе па чарзе. Чалавек ня ведаў, што зь ім будзе заўтра, зь якога боку чакаць няшчасьця. Увечары бамбёжка, уцякаеш куды-небудзь што ёсьць моцы, каб схавацца, а раніцай пачынаеш шукаць родных...

У такіх жудасных умовах квітнела нацыянальнае жыцьцё: беларуская мова ў школах і на вуліцах, паўсюль белчырвона-белыя сьцягі й «Пагоні» — уздым фэнамэнальны!

Зь Беларусі я ўцёк разам з бацькамі й сястрой, пра лёс брата нічога ня ведалі — яго забралі ў Нямеччыну са школы³⁹³. Нас везьлі ў вагонах, як скаціну. Усю дарогу эшалён бамбілі самалёты: уцякаеш у лес, пасьпяваеш вярнуцца — едзеш далей, не — гінеш пад кулямі й снарадамі... У Нямеччыне нас перакідвалі з аднаго месца на другое: Гановэр, Касэль, Гетынген, Нордхайм... Бацькі зь сястрой працавалі на чыгунцы, а я чысьціў лягер. Як прыйшлі амэрыканцы, божачкі ж ты мой, колькі людзей, моладзі ў саветы назад адправілі! Стаіць грузавік, каля яго — узброеныя чырвонаармейцы, грузяць людзей у машыну, як дровы. І як жа тут уцячы? Мой бацька адразу сказаў, што ў СССР не паедзе, няхай там і грошы добрыя будуць плаціць, маўляў ведаю, што там за парадкі, пажыў ужо, хопіць. У амэрыканцаў жа бацька працаваў па спэцыяльнасьці, на лесанарыхтоўцы, добра зарабляў.

³⁹³ Гл. успаміны Івана Хрэноўскага.

Анатоль Хрэноўскі з бацькамі ў Нямеччыне. 1949 г.

У Нямеччыне пражылі пяць гадоў, пакуль лягеры не пачалі распускаць. Тут я захварэў на сухоты й два гады праляжаў у шпіталі. Хацелі ампутаваць левую нагу — выратаваў доктар Шварц. Ён мяне папярэджваў, каб клапаціўся пра сваё здароўе, але ж куды там, гады маладыя: хочацца пагуляць, вышціць, пакурыць. Дагуляўся, што яшчэ на два гады загрымеў у шпіталь... Амаль пяць гадоў жыцця былі згублены.

Выклік у Канаду нам зрабіў мой швагер, які вырабляў тут саламяныя капелюшы. Прыехалі ў Канаду й пракліналі яе, на чым сьвет стаіць. Яна нам у рэбры ўлезла й з рэбраў вылезла. Сем чалавек жылі ў малюсенькім пакойчыку, працы няма, аніякай дапамогі з боку дзяржавы — таксама. Ня тое што цяпер: сучасны беларус-эмігрант атрымлівае ад

уладаў грошы, страхоўкі, кватэру, школу для дзяцей. Мы ж існавалі на 25 цэнтаў у дзень, менавіта столькі каштаваў тады хлеб. Выпрабаваньні цягнуліся гадоў дзесяць. Урэшце, знайшлі працу на самалётнай фабрыцы, *Air Canada*. Бацька з маці працавалі звычайнымі работнікамі ў вялікай сталойцы, бо ня ведалі мовы й ня мелі спэцыяльнай адукацыі. Я таксама пачынаў зь нізоў, аднак потым падвучыўся, скончыў курсы чарцёжніка й два дзясяткі гадоў займаў на фабрыцы функцыю інспэктара — кантраляваў якасьць вырабленай прадукцыі.

Цяпер у нас тут французы³⁹⁴ галаву дураць, настойваюць, каб ім дазволілі зрабіць незалежную дзяржаву, супраць чаго стаіць уся астатняя Канада. Так, гістарычна першымі канадзкімі землямі акупавалі французы, але потым іх прыціснулі брытанцы і ўсю Канаду перабудавалі на свой лад³⁹⁵. Вы б бачылі гэтых французаў пасля вайны — непісьмен-

Анатоль Хрэзноўскі зь сябрам мастаком Юрка Нілевічам. 2004 г.

³⁹⁴ Маюцца на ўвазе франкамоўныя канадцы (франка-канадцы), што складаюць большасьць насельніцтва Квэбэку.

³⁹⁵ Калёнія Новая Францыя была заснавана ў 1608 г. Брытанскай калёніяй канадзкія землі сталі ў 1763 г.

ня, ані чытаць, ані пісаць ня могуць, толькі ў царкве моляцца. А зараз наймудрэйшымі сталі, галоўныя палітыканы.

Людзі расказваюць, што іх тут змушаюць гаварыць па-француску — пад выглядам, што ангельскай мовы не разумеюць. Францускую, у адрозьненне ад жонкі, ведаю вельмі слаба, бо пад прымусам у галаву нічога ня лезе.

У пачатку 1950-х Манрэаль быў брудным, шэрым і непрыгожым — натуральны сьметнік. А цяпер проста надзвычайны, вачэй не адарвеш.

На пачатку 1950-х гадоў беларускае жыццё ў Квэбэку кіпела. Людзі часта зьбіраліся, рабілі імпрэзы, набылі дом пад царкву, мелі вялікі хор. Аднак потым хто выехаў у іншыя правінцыі, хто паўміраў, хто адышоў ад нацыянальных спраў. 25 гадоў таму я зарганізаваў і ўзначаліў Згуртаваньне Беларусаў у Квэбэку, чатыры разы на год выдаю часопіс «Прамень». Актыўных беларусаў у Квэбэку цяпер зусім нямнога — максымум чалавек 50. Зьбіраемся ўсе разам раз на год, 25 Сакавіка. Людзей зь Беларусі ў Канаду прыяжджае многа, але беларусаў, на жаль, — адзінкі...

Цяпер жывём як у Бога за печчу — усяго хапае. Дый сямейны лёс склаўся цудоўна. Мая жонка Крысьціна — полька, нарадзілася ў Францыі, дзе яе сям'я мела гаспадарку. Па-беларуску лепш за мяне размаўляе — мая маці, пакуль была жыва, заўсёды зь ёй на прыгожай беларускай мове размаўляла. Маем чацьвёра дзяцей, дзьве дачкі й два сыны. Найстарэйшы Антон, кажучы простаю мовай, меў некалькі характараў, аднак пачаў прымаць лекі й стаў зусім іншым чалавекам. Грыгоры працуе ў будаўлянай фірме, Галіна — у галіне маркетынгу. Муж Ларысы добра зарабляе, дык яна сядзяць у хаце зь дзецьмі. У мяне — чацьвёра ўнукаў. У вольны час люблю маляваць, у асноўным — краявіды прыроды. Я не прафэсійны мастак, карціны — стан маёй душы.

ДЗЕСЯЦЬ ГАДОЎ АБІВАЎ ПАРОГІ, КАБ ВЫЕХАЦЬ У КАНАДУ

Іван Хрэноўскі
(Гранд-Форкс, Брытанская Калюмбія)

1927 г.

*в. Талькаўшына Слонімскага пав. Наваградзкага ваяв.,
сёння Гарадзенская вобл.*

Я вучыўся ў школе пры паляках па-польску, пры саветах — па-расейску, пры немцах, у Слоніме, — па-беларуску. У выніку такая мяшанка ў галаве атрымалася, што на стаўнікі дзівіліся, не разумеючы, на якой мове размаўляю.

Перад вайной сястра настаўнічала ў Івацэвічах, і я паехаў па яе дапамагчы пераехаць дадому. Прыехалі ў Баранавічы й трапілі пад бамбёжку. Цудам заўважыў бліндаж ды паспеў схвацца. Прыяжджаю да бацькоў, а яны плачуць — хтосьці расказаў, што бачыў, як мяне забіла, маўляў, костак ягонах не зьбераце. Крычаць: «Ты жывы?!» Спакойна адказваю: «Самі бачыце, што жывы». Так мяне зажыва пахавалі.

У 1943 г. усе вучні школы, дзе я вучыўся, сталі сябрамі Саюзу Беларускай Моладзі. Ня чуў, каб хтосьці адмовіўся: усім жа вопратку давалі, абутак, хоць і на драўлянай падэшве. Кіраваў намі Барыс Суравы, дырэктар школы. У СБМ мы маршыравалі, сьпявалі песьні, прайшлі курс падрыхтоўкі ў Альбэртыне. Малодшы брат Анатоць, які тады быў малым пацаном, гледзячы на мяне, на маю ўніформу, дужа зайздросьціў.

Мне надалі ранг завадовага, пасылалі ў паездкі па справах Саюзу. Езьдзіў зь сябрам Леанідам Бароўскім, які ў Нямеччыне трапіў у Люфтвафэ. Памёр ужо, бядака.

Калі Чырвоная Армія рухала на захад, думак застацца ў Слоніме не ўзьнікала — ведалі, што савецкая ўлада добра да нас, СБМаўцаў, не паставіцца. Ля Ваўкавыску сустрэлі партызанаў, але атакаваць нямецкі ваенны цягнік яны пабаяліся.

У Чэхаславацчыне нас пачалі размяркоўваць па розных месцах, у адпаведнасці з адукацыяй. Тых, хто меў сярэдняю ці вышэйшую, далучалі да Люфтвафэ, астатніх — на розныя цяжкія працы, напрыклад на лётнішча, запраўляць і чысьціць самалёты. Як перамяшчаўся фронт, перакідвалі з аднаго месца на другое, дзе я толькі не пабываў. Канец вайны сустрэў у ангельскай акупацыйнай зоне, дзе нас, прыкладна тысячу чалавек, схапілі савецкія рэпатрыянты. Спачатку мяне прызначылі да групы, якая грузіла вагоны з трафэямі. Чаго толькі ў СССР не адпраўлялі — і заводы, і мэдыкамэнты, увесь скарб, які пад руку трапляўся. Потым год правучыўся ў мінамётна-артылерыйскай школе. Чакалі адпраўкі на японскі фронт, аднак амэрыканцы скінулі на Японію дзеве атамных бомбы, і японцы капітулявалі.

Час у Бэрліне быў галодны, харчаваліся чым прыйдзецца — дзе бульбы накапаем, дзе яблыневы сад атакуем. Немцы нас называлі «рускімі шакаламі». А што было рабіць — есьці хочацца, страўнік не падманеш. Шмат хто ў Бэрліне ўцякаў з вагонаў і пераходзіў да ангельцаў ці амэрыканцаў. Мяне ўрэшце адправілі ў 45-ы Гвардзейскі танкавы полк, у арсэнале якога знаходзіліся хуткія Т-34. Прызначылі таксама на працу пісарам, пісаць пляны ды чарціць схемы маэўраў.

Служба ў Заходняй Эўропе скончылася нечакана. У Польшчы быў арыштаваны вартавы Гаўрылюк. Падчас ягонай службы жаўнеры рабілі нейкія супрацьзаконныя каўбасныя «гешэфты» з палякамі, і Гаўрылюком заняліся ворганы. Мы яго вельмі любілі, называлі «бацька». Ноччу мяне будзіць камандзір і выклікае на допыт: «Што ты ведаеш пра Гаўрылюка?» Адказваю: «Ён мой сябра, вясёлы, жартаўнік, анэкдоты расказвае». «Якія такія анэкдоты?! Пра Савецкую ўладу?!» — пачырванеў камандзір. «Не-не, зусім іншыя», — не разгубіўся я. Допыт працягваецца: «Ты, напэўна, ведаеш, што Гаўрылюк служыў у вялейскай паліцыі. Раскажы пра гэта». «Ну адкуль я магу ведаць, чым ён займаўся ў Вялейцы? Я ж у Слоніме жыў», — кажу. Пытаньні ўзьнікалі адно за адным, але я не сказаў нічога, што магло б згуляць супраць сябра. Перайшлі на іншую тэму: «А што такое ваш гэты СБМ? Чым вы займаліся?» Адказаў, як яно было: «СБМ? Маладзёвая арганізацыя. Што рабілі? Песьні сьпя-

валі». «Якія такія песьні? Аб чым?» — інтрыгуецца сьледчы. Ну я й прасьпяваў куплет: «Люблю мой край, мой беларускі...» На допыты выклікалі яшчэ некалькі разоў, я не хістаўся, казаў толькі праўду. Бо калі б схлусіў, падвялі б пад трыбунал. Выснову зрабілі такую: чалавек ненадзейны, у Нямецчыне служыць ня мае права, бо можа зьбегчы да ворагаў. Тады мяне й усіх, хто сябраваў з гэтым Гаўрылюком, пасадзілі на цягнік-экспрэс і вывезьлі ў Берасьце, адтуль — у Куйбышаў. Там месціўся зборны пункт жаўнераў, якіх накіроўвалі ў розныя часткі ССРСР. Павандраваў па Саюзе й я, спыняўся ў розных гарадох, выконваў усякага кшталту працу. Так, у Калініне ўдзельнічаў у зборцы вывезенага нямецкага заводу. Працягваць вайсковую службу занесла ажно ў Карэлію, жылі сьпяраша ў палатках, спалі на сене. Потым пасялілі ў вясковай хаце, зьнешне ўсё прыгожа й акуратна. А як кладзецца ў ложка, табе пачынаюць дакучаць тараканы. Прыходзілася нават кашулю й штаны вярхоўкай завязваць, каб яны да цела не дабраліся — жах! Аднак тараканы — гэта дробязь, ваўкі тады дзічэлі, жэрлі сялянскую жывёлу. Прышлося іх зь верталётаў кулямётамі расстрэльваць. А нам, маладым, мора было па калена, да дзевак хадзілі, ніякіх ваўкоў не баяліся. У мае службовыя абавязкі ўваходзіла падрыхтоўка навабранцаў. Першых далі літоўцаў, ставіліся да іх з падазрэньнем, бо тыя супрацоўнічалі зь немцамі. Я іх так добра навучыў вайсковым песням, што ў штабе дзівіліся — рускія й украінцы так не сьпявалі. Вось з кім намучыцца прыйшлося, дык гэта з каўказцамі. Яны ані па-расейску не разумелі (толькі пры слове «кухня» ажыўляліся), ані хадзіць у нагу не маглі навучыцца. Толькі й чуў: цяжка, цяжка, цяжка. Хлопцы, кажу, цяжка будзе ў сапраўдным войску — пабачыце! Потым прыставілі мяне да «штрафнікоў». Адною ноччу ўсе яны, як адзін, пашлі ў самаволку. Мяне таксама знайсьці ня могуць, а я сплю сабе спакойна там, дзе мушу спаць. Раніцай, зразумела, пачаўся скандал, мітусьня, мне зрабілі вымову, а ўсіх уцекачоў пасадзілі ў карцэр. Чарговае пастраеньне, я дакладваю: усе мае байцы на месцы! Як на месцы, яны ж за кратамі?! Ну, паглядзіце самі. Аказалася, што хлопцы, былыя разведчыкі, зьвязалі сьпячага вартаўніка й вярнуліся ў казармы. Камандзір штабу ціхенька, на вуха мне сказаў:

малайчына, добрых хлопчаў падрыхтаваў. Падыходзіць час адпачынку: куды ехаць? Сябра прапанаваў ехаць у Рыгу. Сказаў, паглядзі, там добрае жыццё, усё можна здабыць, як у Маскве, мо застанешся там жыць пасля дэмабілізацыі. Зьездзіў — сапраўды прыгожы, утульны горад, спадабалася. Дэмабілізаваўся й паехаў да нявесты ў Кастраму, зь якой мы доўга перапісваліся. Пераехалі ў Рыгу, доўга шукаў працу, на якой плацілі б больш-менш нармальныя грошы. Працаваў на вагонабудаўнічым заводзе, але нядоўга: не давалі спакою гэтыя стаханаўскія пляны — рабі ды рабі, безь перапынку! Узнагарода — фота на дошцы пашаны ці пісьмовая ўдзячнасьць. На што мне гэта, лепш бы грошай падкінулі. Перайшоў на абутковую фабрыку, змяніў яшчэ некалькі месцаў. Пасля сьмерці Сталіна праз Чырвоны Крыж расшукаў бацькоў, паставіў перад сабой мэту пераехаць у Канаду. Цэлых дзесяць гадоў абіваў высокія парогі, каб атрымаць дазвол на выезд, мае лісты ў канадзкую амбасаду зьнікалі... Пісаў да жонкі Хрушчова, які хваліўся, што СССР аніводнаму грамадзяніну не замінае сысьціся зь сям'ёю. З Хрушчовай у Амэрыцы спатыкаўся мой брат, які перадаў ёй прашэньне на мой выезд у Канаду. Калі Хрушчоў даведаўся аб гэтым выпадку, праз тыдзень я атрымаў адпаведную паперу — ты вольны. Жонка плакала ад шчасья.

Працуючы наладчыкам у Рызе, страціў вока, паставіў пратэз. Пры пошуку працы ў Канадзе частковая страта зроку мне вельмі перашкаджала. Толькі з дапамогай аднаго знаёмага дастаў працу на заводзе, рабіў на станках. Прышлося папрацаваць і на лесапільным прадпрыемстве. Абедрэве мае жонкі, як і першая дачка, памерлі ад цяжкіх хвароб. Сын Анатоць жыве ў Атаве, працуе мэнэджэрам у кампутарнай фірме. Дачка Наталья нядаўна выйшла замуж за настаўніка, прыяжджалі мяне адведваць. Маю трох унукаў. Цяпер ламаю галаву, што рабіць з хатай. Напэўна, буду прадаваць — навошта яна мне аднаму? Столькі клопатаў, а сілы з гадамі не прыбываюць. Калі толькі ў трэці раз не ажанюся...

НЯМЕЧЧЫНА

МОЙ МУЖ БЫЎ ВЕЛЬМІ ЛАГОДНЫМ ЧАЛАВЕКАМ

Надзея Касмовіч
(Штутгарт, Бадэн-Вюртэмбэрг)³⁹⁶

Надзея й Дзьмітры Касмовічы

Некалькі дзесяцігодзь-
дзяў яна жыве на ўскраіне
Штутгарту, на *Zuckerberg-
straße* (зь нямецкай — Са-
лодка гара). Колісь жыць-
цё ў гэтай невялікай, хоць і
чатырохпакаёвай кватэры
біла цераз край: Надзея й
Дзьмітры Касмовічы з дня
ў дзень займаліся грамадз-
кімі справамі, гасьцінна
прымалі наведнікаў з усіх
канцоў сьвету, расьцілі дзя-
цей — Раісу й Юрку.

Ужо 14 гадоў Надзея
Касмовіч жыве ў адзіноце,
зь якой, паводле ейных сло-
ваў, звыкнуцца немагчыма:
муж сьпіць вечным сном на
могілках, зусім блізка ад

дому, дзеці маюць собскае жыцьцё й ня маюць ні часу, ні
магчымасьцяў часта наведваць маці.

Штутгарт — сталіца фэдэральнай зямлі Бадэн-Вюртэм-
бэрг, адзін з найбуйнейшых мэгаполісаў Нямеччыны. Мясь-
ціны, у якіх знаходзіцца горад, фантастычна прыгожыя:
Штутгарт ляжыць у даліне ракі Нэкар на шматлікіх узгор-
ках, якія выкарыстоўваюцца для вырошчваньня вінаграду.
Штутгарт — вінаградная сталіца Нямеччыны. Менавіта тут
вырабляюць знакамитае на ўвесь сьвет чырвонае віно «Тро-

³⁹⁶ Плянавалася, што гэта будзе артыкул у газэце «Салідар-
насць», але матэрыял ня выйшаў з тэхнічных прычынаў.

лінгер». Горад — буйны аўтамабільна-будаўнічы цэнтар, дзе месцяцца гіганты аўтаіндустрыі: кампаніі «Мэрсэдэс» і «Поршэ».

Шпацыруючы па дагледжаных з тыповым нямецкім пэдантызмам вуліцах Штутгарту, бачыш, што разбуральны вихор вайны не абмінуў гораду. Старажытных помнікаў архітэктуры — раз, два і ўсё. Дзіўна, што гарадзкія ўлады не ўзнавілі цалкам *altstadt* (старага гораду), што нетыпова для Нямецчыны, закаханай у свае традыцыі. Гэтыя помнікі губляюцца сярод сотняў шыкоўных буткоў, банкаў і супэрмаркетаў. Зрэшты, Бадэн-Вюртэмбэрг разам з суседняй Баварыяй — самыя багатыя землі Нямецчыны. Ахвотных знайсці ў гэтых прыгожых мясцінах добрую працу — легіёны.

Steinhaldenfeld — ціхі пагрыярхальны раён з жывапіснымі краявідамі, выдатнае месца для людзей старэйшага веку. Апоўдні — калі за сьпінай засталіся дзевяць гадзін падарожжа цераз шэсьць (!) фэдэральных земляў — наш аўтамабіль прыпаркаваўся каля старэнькага дому, пафарбаванага ў сьветла-жоўты колер.

Спадарыня Надзея Касмовіч (дзявочае Міцкевіч, яна — пляменьніца Якуба Коласа) ветліва запрасіла нас зь сябрам у хату й хуценька, нягледзячы на дрэнны стан здароўя, накрыла на стол. Сапраўды, беларусы — нацыя гасьцінная. У нямецкіх дамох нават сябрам, не кажучы ўжо пра незнаёмых людзей, у найлепшым выпадку прапануюць каву з кавалачкам торціка.

Абстаўлена кватэра таксама без усялякага шыку. Бачна, што за дзесяцігодзьдзі напружанай грамадзкай працы Касмовічы так і не нажылі вялікага капіталу. Уваходзячы ў працоўны кабінэт мужа, спадарыня Надзея кажа: «Вось тут Дзіма правёў асноўную частку свайго жыцьця. Можна сказаць, тут ён і жыў». Сыцены пакою ўвешаныя бел-чырвона-белымі сьцягамі, «Пагонямі», мноствам дыплёмаў, ганаровымі пасьведчаньнямі, сямейнымі здымкамі, царкоўнымі рэчамі — Дзьмітры Касмовіч быў вельмі набожным, падтрымліваў сувязь са сьвятарамі з розных краін сьвету. Напрыклад, зь Філафеем — ярархам Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы. Асобнае месца ў кватэры зай-

мае постаць Якуба Коласа, сваяцкімі сувязямі зь якім ганарыцца спадарыня Надзея й ганарыўся сяброўствам ейны муж.

Пра мужа ўдава можа расказваць гадзінамі. І кожнае слова, якое датычыць Дзьмітрыя, яна кажа з гонарам, з захапленьнем. На фатаздымках Касмовічы заўсёды са шчырымі ўсьмешкамі: «Так, мы былі шчаслівай сям'ёй. І нашае каханьне не зруйнавала ніводная цяжкасьць. А колькі гэтых цяжкасьцяў было ў нашым жыцьці». У тое, што яны сапраўды кахалі адно аднаго, лёгка паверыць, прачытаўшы ліставаньне Касмовічаў. Усе яны прасякнуты цеплынёй і павагай.

— Спадарыня Надзея, чым сёньня займаюцца Вашыя дзеці?

— Юрка з жонкай — лекары, маюць собскую практыку, ды зусім ня маюць часу. Дачка Раіса працуе ў самай вялікай нямецкай фірме, мае пад сабой 30 дырэктараў! З вольным часам у яе таксама праблемы. Ды й жывуць дзеткі надта далёка ад мяне. На жаль, прыяжджаюць вельмі рэдка, але я іх разумею. Як і ўнукаў Мішку ды Андрэя — яны таксама

Надзея й Дзьмітры Касмовічы з сынам Юркам. 1940-я гг.

дарослыя людзі. Сама я, як бачыце, куды-небудзь выбірацца ўжо ня ў стане...

— **Вы з мужам марылі аб вяртаньні на Радзіму?**

— Канечне, марылі! Але вяртаньне было абсалютна немагчымым! Як толькі мы прыехалі пасья вайны ў Нямеччыну, на нас пачалося сапраўднае паляваньне. Ад гэтых бандытаў з саветаў мы мусілі бараніцца пры дапамозе ахоўнікаў — супрацоўнікаў нямецкай улады. І, ведаеце, некалькі бандытаў, самых горшых на сьвеце, тут абясшкодзілі. Цалкам зразумела, зь якой місіяй яны да нас прыяжджалі... Увесь час жылі пад страхам, баяліся за малых дзяцей. Для гэтых злодзеяў нічога сьвятога не было. Не хапала нэрваў! Але абышлося. Дзіма меў працу ў вялікай колькасьці арганізацый, мэта якіх — барацьба з камунізмам. І ў тым, што саветы разваліліся, што Беларусь атрымала ў 1991 г. незалежнасьць, безумоўна, ёсьць ягоная заслуга. Доўгі час я працавала разам зь ім, удзельнічала ў розных канфэрэнцыях. Але потым капітулявала — ёсьць нямала прычын. Велізарны страх прайшоў зусім нядаўна.

— **У сваіх успамінах спадар Дзьмітры пісаў, што ў 1939—1941 гг. быў бурмістрам Нясьвіжу, удзельнічаў у нечарговых сэсіях ВС СССР і ВС БССР, якія праводзіліся пад кіраўніцтвам Сталіна.**

— Так, але ж якое ў Дзімы было выйсьце? Ён цудоўна разумее, што ёсьць камунізм і Сталін, але мусіў дзеля далейшае працы пайсьці на кантакт з савецкай уладай. Дзіма ўспамінаў, што, калі сядзеў побач са Сталінам, хацеў яго забіць. Але, зразумела, ня меў пры сабе зброі...

— **Якім чынам падтрымліваеце кантакт з Бацькаўшчынай?**

— Даволі часта тэлефаную да сястры. Раз-пораз дасылаю ў Беларусь пасылкі — як магу, дапамагаю сваякам. Як і музэю дзядзькі Коласа. Зразумела, і навінамі з Радзімы цікаўлюся. Але ж радасьці яны не прыносяць. Многія рэчы,

якія здараюцца ў Беларусі, наогул нельга растлумачыць. Трэба штосьці рабіць, выпраўляць становішча.

— Многія беларусы, якія выехалі ў савецкія часы за мяжу, ня ведалі, які лёс напаткаў іх сваякоў...

— Дзякуй Богу, мы ведалі. Як дазваляліся — гэта іншая справа. Мой муж рабіў такія справы, якія іншым і ня сьніліся. Талент Дзіма меў страшэнны. Бацькі за мяжу не паехалі, засталіся на Радзіме. Салодка ім там, канечне, не было, але пад рэпрэсіі яны ня трапілі.

— Якія ўспаміны дзяцінства найярчэйшыя?

— Памяць стала зусім дрэнная — шмат чаго ня памятаю... Нарадзілася ў 1923 г. у вёсцы Мікалаеўшчына (тады гэта быў хутар), цяпер там музэй дзядзькі Коласа. Хадзіла ў народную школу, дзе настаўнічаў дзядзька Міхась³⁹⁷ — надта суровы быў чалавек. Ён, дарэчы, быў нежанаты й жыў у нашай хаце. Потым я паехала вучыцца ў Вільню, аднак зь некаторых прычын мусіла пераехаць у Нясвіж. Бацькі мае працавалі ў маёнтку Смольня. Людзі яны былі малаадукаваныя, але вельмі разумныя — гэтак званая вясковая інтэлігенцыя.

— Якуба Коласа Вы добра ведалі асабіста?

— Бачыла яго толькі раз, на Другім Усебеларускім Кангрэсе 27 чэрвеня 1944 г.³⁹⁸ Мы доўга размаўлялі на ўсялякія тэмы. Але ж ня гучна. Час быў такі... Калі ўжо жылі на эміграцыі, Дзіма тры разы за мяжой сустракаўся зь дзядзькам Коласам.

— Чым Вы займаліся падчас вайны?

— Працавала ў Саюзе Беларускай Моладзі, кіравала дзяўчатамі. Пры канцы вайны дваццаць чалавек прывезла

³⁹⁷ Грамадзкі дзяяч і настаўнік Міхась Міцкевіч (1897—1991).

³⁹⁸ Паводле агульнапрынятай вэрсіі Якуб Колас падчас нямецкай акупацыі знаходзіўся ў эвакуацыі.

ў польскі Шчэцін. Некаторыя ў Аўстраліі й ЗША жывуць і цяпер, а некаторых расстралялі чэкiсты. Як і майго брата Мішу, якому было ўсяго 24 гады.

— А калі й дзе пазнаёміліся з будучым мужам?

— На тым самым гістарычным кангрэсе. Спачатку нас аб'ядналі агульныя справы, а потым... Закахаліся мы вельмі хутка. У Дзімы была тады дзяўчына, але ён выбраў мяне. Ажаніліся, калі зноў сустрэліся ў Нямеччыне.

— Якім чалавекам быў Ваш муж?

— Цудоўным! Такіх мала на цэлым свеце: добры, лагодны, спагадлівы, кампанейскі — любіў збірацца з сябрамі, танцаваць. Яго ўсе паважалі, усе любілі. Але ж, зь іншага боку, быў радыкалам. Упартым і шчырым радыкалам. Мяркую, што Дзьмітры Касмовіч адыграў вялікую ролю ў гісторыі Беларусі. Да апошніх сваіх дзён ён працаваў. Працаваў дзеля Беларусі. Калі Дзіма памёр, думала, што жыццё скончылася й для мяне.

Надзея й Дзьмітры Касмовічы

ДАСЬЕ

Дзьмітры Касмовіч нарадзіўся 21 верасня 1909 г. у Нясьвіжы. Скончыўшы гімназію ў Радашковічах, вучыўся ў ВНУ Бэльгіі, Польшчы й Югаславіі, браў актыўны ўдзел у студэнцкім руху. Служыў у польскім войску, у 1939—1941 гг., паводле ягоных успамінаў, быў бурмістрам Нясьвіжу. У 1940—1941 гг. вучыўся ў менскім Політэхнічным інстытуце. З пачаткам нямецкай акупацыі кіраваў аддзелам забеспячэньня Менскай управы й менскай паліцыяй. У Бранскай, Смаленскай і Магілёўскай акругах узначалваў службу парадку — ОД, мэтай якой была барацьба з партызанамі. Браў актыўны ўдзел у беларускім руху, удзельнічаў у паседжаньні, на якім было абвешчана аб утварэньні аўтакефаліі Беларускай Праваслаўнай Царквы, Царкоўным Саборы, Другім Усебеларускім Кангрэсе. Быў адным зь лідэраў Беларускай Незалежнай Партыі. Ва Ўсходняй Прусіі служыў у дэсантным батальёне «Дальвіц», які займаўся падрыхтоўкай дывэрсійных сілаў дзеля барацьбы з савецкай уладай. Наладжваў міжнародныя сувязі дзеля змаганьня супраць камунізму. У 1954 годзе ўзначаліў Беларускі Вызвольны Фронт. Жывучы ў Нямеччыне, стаўся актыўным удзельнікам некалькіх антыкамуністычных арганізацый. Выдатна валодаў некалькімі эўрапейскімі мовамі. Памёр 23 красавіка 1991 году.

У кнізе Свэна Стэенбэрга «Андрэй Андрэевіч Уласаў» напісана: «...У Касмовічы Уласаў упершыню сустрэўся з упартым сэпаратызмам. Касмовіч заявіў, што ён згодзен супрацоўнічаць толькі ў тым выпадку, калі Уласаў і Камітэт Вызваленьня гарантуюць Беларусі незалежнасьць... Сустрэча з Касмовічам была плённай для Уласава. Касмовіч даказаў яму, як лёгка мабілізаваць насельніцтва й чаго можна было б дасягнуць, калі б ня немцы, а самі рускія кіравалі ў занятых абласьцях».

АГІДНА БЫЛО ГЛЯДЗЕЦЬ, ЯК МАРАЛЬНА ЗЬНІЧТОЖВАЛІ РАДАСЛАВА АСТРОЎСКАГА

Барыс Кіт
(Франкфурт-на-Майне, Гесэн)

Я нарадзіўся 6 красавіка 1910 г. у Пецярбурзе. З родных Карэлічаў у расейскую сталіцу мой бацька Уладзімер прыехаў у пошуках адукацыі й працы. Здабыўшы асвету ў галіне тэхналёгіі сувязі, працаваў на высокай пасадзе ў Міністэрстве сувязі, езьдзіў у камандзіроўкі ў Фінляндыю. Каб трапіць на працу, бацька штодня мусіў пераходзіць праз Аляксандраўскі мост. Калі пачаліся крываваыя падзеі Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г., на гэтым мосьце трывалі бойкі паміж казакамі й рэвалюцыянэрамі. Бацьку, каб патрапіць на другі бераг Нявы, прыходзілася наймаць баржу. У адзін з халодных дзён сакавіка я — маленькі хлопчык — убачыў вялікае шэсьце на адным з гарадзкіх праспэктаў. Мама прапанавала паглядзець, што адбываецца. Бачым: тысячы чалавек з чырвонымі сьцягамі рухаюцца на Марсава поле, каб пахаваць ахвяраў рэвалюцыі, і гучна сьпяваюць «Вставай,

Барыс Кіт на фоне ўласнай карціны

проклятым заклеянным». Праўда, хутка ў мяне замерзлі ногі, і я пацягнуў маці дадому.

Мая мама, Ксенія Дзьмітрыеўна Зурава, паходзіла зь Цьвярской губэрні — адкуль і ўсе героі «Анны Карэнінай». Пазнаёмліся й ажаніліся бацькі ў Пецярбурзе. У 1919 г. наша сям'я мусіла пераехаць на радзіму бацькі, на Карэліччыну, у вёску Агароднікі — жыць далей у Пецярбурзе было абсалютна немагчыма, бо рэвалюцыя прынесла страшэнны голад. Маці ездзіла на сваю радзіму, адкуль патаемна прывозіла харчы, зашываючы ў вопратцы: за ваенным камунізмам за хаваньне харчоў ад дзяржавы чалавеку пагражала сьмерць. Памятаю, як мы з бацькам хадзілі ў пецярбургскія рэстараны, якія да рэвалюцыі былі поўныя далікатэсаў. Падавалі ў іх сушаную тарань і вараную рэпу. Я бачыў людзей, якія паміралі ад галоднай сьмерці проста ў рэстараннай залі... Нашую сям'ю ратавала рыбалка — карпы, якіх мы з бацькам выцягвалі ў фінскіх рэках і азёрах. У Пецярбурзе я пачаў сваю адукацыю, паступіўшы ў падрыхтоўчую клясу гімназіі імя Пятра Вялікага, а ўжо на Наваградчыне, тады ўжо акупаванай палякамі, запісаўся ў 4-ю клясу польскай (іншых жа не было!) народнай школы, у якой не правучыўся й двух гадоў.

Жыцьцё ў Беларусі было таксама цяжкае. Па-першае, дабрабыт людзей зьнішчала вайна — непадалёк ад нашых мясьцінаў акурат праходзіла лінія Гіндэнбурга³⁹⁹. Па-другое, мы мелі мала зямлі. Пасьля таго, як мой дзед Аляксандар (дарэчы, пражыў ён 110 гадоў!) падзяліў зямлю паміж сваімі сынамі, нам дасталася толькі адна дзесяціна⁴⁰⁰. Часам галадалі, выкопвалі на панскай зямлі гнілую бульбу, варылі суп зь лебяды й крапівы. Часам нас ратаваў дзед,

³⁹⁹ Праходзіла па лініі Дзьвінск (Даўгапілс) — Паставы — Смаргонь — Баранавічы — Пінск, у тым ліку й па Карэліччыне. Барыс Кіт называе яе па імя прэзыдэнта Нямеччыны Паўля фон Гіндэнбурга (1925—1932), які ў лістападзе 1914 — жніўні 1916 г. быў камандуючым Усходнім фронтам. Менавіта пры ім была акупавана Заходняя Беларусь, а Гіндэнбург даў дазвол на стварэньне нацыянальных школаў і заснаваньне прэсы на акупаваных тэрыторыях.

⁴⁰⁰ У пераводзе на мэтрычную сыстэму — 1,0925 гектара.

вельмі здольны чалавек, які ў мястэчку Шчорсы⁴⁰¹ дайшоў ад парабка да адміністратара памесьця графа Храптовіча. Адноўчы перад Вялікаднем паехаў у Шчорсы й вярнуўся з цэлай торбай страваў, якімі мы частаваліся на сьвята.

Мая маці памерла вельмі рана, калі ёй было ўсяго толькі 30 гадоў. Яна мела цяжкую спэцыфічную хваробу сэрца й мусіла пазьбягаць усякіх хваляваньняў. Але адноўчы расхвалявалася праз дробязь. Заказала мне боцікі, а яны былі кепска зробленыя. Увесь вечар маці хвалявалася, ноччу білася ў агоніі й хутка памерла. Праз два гады бацька ажаніўся другі раз, зь беларускай жанчынай Аленай. Яна была добрай мачыхай, але маці ўсё роўна мне ніколі не замяніла. Ад мачыхі маю паўсястру Ірыну й паўбрата Лява, яны абое жывуць у Беларусі.

Увесь час мне прыходзілася дапамагаць бацьку ў гаспадарскіх справах. Штораніцу хадзіў пасьвіць карову й, пакуль яна скубла траву, чытаў кнігі, здабываў веды. Наша цудоўная Беларуска наваградзкая гімназія ня мела свайго будынку, заняткі праходзілі ў габрэўскай школе. Габрэі вучыліся раніцай, мы — пасья абеду. Часта вучні зьбіраліся на гутаркі ў кухні, каля вялікай печкі. Бацька, бедны чалавек, за 24 кілямэтры давёз мяне на фурманцы ў Наваградак і сказаў: «Гэта ўсё, сыноч, што я магу табе даць, выбачай». Вучоба была платная, і гімназія была прыватнай установай. Але з той прычыны, што я выдатна вучыўся, атрымліваў найлепшыя адзнакі, гімназія плаціла мне стыпэндыю.

Вы не ўяўляеце, якая прага да ведаў была ў нашага пакаленьня! Мы былі гатовыя вучыцца дзень і ноч, абы толькі выбіцца ў сьвет. У гімназіі выкладалі найвыдатнейшыя настаўнікі: дырэктар Пётра Скрабец, Данілевіч, гісторык Чатырка, які любіў выклікаць мяне да дошкі, каб пачуць правільны адказ. Мастацтва выкладаў знакаміты Язэп Драздовіч. Вось дзе дзіўны быў чалавек — з доўгай барадой, увесь у сваіх касьмічных думках, ціхі, маўклівы. Такі пах ад яго заўсёды сыходзіў... Іншыя настаўнікі яго недалюбівалі, і доўга ў Наваградку Драздовіч не пратрымаўся. Я кіраваў у гімназіі літаратурным гуртком, адным з найздольнейшых членаў якога быў Лявон Барысаглебскі, які стаў за са-

⁴⁰¹ Сёньня ў Наваградкім р-не Гарадзенскай волл.

ветамі вялікім фізыкам. Тагачасны Наваградак, хоць і скла-даўся на 70% зь габрэяў, па сваім духу быў чыста беларускім горадам, жыхары якога размаўлялі толькі па-беларуску! У родны Наваградак, ганаровым грамадзянінам якога я зьяў-ляюся, я закаханы й па сёньня. Горад быў ціхі й спакойны, аніякіх злодзьяў у ім не было. Толькі аднойчы ў габрэйскім раёне я быў абстраляны камянямі за тое, што сустракаўся зь дзяўчынай з артадаксальнай габрэйскай сям'і.

Гімназія сьпярша была пазбаўлена правоў, яе абсальвэн-ты ня мелі магчымасьці паступаць у польскія вышэйшыя ўстановы. Таму беларускіх хлопцаў і дзяўчат гасьцінна пры-маў Карлаў унівэрсытэт у Празе. Але потым гімназіяй па-чаў апекавацца наваградзкі ваявода Зыгмунт Бэчковіч. І мы мусілі здаваць экстэрнам іспыты па ўсіх прадметах, здабыў-шы разам і малую, і вялікую матуру! Цягнуліся гэтыя іспы-ты два тыдні, потым змучаныя вучні адпачывалі, набіраю-чыся сілаў на гары Гедыміна. Усе іспыты мы паспяхова здалі, пераканаўча даказаўшы, што й беларусы — здольная нацыя!

Стаўшы студэнтамі Віленскага ўнівэрсытэту, мы былі на сёмым небе ад шчасьця! Хадзілі па Вільні з кіёчкамі — была такая традыцыя. Кожнага беларуса, які прыяжджаў вучыцца ў Вільню, сустракаў нехта са старэйшых студэн-таў. Мною апекаваўся Стась Станкевіч, зь якім я сябраваў да апошніх дзён ягонага жыцьця. Вадзіў мяне па горадзе, усё паказваў, расказваў, нават завёў у госьці да свайго дзядзькі Яна Станкевіча, «дзікага» пасла⁴⁰². Памятаю, што ўся ягоная кватэра была завалена кнігамі й паперамі. Пася-ліўся я каля Вострай Браны, непадалёк вуліцы Піўной. Усту-піў у Беларускі Студэнцкі Саюз. Акрамя яго, існавала ў Вільні й студэнцкая карпарацыя на ўзор сярэднявечных. Яна мела свае сьцягі, вопратку, законы, але асноўным іх занят-кам было расьпіцьцё піва. Правініўся — выпі вялікі келіх піва. Добра не праглынуў — яшчэ адзін! Беларуская карпа-рацыя называлася «Скарынія». Я да яе не належаў, бо быў ужо чалавекам салідным, настаўнікам, але прыходзіў на іх

⁴⁰² Так называлі Янку Станкевіча ў 1920—1930-я гг. за тое, што не супрацоўнічаў зь беларускімі групамі.

сходы, каб весела бавіць час разам з сябрамі. Старэйшыя сядзелі за сталамі, а новапрыбылыя, «фухсы» (яны насілі шапкі з лісінымі хвастамі), — стаялі за іх сьпінамі. На адным з такіх сходаў я пазнаёміўся з Чаславам Ханяўкам, які потым прадаў мяне пры канцы вайны, выпісаўшы мне смяротную паперу «остарбайтэра», будучы сакратаром Беларускага камітэту ў Варшаве.

Будучы студэнтам матэматычнага факультэту, я быў арыштаваны польскімі ўладамі. Першы раз за краты мяне кінулі, калі я вучыўся яшчэ ў сёмай клясе гімназіі. Студэнты езьдзілі па вёсках і закладалі гурткі Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады. Я заклаў гурток у родных Агародніках, старшынём якога выбралі майго бацьку. У адзін дзень былі арыштаваны адразу некалькі дзясяткаў маіх калегаў. На мяне палі асноўныя падазрэньні. Вучні часта прыходзілі да мяне ў хату (у Наваградку я жыў у аднаго татарына разам з Гоцкам і Вярбіцкім; першага, які хаваўся ў хаце ў яме, як камуніста расстралялі немцы, а другі яшчэ да вайны ўцёк на ўсход Беларусі), я дапамагаў рашаць ім задачы па матэматыцы, будучы першым матэматыкам у клясе. І паліцыя, пабачыўшы на сьнезе масу сьлядоў, напэўна, падумала, што тут месціцца нейкая штаб-кватэра палітычных ворагаў. Дзён дзесяць прасядзеў я ў няволі, зь мяне крыкам і пагрозамі спрабавалі выбіць паказаньні, але я маўчаў, нікога ня здаў. Гэта, дарэчы, даказвае пратакол допыту, які захоўваецца ў Карэліцкім музэі.

Другі раз мяне арыштавалі вось за што. Юльлян Саковіч⁴⁰³, які быў заўзятым прыхільнікам камуністычнай партыі (у 1943 г. яго, члена Беларускай Незалежніцкай Партыі, забілі ў Лідзе байцы Арміі Краёвай), паклікаў сту-

⁴⁰³ **Юльлян Саковіч** (24.08.1906, Баўдыры Ашмянскага пав. Віленскай губ., сёння Гарадзенская вобл. — 13.06.1943), грамадзка-палітычны дзяяч. У 20—30-х гг. — у заходнебеларускім леварадыкальным руху. Падчас нямецкай акупацыі — камэндант паліцыі Менскай акругі (1941), а потым Менску. Сябра Цэнтралі Беларускай Народнай Самапомачы. У траўні 1943 г. высланы ў Ліду на пасадку кіраўніка БНС Лідзкай акругі, дзе адкрыта зрабіў некалькі правакацыйных заяваў супраць польскай інтэлігенцыі. Застрэлены 13 чэрвеня 1943 г. у Васілішках польскімі партызанамі.

дэнтаў на нейкі сход. У нас, юнакоў, звыклых да розных сходаў і мерапрыемстваў, і думкі ня ўзьнікла, што гэта можа быць... правакацыя. Як потым высветлілася, сходам гэтым кіраваў польскі агент і пасля яго заканчэння нас усіх, усяго трыццаць чалавек, арыштавалі й кінулі ў Лукіскую турму. Але прыкладна праз два тыдні, калі высветлілася, што аніякай небяспечнасці для польскай дзяржавы я не ўяўляю, мяне выпусцілі. Сядзеў у адной камэры з сэнатарам Васілём Рагулем, зь якім мы абгаварылі ўсе магчымыя беларускія тэмы.

Сваю настаўніцкую дзейнасць я пачаў студэнтам III курсу ўніверсітэту. Як гэта сталася? Настаўнік матэматыкі беларускай гімназіі Ральцэвіч быў чалавекам зь мінулага, са слабымі ведамі. Калі палякі пачалі трэсьці настаўніцкія кадры, сваю кваліфікацыю змог пацьвердзіць ня кожны. Я, напрыклад, у Ваўкавыску даваў прыватныя ўрокі матэматыкі свайму былому дырэктару Пётру Скрабцу, а ў Любчы, начуючы ў гумне на беразе Нёмана, — Чатырцы⁴⁰⁴. Тагачасны дырэктар Віленскай гімназіі Міхалевіч выклікаў мяне да сябе ў кабінэт: «Пан Кіт, вы такі малады настаўнік, глядзецце, каб студэнты ня селі вам на плечы. Будзьце як мага больш сур'ёзным». Дысцыпліна на маіх занятках была жалезная, казалі, што ў аўдыторыі Кіта муху чуваць. Памятаю, як у першы свой працоўны дзень прагульваўся па калідоры. Падыходзяць да мяне нейкія студэнты й пытаюцца: «У якую клясу паступаю?» Якое ж было іх здзіўленьне, калі ў клясу ўвайшоў дырэктар і прадставіў мяне: «Знаёмцеся, гэта ваш новы настаўнік матэматыкі — Барыс Кіт». У 1939 г. мяне абралі (не прызначылі!) дырэктарам «кальскі беларускага адрэджэння», як назваў Віленскую гімназію Васіль Быкаў. Дырэктар Кавалевіч вельмі не падабаўся вучням (аб-

⁴⁰⁴ **Міхал Чатырка** (1883, Любча, сёння Наваградзкі раён Гарадзенскай вобл. — 1939(?), Краснаярскі край, Расея). Скончыў Маладзечанскую настаўніцкую сэмінарыю, Віленскі настаўніцкі інстытут. Настаўнічаў на Наваградчыне. Ад 1924 г. — у Наваградзкай беларускай гімназіі. У 1934 г. пераведзены настаўнічаць у цэнтральную Польшчу. Пасля верасня 1939 г. вярнуўся на Наваградчыну. Арыштаваны савецкімі ўладамі й высланы ў Сібір.

Выкладчыкі Віленскай беларускай гімназіі. Барыс Кіт першы зьлева ў верхнім шэрагу. 1933 г.

салютна ўсе мае вучні былі палымянымі беларускімі патрыётамі!) за свае прапольскія настроі, за што яго й скінулі.

Аднак зь Вільні хутка давялося зьяжджаць: ані вучні, ані настаўнікі не хацелі працаваць у Літве. А так як боль-

Выкладчыкі й вучні Віленскай беларускай гімназіі. Барыс Кіт – пята зьлева. 1939 г.

шасьць вучняў паходзіла з Наваградчыны (кожнае лета я агітаваў хлопцаў і дзяўчат, каб ехалі вучыцца ў Беларускаю гімназію ў Вільні), вырашылі перабірацца ў Наваградак, тады ўжо савецкі.

Нам вярнулі будынак гімназіі, які ў свой час адабралі палякі, я набраў першаклясны настаўніцкі склад і распачаў працу ў новай-старой гімназіі. Я меў 1000 вучняў, 100 настаўнікаў, дзесяць інтэрнатаў. Моладзь літаральна хлынула вучыцца! Данос на мяне зрабіў мой жа прыяцель Уладзімер Панько, загадчык інтэрнатаў, які хацеў заняць маё крэсла. Аднак зь Менску выпісалі іншага дырэктара, прасавецкага Баржэмскага, мяне ж зрабілі завучам. Каб высветліць сытуацыю, я паехаў у Баранавічы да абласнога начальніка Саўчанкі. Той аж загарэўся: «Што яны там нарабілі?! Прызначаю вас школьным інспэктарам на Баранавіцкую вобласць». У мае абавязкі ўваходзіла інспэкцыя школаў, адкрыццё новых навучальных устаноў, арганізацыя дырэктарскіх канфэрэнцый.

Аднойчы чую: у Наваградак прыяжджаюць Купала, Колас, Глебка! Я, канечне, ня мог прапусьціць такога мерапрыемства, таму сьпяшаюся ў Наваградак. Перш-наперш зайшоў да старога сябры Стася Станкевіча⁴⁰⁵. Той падзяліўся непрыемнымі навінамі: «Барыс, калі ты паехаў у Баранавічы, кожнага настаўніка выклікалі ў КДБ і пыталіся, чым ты займаўся ў Вільні. Зямля гарыць пад тваімі нагамі, уцякай хутчэй!» Мне стала не да Купалы з Коласам і я хуценька вярнуўся ў Баранавічы, сабраў рэчы першай неабходнасьці й паехаў у Вільню. Пасяліўся там у таго самага Кавалевіча.

Але ў вялікім горадзе трэба прапісацца. Думаю, ну хто мне лепш дапаможа, чым мой сябра-калега па ўнівэрсытэце Другас — бурмістар Вільні? Аднак яго на месцы не аказалася, зьехаў у камандзіроўку. Не пражыў у Вільні й тыдня, як пачалася вайна. Ізноў уцёкі... Тры дні пехатой ішоў да Баранавічаў. Але горад ужо быў ахоплены палымем... Разам зь цяжарнай жонкай⁴⁰⁶ вырашылі ісьці да яе бацькоў

⁴⁰⁵ У 1939—1941 гг. Станіслаў Станкевіч быў выкладчыкам Наваградзкага настаўніцкага інстытуту.

⁴⁰⁶ Нінай Корсак.

у Лебедзева пад Маладзечнам. Дайшлі Сталовічаў⁴⁰⁷, схаваліся ў гумне. А па вуліцах ідуць нямецкія жаўнеры й сякуць кулямётамі направа й налева. У гэтым гумне праседзелі тры дні й тры ночы, баяліся вылезці: днём непакояць немцы, а ноччу — савецкія войскі.

Усё ж нам удалося дабрацца да Лебедзева, дзе я адразу схаваліся на печы. За саветаў я быў даволі высокім чыноўнікам і, паводле нямецкай палітыкі, падлягаў расстрэлу. Зь печы мяне «выцягнуў» тагачасны школьны інспэктар Вінцэнт Гадлеўскі. Спачатку я працаваў у невялікай школе ў Лебедзеве. Потым мы з маладзечанскім школьным інспэктарам Яворскім паехалі ў Менск, у генэральны сакратарыят, каб абгаварыць перспэктыву адкрыцця ў Маладзечне настаўніцкай сэмінарыі. За школьную справу ў камісарыяце адказваў Сівіца, яго заступнік — беларус Яўхім Скурат. Яворскі падсунуў гэтаму Сівіцу пяць кіло сала, і той адразу

Пастаўская настаўніцкая сэмінарыя. Барыс Кім – пасярэдзіне ў другім шэрагу. 1943 г.

⁴⁰⁷ Вёска за шэсьць кілямэтраў на поўнач ад Баранавічаў.

ўсё падпісаў. Мы вярнуліся ў Маладзечна шчаслівыя, знайшлі будынак пад сэмінарыю, адкрылі друкарню. У сэмінарыю запісаліся трыста чалавек. Пра гэта даведаўся акруговы камісар, у якога мы не атрымалі дазволу, і страшэнна раззлаваўся, зачыніў друкарню, бегаў і крычаў: «Дзе гэты Кіт? Я яго арыштую!» Я ізноў у Менск да Сівіцы, разьбірацца, што такое робіцца. Той, каб не падымаць пылу, накіраваў мяне дырэктарстваваць у пастаўскую сэмінарыю. Бурмістрам Паставаў быў яшчэ адзін мой вучань, Адам Дасюкевіч⁴⁰⁸, які рабіў для маёй працы, для вучняў усё, што было ў яго сілах. Яго, бядаку, замардавалі немцы... Сэмінарыя месцілася ў колішнім прыгожым будынку польскай гімназіі. Мае вучні былі папросту апантаняны беларускасцю, гэта быў узор патрыятызму! Пасьля вайны яны залажылі Партыю Беларускіх Патрыётаў⁴⁰⁹, за што ўсе разам былі высланыя ў Сібір... Я ня меў права прымаць на вучобу ані палякаў, ані расейцаў, аднак мне было шкада бедных дзетак, і я, нібыта беларусаў, запісаў іх у сваю сэмінарыю.

У 1943 г. я ў трэці раз у жыцці трапіў у турму. Гэтым разам мяне выратаваў толькі цуд. Я вяртаўся ў Паставы з Лебедзева. Вёз з сабою пакункі з харчамі, што насыцарожыла немцаў — можа, нейкі спэкулянт? Пачалі правяраць кішэні, а ў іх — поўна нямецкіх прапускоў. Гэта была мая найвялікшая памылка, якая амаль мяне не загубіла. Аўтаматычна я падпаў пад самае жудаснае падазрэньне — у сувязі з партызанамі. Трыццаць дзён я праседзеў у склепе глыбоцкай турмы, трыццаць начэй 25 чалавек, падазронных у сувязях з партызанамі, расстрэльвалі, а я заставаўся ў шчась-

⁴⁰⁸ Адам Дасюкевіч (05.06.1911, в. Капшэвічы, сёння Смаргонскі р-н Гарадзенскай вобл. — 01.11.1943, Паставы). Выпускнік Віленскай беларускай гімназіі, скончыў Віленскі ўнівэрсытэт імя Стэфана Баторыя з дыплёмам інжынэра-агранома. У 1936—1937 гг. — намесьнік старшыні Беларускага Студэнцкага Саюзу, сябра Беларускага Нацыянальнага Камітэту, уваходзіў у рэдкалегію часопісу «Студэнцкая думка». У 1936—1938 гг. — рэдактар «Беларускай крыніцы». Неаднаразова перасьледваўся польскімі ўладамі. У 1941—1942 гг. настаўнічаў. У 1943 г. — бурмістар Паставаў.

⁴⁰⁹ Маецца на ўвазе Саюз Беларускіх Патрыётаў (Глыбокае—Паставы), што дзейнічаў у 1945—1947 гг. і быў разгромлены савецкімі органамі бясьпекі.

лівай пяцёрцы... Як я потым даведаўся, за мяне стараўся беларускі актыў. Празь месяц мяне ў ланцугох прывезьлі ў галоўную цэнтралю гестапа ў Вялейцы. А ў гэтым горадзе працаваў у адміністрацыі мой вучань Кастусь Касяк, брат Івана й Лявона Касякоў. Менавіта ягонымі намаганьнямі я вырваўся з пасткі сьмерці. Яго таксама замардавалі, толькі саветы, павесіўшы хлопца [у 1944 г.] на шыбеніцы на цэнтральнай плошчы Вялейкі.

Я вярнуўся ў Маладзечна, дзе нам удалося залажыць Гандлёва-тэхнічны інстытут. Інстытутам ён быў фактычна, а афіцыйна называўся школай. Калі я адправіў у Менск праграму, па якой мы навучалі юнакоў, у камісарыяце схапіліся за галовы: гэта вышэйшая навучальная ўстанова — сьпешна зачыніць! Немцы ня бачылі ў беларусах паўнаважнаскай нацыі, яны лічылі, што ім будзе дастаткова ўмець чытаць вулічныя шыльды. Але я пасьпеў раздаць вучням прыгожыя дыплёмы, якія вельмі прыдаліся ім у жыцці.

Пасьля Другога Ўсебеларускага Кангрэсу, удзельнікам якога я таксама быў, з жонкай і сынам Уладзімерам назаў-

Аркестар гандлёва-адміністрацыйнай школы ў Маладзечне. 1944 г.

сёды пакінулі Беларусь. Як я ўжо згадваў, у Варшаве Ханыўка ледзь не падпісаў нам сьмяротны прысуд — выратаваў нас мой шчыры сябра, вялікі беларус Мікола Шчорс. Букатка ў Бэрліне таксама паклапаціўся, каб з паперамі ўсё было нармальна. Паехалі ў Вену, тады яшчэ нескранутую вайной. Пражылі ў спакоі толькі тыдзень — аўстрыйскую сталіцу таксама пачалі зьнішчаць бомбамі... Пехатой дайшлі да Зальцбургу, у якім хаваліся ад бамбёжак у гарах. Выходзім аднойчы са сховішчаў, глядзім — а ад нашага гатэлю застаўся толькі пыл... Рызыкнуў вярнуцца ў Вену за сваімі рэчамі, калі бліз сталіцы ўжо стаялі войскі Чырвонай Арміі. Вяртаўся ў Зальцбург цягніком, які вёз параненых нямецкіх жаўнераў, схаваўшыся ў гармоніку паміж вагонамі. Пераехаўшы пазьней у Нямеччыну, настаўнічаў у польскай і ўкраінскай гімназіях, у якіх праз мае рукі прайшло шмат беларусаў. Хацеў пасяліцца ў беларускім лягеры ў Рэгенсбургу, аднак Франц Кушалъ адмовіў мне ў пражыванні. Ён чамусьці адразу мяне неўзлюбіў. Напэўна, за тое, што я сымпатызаваў Астроўскаму й не хаваў гэтага. Я ніколі ў сваім жыцці не належаў ні да якой партыі, не ўступаў ні ў БЦР, ні ў БНР — я быў вышэй за палітыку! Мне было агідна й балюча бачыць, як маральна зьнічтожвалі Астроўскага. Зьнічтожвалі тыя людзі, якія ўчора кляліся яму ў вечнай адданасьці.

Разам зь Вітаўтам Рамуком я студыяваў мэдыцыну ва ўнівэрсытэце імя Людвіга Максымільяна ў Мюнхэне. Я заўсёды марыў стаць лекарам, аднак у 1948 г. перада мной паўстала дылема: ці здабыць дыплём мэдыка, ці пераехаць на сталае месца жыхарства ў ЗША. Я выбраў другое, распачаўшы новы пэрыяд у сваім жыцці...

Я выбраў Саўт-Рывэр, бо тут жылі мае знаёмыя. Але тая частка беларусаў, якая прыехала ў Саўт-Рывэр да мяне, не была актыўнай, нацыянальна-арыентаванай. Я ж выпісаў зь Нямеччыны каля 300 нашых сем'яў, якія й стварылі ў Саўт-Рывэры сапраўдны цэнтар беларускасьці ў ЗША. Прычым у горадзе жылі як «крывічы», так і «зарубежнікі».

Першай маёй амэрыканскай працай была фармацэўтычная фабрыка, на якой я кантраляваў гатовую прадукцыю. У Лос-Анджэлесе, куды я пераехаў праз два гады, спачатку працаваў звычайным чорнарабочым на фабрыцы тэлевізараў. Потым мяне прынялі на фармацэўтычную фабрыку, якая

Барыс Кім прымае падзяку й граматы ад Міністэрства абароны ЗША. 1970 г.

спэцыялізавалася на вітамінах. Мая праца была вельмі адказная — я падпісаў паперы на мільён даляраў. Пазьней мне даверылі працу ў экспэрымэнтальным адзеле. На адной польскай вечарыне мне пашчасыціла пазнаёміцца са знакамітым польскім вучоным, былым прафэсарам Варшаўскай палітэхнікі, Густавам Макшыцкім. Ён рэкамэндаваў мяне ў фірму *North American Aviation Inc.*: так пачалася мая шматгадовая праца ў галіне астранаўтыкі, у якой я стаўся адным з піянераў. Першай і самай значнай маёй навуковай працай стала распрацоўка мэтадаў выкарыстаньня плаўкага вадароду як паліва для касмічных ракет. Тая кніга на гэтую тэму й па сёньня — «Біблія» для маладых дасьледчыкаў. Пазьней, пераехаўшы ў Вашынгтон, я зьмяніў шмат адказных прац у чатырох амэрыканскіх міністэрствах, аднак усе яны датычылі праектаў па астранаўтыцы. Як матэматык браў удзел і ў эпахальным праекце палёту на Месяц. Акрамя таго, мне часта давяралі апекавацца дэлегацыямі савецкіх вучоных, якія прыляталі зь візытамі ў ЗША. На адным зь міжнародных кангрэсаў астранаўтыкі пазнаёміўся зь Пётрам Клімуком і Ўладзімерам Кавалёнкам — яны цудоўна размаўлялі па-беларуску.

Хачу падкрэсьліць, што й абодва мае сыны дабіліся ў прафэсійнай дзейнасьці значных посьпехаў. Старэйшы,

Уладзімер, займае высокі пост у NASA, малодшы, Віктар, — першаклясны хірург-стаматоляг.

У 1972 г. я выйшаў на пэнсію зь дзяржаўнай працы й лёс накіраваў мяне бліжэй да Радзімы, у Нямеччыну. Тут я стаўся прафэсарам эўрапейскага аддзелу Мэрылэндзкага ўнівэрсытэту, выкладаў матэматыку на 40 (!) вайсковых базах. На пэнсію выйшаў у 83 гады. Я ганаруся тым, што вывучыў ня толькі каля тысячы беларусаў, але й зь дзясятка тысяч амэрыканцаў.

У 1983 г. абараніў доктарскую дысэртацыю ў Рэгенсбургскім унівэрсытэце. Працу, над якой я сядзеў доўгія пяць гадоў, прысьвяціў найвыдатнейшаму матэматыку, майму настаўніку ў Віленскім унівэрсытэце Антонію Зыгмунду. Вялікую дапамогу аказала мая сяброўка Тамара Казевіч, якая пераклала дысэртацыю з ангельскай на нямецкую мову. Мая з Тамарай праца была прызнана найлепшай у тым годзе ў Рэгенсбургскім унівэрсытэце.

Скончыўшы настаўніцкую дзейнасьць, я сканцэнтраваны на беларускіх справах. Два разы адведваў Радзіму, клапаціўся аб стварэньні Нацыянальнага ўнівэрсытэту, навязаў кантакты з сусветнымі фундацыямі, каб тыя аказалі фінансавую дапамогу. Аднак са зьменай на Беларусі ўлады ўсё заціхла... Разам з калегамі заклаў Акадэмію навук Эўразіі, членамі якой сталі многія мае знакамітыя суайчыннікі.

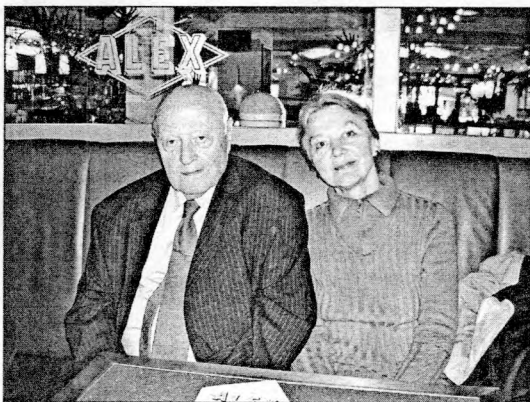
Не пералічыць, колькі беларусаў гасьціла ў маёй маленькай франкфурцкай кватэры, колькі сотняў кілямэтраў мы нахадзілі зь імі, гуляючы па старажытным Франкфурце. Але калі б не Тамара, усіх гэтых спатканьняў не было б. Пасьля

Прафэсар Мэрылэндзкага ўнівэрсытэту Барыс Кім. 1983 г.

выхаду на пэнсію я плянаваў пераехаць на Гавайскія выспы, аднак сяброўка жыцця мяне стрымала. Можа, так яно й лепш?

Я, беларус, ганаруся сваім амэрыканскім грамадзянствам, але пры сучаснай антыамэрыканскай атмасфэры мне цяпер цяжка жыць у Эўропе.

*Барыс Кім зь сяброўкай Тамарай Казевіч.
Ростак (Нямеччына), 2005 г.*

*Аляксандар Адзінец і Барыс Кім зь сяброўкай Тамарай Казевіч
у Ростакі (Нямеччына). 2005 г.*

ТРЭБА БЫЛО БАЧЫЦЬ, КОЛЬКІ Ё ТАТЫ БЫЛО КНІГ

**Петрык Смаршчок
(Баварыя)**

1963 г., Брусэль

Нарадзіўся я ў 1963 г., набыў адукацыю перакладчыка й філэляга-славіста. Апошнюю — у Лювэнскім унівэрсытэце. Разам зь сям’ёю — жонкай і трыма дзецьмі — жыву ў Нямеччыне, ля Мюнхэну, а працую ў Бэльгіі. Пішу для адной амэрыканскай фірмы маркетынгавыя пляны на некалькіх мовах. Дарэчы, брат Андрэй, які на дзесяць гадоў старэйшы за мяне, — прафэсійны перакладчык. Я ж найбольш дасканала валодаю нідэрляндзкай, ва ўнівэрсытэце вывучаў французскую й нямецкую, а ў хаце мы заўсёды гаварылі толькі па-беларуску. Аднак бацька, як і Станіслаў Шушкевіч, трымаўся таго погляду, што чалавек мусіць ведаць мовы сваіх «ворагаў», таму я памятаю, як мяне мучылі польскім і расейскім «букваром».

Нягледзячы на непахісныя беларускія погляды, мы былі ў цесным кантакце з іншымі народамі — палякамі, расейцамі, украінцамі. У беларускай Амэрыцы такое немагчыма ўявіць. Уявіце сабе наступную карціну: у флямандзкім гарадку 6 студзеня, на Каляды, зьбіраюцца людзі, якія размаўляюць толькі па-беларуску, святачна ўпрыгожваюць памяшканьне, увечары на стол кладуць белы абрус, гагуюць куццю, бацька, Аўген Смаршчок, чытае верш сваёй пляменьніцы Ларысы Геніюш. Мы з братам сядзім і ня можам зразумець: дзе мы, хто мы, што мы тут робім? Так, Ларыса Геніюш — мая цётка, няшмат хто пра гэта ведае. Калі стаіш каля яе магілы, другая магіла зьлева — Алены Смаршчок, маёй бабулі. Юрка Геніюш, сын пісьменьніцы, прыслаў нам у Бэльгію фатаздымкі з пахаваньня маці. У Зэльве сваякоў яшчэ хапае, ды хапае настолькі, што страшна туды ехаць: у нас, людзей заходніх, пячонка не такая моцная. Аднак прызнаюся, што больш цесныя стасункі падтрымліваем зь сямейкай па лініі маці.

Мы з братам — «прадукты» Другой сусьветнай. Нашыя бацькі жылі пры розных рэжымах, таму пытаньне гістарыч-

най сьвядомасьці й памяці, ня толькі беларускай, але й сусьветнай, стаяла ў нашай сям'і заўсёды востра. Вельмі часта й з ахвотай расказваў бацька пра родную Зэльву, успамінаў дзіцячыя й юнацкія гады. Калі я нарадзіўся, бацьку было далёка за сорок. Аднак позьняе дзіця, як часта здараецца ў іншых сем'ях, ён ня балаваў. Хоць і быў, як бальшыня беларусаў, чалавекам мяккім і лагодным. Браў пару разоў у рукі рэмень, але гэта быў ня бацькаў мэтад. Адночы маміна сястра на поўным сур'ёзе запытала мяне, ці біў тата маму. Для мяне чужое такое было сьмешна. Памятаю толькі аднойчы, як ён узяў маці за руку, крыху штурхануў ды сказаў: «Зоя, перастань!»

Бацька быў праваслаўны сьвятар, таму нас выхоўвалі ў рэлігійным рэчышчы. На якіх толькі мовах я ня слухаў «закон Божы», хадзіў часта ў царкву, дзе прыслужваў і сьпяваў у хоры. Мой музыкальны талент захаваўся, і пастаў мяне сёньня перад хорам — не разгублюся.

У вольныя ад працы — духоўнай і грамадзкай — гадзіны бацька больш за ўсё любіў чытаць. Трэба было бачыць, колькі ў яго было кніг! Акрамя таго, вёў вялікую перапіску з усім сьветам, любіў гуляць, плаваць. З задавальненьнем слухаў музыку, сам няблага граў на скрыпцы й мандаліне. Піў зусім мала, пару чарчак з гасьцямі — і на гэтым усё. Хоць мушу прызнаць, што пасты ў нашай сям'і былі даволі мяккія.

Памёр бацька вельмі раптоўна, празь некалькі дзён пасля сьвяткаваньня свайго дня нараджэньня. Па нейкіх справах пазваніў Янку Жучку, і празь пятнаццаць хвілін чалавека ня стала... Паховіны былі зарганізаваныя вельмі прыгожыя, сабралася маса людзей, якія асабіста ведалі нябожчыка. У тым ліку Барыс Рагуля, што прыляцеў з Канады.

Як гэта нярэдка здараецца, бацька цяжка перажываў выхад на пэнсію, упаў у дэпрэсію. За пару гадоў да выхаду на пэнсію здабыў тытул прафэсара — у Заходняй Эўропе гэта вельмі паважаны чалавек і, вядома, ня бедны. У перакладчыцкім унівэрсытэце бацька выкладаў расейскую мову. Сьпярша ў яго была толькі пара студэнтаў, але з кожным годам расейская мова ўсё больш уваходзіла ў моду. Пра выкладаньне беларускай мовы ў Заходняй Эўропе гаворка, на жаль, не ішла. Да пачатку гарбачоўскай эпохі тут, па вялікім рахунку, ведалі толькі расейцаў, а потым тыя ж бэль-

гійцы са здзіўленьнем даведаліся, што існуюць такія беларусы, армяне, балты. Прычым маюць свой алфавіт, мову, культуру!

Сваю духоўную працу бацька пачаў як сьвятар Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы. Парафія ў Лювэне існавала досыць доўга, прыкладна да пачатку 1970-х. Потым рабіў службы для ўкраінскіх шахцёраў, якіх было багата ў Бэльгіі. Ад япіскапа атрымаў права служыць ва ўсіх бэльгійскіх цэрквах, падпарадкаваных Расейскай Зарубежнай Праваслаўнай Царкве, у якіх быў вядомы як «отец Евгений». Успамінаючы старую рускую эміграцыю, хачу заўважыць, што яна прызна ставілася да беларусаў, прызнавала іх як паўнапраўную нацыю. Канечне, прыходзілася чуць аб «неделимой России», але з тымі людзьмі можна было дыскутаваць, яны прыслухоўваліся да чужых поглядаў. Яны былі людзі іншай эпохі, іншай пароды, якім сапраўды было ўласьціва «благородие». Малым дзіцем я быў у раскошных кватэрах расейскіх дам, у якіх было поўна карцін, старой мэблі, «самаваршчыны». Яны казалі «целовать руки матери», «с кем имею честь?», не «заранее», а «заблаговременно». Іншы сьвет, які сышоў. Зь іншага боку — украінскія шахцёры, простыя, але вельмі добрыя людзі. Маючы дачыненне да гэтых людзей, я ўбіраў у сябе жахлівыя нататкі гісторыі, тое, што прыйшлося перажыць гэтым людзям.

Ня ведаю, як бацька да гэтага дайшоў, але запісаўся ў арганізацыю «Бэльгійска-савецкай дружбы». Магчыма, зрабіў ён гэта са злосьці, бо адмовіць прафэсару, выкладчыку расейскай мовы, чыноўнікі не маглі. Праўда, у СССР бацька ня ездзіў. Адзін беларус у 1970-х наведваў краіну саветаў. Першы раз усё прайшло ціха, а ў другі яго пачалі круціць, прымусілі распаўсюджваць «Голас Радзімы» й інфармаваць пра тое, што робіцца ў беларускім асяродзьдзі. Хоць інфармаваць не было пра што.

Нашыя лісты да бацькавых сваякоў ішлі праз Польшчу, дзе на Беласточчыне жыў Юрка Геніюш, які мяняў канвэрты. Дзядзька Ваня, муж Ларысы Геніюш, аднойчы прыяжджаў у Бэльгію, але мне не ўдалося зь ім сустрэцца, пра што цяпер вельмі шкадую...

Я – ПАЭТ У МАСТАЦТВЕ

Анатоль Чайкоўскі
(Такінг, Баварыя)

22 студзеня 1947 г.,
г. Кам, Баварыя, Нямеччына

Па вайне мае бацькі — Зьміцер і Алена — часта перажджалі з аднаго лягеру ўцекачоў у іншы, бо ня мелі пастаяннае працы. Толькі ў 1953 г. яны атрымалі сталую працу на радыё «Свабода» (тады «Вызваленьне») у Мюнхэне. У студэнцкія гады я таксама падпрацоўваў на «Свабодзе»: чытаў навіны, веў музычную перадачу, у якой гучалі знакамiтыя рок-гурты. Раз-пораз слухаю «Свабоду» й сёння — мне не абьякава, што адбываецца на гістарычнай Бацькаўшчыне.

У Мюнхэне я вучыўся ў звычайнай народнай школе, потым — у гімназіі, якая мела ўхiл у матэматыку й замежныя мовы. Скажу шчыра, да дакладных навук душа не ляжала — большыя здольнасці праявіліся ў гуманiтарных дысцыплiнах. Нiякіх праблемаў з вучнямі-немцамі не паўставала — да мяне ставіліся як да свайго. Усе сябры былі немцы, дый размаўляў я без акцэнта. Аднак школа, сябры — гэта адно жыцьцё, iншым я жыў у хаце, сярод бацькоў, бабулі, дзядулі. Гэта было жыцьцё, прасякнутае патрыятычна-беларускім духам.

Мой бацька зь юнацтва захапіўся жывапісам і ў вольны час маляваў карціны ды iконы. Некаторыя iконы ў 1954 ці 1955 г. трапілі ў беларускую царкву ў Чыкага⁴¹⁰. Падчас

Анатоль Чайкоўскі

⁴¹⁰ Маецца на ўвазе беларуская праваслаўная царква сьв. Юр'я.

наведваньня гістарычнай радзімы ў пачатку 1990-х у родным бацькавым Клецку я расшукаў ікону з выявай аднаго са сьвятых, якую ён намаляваў у 1937 г. Я сфатаграфавалі яе, адвёз копію на гару Афон у Грэцыю, дзе й пакінуў — гэта быў бальзам на бацькаву душу.

Любоў таты да мастацтва перадалася й мне, і па заканчэньні гімназіі я паступіў у мюнхэнскую Акадэмію мастацтваў.

Тагачасная моладзь моцна розьнілася ад сучаснай. Цяпер людзі толькі й думваюць, як не згубіць працы, накапіць грошай. А тады моладзь прагнула вольнага, дзікага жыцьця. Тады распачаўся хіпі-рух. Я таксама насіў доўгія валасы, удзельнічаў у антываенных мітынггах, іншых мерапрыемствах, што надта не падабалася маім кансэрватыўным бацькам. Але гэта было маё жыцьцё, якім я дыхаў.

Калі ў мастацтве бацька быў рэалістам: любіў маляваць прыроду, зуброў, партрэты, мяне захопліваў «дзікі», «сонны» сюррэалізм, фантастычныя плыні мастацтва. Хоць і клясычным відам мастацтва ва ўнівэрсытэце мяне вывучылі. Сёньня, калі трэба зарабляць на хлеб, а ня жыць толькі ўласнымі захапленьямі, фантазіямі, мне гэта дапамагае. Нядаўна намаляваў карціну з домікам — трэба прадаць.

Чалавек, яго думкі, вобраз мысьленьня, успрыманьне сьвету заўжды мяняюцца — абсалютна лягічны працэс. Мяняўся й я, мяняліся мае мастацкія захапленьні, але асабісты стыль застаўся нязьменным. Можа гэта ня ўсе заўважаюць, але я сам адчуваю. Наагул мастацтва — ненармальна прафэсія, пра яе цяжка распавесці звычайнымі словамі, гэта хутчэй стан душы, тое, што цябе перасьледуе штохвіліну. У юнацтве ў мяне былі куміры, тыя мастакі, якімі захапляўся. Але, навучыўшыся тэхніцы, зразумеў, што магу маляваць ня горш за куміраў. Трыццаць гадоў таму юнацкая душа ажно кіпела, хацелася ўсё паспрабаваць, паўсюль быць наперадзе. Цяпер такога няма. Я зусім не кручуся ў мастацкіх колах, не вяду энэргічных дыскусій. Маю толькі аднаго сябра з мастацкага асяродзьдзя яшчэ зь мюнхэнскіх часоў — мы разам захапляліся хіпі-рухам, сюррэалізмам. Цяпер захапляемся будызмам у мастацтве.

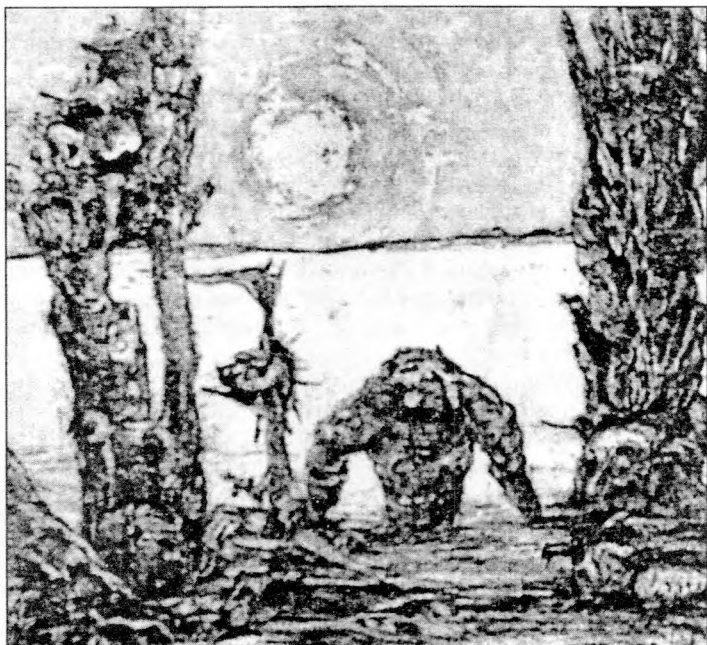
У мяне цяпер больш знаёмых музыкаў, чым мастакоў. Раней хацелася размаўляць пра мастацтва безь перапынку,

цяпер на першым месцы стаіць справа. Мы падымаем тэмы жыцця, яго дзівоснасць, містыцызм, але не стаім перад сваімі працамі — а я маюю карціны днём і ноччу — і не дыскутуем, у якім стылі напісанья, чым адметныя. Я — паэт у мастацтве, ці мастак і паэт адначасова. Маляваньне часта суправаджаю напісаньнем вершаў, спалучаю гэтыя віды мастацтва. Адзін з пэрыядаў сваёй творчасці я так і называў «геапэзіяй».

Я працаваў у розных графічных фірмах, выкладаў у італьянскай школе мастацтваў, прадаваў карціны на вуліцах Францыі. Ад 1976 г. зрабіўся вольным мастаком. Праз год

Карціна Анатоля Чайкоўскага «Алхемічны тэатар»

Карціна Анатоля Чайкоўскага «Пахвала Антаніну Артоўду»

адбылася першая выстава ў Францыі. Потым карціны выстаўляліся амаль ва ўсёй Эўропе (уключаючы Беларусь, куды я прыежджаў у 1991 г.), у ЗША. Я рабіў па тры-чатыры выставы на год. Найлепшыя мае часы звязаныя з Дзюсэльдорфам, у якім я завязаў добрыя кантакты. Дзюсэльдорф і Кёльн — самыя спрыяльныя для мастакоў гарады, з імі можа канкураваць хіба што Бэрлін.

Аднак на пачатку 1990-х усе гэтыя выставы, мітусьня, з імі звязаная, мне надакучылі, і я пачаў прадаваць карціны асабіста, у сваёй галерэі. Раз-пораз наведваю выставы ў аўстрыйскім Зальцбургу (я жыву ў вёсцы на нямецка-аўстрыйскай мяжы), але без вялікага энтузіязму. Той штосьці намаляваў, гэты, трэці, пяты, акадэмік, хатняя гаспадыня — цікава, канечне, але я не заўважаю, каб у сучасным мастац-

тве адбывалася штосьці рэвалюцыйнае. У новых формах, але ўсё старое, пройдзенае. Тэхнакратычная будучыня мастацтва — гэта кампутар.

Ня меншае за жывапіс месца ў маім жыцці займае музыка, у тым ліку яе напісаньне. Некалькі гадоў зь сябрам рабілі музыку ў стылях поп, тэхна, нават выступалі на розных канцэртах. Наагул слухаю шмат музыкі ў розных стылях. Яшчэ адным захапленьнем раней былі жанчыны. Два разы быў жанаты, маю дваіх дзяцей: 40-гадовую дачку, якая працуе ў сфэры моды, і 29-гадовага сына — ён займаецца кампутарамі. Маю цяпер сяброўку, але мы жывем ня разам. Зразумеў з гадамі, што жыццё з жанчынай пад адным дахам — вялікі стрэс.

Каля пятнаццаці гадоў таму я набыў собскую друкарню, раблю працы як для прыватных людзей, гэтак і для мастацкіх устаноў — гэта мой асноўны хлеб. Свае карціны прадаю ў галерэі, якая, як і друкарня, месціцца ў маім доме. Сапраўдныя заўзятары мастацтва не шкадуюць за адну карціну і некалькі тысяч эўра.

ПОЛЬШЧА

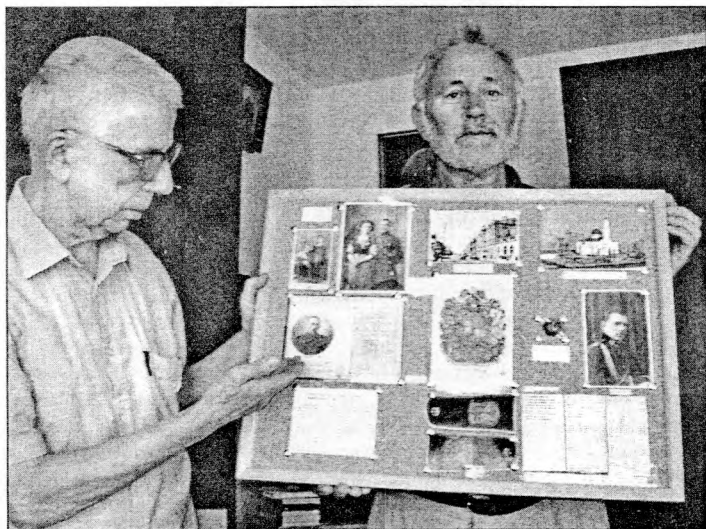

МОЙ ТАТАРЫН-БАЦЬКА БЫЎ НЯЗЛОМНЫМ ЗМАГАРОМ ЗА БЕЛАРУСКУЮ ІДЭЮ

Мацей Канапацкі
(Сопат)

29 студзеня 1926 г., Вільня

Вільня — горад майго дзяцінства й раньняй маладосці. Нягледзячы на цяжкія ўмовы, віленскі пэрыяд жыцця я магу назваць шчаслівым. Мы жылі ў акружэнні адзінаверцаў, адзінапляменьнікаў, у акружэнні беларускасці. Беларускую ідэю я запазнаў у хатняй рэчаіснасці, хоць паводле веравызнання мая сям'я была ісламскай. Я ж паводле паходжання татарын. Татары называлі Вільню Мэ-кай Поўначы, габрэі — Ерусалімам Поўначы. І такія параўнанні былі цалкам трапныя. Тагачасная Вільня была каш-

Мацей Канапацкі дэманструе фрагмент выставы, прысьвечанай бацьку. На здымку таксама імам Махмуд Тага Жук

тоўным суквеццём розных этнасаў, культурных і рэлігійных традыцый, духоўнага аблічча. Пад дахам дому № 12 па вуліцы Львоўскай, у якім прайшлі мае дзіцячыя гады, мірна ўжываліся прадстаўнікі многіх нацыянальнасьцяў.

На той самай вуліцы жыву знакамты драматург Францішак Аляхновіч, зь якім сябраваў мой бацька Гасан Амуратавіч⁴¹¹. З сынам Францішка Аляхновіча — Ежы — я часта спатыкаўся (дарэчы, Ежы, абсалвэнта Гданьскай палітэхнікі, удалося расшукаць нашай вядомай дзяячцы Лене Глагоўскай⁴¹²). Цікава, што некаторы час у нашым доме жыву бацька доктара Юр'я Туронка — Браніслаў Туронак. Той дом, уласнасьць дзедз Амурата, бацькі прадалі, за што мама купіла... вопратку й парасон — увесь прыбытак праглынула інфляцыя. Бацька вельмі цяжка перажываў гэтае няшчасьце, хацеў нават атруціцца, але ягонае жыццё выраставалі ў габрэйскім шпіталі, што месціўся на вуліцы Завальнай.

Пры канцы 1910-х Гасан Канапацкі, чалавек ваенны, быў нязломным барацьбітом за ідэю беларускай незалежнасьці. Ідэю, якую ён пранёс праз усё жыццё. Узаемадзейныя беларускасьці й татарскасьці не было нечым штучным, што асабліва падкрэсьліваюць «кітабы», пісанья арабскімі літарамі, але беларускай мовай. Будучы ў Лёндане, я беражліва гартаў бачыны, як казалі ў «нашаніўскі» пэрыяд, старога «Кітаба», які мне дэманстраваў а. Аляксандар Надсан. Так

⁴¹¹ **Гасан Канапацкі** (25.02.1879, Менск — 11.05.1953). З татарскага роду. Скончыў Пецярбургскую артылерыйскую школу (1897), удзельнік расейска-японскай і Першай сусьветнай вайны. У 1917 г. у чыне палкоўніка кіраваў 69-й артылерыйскай брыгадай на Заходнім фронце. 22 кастрычніка 1919 г. дэкрэтам Юзэфа Пілсудзкага прызначаны камандуючым беларускімі вайсковымі аддзеламі, браў удзел у працы Беларускай вайскавай камісіі. 9 красавіка 1920 г. падаў у адстаўку, пераехаў у Вільню. Браў удзел у беларускім грамадзкім жыцці, зьяўляўся сакратаром Беларускага грамадзянскага сабрания, затым — намесьнікам старшыні Часовай беларускай рады. Падчас нямецкай акупацыі — старшыня бацькоўскага камітэту Віленскай беларускай гімназіі.

⁴¹² **Гелена Глагоўская** (нар. 08.04.1959, в. Ярылаўка, цяпер Падляскае ваяводзтва). Доктар гуманітарных навук. Дасьледуе гісторыю беларускага нацыянальнага руху й культуры XX ст.

што ў нашай татарскай сям'і беларуская рэчаіснасьць была абсалютна натуральнай. На сваё дзесяцігодзьдзе я атрымаў ад бацькоў каштоўны падарунак — кнігу «Вільня й віленская зямля», у якой ёсьць разьдзел і пра беларускую прысутнасьць, напісаны Севярынам Віславухам⁴¹³. Гэтая кніга й па сёньня са мной.

Мушу адзначыць, што разумная частка польскай інтэлігенцыі заўсёды з разуменьнем ставілася да беларускай праблемы. Так, у сэрцы татарскага хлапчука, а потым юнака й сталага мужчыны нараджалася ды крэпла любоў да Беларусі. Дарэчы, татарам, што захавалі «крывіцкую мову», прысьвячаў верш Рыгор Барадулін⁴¹⁴. Паміж сабой мы размаўлялі па-польску, а калі прыходзілі бацькавыя сябры-беларусы, пачыналі «гаманіць», гаварыць па-беларуску.

Найлепшым бацькавым сябрам, калегам і аднадумцам быў доктар Баляслаў Грабінскі, у якога ўся нашая сям'я ля-

⁴¹³ **Севярын Віславух** (19.03.1900, Пярковічы, сёньня Драгічынскі р-н Берасьцейскай вобл. — 27.02.1968, Варшава). Скончыў Віленскі ўнівэрсытэт (1927), затым выкладаў у ім. Вывучаў гісторыю ВКЛ, сацыяльныя й палітычныя працэсы на тэрыторыі Заходняй Беларусі. Адзін з заснавальнікаў Навукова-дасьледнага інстытуту Ўсходняй Эўропы ў Вільні, узначальваў аддзел нацыянальных меншасьцяў. Ад 1945 г. у Польшчы, працаваў ва ўнівэрсытэце Лодзі, Уроцлава.

⁴¹⁴ Маецца на ўвазе верш «Беларускія татары», зьмешчаны ў зборніку «Эвангелье ад мамы. Кніга паззіі»:

На Беларусь нашэсьце вашае / Вітаю, / Мірныя татары! / Вы дбалі — / Будавалі, важылі, / Аблокаў пасьвілі атары. / Былі гароднікамі ўпартымі, / Кажушнікамі, макалямі, / Прэч гора адганялі жартамі, / Кулямі смутак затулялі. / Вы засланыліся правіцаю / Кайданьнікамі на этапах, / Вы мову зьбераглі крывіцкую / І ў сэрцах вашых, / І ў кітабах. / Пытаньне ўсім на вуха дыхае: / Каму зашкодзілі, / Скажэце, / Татарскія магілкі ціхія, / Маладзічковыя мячэці? / Хапіла ж нашым мовам / Сьмеласьці, / Сышоўшыся, не разгубіцца, / А ў маладой паразумеласьці, / Як дзьвюм крыніцам, / Сьветла біцца. / На Шчары, / Нарачы, / На Сьвіцязі / Схаўрусіць хай / З салам алей кум. / Татары! / Множыцеся й пладзіцеся, / Вы нашыя. Сялям алейкум.

Цытуецца паводле: <http://kamunikat.net.iig.pl/www/knizki/litaratura/baradulin/jevanhielle/02.htm>.

чыла зубы. Шчыльняны дачыненні меў Гасан Канапацкі й з Фабіянам Ярэмічам⁴¹⁵. Вядома, што ў сваіх палітычных поглядах бацька быў прыхільнікам прапольскага кірунку. Рыхтуючы дыплёмную працу, у Нацыянальнай бібліятэцы Варшавы я расшукаў віленскі часопіс «Беларускі радны»⁴¹⁶, рэдактарам якога пэўны час быў мой бацька.

У Вільні я скончыў агульнаадукацыйную школу імя Сымона Канарскага, а ў 1939 г. паступіў у вядомую гімназію імя Адама Міцкевіча. У тым самым будынку, дзе месцілася школа імя Канарскага (блізу касцёлу сьвятой Кацярыны й помніку Станіславу Манюшку), у 1913 г. упершыню была пастаўлена купалаўская «Паўлінка». Пра гэта пісаў у сваёй кнізе Лявон Луцкевіч⁴¹⁷.

Падчас акупацыі я вучыўся ў Віленскай беларускай гімназіі, што месцілася на вуліцы Вастрабрамскай. Дырэктарам яе быў цудоўны чалавек Францішак Грышкевіч⁴¹⁸, які прышчапляў нам любоў да роднага слова. Са мной у гімназіі вучылася Галіна Войцік⁴¹⁹, дачка Зоські Верас, бу-

⁴¹⁵ **Фабіян Ярэміч** (20.01.1891—29.06.1958), грамадзкі дзяяч. У 1922—1932 гг. — пасол польскага Сейму. Кіраўнік Беларускага пасольскага клубу. Адзін са стваральнікаў Беларускага Сялянскага Саюзу, выдавец газэты «Сялянская ніва».

⁴¹⁶ **«Беларускі радны»** — часопіс, што выдаваўся ў Вільні як друкаваны орган самаўрадаў зь лістапада 1927 г. па люты 1929 г. Асьвятляў пытанні мясцовага самакіравання польскіх уладаў, сацыяльныя праблемы.

⁴¹⁷ Луцкевіч Л. Вандроўкі па Вільні. Вільня, 1998.

⁴¹⁸ **Францішак Грышкевіч** (1906, в. Сухаволя Сакоўскага пав. Гарадзенскай вобл., сёння Падляскае ваяв., Польшча — 1946), грамадзкі дзяяч, перакладчык. Скончыў Віленскую беларускую гімназію (1926) — адзіны дырэктар Віленскай беларускай гімназіі (1940-я гг.), які ў свой час, у 1920-я, вучыўся ў гімназіі. У 1926 г. нелегальна перайшоў чэскую мяжу, каб паступіць на літаратурны факультэт Прагскага ўніверсітэту. Скончыў у 1931 г. са ступенню доктара філязофіі. Удзельнік Другога Ёсебеларускага Кангрэсу (27 чэрвеня 1944). Улетку 1944 г. арыштаваны савецкімі ўладамі ў Вільні. Скончыў жыццё самагубствам у менскай турме.

⁴¹⁹ **Галіна Войцік** (01.07.1927, Вільня), грамадзкая дзяячка, пэдагог. Дачка Антона Войціка й Зоські Верас (Людвікі Свіцкай). Аўтарка брашур «Партрэты віленчукоў»: «Зоська Верас», «Канс-

дучая жонка Лявона Луцкевіча. Хто бываў у іхнай хаце ў пазьнейшыя гады, трапляў нібыта ў беларускі музэй — колькі каштоўнасьцяў яны зьбераглі! Дарэчы, на магіле Лявона я ўпершыню пацалаваў хрысьціянскі сымбаль.

У чаргу за хлебам у акупаванай Вільні прыходзілася станавіцца пасья апоўначы, зрэдку чуліся выбухі, але такіх жудасьцяў, як у той жа Варшаве, у Вільні не назіралася. Бацька ў гімназіі быў старшынём бацькоўскага камітэту, а на гадавіне ўтварэньня БНР чытаў свае ўспаміны пра тыя гістарычныя падзеі.

Маці Алена нарадзілася ў Вільні. Ейны род Ільясэвічаў паходзіў з цэнтральнай часткі Літвы. З пакаленьня ў пакаленьне пераходзіла легенда аб продку Ільясе, які нібыта служыў у караля Ягайлы перакладчыкам зь беларускай на нейкую татарскую мову. Кажу «нейкую», бо ў тыя часы ўжываліся розныя формы татарскай мовы. Адукацыі мама ня мела. Да рэвалюцыі яна грала на фартэпіяна й вучылася французскай мове — тыповае выхаваньне для дзяўчыны з заможнай сям'і. Фартэпіяна ў нашай хаце стаяла да 1946 г. Вучыўся граць на ім і я, аднак да музыкі здольным ня быў. Сястра Тамара (яна пражыла 92 гады й памерла тутак, у Сопаче) скончыла гімназію і ў Міры, Наваградку й Вільні працавала на тэлеграфі. На вучобу ва ўнівэрсытэце не было грошай.

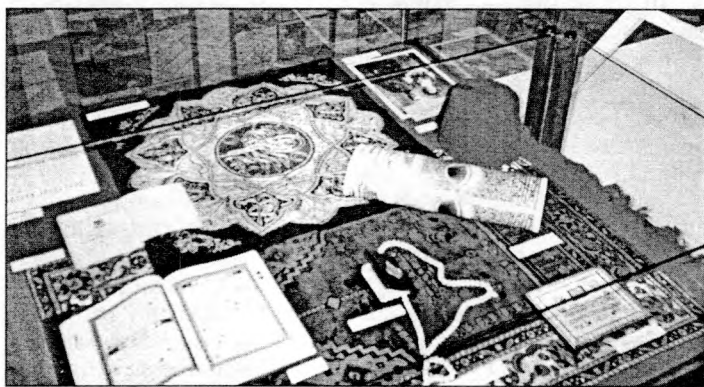
Бацьку плацілі дзяржаўную пэнсію за інваліднасьць у памеры 25 злотых, чаго не хапала на самыя элемэнтарныя патрэбы. Ледзьве выжывалі. Нам дапамагалі сваякі Ахматовічы, вельмі багатыя людзі. Сэнатар Аляксандар Ахматовіч, наш стрыечны дзед, кожны месяц выдзяляў маці нейкую суму грошай, якія пераважна разыходзіліся на маё лячэньне — пагражаў тубэркулёз. Стан здароўя асабліва пагоршыўся падчас вайны. Вылечыла мяне нейкая віленская бабуля народнымі сродкамі. Мама на шмат гадоў перажыла бацьку, яна памерла ва ўзросьце 99 гадоў. Бацька быў добрым бугальтарам, аднак, нягледзячы на ўсе намаганьні, ня мог атрымаць у Вільні ніякай працы. Той жа Ахматовіч

танцін Галкоўскі», «Аляксандар Коўш», «Адам Станкевіч», «Станіслаў Станкевіч», «Аляксандар Уласаў», «Янка Шутовіч» ды інш.

значыў, што, калі хочаш дзесьці ўладкавацца, мусіш кінучь беларускую справу. Аднак Беларусі Гасан Амуратавіч застаўся верным да канца жыцця. У 1943 г. бацька ездзіў у Менск, сустрэкаўся з Астроўскім і Кушалем, якія запрапанавалі яму далучыцца да вайсковай справы⁴²⁰. Аднак бацька, спасылаючыся на ўзрост і стан здароўя, адмовіўся. Пра гэту сустрэчу пісаў «Беларускі голас»⁴²¹.

У 1945 г. я літаральна паміраў ад цяжкай хваробы ў шпіталі. Тамара сядзела ў Лукішкаўскай турме за тое, што дапамагала партызанам Арміі Краёвай харчамі. І ў той самы час энкавэдзісты арыштавалі бацьку, яны спадзяваліся выцягнуць зь яго інфармацыю пра месцазнаходжаньне Грабінскага. Але бацька пра лёс старога сябры нічога ня ведаў.

Каб выратавацца ад сібірскіх лягераў, у 1946 г. мусілі зьехаць у Польшчу, у Быдгашч. У тым самым горадзе бацька памёр у 1953 г. У мясцовым вайсковым музэі захоўваецца экспазыцыя, прысьвечаная яму. Дарэчы, цікава, што ў

Выстава, прысьвечаная Гасану Канапацкаму. Паморскі музэй у Быдгашчы

⁴²⁰ Напэўна, маецца на ўвазе стварэньне будучай Беларускай Краёвай Абароны.

⁴²¹ Маецца на ўвазе газета, што выдавалася ў 1942—1944 гг. у Вільні (рэдактар Францішак Аляхновіч).

Быдгашчы плянавалася адкрыцьцё беларускай падафіцэрскай школы. Татарская дзяспара старалася, каб вуліцу Мазавецкую, на якой мы жылі, назваць імем Гасана Канапацкага. Але я быў супраць: бацька ня быў быдгашчанінам і нічога для Быдгашчу не зрабіў. У Польшчы Гасан Амуратавіч належаў да Асацыяцыі польскіх ваенных інвалідаў, нідзе не працаваў, як і маці. Жылі бацькі вельмі бедна, у нястачы, але спакойна й шчасліва, у паразуменьні. Пасля заканчэння першага курсу Ягелёнскага ўнівэрсытэту ў Кракаве я пераехаў у Варшаву⁴²², каб быць бліжэй да бацькоў. Аднак у Быдгашчы сям'я доўга не пражыла: горад знаходзіцца ў гэткай нізіне, і гнілая вада вельмі дрэнна ўплывае на здароўе. Мы пераехалі на марское ўзьбярэжжа, у Сопат. Вельмі сымбалічна, што жыву я на вуліцы Сыракомлі, вывучэннем творчасці якога калісьці займаўся. У маёй хаце часта затрымліваюцца госьці зь Беларусі, якія цікавяцца бацькавай гісторыяй (у архіве я захоўваю й часткі ягонай вайскавай уніформы, дакумэнты, працы) ды не забываюцца на ягонага нашчадка. Сваёй «залатой» польскай эпохай, безумоўна, мушу назваць гады працы ў беластоцкай «Ніве»⁴²³, у якую мяне запрасіў патрабавальны, але надта здольны рэдактар Юрка Валкавыцкі⁴²⁴. Мы й сёння ў добрых сяброўскіх дачыненнях. Найбольш мяне натхняла «сьледапыцкая» дзейнасць па пошуку сваякоў нашых знакамітых дзеячоў (тых жа Купалы, Багушэвіча, Дуніна-Марцінкевіча) і праца ў польскіх архівах, якая адымала шмат часу, але дарыла велізарнае задавальненне. Цыкл маіх артыкулаў, прысьвечаных «Нашай Ніве», выклікаў буру абурэння ў тагачасным Менску, Кісялёў⁴²⁵ нават пагражаў

⁴²² Верагодна, у 1951 г.

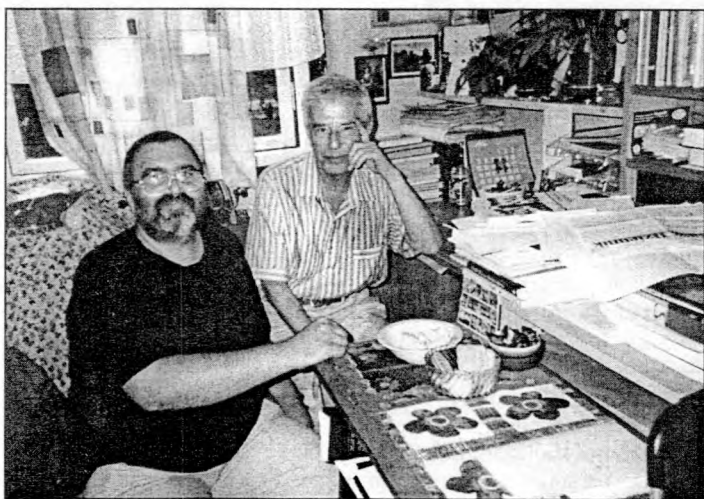
⁴²³ 1957—1964 гг.

⁴²⁴ **Юры Валкавыцкі** (13.03.1923, Белавежа, сёння Падляскае ваяв.). Скончыў Літаратурны інстытут імя М. Горкага ў Маскве (1954). У 1956—1985 — рэдактар газеты «Ніва», зь перапынкамі намеснік старшыні Галоўнай Управы Беларускага гістарычна-культурнага таварыства, кіраўнік Літаратурнага аб'яднання «Белавежа» (1958—1960, 1980—1982).

⁴²⁵ Маецца на ўвазе **Ціхан Кісялёў** (1917—1983), у 1959—1978 гг. — старшыня Савету міністраў БССР, а ў 1980—1983 гг. — першы сакратар ЦК КПБ.

ніколі не ўпусьціць Канапацкага ў Беларусь. І тады мяне адважна бараніў ня хто іншы, як Валкавыцкі.

Гучыць нясьціпла, але мяне ахрысьцілі й галоўным знаўцам гісторыі польскіх татараў. Сур'ёзна вывучаў экумэніку, чытаў лекцыі на каталіцкіх сэмінарах. Пасьля сьмерці Яна Паўла II газэта «Жэчпасполіта» зьявілася да мяне, мусульманіна, з просьбай даць камэнтар да гэтай сумнай падзеі⁴²⁶. Даючы раней інтэрвію газэце⁴²⁷, я неяк адзначыў, што экумэніка цяпер у рэгрэсе й што спадзяваньняў на мірнае суіснаваньне розных рэлігіяў усё менш. Сьветам правіць хаос. Часткова магу аднесьці сябе да групы «катастрафістаў» — бачу падзеі пераважна ў пэсымістычным сьвятле, і нярэдка мае прадчуваньні знаходзяць пацьвярджэньне ў рэальных падзеях... З вуснаў польскага кардынала, які запрашаў мяне зь лекцыяй на тэалягічны факультэ

Мацей Канапацкі з імамам Рафалам Бэргерам

⁴²⁶ On dostrzegł w nas Boga // Rzeczpospolita. №81. 06.04.2005.

⁴²⁷ Dziecięca apokalipsa — głos Tatarów polskich // Rzeczpospolita. №215. 13.09.2004.

тэт ва Ёуроцлаве, сарваліся загадкавыя словы пра нейкія пра-роцтвы. Але я ня стаў удакладняць у яго, якія дакладна «пра-роцтвы» меліся на ўвазе, каб не звар’яецьць... Ці вось яшчэ адзін факт. У рэдакцыю «Нівы» заходзіў чалавек, які настойліва прапаноўваў мне пераехаць у Мюнхэн і далучыцца да беларускай службы радыё «Свабода». Ён не хаваў сваёй прыналежнасці да ворганаў, націскаў на мяне, каб я папрацаваў «на карысьць Польшчы». Але нейкі нутраны голас падказаў мне, што працуе ён не на Польшчу, а на Расею, што нарадзіўся ён за Ёурам. Калі я сказаў яму, што ведаю, дзе ён народжаны й у якой ВНУ ён вучыўся, з такімі прапаноўвамі да мяне больш не звярталіся.

У друку Саудаўскай Арабіі праходзіла інфармацыя, што я не заслугоўваю жыцця, бо быццам развальваю іслам у Польшчы. Адзін з прадстаўнікоў мусульманскай дэлегацыі, што была тут у Польшчы, зрабіў нават характэрны жэст, правёўшы рукой уздоўж шыі. І хоць ісламская абшчына ў Польшчы мяне супакойвае, я адчуваю небяспеку для свайго жыцця, рэдка падыходжу да тэлефону.

У 1973 г. да мяне напісаў знакаміты вучоны Віктар Шырынскі, татарскія продкі якога паходзяць са Жмудзі. Ён адказаў за псыхічную й псыхалягічную падрыхтоўку цэнтру касманаўтаў. Яго добра ведаў і ў яго спыняўся Караль Вайтыла (будучы Ян Павал II). Шырынскі быў заснавальнікам цэлага татарскага руху ў Вільні.

Акрамя «Нівы», я два гады працаваў рэдактарам беларускага радыё ў Беластоку⁴²⁸. У Сопаче працаваў настаўнікам рускай мовы⁴²⁹, у Сакулцы арганізоўваў татарскі музей⁴³⁰. Зарганізаваў і 22 гады адпрацаваў у геранталягічным унівэрсытэце⁴³¹. Геранталёгія — гэта не мэдыцынская галіна ў навуцы. Унівэрсытэт прызначаны для пэнсіянэраў, каб тыя не «ржавелі» ў хаце, а зьбіраліся ў гуртках самадзейнасьці, малявалі, слухалі лекцыі на розныя навукова-папулярныя тэмы й г.д.

⁴²⁸ У 1958—1960 гг.

⁴²⁹ У 1964—1966 гг.

⁴³⁰ Пры мясцовым культурным цэнтры.

⁴³¹ Маецца на ўвазе ўнівэрсытэт III узросту, арганізаваны ў Труймаўсці (Гданьск — Гдыня — Сопат).

На магіле Гасана Канапацкага

ваю й беларускасці. Як і раней, належу да гданьскай «Беларускай хаткі»⁴³², стараюся разам з калегамі падтрымліваць у Польшчы беларускі дух. Ведаецца, ня выключана, што я яшчэ вярнуся бліжэй да роднай Вільні, да сваёй «сінявокай», пра незалежнасць якой мару й аб шчасці якой маюся ў сваіх малітвах.

Гарачыя прывітаньні сыном і дочкам Еўфрасіньні Полацкай ад беларускага татарына Мацея-Мусы Канапацкага! Жыве Беларусь!⁴³³

⁴³² Гаворка вядзецца пра Беларускае культурнае таварыства «Хатка» ў Гданьску. Створана ў 1992 г.

⁴³³ Выдаўцы кнігі дзякуюць сп-ні Гелене Глагоўскай за дапамогу ў рэдагаваньні ўспамінаў.

УСПАМІНЫ ДАПАМАГАЮЦЬ ЗРАЗУМЕЦЬ ІНШЫХ

Анатоль Маўчун
(Познань)

Крывёй і попелам суседзі
— вятры пяском — спакон вякоў,
нашых падзей сьляды зацерці
імкнуцца нам гатовы зноў

накінуць ролю — у нашай хаце!
Чужым пакорных халуёў.

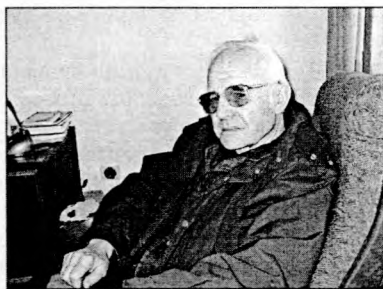
Дык дзе ж паэты? Бард дзе шчыры,
які не пашкадуе струн,
ў людзкія сэрцы званам ліры — і
праўдай ўдарыць як пярун?

Складзе пра продкаў нашых эпас...
За годнасьць стане змагароў...

Прачніцеся ж пакуль ня позна!
А мо памерлі ўсе? Ну што ж,
не пашкадуе вецер эфіру...
— й магілаў зграя груганоў...

*«Кліч», Анатоль Маўчун.
Познань, 19 студзеня 1998 г.*

Бацькаўшчына. Што ў мяне ад яе засталася на старыя гады? Вершы Міхася Машары, якія захаваліся ад дзяцінства? Ня толькі. Цудоўныя вершы пра Беларусь Леанарда Окалаў-Падворскага, мілагучныя песьні ў выкананьні Данчыка, паліцы, запоўне-

Анатоль Маўчун

ныя кнігамі, якія мне пастаянна нагадваюць пра маю сувязь зь зямлёй, у якой пахаваныя косьці маіх продкаў. Ці пра гэта можна забыцца? Пэўна, лёгка забываюцца тыя, каму жывецца бестурботна...

А я шаную ўспаміны. Яны дапамагаюць і сябе, і іншых разумець.

Паводле дакумэнтаў, нарадзіўся я 2 студзеня 1932 г. у вёсцы Абруб Дзисьненскага павету, што на Глыбоччыне⁴³⁴. Гэта быў час, калі вёска рыхтавалася да ліквідацыі царска-палосіцы. Хутары давалі магчымасьць у адным кавалку мець зямлю, і то навокал забудовы, але трэба было ўсе будынкі ставіць ад фундамэнту, а то й зямлю да гэтага падрыхтаваць, бо частка яе, асабліва каля Доўгага возера (самае глыбокае ў Беларусі), — гэта былі недаступныя зарасьнікі, і неабходна было іх карчаваць. Вяскоўцаў чакала цяжкая праца й вялікія выдаткі. У гэты час (1935 г.) памерла мая мама Надзея. Мною пачалі апекавацца бацькавы сёстры. Трэба сказаць, што ў майго дзеда было пяцёра сыноў і тры дачкі. Двое дзяцей (старэйшыя) пакінулі вёску, а зь вялікай сям'і ўтварыліся толькі два хутары — майго бацькі й астатніх яе членаў. Дзядзькам было разам лягчэй будаваць новую гаспадарку, тым больш што зь іх самыя малодшы быў кавалём. Бацьку было цяжэй, бо быў адзін, але калі паставіў хату — хоць і без падлогі, — пачаў я ізноў жыць разам з бацькам. Бацька Іван любіў чытаць, а я на грыфэльнай дошцы мусіў запісваць літары — і польскія, і расейскія. У дзядзькаў на сьцяне вісеў новы беларускі каляндар. Быў у іх і каталіцкі (лацінкай) малітоўнік. Так што чытаць я ўмеў раней, чым пайшоў у школу. У першую клясу (у Псуі) пайшоў яшчэ за польскім часам.

А ў 1939 г. настаўніца вучыла нас ужо па-беларуску, але нядоўга: савецкая ўлада прыслала новага настаўніка й новыя падручнікі. У панскім доме ў Псуі быў утвораны сельсавет і выдзелены пакойчык на «Красный уголок». Пачало прыяжджаць у Псую кіно. Памятаю, паказвалі раз фільм пра савецка-фінскую вайну. У Псуі была зьліквідавана прыватная крама Ханкі, паўстаў у доме псаломшыка каапэратыў. З суседняй вёскі вывезлі асаднікаў. Дзядзька Балісь

⁴³⁴ Сёньня Глыбоцкі р-н Віцебскай вобл.

пакінуў кузьню й пайшоў у трактарысты. Нейкі час «вас-точнікі» прыяжджалі гандляваць, нават прывозілі клей і вучылі мясцовых жыхароў, як самім клеіць галёшы, бо ў продажы іх ужо не было. У паляўнічага Чапоўскага забралі зброю, дык прыйшлося яму сабак раздаць суседзям. Мой бацька быў адпраўлены ў Беласток на прымусовыя працы. А мне прыйшлося ізноў вярнуцца да цёткаў. Вядома, прычын усіх гэтых падзей і перамен я не ўсведамляю яшчэ й не пра ўсё людзі гаварылі ў маёй прысутнасці. Хадзілі чуткі пра калектывізацыю, але на нашых хутарох людзі яе не да-чакаліся. А аднойчы сусед, які быў на станцыі ў Зябках, прывёз вестку, што прыйшлі немцы...

Абруб, вёска невялічкая, ляжыць убаку ад важных дарог, і да таго яе прастора з двух бакоў аддзелена азёрамі — з аднаго Косаўскім (Псееўскім), з другога — Доўгім. У вёсцы, апроч сялянскіх гаспадарак, ніколі не было больш нічога, таму сюды рэдка хто заглядаў бяз важных прычын. Так і цяпер, каб немцаў пабачыць, трэба было нос высунуць за мяжу вёскі. У Заходняй Беларусі немцы адміністрацыю даручылі палякам, мелася ўсё быць, як і перад вайной. Асаблівую ўвагу зьвярталі на былых савецкіх служачых і габрэяў, вышуквалі іх і або расстрэльвалі, або запіралі за калючы дрот. Што можна сказаць пра шараговых салдатаў? Сустракаліся й такія, што казалі: «Сталін — бандыт і Гітлер — бандыт». Вядома, сярод давераных. Зрэшты, у нямецкай арміі служылі й аўстрыйцы, і палякі з Сылезіі, і грамадзяне іншых краінаў. Немцам перамога напачатку служыла — байцы савецкія ішлі тысячамі ў палон. Часта палонных давалі сялянам для працы. Толькі нечалавечай палітыцы гэта не дапамагло. Лес напоўніўся ўцекачамі, і Масква гэта выкарыстала. Вярнуліся паляваньні на «ворагаў народу і савецкай улады». На некаторых абшарах немцы й паліцаі ўдзень ліквідавалі «прыхільнікаў» партызан, ноччу партызаны — «нямецкіх калябарантаў». Такім абшарам зрабілася й Псееўшчына. А ў лес ішлі розныя людзі. У кожным грамадстве ёсць асобы, збунтаваныя супраць ладу й парадку. Любяць камандаваць, зьдзекавацца, разбураць усё. Такім вайна — рай, тады яны зьяўляюцца самімі сабой. Выходзяць са сваёй нутраной замкнутасці, часам далуча-

юцца да некага, часам ствараюць свае замкнутыя згуртаваньні й правы ды за кошт другіх даказваюць, да чаго «здольныя». Многія з тых, што пайшлі ў лес, займаліся рабаўніцтвам, забойствамі. Вось і сям'ю маіх дзядзькаў у адну восеньскую ноч абрабавалі й двох мужчын забілі. Часам хадзілі здагадкі, што была гэта помста за забойства аднаго суседа ў бойцы на вясельлі. Было гэта на пачатку 1930-х. Быў суд, і Маўчуны даказалі, што яны не вінаватыя. Але міжсуседзкая варажасьць захоўвалася, відаць, калі злачынствы здараліся. Толькі час безадказнасьці даваў кожнаму волю на новыя злачынствы, і столькі іх здаралася, што пачалі людзі легенды прыдумваць на гэтыя тэмы. А факты былі фактамі: людзі гінулі. У Псуі згарэла гаспадарка зь людзьмі й жывёлай. Згарэлі й мае аднагодкі, школьныя сябры. Пазьней немцы спалілі Вуглы, вёску каля Псуі, у Слабадзе таксама былі нашыя сваякі. Насельніцтва стала пакідаць ваколіцу, шукаючы спакайнейшага месца.

Мне ў гэты час выпадала па-рознаму — раз быць у сваякоў бацькі, іншым разам — у сваякоў маці. Аднойчы начаваў я ў цёткі Малашы Чарняўскай. Раніцай яна рыхтавалася ў царкву, былі гэта, здаецца, Каляды, а тут у дзьверы пастукалі тры ўзброеныя мужчыны. Калі ўвайшлі, адразу ж зьвярнулі ўвагу на цётчыну вопратку.

— А-ну, раздевайся!

— Што вы, мой жа сын таксама ў партызанах!

— Снімай, если не хочешь, чтобы тебе ребра прикладом поломали!

І ўзяў аўтамат Пэ-пэ-ша ў рукі... Жанчына ў царкву не пайшла — ня мела ўжо ў чым. А на разьвітаньне пачула: «Сыном не хвастайся. Он, может быть, моего папашу без штанов оставляет». Пад канец вайны я ейнага Ваньку сустрэў раз. Быў капітанам. Але з вайны не вярнуўся.

Дзе і ў каго б я ні жыў, прыходзячы ў Абруб, заглядаў у бацькаву хату. Марыў, што, калі вернецца бацька, ізноў будзем разам. Найбольш ахвотна хадзіў на Ляшчоўку — плянку каля Доўгага возера. Там заўсёды было ціха, толькі плёскаць хваляў і пошум ветру. Колькі ж радасьці і ўспамінаў прыходзіць у галаву! І пытаньні, што будзе, як скончыцца вайна? У вёсцы не засталася аніводнага мужчыны. Бадай толькі два дзядулі. Бабы з касой, бабы за плугам. Ці можа прыйдуць сюды чужыя людзі? Першая сусьветная

прычынілася да вандроўкі людзей. Перш вымушанае бежанства, уцёкі ад фронту, вяртаньні з вайны — хто выжыў. У Абрубе зьявіліся «акупшчыкі». Тры сям'і недзе з Нарачаншчыны. Як казалі, ехалі вазамаі, гналі статак перад сабой. Мая мама таксама была з «акупшчыкаў». Перш паставілі хаты, а калі вёска пайшла на хутары, то ўжо іхнія сем'і павялічваліся. Мае аднагодкі былі ўжо тутэйшымі, мелі многа зямлі. А цяпер у вёсцы няма нікога.

З фронтам я сутыкнуўся ў Горках, за Сьвядаўскім возерам. Вайна там трывала адну ноч. Забітых на другі дзень клалі каля прыдарожнага крыжа. Стаялі спаленья танкі й цішыня навокал.

Вайна скончылася. Абрубцы пачалі вяртацца ў вёску. Вярнуўся й мой бацька зь нямецкага лягеру. У бацькі, апроч хаты безь дзвярэй, абсалютна нічога не было. Ягоны брат Бронька меў гаспадарку разбураную, будынкі патрабавалі рамонту. А разышліся чуткі, што каталіцкае насельніцтва ня будзе сустракацца зь перашкодамі пры выездзе ў Польшчу. Вырашылі паехаць. У красавіку 1946 г. са станцыі Зябкі цягнік рушыў у далёкую дарогу. Заехалі мы на пачатку траўня ў Чаплінак. І там пасялілі нас зь дзвюма віленскімі сем'ямі ў суседнім фальварку на нейкі час. Вёскі тут былі ўжо заселеныя — немцы раней выехалі, але шмат дамоў пуставала, і хто хацеў, мог выбраць, што яму падабалася. Палі апрацоўвалі жаўнеры, каб не пуставалі. Спачатку нідзе не відаць было птушак, толькі мышэй безьліч. Пазьней усё ўрэгулявалася. У вёсках і мястэчках гучалі, бадай, усе мовы сьвету, бо яшчэ не ад'ехалі прывезеныя на работу немцамі людзі. Для мяне польская мова не была нечым новым. Кнігі я чытаць любіў і пазычаў то ў матушкі Гаворскай — у яе на гарышчы іх былі сотні, то ў Андрэя Малюка зь зябацкіх хутароў.

Ваколіца, у якой мы спыніліся, была вельмі падобная да Глыбоччыны, адно толькі, што тут былі будынкі чырвоныя, з цэглы. Людзі тутака жылі з усёй Польшчы. Зь Беларусі, Украіны таксама было поўна, так што прывыкаць ні да чога не было патрэбы. Бадай толькі да новых законаў, якія паступова мяняліся на сацыялістычныя... У вёсцы пачаў я хадзіць у школу. Пасьля сёмай клясы вучыўся на электрыка. Вайсковую службу адбываць мяне паслалі ў Познань. Якраз там жылі сваякі.

Савецкіх кніг у Польшчы было бадай больш, чым у Беларусі, і тыя — за палову кошту. Калі пад канец 1940-х зьявілася БСЭ⁴³⁵, я купіў спачатку том, дзе было пра Беларусь. А пазней — усе 50. Немцы пакінулі ў заходніх вёсках вельмі шмат кніг, ды ня толькі нямецкіх. Бацька прынёс разам ад суседа «Историю Малой России», выдадзеную яшчэ ў XIX ст. Пакінулі немцы ў вёсках і шмат спартыўных прыладаў.

Калі я кончыў вайсковую службу, пачаў жыць у сваякоў, якія ў час акупацыі былі вывезеныя ў Нямецчыну на работы, а цяпер уладкаваліся ў Пазнані. Тут я скончыў сярэдняю школу для электраэнергетыкаў і працаваў электрыкам. Перш, аднак, намагаўся знайсці працу на Беласточчыне, але ня выйшла — накіравалі мяне да электрыфікацыі сельскай гаспадаркі ва Ўсходнюю Нямецчыну — немцы там ня мелі электратоку. Так што пазнаёміцца зь беларускім асяроддзем мне не пашанцавала. Вучыцца ж беларусістыцы завочна ў Варшаўскім унівэрсытэце было нельга. Вярнуўся ў Познань, прыдаў пакойчык, ажаніўся зь мясцовай дзяўчынай, маем дачку й сына. Вось ужо й старасьці дачакаліся.

А будучы ў Беластоку, калі выйшлі першыя нумары «Нівы» [1956], стаўся яе падпісчыкам, а часам — і карэспандэнтам. «Ніву» я падпісваў і на Беларусь, і на шматлікія краіны Захаду. Пасылаў за мяжу й нават, здаецца, у Казахстан беларускія календары. Калі ў Польшчы было абвешчана ваеннае становішча [1981], беларуская пошта газет і кніжак з Польшчы заказчыкам не даручала. Пазней тутака ўсё падаражэла, і нават сабе ня ўсё магу замовіць. Астатнія гады я працаваў на фірме, што адказвае за абагрэў гораду. Там мы мелі «Таварыства дружбы польска-савецкай». Тады для таварыства я замаўляў і «Вожык», і «Маладосьць», і «Полымя», «Бярозку» й іншыя часопісы ды намагаўся прыблізіць зацікаўленым веды пра ВКЛ. Некалі ж у Познані жыў прафэсар Г. Лаўмяньскі⁴³⁶, які шмат пісаў аб гісто-

⁴³⁵ Большая советская энциклопедия.

⁴³⁶ **Георгій Лаўмяньскі** (Łowmiański, 22.08.1898 — 04.09.1984), гісторык сярэднявечча, славяназнаўца. У 1930-х гг. — прафэсар Віленскага ўнівэрсытэту. Па вайне пераехаў у Познань, ад 1951 г. — дырэктар Інстытуту гісторыі Пазнанскага ўнівэрсытэту.

рыі Княства й выдаваў кнігі. На жаль, не пашанцавала мне зь ім пазнаёміцца.

Пакуль жыву Тарчэўскі, унук Багушэвіча, мы зь ім сябравалі. Зрэшты, Уладзімер Содаль зь Беларусі намагаўся пераканацца, ці сапраўды Багушэвічаў «Смык беларускі» быў друкаваны ў Познані. Аднак пошукі не далі выніку. Кантакты зь ім захаваліся. І ня толькі зь ім. Толькі вось шэрагі нашыя ўсё радзеюць. Спачатку ў пошуках кантактаў мне шмат дапамагаў Сакрат Яновіч. Я яго засыпаў лістамі й пытаннямі. Раз мне адказаў, што каб не адказы на мае лісты, то за гэты час некалькі кніжак напісаў бы. Але адказваць не адмаўляўся. А што я пішу? Жыву ў польскім акружэнні, тэмаў няшмат тут магу расшукаць. Таму чытаю й «прыдзіраюся» да напісанага. Ці заўсёды мне гэта ўдаецца? Проста задаволены, калі надрукуюць.

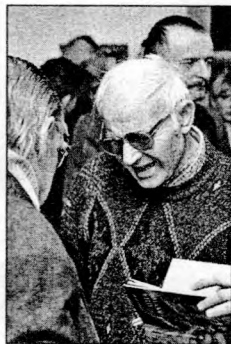
Пытаецца, як я маральна адчуваю сябе ў Польшчы? Проста чалавекам. У краіне, у якой усё дзяржаўнае, нават чалавек, — мы рабы дый толькі. Некалі М. Танку я напісаў, што ў Савецкім Саюзе пануе дзяржаўны прыгон, а адзінка — нуль бездапаможны.

Анатоль Маўчун (трымае сьцяг) падчас святкаваньня Дня Волі на першым вялікім сходзе беларусаў Познані. 25 сакавіка 2003 г.

Першы раз «пасыля» эміграцыі ў Абруб паехаць мне давялося на пачатку 1970-х. Запрасіла мяне стрыечная сястра зь Зябак. Сваю вёску наведваць пачынаю заўсёды з могільак, дзе спачываюць дзяды й прадзеды. Там пахаваная й мая мама. Могілка паложаны каля псеўскага возера, пры дарозе, якая некалі была вясковай вуліцай. Зрэшты, і цяпер пры гэтай дарозе найбольш хат стаіць. Першым вырашыў адведаць Валодзьку Маўчуна. Але ягоная хата амаль пры канцы дарогі, і, ідучы да яго, мог бы спаткаць розных знаёмых і наўрад бы перад захадам сонца да мэты дабраўся. Пайшоў тады сыяжынкай каля берага возера, праз кусты прабіраючыся. Пры нагодзе рабіў спробу ўгадаць, дзе некалі стаяла дзедава лазьня. Дарэмна. Другі бок возера, дзе некалі была забудова маёнтку й дом, спалены партызанамі, таксама не нагадваў нічога знаёмага. Краевіды змяніліся, усё новае. А памяць дзіравая...

Калі дабраўся ўжо да сваяковага хутару, убачыў каля ягонай хаты натоўп людзей — усе яны глядзелі ў мой бок, быццам чакалі на мяне. Гэта мяне занепакоіла. Можа, што-небудзь здарылася? Да таго ніяк ня мог угледзець нікога знаёмага, а ўсе былі нейкія ўсхваляваныя. Урэшце паказаўся гаспадар, мы прывіталіся, а на падворку загудзела ад сьмеху. Аказалася, што, калі б я ішоў па вуліцы, ніхто не зьвярнуў бы на мяне ўвагі: чужы чалавек дый толькі. Але, калі я ішоў каля возера запушчанай сьцежкай, мая асоба выклікала падазронасьць, людзі пачалі здагадвацца: пэўна нехта правярае бучы, застаўленыя на рыбу. І, так назіраючы за маімі крокамі, ішлі паглядзець, дзе я падзеўся. Цяпер усе сьмяяліся, віталіся, пыталіся й разышліся, пакідаючы нас з гаспадаром, абавязваючы мяне іх наведваць. І тут пачаўся мой клопат. У кожнай хаце на стала стаяла бутэлька й адразу ж рыхтавалася яечня... Прышлося спасылацца на лекара, які забараняе мне спыртное...

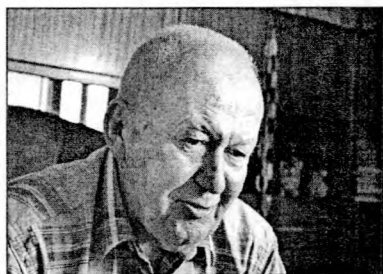

Анатоль Маўчун
у Беларускам
культурна-
асьветніцкім цэнтры
ў Познані. 2006 г.

МОЙ ЭКСКУРС У ГІСТОРЫЮ БЫЎ ВІНІКАМ АСАБІСТАГА ВЫБАРУ

Юры Туронак
(Варшава)

26 красавіка 1929 г.,
м. Дукшты Сьвянцянскага пав.,
сёньня г. Дукштас, Рэспубліка Літва

Юры Туронак. Варшава, 2006 г.

— Вы нарадзіліся ў мястэчку Дукшты. Чым яно адметнае?

Мястэчка Дукшты, цяпер Дукштас, знаходзіцца за 130 кілямэтраў на паўночны ўсход ад Вільні, на абшары Балтыйскай марэннай грады зь яе маляўнічымі краявідамі — мазакай лясоў, пагоркаў і шматлікіх азё-

раў. Яно ўзьнікла ў другой палове XIX ст., калі пасля пабудовы Пецярбургска-Варшаўскай чыгункі ля станцыі Дукшты пачаў паволі вырастаць невялікі пасёлак. Ён ня меў ранейшай гісторыі, што можна лічыць цікавай яго адметнасьцю. Паводле расейскага перапісу насельніцтва, у 1897 г. у пасёлку Дукшты было 640 жыхароў, у тым ліку 452 жыды, 98 каталікоў і 62 стараверы. Пасля Першай сусьветнай вайны й далучэньня да Польшчы насельніцтва мястэчка нязначна перавышала тысячу чалавек, аднак на згаданыя вышэй тры канфэсійныя групы надалей прыходзілася 98 % жыхароў. Мястэчка атачалі пераважна літоўскія вёскі, было некалькі паселішчаў старавераў. Але для мяне найістотнейшай адметнасьцю было тое, што ні з Дукштаў, ні з ваколіцы не выводзіліся мае бацькі ці іх продкі. Маё месца нараджэньня было выпадковым — любое іншае, куды бацьку маглі накіраваць на работу.

— Раскажэце пра Вашага бацьку Браніслава Туронка. Кім была Ваша маці? Ці былі (ёсьць) у Вас браты, сёстры? Ці атрымалі Вы нацыянальна-арыентаванае выхаваньне?

Мой бацька Браніслаў Туронак нарадзіўся ў 1896 г. у Пестунох (Дзісьненшчына)⁴³⁷ ў безьзямельнай сялянскай сям’і, якая арандавала частку панскага фальварку. Па сканчэньні народнага вучылішча ў Новым Пагосьце⁴³⁸ вучыўся ў гімназіях у Вільні й Яраслаўлі, апошнюю закончыў увесну 1917 г. Па вяртаньні дамоў арганізоўваў беларускія школы на Дзісьненшчыне, два гады працаваў настаўнікам. У 1919 г. паступіў на мэдыцынскі факультэт Віленскага ўнівэрсытэту, быў адным са стваральнікаў Беларускага Студэнцкага Саюзу й рэдактарам студэнцкага часопісу «Наш шлях» (1922—1923). Ад сьнежня 1923 г. да жніўня 1925 г. быў адказным рэдактарам «Крыніцы»⁴³⁹, выступаў супраць польскай акцыі ліквідацыі беларускамоўных касьцельных набажэнстваў у Жодзішках, за што быў арыштаваны й некалькі тыдняў сядзеў у віленскай турме. У 1926—1928 гг. быў дзеячом Беларускага Сялянскага Саюзу й сакратаром яго Цэнтральнага камітэту. Адначасова дзейнічаў у Беларускай Інстытуце Гаспадаркі й Культуры, быў членам яго галоўнай управы й старшынём Віленскага аддзелу. У 1928 г. выйшла невялікая кніга Браніслава Туронка «Гігіена ўзгадаваньня дзіцяці». Пасьля заканчэньня ўнівэрсытэту й двухгадовага стажу ў «Літоўскай клініцы» ў Вільні ў 1926 г. бацька атрымаў дыплём доктара мэдыцынскіх навук. Нейкі час працаваў у гэтай клініцы й на пачатку 1928 г. быў прызначаны раённым лекарам у Дукштах.

Мая маці Марыя з дому Рэшэць паходзіла зь Беластоцкай вобшчыны. Нарадзілася яна ў 1905 г. у вёсцы Рушчаны ля Харошчы, непадалёк Беластоку. Там пачала хадзіць у школу.

⁴³⁷ Сёньня Мёрскі р-н Віцебскай вобл. (тут і далей заўвагі рэдактара).

⁴³⁸ Сёньня Мёрскі р-н.

⁴³⁹ Маецца на ўвазе штотыднёвік, орган Беларускай Хрысьціянскай Дэмакратыі «Беларуская крыніца» (1917—1940 гг.). У 1917—1925 і 1940 гг. мела назву «Крыніца».

Восеньню 1915 г. вёска была спалена расейскімі войскамі, а яе жыхары адпраўленыя ў Расею. Матчына сям'я апынулася пад Краснаярскам, у горадзе Багатол. Там маці працягнула сваю адукацыю. У Рушчаны сям'я вярнулася толькі ўвосень 1922 г. Неўзабаве маці паехала ў Вільню, дзе дапамог ёй уладкавацца яе брат, ксёндз Язэп Рэшэць, на той час — прафэсар Віленскай духоўнай сэмінарыі. Мама закончыла ліцэй выхавацеляў садкоў і працавала ў прадшкольлі. Адначасова ўдзельнічала ў беларускім касцельным хоры. Тады пазнаёмілася з маім бацькам, а ў студзені 1928 г. выйшла замуж, і неўзабаве абое выехалі ў Дукшты. Там нарадзіліся тры сыны: Юры ў 1929-м, Андрэй — у 1931-м і Міхась — у 1935-м.

Шмат гадоў пазьней мае сябры пыталі, як я дайшоў да беларускай сьведамасьці. Я й не даходзіў — не было патрэбы. Працэс быў натуральным. Калі я быў маленькім, то бацьку на сьценах нашай кватэры партрэты Багушэвіча, Святака, Купалы й Коласа й беспамылкова іх распазнаваў. Гэта вядома з расказу мамы. Бацькі размаўлялі між сабой і зь дзецьмі па-беларуску. Наш дом быў нашай крэпасцю, бо за агароджай на вуліцы да вайны пераважала польская мова, пазьней — літоўская. Па-беларуску я ніколі не вучыўся ў школе, але чытаць і пісаць кірыліцай вучыла мама. Да сёньня памятаю беларускія вершыкі й песьні, якія яна сьпявала, і тую хатнюю атмасфэру, якой дыхалі дарослыя й дзеці. Лічу, што нават дзяўчыну Яню, якая некалькі гадоў працавала ў нас, бацька запрасіў з Браслаўшчыны, каб мы мелі нагоду размаўляць зь ёю па-беларуску. Пасьля верасьня 1939 г. гэтую нацыянальную арыентацыю ўмацоўваў прыклад літоўскай моладзі й ваенныя падзеі, якія, здавалася, неслі нейкую надзею на дзяржаўнае адраджэньне Беларусі. Гэтага працэсу не стрымала заўчасная сьмерць бацькі, які пакінуў нас у верасьні 1938 г.

— Як зьмянілася жыцьцё ў Дукштах пасля прыходу савецкай улады?

Савецкая ўлада, ці, дакладней, Чырвоная Армія, прыходзіла да нас ня раз, а тры разы. Першы раз у верасьні 1939 г., але тады ў Дукштах новыя парадкі ня ўводзіліся, не

функцыянавала савецкая валюта. У той час ішлі савецка-літоўскія перамовы, у выніку якіх у кастрычніку заходняя Віленшчына была далучана да Літвы. Другі раз — у чэрвені 1940 г., пасля чаго адбыліся выбары ў Літоўскі парламэнт і была абвешчана Літоўская ССР. Натуральна, уводзіліся новыя парадкі, пра што шмат пазней даведаўся зь літаратуры, тады ж мяне, 11-гадовага хлопчыка, яны мала цікавілі. Запомнілася толькі жажлівая дэпартацыя насельніцтва на ўсход у чэрвені 1941 г. Трэці раз савецкая ўлада прыйшла да нас у ліпені 1944 г. Тады ў выніку ваенных дзеянняў згарэла пераважная частка мястэчка, згарэў і наш дом, а людзей найбольш турбавала пытаньне, дзе жыць.

— Вы вучыліся ў Вільні падчас вайны. Якой Вам запомнілася старажытная беларуская сталіца? Ці было адчуваньне, што Вы знаходзіцеся ў сваім горадзе?

Вайна для нас пачалася 1 верасьня 1939 г. Да гэтага часу я тры гады вучыўся ў першых класах польскай школы, а пазней — тры гады ў літоўскай пачатковай школе ў Дукштах і тры гады — у літоўскай гімназіі ў Вільні. За гэты час

часта мяняліся палітычныя рэжымы: да верасьня 1939 году была Польшча, у 1939—1940-м — незалежная Літоўская рэспубліка, у 1940—1941-м — Літоўская ССР, у 1941—1944 гг. — нямецкая акупацыя й, урэшце, у 1944—1945-м — ізноў Літоўская ССР. Разам з рэжымамі мяняліся партрэты ў школе — раз вывешвалі на сьценах «Пагоню», а іншым разам — савецкі герб, але праграма навучаньня, бадай, не мянялася — за савецкім часам даходзіў прадмет расейскай мовы, а нямецкая вывучалася й падчас акупацыі і ў 1944—1945 гг., калі вярнулася

Партрэт Юр'я Туронка, зроблены мастаком Пётрам Сергіевічам. 1937 г.

савецкая ўлада. Школа была школай і, нягледзячы на бурлівыя ваенныя падзеі, забяспечвала адзіны адукацыйны працэс. Пры гэтым у гімназіі не адчувалася аніякай прапагандыскай накіраванасці ні падчас нямецкай акупацыі, ні пазней.

Падчас вучобы ў гімназіі ў Вільні я жыў у інтэрнаце. Харчаванне там было марнае, і мы часта галадалі. Дапамагала прадуктовая картка, якую прысылала мама. На яе можна было купіць у краме крыху хлеба, маргарын ці нечага іншага. Зімой інтэрнацкія памяшканні не ацяпляліся, не хапала дроваў ці вугалю. У такіх умовах цяжка было жыць і вучыцца. Дзіва яшчэ, як у той ваенны час асьветныя ўлады здолелі даць вучням нават такія мізэрныя ўмовы. Таксама складана было ездзіць дамоў у Дукшты. І за нямецкай акупацыяй, і пазней за саветамі на праезд чыгункай патрабаваліся пропускі, якія звычайна выдаваліся тры разы ў год — на Каляды, Вялікдзень і летнія канікулы. Але ўсё ж гэта была адзіная магчымасць вучыцца.

За немцамі беларускае жыццё ў Вільні амаль не заўважалася голым вокам. Даваенныя дзеячы пераважна выехалі з гораду й працавалі ў Беларусі, а афіцыйныя аб’явы друкаваліся на нямецкай, літоўскай і польскай мовах. Праўда, дзейнічаў Беларускі камітэт, гімназія й, здаецца, настаўніцкая сэмінарыя, аднак у мяне не было да іх аніякай справы. З праваслаўных цэркваў веяла расейшчынай, і толькі ў адным са шматлікіх віленскіх касцёлаў⁴⁴⁰ адбываліся набажэнствы з казаньнямі й сьпевамі на беларускай мове, якія я даволі часта наведваў. Таксама немалое значэнне меў выдаваны ў Вільні штотыднёвік «Bielaruskі Holas» (1942—1944), даступны ў гарадзкіх кіёсках. Гэтага было замала для адчування гістарычнай традыцыі. Няшмат роднага я бачыў у тагачаснай Вільні.

— Як насельніцтва Літвы ставілася да немцаў, а немцы, у сваю чаргу, да жыхароў? Ці прыйшлося Вам асабіста сутыкнуцца з чырвонай партызанкай?

Ужо на пачатку акупацыі літоўцы здолелі стварыць сваю адміністрацыю й самаахову, якія кантраляваліся нямецкімі

⁴⁴⁰ Касцёл сьв. Міхала.

ўладамі. Простае насельніцтва ня мела асаблівай патрэбы выказваць стаўленьне да немцаў — усе чакалі канца вайны й аднаўленьня літоўскай дзяржаўнасьці, а бегучыя справы вырашаліся ў літоўскіх установах. Праз гэтыя ўстановы таксама немцы рэалізавалі свае патрэбы й, як правіла, не кіравалі непасрэдна мясцовым насельніцтвам. Гэта было выгадна для адных і другіх і часта выключала такія эксцэсы, якія адбываліся ў Беларусі, а адначасова ўплывала на блізкае да нармальнасьці функцыянаваньне грамадзкага жыцьця, наколькі гэта дазвалялі ваенныя ўмовы. Савецкае падпольле, якое імкнулася разбурыць гэты парадак і накіроўваць насельніцтва супраць немцаў, не карысталася масавай падтрымкай літоўцаў і ня здолела выклікаць антынямецкага партызанскага руху. Мне ніколі не давялося сутыкнуцца з савецкімі партызанамі. Дывэрсіі былі рэдкія й выконваліся партызанамі, якія мелі свае базы на тэрыторыі суседняй Беларусі. Там ім было бясъпечней, чым у Літве.

— Якім чынам Ваша сям'я па вайне апынулася ў Польшчы?

Пасьля сьмерці бацькі маці хацела прадаць дом у Дукштах і вярнуцца на Беласточчыну, дзе жылі ейныя браты й сёстры. Але пачалася вайна, узьніклі новыя граніцы — і намер давялося адкласьці на паваенны час. Але ў ліпені 1944 г. згарэў наш дом, і сям'я засталася бяз даху над галавой. Нішто нас не затрымлівала ў Дукштах, і ў 1945 г. маці вырашыла выехаць на Радзіму ў рамках перасяленчай акцыі. Аднак пасьля вайны па савецка-польскім дагавору Беласточчына была перададзена Польшчы. Калі б ня гэта, мы апынуліся б у Беластоцкай вобласці БССР. Сталася іначай.

Аднак на «Малой Бацькаўшчыне» ніхто нас не чакаў. Дзядзькі й цёткі мелі свае сем'і й невялікія хаткі, а атрымаць кватэру ў разбураным Беластоку было немагчыма. Таму давялося на пэўны час разьдзяліцца: маці з адным братам пасялілася ва ўсходнепрускім горадзе Растэнбург⁴⁴¹, другі брат — у дзядзькі ў вёсцы Рушчаны, а я — у цёткі ў

⁴⁴¹ Сёння горад Кенштэн.

вёсцы Трыпуці, адкуль ездзіў цягніком у беластоцкі ліцэй. Было невымоўна цяжка: цягнікі хадзілі нерэгулярна і трэба было вельмі рана ўставаць, але яшчэ большыя праблемы стварала мая марная палшчызна, у прыватнасці невядомая, а часта незразумелая польская тэрміналогія, што выклікала розныя зьедлівыя насмешкі аднаклясьнікаў. Не было падручнікаў. У цёткі цяжка было вучыцца, дом ня быў электрыфікаваны, усе сядзелі пры газавай лямпе. Вельмі сумаваў па Вільні, якая, нягледзячы на ваенныя ўмовы, уяўлялася мне як вяршыня культуры і прагрэсу. Ня раз думалася, навошта яе пакінуў? Але іншага выйсця не было. Дарэчы, і цётка хацела мяне пазбыцца. Празь некалькі месяцаў уладкавала мяне ў Ольштыне, дзе быў ліцэй з бурсай. На дзіва, тут сустрэў двух знаёмых хлопцаў зь Вільні й аднаго СБМаўца з Глыбокага, які падараваў мне падручнік гісторыі Язэпа Найдзюка «Беларусь учора й сяння». Усе яны мелі падобныя да маіх моўныя праблемы. Жылося бедна, але весялей, чым у Беластоку. У Ольштыне атрымаў у траўні 1947 г. атэстат сталасяці й пачаў шукаць магчымасці далейшай адукацыі.

— Якую адукацыю Вы набылі ў Польшчы, кім працавалі? Ці ўдавалася весьці беларускую дзейнасць? Ці ёсьць цяпер такое паняцце — беларуская Польшча?

Восеньню 1947 г. паступіў у гандлёвую Акадэмію ў Шчэціне, пры якой быў добры інтэрнат для студэнтаў. Закончыў яе ў чэрвені 1950 г. і пераехаў у Варшаву. Вучобу працягваў у Галоўнай школе плянаваньня й статыстыкі, атрымаў у 1952 г. дыплём магістра эканамічных навук. Нарэшце пачалося самастойнае жыццё, не было патрэбы аглядацца на стыпэндый і сьціплюю матчыну дапамогу.

Юры Туронак. 1951 г.

У Варшаве працаваў у імпарта-экспартнай фірме хімічных вырабаў і адначасова, вечарамі, асыстэнтам на катэдры эканамічнай геаграфіі Галоўнай школы плянаваньня й статыстыкі. Вывучаў эканоміку хімічнай прамысловасьці ў Польшчы й за мяжой. На пачатку 1956 г. быў службова пераведзены ў Польскую замежнагандлёвую палату, у рамках якой быў створаны эканамічны аддзел і рэдакцыя газеты «Зарубежныя рынкі». У Палаце я працаваў каля 40 гадоў — да пэнсіі, вывучаў кан'юнктуру міжнароднага хімічнага рынку, публікаваў досьледы ў згаданай газэце й іншых польскіх спецыялізаваных часопісах, удзельнічаў як эксперт у працах Эўрапейскай эканамічнай камісіі ў Жэнэве, працаваў на польскіх і міжнародных выстаўках хімічных вырабаў.

Праца была цікавая й давала розныя магчымасьці — купіў кватэру, стварыў сям'ю, мог прызначыць час на грамадскую дзейнасьць. У Варшаве сустрэўся з даваеннымі беларускімі дзеячамі й з маладымі энтузіястамі беларускай справы, якія думалі пра заснаваньне сваёй арганізацыі. Калі ж на пачатку 1956 г. у Беластоку было створана Беларускае грамадзка-культурнае таварыства (БГКТ), наш варшаўскі актыў быў ужо гатовы арганізаваць яго аддзел. Была створана бібліятэка, дзейнічаў дыскусійны клуб, ладзіліся розныя вечарыны з удзелам нашага хору й іншыя мерапрыемствы. Акрамя таго, мы садзейнічалі адкрыцьцю катэдры беларускай філялёгіі ў Варшаўскім унівэрсытэце. Некаторыя нашыя дзеячы ўдзельнічалі ў працах галоўнага праўленьня БГКТ у Беластоку. У 1970-х там пад маім кіраўніцтвам працаваў навуковы гурток.

Юры Туронак выступае на зьездзе Беларускага грамадзка-культурнага таварыства ў Беластоку. 1963 г.

З варшаўскага асяродзья выйшла нямала дзеячоў на беларускай ніве, якія, закончыўшы свае навучальныя ўстановы, працавалі на Беласточчыне,— настаўнікаў, літаратараў, мастакоў, журналістаў. У апошнія гады беларуская праца ў Варшаве паслабела, але на Беласточчыне працягваецца даволі нармальна.

— Як Вы прыйшлі да вывучэння пытанняў беларускай гісторыі? Якія свае гістарычныя працы лічыце найважнейшымі? Ці маеце цяпер творчыя пляны?

Мой экскурс у гісторыю быў вынікам свабоднага асабістага выбару, зацікаўлення, разумення грамадзкай карысці, ну й магчымасці прысвяціць гэтай справе нямала часу. Ніякія польскія навуковыя ўстановы не інспіравалі й не фінансавалі маіх досьледаў, якія не ўкладваліся ў пляны працы катэдраў ці інстытутаў гісторыі. Працаваў самастойна, спачатку зь неакрэсленай надзеяй на магчымасць публікацыі вынікаў. Першыя досьледы пачаліся на пачатку 1960-х і датычылі гісто-

У Вільні. Зьлева направа: Галіна Войцік, Наташа Туронак, Людвіка Войцік, Юры Туронак. 1979 г.

рыі беларускага школьніцтва на Беласточчыне, а іх вынікам быў шэраг артыкулаў і кніжачка «Беларускае школьніцтва на Беласточчыне ў пасыляваенны пэрыяд», якія, нягледзячы на мае сумненні, знаходзілі выдаўцоў і публікаваліся ў сярэдзіне 1970-х.

Прыкладна з гэтага часу пачаліся шматгадовыя досьледы кнігавыдавецкай і палітычнай дзейнасці Вацлава Іваноўскага (1880—1943) — аднаго зь пінзэраў беларускага нацыянальнага руху, да чаго мяне заахоціў незабыўны прафэсар Сьцяпан Александровіч⁴⁴². Таксама спрыяў дырэктар Інстытуту Славістыкі Польскай Акадэміі Навук прафэсар Васіль Белаказовіч. Вынікам гэтых досьледаў было некалькі артыкулаў, надрукаваных у 1980-х гг. у прэстыжных пэрыёдыках Інстытуту Славістыкі й Інстытуту гісторыі ПАН, якія склаліся на выдзенаю ў 1992 г. на польскай мове манаграфію «Вацлаў Іваноўскі й адраджэньне Беларусі».

Кантравэрсійная постаць і дзейнасць Іваноўскага выклікала жывое зацікаўленьне ў Польшчы й Беларусі: зьявіліся навуковыя рэцэнзіі, некаторыя разьдзелы перакладаліся й друкаваліся ў беларускіх часопісах «Нёман», «Малодосьць», «ARCHE». Досьледы кнігавыдавецкага пытаньня працягваліся ў наступныя гады, а іх вынікам былі дзьве чарговыя кнігі: «Беларуская кніга ў Другой Рэчыспалітай 1921—1939» і «Беларуская кніга пад нямецкім кантролем 1939—1944».

Можна сказаць, праз прызму дзейнасці Іваноўскага дайшоў я да вывучэньня пытаньняў нямецкай акупацыі ў Беларусі. Праўда, гэтае пытаньне цікавіла даўно, у прыватнасьці пасля знаёмства з кнігай Васіля Раманоўскага «Саўдзельнікі ў злачынствах» (Менск, 1964), прычым мой уласны вопыт сьведчыў, што ў той час былі ня толькі шыбеніцы... Аднак экскурс у акупацыю адбыўся не па маёй ініцы-

⁴⁴² Сьцяпан Александровіч (15.12.1921, Капыль, сёньня Менская вобл. — 01.05.1986), беларускі пісьменьнік, літаратуразнаўца, краязнаўца, доктар філялягічных навук (1972). Дасьледаваў беларускую літаратуру, кнігавыдавецкі працэс пры канцы XIX — пач. XX ст.

ятыве: у 1982 г. прафэсар Пётра Ласоўскі з Інстытуту гісторыі ПАН, які пазнаёміўся з маім артыкулам аб палітычнай дзейнасьці Іваноўскага ў Менску, прапанаваў мне апрацаваць доктарскую дысэртацыю пад загалоўкам «Беларусь пад нямецкай акупацыяй». Я згадзіўся, некалькі гадоў працаваў у архівах, бібліятэках, перапісваўся са сьведкамі тагачасных падзей. Пасьля пасьпяховай абароны дысэртацыі ў 1986 г. даволі хутка зьявіліся выдавецкія прапановы. Кніга пад аднайменным загалоўкам мела два выданьні ў Польшчы (1989 і 1993 гг.) і адно ў Беларусі ў перакладзе Валерыі Ждановіч (1993 г.), а яе часопісны варыянт у перакладзе Ўладзімера Панады надрукавала ў 1991 г. «Чырвоная зьмена». Быў расейскамоўны пераклад для служэбнага пользвання кіраўніцтва рэспублікі.

Зіна й Юры Туронкі ў Менску. 1993 г.

Кніга карысталася значным посьпехам, хутка зынікла з кнігарняў, нават прадавалася па спэкулятыўных цэнах, аднак новая трактоўка акупацыйнай гісторыі не падабалася беларускім уладам і афіцыйным гісторыкам, стрымана паставіліся да яе й эмігранцкія публіцысты. Праўда, ніхто з іх не запырэчыў прадстаўленым дакумэнтальным фактам, аднак было ім выгодна трымацца ранейшых прыгожых мітаў.

Цяпер працую над чарговай кнігай пра Саюз Беларускай Моладзі, пра яго заснаваньне, дзейнасьць, галоўных актывістаў. Калі не падвядзе здароў'е, спадзяюся сёлета яе закончыць, а пазьней пісаць успаміны.

— Раскажыце, калі ласка, пра сваю сям'ю.

Мая жонка Зіна родам зь Беласточчыны, працавала там настаўніцай, а ў Варшаве — у Акадэмічнай бібліятэцы, цяпер пэнсіянэрка, цудоўна кухарыць. Дзьве дачкі, Наташа й Ганна, жывуць асобна, першая працуе ў польскай авіякампаніі, другая — музыка. Маю пяцігадовага ўнука Аляна, які свабодна размаўляе па-польску й па-беларуску.

ФРАНЦИЯ

ДА ГЭТАЙ ПАРЫ НЕ МАГУ ПАЗБАВІЦЦА ЖУДАСНЫХ УСПАМІНАЎ ВАЙНЫ

Лявон Шыманец
(Сартрувіль)

1937 г., г. Стоўпцы, Наваградзкае ваяв.,
сёння — Менская вобл.

У 1944 г. я, сямігадовы хлапчук, разам з бацькамі Ўладзімерам і Эвелінай ды дзвюма сёстрамі — старэйшай⁴⁴³ і малодшай⁴⁴⁴, якой не было тады й годзіка, — выехаў з Баранавічаў на Захад. Бацька ведаў, што, калі б застаўся ў Беларусі, скончыў бы жыццё ў Курапатах або Сібіры. Да прыходу немцаў ён дзевяць месяцаў прасядзеў у савецкай турме. Ён быў арыштаваны ў кастрычніку 1940 г. як вораг народу. Да вайны бацька рабіў галоўным інжынэрам на баранавіцкай электрастанцыі. У жніўні 1941 г. арыштанты трапілі на волю, бо адміністрацыя турмы і ўсе вартаўнікі паразбегаліся.

У турме з бацькі хацелі зрабіць даносчыка, але ён адмовіўся. Для яго гэта было непрымальна. За не-

Лявон Шыманец перад
новазбудаванай хатай. 1958 г.

⁴⁴³ Ідзецца пра сённяшнюю старшыню Рады БНР Івонку Сурвіллу.

⁴⁴⁴ Прадславай Шыманец.

жаданьне супрацоўнічаць тату вырашылі высласьць у ГУЛАГ. Маці пачала пісаць лісты ў Маскву, што нашую сям'ю й выратавала. Высылку адклалі, а тут — вайна.

Падчас вайны мама працавала настаўніцай у пачатковай школе ў Засульлі, дзе бацька быў войтам. Потым бацька выкладаў у Тэхнічнай школе ў Баранавічах. На другім баку вуліцы, на якой жылі мы, немцы арганізавалі гета, загнаўшы туды тры тысячы габрэяў. Я, маленькі хлопчык, на ўласныя вочы праз вакно бачыў, як зьнішчалі людзей. Памятаю кожную хвіліну гэтага жаху, быццам гэта адбывалася ўчора. Усю ноч вывозілі людзей. За дваццаць мэтраў ад мяне, ля калючага дроту, нямецкі салдат застрэліў дырэктара фірмы, якая вырабляла клей. Усё жыцьцё не магу пазбавіцца жудасных успамінаў вайны. На гарадзкім рынку, куды хадзілі разам з маці, я бачыў павешаных людзей.

Аднак такіх, як мы, што не былі звязаныя ані з немцамі, ані з партызанамі, не чапалі. Пазьней стаўленьне немцаў да насельніцтва зьмянілася, калі Нямеччына трапіла пад налёты амэрыканскіх і ангельскіх самалётаў.

У 1944 г. мы пакінулі Беларусь. Транзытам празь Беласток трапілі ва Ўсходнюю Прусію, пад Кёнігсбэрг. Там прускі граф прапанаваў нам працу на зямлі — работнікаў у Нямеччыне надта бракавала, бо амаль усіх працаздольных мужчын кінулі на агнявыя рубяжы, ратаваць Трэці Райх. Забралі капаць супрацьтанкавыя акопы й майго бацьку. На гэтых працах ён моцна захварэў. На шчасьце, «нашаму» немцу ўдалося неяк выратаваць тату.

Аднойчы Кёнігсбэрг трапіў пад ангельска-амэрыканскую бамбардзіроўку, у выніку якой загінулі 80 тысяч чалавек — за 25—30 кілямэтраў ад гораду, дзе мы знаходзіліся, быў чуваць кожны выбух.

Тым часам Чырвоная Армія ўжо падабралася пад Усходнюю Прусію. Мы мусілі зноў зьбірацца на сустрэчу з невядомасьцю. Апошнім параплавам за дзесяць дзён да канца вайны пераправіліся ў Данію. Каго толькі на гэтым параплаве не пабачылі — і немцаў, і беларусаў, і параненых савецкіх жаўнераў. Мы нейкім цудам патрапілі ў гэты шпітальны параплаў — мусілі садзіцца ў іншы, якім ехалі жанчыны зь дзецьмі. Як пазьней высветлілася, яго ўзарвала савецкая падводная лодка.

У Даніі спачатку павезьлі нас у нямецкі лягер для ўцекачоў, дзе я й мая сястра Прадслава моцна захварэлі. Сястра памерла 26 траўня 1945 г. Пахавалі яе каля Капэнгагену. Там і дасюль стаіць камень з надпісам «Прадслава Шыманец — дачка беларускіх уцекачоў». Мяне ж выратавала цудоўная дацкая мэдыстра, калі нас ужо пасялілі ў іншым лягеры. Ужо не нямецкім.

У Даніі мы жылі, як у раі, — чысты, прыгожы, не крануты вайною край пасьля пабачанага агню, дыму, бомбаў, трупаў. Уражваў мясцовы ўзровень жыцьця. Датчане ставіліся да нас надзвычай добра, намагаліся дапамагчы ва ўсіх справах. Пэўны час мы жылі ў шыкоўным гатэлі на беразе мора. Я штодня езьдзіў трамваем у нямецкую школу сьвятога Пятра, а мая сястра Івонка год пражыла ў дацкай сям’і, цудоўна засвоіўшы дацкую мову, хадзіла ў мясцовую школу. Аднак хутка ў Капэнгаген пачалі прыяжджаць «госьці» з СССР, каб лавіць і рэпатрыяваць савецкіх грамадзянаў. Хоць нас гэта не кранала, — мы не былі савецкімі грамадзянамі, — бацька пачаў старацца, каб выратаваць суайчыньнікаў, што паходзілі з Усходняй Беларусі. Таму саветы дабраліся й да нас. На шчасьце, бацька меў добрыя стасункі з дацкім Міністэрствам па іміграцыйных справах. Міністэрства запрапанавала нам некалькі маршрутаў — ЗША, Аўстралія, Аргентына. Бацька згуртаваў у Даніі ўсіх беларусаў, апекаваўся імі. Ён у сваім жыцьці, дарэчы, больш займаўся беларускімі справамі, чым сямейнымі.

У 1947 г. да нас прыехаў прэзыдэнт Рады БНР Мікола Абрамчык, зь якім бацька перапісваўся. Сп. Абрамчык паведаміў дацкім уладам, што ёсьць магчымасьць ехаць у Францыю, дзе пагрэбныя работнікі. Былі складзеныя кантракты, і мы разам зь іншымі беларусамі пераехалі ў Францыю. Было гэта ў пачатку красавіка 1948 г.

Пасьля сытай і ўладкаванай Даніі Францыя нагадала нам родную Беларусь. Французы на 20—30 гадоў адставалі ад датчанаў. Мы ўжо мелі добрае адзеньне, з густам апраналіся.

Мы прыехалі на буйную фэрму ў Бургундыю, дзе меркавалася, што будзем працаваць, але гаспадар у працы адмовіў: «Я чакаў чатырох работнікаў, а ў вас двое дзяцей». Паслалі нас у Ліён, а адтуль у Парыж, дзе старшыня Хаўрусу беларускіх работнікаў Лявон Рыдлеўскі памог бацьку

Сям'я Шыманцоў перад выездам у Францыю. Стаяць зьлева направа: Івонка, Уладзімер і Лявон Шыманцы; сядзіць Эвеліна Шыманец. 1948 г.

знайсці працу. Мікола Абрамчык таксама прапанаваў бацьку пасаду міністра фінансаў ва Ўрадзе БНР. І вось бацька, з аднаго боку, разам зь Міколам Абрамчыкам, інжынэрам Лявонам Рыдлеўскім, айцом Лявом Гарошкам, мастаком Міхасём Наўмовічам будаваў у Францыі беларускае жыццё, на ўласныя грошы друкаваў газэту «За волю»⁴⁴⁵, а, з другога боку, працаваў як просты мэханік, бо французскай мовы ня ведаў.

Спачатку ў Францыі было каля пяцідзсяці беларусаў, потым — сорак, трыццаць, дваццаць. А сёння я, бадай, адзіны застаўся з той пава-

еннай хвалі. Ёсць новыя эмігранты, але беларускім жыццём яны не цікавяцца.

Мой бацька, Леў Гарошка й Мікола Абрамчык былі людзьмі, апантанымі нацыянальнай ідэяй, гатовымі для Беларусі на любыя ахвяры. Усе яны бралі ўдзел у міжнародным жыцці, усюды баранілі інтарэсы Беларусі, аднак вялікіх поспехаў не дабіліся. Але, прынамсі, хоць бы частка французаў зразумела, што Беларусь — гэта не Расея. Раней пра такую краіну ніхто ня ведаў. Дарэчы, французскія ўлады пабойваліся гарачых беларускіх патрыётаў. Напрыклад, калі ў Парыж зь візытам у 1960 г. прыежджаў [савецкі лідэр]

⁴⁴⁵ «За волю: Часопіс Беларускай Вывольнай Думкі». Выдаваўся ад сакавіка да кастрычніка 1951 г. Адказны рэдактар — Лявон Рыдлеўскі. Выйшла сем нумароў.

Хрушчоў, бацьку, мяне й поўны самалёт іншых эмігрантаў зь іншых падсавецкіх краін часова перавезьлі на Корсыку...

У 1952 г. бацька знайшоў пад Парыжам зямлю ды пачаў будаваць уласную хату. Паводле ягоных праектаў будавалі хаты іншыя беларусы. Я живу ў тым самым бацькавым доме, толькі крыху пашыраным. Я дапамагаў бацьку ў будаўніцтве — і фізычна, і грашыма. Скончыўшы французскую школу, у васьмнаццаць гадоў пайшоў працаваць у буйную фірму — трэба было фінансава дапамагаць сям'і. Фірма вырабляе электроніку для ваенных самалётаў: і я, чужынец, працаваў на абаронную прамысловасьць Францыі! Без вышэйшай адукацыі даслужыўся ў 1964 г. да інжынэра, а потым і да загадчыка буйнога аддзелу. Было гэта ў 1982 г.

Айцец Леў Гарошка, які выконваў абавязкі сакратара ў арганізацыі «Хаўрус», і мой бацька памерлі амаль адначасова, улетку 1977 г. Я пераняў функцыі Гарошкі ў «Хаўрусе», і ад таго часу пачалося сапраўднае зацікаўленьне Беларусьсю. Да таго часу быў, так сказаць, прысутным.

Пасьля набыцьця Беларусьсю незалежнасьці ня толькі яе адведваў, але й нават працаваў на Радзіме. Тры гады, ад 1992 да 1995 г., быў дырэктарам энэргацэнтру ў Менску. Закладзены ён быў на грошы Эўразьвязу й аказваў дапамогу маладым постсавецкім краінам. Мы бясплатна прэзэнтавалі Беларусі сучасныя тэхналёгіі, праводзілі прафэсійныя кансультацыі, курсы для спэцыялістаў. Я меў кантакты амаль з усімі міністрамі. Зь цягам часу зразумеў, што

Лявон Шыманец на сустрэчы зь беларускімі ўладамі ў Менску. 1993 г.

беларусам усё гэта не патрэбна — тэорыя ў іх на эўрапейскім узроўні. Беларусам патрэбныя грошы.

І ў канцы пра асабістае жыццё. З жонкай Мары-Франс выхавалі дзяцей — добра вядомую ў беларускім культурным асяроддзі Віржынію, якая здабыла ў Сарбоне дактарат у гісторыі беларускага тэатру, ды Міколу — ён інжынер па адукацыі. Размаўляць па-беларуску яму ўсё цяжэй, але ўсё разумее, цікавіцца ўсім, што адбываецца ў Беларусі. І я думаю, што гэта галоўнае.

Зьлева направа: сяброўка сына, Лявон Шыманец, Віржынія, Мікола, калега дачкі, жонка Мары-Франс

ЧЭХІЯ

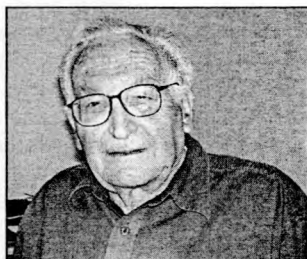

МОЙ БАЦЬКА ДА АПОШНЯГА ДНЯ ЖЫЎ БЕЛАРУСЬСЮ

Юрка Станкевіч (Прага)

18 сакавіка 1928 г., Вільня

Я нарадзіўся на вуліцы Крывое кола, што ў раёне Зарэчча. У 1993 г. я, наведваючы Вільню разам зь Сяргеем Панізьнікам і Сяргеем Шупам, хацеў пабачыць той самы дом. На жаль, яго зруйнавалі — цяпер там праходзіць нейкая шаша. Апошні віленскі дом нашай сям’і месціўся за могілкамі Роса, на вуліцы Марцовай. Ён стаіць і да сёння.

Юрка Станкевіч

У маіх дзіцячых успамінах Вільня засталася напалову жыдоўскай, напалову — спалянізавана-беларускай. Па акцэнце можна было дакладна сказаць, што той ці іншы чалавек — беларус, хоць і размаўляў ён па-польску. У горадзе беларуская мова гучала рэдка, затое ў віленскіх ваколліцах яе можна было пачуць на кожным кроку — жыхары вёсак размаўлялі чыста па-беларуску.

Я вучыўся ў беларускай прагімназіі, дзе выкладалі вядомыя настаўнікі, напрыклад Егер⁴⁴⁶. Тады Вільню ўжо перадалі літоўцам. Частку гімназістаў складала беларуская моладзь зь Вільні й ваколліцаў, другую — беларускія татары, вельмі патрыятычна настроеныя да ўсяго беларускага. Улічваючы мой юны ўзрост, я ня надта прыглядаўся да зьменаў, што адбыліся ў горадзе. Хоць дакладна памятаю, што раптам апусьцелі крамы, зьнікла самае неабходнае. Я ня блага засвоіў літоўскую мову. Шмат хто з палякаў адмаўляўся яе вучыць, а я лічыў, што ніякая мова непатрэбнай не бывае.

⁴⁴⁶ Гл. спасылку ва ўспамінах Сымона Жамойды.

Мая маці — Марыя з дому Новак — была чэшкай па паходжаньні. Тата — Янка Станкевіч — пазнаёміўся зь ёй, калі вучыўся ў Празе ў 1922—1926 гг. Мама была адукаванай жанчынай, ведала некалькі моваў, зь невялікім акцэнтам, але размаўляла па-беларуску. Не ўяўляю, каб у нашай хаце хтосьці размаўляў бы на нейкай іншай мове.

З пачаткам баявых дзеяньняў [у 1941] нам удалося выехаць да матчынага брата ў Прагу. Ён працаваў лекарам і праз сваіх пацыентаў-немцаў дамогся нашага прыезду. У Празе я пачаў вучобу ў чэшкай гімназіі, засвоіў яшчэ й чэскую мову. Яна, як бачыце, вельмі прыдалася ў сталым веку, калі я вярнуўся на сталае месца жыхарства ў Прагу.

Акупаваная немцамі Прага была горадам ціхім і бясъпечным. Для тых, зразумела, хто ня «рыпаўся». Нас, маладых хлопцаў, вайна наогул не цікавіла, мы спасьцігалі навуку й займаліся спортам. Раз-пораз сустракаліся зь беларускай паэткай Ларысай Геніюш. У Празе прыйшлося перажыць толькі адзін страшэнны пэрыяд, калі пасьяля замаху на галоўнага нямецкага кіраўніка ў Чэхіі⁴⁴⁷, здзейсьненага чэхамі й ангельцамі, немцы распачалі бязьлітасны тэрор.

Бацька, які за ваенным часам працаваў у Беларусі, некалькі разоў прыяжджаў да нас. Але збольшага сувязь мы трымалі празь ліставаньне. Пры канцы вайны ён прыехаў у Прагу, але, убачыўшы пракамуністычныя настроі, якія панавалі ў Чэхіі, вырашыў уцякаць далей на Захад. Я з маці й братамі⁴⁴⁸, напэўна, засталіся б у Празе, калі б не адзін выпадак. Адночы ў нашу хату «завітаў» энкавэдэшнік, які настойліва дапытваўся, дзе бацька. Маці адказала, што яна з мужам разышлася. Тады «чэкіст» пачаў дапытвацца, дзе дзеці, ён быццам хоча іх схваць. Перапалоханая гэтым выпадкам маці хутка сабрала рэчы, разам з намі села ў цягнік і паехала ў амэрыканскую зону акупацыі Нямецчыны. Тады мы ня ведалі, дзе знаходзіцца бацька. Ужо жывучы ў баварскім Вюрцбургу, я «ўсьляпаю» сеў на таварны цягнік і паехаў шукаць бацьку. Прыехаў у Мюнхэн — і нейкім цудам знайшоў яго! Колькі часу мы, цяпер ужо ўсе разам, пражылі ў Вюрцбургу, але найдаўжэйшы пэрыяд

⁴⁴⁷ Маецца на ўвазе імперскі пратэктар Багеміі й Чэхіі Рэйнгард Гейдрых, забіты ўдзельнікамі супраціву 27 траўня 1942 г.

⁴⁴⁸ Вяцкам і Багуславам.

жыцця ў Нямецчыне правялі ў Рэгенсбургу, дзе я скончыў Беларускую гімназію імя Янкі Купалы. Бацькі знайшлі ў Нямецчыне працу. Маці вельмі прыдаліся некалькі гадоў студыяў у 1920-х у ЗША — яна знайшла цудоўны кантакт з амэрыканскім акупацыйным кіраўніцтвам ды мела салідную пасаду. Ад 1949 г. у ЗША.

У Амэрыку мы трапілі ў 1949 г. Трапілі дзякуючы бацькаваму брату, які эміграваў у ЗША раней. Зь ягонай дапамогай быў набыты дом у найгоршым раёне Нью-Ёрку, Брукліне. З гэтых шасці кватэраў, якія здаваліся беларусам, бацька зарабляў грошы. Ён навязаў кантакты са старой эміграцыяй, рабочымі, якія дапамагалі падтрымліваць дом у адпаведным стане. Маці ўдалося знайсці лепшую працу. Працавала ў бібліятэках, добра зарабляла. Бацьку было цяжэй, паколькі ён быў філёлягам-гэарэтыкам, а ня практыкам. Дый засвоіць у сталым веку на нармальным узроўні ангельскую не ўдалося. Шчыра кажучы, за працамі бацька ня надта й гнаўся і да апошніх дзён жыцця захапляўся й жыў усім беларускім.

Прыходзілася чуць, што бацька быў чалавекам жорсткім. Гэта няпраўда. Так, ён быў чалавекам з арыгінальным мысленнем — а такія людзі падабаюцца далёка ня ўсім. Па характары ён быў цвёрды, упарты, але ня жорсткі. Я памятаю толькі пару выпадкаў, калі б ён караў нас. Наадварот, стаўленьне да дзяцей было мяккім, лагодным, дэмакратычным — мы самі мелі магчымасьць будаваць свой лёс. Шчыра кажучы, асноўныя клопаты па выхаваньні дзяцей несла на сваіх плячох маці — бацька жыві толькі Беларуссю.

Зь Нью-Ёрку мы перасяліліся ў штат Нью-Джэрзі, дзе нашая сям'я ізноў разьдзялілася. Адзін з братоў [Багуслаў] паехаў атрымліваць асьвету ў Мінэсоту, я — дзякуючы ізноў такі маці — трапіў у штат Агаё, дзе атрымаў стыпэндыю на вучобу ва ўнівэрсытэце ды быў сьведкам нараджэньня беларускай грамады ў Кліўлендзе. Грошай, каб закончыць студыі, не хапіла, і я вярнуўся да бацькоў. Вышэйшую адукацыю па спецыялізацыі электрычнага інжынэра здабыў ужо ў Нью-Ёрку. Фактычна, навуку спасьцігаў на працы, бо тагачасная адукацыя не пасьпявала за тэхнічным прагрэсам. Як атрымаў дыплём у ЗША, праблемаў з пошукам працоўнага месца ў мяне не паўставала. Адзінае, мы, тая моладзь, якая патрапіла ў Амэрыку бяз квотаў, абавязаліся

прайсьці службу ў амэрыканскай арміі. Такім чынам, усе тры браты — я, Вячка й малодшы Багуслаў — аддалі вайсковы доўг новай Радзіме. Я амаль два гады праслужыў у Нямеччыне, на мяжы з ГДР. Замаўляў дэталі для ваеннай тэхнікі.

У Амэрыцы я зьмяніў чатыры працы. Заўсёды любіў творчыя абавязкі, праца чыноўніка, падпісваньне дакумэнтаў у кабінэтах — не для мяне. У Нью-Джэрзі й Кліўлендзе займаўся беларускай справай⁴⁴⁹, выкладаў у беларускіх царкоўных школах, выдаў некалькі падручнікаў. Мяне заўсёды цікавіла школьніцтва, вось і цяпер тут, у Чэхіі, спрабую зарганізаваць школу для беларускіх дзяцей.

У 1968 г. я, адведваючы сваякоў маці ў Празе, стаў сьведкам падзей Праскай вясны — нацыянальнага ўздыму чэскага народу. Назіраў, як чырвонаармейцы стралялі па машынах і матацыклах, бачачы ў кожным чалавеку «фашыста-контррэвалюцыянера». Вырасьціў застацца ў Эўропе, але ня ў Чэхіі, а ў Нямеччыне, у Мюнхэне. Пазнаёміўся там з чэскай уцякачкай, што мела дачку, ажаніўся. Прыёмнай дачцэ сёньня ўжо 42 гады. У Нямеччыне я працаваў на «Сымэнсе», аднак стаўленьне немцаў да чужынцаў было далёкае ад зычлівага. Тады я прапанаваў жонцы перабрацца ў Амэрыку, купіць там дом. І так атрымалася, што ў ЗША мы пражылі ажно 21 год, ад 1972 да 1993 г. Узрушаны шушкевіцкай адлігай, вярнуўся ў Чэхію, каб быць бліжэй да Беларусі. Думаў, што горш у любым выпадку ўжо ня будзе... Жонка Ганна памерла ў чэрвені 2005 г. ад раку.

У Чэхіі я дапамог зарганізаваць беларускае жыцьцё, быў першым старшынём суполкі «Скарына» ў Празе. Тут лягчэй працаваць, чымсі ў Амэрыцы, бо людзі ня так раскіданыя па краіне й ім лягчэй кансалідавацца. Калі б не перашкаджала наша эмігранцкая хвароба — сваркі на пустым месцы. Вось і ў Чэхіі чатыры беларускія арганізацыі не паважаюць адна другую. Сёньня большасьць вольнага часу займаюць рэдагаваньне й друк англамоўнага часопісу «Belarusian Review», які мы зарганізавалі ў 1989 г. разам зь Язэпам Арцюхам з Каліфорніі. Праца цікавая й карысная — англамоўныя чытачы мусяць ведаць, што адбываецца ў Беларусі.

⁴⁴⁹ Ю. Станкевіч уваходзіў у кіраўніцтва Беларуска-Амэрыканскага Задзіночання, філіялаў БАЗА, быў радным БНР.

ШВЭЦЫЯ

ЦЯПЕР ТАКІХ ЛЮДЗЕЙ, ЯК МОЙ МУЖ, НЯМА

Яніна Лукашык-Ставожыньска

Калі мне было шэсьць гадоў [у 1934 г.], мае бацькі вярнуліся з Францыі ў Польшчу. Пасьля Варшаўскага паўстаньня людзей катавалі ў канцэнтрацыйных лягерах. Прайшла празь лягерныя выпрабаваньні й я, адкуль дзякуючы Чырвонаму Крыжу трапіла ў Швэцыю, дзе й пазнаёмілася з маім мужам, Васілём Лукашыкам.

Васіль Лукашык

Васіль расказваў, што ён нарадзіўся ў 1905 г. пад Варшавай⁴⁵⁰. Маці Васіля была расейкай, з роду Чэрдзянскіх, што прыехалі ў Польшчу на працы. Бацька быў чыстакроўным беларусам. Лукашыкі жылі ў польскай сталіцы да Першай сусьветнай вайны. Эвакуюваліся ў Маскву, дзе пражылі некалькі гадоў і адкуль таксама мусілі зьехаць — з пачаткам Кастрычніцкай рэвалюцыі горад апанаваў страшэнны голад. Скіраваліся ў Сібір. Жылося там лепей, чым у сталіцы, але маці Васіля надта сумавала па Польшчы. Васіль казаў, што зь

Сібіры да Варшавы цягнікамі дабіраліся два месяцы. Але пасяліцца ў сталіцы не ўдалося — дужа цяжка было знайсці жылло. Тады яны пайшлі на ўсход, у Беласток, дзе Васілёў бацька знайшоў працу на чыгунцы. Зь цягам часу Лукашыкі пабудавалі ўласны дом. Стаіць ён і па сёньня, жыве ў ім пляменьнік Васіля (ён быў старэйшым у сям'і, меў таксама сястру й брата). Я бачыла гэтую хату дзесьці на пачатку

⁴⁵⁰ Паводле кнігі Андрэя Катлярчука «Швэды ў гісторыі й культуры Беларусі», Васіль Лукашык нарадзіўся на тэрыторыі Сакольнаскага павету, паміж Беластокам і Горадняй.

1960-х, калі прыяжджала з Васілём у Польшчу, каб адведаць нашых сваякоў.

Пасья вучобы ў школе й гімназіі Васіль паступіў на факультэт паліталёгіі Віленскага ўніверсітэту. Вучыўся разам з ляўрэатам Нобэлеўскай прэміі ў літаратуры Чэславам Мілашам, якога ведаў асабіста. Да стаўшы дыплём, вярнуўся ў Беласток, дзе пачаў актыўную працу па стварэнні беларускіх школ, настаўнічаў⁴⁵¹. Затым Васіль арганізаваў у Беластоку дзіцячы дом, у якім жылі сіроты розных нацыянальнасцяў — палякі, беларусы, расейцы, жыды. Шмат дзяцей, што з розных прычынаў засталіся без бацькоў, былі дужа хворымі, патрабавалі спэцыяльнага догляду. Муж прыцягнуў у дом і лекараў, якія клапаціліся пра здароўе дзетак. Жыхары Беластоку выбралі майго мужа й бурмістрам гораду.

Партрэт Васіля Лукашыка

Усё змянілася з прыходам немцаў: дзіцячы дом закрылі, усіх дзяцей, апроч жыдоў, якіх загналі ў гета, забралі ў манастыры, а Васіля разам з іншымі нявіннымі людзьмі арыштавалі. Вартавым быў прызначаны нейкі «фольксдойч», што вельмі добра паставіўся да майго мужа, дазволіў яму ўцячы. У Варшаве Васіль меў багата добрых знаёмых. Ён навязаў кантакты з нейкай падпольнай арганізацыяй, якая дапамагла атрымаць фальшывыя дакумэнты. Але й пад новым прозьвішчам мой муж нядоўга правёў на свабодзе: немцы яго схопілі проста на вуліцы ды адправілі на прымусовыя працы на поўнач Нарвэгіі, туды, дзе амаль няма людзей — толькі сьнег ды лёд. Разам з ім на будаўніцтве працавалі расейцы, палякі, югаслаўскія партызаны, можа, і беларусы.

Аднойчы адзін нарвэжац расказаў Васілю й сябрам, як праз горы можна патрапіць у Швэцыю, і даў ім кампас.

⁴⁵¹ Ужо за савецкім часам, у 1939—1941 гг.

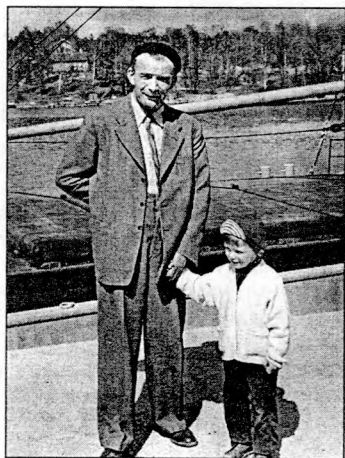
Такім чынам уцякала шмат палонных, якіх немцы потым расстрэльвалі з самалётаў. Разам з маім мужам уцекачоў набралася дзесяць чалавек, сярод іх — нейкі польскі жыд з падробленымі паперамі й Альбэрт Асоўскі, які са Швэцыі выехаў пазьней у ЗША. Гэтая дзясятка пасьпяхова перабралася цераз горы, зарэгістравалася ў паліцыі й патроху наладзіла цывільнае жыццё. Аднак пакуль вайна ня скончылася, швэдзкія ўлады забаранялі ўцекачом жыць у гарадох, дазваляючы толькі ў малых мястэчках.

З Васілём мы пазнаёміліся праз маці Альбэрта Асоўскага. Адночы ў нядзелю я зайшла адведаць пані Асоўскую, да якой зайшоў і Васіль... Доўгі час потым мы з мужам працавалі на парцалянавай фабрыцы.

[Аўтару кнігі ўдалося высветліць некаторыя дэталі з біяграфіі Альбэрта Асоўскага, пэрсона якога пакуль зусім ня вывучана дасьледнікамі. Альбэрт Асоўскі памёр у 2004 г. у маленькім гарадку Альфарэта (штат Джорджыя, ЗША) ад ракавай хваробы. У ЗША гэты чалавек быў недасягальны для беларускага асяродзьдзя: тут ён зьмяніў прозьвішча на Ордўэй (Albert Ordway) і, праўдападобна, ня меў аніякіх сувязяў зь беларускай дыяспарай, а ўцягнуўся ў польскія колы. Прозьвішча Ордўэй ў 1960—1970-х рэгулярна зьўлялася на старонках тамтэйшай каталіцкай прэсы: Асоўскі прымаў найактыўнейшы ўдзел у пабудове культурных будынкаў — па прафэсіі ён быў архітэктарам. Чаму Асоўскі не падтрымліваў кантактаў зь беларускімі сябрамі й калегамі ў ЗША, зь якімі сышоўся падчас сумеснай працы ў гады вайны, невядома. Можна меркаваць, што кантакты ўсё ж такі былі, але ўсімі бакамі старанна хаваліся. Цікава, што, паводле інфармацыі зь некаторых крыніцаў, беларускай крыві ў Асоўскага не было. Маці Антаніна паходжаньнем была расейка, нарадзілася ў заможнай сям’і ў Кіеве, бацька — паляк. Другую сусьветную вайну сям’я сустрэла ў Польшчы — мусілі туды ўцякаць ад камуністычнага гвалту. З пачаткам вайны Асоўскі стаў падафіцэрам 1-га беларускага штурмовага зьвязу, паводле некаторых зьвестак, пазьней (магчыма, разам са сваякамі) належаў да нейкай беларускай арганізацыі. Дакладна невядома, якім чынам і ў якім годзе Асоўскі трапіў у Нарвэгію, зь якой праз горы ўцёк у Швэцыю. Быў у той кампаніі ўцекачоў і Васіль Лукашык. Адна з вэрсіяў сьцьвярджае, што ў Скандынавію Асоўскі прыбыў як «остарбайтэр», іншая — што выконваў заданьне адной з падпольных беларускіх арганізацый па наладжаньні сувязяў у заходніх краінах. У Швэцыі разам з Лукашыкам, Язэпам Федарчуком ён займаўся беларускай справай, але нядоўга. У архітэктурным бюро, дзе Асоўскі меў працу, вельмі мала плацілі, таму

ён вырашыў рабіць кар’еру ў ЗША, куды разам зь сям’ёю выехаў, хутчэй за ўсё, у пачатку 1950-х. У Штатах цяпер ужо Ордўэй спачатку выкладаў архітэктурну ў адной са школаў, а потым зарганізаваў уласную фірму. Першая жонка Ніна, якая паходзіла з Варшавы, загінула ў аўтамабільнай аварыі. У ЗША Асоўскі ажаніўся другі раз, там жа жывуць пяць ягоных сыноў. Праз сваякоў, старых калегаў Асоўскага ўдалося выйсці на амэрыканскі сьлед Альбэрта, аднак было ўжо запозна...]

Васіль памёр ад сардэчнай нястачы ў 1975 г.: раніцай амбулянс даставіў мужа ў шпіталь, а ўвечары яго ня стала. Але ў нас застаўся сын Пётра, ён працуе настаўнікам у гімназіі. Колькі ведала свайго мужа, дзівілася: чалавек нічога ня робіць для сябе, усё — для іншых, для Радзімы. Цяпер такіх людзей няма, ва ўсіх у галаве толькі грошы, грошы й грошы. Разам зь Язэпам Федарчуком Васіль зарганізаваў тут беларускую арганізацыю⁴⁵² й аддана, колькі было сілаў і часу, ёй займаўся, пісаў, друкаваў, ліставаўся з сябрамі й калегамі-беларусамі. Ён ніколі ня здрадзіў Беларусі.

Васіль Лукашык з сынам Пётрам

⁴⁵² Маецца на ўвазе Беларуская Грамада ў Швэцыі, створаная ў 1948 г.

**УСПАМІНЫ БАРЫСА КІТА
ПРА ВЯДОМЫХ ЛЮДЗЕЙ**

АЛЯКСАНДАР КАЛОДКА

На пачатку Другой вайны ўсе высокія пасады ў Беларусі захапілі ў свае рукі палякі. Зь якой мэтай? Каб адбудаваць новую Польшчу! У тым ліку на касьцёх нявінных беларусаў, якіх тысячамі пачалі расстрэльваць праз польскія даносы.

У часы вайны дастаткова было паказаць пальцам на чалавека й сказаць, што ён камуніст — каб яго адразу расстралялі. Але потым нямецкая адміністрацыя зразумела, у чым справа, і палякаў ад улады адцясьніла. Пераважна — праз такія ж самыя гвалтоўныя расстрэлы. І пачалася беларусізацыя Беларусі! Адказным за гэты працэс на Вялейшчыне быў Аляксандар Калодка, мой зямляк з Наваградчыны, абсалвэнт⁴⁵³ юрыдычнага факультэту Віленскага ўнівэрсытэту. Калі я ў 1941 г. сядзеў у жончынай хаце ў Лебедзеве⁴⁵⁴ і хавался ад нямецкіх рэпрэсій (я ж быў высокім чыноўнікам пры камуністах!), Калодка, ездзячы па справах у Менск, заўсёды заяжджаў да мяне, каб расказаць, што дзе робіцца. Калодка рабіў у той страшэнны час вялікую беларускую справу па нацыяналізацыі маласьведомых беларусаў, адраджэньні нашай мовы й культуры. Дзякуючы намаганьням Калодкі выратаваўся ад сьмерці Нікандар Мядзейка — будучы прэзыдэнт БЦР, а ў тых часы — школьны інспэктар. Паляк Віктар Уневіч, хутэй за ўсё АКовец⁴⁵⁵, што працаваў у маладзечанскай адміністрацыі, падрыхтаваў расстрэльны сьпіс габрэяў, у які патрапіла й шмат беларускай інтэлігенцыі. Калодка, які цудам пра гэта даведаўся,

Аляксандар Калодка

⁴⁵³ Выпускнік.

⁴⁵⁴ Сеньня вёска ў Маладзечанскім р-не Менскай вобл.

⁴⁵⁵ Сябра Арміі Краёвай — падпольнай польскай арганізацыі.

адразу звязаўся зь Мядзейкам: уцякай! За ягоную беларускасьць АК уключыла Калодку ў свой «чорны сьпіс».

Калі арыштавалі мяне й накіравалі ў вялейскую — а ў Вялейцы, між іншага, сядзеў галоўны штаб гестапа! — турму, я звярнуўся да немца: паклічце, калі ласка, Калодку. Адказ быў наступны: Калодкі ўжо няма, ён у Аўшвіцы... У Асьвенцім ён патрапіў праз данос польскіх шавіністаў. Але лёс быў да нас зь сябрам міласэрны — і я, і Аляксандар выйшлі з гэтай ваеннай мясарубкі жывымі. З канцлягеру Калодка выйшаў хворым і змучаным — зусім іншы чалавек. Аднак не прыпыніў беларускай дзейнасьці. Ён заклаў у 1945 г. у Мюнхэне Беларускі Студэнцкі Саюз, працаваў у Беларускім нацыянальным камітэце. Пры палітычным падзеле прыняў, праўда, бок Рады БНР, бок «тэстамэнтавага» прэзыдэнта⁴⁵⁶.

Не забыўся на беларускую справу й калі пераехаў у Аўстралію. Аднак ня скажаш, што ягоная дзейнасьць была надта кіпучай. Магчыма, прыходзілася чуць, прычынай таму была ягоная жонка-немка. Яна, дарэчы, прыехала ў Аўстралію сама, усьлед за Калодкам і там зрабіла ўсё, каб зь ім ажаніцца. Ажно да сьмерці сябры ў 1985 г. я трываў зь ім паштовую сувязь. Празь ягонья парады Міхасю Раецкаму-старэйшаму з Заходняй Аўстраліі маё прозьвішча даволі часта ўзгадвалася ў радыёпраграмах⁴⁵⁷, дзякуючы чаму я знайшоў на тым далёкім кантынэнце новых сяброў.

⁴⁵⁶ Пры аднаўленьні дзейнасьці Рады БНР у 1947 г. яе кіраўнікі спасылаліся на тэстамэнт старшыні Рады БНР Васіля Захаркі (1928—1943), паводле якога паўнамоцтвы кіраўніка Рады перадаваліся Міколу Абрамчыку. Праціўнікі Абрамчыка ставілі пад сумнеў як сам факт існаваньня тэстамэнту, так і факт перадачы ўлады паводле тэстамэнту, насуперак дэмакратычным прынцыпам выбарнасьці старшыні.

⁴⁵⁷ **Міхась Раецкі** — кіраўнік Беларускага Радыёвага Камітэту ў Пэрге ў 1984—2003 гг., стваральнік і вядоўца беларускіх радыёпраграмаў (гл. біяграму пры канцы кнігі).

СВЬЯТАСЛАЎ КОЎШ

Святаслаў, сын цудоўнага праваслаўнага святара, беларускага патрыёта Аляксандра Каўша⁴⁵⁸, здаваў у мяне матуру ў Віленскай беларускай гімназіі. Потым скончыў факультэт права Віленскага ўнівэрсытэту.

Падчас нямецкай акупацыі вялікая колькасць маладых адукаваных беларусаў зрабіліся бурмістрамі гарадоў ці мястэчак, вось і Коўш заняў такую пасаду ў Клецку. Але ўсе гэтыя гады, што прайшлі ад здачы Святаславам матуры й да выезду на эміграцыю, мы зь ім не спатыкаліся. Я ізноў пабачыў свайго вучня па дарозе на поўнач Нямеччыны, на мора, куды мы накіроўваліся з Уладзімерам Брылеўскім. Завіталі ў беларускі лягер у Ватэнштэце, у якім Коўш быў камэндантам. Пабачылі на свае вочы, як цудоўна ён там усё зарганізаваў, адчулі чыста беларускую патрыятычную атмасфэру. Але й не абышлося без здарэньня. Я спаў у адным пакоі з Хведарам Ільляшэвічам, на ложку Алеся Гатковіча⁴⁵⁹ (яшчэ аднаго майго вучня). Раніцай умываўся, зьняў гадзіннік і забыў яго забраць. Калі схамянуўся — яго няма,

⁴⁵⁸ **Коўш Аляксандар** (1885—1942). Скончыў Гандлёвы інстытут у Маскве, працаваў у філіялах Расейскага грамадзкага банку. У 1915—1921 гг. знаходзіўся ў эвакуацыі. У 1921 г. вярнуўся ў Заходнюю Беларусь. Высьвячаны ў праваслаўныя святары, працаваў у прыходзе Дзяцёлавічы (Ваўкавыскі павет). Ад 1925 г. жыў у Вільні, быў святаром у Сьніпішках (пад Вільняй), галоўным бугальтарам Беларускага каапэратыўнага банку, прызь які праходзілі камінтэрнаўскія грошы, выдаткаваньня на дзейнасьць Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады. У 1927 г. арыштаваны па справе Грамады, аднак неўзабаве вызвалены. Браў актыўны ўдзел у беларускім дэмакратычным руху, быў рэдактарам часопісу «Беларуская зарніца», сябрам Беларускага Інстытуту Гаспадаркі й Культуры, браў удзел у стварэньні Беларускага Дэмакратычнага Праваслаўнага Аб'яднаньня. У 1932 г. высланы зь Вільні, служыў у Вялейскім павеце, у мястэчку Кастыкі (сёньня Лагойскі раён). У сакавіку 1942 г. расстраляны нямецкай адміністрацыяй.

⁴⁵⁹ Выпускнік Маладзечанскай гандлёва-адміністрацыйнай школы, потым грамадзкі дзяяч у Вялікабрытаніі, сябра Хрысьціянскага Аб'яднаньня Беларускіх Работнікаў, што арыентавалася на БЦР і Радаслава Астроўскага.

Пасьля малітвы за Беларусь у Кангрэсе ЗША. Кастусь Мерляк (першы зьлева) і а. Сьвятаслаў Коўш (трэці зьлева). 1979 г.

скралі! Хведар быў вельмі засмучаны, папрасіў сьвятара Сурвіллу, каб той падчас службы зьвярнуўся да людзей з просьбай вярнуць скрадзенае. Айцец Сурвілла ўсё зрабіў належным чынам. Аднак гадзіннік да мяне так і не вярнуўся.

Ведаючы цудоўныя якасьці Каўша, я прыслаў яму запрашэньне на пераезд у ЗША, запрасіў яго ў сваю саўт-рывэрскую калёнію. Як і шмат іншых нашых суродзічаў на

эміграцыі, яму прыходзілася рабіць цяжкую фізычную працу, але ўвесь свой вольны час ён прысьвячаў беларускім справам, быў заўзятым БЦРаўшчыкам. У канцы 1960-х гг. ён, дыякан, быў высьвячаны на сьвятара, служыў у саўт-рывэрскім прыходзе сьв. Еўфрасіньні Полацкай. У сапраўднай праваслаўнай царкве, ня ў дзецішчы вуні пад назовам БАПЦ. Калі я прыяжджаў адведаць старых сяброў у Саўт-Рывэр, мяне заўсёды гасьцінна прымалі Сьвятаслаў з жонкай Верай — вельмі прыгожай кабетай. У сваёй кніжыцы сумна вядомы Лофтус⁴⁶⁰, які быццам вывеў на чыстую ваду «беларускіх калябарантаў» (а на самой справе выканаў загад КДБ), накінуўся на Каўша, і той усімі магчымымі сродкамі мусіў бараніцца. На жаль, увесь час нашай эміграцыі прыходзілася даказваць, што мы не былі прыслугачамі немцаў, што служылі й тварылі выключна для Беларусі.

⁴⁶⁰ Маецца на ўвазе наступная кніга: Loftus J. The Belarus Secret. New York, Alfred A. Knopf, 1982. 196 p. Edited by Nathan Miller.

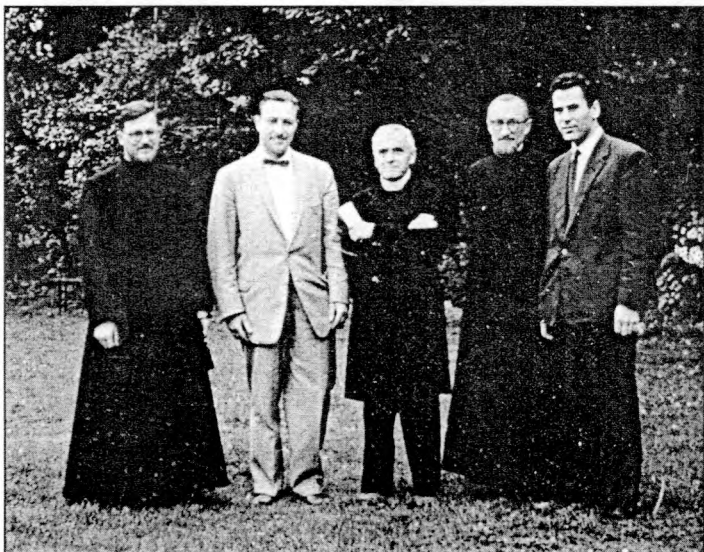
Вось што зазначана ў анатацыі да бібліяграфічнай спасылкі ў Бібліяграфіі Зоры й Вітаўта Кіпеляў (Кіпель В., Кіпель З. Беларускі й беларусаведны друк на Захадзе: Асобныя выданьні. Бібліяграфія. Нью-Ёрк—Менск, 2003. С. 399): *«Аўтар [Лофтус], мала ведаючы беларускія справы й Беларусь, прыпушчае, што на Другой сусьветнай вайне ў ЗША прыехала шмат былых супрацоўнікаў нямецкіх спэцслужбаў і войскаў. Кніга поўная недакладнасьцяў, памылак і проста фантазіі. Пазьней на кнізе быў зьняты [дэтэктыўны] фільм».*

АЎГЕН ВЯРБІЦКІ

Аўген паходзіў зь вёскі Краснае, што пад Маладзечнам. Ён нарадзіўся 4 студзеня 1922 г.

Падчас акупацыі ён быў студэнтам майго Адміністрацыйна-гандлёвага інстытуту. Ужо на эміграцыі мы спаткаліся ў аўстрыйскім Зальцбургу. Бачачы, што гэты хлопец вельмі здольны, я вырашыў яму дапамагчы. Зрабіў для яго агульныя іспыты й выдаў дыплём аб заканчэньні інстытуту. Нягледзячы на афіцыйнае закрыцьцё ўстановы нямецкімі ўладамі, я палічыў патрэбным дапамагчы таленавітаму хлопцу. З тым дыплёмам Вярбіцкі паступіў у Мюнхэнскі ўнівэрсытэт, на факультэт агракультуры.

Пасьля пераезду ў Амэрыку вучыўся на біяхіміка ў Агаё. У складзе навуковай групы займаўся тэмай узьдзеяньня кастрацыі быкоў на колькасьць вітамінаў у мясе. Пасьля зай-

Аўген Вярбіцкі ў часе візыту ў Марыян-Гаўз у Лёндане. Зьлева направа: а. Аляксандар Надсан, Аўген Вярбіцкі, а. Язэп Германовіч, а. Леў Гарошка, Павал Навара. 1960-я гг.

маўся навуковымі праектамі дзяржаўнай важнасці, якія зрабілі ягонае імя вядомым усім Штатам. Так, ягоным галоўным праектам было вывучэнне новых мэтадаў захавання прадуктаў амэрыканскай арміі з выкарыстаннем ізатопаў. За ягоныя адкрыцці Амэрыканскае хімічнае таварыства аднойчы выбрала беларуса Вярбіцкага чалавекам году — вось дзе гонар для ўсёй нашай нацыі! Ён меў пятнаццатую дзяржаўную ступень, тады як самая вышэйшая, прэзыдэнцкая, — васьмнаццатая.

Калі Аўген прыяжджаў па справах у Вашынгтон, дзе я доўгі час працаваў у розных міністэрствах, мы кожны раз зь ім спатыкаліся, гаварылі, гулялі па амэрыканскай сталіцы. Аўген Вярбіцкі — адзін з найвыдатнейшых прадстаўнікоў беларускай эміграцыі, чалавек з сусветным імем. Ён памёр у чэрвені 1986 г.

УЛАДЗІМЕР СЕНЬКА⁴⁶¹

У даваенныя й ваенныя гады я ня быў зь ім знаёмы. Толькі калі на пачатку 1970-х пераехаў з ЗША ў Нямеччыну, меў гонар запазнацца з такім выдатным чалавекам. Толькі падумайце: беларус — маёр нямецкай арміі⁴⁶², супрацоўнік службы выведкі адной з наймагутнейшых заходне-эўрапейскіх дзяржаў, які даваў немцам праўдзівыя звесткі пра сытуацыю ў савецкай Беларусі, выпускаў на нямецкай мове бюлетэнь, што быў прысьвечаны беларускім справам⁴⁶³. А якім чынам ён увогуле патрапіў у нямецкае войска? У той час, калі хапалі ўсіх нямецкіх дзеячоў, якія тым ці іншым бокам былі звязаныя з рэжымам Гітлера, Сенька прачытаў у часопісе «Шпігель» артыкул, у якім знічтожваўся адзін з супрацоўнікаў Розэнбэрга пры Міністэрстве справаў усходняй Эўропы. Здаецца, Мэндэ. А Сенька ведаў, што той Мэндэ быў адзін зь нямецкіх дзеячоў, што шчыра стараліся дапамагчы Беларусі, спрыялі нам, што ён ня быў ніякім злачынцам. І даслаў у рэдакцыю адказ, у якім вельмі станоўча ахарактарызаваў таго чыноўніка. Мэндэ быў настолькі ўдзячны Сеньку, што быў гатовы дапамагчы яму ва ўсім.

Мы трывалі перапіску, вялі тэлефонныя размовы, а аднойчы спаткаліся асабіста. Я як прафэсар Мэрылэндзкага ўнівэрсытэту ехаў на працу ў кірунку Трыру, якраз туды, дзе жыў Уладзімер. Завітаў у ягоную хату, і мы правялі без перабольшваньня цудоўныя гадзіны. Я так узрадаваўся сустрэчы, што забыў патушыць фары свайго аўта. Саджуся за руль — машына не заводзіцца, сеў акумулятар. Даведаўшыся пра маю бяду, суседзі Сенькі пачалі наперабой прапаноўваць свае паслугі. Яны ганарыліся суседзтвам з такім чалавекам.

⁴⁶¹ Біяграфія Ўладзімера Сенькі зьмешчана ва ўспамінах ягонага брата Міхася Сенькі.

⁴⁶² Натуральна, што маецца на ўвазе сучасная армія — Бундэсвэр.

⁴⁶³ Die Weissruthenische Sowjetrepublik. Выходзіў у 1960—1991 гг.

РАДАСЛАЎ АСТРОЎСКИ

У Віленскай беларускай гімназіі, дзе я працаваў настаўнікам, ён быў маім галоўным начальнікам — дырэктарам. У маёй памяці спадар Астроўскі застаўся цудоўным чалавекам і вялікім патрыётам сваёй Радзімы. А якім ён быў прамоўцам! Мабыць, самым палымяным і здольным сярод беларускай інтэлігенцыі таго часу. Яго кіраваньне гімназіяй⁴⁶⁴ было сапраўдным мастацтвам, настаўнікі й вучні ведалі Астроўскага як Прафэсіянала зь вялікай літары (мы былі калегамі-матэматыкамі⁴⁶⁵). Нас, маладых беларусаў, ён захопліваў. На сходках беларускага віленскага актыву мы ўслухоўваліся ў кожнае слова Радаслава Казіміравіча. Ён быў нашым рухавіком. Калі пазьней я ўзначальваў у Беларусі пяць розных навучальных установаў, заўсёды браў з Астроўскага прыклад. Таксама стараўся захопліваць вучняў палымянымі патрыятычнымі прмовамі.

Астроўскі быў вельмі спрыяльным, талерантным і дынамічным чалавекам. Наскрозь інтэлігентны, сярэдняга росту мужчына зь вельмі прыгожымі, расшчучымі рысамі тва-

Радаслаў Астроўскі. 1942 г.

⁴⁶⁴ Радаслаў Астроўскі кіраваў «кузьняй беларускіх нацыянальных кадраў» — Віленскай беларускай гімназіяй ад 1924 да 1936 г. І менавіта многія вучні сталі вернымі паплечнікамі як падчас нямецкай акупацыі, так і на эміграцыі.

⁴⁶⁵ Р. Астроўскі падчас дырэктарства выдаў наступныя кнігі: Космографія. Вільня, 1924; Арытматычны задачнік для 4, 5, 6 аддзелаў пачатковых школ. Вільня, 1929; Беларускі правапіс. Вільня, 1930; Лічба і лік. Увагі да тэорыі ліку і беспасрэдных лічбовых уяўленьняў // Гадавік Беларускага навуковага таварыства. Кн. 1. Вільня, 1933.

ру, ён нават сваім выглядам выклікаў да сябе павагу. Пра тое, што гэта быў рашучы чалавек, гаворыць хоць бы такі факт, што Астроўскі быў адным з удзельнікаў Слуцкага паўстання 1920 году. І калі хтосьці пачынаў яго крытыкаваць, то гэта было выклікана толькі зайздасцю.

Я прысутнічаў на сходзе, на якім праціўнікі Астроўскага на чале з Антонам Луцкевічам хацелі знішчыць Радаслава Казіміравіча. Ведаеце, што зьявілася прычынай гэтай бойкі? Сямейныя сваркі аднаго зь вядомых беларускіх дзеячоў, які займаў у далейшым найвышэйшы пост у гэтак званай Радзе БНР. Дайшло нават да таго, што Астроўскага хацелі прыцягнуць да судовай адказнасці. Але грамадзянскі суд не знайшоў аніякай дробязі, за якую Астроўскага маглі

б пакараць. Дарэчы, я падтрымліваў на судзе свайго старэйшага сябра. Мы, маладыя, былі цалкам на баку Астроўскага. Памятаю, што ён сказаў пасьля той сходкі: «У мяне такое ўражаньне, што сабакі сталі супраць ільва». Знакаміты польскі адвакат Кжыжаноўскі па выніках судовага паседжанья вэрыдыкт вынес наступны: «1. Астроўскі не вінаваты; 2. Дзіўна, што такая малая беларуская грамада ня можа жыць у згодзе». Мяркую, гэты дакумэнт мусіць захоўвацца ў ільенскіх архівах.

17-ы пленум БЦР. Зьлева направа ў першым шэрагу: Нікандар Мядзейка, Радаслаў Астроўскі, а. Мікалай Лапіцкі; у другім шэрагу: Іван Касяк, д-р Мікалай Мінкевіч, Віталь Цярціцкі. Чыкага, 4 ліпеня 1976 г.

Пазьней Астроўскага звольнілі з працы ў гімназіі. Чаму? Каб нешта зрабіць дзеля нашай агульнай асьветніцкай справы, Астроўскі, адва-

кат Кастусь Глінскі й я паехалі ў Варшаву. Спаткаліся з маім добрым знаёмым Зыгмундам Бэчковічам, які працаваў у той час у сэнаце. Але дапамагчы нам ён ня змог — час зьмяніўся. У Вільні палякі пачалі нас прэсынгаваць: хто дазволіў ехаць? Астроўскага перавялі на працу ў гімназію ў Лодзі, што выратавала ягонае жыццё. І ўжо адтуль падчас вайны ён вярнуўся на Радзіму.

Трэба сказаць, што Астроўскі меў вялікі аўтарытэт сярод польскай інтэлігенцыі, зь яго словам лічыліся, яго паважалі, запрашалі рабіць прамовы для польскай эліты. Калі зачынілі беларускую гімназію, ён нават выступіў з рэзкай публічнай крытыкай польскага прэзыдэнта [Ігнацыя Масьціцкага]! І ён карыстаўся сваім становішчам, каб дапамагчы Беларусі, якая шмат нацярпелася ад Польшчы.

Калі прыйшлі немцы, ён хацеў іх выкарыстаць для Беларусі, згадзіўшыся стаць прэзыдэнтам БЦР. Ён шмат зрабіў для адраджэньня беларускай культуры, не дапусціў, каб нашы суайчыньнікі трапілі ў армію Вэрмахта⁴⁶⁶. Хоць немцы на яго страшэнна насядалі. Але некаторыя ўсе ж такі трапілі. У тым ліку мае вучні. Я, каб іх выратаваць, паехаў да Астроўскага. Ён сказаў: «Канечне, усё будзе добра. Зьвярніся да Кушаля». Кушаль, які адказваў тады за вайсковую справу, як высветлілася, ніяк не адрэагаваў, і хлопцы былі расстраляныя савецкімі ўладамі... А вось Канстанцін Езавітаў, наадварот, зрабіў шмат для таго, каб дапамагчы нашым хлопцам уцячы ад немцаў.

Пасьля вайны, калі адносіны паміж СССР і ЗША былі надта напружанымі, ён паехаў у Вашынгтон і меў размову з амэрыканскімі ўладамі. Астроўскі меркаваў, што яны дапамогуць аднавіць беларускую незалежнасьць. І, ведаецца, амэрыканцы зацікавіліся яго прапановамі. Але ж запыталі, чаму ён супрацоўнічаў зь немцамі. На што ён адказаў: «Хоць

⁴⁶⁶ Ня выключана, што менавіта Астроўскі ўвесну 1944 г. тармазіў разьвіццё Беларускай Краёвай Абароны й пры канцы 1944 г. фармаваньне брыгады «Беларусь», разумеючы, што вайна прайграная немцамі й зьвязвацца зь немцамі ў вайсковым пляне беспэрспэктывна.

з чортам, але супраць Сталіна». Але пасья ў Вашынгтон прыехаў Кушаль і ўсё знішчыў⁴⁶⁷.

Астроўскі меў двух дзяцей: сына Віктара і дачку Галіну. Віктар скончыў Віленскі ўніверсітэт, дэпартамент агракультуры. На пачатку вайны быў арыштаваны саветамі і высланы ў Сібір⁴⁶⁸. Затым вызвалены, як польскі грамадзянін ваяваў на баку генэрала Андэрс, браў удзел у знакамітай бітве пад Монтэ-Касына. Пасья вайны зьехаў у Лёндан, дзе ажаніўся і памёр. Галіна, стаўшы доктарам мэдыцыны, выйшла замуж за беларуса Гагалінскага⁴⁶⁹, але потым зь ім разышлася. Выйшла замуж за доктара Мінкевіча, яны зьбеглі ў Нямеччыну, пяць гадоў жылі ў Аргентыне, а затым пераехалі ў ЗША. Жонку Астроўскага звалі Антанінай. Пакуль Радаслаў Казіміравіч настаўнічаў у Польшчы, саветы арыштавалі жонку і выслалі ў Казахстан, дзе яна і памерла...

Астроўскі, між іншага, быў членам Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі! Нейкі час мы верылі, што з Усходу да нас ідзе выратаваньне. Але Сталін нашыя мары хутка знічожыў.

Я вельмі ўдзячны Радаславу Астроўскаму, гэтаму цудоўнаму чалавеку, за ўсё, што ён для мяне зрабіў. Асабліва за тое, што падчас вайны ён не ўцягнуў мяне ў палітычную справу — мая біяграфія засталася цалкам чыстай. У Амэрыцы я толькі аднойчы спаткаўся з Астроўскім... Памёр ён ва ўзросьце 89 гадоў, нават на год перажыўшы Віктара.

⁴⁶⁷ Маецца на ўвазе тое, што дзеячы Рады БНР «перабеглі» дарогу Радаславу Астроўскаму і пасья гэтага шчыльна супрацоўнічалі з амэрыканскай выведкай. Прынамсі, дэсанты ў Беларусь, — у тым ліку Янкі Філістовіча, — арганізаваныя амэрыканскай выведкай, ішлі ў кантакце з Радай БНР. Рэкрутаваў беларускіх юнакоў у выведшколы Барыс Рагуля.

⁴⁶⁸ Віктар Астроўскі апынуўся на поўначы Эўрапейскай Расіі, каля Варкуты. Што, праўда, не прымянае ягоных пакут.

⁴⁶⁹ Напэўна, маецца на ўвазе Ігнат Гагалінскі — адзін зь лідэраў Беларускага Студэнцкага Саюзу.

МІКОЛА ШЧОРС

На працягу жыцця Мікола быў адным з маіх найлепшых сяброў. Мы разам вучыліся ў Віленскім універсітэце. У малодыці й я, і ён уваходзілі ў склад Беларускага Студэнцкага Саюзу ў Вільні. Мікола некаторы час быў ягоным старшынём і зрабіў вялікую працу на студэнцкай адраджэнцкай ніве. Колькі я яго памятаю, гэты чалавек быў фанатыкам сваёй справы. Дарэчы, у Беларускай энцыклапедыі, у тым разьдзеле, дзе апавядаецца пра БСС, зьмешчаны наш зь Міколам фатаздымак.

Паходзіў Мікола зь мястэчка Новы Сьвержань, што непадалеку ад Шчорсаў: памесьця графа Храптовіча. Мікола Шчорс быў чалавекам надзвычай адукаваным, інтэлігентным, добрым — ён гатовы быў прыйсьці на дапамогу абсалютна незнаёмым людзям. Калі мы кажам пра чалавечнасьць, мы гаворым пра Міколу Шчорса.

Да вайны Мікола працаваў хірургам у Варшаве, меў там вялікую пашану. Перад самым пачаткам нямецка-савецкай вайны быў скліканы беларускі актыў⁴⁷⁰, які стварыў Беларускі нацыянальны камітэт. Яго ўзначаліў Шчорс — няма сумневу, найлепшая ў тых часы кандыдатура.

Мікола Шчорс

⁴⁷⁰ 19 чэрвеня 1941 г.

Потым ён узначаліў Беларускі камітэт у Варшаве. Пра тую вялікую беларускую справу, якую гэтыя камітэты зрабілі, можна напісаць вялізную кнігу. На самым першым этапе вайны ніхто ня ведаў, як немцы паставяцца да беларусаў. Шмат хто з нашых вядомых дзеячоў верыў, што празь немцаў можна атрымаць дзяржаўную незалежнасьць. І на ролю прэзыдэнта Беларусі плянаваўся менавіта Мікола Шчорс. Але калі ён убачыў, як паводзяць сябе немцы, ад палітычнай справы пад іх кіраўніцтвам адразу адмовіўся... Хоць усе здольнасьці, каб стаць лідэрам беларускай нацыі, Мікола меў.

Я павінен быць удзячным Шчорсу за тое, што ён выраптаваў мае жыцьцё. Калі я ўцякаў на Захад, у мяне на руках не было аніводнага дакумэнту: я не належаў ані да партыяў, ані да нейкіх арганізацыяў — толькі настаўнічаў. Дабраўся да Варшавы й адразу паехаў у Беларускі камітэт, але Шчорса на месцы не было — ён быў на працы ў шпіталі. За сталом сядзеў ягоны сакратар Часлаў Ханяўка. І ён выдаў мне сьмяротны дакумэнт — накіраваньне на працу «остарбайтэрам».

Калі я сустрэў у шпіталі Шчорса і ён пабачыў гэтую паперу, яму дрэнна сталася: «Што гэты Ханяўка зрабіў?! Хадзем, я дам табе лепшы дакумэнт». І з новай паперай я мог бяз значных турбот даехаць да Бэрліну.

Калі я зь сям'ёй перабраўся ў ЗША, адразу ж пачаў выпісваць туды беларусаў — так будавалася самая вялікая беларуская калёнія ў Саўт-Рывэры. І першы, каму я даслаў выклік, быў Мікола. Ён зь сям'ёй ужо даехаў да Брэмэну, але, відаць, хтосьці данёс на Шчорса, што ён супрацоўнічаў зь немцамі, і зь Нямеччыны яго ня выпусьцілі. Я выслаў яшчэ адзін выклік, і ў другі раз у Шчорсаў праблем не было. Я асабіста сустрэў іх у порце, і некаторы час яны нават жылі ў маёй кватэры.

У ЗША Мікола адразу ж пачаў працаваць па спэцыяльнасьці, у Саўт-Рывэры жартавалі, што Шчорс палове гораду жываты павыразаў. Калі нашыя жыцьцёвыя сьцежкі разышліся, мы ўсе роўна ўвесь час падтрымлівалі сувязь. Цікава, што, калі ў 1950 г. я зь сям'ёй ад'яджаў у Каліфорнію, нас паводзіў толькі адзін чалавек — жонка Міколы Эліза-

бэт, прыемная жанчына нямецкага паходжання, яна працавала доктарам-анэстэзіёлягам.

Як і паўсюль, у ЗША Мікола меў вялікую пашану як хірург. Празь нейкі час яго нават выбралі віцэ-прэзідэнтам хірургічнай асацыяцыі ЗША! Лічу, што гэтая падзея — гонар для ўсёй беларускай нацыі. У Пляцбургу спадар Шчорс меў цэлы мэдыцынскі цэнтар! Там ён і памёр ад раку кішкі⁴⁷¹. Палымянымі беларускімі патрыётамі былі й браты Міколы — Барыс і Ігар, аднак, на жаль, ім не ўдалося ўладкавацца на добрую працу й яны рабілі ў ЗША чорнарабочымі.

Шчорс да канца жыцця рабіў намаганьні прымірыць «крывічоў» і «зарубежнікаў», заўсёды прызываў да кансалідацыі двух лягераў беларускай эміграцыі. Ён ня толькі словам, але й справамі спрабаваў знайсці той падмурак, на якім гэтае аб'яднаньне можа здзейсьніцца. Акцэнт Мікола рабіў на культурнай справе: ладзіў сумесныя імпрэзы, вечарыны... Але ж памірыць упартых беларусаў-эмігрантаў не ўдалося нікому. Нават такому надзвычайнаму чалавеку, як Міколу Шчорсу.

⁴⁷¹ Пляцбург — горад на поўначы штату Нью-Ёрк, непадалёк ад канадзійскай мяжы. Аднак Мікола Шчорс памёр у Даўнт-Мора (Фларыда), куды ён перабраўся пасля выхаду на пэнсію.

УЛАДЗІМЕР ТАМАШЧЫК

З будучым галавой БАПЦ, аграномам па адукацыі, абсальвэнтам Праскага ўнівэрсытэту, Уладзімерам Тамашчыкам я пазнаёміўся ў паваенным Мюнхэне. Але з расказаў майго шчырага сябра Хведара Ільляшэвіча ведаў, якую важную працу яны разам рабілі падчас вайны на Беласточчыне, у Беларускім камітэце. Ільляшэвіч у тым камітэце быў старшынём, Тамашчык — ягоным заступнікам. У Мюнхэн жа накіравалася вялікая колькасць беларусаў для вучобы ў мясцовым унівэрсытэце. Паміж мной і Тамашчыкам неяк вельмі хутка завязаліся сяброўскія дачыненні, якія трывалі ажно да ягонай заўчаснай сьмерці ў 1970 г.⁴⁷²

Калі я пераехаў у Амэрыку, а Ўладзімер яшчэ заставаўся ў галоднай Нямецчыне, я дасылаў яму вялікія пакункі зь ежай, каб падтрымаць сябру. У адказ ён дасылаў мне вельмі цёплыя лісты з удзячнасьцямі, якія цяпер захоўваюцца ў Наваградзкім музэі. У адным зь іх Тамашчык расказаў, як гаспадыня кватэры, якую ён здымаў, адрэагавала на чарговую пасьылку з ЗША: «О-о-о, вы маеце ў Амэрыцы брата ці крэйнага?» Тамашчык адказаў, што не, — сябру. Зьдзіўленьне той немкі было неапісальнае.

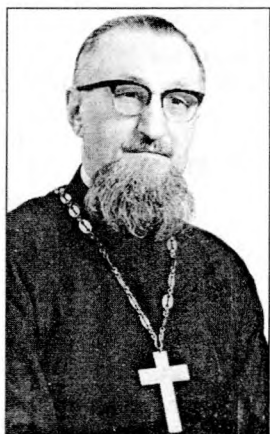
Як галава БАПЦ Тамашчык, а на тыя часы ўжо архіяпіскап Васіль, па запрашэньні Белага дому часта прыязджаў у Вашынгтон. І заўсёды спыняўся ў маёй хаце, браў з сабой на тыя сустрэчы з палітычнай элітай. На адным з такіх спатканьняў ён мяне прадставіў віцэ-прэзыдэнту Гамфры⁴⁷³. Тое, што Тамашчык павярнуўся да некананічнай царквы, тады калі я заўсёды трымаўся кананічнасьці, не перашкаджала нашым добрым дачыненням. У стаўленьні да людзей я стараўся быць талерантным, ацэньваючы ў першую чаргу іх чалавечыя рысы, а ў астатнім — рабі, што хочаш, што падказвае сумлень-

⁴⁷² Уладзімера Тамашчыка знайшлі мёртвым з прабітай галавой у сваёй кватэры.

⁴⁷³ У пэрыяд прэзыдэнцтва Ліндана Джонсана (1964—1968).

не. Тамашчык быў адданы ідэалам БАПЦ, падтрымліваў палітычную лінію Абрамчыка, але ня быў, як я кажу, ядавітым. Па-першае, ён быў і застанецца ў гісторыі шчырым беларускім патрыётам.

Памёр Уладзімер загадкавай смерцю ў сваёй бруклінскай кватэры. Ягонае цела знайшлі толькі на сёмы дзень пасля смерці...

а. Леў Гарошка

ЛЕЎ ГАРОШКА

З айцом Гарошкам мы разам вучыліся ў Наваградзкай беларускай гімназіі. Леў, бядака, быў з найбяднейшай праваслаўнай сям'і й ня меў аніякай фінансавай магчымасьці пашырыць свае прыродныя здольнасьці ў вучобе ў польскіх унівэрсытэтах. Таму быў змушаны перайсьці на вуніятства, атрымаўшы такім чынам месца ў Львоўскай духоўнай сэмінарыі. Там жа, у Львове, быў высьвячаны на сьвятара.

Наступныя нашыя спатканьні адбываліся ў перадваенных Баранавічах, дзе я працаваў школьным інспэктарам. Мне было вельмі шкада Льва, бо стаўленьне саветаў да духавенства агульна вядомае. Калі я спатыкаў яго на вуліцах гораду, заўсёды стараўся падтрымаць маральна. Як настаўнік Гарошка працаваў у баранавіцкіх навучальных установах і падчас нямецкай акупацыі.

Чарговае нашае спатканьне адбылося ў 1958 г. у Парыжы, куды я прыляцеў як амэрыканскі ўрадовец. Я накіроўваўся ў Амстэрдам на астранаўтычны кангрэс, а па дарозе на некалькі дзён спыніўся ў Гарошкі. Ён быў маім найлепшым гідам у Парыжы, у якім тады жыў. Потым жыў у Лёндане, дзе я таксама яго адведваў падчас вандровак па Эўропе, знаёміўся з цудоўнай беларускай бібліятэкай. Ён нават прысьвячаў мне божыя службы ў беларускай вуніяткай царкве сьв. Пятра й Паўла. Я зь цікавасьцю чытаў ягоны часопіс «Божым шляхам», у якім знаходзіў масу новай карыснай для сябе інфармацыі. Айцец Гарошка рабіў вельмі карысную для Беларусі справу, і асабліва прыемна, што гэта мой шчыры й добры сябра зь дзіцячых гадоў.

Памёр айцец Гарошка ва ўзросьце 66 гадоў ад хваробы. Ягоная сьмерць была вялікай стратай для ўсяго беларускага грамадства.

МАСЕЙ СЯДНЁЎ

На маю думку, мой блізкі сябра Масей Сяднёў стаўся адным з найвыдатнейшых беларускіх паэтаў і пісьменьнікаў на эміграцыі. Як Пушкін, Лермантаў, ён займаўся перакладамі вялікага Гётэ. Па глыбіні паэзіі асабіста я стаўлю Сяднёва вышэй, чым тую ж Арсеньеву.

Нарадзіўся Масей на Магілёўшчыне⁴⁷⁴, у вёсцы Мокрае. Паступіў у Менскі пэдагагічны інстытут. Падчас сталінскай чысткі радоў беларускай інтэлігенцыі ў 1936 г. быў арыштаваны й высланы ў Сібір, дзе працаваў на капальнях золата. Вярнуўся ў Менск, чакаў новага прысуду ў турме. Але пачалася вайна, і фашысты зруйнавалі будынак турмы. Вязьняў раздзялілі на дзве групы: палітычных і крымінальных. Сяднёў празь нейкую памылку апынуўся сярод апошніх. У дарозе цягнік трапіў пад нямецкі абстрэл, і ўсе вязьні ўцяклі ў лес.

Урэшце апынуўся Масей ажно ў Беластоку⁴⁷⁵, дзе пад кіраўніцтвам Хведара Ільяшэвіча і Ўладзімера Тамашчыка працаваў у Беларускам нацыянальным камітэце. Калі Ільяшэвіч даведаўся, што ягонаму сябру патрэбна дапамога, адразу ўсе палагодзіў. З пачаткам масавых уцёкаў беларусаў на Захад Ільяшэвіч дапамог Масаю чыгункаю даехаць да Нямецчыны.

У ЗША, у Нью-Ёрк, выцягнуў яго адтуль Уладзімер Клішэвіч, таксама паэт. Але ў Саўт-Рывэр, дзе я заснаваў беларускую калёнію, прыехала яго нарочная Вольга Пазыняк — мая вучаніца ў Віленскай беларускай гімназіі. І Масей перабраўся да яе. У Саўт-Рывэры яны і ўзялі шлюб. Доўгі час Сяднёў працаваў чорнарабочым, пакуль не ўладкаваўся на працу ва ўнівэрсытэт выкладчыкам расейскай мовы.

У 1967-м яго, выдатнага літаратара й філёляга, запрасілі ў Мюнхэн — кіраваць беларускім аддзелам радыё «Свабода». У Нямецчыне Масей пражыў шаснаццаць гадоў. Па-

⁴⁷⁴ Сёння гэта Касцюковіцкі раён Магілёўскай вобл.

⁴⁷⁵ У чэрвені 1941 г. Масей Сяднёў вярнуўся да бацькоў у Мокрае, а ўжо ўлетку 1943 г. перад наступам Чырвонай Арміі выехаў на эміграцыю. Першым прыпынкам быў Беласток.

водле ягонага запрашэння працаваў на «Свабодзе» й я. Але ня часта, адзін раз на тыдзень. Галоўны рэдактар наракаў, што «гэты чалавек гаворыць змучаным голасам» — пасля напружанага працоўнага тыдня я быў вельмі стомлены. На «Свабодзе» я, дарэчы, увайшоў у гісторыю: першым аб'явіў па радыё аб рэвалюцыі, якую распачаў у Польшчы Лех Валенса.

Закаханы ў творчасць Сяднёва, я стараўся дапамагчы сябру ў кожнай яго справе. Выдаў вялікі твор «Раман Корзюк» у Мюнхэне. Лётаў усюды, прабіваў Нобэлеўскую прэмію, пісаў лісты да яе ляўрэатаў (напрыклад, таму ж Чэславу Мілашу), ездзіў па буйных унівэрсытэтах. Нобэлеўскую прэмію, на жаль, Масей не атрымаў, але дзьева намінацыі я для яго зрабіў — аўтарытэтных ва ўсім свеце Мюнхэнскага й Вашынгтонскага ўнівэрсытэтаў. Сяброўка майго жыцця Тамара перакладала ягоныя вершы на нямецкую мову, якія друкаваліся ў газэце «Frankfurter Allgemeine». Калі Масей жыў у Нямеччыне, мы рэгулярна сустракаліся, гулялі, наведвалі розныя мерапрыемствы. Штогод ездзілі на знакаміты Oktoberfest, на якім добра пілі піва. Цудоўны, надзвычайны быў чалавек, які любіў жыццё й умеў жыць.

Выйшаўшы на пэнсію, Масей вярнуўся ў ЗША й пасяліўся пад Нью-Ёркам⁴⁷⁶, дзе памёр у 2001 г. Сын і дзьева дачкі скончылі ўнівэрсытэты, добра ўладкаваныя. Вольга, здаецца, яшчэ жыве ў доме для састарэлых. Усе мы мусім помніць і шанаваць Масея Сяднёва — на рэдкасьць таленавітага літаратара й сапраўднага беларускага патрыёта.

⁴⁷⁶ Гэта мястэчка Глен-Коў на востраве Лонг-Айленд.

ЯНКА Й СТАНІСЛАЎ СТАНКЕВІЧЫ

Станіслава Станкевіча я ўпершыню ўбачыў у верасні 1928 г., калі прыехаў паступаць у Віленскі ўніверсітэт. Ён тады вучыўся на другім курсе й апекаваў малодшых студэнтаў. Вадзіў мяне па Вільні, расказваў пра гісторыю гораду, пра беларускую дзейнасць. І завёў мяне на Тургельскую вуліцу ў госьці да свайго дзядзькі — пасла польскага сейму, вучонага Янкі Станкевіча. Цудоўна памятаю, што ўся яго кватэра была завалена кнігамі. Дарэчы, ён насіў мянушку «дзікі пасол» — Янка Станкевіч заўсёды трымаўся пасабку, рэдка з кім ці з чым згаджаўся, быў у апазыцыі. Яму належаць шматлікія адкрыцці ў гуманітарных навукх. Напрыклад, слову «спадар» падараваў другое жыццё менавіта ён. Ці гэтыя Кітабы — рэлігійныя кнігі, пісанья па-беларуску татарскім шрыфтам. Ён доўга й плённа іх даследаваў. Потым тэрмін «Крывія», які ён увёў дзеля таго, каб неяк адвязацца ад «Беларусі», якое выклікае асацыяцыі з Руссю, Расеяй. Падчас вайны дамагаўся адкрыцця беларуска-

Сям'я Станіслава Станкевіча. Зьлева направа: Зінаіда, Раіса й Станіслаў Станкевічы. 1940-я гг.

га ўнівэрсытэту, аднак паводле нямецкіх плянаў «унтэрмэншы» былі пазбаўлены магчымасьці набываць вышэйшую адукацыю. У гэтую ВНУ мяне запрашалі на пасаду прафэсара.

Калі Янка Станкевіч быў чалавекам вострым і даволі непрыязным, то зь яго жонкай Марыяй, чэшкай, я сябраваў, ездзіў разам зь ёю ў Наваградскую гімназію, каб дапамагаць нашым студэнтам здаваць матуральныя іспыты. Я — у матэматыцы, яна — у нямецкай мове.

Стась Станкевіч вучыўся на факультэце польскай філялёгіі й абараніў выдатную доктарскую дысэртацыю⁴⁷⁷, якая была прысьвечана беларускім матывам у творчасьці Элізы Ажэшкі. Быў першаклясным журналістам, рэгулярна пісаў разнастайныя артыкулы ў беларускія газэты. З прыходам у Заходнюю Беларусь «чырвоных» Стась стаўся маім заступнікам у Беларускай гімназіі, якая пераехала ў Наваградак зь Вільні. Выкладаў ён беларускую мову й літаратуру. Як Стась выратаваў маё жыцьцё, прачытаеце ў маіх успамінах.

Падчас вайны Станкевіча назначылі бурмістрам Барысава. Гораду, які аказаўся сярод тых, дзе зьнішчалі габрэяў. Але я ніколі не паверу, што Стась быў у гэтым замяшаны. Беларусы — чыстая нацыя, якая не забрудзіла сябе ў карных антычалавечых акцыях. Я чуў, што, калі ў Барысаў прыехалі войскі СС, ён спэцыяльна выехаў з гораду. Але амэрыканскія ўлады гэтаму не паверылі й завялі на яго справу. Але да прыходу «суднага» дня ён памёр. Цікавы момант: амэрыканцы пазванілі ў Маскву, каб атрымаць дадатковыя дадзеныя па Станкевічу, а там ім адказалі: «Супакойцеся, Станкевіч памёр...» У Амэрыцы Станкевіч няспынна займаўся беларускай працай: журналісцкай (напрыклад, рэдагаваў самую знакамітую газэту беларускай эміграцыі — «Беларус»), літаратуразнаўчай. Мы разам бралі ўдзел і ў палітычных акцыях. Ёсьць нават фатаздымкі, дзе мы стаім разам з палітычнай элітай ЗША.

⁴⁷⁷ У 1936 г.

ВАСІЛЬ РАГУЛЯ

Паходзіў ён зь вёскі Ачукевічы, што непадалёк ад прыгожага мястэчка Любча — 20 кілямэтраў на ўсход ад Наваградку. Спачатку існаваньня незалежнай Польшчы, у 1919—1920 гг., у краіне былі закладзеныя асновы дэмакратычнага ладу, якія дазвалялі рабіць меншасцям нацыянальную справу. У Сейм былі абраныя некалькі (усяго чалавек дзесяць) беларускіх паслоў і сэнатараў. Першы раз, у 1922 г., Рагулю абралі паслом, а ўжо потым, у 1928 г., — сэнатарам. Балятаваўся ён на роднай Наваградчыне. У 1926 г., калі мне споўнілася 16 гадоў, бацька адвёз мяне ў Наваградак, каб уладкаваць у Беларускаю гімназію. Было гэта акурат на Спас. Памятаю, быццам гэта было ўчора: на рынку на возе стаіць Рагуля й робіць вялікую прамову, крытыкуе польскі ўрад за яго антыбеларускую палітыку. Мяне вельмі ўразіў ягоны выступ. Потым ён часта адведваў нас, гімназістаў, цікавіўся праблемамі, рабіў прамовы. Дарэчы, нашыя паслы й сэнатары ахвяравалі собскія грошы на беларускія навучальныя ўстановы.

Польскія ўлады, палітыка якіх у дачыненьні да меншасцяў у той час рэзка зьмянілася, пераследавалі ўсіх, разграміўшы па чарзе Грамаду, рагулеўскі Беларускі Сялянскі Саюз і Таварыства Беларускай Школы. Васіля Рагулю кінулі ў Лукішкі. У той самы час за кратамі аказаўся й я. Спачатку ў камэры сядзеў разам з Чаславам Ханяўкам, але яго хутка выпусьцілі, і я застаўся ў адзіноце. Днём усіх вязьняў выганялі на турэмны падворак, на прагулку. Гуляю аднойчы, бачу знаёмы твар — Рагуля! Я падышоў да яго, паскардзіўся, што аднаму сумна й дрэнна. Ён паабяцаў папрасіць стражніка, каб мяне перавялі да яго ў камэру. Так і сталася: я прасядзеў разам з нашым сэнатарам каля дзесяці дзён, паспеў абгаварыць зь ім усе балючыя беларускія справы, абмяняцца поглядамі. Для мяне, маладога беларускага дзеяча, гэтыя размовы былі надта цікавыя й карысныя. Потым мяне выпусьцілі на волю — палякі зразумелі, што я не прадстаўляю для іх аніякай пагрозы. Выгляд Рагуля меў тыпова сялянскі: рост ніжэйшы за сярэдні, хударлявы, у простаі кашулі, насіў бараду — шчыры, праўдзівы народнік.

Калі ў Заходнюю Беларусь прыйшлі саветы, мяне прызначылі школьным інспэктарам на Баранавіцкую акругу. У

мае абавязкі ўваходзіла інспэктаваньне ўсіх школаў і арганізацыя дырэктарскіх сходаў. На адным з такіх сходаў я спаткаў Васіля Рагулю, настаўніка па адукацыі, на той час — дырэктара школы ў Любчы. Лагоднае стаўленьне саветаў да «заходнікаў» працягвалася нядоўга, хутка пачалася хваля арыштаў. Выслалі ў Сібір і Васіля Рагулю, але ён нейкім цудам уцёк зь цягніка й вярнуўся ў Беларусь, якую тады ўжо акупавалі немцы. За немцамі ён быў бурмістрам Дзятлава.

Пасьля вайны Васіль некаторы час жыў у Нямецчыне й Бэльгіі, у свайго пляменьніка Барыса Рагулі. Потым старога сэнатара забраў да сябе ў Нью-Ёрк ягоны сын Міхась — мой вучань, актыўны грамадзка-палітычны дзяяч. Бацька, які на той час даўно адышоў ад беларускіх справаў, памёр у 1955 г., а сын — у 2002-м.

ХВЕДАР І МІКОЛА ІЛЬЯШЭВІЧЫ

Хведар быў ня толькі маім сябрам, але й сваяком: я хрысьціў ягоную дачку Марылю. Яна цяпер жыве ў польскім Шчэціне, і раней я кожны год прыяжджаў да яе ў госьці. Марыля працуе доктарам нэўралёгіі. У 1969 г. яна выйшла замуж за знакамітага мэдыцынскага дзеяча Кшышгафа Марліча — былога рэктара Мэдыцынскай акадэміі ў Шчэціне й дарадчыка Леха Валэнсы.

Хведар Ільяшэвіч

У часы нямецкай акупацыі Хведар зрабіўся старшынём Беларускага камітэту ў Беластоку. Ён быў цалкам адданы сваёй справе, старанна працаваў, каб адрадзіць на Беласточчыне беларускі рух, рэдагаваў што-тыднёвік «Новая дарога».

Разам зь нямецкімі эшалёнамі Хведар уцёк у Нямеччыну. У Беластоку засталіся жонка й дачка, якія шмат нацярапеліся ад НКВД. Апынуўшыся на чужыне, працягваў журналісцкую й літаратурную дзейнасьць, удзельнічаў у працы беларускага лягэру ў Ватэнштэце.

Хведар быў таленавітым паэтам. Калі ў Вільні зьбіраліся сяброўскія сходкі, ён чытаў нам свае вершы, натхняў сьведамую беларускую моладзь. Ведаеце, нярэдка свае лекцыі я пачынаў менавіта зь вершаў Ільяшэвіча. Як кажуць, ёсьць настаўнікі тварцы, а ёсьць — шаўцы. Каб мае вучні палюбілі матэматыку, каб яна не была для іх надакучлівай шэрасьцю, я заўсёды стараўся іх неяк зацікавіць. Лёс склаўся так, што мой выклік з Амэрыкі прыйшоў у той самы дзень, калі Хведар трагічна загінуў у аўтакатастрофе⁴⁷⁸. Машына, на якой ён падарожнічаў, трапіла пад грузавік...

Хведар і цяпер перад маімі вачыма: добры, сумленны, талерантны, лагодны, сяброўскі. Мы амаль адначасова скончылі Віленскі ўнівэрсытэт. Толькі я стаў матэматыкам, а

⁴⁷⁸ 7 лістапада 1948 г.

ён — гісторыкам. Дарэчы, у хуткім часе ўбачыць сьвет кніга пра Хведара, якую фінансуе прафэсар Марліч.

З братам Хведара Міколам, выкладчыкам беларускай мовы (адукацыю ён атрымаў у Празе, у Карлавым унівэрсытэце), мы наогул жылі ў адным доме на вуліцы Шапэна. Скончыўшы працу, сустрэкаліся каля гімназіі, ішлі гуляць па чароўнай Вільні, па Бэрнардзінскім садзе, што месціцца каля гары Гедыміна. Хадзілі ў тэатар, вабілі час у кавярнях. Грошай, якія зараблялі настаўнікі ў Польшчы, нам хапала — дзяржаўныя ўлады падтрымлівалі асьветніцтва. Я, напрыклад, атрымліваў у месяц 300 злотых. Для параўнаньня: добрая кватэра, як і цэлая карова, каштавала ў месяц 50 злотых, пуд жыта — 2 злотыя... А калі настаўнік сыходзіў на пэнсію, яго жалаваньне было ня меншым, чым апошні заробак.

Калі Мікола быў блізкі да сьмерці, я вяртаўся з кангрэсу польскіх матэматыкаў і наведаў яго ў Пружанах, адкуль Ільяхэвічы паходзілі. Быў там і Хведар. Пазнаёміўся зь іхнымі сваякамі — інтэлігентнымі, прыемнымі людзьмі. Але Мікола... Ён хварэў на сухоты горла й слабеў кожную хвіліну. Калі пачаўся навучальны год, ён гераічна змагаўся з хваробай, але перамагчы яе было немагчыма — малады настаўнік хутка памёр. Мы зрабілі яму вялікае пахаваньне: тысячы беларусаў пад бел-чырвона-белымі сьцягамі неслі труну праз усю Вільню. Народ разьвітваўся са слаўным сваім сынам. Прыгожую пахавальную прамову зрабіў Радаслаў Астроўскі, словы якога кранулі кожнага да глыбіні душы.

Мікола быў высокім, прыгожым брунэтам. Хведар, наадварот, — невысокі, трошкі згорблены, але твар таксама меў сымпатычны. Калі вонкава браты адрозьніваліся, то па характары былі падобныя — кананічныя інтэлігенты. Адным з элемэнтаў добрага настаўніка тады лічылася добрая вопратка. І калі вы пабачыце нас на фатаздымках таго часу, убачыце, зь якім густам мы апраналіся. Мы ведалі, што вучні перш-наперш паглядзяць на наш зьнешні выгляд. Адна з маіх вучаніц у сваіх успамінах якраз і падкрэсьлівае, што Кіт, як і ягоныя калегі, быў добра, «з іголачкі» апранутым.

СЯМЕЙСТВА ОРСАЎ

Зь імёнамі Аляксандра, Пётры й Мікалая Орсаў звязаныя доўгія гады майго жыцця. Менш я ведаў Паўла. У мястэчку Нягневічы, адкуль браты былі родам, ён меў рэстаран-півярню, і я нярэдка заходзіў туды, каб пачаставацца півам.

Самы старэйшы й знакаміты з братоў — Аляксандар. Вышэйшую адукацыю, як і шмат іншых беларусаў, набыў у Празе, дзе пазнаёміўся й ажаніўся з Натальляй Орсай, выдатнай беларускай дзячкай. Атрымаўшы дыплём, вярнуўся на Радзіму, пачаў выкладаць у наваградзкай гімназіі. Калі Сталін аддаў Вільню Літве, я быў вымушаны перавезці беларускую гімназію ў Наваградак. І мне ўдалося сабраць першаклясныя настаўніцкія кадры. Пад маім кіраўніцтвам пачалі працаваць Аляксандар і Натальля Орсы, Станіслаў Станкевіч, доктар Яўхім Скурат, Лявон Барысаглебскі. Орсы выкладалі беларускую мову й прыроду, але былі ўнівэрсаламі — калі ўзьнікала патрэба, браліся й за іншыя прадметы. Пры нямецкай акупацыі Аляксандар Орса залажыў у Наваградку настаўніцкую сэмінарыю, разам з калегамі зрабіў тры выпускі матурыстаў.

Апынуўшыся ў Нямецчыне, Аляксандар і Натальля не спынілі адукацыйнай справы. Аляксандар стаўся дырэктарам знакамітай Беларускай гімназіі імя Янкі Купалы ў Міхэльсдорфе. Шмат хто зь яе матурыстаў зрабіўся пазней выбітным дзеячом у той ці іншай галіне навукі. У ЗША Аляксандар, Натальля й дзьве іх дачкі жылі ў Нью-Ёрку. Ала Орса-Рамана — выбітная дзячкка ў галіне хіміі, прафэсар унівэрсытэту.

Пётра Орса таксама скончыў у Празе агранамічны факультэт. Пры польскіх уладах Пётра стаўся аўтарытэтным спецыялістам у галіне малочнай індустрыі. Аднак гэта не перашкаджала яму браць актыўны ўдзел у беларускай справе. Менавіта я выпісаў сям'ю Пётры ў Саўт-Рывэр, дзе ў асноўным сяліліся прыхільнікі БЦР (а вось Аляксандар сымпатызаваў БНРаўцам). Пётра вельмі мяне любіў, у любові справе прымаў мой бок. На жаль, у Амэрыцы, як і большасьць беларусаў, працаваў чорнарабочым, ад чаго даволі рана памёр...

Малодшы з братоў, Мікалай, скончыў гімназію тады, калі беларускія навучальныя ўстановы атрымалі ад палякаў пэўныя правы. І вось з пасьведчаньнем аб заканчэньні гімназіі Мікалай паехаў у Варшаву, дзе паступіў у Вэтэрынарны інстытут. З прыходам саветаў быў арыштаваны й высланы ў Сібір, дзе працаваў па спэцыяльнасьці. Калі Сталін даў дазвол былым польскім грамадзянам далучыцца да арміі генэрала Андэрса, Мікалай хацеў скарыстаць гэтую магчымасьць, каб вырвацца зь сібірскага палону. Але ўжо на станцыі да яго падышоў энкавэдзіст і сказаў: «Мы даведаліся, што вы — беларус. Вяртайцеся дахаты». У Сібіры ён і правёў апошні дзень жыцьця. Дзе й калі дакладна ён памёр — мне невядома.

ФІЛАФЕЙ

Ідэя стварэння Беларускай Праваслаўнай Аўтакефальнай Царквы была ня новая. Аднак увасобіць яе ў рэальнасць удалося толькі на пачатку 1940-х. У жніўні 1942 г. у Менску прайшоў Усебеларускі Царкоўны Сабор, на якім і было абвешчана аб стварэнні БАПЦ. Мітрапалітам быў выбраны Панцеляймон, аднак ён, расеец, ня быў дзейным беларусам, нацыянальная справа яго не захапляла. А вось Філафей (у сьвецкім жыцці — Уладзімер Нарко) — гадунец Варшаўскага ўнівэрсытэту, наадварот, быў гарачым беларускім патрыётам. На саборы ён быў прызначаны япіскапам Магілёўскім і Мсьціслаўскім, узведзены ў сан архіяпіскапа. Філафей і зьяўляўся фактычным кіраўніком БАПЦ, Панцеляймон — толькі намінальным⁴⁷⁹. На тым саборы

Архіяпіскап Філафей

⁴⁷⁹ Мітрапаліта Панцеляймона нямецкія ўлады за супраціў беларусізацыі праваслаўнай царквы выслалі ў 1942 г. у манастыр Ляды (сёння Смальявіцкі р-н Менскай вобл.), а потым у Вялейку.

пашчасьціла пабываць і мне. Тады я й пазнаёміўся зь Філафеем, іншымі беларускімі сьвятарамі, быў захоплены іх патрыятычнай працай. Падчас вайны ў цэрквах немагчыма было пачуць расейскую мову — толькі беларускую!

У Беларусі, аднак, аўтакефалія доўга не праіснавала. У 1944 г., перад наступам Чырвонай Арміі, амаль усе рэлігійныя дзеячы ўцяклі на Захад. У тым ліку й Філафей. У 1946 г. ён і некаторыя іншыя сьвятары БАПЦ перайшлі ў Расейскую Зарубежную Праваслаўную Царкву, чым выклікалі гнеў непахісных прыхільнікаў БАПЦ. Вось якую ролю ў гісторыі Расейскай Зарубежнай Царквы адыгралі беларусы! Філафей са службамі аб'яжджаў усю Нямеччыну, я са сваёй сяброўкай Тамарай некалькі разоў спатыкаўся зь ім у розных нямецкіх гарадох.

Аднойчы, калі скончылася служба, утварылася чарга, каб пацалаваць крыж. Падыходжу да сьвятыні й я, а Філафей, як пабачыў мяне, страшэнна здзівіўся, адсунуў крыж убок, абняў мяне й пачаў голасна размаўляць па-беларуску. Гэта ў расейскай-та царкве! Памёр Філафей у 1986 г. у Гамбургу.

Дарэчы, Марк, сёньняшні кіраўнік Расейскай Зарубежнай Царквы ў Германіі — мой калега, таварыш з Мэрылэндзкага амэрыканскага ўнівэрсытэту ў Эўропе. Чысты немец, ён так захапіўся ўсім расейскім, што зь цягам часу зрабіўся архіепіскапам расейскай царквы! Празь яго асабіста мне ўдалося набыць кавалак зямлі каля найпрыгажэйшай царквы на могілках у Вісбадэне, на якіх цягам двух стагодзьдзяў хавалі расейскіх князёў і графаў. Маё месца — у якіх-небудзь дзесяці кроках ад магілы Філафея. Такі лёс.

БІЯГРАФІЧНЫ ПАКАЗЬНІК

Кароткія зьвесткі пра розных асобаў на эміграцыі,
што згадваюцца ва ўспамінах⁴⁸⁰

Абабурка Янка (01.09.1921, в. Морач Нясьвіскага пав. Наваградзкага ваяв., сёньня Нясьвіскі р-н Менскай вобл.), беларускі праваслаўны сьвятар у Вялікабрытаніі. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Быў у Арміі Андэrsa. У Вялікабрытаніі ад 1946 г. Браў удзел у грамадзкім і царкоўным жыцьці Манчэстэра. 13 кастрычніка 1963 г. у нямецкім Карльсруэ высьвячаны ў сьвятары Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы мітрапалітам УАПЦ Ніканорам (Абрамовічам). Апекаваўся беларускімі прыходамі БАПЦ у Манчэстэры, Брэдфардзе, Нотынгеме, Бірмінгеме, Лёндане, Кембрыджы, кіраўнік БАПЦ у Вялікабрытаніі.

Абрамчык Мікола (16.08.1903, в. Сычавічы Вялейскага пав. Віленскай губ., сёньня Маладзечанскі р-н Менскай вобл. — 29.05.1970, Парыж, Францыя), палітык, грамадзкі дзяяч. У 1932 г. у Францыі заснаваў арганізацыю беларускіх эмігрантаў «Хаўрус». У 1941—1943 гг. жыў у Бэрліне, супрацоўнічаў з газэтай «Раніца», Беларускім Камітэтам Самапомачы. У сьнежні 1947 г. узначаліў Раду БНР. Жыў у Парыжы, займаўся актыўнай грамадзкай дзейнасьцю.

Адамовіч Антон (26.06.1909, Менск — 12.06.1998, Нью-Ёрк, ЗША), грамадзкі дзяяч, навуковец, пісьменьнік. У 1930 г. арыштаваны па справе Саюзу Вызваленьня Беларусі й высланы на пяць гадоў у Вяцкую вобласьць. У 1938 г. вярнуўся ў Менск, скончыў БДУ. Падчас нямецкай акупацыі працаваў у Менскай гарадзкой управе, «Беларускай газэце», галоўным рэдактарам выдавецтва «Менск», уваходзіў у Цэнтральную Раду БНС, выконваў абавязкі рэфэрэнта па справах прэсы й прапаганды Генэральнага камісарыяту Беларусь. З восені 1943 г. — у Нямеччыне. Па вайне працаваў у Беларускай гімназіі імя Янкі Купалы ў Рэгенсбургу, быў адным з заснавальнікаў газэты «Бацькаўшчына», ейным рэдактарам. Ад 1949 г. жыў у ЗША. Займаўся навуковымі дасьледаваньнямі, аўтар вялікай колькасьці літаратуразнаўчых прац. Адзін з заснавальнікаў БІНІМу.

⁴⁸⁰ Разьдзел зроблены адмыслова й вынесены па-за рамкі ўспамінаў, таму што ў розных інтэрвію часам згадваюцца адны й тыя ж асобы.

Акінчыц Фабіян (20.01.1886, в. Акінчыцы Менскага пав., сёння ў межах г. Стоўпцы Менскай вобл. — 07.03.1943, Менск), грамадзкі дзяяч, юрыст, журналіст. Скончыў юрыдычны факультэт Пецябурскага ўніверсітэту (1913), у 1906—1917 гг. — сябра партыі эсэраў. Паводле адной з вэрсій, у 1917—1923 гг. працаваў пракурорам у Кіеве, паводле другой — на грамадзкай працы ў Ноўгарадзе. У 1923—1925 гг. — кіраўнік школы ў в. Засульле (Стаўпецкі пав.), у 1926 г. у Стоўпцах адчыніў бюро юрыдычных паслуг. Узначальваў юрыдычны камітэт ЦК БСРГ, кіраваў яе віленскім камітэтам, рэдагаваў прамовы беларускіх паслоў у сейме, уваходзіў у кіраўніцтва ТБШ. У 1927 г. арыштаваны й асуджаны на восем гадоў. У 1930 г. амніставаны. У 1933 г. заснаваў БНСП, разам з У. Казлоўскім выдаваў часопіс «Новы шлях». У 1939 г. выехаў у Бэрлін. У 1940 г. узначаліў беларускае бюро пры Міністэрстве прапаганды, кіраваў школай беларускіх прапагандыстаў у Вустраве пад Бэрлінам. Застрэлены ў Менску савецкімі партызанамі.

Акула Кастусь (да эміграцыі **Качан Аляксандар**; 16.11.1925, в. Верацеі Дзісьненскага пав. Віленскага ваяв., сёння Докшыцкі р-н Віцебскай вобл.). Падчас нямецкай акупацыі настаўнічаў, зь вясны 1944 г. — курсант Менскай афіцэрскай школы БКА. Зь лета 1944 г. на эміграцыі. Ваяваў у складзе 2-га Польскага корпусу Брытанскай арміі. У 1946—1947 гг. жыў у Англіі. Браў удзел у заснаваньні ЗВБВ. У чэрвені 1947 г. пераехаў у Канаду. Адзін з заснавальнікаў ЗБК, першы ягоны старшыня. Рэдагаваў газэту «Беларускі Эмігрант», часопіс «Зважай» (1974—1997).

Алехнік Алесь (31.07.1929, хут. Перунова, сёння Лунінецкі р-н Берасьцейскай вобл. — 2006). У Аўстраліі ад 1950 г. Сябра й доўгагадовы сакратар Беларускага Аб'яднаньня ў Аўстраліі, ад імя якога прадстаўляў беларусаў на разнастайных міжнацыянальных форумах у Аўстраліі (удзельнічаў у дзвюх Аўстралійскіх грамадзянскіх канвэнцыях, быў назіральнікам у парламэнце) і па-за яе межамі на канфэрэнцыях Антыкамуністычнай Лігі Народаў Азіі й Сусьветнай Антыкамуністычнай Лігі. Пры канцы 1950-х гг. займаўся выданьнем Інфармацыйнага Бюлетэню Беларускага Аб'яднаньня ў Аўстраліі «Новае Жыцьцё». У 1969—1982 гг. — кіраўнік Краёвага штаба Беларускага Вызвольнага Фронту ў Аўстраліі. Аўтар кнігі ўспамінаў «Пад бел-чырвона-белым» (Вільня, 1999). Ягоны архіў, у які ўвайшлі дакумэнты Беларускага Аб'яднаньня й шматлікае ліставаньне, перахоўваецца ў Беларускай дзяржаўнай архіве-музэі літаратуры й мастацтва (Менск).

Аляксандар Пінскі (гл. Іназемцаў Мікалай).

Апанас (гл. Мартас Апанас).

Арсеньева Наталья (20.09.1903, Баку, Азэрбайджан — 25.07.1997, Рочэстар (Нью-Ёрк), ЗША). Нарадзілася ў расейскай дваранскай сям'і. Ад 1905 г., з выняткам 1915—1919 гг., жыла ў Вільні. Скончыла Віленскую беларускую гімназію. У 1922 г. узяла шлюб з вайсковым дзеячом Францам Кушалем. У 1940—1941 гг. разам з сынамі Яраславам і Ўладзімерам знаходзілася ў высылцы на поўначы Казахстану. У траўні 1941 г. атрымала дазвол вярнуцца ў Беларусь. Працавала ў «Беларускай газэце» (1942—1944), перакладала лібрэта для Менскага гарадзкога тэатру, займалася рэлігійнымі перакладамі. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. У ЗША ад 1950 г. У 1952—1954 гг. рэдагавала газэту «Беларус», затым працавала ў нью-ёрскім офісе беларускай рэдакцыі радыё «Свабода». Была сябрай Галоўнай Управы БАЗА, Управы БНІМУ. Пасьля сьмерці нявесткі, Натальі Куліковіч-Кушаль, разам з мужам пераехала да сына Ўладзімера ў Рочэстар (Нью-Ёрк).

Арэхва Аркадзь (01.05.1910 — 27.02.1993, Спрынгфілд (Масачусэтс), ЗША), грамадзкі дзяяч, юрыст. Скончыў юрыдычны факультэт Варшаўскага ўнівэрсытэту. Падчас нямецкай акупацыі працаваў у аддзеле судоў Менскай гарадзкой управы, ад 1943 г. — пракурор Менскай акругі. Зь лета 1944 г. на эміграцыі. Жыў у ЗША, актывіст Беларускай Цэнтральнай Рады.

Асіпчык Аляксандар (01.04.1909, Слонім Гарадзенскай губ., сёньня Гарадзенская вобл. — 14.03.1990, Джэксан (Нью-Джэрзі), ЗША), царкоўны дзяяч. У 1941—1944 гг. — прыхільнік беларусізацыі праваслаўнай царквы, удзельнік Беларускага Царкоўнага Сабору 1942 г. Зь лета 1944 г. на эміграцыі. Напачатку шчыльна супрацоўнічаў зь беларускімі япіскапамі, а пасьля пераходу іх у склад РЗІЦ (1946) стаў іх праціўнікам. У 1947 г. у Заходняй Нямецчыне заснаваў Беларускае Праваслаўнае Таварыства Жыровіцкай Божай Маці, што мела суполкі ў розных краінах. Выдаваў часопіс «Сіла веры» (1948—1965).

Астроўскі Віктар (28.08.1912, в. Засімавічы Пружанскага пав. Гарадзенскай губ., сёньня Пружанскі р-н Берасьцейскай вобл. — 31.08.1975, Лёндан, Вялікабрытанія), публіцыст, картограф. Сын Радаслава Астроўскага. Вучыўся на факультэце права Віленскага ўнівэрсытэту Стэфана Баторыя, быў сябрам Беларускага Студэнцкага Саюзу, студэнцкай арганізацыі «Скарынія». Скончыў аграрна-мэдыцынскі факультэт Пазнанскага ўнівэрсытэту па спецыяльнасьці

інжынэр-аграном. У кастрычніку 1939 г. у Вільні арыштаваны саветамі й асуджаны на восем гадоў лягераў (ягоная маці, Антаніна Астроўская, загінула ў лягеры ў Казахстане). З канца 1941 г. — у Арміі Андэрса (2-гі Польскі корпус). Браў удзел у штурме Монтэ-Касіна (травень 1944). Ад 1946 г. — у Вялікабрытаніі. Працаваў у вугальных шахтах, апэратарам машынаў на друкарскім прадпрыемстве. Заняўся вывучэннем картаграфіі Беларусі й яе гістарычнай назвы. Аўтар некалькіх публіцыстычных брашураў і артыкулаў, прысьвечаных гісторыі Беларусі й нацыянальнага руху ў XX ст. Усе кнігі выдаў за ўласны кошт. Перадаў калекцыю картаў у Беларускаю бібліятэку-музей імя Францішка Скарыны.

Астроўскі Радаслаў (25.10.(06.11.)1887, хут. Заполье Слуцкага пав., сёння Слуцкі р-н Менскай вобл. — 17.10.1976, Бэнтан-Харбар (Мічыган), ЗША), палітычны дзяяч, пэдагог, публіцыст, прэзыдэнт Беларускай Цэнтральнай Рады (1943—1976). У 1924—1936 гг. — дырэктар Віленскай беларускай гімназіі, адначасова ў 1930—1932 гг. — Беларускай праваслаўнай духоўнай сэмінарыі імя Францішка Багушэвіча. У другой палове 1920-х гг. в.а. старшыні ТБШ, віцэ-старшыня БСРГ. Пасьля разгрому БСРГ — прыхільнік супрацоўніцтва з польскім урадам. У 1936 г. высланы ў Лодзь (Польшча) настаўнікам матэматыкі й фізыкі. У 1939—1941 гг. — старшыня Беларускага Камітэту Самаломачы ў Лодзі. У 1941—1943 гг. — старшыня Менскай акругі, кіраўнік Бранскай, Смаленскай, Магілёўскай акругаў. Ад 21 сьнежня 1943 г. — прэзыдэнт БЦР. Зь ліпеня 1944 г. — на эміграцыі. Жыў у Нямеччыне (1944—1948), Аргентыне (1948—1954), Вялікабрытаніі (1954—1962), ЗША (ад 1962 г.). У верасьні 1945 г. з увагі на тагачасныя неспрыяльныя палітычныя варункі распусьціў БЦР. 30 сьнежня 1947 г. заснаваў Беларускае Цэнтральнае Прадстаўніцтва Сусьветнай Эміграцыі, а пасьля аднаўленьня Рады БНР рэарганізаваў дзейнасьць БЦР (25 сакавіка 1948 г.). Паводле тэстамэнту, пахаваны на могілніку Беларускай праваслаўнай царквы сьв. Еўфрасіньні Полацкай у Саўт-Рывэры (Нью-Джэрзі, ЗША).

Бабкоўскі Васіль (архіяпіскап **Венедыкт**; 28.02.1876 — 3.09.1951). Ад красавіка 1942 г. — архіяпіскап Гарадзенскі й Беларастоцкі БАПЦ, экзарх Усходняй Прусіі. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі, перайшоў у РЗПЦ, кіраваў Нямецкай япархіяй. Памёр у Мюнхэне (Нямеччына).

Бакуновіч Ліза (у замужжы **Грыцай**; 11.11.1936, в. Малыя Сьцяблевічы, сёння Жыткавіцкі р-н Гомельскай вобл.). Актывістка

Беларускага культурна-грамадзкага клюбу ў Сьвднэі, Жаночага Камітэту. Сябра Беларускага Аб'яднаньня ў Новай Паўднёвай Валіі й ягоны скарбнік. Была адным з дырэктараў Беларускага культурна-грамадзкага клюбу ў Сьвднэі.

Бакуновіч Мітрафан (20.06.1921, в. Малыя Сьцяблевічы), грамадзкі дзяяч беларускай дыяспары ў Аўстраліі. Сябра Беларускага Аб'яднаньня ў Новай Паўднёвай Валіі, зьяўляўся скарбнікам гэтай арганізацыі. Некаторы час узначальваў Беларускі культурна-грамадзкі клуб у Сьвднэі. Брат Аляксандра, Уладзімера, Лізы Бакуновічаў.

Бакуновіч Уладзімер (10.12.1926, в. Малыя Сьцяблевічы — 23.05.1992, Дэтройт (Мічыган), ЗША). У Аўстраліі ад 1950 г. Адзін з заснавальнікаў Беларускага Аб'яднаньня ў Аўстраліі. У 1954 г. выехаў у Бэльгію, скончыў эканамічны факультэт Лювэнскага ўнівэрсытэту, доктар эканоміі (1963). У сярэдзіне 1960-х пераехаў у ЗША, жыў у Нью-Брансвіку (штат Нью-Джэрзі), ад 1968 г. — у Дэтройце (Мічыган), дзе працаваў падаткавіком. Актывіст Беларуска-Амэрыканскага Задзіночаньня (БАЗА), радны БНР. Аўтар нататак пра Аўстралію, беларусаў у гэтай краіне ў мюнхэнскай газэце «Бацькаўшчына» (друкаваўся пад псеўданімам Уладзімер Сьцяблевіч).

Бартуль Вера (дзяв. **Касьцюкевіч**, 22.11.1930, в. Губічы, сёньня Буда-Кашалёўскі р-н Гомельскай вобл. — 24.04.2006, Нью-Ёрк, ЗША), грамадзкая дзячка, жонка Франціша Бартуля. Ад 1944 г. на эміграцыі. У 1945—1949 гг. жыла ў лягерах для перамешчаных асоб у Нямеччыне. Ад 1949 г. у Вялікабрытаніі. Працавала ў шпіталі ў Брэдфардзе, скончыла курсы мадэлек, дэманстравала ўзоры адзеньня. У студзені 1956 г. разам з мужам Францішам Бартулем пераехала ў ЗША. Жыла ў Нью-Ёрку, брала ўдзел у грамадзка-культурным жыцьці.

Брылёўскі Ўладзімер (16.08.1917, в. Лоск Валожынскага пав. Віленскай губ., сёньня Валожынскі р-н Менскай вобл. — 01.11.2002, Галівуд (Фларыда), ЗША), грамадзкі дзяяч, журналіст. Скончыў афіцэрскую школу ў Дэмбліне, вучыўся ў сельскагаспадарчым інстытуце ў Пулавах. Падчас нямецкай акупацыі Беларусі быў начальнікам Смаргонскага, потым Жодзішкаўскага паветаў. Улетку 1943 г. арыштаваны, некаторы час утрымліваўся ў Вялейскай турме, затым адпраўлены ў канцлягер, аднак па дарозе ў яго ўцёк. Паўлегальна пераехаў у Рыгу, дзе працаваў карэктарам часопісу «Новы шлях». З канца 1944 г. — у Нямеччыне. Арганізаваў беларускую школу ў Гановэры. З канца 1940-х — у ЗША, жыў у

Саўт-Рывэры, браў удзел у нацыянальным руху, супрацоўнічаў з польскім часопісам «Культура» (Парыж, галоўны рэдактар Ежы Гедройц). Надрукаваў у газэце «Беларус» і часопісе «Беларуская думка» ўспаміны пра дзеячоў беларускага нацыянальнага руху — Вацлава Іваноўскага, Радаслава Астроўскага, Вінцэнта Гадлеўскага, Хведара Ільляшэвіча, Канстанціна Езавітава.

Будзька Часлаў (29.06.1913, Вільня — 5.08.1985, Чыкага (Ілінойс), ЗША), грамадзка-культурны дзеяч. Сын Эдварда Будзькі. Скончыў Віленскую беларускую гімназію, аддзел гісторыі гуманістычнага факультэту Віленскага ўнівэрсытэту (1938). Браў удзел у нацыянальным грамадзкім руху, быў сябрам Беларускага Студэнцкага Саюзу. За актыўную грамадзкую дзейнасьць пазбаўлены права працаваць па спецыяльнасьці. Уладкаваўся ў каапэратыўнае таварыства ў Варшаве, потым працаваў у Кельцах. Падчас Другой сусьветнай вайны знаходзіўся ў Нямеччыне. Пасьля капітуляцыі Нямеччыны жыў у лягеры ў Ватэнштэце, выкладаў гісторыю ў мясцовай беларускай гімназіі. У 1948—1951 гг. — у Вялікай Брытаніі. Ад 1951 г. — у ЗША, жыў у Чыкага. Займаўся грамадзка-асьветніцкай працай, гістарычнымі дасьледаваньнямі, праектаваньнем вышыванак ды дываноў.

Будзька Людвіка (04.09.1911, м. Будслаў Вялейскага пав. Віленскай губ. — 17.09.2002, Чыкага (Ілінойс), ЗША). Грамадзкая дзеячка, мастачка, дачка Эдварда (Эдзюка) Будзькі. Скончыла Віленскую беларускую гімназію, Унівэрсытэт Стэфана Баторыя, была сябрам Беларускага Студэнцкага Саюзу. Рабіла мастацкія вышыўкі, шыла нацыянальныя строі, рабіла лялькі. Калекцыя аформленых велікодных яек была перададзена Беларускаму музэю імя Івана Луцкевіча (ад 1945 г. — у Літоўскім дзяржаўным музэі). Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. З канца 1940-х — у Чыкага. Узяла шлюб з грамадзкім дзеячом Антонам Бяленісам.

Буляк Мікола (15.01.1915, Варшава⁴⁸¹ — ?). Паводле адукацыі юрыст (адвакат). Падчас нямецкай акупацыі — старшыня павету ў Наваградку. Зь лета 1944 г. на эміграцыі. У Вялікабрытаніі ад 1946 г. Быў адзіным цывільным, хто браў удзел у I Зьезьдзе ЗБВБ (18—19 студзеня 1947 г.), — астатнія былі жаўнерамі 2-га

⁴⁸¹ Ва ўліковай картцы сябра ЗБВБ указана Варшава. Але часам у аналягічных картках месца нараджэньня не адпавядала праўдзе. Так, беларускія дзеячы, каб ня быць рэпатрыяванымі ў Савецкую Беларусь, указвалі месцам нараджэньня гарады, што пасьля 1945 г. знаходзіліся па-за межамі БССР. Напр., Варшава, Вільня, Рыга.

Польскага корпусу. На I Зьездзе ЗБВБ абраны віцэ-старшынём Галоўнай Управы. У перадраскольных падзеях 1947 — першай паловы 1948 г. стаў на бок прыхільнікаў Радаслава Астроўскага й Беларускай Цэнтральнай Рады, быў іх галоўным кіраўніком. Узначаліў апазыцыю ў шэрагах ЗБВБ. 15 сакавіка 1948 г. разам з групай аднадумцаў стварыў і ўзначаліў Часовую Ўправу Хрысьціянскага Аб'яднаньня Беларускіх Работнікаў. Сябры яе 2 траўня 1948 г., на II Зьездзе ЗБВБ, афіцыйна пакінулі Згуртаваньне. Прычыніўся да заснаваньня часопісу «Аб'яднаньне». Неўзабаве сур'ёзна захварэў, адышоў ад грамадзкай дзейнасьці. Напрыклад, ягонае імя не фігуруе нават у дакумэнтах I Зьезду ХАБР, што прайшоў 26 сьнежня 1948 г. Пакінуў Лёндан. Далейшы лёс невядомы.

Васіленя Аляксей (27.03.1899, в. Малая Бераставіца Гарадзенскага пав., сёньня Бераставіцкі р-н Гарадзенскай вобл. — 26.07.1978, Сьднэй, Аўстралія). Зь сям'і чыноўніка. Падчас Першай сусьветнай вайны знаходзіўся ў эвакуацыі ў Новарасійску (сёньня Краснадарскі край), дзе скончыў рэжысёрскія курсы. У 1918—1920 гг. ваяваў у Белаі Арміі генэрала Антона Дзянікіна. У 1921 г. вярнуўся на радзіму, браў удзел у нацыянальным руху, быў сакратаром Палескага аддзелу БСРГ, пасольскага клюбу «Змаганьне». У 1944 г. — кіраўнік канцэлярыі Беларускай Краёвай Абароны, затым (1944—1945) — сакратар Прэзыдыюму Беларускай Цэнтральнай Рады. Ад 1949 г. — у Аўстраліі, адзін з заснавальнікаў Беларускага Аб'яднаньня ў Новай Паўднёвай Валіі (*New South Wales*). Пахаваны на беларуска-ўкраінскай частцы могілак Роквуд у Сьднэй.

Варава Аркадзь (1918, в. Вялікія Жухавічы Нясвіскага пав. Менскай губ., сёньня Карэліцкі р-н Гарадзенскай вобл. — 10.05.1966, Лёндан, Вялікабрытанія). У 1944 г. — у Беларускай Краёвай Абароне. З пачатку 1945 г. — у Арміі Андэрса (2-гі Польскі корпус). Адзін з заснавальнікаў ЗБВБ. З-за палітычнага канфлікту ў сакавіку 1948 г. пакінуў арганізацыю й разам з папличнікамі заснаваў Хрысьціянскае Аб'яднаньне Беларускіх Работнікаў, што падтрымлівала БЦР. У 1950—1952 гг. (два тэрміны) — старшыня Галоўнай Управы ХАБР, пазней яе доўгачасовы сакратар. У 1955 г. прызначаны старшынём Генэральнай Дэлегатуры БЦР у Англіі. Быў сакратаром Беларускага Праваслаўнага Камітэту ў Лёндане, адзін з выдаўцоў часопісу «Аб'яднаньне» (друкаванага органу ХАБР).

Варонка Язэп (04.(17.)1891 — 04.06.1952, Чыкага (Ілінойс), ЗША), палітычны дзяяч, журналіст, выдавец. У пачатку 1910-х гг.

жыў у Пецярбургу, займаўся грамадзкай дзейнасцю, працаваў журналістам (псэўданім — Юры Вегаў). Уваходзіў у склад Часовага Савету Расейскай Рэспублікі (Перадпарляменту). Першы старшыня Народнага Сакратарыяту БНР (люты—ліпень 1918 г.). З канца 1918 г. — у Каўнасе. Быў прыхільнікам арыентацыі на незалежную Літву як саюзніка Беларусі, да красавіка 1920 г. — міністар беларускіх спраў ва ўрадзе Літвы. Ад 1923 г. у Чыкага (ЗША), дзе прычыніўся да заснавання беларускіх арганізацый: стварыў Беларускі Нацыянальны саюз, ад 1926 да 1932 г. выдаваў газету «Белорусская трибуна».

Венедыкт (гл. Бабкоўскі Васіль).

Войтанка Віктар (на эміграцыі **Васілеўскі Віктар**; 06.11.1912, Наваградчына — 25.04.1972, Самэрсэт (Нью-Джэрзі), ЗША). Сын Сьцяпана Войтанкі. Скончыў мэдыцынскі факультэт Віленскага ўнівэрсытэту імя Стэфана Баторыя. Падчас нямецкай акупацыі быў бурмістрам Баранавічаў, удзельнік Беларускага Царкоўнага Сабору. Ад 1943 г. — акруговы лекар у Слоніме, у 1944 г. — доктар-інспэктар Беларускай Краёвай Абароны. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. У 1945—1949 гг. жыў у паўднёва-заходняй Нямецчыне (Бадэн-Вюртэмбэрг, французская зона акупацыі). Удзельнік зьезду беларускіх сьвятароў і грамадзкіх дзеячоў, прыхільнікаў Рады БНР (5 чэрвеня 1948), на якім была адноўлена БАПЦ. Ад 1950 г. — у ЗША (штат Нью-Джэрзі). Пасьля сьмерці бацькі ў 1968 г. вырашыў стаць сьвятаром. Служыў у парафіі Царквы Жыровіцкай Божай Маці ў Гайленд-Парку (Нью-Джэрзі), заснаваную ягоным бацькам. Займаўся перакладам літургічных тэкстаў на беларускую мову.

Войтанка Сьцяпан (28.10.1886—26.06.1968), сьвятар, дзяхч Беларускай Аўтакефальнай Царквы. Зь сялянскай сям'і. Экстэрнам здаў іспыт на настаўніка пачатковых школаў (1902) і дыякана ў Гарадзенскай духоўнай кансысторыі. Падчас Першай сусьветнай вайны — у войску. Па сканчэньні Гарадзенскай гарадзкой гімназіі некаторы час настаўнічаў. У 1918 г. высьвячаны на сьвятара. Працаваў у парафіях Дварэц, Марозавічы (сёння Дзятлаўскі р-н), Ястрэбель (Бярозаўскі р-н). У 1938 г. С. Войтанку забаранілі служыць за супраціў палянізацыі праваслаўнай царквы. Зь лета 1944 г. на эміграцыі. Удзельнік зьезду 5 чэрвеня 1948 г. у Канстанцы. Ад 1950 г. — у ЗША. Арганізаваў парафію Жыровіцкай Божай Маці ў Гайленд-Парку (Нью-Джэрзі).

Ганько Мікола (23.05.1924, хут. Каледзіна, сёння Маладзечанскі р-н Менскай вобл. — 18.05.1999, Таронта, Канада), гра-

мадзкі дзяяч у Канадзе, брат старшыні СБМ Міхася Ганька. Падчас нямецкай акупацыі вучыўся ў Маладзечанскай гандлёва-адміністрацыйнай школе, потым быў на курсах сярэдніх кіраўнікоў СБМ у Альбэртыне (1944). Зь лета 1944 г. на эміграцыі. Па вайне апынуўся ў Зальцбургу (Аўстрыя). Ад 1948 г. у Канадзе. Прычыніўся да заснаваньня парафіі БАПЦ сьв. Кірылы Тураўскага ў Таронта, быў шматгадовым кіраўніком Згуртаваньня Беларусаў у Канадзе, адным з заснавальнікаў дабрачыннага таварыства дапамогі дзецям — ахвярам чарнобыльскай катастрофы. Падрабязней гл.: *Ганько Марыя. Каб сьведчылі аб Беларусі: жыцьцё й дзейнасьць Міколы Ганька. Менск: Беларускі кнігазбор, 2005.*

Ганько Міхась (28.02.1918, хут. Каледзіна, сёньня Маладзечанскі р-н Менскай вобласці — 2002?), грамадзкі дзяяч, публіцыст, пісьменьнік. Вучыўся на мэдыцынскім факультэце Віленскага ўнівэрсытэту імя Стэфана Баторыя. У траўні 1941 г. прызваны ў Чырвоную Армію санітарам. Трапіў у нямецкі палон. Скончыў курсы беларускіх прапагандыстаў у Вуэстраве. У 1942 г. быў накіраваны ў адзел прапаганды Генэральнага камісарыяту Беларусь. Узначаліў СБМ, быў рэдактарам часопісу «Жыве Беларусь!». Увосень 1944 г. уведзены ў склад БЦР. Далейшы лёс невядомы. Паводле адной вэрсіі, браў удзел у антысавецкай партызанцы, паводле другой — загінуў у Празе ў траўні 1945 г., паводле трэцяй — пасля вайны жыві і памёр у Заходняй Нямеччыне.

Ганчарэнка Галіна (1931, Бабруйск, Магілёўская вобл.). Бацькі былі рэпрэсаваныя (у 1937 г. бацька расстраляны, маці праз год выслана ў Сібір). У 1944 г. выехала на эміграцыю разам са сваёй апякункай вядомай сьпявачкай Барбарай Вержбаловіч. Скончыла Беларускаю гімназію імя Янкі Купалы ў Міхэльсдорфе (1948), факультэт раманскіх моваў унівэрсытэту гораду Нью-Ёрк (1954). Працавала перакладчыцай у ААН, затым пераехала ў Мюнхэн, дзе працавала на радыё «Свабода».

Гарошка Леў (26.02.1911, в. Трашчыцы Наваградзкага пав. Менскай губ., сёньня Карэліцкі р-н Гарадзенскай вобл. — 28.07.1977, Парыж, Францыя), рэлігійны дзяяч, пэдагог, публіцыст. Сьвятарскія пасьвячэньні атрымаў у 1937 г. Працаваў у грэка-каталіцкіх парафіях Заходняй Беларусі. У 1939—1944 гг. настаўнічаў у Баранавічах. Зь лета 1944 г. на эміграцыі. Быў рэктарам Беларускай Каталіцкай Місіі ў Францыі (1946—1957, 1970—1977), у 1947—1958 гг. рэдагаваў беларускі часопіс «Божым шляхам». У 1970—1977 гг. шэф беларускай рэдакцыі «Радыё Ватыкан».

Гарошка Мікола (05.05.1902, в. Трашчыцы Наваградзкага пав. Менскай губ., сёння Карэліцкі р-н Гарадзенскай вобл. — 11.02.1979, Нью-Ёрк, ЗША), грамадзкі дзяяч. Першы старшыня БАЗА (1949—1952), затым старшыня ў 1965—1967 гг. Займаў розныя пасады ў арганізацыі, першы старшыня Фундацыі імя П. Крэчаўскага.

Гелда Іван (1897—1946), вайсковы дзяяч, сябра Беларускай Незалежнай Партыі. Зь лета 1944 г. — у дывэрсійным батальёне «Дальвіц». У 1945 г. схоплены савецкімі спецслужбамі. Павешаны ў Беластоку.

Гліпскі Кастусь (08.02.1906, в. Прытычына Дзисьненскага пав. — 14.06.1987, Лёндан, Вялікабрытанія). Скончыў Дзисьненскую гімназію, юрыдычны факультэт Віленскага ўніверсітэту. Належаў да Беларускага Студэнцкага Саюзу, некаторы час быў ягоным старшынём, выдаваў часопіс «Студэнцкая думка», пазней — старшыня Згуртаваньня Беларускіх Студэнтаў «Скарынія», выдавец часопісу «Новая Варта» (1931—1934). Па сканчэньні ўніверсітэту працаваў судзьдзём у Ашмянах. Увосень 1939 г. арыштаваны бальшавіцкімі ўладамі й высланы на восем гадоў у савецкі лягер у Архангельскай вобласці. Ад кастрычніка 1941 г. у Арміі Андэрса, працаваў пры вайсковым трыбунале. Ад 1946 г. у Вялікабрытаніі. Браў удзел у нацыянальным жыцці беларускай дыяспары. Належаў да кіраўніцтва Беларускага Вызвольнага Фронту, узначальваў дэлегатуру Беларускай Цэнтральнай Рады, быў сябрам Антыбальшавіцкага Блёку Народаў.

Грабінскі Баляслаў (03.08.1899, в. Урачыншчына Сакольскага пав. Гарадзенскай губ., сёння Падляскае ваяв., Польшча — 20.08.1991, Лонгвуд (Фларыда), ЗША), грамадзкі дзяяч, фундатар беларускіх праектаў. Доктар-дантыст. Браў удзел у беларускім грамадзка-палітычным жыцці ў Вільні. Адзін зь лідэраў Беларускай Хрысьціянскай Дэмакратыі, падчас нямецкай акупацыі — старшыня Беларускага Нацыянальнага Камітэту ў Вільні. У 1943 г. ледзь не расстраляны літоўскай адміністрацыяй. Зь лета 1944 г. на эміграцыі. Жыў у Чыкага. Пакінуў успаміны.

Груша Надзея (дзев. **Сасноўская**; 22.10.1937, г. Горкі Магілёўскай вобл. — 25.10.1999, Мэльбурн, Аўстралія). Зь сям'і рэпрэсаванага. У 1943 г. з бацькамі выехала ў Нямеччыну. У Аўстраліі ад 1950 г. Працавала мэнэджарам у вялікай краме, а пазней — у кампаніі «Джэнэрал Моторс Холдэн». У 1959 г. узяла шлюб з Аўгенам Грушам. Актывістка грамадзкага жыцця ў Мэльбурне. Была сяброўкай Беларускага Цэнтральнага Камітэту ў Вікто-

рыі, доўгагадовай сакратаркай Беларускага Жаночага Камітэту. Пры канцы 1970-х — чалец Жаночай Сэкцыі Рады Паняволеных Народаў. Ад 1983 г. выконвала абавязкі сакратара, сакратара-скарбніка ФРБАА, удзельнічала ў выданьні Інфармацыйнага Бюлетэню ФРБАА. Сяброўка Беларускага сацыяльнага клюбу ў Вікторыі. Дапамагала ў арганізацыі разнастайных нацыянальных мерапрыемстваў беларусаў Мэльбурну, удзельніца беларускага мяшанага хору. Пахавана на беларускай дзялянцы могільніку Фоўкнэр у Мэльбурне.

Грыцук Аляксей (03.07.1910, в. Міхнаўка, сёння Падляскае ваяводзтва Польшчы — 30.05.1976, Кінгстан (Антарыё), Канада). Завочна скончыў Варшаўскі ўнівэрсытэт (магістар гісторыі). Браў удзел у абароне Варшавы ў верасьні 1939 г., трапіў у палон. У часе нямецкай акупацыі кіраваў Школьным Інспэктаратам на Беласточчыне. У 1944 г. — асьветны афіцэр у фармацыях Беларускай Краёвай Абароны. Чытаў лекцыі па гісторыі ў 1-м кадравым батальёне БКА ў Бэрліне. Ад 1948 г. у Канадзе (Таронта). Браў актыўны ўдзел у грамадзкім і царкоўным жыцьці беларусаў Канады. У 1965—1967, 1970—1972 гг. узначальваў ЗБК. Абараніў доктарскую дысэртацыю па творчасці М. Багдановіча, працаваў у Квінс-універсытэце гораду Кінгстан (Антарыё).

Грыцук Тамара (1937, Урал, Расея). Дакладная дата й месца нараджэньня невядомыя. У 1940 г. пераехала з бацькамі ў Глуск (Магілёўская вобласць). У 1943 г. разам з бацькамі выехала ў Нямецчыну. Ад 1949 г. — у Аўстраліі. У Мэльбурне пазнаёмілася й пабралася шлюбам у 1954 г. з Аляксандрам Грыцуком. Нарадзіла дачку й сына. Далучылася да беларускай грамады Мэльбурну. Удзельнічала ў нацыянальных мерапрыемствах. Некаторы час была старшыняй Беларускага Жаночага Камітэту ў Вікторыі. Сяброўка Беларускага сацыяльнага клюбу.

Гуз Павал (15.08.1924, в. Дуброва, сёння Рэчыцкі р-н Гомельскай вобл. — 17.08.2003, Мэльбурн, Аўстралія). Па сканчэньні Другой сусьветнай знаходзіўся ў лягеры для перамешчаных асоб Куфштайн, дзе займаўся арганізацыяй беларускага скаўцкага Зьвязу імя Івана Луцкевіча. У 1949 г. разам з жонкай, Тэафіляй Пшыбек, выехаў у Аўстралію. Быў сакратаром першага створанага ў Мэльбурне Беларускага клюбу. Пазьней сябра ўправы й культурна-асьветнай рэфэрэнт Беларускага Аб'яднаньня ў Вікторыі. Дапамагаў у выданьні часопісу «Новае Жыцьцё» ў Мэльбурне, займаўся тэхнічнай працай. Доўгагадовы сакратар-скарбнік, а ў апошнія гады жыцьця й старшыня Беларускага Цэнтральнага Камітэту ў Вікто-

рыі. Ад 1989 г. — сакратар Фэдэральнай Рады Беларускіх Арганізацыяў у Аўстраліі. Дэлегат XIV—XIX пленумаў БЦР, меў узнагароды ад БЦР. Падтрымліваў сувязі зь беларускімі эміграцыйнымі выданьнямі ў іншых краінах, друкаваў нататкі з жыцця беларусаў у Мэльбурне й вершы пад псеўданімам Паўлюк Дуброўскі.

Дзямідаў Мікалай (10.12.1888 — 23.05.1967, Чыкага (Лінойс), ЗША), грамадзкі й вайсковы дзяяч. У 1918—1920 гг. займаўся арганізацыяй беларускіх вайсковых фармацыяў, удзельнічаў у паходзе на Палесьсе генэрала Булак-Балаховіча (восень 1920 г.). Ад 1923 г. жыў у Латвіі. Падчас нямецкай акупацыі настаўнічаў на Латгаліі, быў школьным інспэктарам Лідзкай акругі. Ад 1944 г. — на эміграцыі. У Бэрліне быў намесьнікам кіраўніка падафіцэрскіх курсаў 1-га кадравага батальёну БКА. Ад 1950 г. жыў у ЗША.

Дзяхцяр Піліп (28.09.1926, в. Логавінцы Вялейскага пав. Віленскага ваяв. — 09.09.1960, Брэдфард, Вялікабрытанія). Скончыў шэсьць клясаў Беларускай гімназіі ў Міхэльсдорфе. Удзельнік «Дванаццаткі» — моладзевай групоўкі (Алесь Бута, Цімох Вострыкаў, Павал Дзімітрук, Янка Жучка, Янка Запруднік, Леанід Карась, Алесь Марговіч, Павал Урбан, Уладзімер Цьвірка, Леанід Швайчук, Васіль Шчэцька), што ў студзені 1948 г. выехала ў Вялікабрытанію на працы на вугальных шахтах. Застаўся ў Вялікабрытаніі, дзе ажаніўся з дачкой італьянскага эмігранта. Жыў у Брэдфардзе. Браў удзел у працы ЗБВБ і парафіі сьв. Спаса БАПЦ. Скончыў жыццё самагубствам.

Жданковіч Аляксандар (гл. Зданковіч Аляксандар).

Жук-Грышкевіч Вінцэнт (23.02.1903, Будслаў, сёння Мядзельскі р-н Менскай вобл. — 14.02.1989, Бэры (Антарыё), Канада). Скончыў факультэт славянскай філялёгіі й гісторыі Праскага ўнівэрсытэту. Выкладаў беларускую мову й гісторыю ў Віленскай беларускай гімназіі, беларускую мову ў Прусаўскай духоўнай сэмінарыі й Вышэйшай школе палітычных навук у Вільні. У 1939—1942 гг. знаходзіўся ў савецкай высылцы. Вызвалены паводле амністыі, уступіў у Армію генэрала Андэрса. Знаходзіўся на Блізкім Усходзе, у Афрыцы, Італіі. У 1945—1948 гг. выкладаў гісторыю й псыхалёгію ў вайсковых польскіх школах у Італіі й Англіі. У Канадзе — ад 1950 г. абараніў доктарскую дысэртацыю — «Лірыка Янкі Купалы» — у Атаўскім унівэрсытэце. У 1954—1956 гг. працаваў у Мюнхэне ў беларускай рэдакцыі радыё «Свабода». У 1970—1982 гг. — старшыня Рады БНР.

Жук-Грышкевіч Раіса (дзяз. Жукоўская; 22.10.1919, Пружаны, сёння Берасьцейская вобл.). У 1930-х вучылася ў Віленскім

універсытэце. У Канадзе ад 1949 г. Скончыла Таронцкі ўніверсытэт па спецыяльнасці «дантыстыка». У 1953 г. узяла шлюб з грамадзкім дзеячом Вінцэнтам Жук-Грышкевічам. Бярэ актыўны ўдзел у працы ЗБК, у 1965 г. заснавала й узначаліла Згуртаваньне Беларускіх Жанчын у Канадзе. У 1973 г. як прадстаўнік ад беларускай этнічнай групы ўведзена канадзкім урадам у Кансультацыйную Раду па пытаньнях шматкультуралізму. У 1993 г. напісала й выдала кнігу «Жыцьцё Вінцэнта Жук-Грышкевіча».

Жызьнеўскі Нікодым⁴⁸² (28.09.1926, в. Сабары Глыбоцкага пав. Віленскага ваяв., сёньня Докшыцкі р-н Віцебскай вобл. — 01.12.2002, Чыкага, ЗША). У ЗША ад 1949 г. Напачатку жыў у горадзе Пэорыя, дзе заснаваў аддзел БАЗА, працаваў на трактарным заводзе «Катэргіляр», браў удзел у Карэйскай вайне. Скончыў універсытэт Брэдлі па спецыяльнасці «інжынэр індустрыі». У ліпені 1959 г. пераехаў у Чыкага. У сакавіку заснаваў беларускую радыёпраграму «Радые Нёман», якую веў да 2002 г. У шлюбе з Ганнай Грынко меў чацьвёра дзяцей.

Іваноўскі Вацлаў (07.06.1880, фальварак Лябёдка Лідзкага пав. Віленскай губ., сёньня Шчучынскі р-н Гарадзенскай вобл. — 07.12.1943, Менск), палітычны дзяяч, навуковец, выдавец. Скончыў Пецярбурскі тэхналягічны інстытут (1904). Быў адным з заснавальнікаў БСГ, першым кіраўніком першай беларускай выдавецкай суполкі «Загляне сонца і ў наша ваконца». Дэлегат Першага Ёсебеларускага Кангрэсу. Першы рэктар Беларускага Пэдагагічнага Інстытуту (1918—1919). У 1920 г. — ініцыятар стварэньня фэдэрацыі Літвы, Польшчы, Беларусі. Потым адышоў ад палітычнай дзейнасьці. У 1921—1939 гг. — прафэсар хіміі ў Варшаўскай палітэхніцы. У чэрвені—верасьні 1941 г. — старшыня БНК у Вільні. Зь лістапада 1941 г. — бурмістар Менску. Спрыяў разьвіцьцю беларускага нацыянальнага руху падчас акупацыі, стварыў падпольную Партыю Беларускіх Нацыяналістаў. Забіты ў сьнежні 1943 г. у Менску пры невысьветленых абставінах.

Запруднік Янка (да эміграцыі **Вільчыцкі Сяргей**; 09.08.1926, Мір Наваградзкага пав., сёньня Карэліцкі р-н Гарадзенскай вобл.), гісторык, журналіст, грамадзкі дзяяч. Падчас нямецкай акупацыі вучыўся ў гандлёвай школе ў Баранавічах. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Браў удзел у скаўцкім руху, разам з «Дванаццаткай»

⁴⁸² Біяграма на Нікодыма Жызьнеўскага напісана ў завочным суаўтарстве са сп-няй Верай Рамук.

выехаў на працы на вугальныя капальні ў Ангельшчыну. У 1954 г. скончыў гістарычны факультэт Лювэнскага ўнівэрсытэту. Ад 1957 г. — у ЗША. Абараніў доктарскую дысэртацыю «Палітычная барацьба за Беларусь у царскай Дзяржаўнай думе (1906—1917)». Аўтар некалькіх кніг, сотняў артыкулаў па гісторыі Беларусі.

Зданковіч Аляксандар (часам у дакумэнтах **Жданковіч**; 24.08.1924, в. Касьцюкі Шаркаўшчынскага пав. — 17.05.1996), грамадзкі дзяяч у Вялікабрытаніі. Адзін з заснавальнікаў ЗБВБ у 1946 г. Удзельнік I зьезду арганізацыі. 15 сакавіка 1948 г., празь нязгоду з арыентацыяй кіраўніцтва ЗБВБ на Міколу Абрамчыка й Раду БНР, прычыніўся да стварэньня Часовай Управы ХАБР, пры канцы 1948 г. узначаліў наваствораны Акруговы Цэнтар ХАБР у Лёндане. Цягам усяго існаваньня ХАБР уваходзіў у яго Галоўную Ўправу. У 1966 г. у канфлікце Радаслаў Астроўскі й Віктар Астроўскі vs Юры Весялкоўскі, які ўзьнік праз правы на дом ХАБР і які ў выніку прывёў да канчатковага заняпаду ХАБР, узяў бок Ю. Весялкоўскага. Пасьля заняпаду ХАБР перайшоў у ЗБВБ, браў актыўны ўдзел у яе дзейнасьці. Быў чальцом Галоўнай Управы, сакратаром арганізацыі. У 1995—1996 гг. — старшыня ЗБВБ. У першай палове 1960-х гг. настаўнік беларускай суботняй шkolкі ў р-не Хамэрсьміт на захадзе Лёндану.

Зуй Міхась (23.10.1909, в. Вялікае Сяло, сёння Шаркаўшчынскі р-н Віцебскай вобл. — 24.04.1995, Сьднэй, Аўстралія). Падчас нямецкай акупацыі працаваў у структурах БНС, начальнікам Шаркаўшчынскага павету. У 1949 г. выехаў у Аўстралію. Браў удзел у першым сходзе сяброў Беларускага Аб'яднаньня ў Новай Паўднёвай Валіі (Новы Паўднёвы Ўэльс) у сакавіку 1950 г., пазьней — стваральнік і нязьменны старшыня Беларускага Аб'яднаньня ў Аўстраліі (БЦРаўскага кірунку). Кіраваў дэлегатурай БЦР у Аўстраліі, у 1977—1978 гг. — старшыня выканаўчага камітэту Фэдэральнай Рады Беларускіх Арганізацый у Аўстраліі. У 1987 г. на XIX пленуме БЦР абраны прэзыдэнтам Беларускай Цэнтральнай Рады.

Ільяшэвіч Хведар (17.02.1910, Вільня — 07.11.1948, Нямеччына), грамадзкі дзяяч, журналіст, пісьменьнік. Скончыў гістарычны факультэт Віленскага ўнівэрсытэту. Падчас нямецкай акупацыі — у Беластоку, кіраваў Беларускім камітэтам, рэдагаваў што тыднёвік «Новая дарога». У ліпені 1944 г. выехаў у Бэрлін, працаваў у рэдакцыі газэты «Раніца», у 1944 г. выдаў восем кніг з сэрыі «Народная бібліятэчка». Пасьля капітуляцыі Нямеччыны жывіў у

лягеры Ватэнштэт, настаўнічаў у мясцовай беларускай гімназіі, апекаваўся беларускім скаўтынгам. Загінуў у аўтакатастрофе.

Іназемцаў Мікалай (мітрапаліт Аляксандар; 12.08.1889, Табольск, сёння Цюменская вобл., Расея — 09.02.1948, Мюнхэн, Нямецчына). Скончыў Пецярбургскую духоўную акадэмію (1914). Ад 1922 г. — япіскап Люблінскі, з канца 1922 г. — Пінскі й Палескі (ад 1927 г. — арцыбіскуп). Падтрымліваў набыцьцё аўтакефаліі Польскай Праваслаўнай Царквой. У 1942—1944 гг. — мітрапаліт Украінскай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы. Ад красавіка 1944 г. — мітрапаліт (Палескі) Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Не падтрымаў рашэньня беларускіх япіскапаў аб пераходзе пад амафор Расейскай Зарубежнай Праваслаўнай Царквы (1946). Беларускімі палітыкамі, найперш групойкай Міколы Абрамчыка, разглядаўся ў якасьці кандыдатуры на кіраўніка БАПЦ. Загінуў у Мюнхэне ў лютым 1948 г. пры нявысьветленых абставінах.

Іскрыцкі Міхась (23.01.1923, в. Пухічын Азарыцкага р-ну Палескай вобл., сёння Акцябрскі р-н Гомельскай вобл.), грамадзкі й царкоўны дзяяч у Вялікабрытаніі. Падчас нямецкай акупацыі працаваў на gasпадарцы, служыў у паліцыі. На эміграцыі ад 1944 г. Ад чэрвеня 1946 г. — у Вялікабрытаніі. Жыў у Лёндане, потым у Манчэстэры. Належаў да Беларускага Вывольнага Руху. У канцы 1950-х узначаліў прыход сьв. Мікалая, які знаходзіўся ў юрысдыкцыі япіскапа Менскага Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы Ёладзімера Фінькоўскага. Ад 1973 г. прыход перайшоў у юрысдыкцыю канстантынопальскага патрыярхату. Сёньняшняя ягоная прыналежнасьць застаецца няяснай. Аўтар кнігі «З майго жыцьця Мітрафорнага Протаярэя Міхаіла Іскрыцкага» (Манчэстэр, Выдавецтва БВР [2005]).

Кабушка Ёладзімер (13.12.1910, в. Малахоўцы Слонімскага пав. — 21.07.1959). Падчас Першай сусьветнай вайны знаходзіўся ў эвакуацыі. У пачатку 1920-х вярнуўся ў Заходнюю Беларусь. Ад 1926 г. вучыўся ў Віленскай беларускай гімназіі. У 1928 г. разам зь іншымі вучнямі арыштаваны польскай паліцыяй і асуджаны на восем гадоў турмы⁴⁸³. Пакараньне адбываў у Грудзёнскім

⁴⁸³ Напэўна, маецца на ўвазе самы масавы працэс у Заходняй Беларусі: гэтак званы «Працэс 133-х», калі былі асуджаныя сябры КПЗБ, камсамольцы ды інш. Суполкі камсамолу былі моцныя ў Віленскай беларускай гімназіі.

астрозе. Па вызваленні пераехаў у БССР, дзе таксама быў зьявочны. Падчас нямецкай акупацыі некаторы час жыў у Кёнігсбэргу. З пачатку 1950-х — у ЗША. Быў сябрам Рады БНР, БАЗА. Пахаваны ў Іст-Брансвіку (Нью-Джэрзі).

Кажаневіч Хведар (14.02.1925, в. Любельполь Пінскага пав.). Падчас Другой сусветнай вайны — у Арміі Андэрс. Ваяваў у 23-м палку 7-й пяхотнай дывізіі, затым ва ўланскім палку, а пасля ў дывізіёне танкавага абслугоўвання. Браў удзел у бітве пад Монтэ-Касіна, узнагароджаны Памятным Крыжам. Ад 1946 г. — у Вялікабрытаніі. Браў удзел у нацыянальным грамадзкім жыцці. Узначальваў манчэстэрскі адзел ЗБВБ, уваходзіў і ўваходзіць у Раду БАПЦ у Вялікабрытаніі.

Казлоўскі Ўладзіслаў (29.06.1896, в. Залесьсе Сакоўскага пав. Гарадзенскай губ., сёння Падляскае ваяв. Польшчы — 13.11.1943, Менск). У 1934—1937 гг. адзін з заснавальнікаў БНСП, рэдактар ейнага друкаванага органу «Новы шлях». У 1942—1943 гг. — рэдактар «Беларускай газеты». Забіты савецкімі тэрарыстамі.

Калодка Аляксандар (14.12.1911, в. Церабастынь, сёння Карэліцкі р-н Гарадзенскай вобл. — 15.11.1985, Мэльбурн, Аўстралія). Скончыў юрыдычны факультэт Віленскага ўніверсітэту імя Стэфана Баторыя. У 1940—1941 гг., за «першымі саветамі», настаўнічаў. У 1941—1943 гг. — працаваў надзвычайным упаўнаважаным акруговага камісара ў Вялейскай акрузе, спрыяў беларусізацыі мясцовай адміністрацыі. У 1943 г. арыштаваны гестапа, утрымліваўся ў Вялейскай турме, канцлягерах у Асьвенціме й Бухенвальдзе. Ад 1948 г. жыў у Аўстраліі, браў актыўны ўдзел у беларускіх арганізацыях. Аўтар зацемак пра беларускае жыццё ў Аўстраліі ў газетах «Беларус» і «Бацькаўшчына». Пахаваны на беларускай дзялянцы могілак Фоўкнэр у Мэльбурне.

Калоша Аляксандар (1905, в. Заямнае, сёння Стаўбцоўскі р-н Менскай вобл. — 1985, Чэхія), грамадзкі дзяяч. З канца 1920-х — у Чэхаславаччыне. У 1940—1942 гг. — намесьнік старшыні Праскага адзелу Камітэту Самапомачы, у 1942—1945 гг. — кіраўнік беларускага адзелу Арбайтсфронту («Рабочага фронту») у Бэрліне. У 1945 г. вярнуўся ў Прагу. У 1949 г. дэпартаваны ў Савецкі Саюз. Асуджаны Вярхоўным судом СССР на 25 гадоў лягераў. У 1955 г., нягледзячы на пазбаўленьне чэхаславацкага грамадзянства, вярнуўся ў Чэхаславаччыну.

Калоша Кастусь (25.02.1924, в. Нагорная, сёння Баранавіцкі р-н Берасьцейскай вобл. — 01.08.2002, Баранавічы). Скончыў Ба-

ранавіцкую гандлёвую школу (1944). Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Спачатку жыў у Нямеччыне — у беларускіх лягерах у Рэгенсбургу й Розэнгайме. Вучыўся ў Беларускай гімназіі імя Янкі Купалы ў Міхэльсдорфе й Віндзішбэргердорфе. Ад 1950 г. — у ЗША. Па сканчэньні ўнівэрсытэту штату Мічыган у Лэнсінгу пераехаў у Кліўленд (Агаё). Актывіст мясцовай суполкі Беларуска-Амэрыканскага Задзіночаньня, парафіі Жыровіцкай Божай Маці.

Калубовіч Аўген (на эміграцыі **Каханоўскі**; 05.03.1912, в. Ціхінічы Рагачоўскага пав. Магілёўскай губ., сёньня Рагачоўскі р-н Гомельскай вобл. — 25.05.1987, Кліўленд (Агаё), ЗША). Скончыў Бабчынскі пэдтэхнікум (1930), у тым жа годзе асуджаны за «беларускі нацыяналізм» і высланы на тры гады ў Сібір. У 1939 г. скончыў Менскі пэдагагічны інстытут, працаваў кансультантам-мэтадыстам у народным камісарыяце асьветы. Падчас нямецкай акупацыі жыў у Менску, займаўся культурніцкімі праектамі, у прыватнасьці, кіраваў аддзелам культуры Беларускай Цэнтральнай Рады, узначальваў Беларускае Культурнае Згуртаваньне. Падчас Другога Ўсебеларускага Кангрэсу аўтар асноўнага дакладу «Аб канчальным разрыве Беларусі з Масквой і аб уневажненьні маскоўскага голасу ў беларускіх справах», па выніках якога была прынята рэзалюцыя, якая ў завуляванай форме абвясчала незалежнасьць Беларусі. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Выкладаў беларускую мову й літаратуру ў Беларускай гімназіі імя Янкі Купалы ў Рэгенсбургу. У ЗША ад 1950 г. Спачатку жыў у Нью-Ёрку, у сярэдзіне 1950-х пераехаў у Кліўленд. Узяў шлюб зь Інай Рытар. Быў адным зь лідэраў беларускага жыцьця ў Кліўлендзе. Аўтар некалькіх працаў па гісторыі Беларусі.

Карась Леанід (20.11.1923, Дзівіненшчына — 07.09.1954, Мюнхэн, Нямеччына). Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Сябра «Дванаццаці». Вучыўся на агранамічным факультэце Лювэнскага ўнівэрсытэту. У пачатку 1954 г. пераехаў у Мюнхэн — працаваць у беларускай службе радыё «Вызваленьне». Загінуў пры нявысьветленых абставінах — цела з адзнакамі катаваньняў знайшлі ў гарадзкой рацэ Ізар.

Касяк Іван (1909, в. Горы Вялейскага пав. Віленскай губ., сёньня Вялейскі р-н Менскай вобл. — 13.03.1989, Чыкага (Ілінойс), ЗША), грамадзкі дзяяч. Скончыў політэхнічны факультэт Львоўскага ўнівэрсытэту (1941) па спэцыяльнасьці інжынэр. Зь лета 1941 г. у Менску. Уваходзіў у склад Цэнтралі БНС. Быў актыўным прыхільнікам аўтакефаліі БПЦ. У 1944 г. — намесьнік прэзыдэн-

та БЦР на Глыбоцкую акругу. Зь лета 1944 г. на эміграцыі. У ЗША ад 1949 г. Браў актыўны ўдзел у эміграцыйным руху — уваходзіў у кіраўніцтва БЦР, узначальваў БККА (1957—1989), быў адным з актывістаў парафіі сьв. Еўфрасіньні Полацкай у Саўт-Рывэрзы. Аўтар кнігаў «3 гісторыі праваслаўнай царквы беларускага народу» (Нью-Ёрк, 1956) і «Другая сусьветная вайна на Беларусі й паваяенны час» (выдрукавана ў кнізе «*Беларусь учора й сьняня*», Менск, 1993).

Касяк Лявон (на эміграцыі **Касоўскі**; 10.01.1920, Вялейка, сёньня Менская вобл.). У 1930-х вучыўся ў Віленскай беларускай гімназіі. Зь лета 1944 г. на эміграцыі. Скончыў Лёнданскі ўнівэрсытэт. Пераехаў у ЗША. Працаваў як мэханічны інжынэр.

Каханоўская Іна (дзев. **Рыгар**, у першым шлюбе **Сеўрук**; 27.12.1906, Адэса, сёньня Ўкраіна — 08.01.1997, Кліўленд (Агаё), ЗША). Скончыла гістарычнае аддзяленьне пэдафкультэту БДУ. Першы муж (ажаніліся ў 1930 г.) быў высланы на Калыму. З малой дачкой (сын-першынец памёр) вярнулася ў Беларусь. Падчас нямецкай акупацыі жыла ў Ярэмічах (сёньня Карэліцкі р-н Гарадзенскай вобл.) — на радзіме бацькоў, настаўнічала. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Жыла ў беларускім лягэры ў Рэгенсбургу. Тут у выніку трагічнага выпадку загінула дачка. У ЗША ад 1950 г. Жыла ў Нью-Ёрку, брала ўдзел у нацыянальным грамадзкім жыцьці, уваходзіла ў Галоўную Ўправу БАЗА, Управу БІНІМу. У 1955 г. узяла шлюб з Аўгенам Калубовічам (на эміграцыі Каханоўскім) і разам з мужам пераехала ў Кліўленд. Выкладала ў беларускай суботняй школьцы, займалася літаратурнай творчасьцю (пісала пад псеўданімам Аляксандра Саковіч).

Каханоўская Яніна (дзев. **Шабуня**; 26.11.1905, Менск — 16.07.2005, Нью-Ёрк, ЗША). Па матчынай лініі пляменьніца Івана й Антона Луцкевічаў. Была замужам за Аўгенам Калубовічам (Каханоўскім). Бабуля Багдана Андрусшына (Данчыка). На эміграцыі ад 1944 г. Брала ўдзел у дзейнасьці БАЗА (сакратар Галоўнай Управы), уваходзіла ў склад Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва (БІНІМ).

Качан Аркадзь (13.05.1921, в. Барсукі, сёньня Докшыцкі р-н Віцебскай вобл. — 04.12.1982, Сьднэй, Аўстралія), грамадзкі й вайсковы дзяяч. У часе нямецкай акупацыі камандаваў ротай пры батальёне СД у Вялейцы. Зь лета 1944 г. на эміграцыі. У 1950 г. пераехаў у Аўстралію (Сьднэй), браў удзел у нацыянальным жыцьці ў Новым Паўднёвым Ўэльсе, быў адным з заснавальнікаў

Беларускага Аб'яднаньня ў гэтым штаце, першым дырэктарам беларускага радыё на этнічнай станцыі 2EA (1976—1982). Сталы фундатар беларускіх выдавецкіх і культурніцкіх праектаў.

Кендыш Васіль (16.03.1908, в. Чарапы, Нясьвіскі пав. — 01.10.2003, Спрынгфілд (Масачусэце), ЗША). Скончыў Клецкую беларускую гімназію (1929). Працаваў мэлярагарам, арганізоўваў беларускія драматычныя гурткі. У 1939—1941 гг. настаўнічаў. Скончыў Настаўніцкі інстытут у Беластоку. Падчас нямецкай акупацыі працаваў у беларускай адміністрацыі ў Баранавічах, Нясвіжы, Клецку. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Жыў у лягерах для перамешчаных асоб у Нямецчыне, увесну 1949 г. выехаў у ЗША. У сьвятары рукапакладзены 10 студзеня 1968 г. у Гайленд-Парку (Нью-Джэрзі). На Другім Саборы БАПЦ (1972 г.) быў абраны сакратаром Кансысторыі. Пазьней ачольваў парафіі сьв. Жыровіцкай Божай Маці ў Гайленд-Парку й сьв. Кірылы Тураўскага ў Брукліне. У 1990 г. выйшаў на заслужаны адпачынак.

Кіпель Яўхім (07.01.1896, в. Байлюкі Бабруйскага пав., сёньня Глускі р-н Магілёўскай вобл. — 27.07.1969, Рутэрфорд (Нью-Джэрзі), ЗША), грамадзкі дзяяч. Паручык царскай арміі, ваяваў на Румынскім і Паўднёвым франтах. У 1918—1921 гг. — у Чырвонай Арміі. Ад 1921 г. у Менску, быў членам Тэрміналягічнай камісіі Наркамату асьветы, працаваў у Інстытуце беларускай культуры. Арыштаваны ў 1930 г. па справе Саюзу Вызваленьня Беларусі й высланы на пяць гадоў у Вяцкую вобласьць, у 1935 г. арыштаваны паўторна й высланы на Далёкі Ўсход. У 1942 г. вярнуўся ў Менск, працаваў у Галоўным Школьным Інспэктараце, рэдакцыі газэты «Голас вёскі», займаўся падрыхтоўкай падручнікаў. Старшыня Другога Ўсебеларускага Кангрэсу (27 чэрвеня 1944 г.). Зь лета 1944 г. на эміграцыі. Браў удзел у грамадзка-палітычным руху, уваходзіў у кіраўніцтва БЦР, рэдагаваў газэту «Беларускае слова». Стварыў Асацыяцыю былых палітвязьняў савецкіх лягераў.

Кіслы Канстанцін (25.05.1898 — 08.01.1980, Беласток, Польшча), грамадзка-культурны дзяяч. У 1930-х у Беластоку заснаваў хор пры праваслаўным саборы сьв. Мікалая й сьвецкі хор пры Таварыстве беларускай школы. У 1939 г. быў арыштаваны саветамі й высланы ў канцэнтрацыйны лягер. У 1941 г. вярнуўся ў Беласток, дзе й аднавіў сьвецкі хор. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Жыў у Бэльгіі, ад 1956 г. — у ЗША — і ў Лювэне, і ў Кліўлендзе арганізоўваў царкоўныя хоры. У канцы 1970-х вярнуўся ў Беласток.

Колес (Калесніковіч) Мікола (12.05.1932, в. Ліпнікі, сёння Пінскі раён Берасьцейскай вобл.). У Аўстраліі ад 1950 г. У 1987—1999 гг. — старшыня Беларускага Аб'яднаньня ў Паўднёвай Аўстраліі. У часе ягонага кіраўніцтва была адкрытая беларуская экспазыцыя ў Этнічным музэі ў Адэляйдзе, пабудаваны сумесна з харватамі й украінцамі хастэль сьв. Ганны.

Коўш Сьвятаслаў (07.01.1917 — 05.11.1997, Саўт-Рывэр (Нью-Джэрзі), ЗША), грамадзкі дзяяч, сьвятар. Сын беларускага сьвятара Аляксандра Каўша. У 1930-х вучыўся ў Віленскім унівэрсытэце імя Стэфана Баторыя, браў удзел у працы Беларускага Студэнцкага Саюзу. У 1938 г. высьвячаны на дыякана. У 1938—1939 гг. працаваў у парафіі Засульле (Стаўпецкі р-н), у 1939—1941 гг. настаўнічаў, падчас нямецкай акупацыі — бурмістар Клецкага павету. У паваеннай Нямеччыне — камэндант лягеру Ватэнштэт. У 1949 г. выехаў у ЗША. Дыякан парафіі сьв. Еўфрасіньні Полацкай (Саўт-Рывэр), у 1969—1977 гг. — настояцель парафіі ў Рычманд-Гіле, у 1976—1986 гг. — у Саўт-Рывэры.

Крыт Аляксандар (мітрапаліт **Андрэі**; 03(16).03.1901, в. Мархачоўшчына, сёння Стаўпецкі р-н Менскай вобл. — 21.05.1983, Кліўленд (Агаё), ЗША), праваслаўны сьвятар, ярарх БАПЦ на эміграцыі. Падчас Другой сусьветнай вайны працаваў у Нямеччыне, разам з Фабіянам Акінчыцам займаўся наборам добраахвотнікаў на нацыянал-сацыялістычныя курсы прапагандыстаў. З канца 40-х у Вялікабрытаніі, браў удзел у заснаваньні й дзейнасьці Згуртаваньня Беларусаў Вялікабрытаніі. Рукапакладзены ў сьвятары 25 чэрвеня 1950 г.; жыў у Брэдфардзе (Паўночная Англія), але адпраўляў беларускія набажэнствы па ўсёй Англіі. Зь лютага 1961 г. — у Кліўлендзе (ЗША). У 1968 г. рукапакладзены ў сан япіскапа БАПЦ, ад 1972 г. — першаярарх (мітрапаліт) БАПЦ.

Кумейша Мікола (15.11.1920, в. Вялікае Падлесьсе Баранавіцкага пав., сёння Ляхавіцкі р-н Берасьцейскай вобл., — 15.10.1992). Паводле адукацыі настаўнік. Падчас нямецкай акупацыі вывезены на прымусовыя працы ў Нямеччыну. Працаваў на вугальных шахтах у Бэльгіі. У ЗША — зь сярэдзіны 1950-х гг. Жыў у Дэтройце. Браў удзел у працы БАЗА, быў актывістам парафіі сьв. Духа.

Кушаль Франц (16.02.1895, Пяршаі, сёння Валожынскі р-н Менскай вобл. — 25.05.1968, Рочэстар (Нью-Ёрк), ЗША), грамадзкі й вайсковы дзяяч. У 1915—1917 гг. у царскім войску. Даслужыўся да рангу штабе-капітана, узнагароджаны за адвагу ордэнам Ганны й Станіслава 3-й ступені. У 1919—1920 гг. — у складзе Беларус-

кай Вайскавай Камісіі, якая займалася стварэньнем беларускіх вайсковых адзінак у складзе польскага войска. У 1924—1939 гг. — кадравы афіцэр польскага войска. Увосень 1939 г. трапіў у савецкі палон, у красавіку 1941 г. выпушчаны пад нагляд НКВД. У 1941—1943 гг. на розных вайсковых пасадах у Менску. Зь лютага 1944 г. — камандзір Беларускай Краёвай Абароны. Ад лета 1944 г. — на эміграцыі. У ЗША ад 1950 г., жыву ў Нью-Ёрку, Рочэстары. Браў актыўны ўдзел у працы Рады БНР, БАЗА.

Лапіцкі Мікалай (30.11.1907, в. Грэлікі, Вялейскі р-н, Менская вобл. — 08.08.1976, Саўт-Рывэр (Нью-Джэрзі), ЗША), сьвятар, публіцыст, пэдагог. Скончыў факультэт тэалёгіі Варшаўскага ўнівэрсытэту (1934). Абараніў магістарскую працу «Праваслаўе ў Беларусі ў часы Ягайлы». Працаваў у прыходах у Ашмянах, Сьцяфанпольлі (Дзісьненскага павету). Ад 1942 г. — у Менску, актыўны прыхільнік БАПЦ. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Рэзка крытыкаваў сьвятароў, што далучыліся да РЗПЦ. Выкладаў у Беларускай гімназіі імя Янкі Купалы. Ад 1950 г. — у ЗША, жыву ў Саўт-Рывэры, заснаваў прыход сьв. Еўфрасіньні Полацкай у Саўт-Рывэры, рэдагаваў «Царкоўны Сьветач». Прыхільнік ідэі БАПЦ пад юрысдыкцыяй канстантынопальскага патрыярхату.

Лужынская Надзея (05.12.1924, в. Брусы, сёньня Мядзельскі р-н Менскай вобл. — 27.02.2000, Сьднэй, Аўстралія). Зь сям'і рыбакоў. У 1944 г. выехала ў Нямеччыну шукаць вывезеных нацыстамі бацькоў. Жыла ў лягеры Ватэнштэт, дзе й пазнаёмілася з будучым мужам, Міхасём Лужынскім. У 1950 г. Лужынскія пераехалі ў Аўстралію. Брала ўдзел у жыцьці беларускай грамады ў Сьднэй. Была сяброўкай Беларускага Аб'яднаньня ў Новай Паўднёвай Валіі, Беларускага культурна-грамадзкага клюбу. Узначальвала Жаночы Камітэт. Зьяўлялася ўдзельніцай беларускіх сьвятаў, выставаў. Пахавана на беларуска-ўкраінскай сэкцыі могільніку Роквуд у Сьднэй.

Малецкі Язэп (12.01.1906, в. Якузы, сёньня Мёрскі р-н Віцебскай вобл. — 06.06.1982, Сьднэй, Аўстралія). Скончыў Друйскую гімназію, мэдыцынскі факультэт Віленскага ўнівэрсытэту імя Стэфана Баторыя. Падчас нямецкай акупацыі працаваў у беларускай адміністрацыі — віленскім Беларускам нацыянальным камітэце, узначальваў Мэдыцынскую школу ў Баранавічах, са студзеня 1944 г. быў намесьнікам прэзыдэнта БЦР на Вялейскую акругу. У Аўстраліі ад 1949 г. Жыву ў Сьднэй, працаваў лекарам. Браў актыўны ўдзел у працы Беларускага Аб'яднаньня ў Новай Паўднёвай Валіі,

якое ўзначальваў у 1960—1961 гг. Старшыня аўстралійскага сэк-тару Рады БНР. Адзін з ініцыятараў стварэння Фэдэральнай Рады Беларускіх Арганізацыяў у Аўстраліі, ейны старшыня ў 1979—1980 гг. Карэспандэнт беларускіх эміграцыйных пэрыёдыкаў (пісаў пад псеўданімам Я. Лаўрыновіч). Аўтар кнігі мэмуараў «*Пад знакам Пагоні*» (Таронта, 1976).

Марговіч Аляксей (05.07.1924, Глыбокае, сёння Віцебская вобл. — 11.11.1967, Мюнхэн, Нямецчына). Падчас нямецкай акупацыі настаўнічаў. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Скончыў факультэт палітычных і сацыяльных навук Лювэнскага ўнівэрсытэту. Працаваў у Інстытуце вывучэння СССР, супрацоўнічаў з газэтай «Бацькаўшчына» й радыё «Свабода». Надмагільны помнік, устаўлены ўдавой, прызнаны гарадзкімі ўладамі Мюнхэну творам мастацтва.

Мароз Аляксей (16.08.1918, в. Кацяўшчына, сёння Валожынскі р-н Менскай вобл. — 08.11.1989, Пэрт, Аўстралія), грамадзкі дзяяч у Заходняй Аўстраліі. Ад 1954 г. — сябра аддзелу Задзіночаньня Беларускіх Вэтэранаў у Пэрце. Пазьней займаў розныя пасады (у тым ліку старшыні) у Беларускім Аб'яднаньні ў Заходняй Аўстраліі. Сябра Рады БНР (ад 1984 г.).

Мартас Антон (япіскап **Апанас**; 08.09.1904, в. Завітая Наваградзкага пав. Менскай губ., сёння Нясвіскі р-н Менскай вобл. — 03.11.1984). Магістар тэалёгіі. У 1927 г. пастрыжаны ў манахі пад імем Апанас (Афанасій). У 1942 г. у Менску высьвячаны на япіскапа Віцебскага й Полацкага. У паваеннай Нямецчыне выкладаў рэлігію ў беларускай гімназіі ў Ватэнштэце, супрацоўнічаў зь беларускай праваслаўнай прэсай, выдаў падручнік Старога Запавету па-беларуску. Празь перасьлед беларускіх палітыкаў — прыхільнікаў аўтакефаліі, пры канцы 1940-х зьехаў у Аўстралію, затым жыў у Буэнас-Айрэсе (Аргентына). У 1966 г. выдаў кнігу «*Беларусь в исторической государственной и церковной жизни*» (прадмова па-беларуску). У 1971 г. Сьнод РЗПЦ забараніў чытаньне й распаўсюд кнігі, а аўтара адлучыў ад рэлігійнай дзейнасьці.

Мерляк Кастусь (Канстанцін) (25.12.1919, в. Дзетамля, сёння Наваградзкі р-н Гарадзенскай вобл.). Скончыў курсы крэдытных інспэктараў Дзяржбанку СССР у Беластоку, працаваў бугальтарам, старшым крэдытным інспэктарам на Наваградчыне. Падчас нямецкай акупацыі працаваў у беларускай адміністрацыі, Беларускай Народнай Самапомачы, быў інтэндантам у Наваградзкім беларускім эскадроне. Зь лета 1944 г. на эміграцыі. Знаходзіўся ў

Італіі, дзе быў інтэрнаваны амэрыканскімі войскамі. У 1947 г. выехаў у Аргентыну. Стварыў і ўзначаліў Згуртаваньне Беларусаў у Аргентыне. Ад 1954 г. — у ЗША. У 1959—1964 гг. — старшыня Галоўнай Управы Беларуска-Амэрыканскага Задзіночання. У 1964 г. у выніку «ўнутраных» канфліктаў выключаны з БАЗА. Разам з паплечнікамі стварыў Беларуска-Амэрыканскае Аб'яднаньне.

Мінкевіч Галіна (19.05.1908 — 19.01.2004, Фларыда, ЗША), дачка Радаслава й Антаніны Астроўскіх. Скончыла Віленскі ўнівэрсытэт. Доктар мэдыцыны. Ажанілася зь вядомым дзеячом нацыянальнага руху, старшынём Беларускага Студэнцкага Саюзу Ігнатам Гагалінскім, зь якім потым разышлася. Узяла шлюб з доктарам Мікалаем Мінкевічам. Падчас нямецкай акупацыі займалася прафэсійнай дзейнасьцю. Зь лета 1944 г. на эміграцыі. Жылі ў Нямеччыне, Аргентыне, са студзеня 1955 г. — у ЗША.

Мінкевіч Мікалай (08.09.1909, Лунінец, сёньня Берасьцейская вобл. — 29.04.1980, Фларыда, ЗША). Скончыў сярэдняю тэхнічную школу ў Ломжы, эктэрнам Віленскую беларускую гімназію (1936). Паступіў у Віленскі ўнівэрсытэт на мэдыцынскі факультэт. У 1930-х гг. быў загадчыкам інтэрнату пры Віленскай беларускай гімназіі. Праз ваенныя падзеі пераехаў у Каўнас, дзе скончыў унівэрсытэт імя Вітаўта Вялікага (1942). У 1942—1944 гг. працаваў лекарам у Баранавічах, дырэктарам Баранавіцкай мэдыцынскай школы, галоўным лекарам БКА. Удзельнік Другога Ёсебеларускага Кангрэсу. Зь лета 1944 г. на эміграцыі. Працаваў лекарам пры UNRRA у брытанскай зоне акупацыі Нямеччыны. У 1949 г. выехаў у Аргентыну. Са студзеня 1955 г. разам з жонкай, двума сынамі пераехаў у ЗША. У 1960—1976 гг. жыў у штаце Ілінойс, займаўся прыватнай практыкай, працаваў у шпіталях. У 1976 г. па выхадзе на пэнсію пераехаў у Фларыду. На XVIII пленуме БЦР (4 ліпеня 1977 г.) выбраны віцэ-прэзыдэнтам БЦР, у 1976 г. Радаславам Астроўскім узьведзены ў ранг генэрала БКА.

Міхалюк Янка (22.03.1922, в. Пузічы Лунінецкага р-ну Палескага ваяв., сёньня Салігорскі р-н Менскай вобл. — 31.03.1995, Лёндан, Вялікабрытанія), грамадзкі дзеяч у Вялікабрытаніі. Служыў у Арміі Андэрса, у Вялікабрытаніі ад 1946 г. Жыў у Брэдфардзе, браў удзел у заснаваньні суполак ЗБББ, у 1948—1950 гг. у Хрысьціянскім Аб'яднаньні Беларускіх Работнікаў. Потым зноў далучыўся да ЗБББ. У 1950-х гг. — адзін зь лідэраў беларускага жыцьця ў графстве Ёркс, браў актыўны ўдзел у працы парафіі

БАПЦ сьв. Спаса ў Брэдфардзе. У пачатку 1960-х разам з жонкай Лёляй Міхалюк пераехаў у Лёндан. Быў радным БНР, увайшоў у Галоўную ўправу ЗБВБ, ад 1972 да 1995 г. — старшыня Галоўнай Управы ЗБВБ.

Міцкевіч Міхась (13.07.1897, в. Мікалаеўшчына, сёння Стаўпецкі р-н Менскай вобл. — 25.10.1991, Нью-Ёрк, ЗША), грамадзкі й рэлігійны дзяяч, пісьменьнік, пэдагог. Малодшы брат Якуба Коласа. Удзельнік Першага (1917) і Другога (1944) Усебеларускіх Кангрэсаў. Зь лета 1944 г. на эміграцыі. У лягерах для перамешчаных асобаў у Заходняй Нямецчыне настаўнічаў, аўтар чатырох чытанак для дзяцей. Ад 1950 г. у ЗША, браў удзел у грамадзкім і царкоўным жыцці: быў сябрам БАЗА. Рэдагаваў газэту «Беларус» (1954—1962), часопіс «Голас Царквы» (1970—1981).

Монід Арсен (15.08.1925, в. Хатуцічы Маладзечанскага пав. Віленскага ваяв., сёння Маладзечанскі р-н Менскай вобл. — 28.07.2005). Скончыў Маладзечанскую адміністрацыйна-гандлёвую школу (1944). Зь лета 1944 г. на эміграцыі. Жыў у Францыі, дзе браў удзел у працы Аб'яднаньня Беларускіх Работнікаў. Падчас нямецкай акупацыі вучыўся ў Маладзечанскай адміністрацыйна-гандлёвай школе, быў рэфэрэнтам Галоўнай Управы Беларускай Незалежніцкай Арганізацыі Моладзі. Удзельнік Зьезду Беларускай Эміграцыі ў Парыжы, прыхільнікаў Міколы Абрамчыка (26—28 лістапада 1948 г.). Сябра Рады БНР. У сярэдзіне 1950-х пераехаў у Канаду.

Мядзейка Нікандар (28.08.1914, в. Панькі Ашмянскага пав. Віленскай губ., сёння Івейскі р-н Гарадзенскай губ. — 06.12.1987, Нью-Брансвіль (Нью-Джэрзі), ЗША). Вучыўся ў Настаўніцкай сэмінарыі ў Барунах Ашмянскага пав. да яе ліквідацыі ў 1932 г. Скончыў гімназію ў Вільні. У 1936—1939 гг. у польскім войску. У 1939—1941 гг. працаваў настаўнікам беларускай мовы й літаратуры ў Маладзечне. Падчас нямецкай акупацыі — школьны інспектар у Маладзечанскім павеце, затым — у Лідзкай акрузе. Зь лістапада 1942 г. да верасьня 1943 г. — кіраўнік акруговай управы Беларускай Народнай Самапомачы ў Глыбокім. Зь лета 1944 г. на эміграцыі. У паваяеннай Нямецчыне (француская зона акупацыі) скончыў унівэрсытэт UNRRA з дыплёмам інжынэра мэлярацыі. У лютым 1948 г. пераехаў у Францыю. Прэзыдэнтам БЦР Радаславам Астроўскім вызначаны дэлегатам БЦР у Францыі. У красавіку 1954 г. разам зь сям'ёй пераехаў у ЗША. 4 верасьня 1954 г. вызначаны першым віцэ-прэзыдэнтам БЦР, быў скарбнікам Бела-

рускага Кангрэсавага Камітэту Амэрыкі. На XVIII пленуме БЦР (3—4 ліпеня 1977 г.) выбраны прэзыдэнтам БЦР.

Навара Павал (17.09.1927, в. Купіск, сёньня Наваградзкі р-н Гарадзенскай вобл. — 24.05.1983, Лёндан, Вялікабрытанія). У 1942—1944 гг. вучыўся ў Наваградзкай настаўніцкай сэмінарыі. Зь вясны 1944 г. — курсант Менскай афіцэрскай школы БКА. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. 18 верасьня 1944 г. разам з калегамі здаўся ў палон амэрыканцам ля в. Клерваль (Францыя). Далучыўся да 2-га Польскага корпусу. Пасьля сканчэньня падафіцэрскай школы ў Сан-Базыліё на поўдні Італіі ўзяў удзел у баявых дзеяньнях на поўначы Апэнінаў у складзе 2-й роты 17-га батальёну. Ад жніўня 1946 г. у Вялікабрытаніі. Браў удзел у I Зьездзе Згуртаваньня Беларусаў Вялікабрытаніі, доўгачасовы старшыня Галоўнай Управы ЗБВБ. У 1952 г. скончыў факультэт матэматыкі, хіміі й фізыкі Лёнданскага ўнівэрсытэту. Працаваў у лёнданскіх лябараторыях. Пахаваны на могілках у р-не Фінчлі (Лёндан).

Надсан Аляксандар (08.08.1926, в. Гарадзья, сёньня Нясьвіскі р-н Менскай вобл.), сьвятар, грамадзкі дзяяч, навуковец. Вучыўся ў Нясьвіскай настаўніцкай сэмінарыі. Скончыў курсы малодшых кіраўнікоў СБМ у Альбэргтыне. Ад чэрвеня 1944 г. — у Менскай афіцэрскай школе БКА. Зь ліпеня 1944 г. на эміграцыі. Знаходзіўся на Заходнім фронце. Далучыўся да 2-га Польскага корпусу (Армія Андэрса), браў удзел у баявых дзеяньнях на поўначы Італіі, быў паранены. Ад 1946 г. — у Вялікабрытаніі. Скончыў матэматычны факультэт Лёнданскага ўнівэрсытэту. Адзін з заснавальнікаў Згуртаваньня Беларусаў у Вялікабрытаніі. Старшыня ЗБВБ (1951—1953). Таксама рэдагаваў часопісы «Беларус на чужыне» й «На шляху», браў удзел у працы Беларускага Хрысьціянскага Акадэмічнага Аб'яднаньня «Рунь» і Беларускага Народна-Незалежніцкага Хрысьціянскага Руху. З восені 1953 г. навучаўся ў Рыме, у Грэцкай Калегіі (духоўнай сэмінарыі для каталікоў усходняга абраду). 23 лістапада 1958 г. высьвячаны на сьвятара. У ліпені 1959 г. вярнуўся ў Лёндан. Наведваў беларускія асяродкі на брытанскіх выспах, ад 1961 г. — кіраўнік беларускай школы імя Кірылы Тураўскага ў Лёндане. Ад 1971 г. — кіраўнік Беларускай бібліятэкі-музэю імя Ф. Скарыны, а ад 1981 г. — кіраўнік Беларускай Каталіцкай Місіі ў Вялікабрытаніі. З канца 1980-х — апостальскі візытатар для беларусаў-каталікоў у замежжы, кіраўнік Камітэту дапамогі ахвярам радыяцыі.

Наўмовіч Міхась (1922, в. Рамашкевічы, Наваградчына — 08.03.2004, Парыж, Францыя). Пасьля вайны жыў у Францыі. Скончыў факультэт скульптуры Нацыянальнай Вышэйшай Школы Мастацтваў у Парыжы (1953). Браў удзел у беларускім нацыянальным жыцці, прычыніўся да стварэння Беларускага незалежнага аб'яднання моладзі, выдаваў часопіс «Моладзь».

Нядзьведзкі Пётра (16.03.1918, в. Вераб'і пад Будславам, сёння Мядзельскі р-н Менскай вобл. — 02.09.2000, Эшвіл (Паўночная Караліна), ЗША), дзяяч СБМ, паэт, мастак. Падчас нямецкай акупацыі — намеснік акруговага кіраўніка СБМ на Вялейшчыну. Аўтар некалькіх патрыятычных песень, у тым ліку — «Ідуць жаўнеры-беларусь». Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Жыў у лягеры ў Ватэнштэце, браў удзел у беларускім жыцці. Быў кіраўніком мужчынскага хору «Рэвэлерсь». З канца 1940-х — у ЗША. Жыў у Саўт-Рывэры, пасьля — у Іст-Брансвіку. Працаваў тэхнічным лябарантам на фармацэўтычнай фабрыцы. Браў удзел у грамадскім руху, належаў да Беларускай Цэнтральнай Рады. Ад 1997 г. жыў у Паўночнай Караліне.

Орса Аляксандар (псеўданім **Негнявіцкі**; 24.07.1896, Нягневічы, сёння Наваградзкі р-н Гарадзенскай вобл. — 02.11.1959, Нью-Ёрк, ЗША), грамадзкі дзяяч, пэдагог. Скончыў Карлаў універсітэт у Празе, выкладаў прыродаведу ў Наваградзкай беларускай гімназіі. Падчас нямецкай акупацыі — школьны інспектар на Наваградзкую акругу. Зь лета 1944 г. на эміграцыі. Дырэктар Беларускай гімназіі імя Янкі Купалы ў Міхэльсдорфе. У 1949 г. выехаў у ЗША, браў удзел у беларускім грамадскім жыцці ў Нью-Ёрку.

Пануцэвіч Вацлаў (да эміграцыі **Папуцэвіч**; 1910, в. Малая Альшанка Гарадзенскага пав., сёння Гарадзенскі р-н — 25.08.1991, Чыкага (Ілінойс), ЗША), грамадзкі дзяяч, гісторык. У 1936—1939 г. вучыўся на юрыдычным факультэце Віленскага ўніверсітэту. Уваходзіў у склад Беларускага Інстытуту Навукі й Гаспадаркі, быў сябрам Беларускай Хрысьціянскай Дэмакратыі. У 1936 г. увайшоў у склад ініцыятыўнай групы па стварэнні Беларускага Нацыянальнага Фронту. Падчас нямецкай акупацыі працаваў на розных кіраўнічых пасадах у Баранавічах. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Ад 1949 г. — у ЗША (Чыкага). Займаўся дасьледчыцкай дзейнасьцю (вывучаў рэлігійную гісторыю Беларусі), браў актыўны ўдзел у арганізацыі грэка-каталіцкай парафіі сьв. Хрыста Збаўцы ў Чыкага, быў рэдактарам часопісаў «Беларуская Царква», «Літва».

Пануцэвіч Клара (25.06.1910 — 29.09.2003, Чыкага (Ілінойс), ЗША), грамадзкая дзяячка. Дачка Эдварда Будзькі, жонка Вацлава Пануцэвіча. Скончыла Віленскую беларускую гімназію, Віленскі ўнівэрсытэт. Зь лета 1944 г. на эміграцыі. Настаўнічала ў Беларускай гімназіі імя М. Багдановіча ў Ватэнштэце. У канцы 1940-х пераехала ў ЗША, жыла ў Чыкага. Брала ўдзел у нацыянальным жыцьці. Чалец Беларуска-Амэрыканскай Нацыянальнай Рады. Адна з арганізатараў парафіі сьв. Хрыста Збаўцы ў Чыкага.

Пашкевіч Валянціна (дзяв. **Жукоўская**; 05.02.1916, Казельск, сёньня Калуская вобл., Расея — 25.03.2004, Таронта, Канада), грамадзкая дзяячка, пэдагог. Сястра Раісы Жук-Грышкевіч. Скончыла польскую гімназію імя А. Міцкевіча ў Пружанах (1935), паступіла на клясычны факультэт Віленскага ўнівэрсытэту, праз два гады перавялася на фізыка-матэматычны факультэт. Брала актыўны ўдзел у Беларуска-Студэнцкім Саюзе. Падчас Другой сусьветнай вайны жыла ў Бэрліне, працавала ў перакладчыцкім бюро «Вінэта». Па капітуляцыі Нямеччыны апынулася ў Ватэнштэце (Ніжняя Саксонія), апекавалася беларускім скаўтынгам. У ліпені 1949 г. пераехала ў Таронта, дзе праз год узяла шлюб з грамадзкім дзеячом Міхасём Пашкевічам. Брала актыўны ўдзел у беларускім грамадзкім жыцьці, арганізавала й кіравала танцавальным гуртком. Кіравала беларускай суботняй школкай пры царкве сьв. Еўфрасіньні Полацкай. Выдала «Першую чытанку пасья лемантара для беларускіх дапаўняльных школаў» (Кліўленд, 1968), фундаментальны англамоўны падручнік «*Беларуская мова — Fundamental Byelorussia*» (1974, 1978). Падрыхтавала «*Ангельска-беларускі слоўнік*» (50 тыс. словаў), выдрукаваны ў 2006 г. Беларуска-Інстытутам Навукі й Мастацтва.

Плескачэўскі Анатоль (28.02.1911, Глыбокае Віленскай губ., сёньня райцэнтар у Віцебскай вобл. — 31.03.1980, Лексінгтан (Нью-Ёрк), ЗША). Скончыў глыбоцкую гімназію, Сельскагаспадарчую школу ў Грудзёндзу (1932) з дыплёмам агранома. У 1932—1939 гг. працаваў на пасадзе гадавальнага агранома павету Вільня—Трокі. У 1940—1942 гг. жыў на тэрыторыі Літвы. У 1944 г. — ад’юнтант прэзыдэнта Беларускай Цэнтральнай Рады Радаслава Астроўскага. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. У павасеннай Нямеччыне вучыўся ва ўнівэрсытэце UNRRA ў Мюнхэне, потым — у Ўкраінскім Тэхнічна-Сельскагаспадарчым Інстытуце па спэцыяльнасьці «вэтэрынарыя». У ЗША — ад 1949 г. Працаваў на хіміка-фармацэўтычных фабрыках, затым — у адзеле антыбіётыкаў

фірмы *Pinick* (Ньюарк, Нью-Джэрзі). Браў актыўны ўдзел у беларускім грамадзкім жыцці. Займаў пасаду віцэ-прэзідэнта Беларускага Кангрэсавага Камітэту Амэрыкі, віцэ-прэзідэнта Амэрыканскіх Прыхільнікаў Антыбальшавіцкага Блёку Народаў, быў сябрам БЦП, парафіянінам царквы сьв. Еўфрасіньні Полацкай у Саўт-Рывэры. У 1953 г. узяў шлюб з Аўгенай Грытчак. Пахаваны на беларускіх могілках у Баўнд-Брук (Нью-Джэрзі).

Плескачэўскі Барыс (19.07.1902, Вільня, сёньня Рэспубліка Літва — 06.06.1982, Саўт-Рывэр (Нью-Джэрзі), ЗША), беларускі грамадзкі дзяяч у ЗША, актывіст парафіі сьв. Еўфрасіньні Полацкай у Саўт-Рывэры. Брат Анатоля Плескачэўскага.

Пятроўскі Ян (07.01.1905, Слуцк Менскай губ. — 19.01.2001, Гейнсвіл (Фларыда), ЗША). У 1930—1931 гг. вучыўся ў біблійнай школе мэтадыстаў, потым быў пастарам у Варшаве й Дзярэчыне (Зэльвенскі р-н Гарадзенскай вобл.). У 1941 г. выехаў у Нямецчыну. Браў удзел у працы Беларускага Камітэту Самапомачы ў Бэрліне, працаваў на радыё «Вінэта». У 1945—1953 гг. жыў у Лінцы (Аўстрыя), дзе займаўся прапаведніцкай дзейнасьцю. У ЗША ад 1953 г. Жыў у Фларыдзе, дзе заснаваў Беларускаю Дабрачынна-Адукацыйную Камісію. Напісаў і выдаў некалькі дзясяткаў кнігаў, у тым ліку пераклады Плятона, Марка Аўрэлія, «*Клясычны грэка-беларускі слоўнік*».

Равенскі Мікола (05.12.1886, в. Каплянцы Ігуменскага пав., сёньня Бярэзінскі р-н Менскай вобл. — 09.03.1953, Лювэн, Бэльгія). У 1903—1914 гг. — кіраўнік хору пры мужчынскім манастыры ў Менску. Скончыў рэгенцкія курсы ў Маскве (1915), Маскоўскую кансэрваторыю (1930). У 1930-х выкладаў у Менскім музычным тэхнікуме, Беларускай кансэрваторыі. У 1938 г. быў выключаны з Саюзу кампазытараў. Падчас нямецкай акупацыі жыў у Чэрвені, быў рэгентам царкоўнага хору. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Працаваў рознарабочым на тартаку пад Мюнхэнам. У канцы 1940-х пераехаў у Лювэн (Бэльгія), арганізаваў студэнцкі ансамбль пры Лювэнскім унівэрсытэце. Аўтар гімну-малітвы «Магутны Божа» (словы Натальлі Арсеньневай).

Рагуля Людміла (дзяз. Гутар; 1925, Наваградак). Дачка грамадзкага дзеяча, настаўніка Мікалая Гутара, жонка Барыса Рагулі. У 1943—1944 гг. — кіраўнічка юначак СБМ на Наваградскую акругу. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Актывістка Згуртаваньня Беларусаў Канады, парафіі царквы сьв. Кірылы Тураўскага ў Таронта.

Раецкі Міхась (02.11.1927, Менск — 22.10.2003, Пэрт, Аўстраля). Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. У другой палове 1940-х

жыў у Вялікабрытаніі, браў удзел у Згуртаванні Беларусаў Вялікабрытаніі. У Аўстраліі ад 1950 г. Першы старшыня аддзелу Задзінчаньня Беларускіх Вэтэранаў у Кэльмскот (Пэрт), старшыня й сакратар Беларускага Аб'яднаньня ў Заходняй Аўстраліі. Ініцыятар і доўгачасовы кіраўнік Беларускага Радыёвага Камітэту ў Пэрце (1984—2003), стваральнік і вядоўца беларускіх радыёпраграмаў. Аўтар зацемак пра жыцьцё беларускай грамады ў Заходняй Аўстраліі ў газэце «Беларус».

Родзевіч Усевалад (11.09.1916 — 17.07.1998, Сьднэй, Аўстралія). Нарадзіўся ў сям'і праваслаўнага вайсковага сьвятара. Вучыўся ў Гандлёвай Акадэміі ў Львове. У 1939 г. мабілізаваны ў польскую армію, трапіў у палон. Пазьней утрымліваўся ў канцэнтрацыйным лягэры ў Трыры, адкуль здолеў вырвацца. У 1944 г. — ад'ютант прэзыдэнта БЦР, лейтэнант БКА, удзельнік Другога Ўсебеларускага Кангрэсу. У Аўстраліі ад 1949 г. Жыў у Сьднэй, дзе браў удзел у жыцці беларускай дыяспары. Быў сябрам Беларускага Аб'яднаньня ў Аўстраліі, означаленага Міхасём Зуем (кірунак БЦР). Пазьней удзельнічаў у нацыянальных мерапрыемствах, ладжаных Беларускім культурна-грамадзкім клюбам.

Родзька Філарэт (27.01.1890, в. Вераскава, сёньня Наваградзкі р-н Гарадзенскай вобл. — 05.03.1977, Нью-Джэрзі, ЗША). Скончыў Нясьвіскую настаўніцкую сэмінарыю. Настаўнічаў у в. Грычынавічы (сёньня Жыткавіцкі р-н Гомельскай вобл.). У 1915 г. мабілізаваны ў царскае войска, скончыў афіцэрскую школу, ваяваў на фронце, быў паранены. У 1918 г. вярнуўся на Палесьсе, далучыўся да арміі генэрала С. Булак-Балаховіча. У 1921 г. вярнуўся ў в. Вераскава, дзе працаваў кіраўніком школы. У 1942—1943 гг. — настаўнік Наваградзкай настаўніцкай сэмінарыі, ад 1943 г. — дырэктар беларускай прагімназіі ў Наваградку. Ад 1944 г. — на эміграцыі. У ЗША ад 1949 г. Браў удзел у нацыянальным руху ў ЗША, быў старшынём аддзелу БАЗА ў штаце Нью-Джэрзі, старшынём аддзелу Рады БНР у Нью-Джэрзі. Арганізаваў беларускую суботнюю школу, браў удзел у арганізацыі парафіі Жыровіцкай Божай Маці ў Гайленд-Парку, доўгі час быў рэгентам хору парафіі. Бацька Ўсевалода Родзькі й мастачкі Галіны Русак (Родзькі).

Рэшэць (Рэшаць) Язэп (20.07.1890, в. Рушчаны, сёньня Падляскае ваяводзтва Польшчы — 15.02.1958, Лайл (Ілінойс), ЗША), каталіцкі сьвятар, манах-бэнэдыктын, пэдагог. Скончыў Папскі Грыгарыянскі Інстытут, Папскі Ўсходні Інстытут у Рыме са ступенню доктара тэалёгіі й філязофіі. Высьвячаны ў сьвятары ў 1917 г. Выкладаў філязофію й апалягетыку на тэалёгічным факультэце.

тэце Віленскага ўніверсітэту імя Стэфана Баторыя. У 1925 г. падпісаў ліст пратэсту беларускага каталіцкага сьвятарства супраць канкардату паміж Польшчай і Апостальскай Сталіцай. Высланы на Беласточчыну, перасьледаваўся польскімі царкоўнымі ўладамі за спрыяньне беларускаму нацыянальнаму руху й стварэньне суполак Беларускага Інстытуту Гаспадаркі й Культуры. У 1938 г. выехаў у ЗША. Уступіў у бэнэдыктынскі кляштар у Лайле. У 1941 г. быў адным з заснавальнікаў Беларуска-Амэрыканскай Нацыянальнай Рады.

Сабалеўскі Юры (24.04.1889, Стоўпцы — 26.12.1957, Кірхгайм, Нямецчына), грамадзка-палітычны дзяяч. У 1922—1926 гг. — пасол польскага сейму, у 1924—1926 гг. — адзін з кіраўнікоў БСРГ. Некалькі разоў арыштоўваўся польскімі ўладамі. Падчас нямецкай акупацыі займаў пасаду бурмістра Баранавічаў. Зь лета 1943 г. да студзеня 1944 г. — старшыня Беларускай Самапомачы. Са студзеня 1944 г. — віцэ-прэзыдэнт БЦР. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Ад 1950 г. у ЗША. Жыў у Нью-Ёрку, працаваў сталяром у шпіталі. Браў актыўны ўдзел у грамадзка-палітычнай дзейнасьці. У 1948 г. — старшыня ўраду БЦР, у 1949—1954 гг. — старшыня калегіі БЦР. У кастрычніку 1955 г. разам з Іванам Касяком, Леанідам Галяком, Лявонам Савёнкам, Міколам Паньковым, Віктарам Чабатарэвічам і Анатолям Плескачэўскім стварыў Камітэт Незалежнай Беларусі. На эміграцыі стварыў Сялянска-Работніцкую Партыю Вызваленьня Беларусі. Летам 1956 г. вярнуўся ў Нямецчыну празь невыносны для ягонага здароўя клімат Нью-Ёрку. Памёр 26 сьнежня 1957 г. на чыгуначнай станцыі Кірхгайм у выніку сардэчнага прыпадку. 15 сьнежня 1957 г. у лесьце да свайго сябры Радаслава Астроўскага ён пісаў: «Здароўе служыць беззаганна». Аўтар успамінаў пра Беларускаю Сялянска-Работніцкую Грамаду й сваё жыцьцё.

Саватаў Сава (сьвецкае імя Юры (Георгі); 1898, Пецярбург — 21.05.1951, Лёндан, Вялікабрытанія). Скончыў Пажаскі корпус (1916). Падчас Першай сусьветнай вайны — у расейскім войску (афіцэр палку гвардзейскіх грэнадэраў), падчас грамадзянскай вайны — у Добраахвотніцкай Арміі генэрала Дзянікіна. Ад 1920 г. — на эміграцыі. Меў некалькі баявых узнагародаў. Скончыў багаслоўскі факультэт Бялградзкага ўніверсітэту. У 1925 г. рукапакладзены на ераманаха, быў настацелем Сьвята-Мікалаеўскага падвор'я ў Бары (Італія), служыў у Мюнхэне, Будапэшце. У красавіку 1929 г. у Варшаве ўзьведзены мітрапалітам Дзянісам

у сан архімандрыта. Ад 1933 г. — япіскап Люблінскі, а ў 1937 г. ачоліў Гарадзенскую япархію. Падчас Другой сусьветнай вайны — галоўны капэлян праваслаўных жаўнераў у польскім войску ў чыне генэрала брыгады. Ад 1946 г. жыве ў Лёндане. Апекаваўся праваслаўнымі польскімі грамадзянамі (пераважна беларусамі).

Савёнак Лявон (26.06.1897, в. Вялец, сёньня Глыбоцкі р-н Віцебскай вобл. — 21.02.1974, Памон (Нью-Джэрзі), ЗША), грамадзкі дзяяч, пісьменьнік, журналіст. У 1920-х працаваў у «Савецкай Беларусі», звольнены за беларускі нацыяналізм. У 1933 г. арыштаваны на справе Беларускага Нацыянальнага Цэнтру, высланы на шэсьць гадоў. У 1939 г. вярнуўся ў Беларусь. Падчас нямецкай акупацыі працаваў у «Беларускай газэце». Напісаў сатырычныя нататкі «Дзеньнік Ів. Ів. Чужаніава». Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. У паваеннай Нямецчыне настаўнічаў, быў дырэктарам Беларускай гімназіі ў Остэргофэне. Адзін з ініцыятараў аднаўленьня Рады БНР (пакінуў Раду праз канфлікт зь Міколам Абрамчыкам), у 1948 г. увайшоў у кансысторыю адноўленай БАПЦ, адзін з заснавальнікаў газэты «Бацькаўшчына» й ейны першы рэдактар. Ад 1950 г. у ЗША, уваходзіў у склад рэдкалегіі «Беларуса».

Садоўскі Янка (15.07.1926, Стоўпцы Наваградзкага ваяв., сёньня Менская вобл. — 10.06.1982). Падчас нямецкай акупацыі браў удзел у нацыянальна-культурным руху на Стаўпеччыне. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. У Вялікабрытаніі ад 1946 г., потым выехаў у Рым — вучыцца ў Папскі Грыгарыянскі Інстытут. У снежні 1955 г. высьвячаны на сьвятара. Вярнуўся ў Лёндан дзеля працы ў Беларускай Каталіцкай Місіі. У 1961 г. парваў са сьвятарствам ды выехаў у Канаду. Выкладаў расейскую мову й літаратуру ў Кўінскім унівэрсытэце (Антарыё). Аўтар манаграфіі *Byelorussians in Canada* (1982).

Сажыч Барбара (дзяв. **Мазура**; 17.12.1919, г. Укмэрге, Літва — 21.07.1978, Дэтройт (Мічыган), ЗША). У 1928 г. разам з бацькамі пераехала на Наваградчыну. Зь лета 1944 г. — на выгнаньні. Была жаўнеркай батальёну «Дальвіц». У 1946—1949 гг. вучылася ў Філіпс-універсытэце ў Марбургу (Нямеччына). У ЗША ад 1949 г. Брала ўдзел у працы дэтройтскага аддзелу БАЗА.

Салавей Алякс (сапр. **Альфрэд Радзюк**, на эміграцыі **Альбэрт Кадняк**; 01.05.1922, в. Крысава, сёньня Дзяржынскі р-н Менскай вобл. — 22.01.1978, Мэльбурн, Аўстралія), паэт, грамадзкі дзяяч. Падчас нямецкай акупацыі працаваў у павятовай управе ў Ільлі (Вялейскі р-н Менскай вобл.), з кастрычніка 1942 г. да жніўня

1944 г. — у часопісе «Новы шлях» (Рыга). У 1945—1949 гг. жыў у Зальцбургу (Аўстрыя). У 1949 г. разам зь сям'ёй выехаў у Аўстралію. Жыў у Адэляйдзе (Паўднёвая Аўстралія), Мэльбурне (Вікторыя).

Сільвановіч Мікола (псэўд. **Вярба**, 09.04.1917, в. Вірадова, сёння Маладзечанскі р-н Менскай вобл. — 13.07.1975, Вінпэг, Канада), грамадзкі дзяяч, пісьменьнік, філятэліст. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Жыў у Празе, затым у Герэнбэргу каля Штутгарту (зямля Бадэн-Вюртэмбэрг). Адзін са стваральнікаў у 1946 г. у Заходняй Нямеччыне творчага аб'яднання «Шыпшына», куды ўвайшлі таксама Наталья Арсеньнева, Юрка Віцьбіч, Янка Золак, Хведар Ільяхавіч, Аўген Кавалеўскі, Уладзімер Клішэвіч, Алесь Салавей, Масей Сяднёў, Уладзімер Сядура-Глыбінны, Мікола Цэлеш. Арганізаваў майстроўню беларускага мастацкага рамяства «Раніца», вырабы якой неаднаразова на розных выставах бралі прызы. Менавіта Мікола Сільвановіч выдаў у 1947 г. шырока вядомую паштоўку да ўгодкаў 25 Сакавіка з выявай Пагоні й партрэтамі беларускіх нацыянальных дзеячоў — К. Каліноўскага, І. Грынявіцкага, Ф. Багушэвіча, П. Крэчаўскага, В. Захаркі. 16 траўня 1949 г. выехаў у Канаду. Жыў у Вінпэгу, дзе прычыніўся да заснаваньня Беларускага Нацыянальнага Камітэту й Беларуска-Канадзкага Нацыянальнага Аб'яднаньня ў правінцыі Манітоба. Аўтар артыкулу пра беларусаў у Канадзе ў дзесяцітамавай *Encyclopedia of Canada (1956—1957)*. Аднак беларускія дзеячы абвінавачвалі аўтара ў сьвядомым заніжэньні колькасьці беларусаў у Канадзе. Паціху аддаліўся ад беларускага жыцця.

Сіповіч Часлаў (08.12.1914, в. Дзедзінка, сёння Мёрскі р-н Віцебскай вобл. — 04.10.1981, Лёндан, Вялікабрытанія), грэка-каталіцкі біскуп. Вучыўся ў Друйскай гімназіі. У 1934 г. пастрыжаны ў манахі. Вучыўся на факультэце філязофіі й тэалёгіі ў Віленскім унівэрсытэце імя Стэфана Баторыя. У 1938—1947 гг. жыў у Рыме, дзе скончыў Папскі Грыгарыянскі Ўнівэрсытэт і Папскі Ёсходні Інстытут. У 1944—1946 гг. апекаваўся беларускімі жаўнерамі 2-й Польскай арміі, раскватараванымі па ўсёй Апэнінскай паўвысьпе. Праводзіў сярод іх дабрачынную й асьветніцкую працу. У 1947 г. прызначаны рэктарам Беларускай Каталіцкай Місіі ў Вялікабрытаніі, у Лёндане з 9 красавіка 1947 г. Заснаваў у раёне Фінчлі (Паўночны Лёндан) беларускі асяродак, што зь цягам часу вырас да чатырох дамоў. Заснаваў Беларускаю грэка-каталіцкую царкву сьв. Пятра й Паўла, а таксама ініцыятар стварэньня Бела-

рускай бібліятэкі-музею імя Ф. Скарыны, што зь цягам часу пера-
расла ў найбуйнейшы збор беларускі ў Заходняй Эўропе. Браў
таксама актыўны ўдзел у заснаваньні Згуртаваньня Беларусаў у
Вялікабрытаніі, працы яго Галоўнай Управы.

Сіткоўскі Кастусь (04.04.1923, Наваградак, сёньня Гарадзен-
ская вобл. — 26.05.1994, Сьднэй, Аўстралія). Падчас нямецкай
акупацыі настаўнічаў, скончыў Наваградскую настаўніцкую сэмі-
нарыю (1944). Зь лета 1944 г. на эміграцыі. Жыў у лягеры Ватэн-
штэт, працаваў настаўнікам у беларускай пачатковай школе. З канца
1949 г. — у Аўстраліі. Жыў у Сьднэй, меў бізнэс у галіне гандлю
дрэвам. Адзін са стваральнікаў, а ў 1954—1955 гг. — старшыня
Беларускага Аб'яднаньня ў Новай Паўднёвай Валіі. Удзельнік Бе-
ларускага культурна-грамадзкага клюбу ў Сьднэй, у якім доўгі час
выконваў абавязкі дырэктара. Загінуў у аўтамабільнай катастрофе.

Скурат Яўхім (29.12.1906 — 1992). Скончыў Віленскі ўнівэр-
сытэт, аддзел французскай філялёгіі (1939), у 1939 г. — аддзялень-
не Парыскай Сарбоны. Абараніў дысэртацыю «Сымбалізм у ра-
манах Ж. Радэнбаха» (на французскай мове). Падчас нямецкай апу-
ацыі займаўся арганізацыяй беларускага школьніцтва. Быў акру-
говым школьным інспэктарам у Глыбоцкай акрузе. Зь лета
1944 г. — на эміграцыі. З канца 1940-х — у Канадзе. Скончыў Тэх-
нічны Інстытут Электронікі. Браў удзел у грамадзкім жыцьці —
працы ЗБК, філіі Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва.

Сладкоўскі Барыс (25.03.1916, Цырын, сёньня Карэліцкі р-н
Гарадзенскай вобл. — 1992). Скончыў Віленскую беларускую
гімназію. У Канадзе ад 1949 г. Актывіст прыходу царквы сьв. Еў-
фрасіньні Полацкай у Таронта.

Слосканс Баляслаў (19.08.1893 — 18.04.1981, Брусэль, Бэль-
гія). Паходзіў з латыскай каталіцкай сям'і. У 1926 г. панам рымскім
прызначаны апостальскім адміністратарам Менскім і Магілёўскім,
біскупам Менскай і Магілёўскай архідыяцэзіі. За рэлігійную дзей-
насьць перасьледаваўся савецкімі ўладамі, адседзеў шэсьць гадоў
у сталінскіх лягерах. У 1933 г. паводле абмену палітвязьнямі вы-
ехаў у Латвію. З восні 1944 г. — на эміграцыі. У 1952 г. прызна-
чаны Ватыканам апостальскім візытатарам для беларусаў-каталі-
коў у Эўропе. Фундаваў беларускія каталіцкія праекты.

Смаршчок Аўгён (25.09.1914, м. Зэльва Слонімскага пав. Гара-
дзенскай губ., сёньня райцэнтар Гарадзенскай вобл. — 05.10.1984,
Бэльгія), сьвятар, пэдагог, перакладчык. Скончыў Сьвіслацкую
настаўніцкую сэмінарыю (1934), настаўнічаў. У 1939 г. мабіліза-

ваны ў войска, браў удзел у абароне Варшавы, трапіў у палон. У 1940 г. вызвалены. Працаваў на фабрыцы ў Бэрліне, вучыўся ў Бэрлінскім універсітэце (психалёгія). У 1950 г. скончыў факультэт психалёгіі і філязофіі Філіпс-універсітэту ў Марбургу. 3 верасня 1950 г. рукапакладзены ў ярэя БАПЦ ды пераехаў у Лювэн (Бэльгія) для абслугоўвання рэлігійных патрэбаў мясцовых беларусаў, заклаў парафію БАПЦ. Абслугоўваў ня толькі беларусаў, але й праваслаўных украінцаў, грэкаў, сербаў, расейцаў, праваслаўныя парафіі ў вугальных шахтах у Лімбургу, выяжджаў у Францыю. У 1955 г. скончыў Лювэнскі ўніверсітэт са ступенню магістар психалёгіі і філязофіі. У 1960-х навучаўся ў Вольным Інстытуце Філялэгіі і Гісторыі Ўсходніх Славянаў Брусэльскага Ўніверсітэту, атрымаў ступень магістра славістыкі. У 1965—1980 гг. выкладаў расейскую мову ў Вышэйшай Флямандзкай Школе перакладчыкаў у Антвэрпэне. Зь ягонай сьмерцю праваслаўнае жыццё ў Бэльгіі фактычна спынілася.

Сокалаў-Воюш Сяргей (16.10.1957, в. Астроўшчына Полацкага р-ну), пісьменьнік, бард, журналіст, удзельнік незалежніцкага руху 1980-х. Скончыў завочнае аддзяленьне філфаку БДУ. У 1984—1985 гг. — супрацоўнік філіялу музэю Якуба Коласа ў Мікалаеўшчыне, страціў працу за святакаваньне ў Мікалаеўшчыне разам з «Майстроўняй» Купальля. У 1982—1984, 1955—1988 гг. — настаўнік беларускай філялэгіі ў Наваполацку, у 1988—1990-х быў загадчыкам літчасткі лялечнай трупы Тэатру імя Якуба Коласа (Віцебск). У 1991 г. ажаніўся з дачкой Франціша й Веры Бартуляў Ганнай і пераехаў у ЗША. Працаваў на радыё «Свабода» ў Празе. Ад 2004 г. жыве ў Нью-Ёрку.

Стагановіч Аляксандар (25.01.1890, в. Нясутычы Наваградзкага пав. Гарадзенскай вобл., сёньня Наваградзкі р-н Гарадзенскай вобл. — 28.12.1988, Нью-Брансвік (Нью-Джэрзі), ЗША), грамадзкі дзяяч. У Першую сусьветную вайну знаходзіўся ў складзе Расейскага Экспэдыцыйнага Корпусу ў Францыі. У 1920 г. вярнуўся ў Заходнюю Беларусь. У 1925 г. уступіў у БСРГ. У 1928 г. вылучаны дэпутатам ад Наваградзкай акругі ў польскі сейм па сьпісе «Змаганьне», але за два дні да выбараў арыштаваны й зьняволены. Пасьля асабістага заступніцтва маршалка сейму вызвалены. У канцы 1928 г. адмовіўся ад дэпутацкага мандату ў знак пратэсту супраць супрацоўніцтва з КПЗБ. Празь некаторы час быў арыштаваны (паколькі пазбавіўся дэпутацкай недатыкальнасьці) і асуджаны на шэсьць гадоў турмы. Падчас нямецкай акупацыі —

кіраўнік Беларускай Народнай Самапомачы на Наваградзкую акругу. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Адзін з ініцыятараў аднаўленьня Рады БНР, браў удзел у зьездзе ў Остэргофэне, дзе было заяўлена пра аднаўленьне дзейнасьці Рады. З канца 1940-х — у ЗША. Быў сябрам Згуртаваньня Беларускіх Вэтэранаў і япархіяльнай Рады БАПЦ. Ад 1957 г. — намесьнік прэзыдэнта Рады БНР. Пакінуў падрабязныя ўспаміны.

Станкевіч Марыя (дзям. **Новак**; 20.10.1900, в. Чэскі Брод, Аўстра-Вугоршчына, сёння Чэхія — 05.05.1983, Нью-Джэрзі, ЗША), грамадзкая дзячка, жонка Янкі Станкевіча. Чэшка па нацыянальнасьці. Скончыла *Vassar College* у Нью-Ёрку (1922), Карлаў унівэрсытэт у Празе. У 1926 г. разам з мужам Янкам Станкевічам перасяла ў Вільню. У 1941—1945 гг. разам з сынамі, Вячаславам, Багуславам і Юркам, жыла ў Празе, пазьней у лягерах для перамешчаных асоб у Нямеччыне. Брала ўдзел у працы розных беларускіх арганізацый (напр., БАЗА).

Станкевіч Станіслаў (23.02.1907, в. Арляняты, Ашмянскі пав. Віленскай губ., цяпер Смаргонскі р-н Гарадзенскай вобл. — 06.11.1980, Нью-Ёрк, ЗША). Скончыў гуманістычны факультэт Віленскага ўнівэрсытэту (1933), абараніў доктарскую дысэртацыю «Беларускія элемэнты ў польскай рамантычнай паэзіі» (1936). Браў актыўны ўдзел у працы Беларускага Студэнцкага Саюзу, рэдагаваў часопіс «Студэнцкая думка». У 1937—1938 гг. стажыраваўся ў навучальных установах Югаславіі й Баўгарыі. У 1939—1941 гг. — выкладчык у Наваградзкай пэдагагічнай вучэльні. Падчас нямецкай акупацыі — бурмістар Барысава (1941—1943), намесьнік прэзыдэнта БЦР на Баранавіцкую акругу (1944). Дэлегат Другога Ўсебеларускага Кангрэсу. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Быў адным з актыўных прыхільнікаў аднаўленьня Рады БНР. Ад 1947 г. — радны БНР. Быў першым старшынём Антыбальшавіцкага Блёку Народаў (1946). У 1948—1962 гг. — рэдактар беларускай газэты «Бацькаўшчына» (Мюнхэн), у 1962—1980 гг. — газэты «Беларус» (Нью-Ёрк).

Станкевіч Янка (26.11.1891, в. Арляняты Ашмянскага пав. Віленскай губ., сёння Смаргонскі р-н Гарадзенскай вобл. — 16.07.1976, Нью-Ёрк, ЗША), грамадзка-палітычны дзяч, мовазнавец, журналіст. У 1918—1920 гг. — сябра Рады БНР. Скончыў Праскі Карлаў унівэрсытэт (1926) са ступенню «доктар славянскага мовазнаўства й гісторыі». У 1928—1930 гг. — пасол польскага сейму. Падчас нямецкай акупацыі ўваходзіў у склад Цэнтралі

БНС, займаўся адукацыйнымі праектамі (школьніцтва, выдавецтва). Ад 1944 г. на эміграцыі. Настаўнічаў у беларускіх лягерах у паваеннай Нямеччыне, выкладаў у Беларускай гімназіі імя Я. Купалы ў Рэгенсбургу. Стварыў Крывіцкае навуковае таварыства імя Пранціша Скарыны. Ад 1949 г. — у ЗША. Уваходзіў у склад Рады БНР, адкуль быў выключаны ў 1954 г.

Стар Карп⁴⁸⁴

Айцец Карп Стар нарадзіўся 25 траўня 1913 г. у беларускай сям'і. Бацька быў чыноўнікам у царскім войску, а маці — настаўніцай. Бацьку расстралялі ў 1930-х, а маці памерла празь некалькі гадоў пасля сьмерці мужа. Пасьля вучобы Карп працаваў дарожным майстрам на чыгунцы. Падчас акупацыі разам з жонкай і чатырма дочкамі быў эвакуаваны ў Нямеччыну. У 1951 г. сям'я Стара падалася ў Злучаныя Штаты Амэрыкі. Спачатку пасяліліся ў штаце Агаё, а пасля некалькіх гадоў пераехалі ў Нью-Джэрзі. Сталася гэта дзякуючы ўкраінскаму сьвятару Адаму Карасю, які пазнаёміў Карпа зь мітрапалітам БАПЦ Васілём. У 1969 г. спадар Карп быў рукапакладзены ў дыякана, а празь некаторы час — у сьвятара. Служыў у некалькіх прыходах. Спачатку ў Гайленд-Парку, даўжэйшы час — у Бруклінскім катэдральным саборы, а затым у Дораты.

Пасьля сьмерці матушкі ў 1983 г. а. Карп прыняў манаства й атрымаў тытул архімандрыта з рук мітрапаліта Мікалая. У часы службы дастаў шмат царкоўных узнагародаў, у тым ліку крыж з аздобамі й мітру. Па ўзросьце а. Карп адышоў на пэнсію. Але ўсё роўна стараўся браць удзел у багаслужбах.

Два гады таму дастаў строк. Цяпер у яго спаралізаваны левы бок і пашкоджана мова. Яму цяжка размаўляць, ён хутка стомляецца. [Айцец Карп Стар (Старавойтаў) памёр 5 кастрычніка 2006 г.]

⁴⁸⁴ Біяграму а. Карпа Стара даслаў Аляксандру Адзінцу Якуб Сапезьжынскі. У лісьце [ад пачатку верасьня 2006 г.], у прыватнасьці, гаварылася: *«Паважаны спадар Аляксандар! На вялікі жаль, я ня змог скамплектаваць больш зьвестак пра асобу Архімандрэнта Карпа Стара. Правёў я зь ім гутарку ў мінулую суботу, якую перасылаю Вам. Шкада, што ніхто не зацікавіўся ягонай асобай раней: а. Карп ужо забываецца й блытае пэўныя факты. Прасіў я сакратарку дома для састарэлых перадаць ягонаў дачцэ, каб яна адгукнулася на маю просьбу й звязалася са мной. У а. Карпа чатыры дачкі, але пра іх гаварыць ён не жадае. Так вось...»* Біяграфічныя зьвесткі, напісаныя Якубам Сапезьжынскім, падаюцца з захаваньнем моўных і стылёвых асаблівасьцяў.

Суравы Барыс (15.09.1907, Берасьце⁴⁸⁵ — сьнежань 1998⁴⁸⁶, Лёндан, Вялікабрытанія), грамадзкі дзяяч. Скончыў Віленскі ўнівэрсытэт. Падчас нямецкай акупацыі — школьны інспэктар, кіраўнік СБМ на Слонімскаю акругу. Зь лета 1944 г. на эміграцыі. Быў сярод заснавальнікаў Згуртаваньня Беларусаў Вялікабрытаніі. 15 сакавіка 1948 г. увайшоў у Часовую Ўправу ХАБР (віцэ-старшыня). 26 сьнежня 1948 г., на I Агульным Зьездзе ХАБР, абраны старшынём Галоўнай Управы. Быў старшынём арганізацыі да яе заняпаду (1948 — канец 1950 г., чэрвень 1954 — 1966 г.). У 1960—1980-я гг. браў удзел у працы парафіі сьв. Еўфрасіньні Полацкай Беларускай Праваслаўнай Кананічнай (канстантынопальскай) юрысдыкцыі. Пры канцы жыцьця быў параліжаваны.

Сурвілла Івонка (дз. Шыманец; 11.04.1936, г. Стоўпцы Наваградзкага ваяв., сёньня Менская вобл.). Нарадзілася ў сям'і Ўладзімера й Эвеліны Шыманцоў. Вучылася ў Вышэйшай Мастацкай Школе ў Парыжы. Скончыла філялягічны факультэт Сарбоны (1959). У 1959—1965 гг. разам з мужам Янкам Сурвіллам жыла ў Мадрыдзе. Выкладала францускую мову ў Францускім Інстытуце ў Мадрыдзе, дапамагала мужу рыхтаваць беларускія перадачы на Нацыянальным Гішпанскім Радыё. Ад 1969 г. — у Канадзе. Працавала перакладчыцай у фэдэральным бюро перакладаў краіны. Узначальвала БНІМ у Канадзе, управу Каардына-

⁴⁸⁵ Берасьце — паводле ўліковай карткі сябры ЗБВБ. Ягоны найбліжэйшы супрацоўнік Юры Весялкоўскі сьцьвярджае, што Барыс Суравы паходзіць са Стаўпеччыны: «[Ён] паходзіць за Стаўпеччыны, мой зямляк. Яго бацька памагаў Юрыю Сабалеўскаму на выбарах у польскі сейм. Быў ён чалавек інтэлігентны, як я бачыў, які нікому шкоды не зрабіў, злой волі ня меў. ... Меў яшчэ двух братоў. Адзін быў доктарам тут у Англіі (у Стокэнхэнд), а другі быў судзьдзя ці адвакат. Той, што быў доктарам, лічыў сябе палякам, а другі лічыў рускім. А Барыс — беларусам. Але за немцамі ён быў у Слоніме, быў даволі актыўным у СБМ, насля ў Нямецчыну папаў, а тут ён меў здольнасьці на кухні гатаваць. І нічога тут, у Англіі, ашчадзіў на гэтым бізнэсе. Было ў яго такое хобі: вельмі любіў рыбалку, мог цэлую ноч сядзець з вудаю. Ён над Нёманам сядзеў, над Шчараю ў Слоніме сядзеў, і тут зімой, неяк расказваў, зіма была халодная, ён палонку высек у Тэмзе і ў палонцы лавіў. Але кажу, што быў чалавек пісьменны, інтэлігентны».

⁴⁸⁶ Дазнацца дакладную дату сьмерці не ўдалося. Крэмацыя цела адбылася 14 сьнежня 1998 г. Ліст ад Юр'я Весялкоўскага ад 26 чэрвеня 2006 г.

цыйнага Камітэту Беларусаў Канады, Канадзійскі Фонд Дапамогі Ахвярам Чарнобылю. Ад 1997 г. — старшыня Рады БНР.

Сурвілла Янка (20.06.1925, в. Бялёвічы Ашмянскага пав. Віленскага ваяв., сёння Смаргонскі р-н Гарадзенскай вобл. — 03.06.1997, Атава, Канада). У 1943—1944 гг. працаваў у Беларускім Камітэце Самапомачы ў Бэрліне. У 1951 г. пераехаў у Гішпанію, дзе скончыў факультэт палітычных і эканамічных навук Мадрыдзкага ўнівэрсытэту (1956). У 1952 г. заснаваў беларускую рэдакцыю Нацыянальнага Гішпанскага Радыё, перадачы на якой вёў да 1965 г. У 1969 г. разам з жонкай выехаў у Канаду, працаваў у Міністэрстве занятасці і эміграцыі. Быў прадстаўніком ад беларусаў у Канадзійскай Радзе Паняволеных Эўрапейскіх народаў, быў старшынём Атаўскага аддзелу Згуртавання Беларусаў Канады.

Сяднёў Масей (19.08.1915, в. Мокрае Клімавіцкага пав. Магілёўскай губ., сёння Касцюковіцкі р-н Магілёўскай губ. — 05.02.2001, Глен-Коў (Нью-Ёрк), ЗША), паэт. У 1933—1936 гг. вучыўся ў Менскім пэдагагічным інстытуце. Быў рэпрэсаваны й высланы на Калыму. У 1941 г. вернуты ў Беларусь на пераглед справы. З пачаткам вайны вярнуўся да бацькоў, працаваў на гаспадарцы. У 1943 г. разам з бацькамі выехаў на Запад. Жыў у Бела-стоку, працаваў карэктарам у «Новай дарозе», Беларускім камітэце. У ЗША ад 1950 г. Выкладаў расейскую мову ва ўнівэрсытэце Індыяны. Ад канца 1950-х працаваў у беларускай рэдакцыі радыё «Свабода».

Сядура Ёладзімер (псеўданім **Глыбінны**; 11.12.1910, Менск — 14.03.1997, Нью-Ёрк, ЗША), пісьменьнік, літаратуразнаўца, культуроляг. У 1930-х быў некалькі разоў рэпрэсаваны. У 1941 г. абараніў кандыдацкую дысэртацыю «Максім Горкі як гісторык рускай літаратуры». У 1942—1944 гг. галоўны рэдактар часопісу «Новы шлях» (Рыга). Ад 1944 г. — на эміграцыі. Жыў у ЗША, выкладаў ва ўнівэрсытэце Трой (Нью-Ёрк).

Сянькевіч Аляксей (15.11.1904, Новы Сьвержань Менскага пав., сёння Стаўпецкі р-н Менскай вобл. — 12.12.1991, Саўт-Рывэр (Нью-Джэрзі), ЗША), грамадзкі дзяяч. У 1930-х разам з Фабіянам Акінчыцам, Уладзіславам Казлоўскім, Алёзіам Пешчокевічам стварыў Беларускую Нацыянал-Сацыялістычную Партыю. У 1942—1943 гг. рэдагаваў менскую газету «Голас вёскі». Зь вясны 1944 г. — афіцэр прапаганды БКА. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі, ад 1950 г. у ЗША, жыў у Саўт-Рывэры, браў удзел у грамадзкім жыцці, быў сябрам Беларускай Цэнтральнай Рады, актывістам парафіі сьв. Еўфрасіньні Полацкай у Саўт-Рывэры.

Тамашчык Уладзімер (15.06.1900, в. Вялікія Азяраны Гарадзенскага пав., сёньня Сакольскі павет Падляскага ваяв. (Польшча) — 09.06.1970, Нью-Ёрк, ЗША). Удзельнік нацыянальнага руху ў Заходняй Беларусі, быў арыштаваны польскімі ўладамі й асуджаны на тры гады турмы. Ад 1930 г. жыў у Чэхаславацыі. Скончыў аграрнамічны факультэт Праскай палітэхнікі, працаваў асыстэнтам у Праскім інстытуце заалёгіі. Браў удзел у грамадзкім беларускім жыцці. З пачаткам Другой сусьветнай вайны пераехаў у Беласток, працаваў намесьнікам рэдактара газэты «Новая дарога», працаваў у Беларускай камітэце. Ад 1944 г. — на эміграцыі ў Нямеччыне. Быў абраны старшынём Беларускага цэнтральнага камітэту — галоўнай арганізацыі беларусаў у Нямеччыне ў 1945—1947 гг. У 1948 г. паstryгся ў манахі пад імем Васіль, а ў 1949 г. вышэйшымі яраархамі Ўкраінскай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы ўзьведзены ў сан япіскапа Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы. У 1951 г. пераехаў у ЗША, узначальваў япіскапат БАПЦ у Паўночнай Амэрыцы. Браў актыўны ўдзел у беларускім грамадзкім жыцці ў ЗША. Узначальваў Беларускае Інстытут Навукі й Мастацтва. Забіты невядомымі ў сваёй кватэры ў Нью-Ёрку.

Татарыновіч Пётра (02.06.1896, в. Гайнін Слуцкага пав. Менскай губ., сёньня Ляхавіцкі р-н Берасьцейскай вобл. — 03.09.1978, Ватыкан), беларускі сьвятар, пэдагог, перакладчык, публіцыст. Высьвячаны на сьвятара ў 1921 г. Працаваў у парафіях Заходняй Беларусі. Зь лета 1944 г. на эміграцыі. У 1945—1949 гг. вучыўся ў Рыме, абараніў доктарскую дысэртацыю, прысьвечаную Кірылу Тураўскаму. У 1950 г. заснаваў беларускі каталіцкі часопіс «Зніч» (1950—1975), заснаваў беларускую рэдакцыю «Радыё Ватыкана».

Таўпека Максім (02.02.1916 — 2005). Служыў у 2-м Польскім корпусе генэрала Андэрса. У Канадзе — ад 1946 г. У 1970-х прызначаны настацелем парафіі Сьв. Духа Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы ў Дэтройце (ЗША). 25 красавіка 1983 г. пакінуў парафію й пасяліўся на фэрме Ўотэрфорд (правінцыя Антарыё, Канада).

Тулейка Міхась (08.09.1915 — 06.03.1998, Томс-Рывэр (Нью-Джэрзі), ЗША), грамадзкі дзяяч, адвакат. Скончыў факультэт права Віленскага ўнівэрсытэту. Працаваў адвакатам. Падчас нямецкай акупацыі — у нацыянальным руху. Дырэктар Баранавіцкай настаўніцкай сэмінарыі. Узначальваў камітэт БНС на Баранавіцкую акругу. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Жыў у Мюнхэне, дзе арганізаваў і ўзначаліў Беларускае Студэнцкае Таварыства. У канцы 1940-х выехаў у ЗША. Арганізоўваў беларускі скаўтынг. Быў

старшынём царкоўнага камітэту парафіі БАПЦ у Гайленд-Парку (Нью-Джэрзі).

Урбан Павал (псеўд. **Паўлюк Вазэрны**; 27.03.1924, в. Закаліўе Лепельскага р-ну Віцебскай вобл.). Скончыў гістарычны факультэт Лювэнскага ўнівэрсытэту, абараніў дысэртацыю пра дзейнасьць вялікага князя літоўскага й польскага караля Аляксандра. Працаваў у Інстытуце вывучэньня СССР, на радыё «Свабода».

Філафей (Уладзімер Нарко; 21.02.1905, в. Заранач Вялейскага пав. Віленскай губ., сёньня Мядзельскі р-н Менскай вобл. — 24.09.1986, Гамбург, Нямеччына). Скончыў Віленскую духоўную сэмінарыю, тэалягічны факультэт Варшаўскага ўнівэрсытэту (1931). Вучыўся ў тэалягічнай школе ў Стамбуле, дзе атрымаў ступень магістра тэалёгіі. У 1942—1944 гг. выконваў абавязкі намесьніка мітрапаліта Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы. У 1950—1980-х — вікарыі Нямецкай япархіі Расейскай Зарубежнай Праваслаўнай Царквы.

Фінькоўскі Ўладзімер (13.02.1906, в. Гальшаны, сёньня Ашмянскі р-н Гарадзенскай вобл. — ?) У 1927 г. высвячаны на сьвятара. За супраціў палянiзацыі Польскай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы перасьледваўся ўладамі. У 1930-х гг. працаваў у Пінску й Пружаных. Першы сьвятар, што прыехаў у Менск пасля пачатку нямецкай акупацыі. Заснаваў царкоўна-будаўнічы камітэт, які рамантаваў ацалелыя ў беларускай сталіцы цэрквы. Наведваў іншыя гарады й мястэчкі Ўсходняй Беларусі, дзе стварыў некалькі аналягічных камітэтаў. У 1942 г. праз канфлікт зь беларускімі дзеячамі выдалены ў Варшаву. Пасля заканчэньня Другой сусьветнай вайны жыў у Заходняй Нямеччыне, Францыі, з канца 1950-х — у ЗША (Чыкага), дзе быў узьведзены ў сан япіскапа БАПЦ. Узначаліў парафію сьв. Юр'я ў Чыкага. Праз канфлікт з парафіянамі пакінуў парафію й вярнуўся ў Францыю.

Хаванскі Канстанцін (01.08.1910 — 28.03.1984, Сьднэй, Аўстралія). Паходзіў зь сям'і нашчадкаў князёў Хаванскіх. У 1939 г. у часе нямецка-польскай вайны трапіў у нямецкі палон. Па вайне жыў у беларускім лягеры Ватэнштэт. У 1950 г. выехаў у Аўстралію. Жыў у Сьднэй, браў актыўны ўдзел у беларускім грамадзкім жыцьці ў Новай Паўднёвай Валіі. Пахаваны на могілніку Роквуд у Сьднэй.

Ханяўка Часлаў (26.05.1909, Рыга, Латвія — 02.07.1988). Скончыў аграрнамічны факультэт Віленскага ўнівэрсытэту, браў актыўны ўдзел у Беларускім Студэнцкім Саюзе. Падчас Другой сусьветнай вайны працаваў у камітэце Беларускай Самапомачы ў

Бэрліне, Беларускам камітэце ў Варшаве. Займаўся вызваленьнем беларусаў, што трапілі ў нямецкі палон. У паваеннай Нямецчыне займаўся арганізацыяй беларускага школьніцтва. У 1950-х выехаў у ЗША. Жыў у Саўт-Рывэры.

Цьвірка Ўладзімер (да 1945 г. **Вадзім Сурко**; 02.01.1928, в. Бе-
ражное, сёньня Стаўпецкі р-н Менскай вобл. — 15.03.1992, Мюн-
хэн, Нямецчына). У Заходняй Нямецчыне (другая палова 1940-х)
браў удзел у беларускім скаўцкім руху. У 1959—1968 гг. — галоў-
ны рэдактар Беларускай службы радыё «Свабода».

Цярпіцкая Жэня (Ермалінская (Ярмалінская)); 5.08.1928,
в. Сялец — 11.02.1991, Саўт-Рывэр (Нью-Джэрзі), ЗША). Зь лета
1944 г. — на эміграцыі. Пасьля капітуляцыі Нямецчыны па нейкім
часе перабралася ў лягер Ватэнштэт, дзе вучылася ў гімназіі імя
М. Багдановіча, брала ўдзел у грамадскім жыцьці, скаўтыngu.
У 1947 г. пераехала ў Вялікабрытанію, дзе працавала на тэкстыль-
най фабрыцы ў Брэдфардзе. 14 кастрычніка 1950 г. узяла шлюб з
грамадскім дзеячом у графстве Ёркс Віталём Цярпіцкім. Пры кан-
цы лістападу 1951 г. сям'я Цярпіцкіх выехала ў ЗША. Брала ак-
тыўны ўдзел у беларускім грамадскім жыцьці ў штаце Нью-Джэрзі,
належала да прыходу царквы сьв. Еўфрасіньні Полацкай у Саўт-
Рывэры.

Чабатарэвіч Віктар (1907, Новы Сьвержань Менскага пав.,
сёньня Стаўпецкі р-н Менскай вобл. — 07.10.1963, Нью-Ёрк,
ЗША). Грамадзкі й вайсковы дзяяч, настаўнік. Скончыў Нясьвіс-
кую настаўніцкую сэмінарыю, школу падхарунжых. Настаўнічаў
на Віленшчыне, у заходняй Польшчы. У 1939—1941 гг. працаваў
настаўнікам у Стоўпцах. У 1941—1942 гг. працаваў у Галоўным
Школьным Інспэктарате, сакратаром Цэнтралі Беларускай Народ-
най Самапомачы. У сакавіку 1944 г. ўзначаліў афіцэрскія курсы
Беларускай Краёвай Абароны, затым — Афіцэрскую школу БКА.
Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Падтрымліваў прыхільнікаў Бела-
рускай Цэнтральнай Рады, уваходзіў у склад Беларускага Кангрэ-
савага Камітэту ў Амэрыцы (быў яго віцэ-старшынём), быў ка-
рэктарам газэты «Беларуская трыбуна».

Чайкоўскі Зьміцер (1912, Клецак, сёньня Менская вобл. —
2002, Мюнхэн, Нямецчына), мастак, грамадзкі дзяяч. У 1937—
1939 гг. вучыўся ў Кракаўскай акадэміі мастацтваў. Падчас нямец-
кай акупацыі — камандзір роты беларускага чыгуначнага баталь-
ёну ў Менску. Зь лета 1944 г. на эміграцыі. Жыў у Мюнхэне.

Чаранук Янка (псеўданім **Змагар**, 12(24).08.1896, Новы Двор
Сакоўскага пав. Гарадзенскай вобл., сёньня Падляскае ваяв.,

Польшча — 16.11.1957, Чыкага (Ілінойс), ЗША), палітычны дзяяч. Вучыўся на юрыдычным факультэце Пецярбурскага ўнівэрсытэту. У 1918 г. — супрацоўнік Міністэрства замежных справаў Украінскай Народнай Рэспублікі, чалец Беларускай рады ва Украіне. З канца 1918 г. на Гарадзеншчыне, быў сакратаром Цэнтральнай беларускай рады Віленшчыны й Гарадзеншчыны. З канца 1919 г. жыву ў Рызе, працаваў сакратаром Вайскова-дзьяляматычнай місіі БНР у Латвіі й Эстоніі, сябра Народнай Рады БНР. У ЗША ад 1922 г. Жыву ў Чыкага. Адзін з ініцыятараў стварэння Беларускага народнага камітэту ў штаце Ілінойс, Беларуска-Амэрыканскага нацыянальнага клубу. Уваходзіў у міжнародную каталіцкую арганізацыю «Рыцары Калюмба» (меў найвышэйшую ступень). У пачатку 1950-х падтрымаў Беларускаю Цэнтральную Раду.

Чарняўскі Францішак (03.11.1893, в. Чухны Ашмянскага пав., Віленскай губ., цяпер Смаргонскі р-н Гарадзенскай вобл. — 31.05.1979, Амстэрдам (Нью-Ёрк), ЗША), каталіцкі сьвятар, выдавец. Вучыўся ў Віленскай духоўнай каталіцкай сьмінарыі. У 1920 г. атрымаў сьвятарскія пасьвячэньні. У 1924—1927 гг. вучыўся ў Рыме ў Папскім Грыгарыянскім Унівэрсытэце і Ўсходнім Інстытуце. Ад 1929 г. жыву ў Францыі. Абслугоўваў рэлігійныя патрэбы работнікаў на вугальных капальнях. У 1953—1955 гг. — у Бэльгіі, у кляштары бэнэдыктынаў, рэдагаваў бюлетэнь «Божае слова». Ад 1957 г. у ЗША. Выдаваў часопіс «Сяўбіт». Дзядзька беларускага сьвятара а. Уладзіслава Чарняўскага.

Шаўцоў Сымон (17.04.1911, Случчына — 8.05.1999, Сьвяднэй, Аўстралія). У 1930-х працаваў на машынабудаўнічым заводзе імя Варашылава ў Менску. У 1939 г. скончыў гістарычны факультэт БДУ, настаўнічаў у в. Капцэвічы (Петрыкаўскі р-н Гомельскай вобл.). Служыў у Чырвонай Арміі, трапіў у палон, вызвалены дзякуючы намаганьням беларускіх дзеячоў на чале з Фабіянам Акінчыцам. Выпускнік курсаў беларускіх прапагандыстаў у Вустраве пад Бэрлінам. У 1943—1944 гг. у Менску. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Настаўнічаў у беларускай школе лягэру ДП у Мітэнвальдзе (Нямеччына). Ад 1949 г. — у Аўстраліі. Падтрымліваў сувязі зь беларускімі арганізацыямі Сьвяднэю. Быў сябрам Беларускага культурна-грамадзкага клубу. Аўтар кнігі «*Мая Адысея*» (Вільня, 1999).

Шкутка Анатоць (15.01.1908, Новы Сьвержань Менскага пав., сёньня Стаўпецкі р-н Менскай вобл. — ?). Скончыў Бэрлінскі Політэхнічны Інстытут. Падчас Другой сусьветнай вайны — кіраўнік Беларускага Прадстаўніцтва ў Бэрліне. Па капітуляцыі Ня-

меччыны жыў у ангельскай зоне акупацыі (Ніжняя Саксонія), стварыў Беларускі камітэт у Браўншвайгу. У 1949 г. разам зь сям'ёй выехаў у Аўстралію. Пасяліўся ў Брысбэне (Квінсленд), дзе набыў цагельны завод. Да канца 1950-х падтрымліваў сувязі зь беларусамі Сыднэю. Быў удзельнікам арганізацыйнага сходу мясцовых беларусаў у сакавіку 1950 г. і заснаваньня Беларускага Аб'яднаньня ў Новай Паўднёвай Валіі. Пасьля расколу арганізацыі стаў на бок прыхільнікаў БЦР і некаторы час выступаў як кіраўнік аддзелу БАА ў Квінслендзе. Ад 1950-х зьнікае з грамадзкай арэны.

Шкялёнак Мікола (1899, в. Пякоціна Новаалександраўскага пав. Ковенскай губ., сёння Мёрскі р-н Віцебскай вобласьці — 1946), грамадзкі дзяяч, журналіст, публіцыст. Скончыў юрыдычны факультэт Віленскага ўнівэрсытэту (1932), быў старшынём Беларускага Студэнцкага Саюзу, уваходзіў у кіраўніцтва Беларускага Інстытуту Гаспадаркі й Культуры, Беларускага Нацыянальнага Камітэту. У 1936 г. разам зь Вінцэнтам Гадлеўскім стварыў Беларускі Нацыянальны Фронт. Ад 1940 г. — у Бэрліне, быў адным з арганізатараў Беларускага Камітэту Самапомачы, рэдагаваў газэту «Раніца». Зь лютага 1943 г. — у Менску. Працаваў у «Беларускай газэце», пасьля забойства Ўладзіслава Казлоўскага (лістапад 1943 г.) ейны рэдактар. Са студзеня 1944 г. — першы віцэ-прэзыдэнт БЦР. Браў актыўны ўдзел у арганізацыі Другога Ўсебеларускага Кангрэсу, дзе выступіў з дакладам «Аб прызнаньні за няважныя пастановы ўраду СССР і былой Польшчы, якія датычацца Беларусі, яе тэрыторыі й народу». У 1945 г. арыштаваны ў Польшчы савецкімі органамі бясьпекі, вывезены ў СССР, дзе асуджаны да вышэйшай меры пакараньня.

Шнэк Алег (07.02.1930, Ленінград — 16.08.2005, Мэльбурн, Аўстралія), грамадзкі дзяяч у Аўстраліі. Сын вайскоўца Сьцяпана Шнэка й брат грамадзкага дзяяча, пісьменьніка Ўладзімера Шнэка (Случанскага). Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. У паваяннай Нямецкай зоне жыў у беларускім лягэры ў Вагэнштэце, браў дзейны ўдзел у скаўтынгу. У 1950 г. разам з бацькамі пераехаў у Аўстралію. Быў чальцом скаўцкага зьвязу «Ўсяслаў Чарадзеі», удзельнічаў у арганізацыі футбольнай, валебольнай дружны, быў сакратаром спартовага клюбу «Зубр». Актыўны сябра розных беларускіх грамадзкіх арганізацыяў Мэльбурну, сярод іх старшыня Беларускага Вызвольнага Фронту (1993—2005), старшыня Беларускага Цэнтральнага Камітэту (2003—2005). Быў сябрам парафіі Трох Віленскіх Пакутнікаў у Мэльбурне. Шматгадовы ўдзельнік

Выканаўчага Камітэту ФРБАА. Удзельнік Першага Зьезду Беларусаў Сьвету ў Менску (1993).

Шняк Сьцяпан (12.10.1900, в. Лядныя, сьёння Слуцкі р-н Менскай вобл. — 19.01.1952, Мэльбурн, Аўстралія). У 1930—1936 гг. зь невялікім перапынкам вучыўся ў Вайсковай акадэміі ў Ленінградзе. Затым кіраваў домам палітпрасьветы ў г. Чыта Забайкальскай вайсковай акругі. У 1938 г. выключаны з партыі й звольнены з войска. Вярнуўся на радзіму й пасяліўся зь сям'ёй у Слуцку. Працаваў настаўнікам у школе. Падчас нямецкай акупацыі — кіраўнік паліцыі ў Слуцкай акрузе. Увесну 1944 г. арыштаваны нямецкімі ўладамі разам з усёй сям'ёй, але выпушчаны дзякуючы заступніцтву Радаслава Астроўскага. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Прызначаны кіраўніком вайсковых спраў БЦР. У Аўстраліі ад 1950 г. Жыў у Сьіднэі, затым у Мэльбурне. Пісаў зацёмкі ў эміграцыйную прэсу пад псеўданімам Янка Нясьцерпны. Скончыў жыцьцё самагубствам. Пахаваны на беларускай дзялянцы могільніку Фоўкнэр.

Шчорэ Мікалай (1913, Новы Сьвержань Менскага пав., сьёння Стаўпецкі р-н Менскай вобл. — 22.12.1995, Даўнт-Мора (Фларыда), ЗША). Скончыў мэдыцынскі факультэт Віленскага ўнівэрсытэту, займаўся грамадзкай дзейнасьцю, у 1935—1937 гг. — старшыня Беларускага Студэнцкага Саюзу. У 1939 г. выехаў у Варшаву, ад 1940 г. — старшыня Беларускага камітэту ў Варшаве. На пасяджэньні беларускага актыву ў Бэрліне 19 чэрвеня 1941 г. выбраны старшынём Беларускага Нацыянальнага Цэнтру, які разглядаўся як урад будучай Беларусі. Аднак ужо праз пару тыдняў адмовіўся ад палітычнай дзейнасьці. Вярнуўся ў Варшаву. З восені 1944 г. у Нямеччыне. У 1946—1947 гг. узначальваў Беларускае Праваслаўнае Аб'яднаньне. Ад 1949 г. жыў у ЗША, адзін са стваральнікаў Беларускага Кангрэсавага Камітэту Амэрыкі (БККА). Старшыня БККА (1951—1955). У 1955 г. разам зь Юр'ем Сабалеўскім, Міколам Паньковым, Іванам Касяком, Леанідам Галяком стварыў Камітэт Незалежнай Беларусі. Зьяўляўся віцэ-прэзыдэнтам Амэрыканскай асацыяцыі хірургаў.

Шыла Мікола (1888 — 06.04.1948, Госьляр, Заходняя Нямеччына), грамадзкі дзяяч. Дэлегат Першага (1917) і Другога (1944) Усебеларускіх Кангрэсаў. У 1917—1920 гг. — старшыня Партыі беларускіх эсэраў. У 1920—1930-х гг. браў удзел у заходнебеларускім нацыянальным руху. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Падтрымліваў БЦР і Радаслава Астроўскага.

Шыманец Уладзімер (15.05.1911, Рыга (Латвія) — 27.08.1977, Сартрувіль, Францыя). Скончыў Віленскую тэхнічную школу (1932). Працаваў у Стоўпцах. Зь лета 1944 г. разам зь сям'ёй — на эміграцыі. Напачатку жыў у Капэнгагене, дзе арганізаваў Згуртаваньне Беларусаў Даніі. У 1948 г. пераехаў у Францыю. Ад 1952 г. жыў у Сартрувілі пад Парыжам, браў удзел у працы Аб'яднаньня Беларускіх Работнікаў у Францыі, дзейнасьці ўраду БНР (міністар фінансаў). Бацька старшыні Рады БНР Івонкі Сурвіллы й грамадзкага дзеяча Лявона Шыманца.

Яцкевіч Данат (6.05.1922, Ліда Наваградзкага ваяв., сёння Гарадзенская вобл. — 11.07.1969, Мэльбурн, Аўстралія). Сын беларускага сьвятара, архімандрыта Мадэста Яцкевіча. Падчас нямецкай акупацыі — у беларускіх вайсковых фармацыях, лейтэнант БКА. Ад 1944 г. — у Нямеччыне, дзе браў удзел у дзейнасьці беларускіх арганізацыяў. Ад 1949 г. — у Аўстраліі. Арганізатар беларускага жыцьця ў г. Брысбэн (Квінсленд). Адзін з ініцыятараў стварэньня Брацтва Сьвятога Юр'я БАПЦ, заснавальнік Задзіночаньня Беларускіх Вэтэранаў і выдавец друкаванага органу гэтае арганізацыі пэрыядыку «Лучнік». У 1956 г. разам зь сям'ёй перабраўся ў Мэльбурн. Быў адным з ініцыятараў набыцьця Беларускага дому. Займаўся выдавецкай дзейнасьцю, пісаў п'есы для дзяцей (пад псеўданімам Данат Баян).

Яцкевіч Мадэст (01.05.1894, Паставы Віцебскай губ., сёння Віцебская вобл. — 27.02.1971). Зь сям'і праваслаўнага сьвятара. Падчас Першай сусьветнай вайны настаўнічаў на Віленшчыне. Праўдападобна, што ў 1921 г. прайшоў багаслоўскія курсы і ў 1921 г. рукапакладзены ў сан сьвятара, да 1939 г. працаваў у розных парафіях Віленскай япархіі. У часе Другой сусьветнай вайны — у кляштары Сьвятога Духа ў Вільні. У 1944 г. выехаў у Аўстрыю. Жыў у Аргентыне. Ад 1956 г. у Мэльбурне (Аўстралія). У 1957 г. пастрыжаны ў манахі. У 1958 г. зарганізаваў у Мэльбурне парафію БАПЦ Трох Віленскіх Пакутнікаў. Займаўся выдавецкай дзейнасьцю: у 1960 г. апрацаваў і выдаў «*Катэхізіс, або Навуку веры*», Стары й Новы Запаветы, нарыс «*Даведкі з гісторыі айтакефаліі Беларускай Праваслаўнай Царквы*», запачаткаваў выданьне часопісу «Наша Царква» як друкаванага органу БАПЦ у Аўстраліі. У жніўні 1962 г. пасья скандалу з удзелам арх. Сяргея перайшоў пад юрысдыкцыю канстантынопальскага патрыярха, служыў у беларускай парафіі сьв. Еўфрасіньні Полацкай у Мэльбурне.

Падрыхтаваў Алег Гардзіенка

ІНДЭКС АСОБАЎ

- Абабурка Ян а. 158, 635
 Абрамовіч Ніканор, мітрапаліт 635
 Абрамчык Мікола 57, 96, 109, 177, 178, 225, 306, 361, 362, 403, 445, 499, 587, 588, 606, 635, 648, 649, 658, 665
 Абрантовіч Фабіян 396
 Абрэмскі Юры 445, 446
 Адамовіч Антон 186, 281, 282, 362, 635
 Адзінец Аляксандар 542, 670
 Ажэшка Эліза 626
 Акаловіч Леанід 337
 Акінчыц Канстанцін 291
 Акінчыц Фабіян 247, 280, 290, 291, 399, 435, 636, 654, 672, 676
 Акула Кастусь 184, 416, 497, 636
 Александровіч Сьцяпан 580
 Алехнік Алесь 23, 636
 Аляксандар Ягелончык 674
 Аляксандар, мітрапаліт (гл. Іназемцаў Мікалай)
 Аляхновіч Ежы (Юрка) 554
 Аляхновіч Рагнеда 275
 Аляхновіч Франц 292, 554, 558
 Аляшкевіч Анастасі 398, 400, 401
 Андрусышын (Данчык) Багдан 563, 652
 Андэрс Уладзіслаў 119, 172, 242, 407, 418, 451, 463, 464, 498, 616, 632, 635, 638, 644, 646, 657, 659, 673
 Аніська Аўген 340
 Анішчык Аляксей (Чэмер) 123, 127, 433
 Антух Валерыян 17, 18
 Антух Валя 22
 Антух Вольга 17
 Антух Еўдакім 17
 Антух Іван 22
 Антух Мікола 17—25
 Антух Міхаіл 17
 Антух Пятро 22
 Анцанас Аляксандрас 185
 Апанас, архіпіскап (гл. Мартас Антон)
 Апанасёнак 489
 Арлоў Уладзімер 274, 372
 Арлоў, кампазытар 168
 Арсеньева (Кушаль) Наталья 278, 279, 285, 292, 372, 415, 425, 485, 486, 493, 623, 637, 662, 666
 Арцюх Мікола 103—104, 419
 Арцюх Язэп 103, 596
 Арэхва Аркадзь 185, 637
 Арэшка Аляксей 89—104
 Арэшка Вінцук 99
 Арэшка Крыстына 99
 Арэшка Марыяна 89
 Арэшка Мікалай 92
 Арэшка Міхаіл 99
 Арэшка Палагея 89, 91
 Арэшка Рыгор 89
 Арэшка Сільвэстар 89, 90
 Арэшка Сюзана 99
 Асецінскі 169, 170
 Асіповіч Павал 126
 Асіпчык Аляксандар 175, 637
 Асоўская Антаніна 601
 Асоўская Ніна 601
 Асоўскі Альберт 601
 Асташонак Марыля 189
 Астроўская Антаніна 638, 658

- Астроўскі Віктар 137, 616, 637, 638, 649
Астроўскі Радаслаў 96, 106, 136, 137, 163, 193, 240, 273, 275, 328, 349, 358—361, 420, 433, 492, 499, 505, 539, 558, 607, 613—616, 630, 637—641, 648, 657, 658, 662, 664, 678
Аўдзеі, браты 197
Аўдзеі Аляксандар 420
Аўсянік Антон 397
Аўчыньнікаў Д. 400
Ахатэнка Ягор (архіяпіскап Сяргей) 58, 679
Ахматавіч Аляксандар 557
Бабкоўскі Васіль (архіяпіскап Венядыкт) 362, 638
Багдановіч Вячаслаў 397
Багдановіч Максім 360
Багушэвіч Францішак 83, 559, 569, 573, 666
Бажар'янаў Міхаіл 155
Бакуновіч Аляксандар 26—31, 639
Бакуновіч Васіліса 28
Бакуновіч Васіль 28
Бакуновіч Вольга 28, 29
Бакуновіч Іван 28
Бакуновіч Ліза 28, 29, 638, 639
Бакуновіч Мітрафан 28, 29, 638, 639
Бакуновіч Пятро 27
Бакуновіч Уладзімер 28, 639
Барадулін Рыгор 555
Баран Сымон 397
Барановіч Аляксандар 429, 483
Баржэмскі 535
Бароўскі Леанід 515
Барсук 489
Баргуль Адэля 162
Баргуль Аляксандар 162
Баргуль Антон 164
Баргуль Валенты 162
Баргуль Вера 144, 161, 164, 639, 668
Баргуль Ганна 161, 668
Баргуль Марыя 162
Баргуль Франціш 161—164, 639, 668
Баргуль Янка 162
Барысаглебскі Лявон 530, 631
Барысевіч Аня 35
Барысевіч Артур 35
Барысевіч Ізабэла 35
Барысевіч Марыя 32, 34
Барысевіч Мікалай 32—35
Барысевіч Якуб 32—34
Барысевіч Янка 32—35, 42, 49
Барысік 104
Барэцкі Барыс 384
Барэцкі, айцец 383
Башко Дзьмітры 295
Баяроўская Аня 118
Баяроўская Вольга 118
Баяроўская Марыя 117
Баяроўская Норма 120, 121
Баяроўскі Іван 118
Баяроўскі Міхась 8, 117—121
Баяроўскі Ніканор 119
Баяроўскі Пятрусь 118
Баяроўскі Сымон 117
Белаказовіч Васіль 580
Бельмач (Равінская) Вольга 449
Бельмач Галена 452
Бельмач Іван 449
Бельмач Пятро 452
Бельмач Уладзімер 449—453
Бельмач Яня 452
Белямук Ганна 165
Белямук Маня 165, 166
Белямук Мікола 166
Белямук Міхась 22, 165—178, 198, 239, 311, 412

- Белямук Ніна 165
 Белямук Павал 165
 Белямук Тамара 177
 Белямук Тоня 165, 166
 Берут Баляслаў 432
 Біленькі, украінец 383
 Блашчаница 206
 Блізьнюк 424
 Болтуць Мікалай 346
 Борыс Андрэй 391
 Бразоўскі Анатоль 71
 Бразоўскі Міхал 71, 446
 Брач 493
 Бройгель 386
 Бруцкі Янка (мітрапаліт Ізя-
 слаў) 217, 226, 352
 Брыкава 186
 Брылеўская Лёнгіна 179—193
 Брылеўская Ніна 182
 Брылеўскі Ўладзімер 181—193,
 363, 639, 640
 Брэянтэ Альбэр 98
 Будзька (Бяленіс) Людвіка 144,
 640
 Будзька Часлаў 144, 640
 Будзька Эдвард 66, 640, 662
 Будкевіч Гэля 122
 Будкевіч Іларыён 122, 123
 Будкевіч Каталін 128
 Будкевіч Ліда 122
 Будкевіч Ніна 122
 Будкевіч Сільвэстар 7, 119,
 122—128
 Будкевіч Юля 122
 Букатка Бернард 305, 539
 Булак-Балаховіч Станіслаў 46,
 646, 663
 Буляк Мікола 402, 640, 641
 Буневіч 176
 Бураўкін Генадзь 326
 Бурдзь (Гарох) Аляксандра 454
 Бурдзь Барыс 454, 457
 Бурдзь Валодзя 454, 457
 Бурдзь Віктар 454—458
 Бурдзь Віктар (сын Віктара Бур-
 дзя) 457
 Бурдзь Іван 454, 457
 Бурдзь Ніна 456, 457
 Бурдзь Нора 457
 Бурдзь Паўло 454, 457
 Бурдзь Пятро 454, 457
 Бурдзь Уладзімер 454
 Бусел Сяргей 430
 Бута Алесь 441—443, 646
 Буцька Алесь 459
 Буцька Алёша 460
 Буцька Валодзя 460
 Буцька Мікола 459—467
 Буцька Паўлюк 460
 Буцька Рычард 467
 Буцька Юлік 460
 Буцька Яўгенія 459
 Буш Джордж, малодшы 505
 Быкаў Васіль 347, 533
 Бэргер Рафал 560
 Бэрзіньш 492
 Бэчковіч Зыгмунт 531, 615
 Бяленіс Антон 640
 Бялецкі Адам 335
 Бялоў 172, 173
 Вайцяхоўская Бэрдзі 200
 Вайцяхоўская Каця 200
 Вайцяхоўская Надзя 195
 Вайцяхоўскі Андрэй 200
 Вайцяхоўскі Кастусь 194—200
 Вайцяхоўскі Ксэнафонт 195
 Вайцяхоўскі Мікалай 200
 Вайцяхоўскі Ўладзімер 195
 Вайцяхоўскі Эрас 200
 Валкавыцкі Юрка 559, 560
 Валовіч Міхась 231
 Валашын Павал 397
 Вальнец Наташа 258
 Вальнец Флягонт 399, 401

- Вальнчык Антон 222
 Валэнса Лех 629
 Ван Гог Вінсэнт 386
 Варава Аркадзь 136, 137, 641
 Варанцоў Цімафей 190
 Варонка Язэп 265, 641, 642
 Васілевіч 46
 Васіленя Аляксей 171, 174, 175, 224, 641
 Васілеўскі Юры 216, 217
 Васілеўскі, настаўнік 441
 Васіль, уладыка (гл. Тамашчык Уладзімер)
 Ватаева Каця 180
 Вашынгтон Джордж 179
 Венедыкт, архіепіскап (гл. Бабкоўскі Васіль)
 Верабей Аляксандра 202, 211
 Верабей Вольга 202, 204, 208
 Верабей Кастусь 201—213
 Верабей Марыя 212, 213
 Верабей Міхась 202, 206, 209, 211
 Верабей Павал 202
 Верас Зоська (Войцік (Сівіцкая) Людвіка) 236, 556, 579
 Вержбаловіч Барбара 643
 Весялкоўская Маруся 138
 Весялкоўская Марыся 130
 Весялкоўская Насыця 130
 Весялкоўская Ніна 130
 Весялкоўская Соф'я 129
 Весялкоўскі Віктар 138
 Весялкоўскі Мікалай 129, 130
 Весялкоўскі Юры 129—138, 648, 671
 Віер Габрыель 431
 Вільгельм II 370
 Вініцкая (Янцэвіч) Каця 144
 Вініцкі Алесь 251
 Вініцкі Лявон 97
 Віславух Севярын 555
 Вігушка Міхась 351
 Віцьбіч Юрка 254, 270, 666
 Войтанка Віктар 224, 357, 440, 642
 Войтанка Сьцяпан а. 225
 Войцік Антон 556
 Войцік Галіна 556, 579
 Войцік Людвіка (гл. Верас Зоська)
 Воранаў Віталь 7
 Вострыкаў Міхась (Цімох) 442, 646
 Высоцкі Хведар 363
 Вэрыгайтэс Стэфанія 83
 Вэрыгайтэс Уладзіслаў 83, 84
 Вялікі Павал 500
 Вярбіцкі 532
 Вярбіцкі Аўген 610, 611
 Гаворская, матушка 567
 Гагалінскі Ігнат 616, 657
 Гадлеўскі Вінсэнт 246, 432, 536, 640, 677
 Гаек 94
 Гайдамовіч, настаўнік 91
 Гайдзель 101
 Галкоўскі Канстанцін 557
 Галяк Леанід 144, 664, 678
 Галяк Раіса 144
 Гамфры 620
 Ганчарэнка Галіна 301, 643
 Ганько Марыя 468—472, 643
 Ганько Мікола 65, 293, 500, 642, 643
 Ганько Міхась 290—293, 317, 471, 472, 642
 Гарбацэвіч Мікалай 347
 Гарбачоў Міхаіл 370, 562
 Гардзіенка Алег 7
 Гардзіенка Наталья 7, 53
 Гарошка Валянцін 217
 Гарошка Зінаіда 214—216

- Гарошка Леў а. 93, 214, 342,
 357, 358, 440, 588, 589, 610,
 622, 643
 Гарошка Мікола 214—216, 644
 Гарошка Расьціслаў 214—217
 Гарэлік Аляксандар 288
 Гарэлік Пётра 288
 Гарэлік Сьцяпан 288
 Гарэлік Тая 288
 Гарэлік Уладзімер (гл. Латушкін
 Мікола)
 Гарэлік Фёдар 288
 Гарэлік Хіма 288
 Гарэцкі Радзім 25
 Гарэцкія 487
 Гатковіч Алесь 65, 607
 Гаўрылік Язэп 398, 399, 401
 Гаўрылюк 516, 517
 Гацко Ганна 32
 Гедройц Ежы 192, 640
 Гейдрых Рэйнгард 594
 Гелда Іван 169—171, 644
 Геніюш Ларыса 275, 543, 545,
 594
 Геніюш Юрка 543, 545
 Геніюш Янка 275, 545
 Герадот 152
 Герман 20, 174
 Герман Аўген 22, 174
 Германовіч Язэп а. 146, 610
 Гесь Аляксандра 229
 Гётэ 623
 Гіль-Радзівонаў Уладзімер 315
 Гіндэнбург Паўль 396, 529
 Глабінская Вікторыя 11
 Глагоўская Алена 554, 562
 Глебка Пятро 535
 Глінскі Кастусь 615, 644
 Глуўка Расьціслаў 156
 Глякоўскі Станіслаў 236
 Горбік Лідзія 83
 Горкі Максім 290, 674
 Готбэрг Курт фон 291, 359, 433
 Гох (Хох) Сяргей 170—172
 Гоцка 532
 Грабінскі Баляслаў 555, 558,
 644
 Градзько 489
 Грамыка Сяргей 247
 Груша Акуліна 37
 Груша Аўген 35, 36—44, 49, 85,
 644
 Груша Маня 37
 Груша Міхась 41, 84
 Груша Надзея 41, 84, 644, 645
 Груша Пятрусь 41
 Груша Рыгор 37, 38
 Груша Тая 41
 Грушэўскі 178
 Грыгоры (Агійчук) арх. 256
 Грынявіцкі Ігнат 666
 Грыцук Аляксандар а. 45—49,
 645
 Грыцук Аляксей (Канада) 645
 Грыцук Варвара 46, 47
 Грыцук Мікалай 46, 47
 Грыцук Мікола (Гародня) 169,
 170
 Грыцук Ніна 49
 Грыцук Тамара 49, 645
 Грыцук Філіп (бацька Аляксан-
 дра Грыцука) 46
 Грыцук Філіп (сын Аляксандра
 Грыцука) 49
 Грышкевіч Ксенія 275
 Грышкевіч Мікалай 258
 Грышкевіч Франц 239, 556
 Грэцкі Іван 399, 401
 Губэрт (Рудніцкая) Аляксандра
 296
 Губэрт Адольф 298
 Губэрт Альбіна 12
 Губэрт Антон 296
 Губэрт Браніслаў 12

- Губэрт Маруся 297
 Губэрт Станіслаў 12
 Губэрт Уладзімер 11
 Губэрт Францішак 12
 Губэрт-Другавец Ванда 11—14
 Гуз (Пшыбек) Тэафіля 645
 Гуз Павал 36, 46, 47, 645, 646
 Гулевіч Раман 64
 Гутар Мікалай 664
 Гутар Янка 304
 Гутырчык Сяргей
 Гэньрык, нямецкі інжынэр 39
 Давідовіч Янка 63
 Дайліда 220
 Данілевіч 530
 Даніловіч Антон (гл. Золак Янка)
 Данілюк Агрыпіна 228
 Данілюк Барыс 97, 218—233
 Данілюк Васіль 228
 Данілюк Глафіра 228
 Данілюк Марыя (жонка Барыса Данілюка) 223
 Данілюк Марыя (маці Барыса Данілюка) 218, 228
 Данілюк Хведар 218, 227—233
 Данчык Багдан (гл. Андрусшы-шын Багдан)
 Дасюкевіч Адам 19, 328, 537
 Дашко Юрка 107
 Дварчанін Ігнат 399—401
 Джонсан Ліндан 311, 620
 Дзімітрук Павал 442, 443, 646
 Дзьмітрыеў, настаўнік 63
 Дзядзюля Лявон 23
 Дзямідаў Мікалай 185, 225, 329, 646
 Дзянікін Антон 408, 641, 664
 Дзяхцяр Піліп 22, 108, 442, 646
 Доўгірд Актавіян 356
 Драздовіч Язэп 530
 Другавец Марыя-Сафія 14
 Другавец Сузана-Вікторыя 14
 Другавец Уладзімер 12, 13
 Дуданец Станіслаў 79—81
 Дудзіч 176
 Дунін-Марцінкевіч Вінцэнт 559
 Дутко Юры 97
 Дэ Жувэнэль, генэрал 396
 Егер Аляксандар 168, 239, 593
 Езавітаў Канстанцін 171, 186, 187, 250, 351, 396, 489, 491—493, 615, 616, 640
 Елкановіч Вячаслаў 68
 Ельцын Барыс 562
 Ермачэнка Іван 221, 282
 Ёрш Сяргей 7
 Жамойда Ала 254
 Жамойда Анатоль 238
 Жамойда Жэня 254
 Жамойда Мікалай 238
 Жамойда Рагнеда 254
 Жамойда Сымон 74, 234—256, 446, 593
 Жамойда Таццяна 253
 Жамойда Язэп 237
 Жамойда (Панькевіч) Яўгенія 237
 Жамойдзін Янка 381
 Жарскі Іван 424
 Жданковіч Аляксандар (гл. Зданковіч Аляксандар)
 Ждановіч Валерыя 581
 Жук-Грышкевіч Вінцэнт 126, 133, 134, 239, 275, 353, 482, 486, 498, 646, 647
 Жук-Грышкевіч Раіса 144, 174, 482, 485, 486, 646, 647, 661
 Жукоўская Валянціна (гл. Пашкевіч Валянціна)
 Жукоўская Раіса (гл. Жук-Грышкевіч Раіса)
 Журавецкі Пётра 335
 Жучка Андрэй 110

- Жучка Валя 105
 Жучка Вера 105
 Жучка Вэроніка 109
 Жучка Мікалай 105, 106
 Жучка Юзік 110
 Жучка Юрка 110
 Жучка Янка 105—110, 441, 442, 544, 646
 Жывік 352
 Жызьнеўская (Гапанёнак) Эўдакія (Эўдокія) 313, 330
 Жызьнеўская (Грынко) Ганна 647
 Жызьнеўскі Нікодым 313, 317, 324, 647
 Жызьнеўскі Стэфан 313
 Жызьнеўскі Ўладзімер 313, 317
 Жылік Міхась 97, 100, 102, 426
 Жытка Янка 97, 100—102
 Жэдзік 340
 Жэлязоўская (Белавус) Ульяна 112
 Жэлязоўскі Вінцук 111
 Жэлязоўскі Мікалай 111
 Жэлязоўскі Пётра 111, 112
 Жэлязоўскі Язэп 111
 Забэйда-Суміцкі Міхась 222, 440
 Завадзкая Жэня 180
 Завістовіч Міхаіл 188
 Завістовіч Расьціслаў 188, 191, 363
 Зайка Ўладзімер 71
 Замяталін Уладзімер 25
 Занковіч Анатоль 257—262
 Занковіч Анна-Марыя 261
 Занковіч Валянцін 262
 Занковіч Матыльда 260, 261
 Занковіч Міхаіл 257
 Занковіч Наташа 261
 Занковіч Ніна 261
 Занковіч Палагія 257
 Запруднік Янка 108, 109, 371, 441, 442, 646—648
 Захарка Васіль 606, 666
 Захаркевіч (Зяневіч) Юлія 179
 Захаркевіч Васіль 446
 Захаркевіч Міхайла 179
 Захаркевіч Якуб 179
 Згірскі 333
 Зданковіч (Жданковіч) Аляксандар 144, 648
 Золак Янка (Даніловіч Антон) 666
 Зуй Міхась 22, 23, 43, 142, 174, 420, 648, 663
 Зыбайла Пятро 446
 Зыбайла Рыгор 221
 Зыглінг 125, 151, 171
 Зыгмунд Антоні 541
 Зяневіч Юлія 179
 Іваноўскі Вацлаў 280, 431, 432, 580, 581, 640, 647
 Ільяс 557
 Ільяхэвіч (Марліч) Марыля 629, 630
 Ільяхэвіч Мікола 629, 630
 Ільяхэвіч Хведар 66, 144, 168, 169, 174, 607, 620, 623, 629, 630, 640, 648, 649, 666
 Ільчук Вячаслаў 266
 Ільчук Іда 266
 Ільчук Іна 266
 Ільчук Ірэна 263—266
 Іназемцаў Мікалай (мітрапаліт Аляксандар) 167, 649
 Іскрыцкі Міхась а. 158, 649
 Кабушка Ўладзімер 305, 649, 650
 Кавалевіч, настаўнік 533, 535
 Кавалёвы, браты 69
 Кавалёнак Уладзімер 540
 Кавалёнак, настаўнік 140
 Кавалерская Людвіка 35

- Кавалеўскі Аўген 666
Кавалеўскі Віктар 53
Кавальскі Язэп 65
Кавыль Міхась (Лешчанка Язэп) 4, 267—271
Кавэлярт дэ Ёйлс Робэрт ван 97, 98, 109
Кавэлярт Франк ван 997
Кажаневіч Хведар 8, 650
Казевіч Тамара 541, 542
Казлоўскі Ўладзіслаў 242, 280—282, 291, 399, 636, 650, 672, 677
Казлякоўскі Янка 446
Калесьніковіч (Арцымяк) Вера 50, 53
Калесьніковіч Мікола (гл. Колес Мікола)
Калесьніковіч Анастасія 51
Калесьніковіч Ганна 54
Калесьніковіч Дзям'ян 51, 52
Калесьніковіч Ксенія 51
Калесьніковіч Ліза 54
Калесьніковіч Маня 51
Калесьніковіч Павал (брат Уладзімера Калесьніковіча) 51
Калесьніковіч Павел (сын Уладзімера Калесьніковіча) 54
Калесьніковіч Уладзімер 50—54
Каліноўскі Кастусь 666
Каліноўскі Ўладзімер 397
Калодка Аляксандар 85, 182, 184, 605, 606, 650
Калоша 97
Калоша Аляксандар 650
Калоша Кастусь 311, 650, 651
Калубовіч (Кахановіч) Аўген 177, 178, 216, 432, 445, 651, 652
Камінскі Браніслаў 474
Канапацкая (Льлясэвіч) Алена 557
Канапацкая Тамара 557, 558
Канапацкі Амурат 554
Канапацкі Гасан 554, 556, 558, 559, 562
Канапацкі Мацей 553—562
Кандыбовіч Сымон 499
Капанадзі, сьвятар 176
Капітан, украінец 494
Каплуноў Фёдар 292
Капусьцінская Фруза 183
Караленка Мікалай 282
Каранеўская Аўгінья 23, 68
Каранеўскі Мікалай 23
Карась Адам 670
Карась Леанід 107, 442, 646, 651
Каркоза 183
Карніловіч Сяргей 311
Кароль Усевалад 339
Кароткі Алесь 292
Карповіч Алесь 174
Карпузэвіч (Гаўрош) Настуля 391
Карпузэвіч Сьцяпан 391
Карпузэвіч Тамаш 391
Карстнек Тамара 173
Каруза Павал 398, 399
Касмовіч Андрэй 523
Касмовіч Дзьмітры 370, 521—527
Касмовіч Мішка 523
Касмовіч Надзея 521—526
Касмовіч Раіса 521, 523
Касмовіч Юры 521, 523
Касоўская Лёля 7, 272—277
Касоўскі Аляксандар 277
Касоўскі Лявон 276, 538, 652
Касоўскі Мікалай 277
Касьцюк Мікалай (Нік) 421
Касяк Іван 191, 253, 276, 538, 614, 651, 652, 664, 678

- Касяк Кастусь 538
 Касяк Лявон (гл. Касоўскі Лявон)
 Катковіч Анеля 240
 Катлярчук Андрэй 599
 Катовіч 184
 Каўпак Сідар 38
 Кахановіч Мікола 397
 Каханоўская (Рытар) Іна 177, 651, 652
 Каханоўская Яніна 177, 652
 Каханоўскі Аўген (гл. Калубовіч Аўген)
 Качан Аркадзь 68, 184, 652, 653
 Кендыш Васіль 357, 653
 Керзан Джон 369
 Кжыжаноўскі 614
 Кіпель Вітаўт 201, 273, 274, 325, 371, 609
 Кіпель Зора 609
 Кіпель Яўхім 252, 253, 363, 433, 653
 Кірка (Радэк) Вера 476
 Кірка Барыс 473—477
 Кірка Вольга 474
 Кірка Марыя 474
 Кірка Міша 474
 Кірка Фёдар 473
 Кірыла Тураўскі 675
 Кісель 108
 Кісель Васіль 494, 496
 Кісель Сьцяпан 441
 Кіслы Канстанцін 168, 653, 654
 Кісялёў Ціхан 559
 Кіт (Зурава) Ксенія 529
 Кіт Алена 530
 Кіт Аляксандар 529
 Кіт Барыс 5, 17, 63, 64, 95, 182, 189, 239, 528—542, 605—634
 Кіт Віктар 541
 Кіт Ірына 530
 Кіт Леў 530
 Кіт Уладзімер 528, 538, 541
 Клакоцкі Марат 7
 Клімаў Іван 430
 Клімовіч Адольф 329
 Клімук Пётра 540
 Клішэвіч Уладзімер 666
 Клуніцкі Ўладзімер 22, 23
 Клыбік Лаўрэн 104
 Кныш Рэнальд 324
 Козік, настаўнік 167
 Кокар Алесь 332
 Колас Якуб 103, 121, 130, 131, 197, 279, 356, 416, 522—525, 535, 573, 658
 Колес (Калесьніковіч) Мікола 51—53, 654
 Кольба Аляксандар 390
 Корбут Вольга 83, 324
 Корсак (Кіт) Ніна 189, 535
 Коўш Аляксандар 557, 607, 655
 Коўш Вера 609
 Коўш Сьвятаслаў 69, 174, 250, 256, 363, 446, 607—609, 654
 Краўчанка Мікалай 420
 Краўчанка Пётра 354
 Крынчык Павал 398, 401
 Крыт Аляксандар (мітрапаліт Андрэй) 144, 251, 256, 312, 412, 654
 Крэчаўскі Пётра 666
 Кубэ Вільгельм 124, 280, 282, 291, 292, 349, 433
 Кудасаў Аляксей 97
 Кудрук Янка 42
 Кузьміцкая Ала 446
 Кузьміцкі Якаў 500
 Кузьміч а.183
 Кулакоўская Вера 59
 Кулакоўская Ірына 59
 Кулакоўская Раіса 58, 59
 Кулакоўская Сьцефаніда 55

- Кулакоўскі Адам 55
 Кулакоўскі Аляксандар 44, 55—59
 Кулакоўскі Валодзя 55
 Кулакоўскі Грыша 55
 Кулакоўскі Мікалай 55
 Кулакоўскі Рыгор 55
 Кулеш Анастасія 468
 Кулеш Міхась 468
 Кулеш Тамаш 468
 Кумейша Мікола 426, 654
 Кунгэ 183
 Кунцэвіч Язафат 356, 358
 Купала Янка 279, 360, 535, 559, 573, 647
 Курыла Дзяніс 436
 Кутшэба, генэрал 461
 Кушаль (Куліковіч) Наталья 284, 637
 Кушаль Вінцэнт 278, 414
 Кушаль Казімер 414
 Кушаль Наталья (дачка Ёладзімера Кушала) 284
 Кушаль Пётра 284
 Кушаль Уладзімер 97, 278—286, 637
 Кушаль Франц 107, 163, 171, 175, 278—280, 285, 292, 311, 349, 359, 363, 414, 416, 441, 442, 480, 539, 558, 615, 637, 654, 655
 Кушаль Яраслаў 279, 280, 285, 292, 637
 Кушаль, сялянін 402
 Лагвінюк Мікола 168
 Ладноў Яўген 396
 Лапіцкая (Трафімюк) Валянціна 272
 Лапіцкі Жорж 273
 Лапіцкі Мікалай а. 185, 190, 252, 254, 265, 272, 275, 362, 363, 425, 614, 655
 Лапіцкі Сьцяпан 273, 274
 Ласоўскі Пётра 581
 Латушкін Валодзя 293
 Латушкін Мікола (Гарэлік Уладзімер) 287—295
 Латушкіна Зоя 293
 Латушкіна Ліза 293, 295
 Лаўмяньскі Генрык 568
 Леанюк 167
 Левановіч 282
 Левановіч Генадзь 23
 Леваш Адам 92
 Лермантаў Міхаіл 484, 623
 Лёсік Язэп 356
 Лецка Яўген
 Лешчанка Джордж 270
 Лешчанка Майк 270
 Лешчанка Соня 4, 269, 270, 271
 Лешчанка Язэп (гл. Міхась Каваль)
 Літаровіч Віктар 188, 189, 363
 Лічко Аляксандар а. 176, 198
 Лічко Галіна 176
 Лічко Мікола 176
 Лічко Янка 176
 Лойка 398
 Лофтус Джон 609
 Лубнеўскі 241
 Лужынская Гэля (дачка Міхася Лужынскага) 67
 Лужынская Гэля (сястра Міхася Лужынскага) 61
 Лужынская Зіна 61, 63
 Лужынская Марыя 61, 63
 Лужынская Надзея 67, 655
 Лужынская Нэля 67
 Лужынскі Міхась 23, 31, 60—69, 655
 Лужынскі Хведар 60, 61, 62, 63
 Лужынскі Часлаў 67
 Лукашык Васіль 599—602
 Лукашык Пётра 601

- Лукашык-Ставожыньска Яніна
 599—602
 Лукашэнка Аляксандар 43, 286
 Луцкевіч Антон 396, 614, 653
 Луцкевіч Іван 653
 Луцкевіч Лявон 556, 557
 Лыслаў Юрка 101, 102—103
 Людавік XVIII 490
 Лявонцеў 150
 Ляхоўскі 228
 Мазай Ніна 367
 Мазура Таня 101
 Мазура Юрка 97, 101, 102
 Майкоўскі 205
 Макарэвіч Янка 23
 Макарэвіч, настаўнік 63
 Макоўская Алена 7, 25
 Макшыцкі Густаў 540
 Малецкі Язэп 23, 357, 358, 499,
 655, 656
 Малышка 205, 206
 Малышка Янка 205, 208
 Мальцаў, генэрал 442
 Малюк Андрэй 567
 Манжула Кастусь
 Манькоўскі Пётра 216, 258
 Манюшка Станіслаў 556
 Марговіч Алесь 107, 108, 442,
 646, 656
 Марк Аўрэлій 662
 Марк, архіяпіскап РЗПЦ 634
 Маркевіч Антон 8
 Маркс Карл 240
 Марліч Кшыштаф 629
 Мароз Алесь (малодшы) 72
 Мароз Алесь (старэйшы) 71,
 656
 Мароз Марыя 70—72
 Мароз Святлана 72
 Мартас Антон (архіепіскап
 Апанас) 174, 209, 224, 656
 Марцінкевіч Барбара 139
 Марцінкевіч Васіль 139
 Марцінкевіч Павал 139
 Марцінкевіч Платон 139
 Масальскі (Сакол) Пётра 186,
 491
 Масьціцкі Ігнацы 615
 Матрунчык Мікола 335
 Матус 170
 Матысік 170—172
 Маўр Янка 254
 Маўчун Анатоль 563—570
 Маўчун Балісь 564
 Маўчун Бронька (Браніслаў)
 567
 Маўчун Валодзька 570
 Маўчун Іван 564
 Маўчун Надзея 564
 Мацукевіч Міхаіл (мітрапаліт
 Мікалай) 212, 352, 410, 412,
 413, 501, 670
 Мацюкевіч 305
 Машара Міхась 563
 Машыньскі Казімеж 429
 Мерляк Вінцэнт 297, 301
 Мерляк Ганна 11—14, 296—301
 Мерляк Даніла (Данііл) 297, 301
 Мерляк Канстанцін 13, 14,
 297—301, 444—446, 608,
 656, 657
 Мерляк Юльлян 297, 301
 Мігай Ганна 496
 Мігай Міхась 500
 Мікула Віталь 132
 Мілаш Чэслаў 600, 624
 Мінкевіч Галіна 193, 499, 616,
 657
 Мінкевіч Мікалай 499, 614, 616,
 657
 Мірановіч Адэля 180
 Мірановіч Людміла 495
 Мірановіч Пётра 491, 492, 494,
 495

- Міхалевіч 328, 533
 Міхалюк Аляксандар 146
 Міхалюк Віктар 146, 148
 Міхалюк Лёля 8, 139—148, 658
 Міхалюк Эдвард 146, 147
 Міхалюк Янка 145—148, 657, 658
 Міхнюк Уладзімер 229, 396
 Міцкевіч Адам 157
 Міцкевіч Аляксандар 421
 Міцкевіч Марыя 121
 Міцкевіч Міхаіл (брат Надзеі Касмовіч) 526
 Міцкевіч Міхась (брат Якуба Коласа й дзядзька Надзеі Касмовіч) 108, 197, 365, 371, 525, 658
 Молагаў Вячаслаў 339
 Монід Арсень 65, 658
 Монэ П. 362
 Моран Томас 386
 Муха, настаўнік 391
 Мэндэ, прафэсар 360, 365, 366, 612
 Мядзейка Нікандар 366, 605, 606, 614, 658, 659
 Мятла Пётра 397
 Мяцеліца Аляксандар 8, 478—481
 Мяцеліца Ганна 478
 Мяцеліца Ігнат 478
 Мяцеліца Караліна 479
 Мяцеліца Пётар 478
 Мяцеліца Сафія 479
 Мяцеліца Сымон 479
 Набагез Андрэй (сын Уладзімера Набагеза) 302, 307
 Набагез Андрэй 302
 Набагез Ёланда 302
 Набагез Іван 307
 Набагез Параска 302
 Набагез Уладзімер 8, 101, 302—308, 344, 346
 Набагез Янка 302
 Навара Павал 133, 610, 659
 Навумчык Жорж 421
 Надсан Аляксандар а. 121, 136, 146, 164, 419, 554, 610, 659
 Назарук Мікола 167, 168
 Назарэўскі Антон 397
 Найдзюк Часлаў 360
 Найдзюк Язэп 236, 254, 339, 577
 Напалеон 288
 Наркевіч Лявон 466
 Нарушэвіч Станіслаў 23
 Наўмовіч Міхась 125, 419, 588, 660
 Неканда-Трэпка Антон 242
 Немчык 172
 Нікан Мікола 85
 Нілевіч Юрка 513
 Нядзьведзкі Пётра 66, 660
 Нясутыч-Заберазінскі 373
 Окалаў-Падворскі Леанард 563
 Орда Віталь 21
 Орс Аляксандар 118, 123, 174, 275, 301, 310, 402, 403, 631, 632, 660
 Орс Мікалай 631, 632
 Орс Наталья 631
 Орс Павал 631
 Орс Пётра 631, 632
 Орс-Рамана Ала 631
 Падгурскі Ёладзімер 219, 229, 230
 Пазьняк Зянон 217
 Панада Ёладзімер 581
 Панізьнік Сяргей 593
 Пануцэвіч Вацлаў 144, 174, 216, 265, 362, 363, 660, 661
 Пануцэвіч Клара 144, 661
 Панцеляймон, мітрапаліт (Ражноўскі Павал) 633
 Панькевіч Яўгенія 74
 Панько Ёладзімер 535

- Панькоў Мікола 664, 678
 Парфёнава Эва 61
 Парэцкая Каця 75
 Парэцкая Эва 73—76
 Парэцкі Лявон 75, 76
 Парэцкі Мікалай 75
 Патоцкі, граф 51
 Паўлюс 19
 Пашкевіч (Жукоўская) Валянціна 144, 174, 482, 485, 499, 661
 Пашкевіч Зося 482
 Пашкевіч Мікалай 482
 Пашкевіч Міхась 482—486, 497, 499, 661
 Пашкевіч Паўлюк (бацька Міхася Пашкевіча) 482
 Пашкевіч Паўлюк (сын Міхася Пашкевіча) 486
 Пашкевіч Эва 486
 Пеляса Ўладзімер 445, 446
 Перамыкін 184
 Персыяноўскі 172, 173
 Пецюкевіч Алёіз 672
 Пецюкевіч Мар'ян 339
 Пігулеўскі Ўладзімер 490
 Пілецкая Гелена 263
 Пілецкі Хведар 263
 Пілсудзкі Юзаф 396, 397
 Пінчук Валодзя 70, 71
 Пінчук Іван 71
 Пінчук Марына 70
 Пінчук Сяргей 70
 Пісканоўскі, сьвятар 166
 Пітушка Эланора 487—501
 Пітушка Язэп (малодшы) 497, 501
 Пітушка Язэп 489, 496—501
 Плахоцкі В. 31
 Плашчынскі Ізыдар 282
 Плескачэўская (Грытчак) Аўгэня 662
 Плескачэўскі Анатоль 319, 664, 661, 662
 Плескачэўскі Барыс 319, 662
 Плотнікава 492
 Плягіш Лідзія 489
 Плягішы, браты 489
 Пляскач Васіль 347, 402, 426
 Плятон 662
 Попка Юры 311
 Проктар Джо 419
 Псеньячнюк Міхаіл (Майк) а. 190
 Пунік 169
 Пунтус Васіль 325
 Пуп Кастусь
 Пуслоўскі, граф 152
 Пушкін Аляксандар 484, 623
 Пэрон Хуан 298
 Пяткевіч Генадзь 357
 Пятроўская 62
 Пятроўскі Ян 193, 662
 Равенскі Мікола 98, 103, 109, 662
 Рагальскі, айцец 415
 Рагуля Андрэй 508
 Рагуля Барыс 4, 97, 100, 101, 109, 113, 114, 123, 124, 304—306, 329, 344, 349—351, 353, 361, 499, 502—509, 616, 628, 662
 Рагуля Валодзя 508
 Рагуля Васіль 397, 398, 400, 503, 507, 533, 627, 628
 Рагуля Вітаўт 508
 Рагуля Людміла 101, 114, 662
 Рагуля Міхась 628
 Рагуля Рагнеда 508
 Радзівіл Януш 356
 Радзівіл, граф 51
 Радзівілы 36
 Радзько Аляксандар 489
 Радэнбах Ж. 667

- Раецкі Міхась 71, 606, 662, 663
 Ражанец Алесь 149—151
 Ражанец Анастасія 150
 Ражанец Іван 149
 Ражанец Марыя 149
 Ражановіч 209
 Рак-Міхайлоўскі Сымон 397
 Раковіч Валодзя 312
 Раковіч Жан 312
 Раковіч Ядвіга 312
 Раковіч Янка 178, 309—312
 Раковіч Яфім'я 309
 Ральцэвіч, настаўнік 533
 Рамановіч 305
 Раманоўскі Васіль 580
 Раманюк 401
 Рамук Ванда 327
 Рамук Вера 4, 8, 313—327, 329, 330, 648
 Рамук Вітаўт 8, 164, 325—331, 539
 Рамук Ірэна 326
 Рамук Пётра 327, 328
 Рамук Станіслава 327
 Рамук Уладыслава 327
 Рамук Фрэд 327
 Рамук Ян (бацька Вітаўта Рамука) 327
 Рамук Янка 326
 Распуцін Грыгоры 562
 Рашотка, сьвятар 154
 Род Віктар 167
 Родзевіч Усевалад 360, 361, 663, 664
 Родзька Галіна 97, 101, 663
 Родзька Ўсевалад 163, 305, 306, 350, 504, 506, 663
 Родзька Філарэт 174, 403, 663
 Розэнбэрг Альфрэд 612
 Ролсан Янка 53
 Рубальс, міністар 490
 Рудзкі, доктар 341
 Русак Васіль 103
 Рыбнік Лявон 23
 Рыдлеўскі Лявон 587, 588
 Рыжая Стэфанія 333
 Рыжая Тэрэза 333
 Рыжая Юзэфа 333
 Рыжы Адам 333
 Рыжы Франук 333
 Рыжы Эмігідзіюш (Юры) 8, 332—337
 Рыжы-Рыскі Ўладзіслаў 333, 335
 Рытар Іна (гл. Каханоўская Іна)
 Рэйган Рональд 325, 326
 Рэпкава-Смаршчок Ганна 338
 Рэпкава-Смаршчок Мэры 343
 Рэпкава-Смаршчок Станіслава 343
 Рэпкава-Смаршчок Эмілія 343
 Рэпкаў-Смаршчок Васіль 338
 Рэпкаў-Смаршчок Мітрафан 4, 338—343, 359, 440
 Рэшэць (Рэшаць) Язэп 573, 663, 664
 Сабалеўская Аляксандра 97
 Сабалеўскі Юры 240, 241, 342, 358, 664, 671, 678
 Сава, архіяпіскап (гл. Саветаў Юры)
 Савёнак Лявон 282, 664, 665
 Саветаў Юры (архіяпіскап Сава) 156, 408, 664, 665
 Савінкаў Барыс 396
 Савіцкая 237
 Савіч Іван а. 156
 Сагайдакіўскі Віталь 500
 Садоўскі Янка 163, 665
 Сажыч (Дарашэвіч) Вера 345
 Сажыч (Мазура) Барбара (Вара) 102, 346, 665
 Сажыч Гелена 352
 Сажыч Сымон 345

- Сажыч Юзік (Язэп), малодшы 352
- Сажыч Язэп 7, 101, 102, 304, 334—354, 366, 506
- Сакалова-Лекант Алена 328
- Саковіч Юльлян 432, 532
- Сакол Пётра (гл. Масальскі Пётра)
- Салавей Алесь, паэт 85, 185—187, 491, 495, 496, 665, 666
- Салавей Аляксандар (Чыкага, ЗША) 265
- Салавец 305
- Салановіч Т. 496, 497
- Сапезынскі Якуб 670
- Саўка Марк 104
- Саўка Міхась 104
- Саўчанка 535
- Саўчыц Пятро 446
- Сваяк Казімір (гл. Стэповіч Кастусь)
- Сенька (Палюховіч) Валянціна 363
- Сенька Аляксандар 357
- Сенька Барбара 364
- Сенька Ганна 364
- Сенька Зося 364
- Сенька Ліза 364
- Сенька Міхась 130, 355—364, 421, 612
- Сенька Сафія 357
- Сенька Тамара 364
- Сенька Ўладзімер 357, 363—371, 612
- Сергіевіч Пётра 574
- Сівец Уладзімер 183
- Сівіца Ёжэф 536, 537
- Сідарэвіч Віктар 64, 65
- Сідлярэвіч Уладзімер 85
- Сільвановіч Мікола 458, 666
- Сіняўскі 328
- Сіповіч Часлаў а. 136, 163, 164, 666, 667
- Сіткоўская Лёля 68
- Сіткоўскі Кастусь 23, 66, 667
- Сіцько Сьцяпан 489
- Скабей Мікола 42
- Скарына Францішак 400
- Скрабец Пётра 123, 530, 533
- Скрыпнік, сьвятар 346
- Скурат Яўхім 536, 631, 667
- Сладкоўская 496
- Сладкоўскі Барыс 499, 667
- Слонімскі 350
- Слосканс Баляслаў 97, 163, 667
- Смактуновіч 170
- Смаршчок (Жэлязоўская) Зоя 101, 111—114, 544
- Смаршчок Алена 543
- Смаршчок Андрэй 543
- Смаршчок Аўген а. 114, 443, 543—545, 667, 668
- Смаршчок Петрык 543—545
- Содаль Уладзімер 569
- Сокал 345
- Сокалаў-Воюш Сяргей 164, 668
- Сокал-Кутылоўскі Антон 219
- Стагановіч (Карпузэвіч-Борыс) Марыя 372, 373, 382, 384, 386, 388—395
- Стагановіч (Родзька) Паўліна 395
- Стагановіч Аляксандар III 390
- Стагановіч Аляксандар (бацька Тамары Стагановіч) 344, 372, 375, 377—390, 392, 393, 395—404, 668, 669
- Стагановіч Аляксандар (брат Тамары Стагановіч) 372, 376—383, 386, 402
- Стагановіч Ганна (нявестка) 390
- Стагановіч Ганна, старэйшая 391, 392

- Стагановіч Лёва (Леў) 101, 372, 376—384, 390, 392
 Стагановіч Лявон 396
 Стагановіч Тамара 372—404
 Стагановіч Тамаш 395
 Стагановіч Юрка 372, 375, 376, 378—380, 382, 383, 385, 390
 Сталін Іосіф 126, 153, 155, 438, 518, 524, 616, 632
 Станкевіч (Новак) Марыя 594, 626, 669
 Станкевіч Адам 397, 398, 483, 557
 Станкевіч Багуслаў 594—596, 669
 Станкевіч Вячка (Вячаслаў) 594, 596, 669
 Станкевіч Ганна 596
 Станкевіч Зінаіда 625
 Станкевіч Раіса 421, 625
 Станкевіч Станіслаў 5, 216, 445, 499, 531, 535, 557, 625—626, 631, 669
 Станкевіч Юрка 593—596, 669
 Станкевіч Янка 226, 284, 323, 362, 400, 531, 594, 595, 625—626, 669, 670
 Стар Карп 670
 Шашкевіч (Мінкоўская) Тэкля 487
 Шашкевіч Баляслаў 487, 488, 490
 Шашкевіч Вера 489
 Шашкевіч Казімір 488
 Шашкевіч Каця 489
 Шашкевіч Марыя 489
 Шашкевіч Уладзімер 488, 489
 Страпко (Пішч) Надзея 409
 Страпко (Стасевіч) Вольга 410
 Страпко Андрэй 409
 Страпко Барыс 410
 Страпко Валодзя 413
 Страпко Віктар 413
 Страпко Ганна 405
 Страпко Лявон (сын Лявона) 409
 Страпко Лявон 405—409
 Страпко Мікалай 406
 Страпко Міхась 410—413
 Страпко Наталья 413
 Страпко Пятро 406
 Страпко Раман 406, 408
 Страпко Сьцяпан (аўтар успамінаў) 405—409
 Страпко Сьцяпан (бацька) 405
 Страпко Сьцяпан (сын) 409
 Страпко Тацяна 409
 Строк Язэп 446
 Стэнбэрг Свэн 527
 Стэповіч Альбін 399
 Стэповіч Кастусь (Казімір Сва-
як) 573
 Суравы Барыс 515, 671
 Сурвілла Аўген а. 144, 189, 359
 Сурвілла Івонка 353, 482, 509, 585, 587, 588, 671, 672, 679
 Сурвілла Янка 175, 608, 671, 672
 Сурвіллы 486
 Сурмач Ганна 7, 24
 Сьвірыд Павал 402
 Сьвятаполк-Мірскі Васіль 349
 Сьлізьні 77
 Сьмірноў Мікалай 144
 Сьмірноў, сьвятар 189
 Сьцяпанаў Мікалай 185, 253
 Сэскіс, мадам 186
 Сяднёва (Пазьняк) Вольга 101, 623, 624
 Сяднёў Масей 168, 425, 623, 624, 666, 672
 Сядура Ўладзімер (псеўданім Глыбінны) 185, 186, 187, 216, 241, 270, 491, 666, 672

- Сянкевіч Генрык (грамадзкі дзя-
яч) 125, 126
Сянкевіч Зыгмунд 126
Сянкевічы 127
Сянькевіч Аляксей 250, 282,
357, 672
Сянькоўскі Юрка 362
Сяргей, архіепіскап (гл. Ахотэн-
ка Ягор)
Тага Жук Махмуд 553
Талівэр Эл 330
Таляга 180
Тамашчык Уладзімер (уладыка
Васіль) 58, 168, 169, 212,
225, 233, 251, 256, 336, 360,
403, 404, 412, 620—621, 623,
670, 673
Тамашэвіч 183
Танасі Мікалай 500
Танк Максім 339, 340, 569
Тарасэвіч Тэрэза 330
Тарашкевіч Браніслаў 397
Тарчэўскі 569
Татарыновіч Пётра а. 128, 163,
673
Таўпека Максім 466, 673
Траўб, нямецкі камісар 124
Трумэн Гары 226
Трызна Тамаш 183
Тулейка Міхась 97, 301, 673, 674
Тумаш Вігаўт 251, 429, 431, 498
Турнэр 386
Турунак (Рэшэць) Марыя 572
Турунак Алян 582
Турунак Андрэй 573
Турунак Браніслаў 397, 554, 572
Турунак Ганна 582
Турунак Зінаіда 581, 582
Турунак Міхась 573
Турунак Наташа 579, 582
Турунак Юры 290, 359, 554,
571—582
Тышкевіч, граф 180
Тэтчар Маргарэт 353
Украінка Леся 246
Уласаў Аляксандар 397, 557
Уласаў Андрэй, генэрал 107,
172, 418, 475, 527
Ульманіс Карліс 162
Уневіч Віктар 605
Урбан Павал 108, 441, 442, 646,
674
Фалькенгайм, генэрал 360
Фамін Усевалад 131
Федарчук Язэп 601, 602
Філарэт, мітрапаліт Менскі й
Слуцкі (Вахрамееў Кірыла)
336, 353, 354
Філафей, архіепіскап (Нарко
Ўладзімер) 174, 209, 293,
522, 633, 634, 674
Філістовіч Янка 616
Фінькоўскі Ўладзімер 256, 265,
649, 674
Хаванскі Канстанцін 23, 174,
674
Ханяўка Часлаў 249, 305, 532,
618, 674, 675
Харужы Веслаў 7
Хвастоў Міхаіл 326
Хмара Сяргей 23, 222, 254, 500,
501
Хох (гл. Гох Сяргей)
Храповіч, граф 530, 617
Хрушчоў Мікіта 518, 589
Хрэноўская Галіна 514
Хрэноўская Зіна 510
Хрэноўская Крысьціна 514
Хрэноўская Ларыса 514
Хрэноўская Люба 510, 514
Хрэноўская Наталья 518
Хрэноўскі Анатоль (сын Івана
Хрэноўскага, аўтара ўспа-
мінаў) 518

- Хрэноўскі Анатоль 481, 510—515
Хрэноўскі Антон 514
Хрэноўскі Валодзька 510
Хрэноўскі Грыгоры 514
Хрэноўскі Іван (бацька Анатоля Хрэноўскага) 510
Хрэноўскі Іван (брат Анатоля Хрэноўскага, аўтар успамінаў) 510, 511, 515—518
Цеханоўскі Ян 304, 345
Цімафейчык Хведар (Тодар) 104
Ціхан Міхась 23
Цубэ Эміль 246
Цупрык Робэрт 191
Цыбульскі 416
Цьвірка Ёладзімер 109, 441, 442, 646, 675
Цэлеш Мікола 666
Цярпіцкая (Аўдзеі) Іра 420
Цярпіцкая (Ермалінская) Жэня 420, 675
Цярпіцкая Зінаіда 414
Цярпіцкая Леаніла 420
Цярпіцкая Тася 414
Цярпіцкі Антон 414
Цярпіцкі Віталь 4, 414—421, 614, 675
Цярпіцкі Ігар 414
Цярпіцкі Лёва 414, 415
Цярпіцкі Леў (пляменьнік Віталія Цярпіцкага), япіскап 420
Чабатарэвіч Віктар 162, 198, 664, 675
Чайкоўская Алена 546
Чайкоўскі Анатоль 441, 546—550
Чайкоўскі Зьміцер 106, 441, 546, 675
Чапоўскі, паляўнічы 565
Чарапук-Змагар Янка 265, 676
Чарнецкі Мікола 430
Чарняўская Малаша 566
Чарняўскі Ёладзіслаў а. 676
Чарняўскі Францішак а. 98, 676
Чатырка Міхал 530
Чурыла Адам 23
Шабовіч (Дубяга) Галіна 422
Шабовіч Антон 422
Шабовіч Ірына 423, 424
Шабовіч Люсіл 426, 427
Шабовіч Ніна 423, 424
Шабовіч Пётра 425
Шабовіч Сьвятаслаў 8, 422—427
Шабовіч Фаіна 423, 424
Шагал Марк 157, 324
Шайпак Рыгор 44
Шаняўскі 251
Шатэрнік Алесь 274
Шаўроўскі Францішак 182, 189, 192
Шаўцоў Сымон 40, 253, 676
Швайчук Леанід 442, 443, 646
Шварц, доктар 512
Швэдзюк Анастасія 158
Швэдзюк Галіна 158
Швэдзюк Зоф'я 153, 155
Швэдзюк Канстанцін 152
Швэдзюк Марыя 153
Швэдзюк Міхаіл 8, 152—158
Швэдзюк Наталья 153, 154
Швэдзюк Пётар 158
Швэдзюк Пятро 153
Швэдзюк Сава 153
Швэдзюк Тацьцяна 153
Швэдзюк Эва 153
Шкляннік Ілья (Гальляш) 92
Шкляннік Лукаш 92
Шкутка Анатоль 305, 357, 676, 677
Шкялёнак Мікола 282, 339, 677
Шнэк Алег 43, 677, 678
Шнэк Сьцяпан 151, 677, 678

- Шнэк Уладзімер 677
 Шпак, начальнік лягеру 188
 Шукелойць (Пецюкевіч) Бенедыкта 428
 Шукелойць Антон (бацька) 428
 Шукелойць Антон 340, 421, 428—434
 Шукелойць Франціш 428
 Шукеніцкі, прафэсар 192
 Шупа Сяргей 593
 Шупенька Антон 73
 Шупенька Кастусь 74
 Шупенька Каця 74
 Шутовіч Альфонс 183
 Шутовіч Янка 339, 557
 Шушкевіч Станіслаў 541
 Шчорс Барыс 356, 619
 Шчорс Васіль 356
 Шчорс Іван 489
 Шчорс Ігар 250, 356, 619
 Шчорс Мікалай 191, 193, 248, 250, 356, 498, 539, 617—619, 678
 Шчорс Соф'я 356
 Шчорс Элізабэт 618
 Шчэцька (Кутас) Надзя 436
 Шчэцька Аляксандар 435—438
 Шчэцька Васіль 108, 255, 435—446, 646
 Шчэцька Жанэт 446
 Шчэцька Наста 436
 Шчэцька Янка 436
 Шыбут Янка 7
 Шыла Мікола 173, 678
 Шыманец Віржынія 590
 Шыманец Лявон 585—590, 679
 Шыманец Мары-Франс 590
 Шыманец Мікола 590
 Шыманец Прадслава 585, 587
 Шыманец Уладзімер 585, 588, 671, 679
 Шыманец Эвеліна 585, 588, 671
 Шырма Рыгор 239, 429
 Шырынскі Віктар 561
 Шэкспір Ўільям 120
 Эль Грэка 386
 Энгельгарт Аўген 360, 361
 Юдуцынская, пані 142
 Юрша Жэня 8, 77—82
 Юрша Павал 81
 Юрэвіч Лявон 7, 404
 Юрэвіч Надзея 101
 Юсупаў, князь 562
 Юхневіч Канстанцін 398, 399
 Яворскі, інспэктар 536
 Ягайла 557, 656
 Якавенка Васіль 24
 Якавюк Сымон 397
 Якубёнак Р. 263
 Якубецкі Андрэй 229, 230
 Якубоўская Ніна 97
 Ян Павал II 560, 561
 Яновіч Іван 24
 Яновіч Сакрат 569
 Янцэвіч (Вініцкая) Каця 144
 Ярэміч Фабіян 397, 398, 556
 Яськоў Усевалад а. 156, 408
 Яцкевіч Аліцья 85
 Яцкевіч Антон 84, 85
 Яцкевіч Данат 84—86, 329, 679
 Яцкевіч Еўфрасіньня 85
 Яцкевіч Мадэст а. 44, 679
 Яцкевіч Эўлялія 83—86
 Loftus John (гл. Лофтус Джон)

ЗЬМЕСТ

Прадмова	3
----------------	---

АРГЕНТЫНА

<i>Ванда Губэрт-Другавец</i> . У Аргентыне мы значна больш пазналі гора	11
--	----

АЎСТРАЛІЯ

<i>Мікола Антух</i> . Я ўмею за сябе пастаяць	17
<i>Аляксандар Бакуновіч</i> . Ня ўсё тут так дрэнна	26
<i>Ян Барысевіч</i> . Пра беларускія арганізацыі даведаўся выпадкова	32
<i>Аўген Груша</i> . Аўстралія была для нас зямным раем	36
<i>Аляксандар Грыцук</i> . З моладзі ў Аўстраліі ніхто не вучыўся .	45
<i>Уладзімер Калесніковіч</i> . Свая гаспадарка на эміграцыі — напамін пра Бацькаўшчыну	50
<i>Аляксандар Кулакоўскі</i> . Зьменіцца ўлада — бяз роздуму палячу ў Беларусь	55
<i>Міхась Лужынскі</i> . Я вельмі сумую па жонцы	60
<i>Марыя Мароз</i> . Аўстралія надта ўжо сьпякотная краіна	70
<i>Эва Парэцкая</i> . Такой прыроднай прыгажосьці, як тут, нідзе ня знойдзеш	73
<i>Жэня Юрша</i> . Што гэта за аграгарадкі, дзе беларусы найперш мусяць дбаць пра сваю жывёлу	77
<i>Эўлялія Яцкевіч</i> . Беларускае жыцьцё ў Мэльбурне скончылася	83

БЭЛЬГІЯ

<i>Аляксей Арэшка</i> . Я думкамі вяртаюся ў сваю малодосьць	89
<i>Янка Жучка</i> . Застацца ў Бэльгіі прымусіла каханьне	105
<i>Зоя Смаршчок</i> . Беларусак майго веку тут амаль няма	111

ВЯЛІКАБРЫТАНІЯ

<i>Міхась Баяроўскі</i> . Апантаным антыкамуністам мяне зрабіў расейскі мат	117
<i>Сільвэстар Будкевіч</i> . Без здаровага нацыяналізму няма нацыі	122

<i>Юры Весялкоўскі</i> . Наша арганізацыя ня вытрымала раз'яднання знутры	129
<i>Лёля Міхалюк</i> . Мы не збіраемся спыняць працы	139
<i>Алесь Ражанец</i> . Я — адзін зь нешматлікіх жаўнераў, што дажылі да сёння	149
<i>Міхаіл Швэдзюк</i> . Беларусь не адведваў, каб не пашкодзіць сваяком	152

ЗША

<i>Франціш Бартуль</i> . Даты, імёны, падзеі, прозьвішчы	161
<i>Міхась Беялук</i> . Беласток—Осла—Брэмэн—Кліўленд	165
<i>Лёнгіна Брылеўская</i> . Сьцежкі жыцьця 115	179
<i>Кастусь Ваіцяхоўскі</i> . Сакрэтны агент	194
<i>Кастусь Верабей</i> . Я быў сьведкам усіх спрэчак у беларускім царкоўным жыцьці	201
<i>Расьціслаў Гарошка</i> . Повазі зь Беларусьсю абарваліся	214
<i>Барыс Данілюк</i> . Мая мара — Вялікае Княства Літоўскае	218
Слова пра бацьку	227
<i>Сьымон Жамойда</i> . Убачанае й перажытае	234
<i>Анатоль Занковіч</i> . У Чыкага я ніколі не забываў пра беларускую справу	257
<i>Ірэна Ільчук</i> . Тут ветлівая, але чужая зямля	263
<i>Міхась Кавыль</i> . Жывое зерне Кавыля	267
<i>Лёля Касоўская</i> . Сапраўднае зацікаўленьне Беларусьсю пачалося адносна нядаўна	272
<i>Уладзімер Кушаль</i> . Немцам было напляваць, чым займаюцца іх будучыя рабы	278
<i>Мікола Латушкін</i> . Грамадзкая дзейнасьць у Амэрыцы займала ўвесь час	287
<i>Ганна Мерляк</i> . У Аргентыне не было падзелу на «крывічоў» і «зарубежнікаў»	296
<i>Уладзімер Набагез</i> . Мне дапамагло веданьне моваў	302
<i>Янка Раковіч</i> . Беларускае жыцьцё ў нас у запусьценьні	309
<i>Вера Рамук</i> . Я нарадзілася пад шчаслівай зоркай	313
<i>Вітаўт Рамук</i> . Екацярынаслаў — Ліда — Шонштайн — Чыкага	327
<i>Эмігідзіюш (Юры) Рыжы</i> . Пра майго брата шмат казалі няпраўды	332

<i>Мітрафан Рэпкаў-Смаршчок</i> . У Мінэсоце няма з кім пагутарыць па-беларуску	338
<i>Язэп Сажыч</i> . Справу сваю мы рабілі шчыра, самааддана, самаахвярна	344
<i>Міхась Сенька</i> . Быў і застаюся прыхільнікам БЦР	355
Уладзімер Сенька	364
Ліст Уладзімера Сенькі да Міхася Міцкевіча	365
<i>Тамара Стагановіч</i> . Пачаткі ў Амэрыцы былі вельмі цяжкія й балючыя	372
Пра маіх бацькоў	388
<i>Лявон Страпко і Сьцяпан Страпко</i> . У Танзаніі й Кеніі мы палявалі на зэбраў	405
<i>Міхась Страпко</i> . Тут усе перасварыліся паміж сабой	410
<i>Віталь Цярніцкі</i> . Я — Астроўшчык	414
<i>Сьвятаслаў Шабовіч</i> . У Тэхасе беларусаў — адзінкі, калі наогул яны там ёсьць	422
<i>Антон Шукелойць</i> . У мэгаполісах я пачуваюся па-сапраўднаму ўтульна	428
<i>Васіль Шчэцька</i> . Гартаючы старонкі біяграфіі	435

КАНАДА

<i>Уладзімер Бельмач</i> . Я так і застаўся чужынцам	449
<i>Віктар Бурдзь</i> . Мне вельмі падабаецца Манітоба	454
<i>Мікола Буцька</i> . Кантакты з радзімай абарваліся	459
<i>Марыя Ганько</i> . Канада пахне людзкім потам	468
<i>Барыс Кірка</i> . У Канадзе было вельмі цяжка	473
<i>Аляксандар Мяцеліца</i> . Мы сэрбанулі гора і ад немцаў, і ад партызанаў	478
<i>Міхась Пашкевіч</i> . Мой бацька дапамагаў Адаму Станкевічу	482
<i>Элеанора Пітушка</i> . Мы былі фанатыкамі беларускай справы	487
<i>Барыс Рагуля</i> . Народжаны ў кашулі	502
<i>Анатоль Хрэноўскі</i> . Канада ў рэбры ўлезла ды з рэбраў вылезла	510
<i>Іван Хрэноўскі</i> . Дзесяць гадоў абіваў парогі, каб выехаць у Канаду	515

НЯМЕЧЧЫНА

<i>Надзея Касмовіч. Мой муж быў вельмі лагодным чалавекам</i>	521
<i>Дасье</i>	527
<i>Барыс Кіт. Агідна было глядзець, як маральна зьнічтожвалі Радаслава Астроўскага</i>	528
<i>Петрык Смаршчок. Трэба было бачыць, колькі ў таты было кніг</i>	543
<i>Анатоль Чайкоўскі. Я — паэт у мастацтве</i>	546

ПОЛЬШЧА

<i>Мацей Канапацкі. Мой татарын-бацька быў нязломным змагаром за беларускую ідэю</i>	553
<i>Анатоль Маўчун. Успаміны дапамагаюць зразумець іншых</i>	563
<i>Юры Туронак. Мой экскурс у гісторыю быў вынікам асабістага выбару</i>	571

ФРАНЦЫЯ

<i>Лявон Шыманец. Да гэтай пары не магу пазбавіцца жудасных успамінаў вайны</i>	585
---	-----

ЧЭХІЯ

<i>Юрка Станкевіч. Мой бацька да апошняга дня жыў Беларусьсю</i>	593
--	-----

ШВЭЦЫЯ

<i>Яніна Лукашык-Ставожыньска. Цяпер такіх людзей, як мой муж, няма</i>	599
---	-----

УСПАМІНЫ БАРЫСА КІТА ПРА ВЯДОМЫХ ЛЮДЗЕЙ

<i>Аляксандар Калодка</i>	605
<i>Сьвятаслаў Коўш</i>	607
<i>Аўген Вярбіцкі</i>	610
<i>Уладзімер Сенька</i>	612
<i>Радаслаў Астроўскі</i>	613
<i>Мікола Шчорс</i>	617
<i>Уладзімер Тамашчык</i>	620

Леў Гарошка	622
Масей Сяднёў	623
Янка і Станіслаў Станкевічы	625
Васіль Рагуля	627
Хведар і Мікола Ільляшэвічы	629
Сямейства Орсаў	631
Філафей	633
Біяграфічны паказьнік: Кароткія зьвесткі пра розных асобаў на эміграцыі, што згадваюцца ва ўспамінах	635
Індэкс асобаў	680

Літаратурна-мастацкае выданьне

Бібліятэка Башчаўшчыны

Кніга 11

Адзінец Аляксандар

Паваенная эміграцыя: скрыжаваньні лёсаў

Зборнік успамінаў

Аўтар вокладкі *Юры Адзінец*

Рэдактар *А. Гардзіенка*

Фотарэдактар *А. Лява*

Кампутарная вёрстка *І. Дарашэвіч*

Карэктар *М. Кавальчук*

Падпісана да друку 10.01.2007 г. Фармац 84x108 ¹/₃₂ Друк афсэтны.

Папера афсэтная. Гарнітура Times. Ум. друк. арк. 36,96.

Ул.-выд. арк. 33,02. Наклад 300 ас. Зам. № 11.

Выдавец і паліграфічнае выкананьне:

Сумеснае таварыства з абмежаванай адказнасьцю «Медисонт»

ЛІ № 02330/0133391 ад 19.07.04 г.

ЛП № 02330/0056748 ад 22.01.04 г.

220004, г. Мінск, вул. Ціміразева, 9.

Аляксандар АДЗІНЕЦ

Нарадзіўся 1 сьнежня 1980 году ў Менску. Журналісцкую дзейнасьць пачаў у 15 гадоў. У 2004 г. скончыў завочнае аддзяленьне факультэту журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўнівэрсытэту. Шэсьць гадоў працаваў штатным супрацоўнікам спартовай газэты «Прэссбол». Супрацоўнічаў з шэрагам музычных, грамадзка-палітычных выданняў, у тым ліку – газэтамі «Наша ніва», «Салідарнасьць». Ад восені 2003 г. жыве ў Нямеччыне.

«Паваенная эміграцыя: скрыжаваньні лёсаў» – першая кніга аўтара.

ISBN

97898561530473

